

Рус ёзувчиларининг эртаклари

УЧ БАҚАЛОҚ

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

С6
У—89

Редколлегия:

Ҳаким Назир (редколлегия раҳбари)
Анвар Обиджон
Фарҳод Мусажонов
Қуддус Муҳаммадий
Раим Фарҳодий
Пўлат Мўмин
Эргаш Раимов
Худойберди Тўхтабоев
Носир Фозилов

Тўпловчи
ҚОДИР МИРМУҲАМЕДОВ

С 4803010101—126 81—88
М352 (04)—88

© Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1988 й., (Тарж.)

ISBN 5—635—00117—3

ЭРТАКЛАР — ЭЗГУЛИК ЭЛЧИСИ

Бу кўҳна оламнинг ўзи қадар қадимий бўлмиш эртаklar халқ орзу-умидлари ва ният-интилишларининг ифодачиси сифатида асрлардан асрларга, замонлардан замонларга, эллардан элларга кўчиб келган. Ҳар бир давр нафасини акс эттириб, инсоният қалбига бир умр эзгулик уруғлари сочиб келган эртаklar ёзма адабиётда ҳам алоҳида ўрин тутди. Бунинг боиси эса, даставвал, улардаги кескин контраст — яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат ўртасидаги омонсиз кураш ҳамда доимо адолат тантанаси барқ уриб туришидadir.

Ёзма адабиётда эртаklarни шеърӣ эртаklar, эртак-достонлар, эртак-новеллалар, эртак-ҳикоялар, эртак-қиссалар, эртак-романлар сингари турли-туман шеърӣ ва насрий жанрларга ажратилади. Рус адабиётида ана шундай ҳаётбахш эртаklar мукамал бир галереяни ташкил этади. Рус адабиётининг асосчиси Александр Сергеевич Пушкин эртаklари эса, ушбу галереянинг энг тўридан ўрин олгандир. Зеро рус адабиётида А. С. Пушкин илк бор эртакни бадий адабиётнинг мустақил бир тармоғи сифатида шакллантирди. Унинг «Балиқчи ва балиқ», «Шоҳ Салтан», «Поп ва унинг хизматкори Балда», «Улик малика ва етти баҳодир» ҳамда «Олтин хўроз» эртаklари адабий эртаklarнинг боқий намуналари қаторидан ўрин олганлиги ҳам бежиз эмас. Пушкин эртаklари «халқ эртаklарининг бевосита давомчиси» (С. Маршак) сифатида ижтимоий мотивларга тўлиқ ва чуқур халқчилдир.

«Шоҳ Салтан ҳақида эртак»ни шоир «Қувноқ болалар» ва «Эгри қўл» эртаklари асосида, «Улик малика ва етти баҳодир»ни «Сехрли кўзгу» рус халқ эртаги асосида, «Поп ва унинг хизматкори Балда ҳақида эртак»ни эса, «Шабарша батрак» деган халқ эртаги мотивлари заминида яратган. Аммо гап шоир қайси эртакни қайта ишлаб, адабий эртак даражасига кўтарганида эмас, балки халқ эртаklарида барқ уриб турган ижтимоий мотивларни янада ўткирлаштириб, бадий сайқал бериб, гўзал санъат асари даражасига кўтаргани ва яна уни ўз эгаси — меҳнаткаш халққа бахшида қила олганидadir.

Халқ эртаklари Пушкиннинг катта замондоши Василий Алексеевич Жуковский ижодида янада ўзгача бир тарзда қайта яратилган. Унинг «Шаҳзода Иван ва Бўз Бўри ҳақида эртак»и халқ эртаklарининг Пушкин анъаналари асосида қайта яратилган нодир намунаси қаторида туради. Маълумки, эртаklarда бўри одатда ёвузлик, ваҳшийлик ҳамда қўполлик ва нодонлик тимсоли сифатида учрайди. «Шаҳзода Иван ва Бўз Бўри»да эса бўри инсоннинг садоқатли дўсти, оғир дамлардаги ишончли ёрдамчиси сифатида тасвирланади. Бу тасвир эса аслида эртакнинг илдизи нақадар чуқур ва қадимий эканлигини кўрсатади. Чунки қадимий эртаklarда бўри инсоннинг дастлабки аждодларидан бири сифатида илоҳийлаш-

тирилар эди. «Шахзода Иван ва Бўз Бўри ҳақида эртак» қаҳрамонлик эртаги ҳам. Унда инсоннинг мақсадга эришиш йўлида, яхшилик ва ҳақиқат йўлида қанчалик сабр-тоқат ва сабот-матонат билан курашиши кераклиги улугланади, ибрат намунаси сифатида тасвир этилади. Эртакнинг бадиий-эстетик қиммати ҳам ана шунда.

XIX асрнинг иккинчи ярмидаги рус адабиётида эртак-новелла ва эртак-ҳикоя жанрлари кескин тараққий этган. Бу анъана рус ёзувчилари орасида биринчилардан бўлиб болалар учун эртаклар ёзган ва «эртакчи Иринея бобо» номи билан маълумо машҳур Владимир Фёдорович Одоевский ижодида ҳам, рус тилининг билимдони, умрбод халқ орасида юриб, тилнинг энг нозик қирраларини тадқиқ этган ҳамда дастлабки мукамал рус тили изоҳли луғатини тузган тилшунос олим ва таниқли адиб Владимир Иванович Даль (Қазак Луганский) эртакларида ҳам, демократ ёзувчилар — Михаил Ларионович Михайлов ва Всеволод Михайлович Гаршин асарларида ҳам бўртиб туради. Бундан ташқари, уларнинг кўпчилик эртаклари сюжети турли шаклларда кўплаб бошқа халқлар оғзаки ижодида учраши билан ҳам характерлидир. Масалан, В. Ф. Одоевскийнинг «Аёз ота» номли эртаги сюжети «Зумрад ва Қиммат» деган ўзбек халқ эртагига ҳамоҳанг. Ҳар иккала эртакда меҳнатсевар ва ялқов опа-сингиллар бир-бирига таққосланади ва ҳар бири меҳнатига, феъл-атвориغا яраша тақдирланади. В. Ф. Одоевский эртагида, бундан ташқари, яққол панд-насихат ҳам сезилади. У эртагини «Қани, болакайларим, ўйлаб кўринглар-чи, бу ерда нима ёлғону нима рост: нима ҳақда ҳикоя қилинади-ю, нимага ишора қилинади; нима ҳазил-мазах-у, нима сизга панд-насихат экан», деб тугатади. Демак, бу эртак аслида ёш китобхонни меҳнатсеварлик ва катталарга иззат-ҳурмат руҳида тарбиялаш мақсадларига ҳам йўналтирилган.

В. И. Далнинг «Ҳар ким ўзига ўзи хўжайин», «Энг зўр қўшиқчи» сингари эртакларида мажозийлик усулидан фойдаланиб, ҳайвонлар ва қушлар тимсолида ибратли воқеалар ҳикоя қилинади. Бироқ эртаклар «Донога — ишорату, нодонга калтак» ҳамдир. Яъни, эртак қаҳрамони паррандами, даррандами, уй ҳайвони-милигидан қатъий назар, уларда инсоний муносабатлар ҳақида фикр юритилади. Чунончи, «Ҳар ким ўзига ўзи хўжайин» эртагида қўй билан эчки образлари орқали ёш китобхон етаклаган одамнинг орқасидан қўй сингари эргашиб кетавермаслик керак, ўз ақли билан иш юритган одамгина қилмишининг оқибатини бировдан кўрмайди, деган хулосага келади. М. И. Михайловнинг «Бирлашмаган тўзар» деган эртаги ҳам мазмунан юқоридаги эртакка ҳамоҳанг. Адиб насл-насабини пеш қилиб, ўзини бошқалардан юқори қўювчи, ўзгаларнинг хизмат қилишларини табиий ҳол, деб биладиган калондимоғ кишилар мавриди билан қилмишларидан пушаймон бўлишларидек ҳаётий ғояни эртак сюжетиغا моҳирлик билан сингдириб юборган.

XIX асрнинг охирига келиб, эртаклар мактаб адабиёт дарсликлари ва ўқиш китоблари саҳифаларидан тобора кенгроқ ўрин ола бошлайди. Бу соҳадаги илк қадамни эса рус халқ педагогикасининг асосчиси, рус мактабини янги йўналиш сари бура олган оташин маърифатпарвар константин Дмитриевич Ушинский қўйди. Унинг уч китобдан иборат «Она тили» ва тўрт китобдан иборат «Болалар дунёси» номли дарсликлариغا кирган ўнлаб эртаклар бугунги кунда рус болалар адабиётининг олтин фондидан муносиб ўрин олган. К. Д. Ушинскийнинг «Шамол ва Офтоб», «Қайсар улоқлар», «Қуёш билан типратикон», «Тулки билан така» сингари эртаклари шулар жумласидандир. Мазкур эртаклар ҳажман жажжи бўлса-да, ҳар бирида оламжаҳон маъно жамланган. «Қуёш билан типратикон»

эртаги худди шу жиҳати билан яққол ажралиб туради. Типратиконнинг хунук, тиконли тўнини масхара қилган оппоққина, момикқина куёнча «сенинг шунчалар гўзал тўнинг бўри ва итлардан асрай оладими?» деган саволга хўрсиниш билангина жавоб қайтаради холос. Дарҳақиқат, К. Д. Ушинский «Тўнинг чиройли бичилмаган бўлса ҳам, пишиқ тикилган бўлсин!» деган ҳикматни бекорга сарлавҳа даражасига кўтарган эмас. Бу билан улуг педагог ёзувчи ташқи гўзаллик ҳали ҳеч нарсани ҳал қила олмайди, деган ибратли ҳўлосани илгари суради.

Улуг рус ёзувчиси Лев Николаевич Толстой номи ҳам рус болалар адабиётида К. Д. Ушинский номи билан ёнма-ён туради. Зеро, Лев Толстой Ясная Полянада мактаб очиб, деҳқон болаларини ўқитган ва ўз мактаби учун «Алифбе», «Янги Алифбе» ҳамда тўрт қисмдан иборат «Рус ўқиш китоблари» номли адабиёт дарсликлари яратган. Унинг номи эса, ана шу асарлари билан рус болалар адабиётининг илк саҳифаларидан муносиб ўрин эгаллагандир. У мана шу китобларидоғи эртакларнинг асосий қисмини Шарқ фольклари ва Эзоп масаллари асосида қайта яратган бўлиб, уларнинг аксари турли шаклларда бошқа халқлар оғзаки ижодида ҳам учрайди. Масалан, «Жимитвой» эртаги ҳам шулар жумласидандир. Ўзбекларда «Нўхат полвон», қозоқлар ва туркманларда Ертиқулоқ, деб номланадиган митти болакайлар топқирлиги ва ақл-фаросатининг ўткирлиги билан камбағал ва фарзандсиз ота-оналари — чол-кампирга бахт келтиришади, уларни оғир аҳволдан қутқозишади. Демак, аслида Жимит полвонни меҳнаткаш халқнинг асрий орзу-умидлари маҳсули дейиш янада тўғрироқ бўларди. Эртақнинг ҳаёт-бахшлиги ҳам шунда. Лев Толстой эртаклари шу сабабли ҳам халқлардан халқларга, авлодлардан авлодларга кўчиб, инсониятни бахтли келажак учун кураш руҳида тарбиялашда ота-боболарнинг энг яхши анъаналарини давом эттиришда ҳаёт дарслиги вазифасини ўтаб келмоқда.

Рус сатирик адабиётининг улкан намояндаси Михаил Евфграфович Салтиков-Шчедрин ижодида эртақлар янада ўзгача ўрин тутди. Унинг «Бир мужик икки генерални боққани ҳақида қисса» асарида заҳарханда кулги ўткир ижтимоий сатира даражасига кўтарилади. Чунончи, ёзувчи кимсасиз оролга тушиб қолган икки генералнинг ҳаттоки дарахтларда пишиб ётган меваларни ҳам узиб еёлмасликларини тасвирлаш билан подшо Россиясидаги амалдорлару юқори табақа вакиллари нақадар текинхўр бўлиб қолганликларини, ўз кунларини ўзлари кўришга ҳам ноқобил эканликларини фош қилади. Аслида эса, меҳнаткаш халқ бошига битган бало бўлган бундай текинхўрлар яшашга нолойиқ тубан кимсалардир, деган ҳўлоса эртақнинг ижтимоий мазмунини белгилайди.

XIX аср охири, XX аср бошларидаги рус адабиётида ўзга халқлар фольклари сюжетини қайта ишлаш авж олди. Чунончи, Всеволод Михайлович Гаршиннинг «Саёҳатчи қурбақа» деган эртаги ҳинд эртаклари тўплами — «Калила ва Димна» дан олинган бўлса, Николай Георгиевич Гарин-Михайловскийнинг «Ўзимиз биламиз» ва «Йўлбарс оловчилар» эртаклари корейс халқ оғзаки ижоди намуналаридан танлаб олингандир. Гарин-Михайловский 1898 йилда бутун олам бўйлаб саёҳатга чиқади, саёҳати давомида кўплаб мамлакатларда, жумладан, Кореяда ҳам бўлади ва корейс эртақчиларидан эшитган афсоналарини иложи борица ўзгартирмай рус китобхониغا етказишга ҳаракат қилади.

Совет адабиётининг асосчиси Алексей Максимович Горький эртаклари китобхонни янада янги бир оламга олиб киради. Зеро «Эртақда тўқима қанчалик кўп бўлса, унинг асоси — эртақ қаҳрамонларининг феъл-атвори, юриш-туришлари шунчалик ишончли бўлиши керак. Чунки эртақ бошидан охиригача уйдирма, ёл-

гон-яшиқлардан иборат бўлса, ундаги энг ғайритабиий мўъжиза ва сеҳр-жодулар ҳам сизни ҳайратга соломмайди. Чунончи, Алёнушка ва укаси Иванушка ҳақидаги халқ эртагида Иванушканинг сеҳрланган сувдан ичиб улоқчага айланиб қолишигина тўқимадир. Аммо эртактаги асосий линия — опа-ука муносабатлари ва феъл-атворлари табиий ҳамда ишонарли эканлиги билан ҳам китобхонни тўлқинлантира олади.

Горькийнинг «Иванушка тентаквой тўғрисида эртақ»и ҳам бизнингча шу жиҳатлари билан ёш китобхонни ўйлантириб қўяди, ҳаяжонга солади. Маълумки, халқ эртақларида Иванушканинг лақаби тентаквой бўлиб, у кўпинча содда ва гўл одамлар тимсолидир. Бироқ у аслида қалби пок, меҳнаткаш одам. Фақат буюрилган ишни ипидан-игнасиғача бажаришга интилиши уни кулгили холга солиб қўяди. Масалан, хўжайин «болаларга қараб тур, кўзингдан нари кетишмасин, эшикдан эҳтиёт бўл, болалар қочиб кетишмасин», деб буюради. Иванушка бўлса, болаларни рўпарасига ўтиргизиб, қоровуллик қилади. Болалар қочиб кетишгач, хўжайин: «эшикдан эҳтиёт бўл», деган эди, дея эшикни бузиб, орқалаб олиб, болаларни қидиришга кетади. Айтилган ҳар бир ишни ана шундай «бажариш»га ҳаракат қилиш эса, навбатдаги кулгили вазиятларни келтириб чиқаради. Аммо энг асосийси — эртактаги барча воқеалар китобхонни ишонтира оладиган даражада табиий ва бош қаҳрамон табиатига яраша ўта кулгилидир.

Эртақчилик анъаналари совет даврида яна янги поғоналарга кўтарилди, ўзгача оҳанглар касб этди. Бу камолот, даставвал Алексей Николаевич Толстой номи билан боғлиқ. А. Н. Толстой ижодида болалар адабиётига алоқадор уч муҳим қиррани кўрсатиш мумкин. Биринчидан, машҳур ёзувчи «Пётр I» романининг болаларга мослаштирилган махсус вариантыни ёзган. Иккинчидан, кичик новеллалардан иборат ярми ҳазил, ярми чин тарзидаги кулгили «Ҳакканинг эртақлари» туркумини яратган. Ва ниҳоят учинчидан, «Олтин калитча ёки Буратинонинг саргузаштлари» эртақ-қиссасини ижод қилганки, бу асарларнинг ҳар бири рус болалар адабиётида ўз ўрнига эга.

Ёғоч қўғирчоқ Буратино ҳақидаги эртақ-қисса, муаллиф таъкидича, болалигида ўқиган «Пиноккио ёки ёғоч қўғирчоқнинг саргузаштлари» номли асар таъсирида яратилган экан. Шуни ҳам айтиш керакки, жаҳон адабиёти тарихида бундай мисоллар тез-тез учраб туради. Чунончи, Николай Носовнинг Билмасвой ҳақидаги машҳур трилогияси ҳам ёзувчи болалигида ўқиган А. Хволсоннинг «Кичкинтойлар салтанати. Мурзилка ва ўрмон одамчаларининг саргузаштлари» деган асари таъсирида яратилганлиги маълум. Бундан ташқари, жаҳон адабиётида турли ғайритабиий қаҳрамонларга мурожаат қилиш ҳам анъанавий тус олгандир. Езма адабиётга ғайритабиий одамлар, ҳайвонлар, паррандалар ва бошқа турли афсонавий махлуқлар асосан халқ оғзаки ижоди орқали кириб келади. Масалан, юқорида тилга олганимиз — кўплаб халқлар оғзаки ижоди намуналарининг анъанавий қаҳрамон бўлмиш жимит болакайлар — Нўхотполвон ва Ертикулук, итальян эртақларидаги пиёз бола — Чипполино, ўзбек халқ театри — «чодир хаёл» ўйини қаҳрамони, ёғоч бола — Качал полвон шулар жумласидандир. Бу персонажлар доим барҳаёт ва асардан асарга кўчиб юрадиган қаҳрамонларга айланиб қетганлар. Чунки уларда инсоният азалий орзу-умидини: бой-феодаллар ва ёзувчиларга қарши озодлик учун, эрк учун олиб борган курашини умумлаштирган, идеаллаштиргандир. Бироқ бу қаҳрамонлар ҳар бир асарда ўзларининг янги қирраларини намоён этадилар. Гўёки афсонавий Қақнус қуши умри охирида ёниб кетиши ва унинг кулидан янги, ёш Қақнус оламга келиши сингари ҳар бир

авлоднинг ўз Билмасвойи, Буратиноси, Качал полвони бордир. Шунингдек, А. Н. Толстой Буратиноси ҳам том маънодаги ўзга, янги Буратино, италян ёзувчиси Карло Коллодининг машҳур ёғоч қўғирчоқ Пиноккио ҳақидаги асарини Алексей Толстой тубдан қайта ишлайди. Бу асарлар ҳатто ўхшаш эпизодларда ҳам бир-бирдан кескин фарқ қилади.

Юрий Карлович Олешанинг «Уч Бақалоқ» роман-эртагида халқнинг озодлик сари қўзғалиши ва ўз эркини қўлга киритиши тасвирланади. Роман-эртак 1924 йилда ёзилган. Шу сабабли ҳам ундан кечагина бўлиб ўтган инқилобий кураш шабадалари уфуриб туради. Ҳатто тасвирларда ҳам революцион кураш алангасига чулганган таниш шаҳарлар ва халқ ғалабаси йўлига жонини тиккан машҳур курашчиларнинг ҳамда меҳнаткаш халқ ҳисобига кайфу сафолардан бўшамайдиган маст-аласт зодагонларнинг таниш башаралари сезилиб тургандай. Зеро, адабиётда ёзувчининг услуб ва усуллардан фойдаланиши чекланмаган. Фақат асарда ҳаёт ҳақиқати катта бадий ҳақиқат даражасига кўтарилиши, ишонтириши, орқасидан эргаштира олиши керак. Шу маънода ҳам Юрий Олешанинг роман-эртаги инқилобий мавзудаги болалар учун яратилган асар сифатида умрбоқийдир.

Новелла усталари Константин Георгиевич Паустовский ва Виталий Валентинович Бианки эртақларида эса, инсоний туйғулар она табиат билан ҳамоҳанг бир тарзда тасвирланади. К. Г. Паустовскийнинг «Иссиқ нон» ва «Довдир айиқ» эртақларида буни яққол сезиш мумкин. «Иссиқ нон»да урушда ярадор бўлган отга бир бурда нон беришни ҳам истамаган Фильканинг касрига табиат барчага қаҳрини сочади: даҳшатли қор бўрони бўлиб, совуқ тушади. Бувисининг ҳикоясидан кейингина гуноҳини англаган бола айбини ювишга киришади. Оғир меҳнат ва машаққатларга бардшо берши эвазигагина у ҳамқишлоқлари ишончини қайта қозонади. Эртақда ўзгалар хизматини қадрлаш билангина ҳақиқий инсон бўлиб етишиш мумкин, деган ғоя етакчилик қилади. «Довдир айиқ»дан эса, табиат билан дўстлашган одам оғир дамда табиатдан мадад кутиши мумкин, деган хулоса чиқади. Эртақни ўқиркансиз, беихтиёр чўпон бола — кичик Петя билан дарё бўйидаги ўтлоқда бузоқларни боқаётгандек, ўткир тишлари билан дарахтнинг тубини кемириб, уни айиқ устига ағдараётган қундузларни; айиқ думини тишлаб узиб олаётган ва оч биқинига калла қилаётган балиқларни; айиқнинг пахмоқ калласига қўниб, ўткир тумшуги билан унинг бошига тўқиллатиб ураётган қизилиштонни; энг йўғон шохини пастга эгиб, айиқни ерга босган қари толни — Петянинг дўстларини кўраётгандек бўласиз. Дарҳақиқат, она табиат дўстга меҳрибон, душманга шафқатсиз.

В. В. Бианки эртақларида эса, она табиат гўзалликлари билан яқиндан танишасиз. Уларда Войқушга озор берган чол беминнат қоравулидан айрилгани («Войқуш»), қушларга тумшуқ нима учун керак эканлиги («Кимнинг тумшуги яхши?»), судралувчи, учувчи ва сузувчи жониворлар («Уйига шошган Чумоли»), қўлсиз ва болтасиз уй қура олади»ган қушлар («Болтасиз уста»), паррандалар, сузувчи ва учувчи жониворларнинг думи нимага хизмат қилиши («Думлар») ҳақида ҳикоя қилинади. Бианки эртақларини ўқиган китобхон, таъбир жоиз бўлса, табиат гўзалликларини қайта кашф этади. Аммо Бианки китобхонни табиат билан шунчаки таништирмайди, балки моҳир мусаввир каби чизиб кўрсатади.

Адабий эртақлар, юқорида таъкидландек, рус адабиётида мукамал бир галереяни ташкил этади. Ушбу галерея жанр нуқтаи назаридан ҳам, мавзу доирасининг кенглиги билан ҳам ғоятда рангиндир. Зеро, беназир муаллим ва мусаввир

бўлмиш халқнинг ўзи асрлар давомида яратган асарларида бўлгуси болалар адабиётининг энг яхши хусусиятлари: бадий образли сўзда умумлашган тарбиявийлик, аниқлик ва соддалик, баъзан яширин ҳолда бўлса ҳам доимо сезилиб турадиган ихлоқий ғоя — ҳақиқат тантанаси, яхшиликнинг ёмонлик устидан ғалабаси кабилар жамлангандир. Шу сабабли ҳам халқ оғзаки ижоди адилларимиз учун бир умр илҳом манбаи бўлиб хизмат қилади. Бу асарларнинг китобхон қалбига яқинлиги, қувончу ташвишларига шериклиги боиси ҳам шундадир. Бундай асарлар бир халқ доирасида биқиниб қолмаслиги аниқ. Худди шу сабабли ҳам А. С. Пушкин, К. Д. Ушинский, ва Л. Н. Толстойнинг болаларга мўлжаллаб ёзилган ажойиб эртаклари XIX аср охириларидан бошлаб — рус тилидан ўзбекчага, таржима амалиётининг илк давридан тортиб то ҳозирга қадар тинимсиз таржима қилиниб келади. бу таржималар ўзбек болалар адабиётининг шаклланишида етакчи аҳамият касб этган эди. Чунончи, ўзбек адабиётида бу таржималар туфайли адабий эртаклар ҳам пайдо бўлдики, худди шу омил болалар адабиёти тараққиётида ниҳоятда катта роль ўйнагани сир эмас. Энг моҳир таржимонларимиз томонидан қайта-қайта таржима қилиб келинган рус ёзувчиларининг эртаклари, мана ниҳоят нисбатан мукамал гулдаста ҳолига келтирилиб, деярли тўлиғича, қайта таржима қилингани ҳолда китобхонларга тақдим этиляпти. Умид қиламизки, муҳтарам китобхонлар қўлидаги ушбу тўплам ҳам ёш ўзбек китобхонларининг бир неча авлодини юксак инсоний идеаллар — олижаноблик, саҳоват, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, она табиатга меҳр-оқибатлилик, ростгўйлик, ёвузликка нафрат каби энг юксак инсоний идеаллар руҳида тарбиялашга хизмат қилади. Зеро, эртаклар — эзгулик эличисидир.

РАҲМАТУЛЛА БАРАКАЕВ
ЎзССР ФА А. С. Пушкин номидаги
Тил ва адабиёт институтининг
илмий ходими.

А. С. Пушкин

**ШОҲ САЛТАН, УНИНГ АЗАМАТ
ВА ШАВКАТЛИ УҒЛИ БАҲОДИР КНЯЗЬ ГВИДОН
САЛТАНЗОДА ҲАМ СУЛУВ ШОҲҚИЗ ОҚҚУШ ҲАҚИДА
ЭРТАК**

Дераза ёнида уч қиз
Узоқ тунда уйқусиз,
Урчуқ йигиришарди
Ҳам суҳбат қуришарди.
Тўнғич бошлаб дедиким:
«Мен малика бўлсайдим,
Оламга ўзим якка
Берардим тўй-маърака».
Ўртанчиси дедиким:
«Мен малика бўлсайдим,
Ер юзига бир ўзим
Тўқиб берардим чўзим».
Энг кенжаси дедиким:
«Мен малика бўлсайдим,
Шоҳимизга паҳлавон
Туғиб берардим ўғлон».

Нақ шундай деган маҳал
Эшик ғирчиллаб сағал,
Кириб келди баногоҳ
Юртни сўраб турган шоҳ.
Бутун суҳбат чоғида
Қўранинг уёғида —
Эшитиб турган эди,
Сўнги сўз ёқиб, деди:
«Сулув қиз, салом, сенга,
Малика бўлгин менга,
Тушганда кузак, мезон,
Туғиб бер ботир ўғлон.
Сизлар ҳам, оппоқ қизлар,
Туғишган қувноқ қизлар,
Ўрнингиздан турунгиз,
Орқамиздан юрунгиз.

Ошпаз бўлур тўнғич қиз,
Бўз тўқир ўртанчангиз!»

Уйдан чиқиб шу замон,
Кетдилар сарой томон.
Шоҳ пайсалга солмай ҳеч,
Қизни олди ўшал кеч,
Тўй оқшоми шоҳ Салтан,
Еш малика-икковлон
Енма-ён ўтирдилар,
Базми жамшид қурдилар;
Базмдан сўнг меҳмонлар —
Салтанатга қадрдонлар
Етоқхона тўрига,
Фил суякли сўрига
Жойни қалин солишди,
Қиз ва қуёв қолишди.
Ошпаз қиз бағрин тиглар,
Бўзчи қиз юм-юм йиғлар,
Тажанг икков эгачи...
Навқирон малика-чи,
Сўзида туриб бутун
Юкли бўлди ўшал тун.

У вақт борарди уруш.
Шоҳ Салтан бошлаб юриш,
Отланди тулпорига:
«Унутма, — дер ёрига, —
Эҳтиёт бўл ўзингга,
Ваъдангга — ўз сўзингга!»
Шу кетганча кўп замон
Жангда юрди шоҳ Салтан.
Етиб ойи, куни ҳам,
Тўқлидай тетик, бардам,
Ўғил кўрди келинчак.
Худди она бургутдак —
Чақалоққа парвона,
Гиргиттон бўлур она.
Бажариб ўз ваъдасин,
Шод қилай деб дадасин
Чопар жўнатди шу кун
Шоҳга суюнчи учун.
Тўқувчи билан ошпаз
Дилларин ўртаб ғараз,
Бабариха¹ бош қўшиб,
Сингил қасдига тушиб,

¹ Б а б а р и х а — рус халқ эртақларида бузуқи, шум кампир

Солмоқчи бўлиб кулфат,
Ездилар бўлак бир хат.
Жўнатиб ўзга чопар,
Битдилар шундай хабар:
«Малика туғди, бироқ,
На ўғил, на қизалоқ,
На қурбақа, на сичқон —
Бадбашара бир ҳайвон».

Чопар ҳам етди омон.
Шоҳ дарғазаб ва ҳайрон
Эшитиб шум хабарни,
Осмоқ бўлар чопарни;
Лекин, раҳм этар бу гал:
«Ўзим бориб, қилгум ҳал,
Кутсин, — дер, — қайтишимни
Ва ҳукм айтишимни».

Чопар йўртиб елади,
Ерлиқ олиб келади.
Аммо, тўқувчи, ошпаз
Баттароқ бошлаб ғараз,
Бабариха бош қўшиб,
Ерлиқ изига тушиб
Маст қилдилар чопарни:
У келтирган хабарни
Билдирмайин олдилар,
Ўзга ёрлиқ солдилар.
Маст чопар шу кунийёқ
Ерлиқ келтирди шундоқ:
«Боярлар, фармон сизга,
Ҳаялламай иш бошланг,
Тубсиз, теран денгизга
Яширин элтиб ташланг
Туққан онасини ҳам,
Бадбахт боласини ҳам!»
Ерлиқ бўлгач, на чора,
Боярлар ҳам дилпора,
Бўйинсуниб фармонга,
Маликаю Салтанга
Ачиниб, куйиб бари,
Юрдилар кўшк-тахт сари.
Шоҳ Салтаннинг ёрлигин,
Тақдирда не борлигин
Ўқидилар шу замон,
Ҳамма гап бўлди аён.
Кейин, тез ишга тушиб,
Бекаю ўғлин қўшиб,

Бочкага жойладилар,
Мум суртиб, мойладилар,
Отдилар денгиз томон,
Буюрган деб шоҳ Салтан...

Тиниқ кўкда юлдуз ловулар,
Кўк денгизда тўлқин шовулар,
Кўкда булут сузади,
Сувда бочка юзади,
Бочка тебранган сари,
Шўрлик бева сингари —
Малика оҳ чекади,
Кўз ёшини тўкади;
Ўғил бўлса тинмайин,
Ўсарди соат сайин.
Кун-тун йиғлар малика,
Бағрин тиғлар малика.
Ўғли тўлқинни қистар,
Тўлқиндан кўмак истар:
«Ҳой, тўлқин, озод тўлқин!
Сен шўхсан ҳам сершовқин,
Ўз эркинча яйрайсан,
Денгиз тошин қайрайсан,
Кемаларни кўтариб,
Хоҳлаганда тўнтариб,
Кўпирасан, тошасан,
Қирғоқлардан ошасан.
Бизни ҳалок этмагил,
Халос этмай кетмагил!»
Тўлқин гапга унади,
Қирғоқ томон жўнади,
Етиб бирпасдагина,
Бочкани астагина
Қўйиб сув ёқасига,
Қайтди тез орқасига.
Қутилиб қолди икков,
Ерни сездилар дарров,
Лекин, ким бергай нажот?..
Тангри қўлламас, наҳот?
Ўғлон турди оёққа,
Бош тақаб тепа ёққа,
Керишди андаккина:
«Дарча очсак-чи, эна,
Шу ердан ҳовли тамон?»
Ва бузиб чиқди ўғлон.

Иккови энди эркин,
Атрофга боқар секин:

Кўринар кенг чаманзор,
Ўртасида тепа бор,
Айлана — яшил денгиз,
Тепада — эман ёлғиз.
Ўғлон ўйланар андак,
Топмоқлик даркор демак.
Эман сари йўл солди,
Бир шох синдириб олди;
Шохни эгди шу замон,
Бўйнидан ипак топиб,
Боғлади тортиб-тортиб,
Тайёр бўлди зап камон.
Ингичка чивиқ олди,
Ўқ ясаб, ёнга солди,
Ҳам жўнаб қолди дарров,
Сув бўйидан излаб ов.

Денгизга етди бола,
Эшитар бўғиқ нола...
Денгиз нотинч, иш ёмон,
Оққуш тополмай омон —
Жон чекар ва уринар,
Тўлқинларда суринар,
Сувларга уриб қанот,
Типирлар, излар нажот.
Тепасида бир калхат
Қанот қоқар баҳайбат,
Келарди панжа очиб,
Тумшуғидан қон сочиб...
Шу дам ўқ учиб кетди,
Калхатга бориб етди,
Бўйнидан қони оқиб,
Сувга тушди тутақиб,
Ёйни тушириб ўғлон,
Денгизга боқар ҳамон:
У калхат чўкмакдайди
Ва фарёд чекмакдайди,
Саси қушга ўхшамас,
Оққуш эса тўхтамас,
Айланади, чўқийди,
Қанот уриб, нуқийди.
Тезроқ ўлишин кутар
Ва охири ғарқ этар,
Келар шаҳзода тамон
Ва русча сўзлар равон:
«Эй, менинг халоскорим,
Азамат жиғадорим,
Қайғурма менинг учун,

Оч қоламан, деб уч кун.
Ўқ бекор кетди, дема,
Бекор кетмас, ғам ема.
Яхшилигинг биламан,
Кейин хизмат қиламан:
Оққушмас қутқорганинг,
Қиз — бу халос этганинг;
Отганинг — у ҳийлагар,
Калхат эмас, жодугар.
Унутмайман ҳеч сени,
Ҳар қайда топгунг мени.
Бироқ, энди сен қайтгил,
Қайғурмайин тинч ётгил!»

Шу гапни айтиб илдам
Учди-кетди оққуш ҳам.
Она-бола ноилож,
Ухлаб қолди шу тун оч.
Кўзин очса шаҳзода,
Не ҳодиса дунёда:
Кўз олдида зўр шаҳар
Пайдо бўлибди саҳар;
Кунгирали кўшк бор,
Айлана баланд девор,
Оқ девор орқасида
Черковлар — эзгу жойлар
Ва уйлар орасида —
Талай нақшин саройлар...
Уйғотар онасини,
Она дол... «Ваъдасини
Унутмапти, — дер ўғил, —
Оққуш шарофати бул!»
Юрдилар шаҳар томон,
Ичкари кирган замон —
Чалинар шодиёна,
Ҳайрон ўғил ва она.
Атрофдан сурон келар,
Пешвоз аламон келар,
Черковда солиб садо —
Куйлашар мадҳу сано.
Олтин арава тўла
Сарой чиққан бир йўла.
Ҳаммаёқдан бетўхтов
Ёғар олқиш ва мақтов.
Шаҳзоданинг бошига —
Князь-бўрк кийгизишар,
Ҳам келишиб қошига —
Она рози бу бахтга.

Уғил кириб пойтахтга,
Князь мансабин олди,
Князь Гвидон аталди...

Ел денгизда сайр этар,
Кемани хайдаб кетар;
Кема тўлқин ёради,
Елкан очиб боради.
Кемачилар ҳайрон, лол,
Ўзгармиш таниш орол,
Боқишар орол тамон,
Кўрар мўъжиза аён:
Зар қубба янги шаҳар,
Қоровулхонаси бор,
Тўплар олов ёғдирар,
Кема тўхташи даркор.
Барча чиқар қирғоққа,
Князь чорлар қўноққа...
Зиёфат, базм қураар,
Ундан сўнг савол сўрар:
«Хўш, не савдо этасиз,
Энди қаён кетасиз?»
Жавоб айтар қўноқлар:
«Дунё кездик кўп чоқлар,
Сувсар, тулки териси,
Савдо-сотик бариси;
Муҳлат етди бу замон,
Кетаяпмиз шарқ тамон —
Орол бор, номи Буян,
Биз ёқалаб ўтгаймиз,
Ҳам шавкатли шоҳ Салтан
Ўлкасига етгаймиз».
Князь сўз улар сўзга:
«Жаноблар, оқ йўл сизга,
Денгиз, уммондан ўтинг,
Ҳам Салтан шоҳга етинг,
Мендан етказинг салом!
Қўноқлар кетди тамом.
Князь кузатиб қолди,
Узоқ-узоқ кўз солди,
Кўнгли қайғули, нохуш,
Кўрсаки, юрар оққуш.
«Салом, э, князь ўғлон,
Нечун ҳолинг паришон?
Булутли кун сингари,
Ёғингар тун сингари
Не сабаб кўнглинг нохуш?»
Савол сўради оққуш.

Князь оққушга деди:
«Жонимни ғусса еди:
Отамни кўрсам дейман,
Шу тўғрида ғам ейман».
Оққуш дер: «Сўзим эшит,
Истайсанми, эй йигит,
Денгизда учиб кетсанг,
Кемани қувиб етсанг,
Бунинг учун қулай йўл,—
Князь, майли, чивин бўл!»
Оққуш ҳам қанот қоқар,
Сувлар чайқалиб оқар,
Йигитга сув сочар мўл,
Бошдан-оёқ қилар хўл,
Оққуш сўзи чикиб чин:
Князь бўлади чивин.
Дарҳол учиб етади,
Кемага ҳам етади,
Аста ўтиб эшикдан,
Жой олар бир тешикдан.
Ел эсар, дайдиб юрар,
Елкани шўх югурар,
Ороллардан ўтади,
Шоҳ юртига етади.
Олисдан жозибадор
Кўринар азиз диёр,
Чиқар бари қирғоққа,
Салтан чорлар қўноққа.
Чивин ҳам учиб кетди,
Тўғри саройга етди,
Кўрсаки: шохларга хос,
Кийиниб заррин либос,
Салтан тахтда ўтирар
Ҳам ғамгин хаёл сурар;
Тож ярқирар бошида,
Лекин унинг қошида —
Кампир, тўқувчи, ошпаз —
Уйлари нуқул ғараз,
Қарашар шоҳ юзига,
Тикилишар кўзига...
Шоҳ зиёфат қуради,
Шунда савол сўради:
«Жаноблар, не кўрдингиз
Ҳам қайларда бўлдингиз?
Не гап узоқ томонда?
Не мўъжиза жаҳонда?»
Жавоб айтар қўноқлар:
«Дунё кездик кўп чоқлар,

Талай юртларда бўлдик,
Шундай мўъжиза кўрдик:
Борди тикка бир орол,
Унда кўрдик ажиб ҳол:
Бўш бирор жой йўқ эди,
Манзил, макон йўқ эди,
Ўсганда эман ёлғиз,
Айлана кўм-кўк денгиз.
Ҳозир бўлмиш — обод жой,
Янги шаҳар, оқ сарой,
Зар қубба бутконалар,
Чорбоғлар, кошоналар,
Унда князь Гвидон
Юборди сенга салом».
Шоҳ Салтан ҳайрон эди:
«Агар ўлмасам, — деди, —
Шу оролга боргайман,
Ҳамда меҳмон бўлгайман».
Кампир, тўқувчи, ошпаз —
Ўйлари нуқул ғараз,
Юборгувси келмайди,
Бир қадам ҳам жилмайди.
Макр-ла қисиб кўзин,
Ошпаз қиз бошлар сўзин:
«Ажаб, ғалати хабар...
Эмиш... оролда шаҳар!
Мен айтай, билсин барча,
Ўрмонда ўсар арча,
Тагида бор олмахон,
Қўшиқ айтади бийрон.
Олмаҳон ўйнар пўчоқ
Ҳам чақар нуқул ёнғоқ,
Пучмас чаққан ёнғоғи,
Олтин ҳамма пўчоғи.
Зумрад экан мағизи,
Бу — мўъжиза нағизи!»
Очилар Салтан баҳри,
Қистар чивиннинг қаҳри,
Чақди хўп ростлаб ўзин —
Холасининг ўнг кўзин,
Ошпаз ранги оқарар,
Ҳайрон ва ғилай қарар,
Жориялар ҳам сингил,
Шум кампир бўлиб яқдил —
Кўтаришар хархаша:
«Хақ сен, лаънати пашша,
Биз сени!..» деб қувлашар,
Қичқиришар, чувлашар.

Чивин дарчадан ўтар,
Учиб оролга кетар.

Князь соҳилда юрар,
Сувга термулиб турар.
Кўнгли нечундир нохуш,
Боқсаки, юрар оққуш.
«Салом, э князь ўғлон;
Ҳолинг нечун паришон?
Булутли кун сингари,
Еғингар тун сингари
Не сабаб кўнглинг нохуш?»
Савол сўради оққуш.
Князь оққушга дейди:
«Жонимни ғусса ейди;
Мен эшитдим қизиқ гап,
Балки ёлғон, не ажаб,
Мўъжиза дейди барча:
Ўрмонда ўсар арча.
Тагида бир олмахон,
Қўшиқ айтармиш бийрон,
Олмаҳон куйлар, қандоқ
Ва чақар олтин ёнғоқ.
Пучмас чаққан ёнғоғи,
Олтин ҳамма пўчоғи,
Мағзи эса, соф зумрад,
Меники бўлса шояд!»
Оққуш дейди шу нафас:
«Бу гап ҳеч ёлғон эмас!
Князь, асло ема ғам.
Ва ўксима, жонгинам,
Мен уни хўп биламан,
Сенга тайёр қиламан».
Князь ҳам енгил тортиб,
Уйига кетар қайтиб,
Дарвозадан киради,
не ҳодиса кўради:
Баланд арча тагида,
Ҳамманинг кўз ўнгида,
Олмаҳон куйлар, қандоқ.
Ва чақар олтин ёнғоқ.
Зумрадин буён қўяр,
Пўчоғин уён қўяр,
Ҳам тахлар бўлак-бўлак.
«Боғда ёки бўстонда»¹.—
Деб куйлар, чалиб ҳуштак,

¹ Во саду ли, в огороде» — рус халқ кўшиғи.

Оломон тўрт томонда...
Князь хўп ҳайрон эди:
«Улма, э оққуш, — деди, —
Танграм, ўзинг қувонч бер!
Оққушга ҳам юпанч бер!»
Кейин, олмахон учун
Жой солди, биллур бутун,
Тайин қилди қоровул,
Мирзага буюрди ул:
«Олгин ёнғоқ ҳисобин,
Сен бергайсан жавобин».
Даромад — князь ўғлонга
Ва балли — олмахонга...

Ел денгизда сайр этар,
Кемани суриб кетар,
Кема тўлқин ёради,
Елкан очиб боради,
Юзар орол ёнида.
Зўр шаҳар томонида —
Соҳилдан тўп отилар,
Ҳам кема тўхтатилар.
Барча чиқар қирғоққа,
Князь чорлар қўноққа,
Зиёфат, базм қураар,
Ундан сўнг савол сўрар:
«Хўш, не савдо этасиз,
Энди қаён кетасиз?»
Жавоб айтар қўноқлар:
«Дунё кездик кўп чоқлар,
Сотдик нуқул айғир от,
Дон отлари — бедов зот,
Муҳлат етди бу замон,
Жўнаймиз узоқ томон:
Орол бор — номи Буян,
Биз ёқалаб ўтгаймиз,
Ҳам шавкатли шоҳ Салтан
Улкасига етгаймиз».
Князь сўз улар сўзга:
«Жаноблар, оқ йўл сизга,
Денгиз, уммондан ўтинг,
Шавкатли шоҳга етинг;
Айтинг: князь Гвидон
Юборди сенга салом».

Қўноқлар қуллик этди
Ва йўлга тушиб кетди...
Князь соҳилда юрар,

Сувда оққушни кўрар.
Қистар: яна кетай, деб
Ва отамга етай, деб.
Оққуш сочар сув мўл-кўл,
Бошдан-оёқ йигит ҳўл
Ва бўлиб пашша сурат,
Уча қолди шу фурсат.
Кемага қўниб олди,
Тешикда ёта қолди.

Ел эсар, ўйнаб юрар,
Елкема шўх югурар,
Ороллардан ўтади,
Шоҳ юртига етади.
Олисан жозибатор
Кўринар азиз диёр;
Чиқар бари қирғоққа,
Салтан чорлар қўноққа,
Пашша ҳам учиб қолди.
Ва саройдан жой олди;
Кўрсаки: шоҳларга хос,
Кийиниб заррин либос,—
Салтан тахтда ўтирар,
Ва ғамгин ҳаёл сурар.
Тож ярқирар бошида,
Лекин, унинг қошида —
Кампир, тўқувчи, ошпаз —
Уйлари нукул ғараз,
Сассиқ бақадай қўрқинч —
Бақрайиб қарар нотинч.
Шоҳ зиёфат қуради,
Кейин савол сўради:
«Жаноблар, не кўрдингиз,
Ҳам қайлардан юрдингиз?
Не гап узоқ томонда?
Не мўъжиза жаҳонда?»
Жавоб айтар қўноқлар:
«Дунё кездик кўп чоқлар,—
Яхши юртларда юрдик,
Шундай мўъжиза кўрдик:
Денгизда бир орол бор,
Ва бир шаҳар-ки, заркор...
Зар қубба бутхоналар,
Боғчалар, кошоналар
Ва ўрда бурчагида
Усади баланд арча.
Баланд арча тагида —
Ясоғлиқ биллур уйча,

Унда яшар олмахон,
Қўлбола, зийрак ҳайвон.
Олмаҳон куйлар, қандоқ
Ҳам чақар нуқул ёнғоқ,
Пучмас чаққан ёнғоғи,
Олтин ҳамма пўчоғи,
Мағзи — зумраддан нуқул:
Пойлар қанча қоровул,
Хизматда қанча малай,
Мирза эса, тинчимай —
Ёнғоқ ҳисобин олар,
Лашкар саломга келар...
Пўстлоқлардан пул қуйиб —
Улкаларга оширар.
Қизлар зумрадни уйиб,
Қазноқларга яширар.
У ерда ҳамма бой, тўқ,
Бари сарой, чайла йўқ.
Унда князь Гвидон
Юборди сенга салом»,
Шоҳ Салтан ҳайрон эди:
«Агар ўлмасам,— деди,—
Шу оролга боргайман,
Ҳамда меҳмон бўлгайман».
Кампир, тўқувчи, ошпаз,
Ўйлари фақат ғараз;
Салтан ҳеч бормасин, дер,
Оролни кўрмасин, дер,
Тўқувчи сасиб кулар,
Ҳам сўзни сўзга улар:
«Бу кимга ҳам ёқармиш!
Олмаҳон тош чақармиш,
Ўйнармиш олтин сочиб,
Зумрад олармиш очиб,
Тўплармиш уюм-уюм,
Кимга керак у буюм,
Ростми, ёлғон — ким билар,
Ким ҳам қулоққа илар.
Бу қизиқ кимга даркор,
Бундан ажойиби бор:
Денгиз кўпириб, тошар,
Бўш қирғоқ, соҳил ошар,
Ва шовқин-уввос солар,
Харён чопқиллаб қолар,
Пайдо бўлар шу замон —
Уттиз учта паҳлавон.
Танлари ўтдай ёнур,
Бари ёш, дов ва ёвкур,

Бари савлатли, кўркам,
Норғул, азамат, ўктам;
Бари терилган расо,
Бошлиқ — Черномор бобо,
Мана сизга ажойиб
Мўъжизаки — ғаройиб».
Меҳмонлар индашмайди,
Баҳслашмоқ исташмайди,
Очилар шоҳнинг баҳри;
Қистаб пашшанинг қаҳри,
Чақар ўнглаб ўзини,
Холасин чап кўзини.
Хола ранги оқарар,
«Вой!» дея қийшиқ қарар,
Бақришар: «Ушла, тез!
Ҳа! Тутиб ол, дарров эз!
Ҳа сени!..» — деб қувлашар,
Типирлашар, чувлашар.
Князь дарчадан ўтар —
Бепарво учиб кетар...

Князь соҳилда юрар,
Сувга термулиб турар;
Кўнгли нечундир нохуш,
Боқсаки — юзар оққуш.
«Салом, э, князь ўғлон,
Булутли кун сингари,
Егингар тун сингари
Нечун ҳолинг паришон,
Не сабаб кўнглинг нохуш?» —
Деб сўрар ундан оққуш...
Князь деяр шу чоқда:
«Армон мени эзмокда;
Эшитдим ғалати гап
Ва шунга дилда ажаб,
Қийнаётир шу мени».
«Нимаси ғалат, қани?»
«Қайдадир уммон тошар,
Бўш қирғоқ, соҳил ошар.
Ва шовқин-уввос солар,
Ҳарён чопқиллаб қолар,
Сувдан чиқар шу замон —
Ўттиз учта пахлавон;
Танлари ўтдай ёнур,
Бари дов, ёш ва ёвқур;
Бари савлатли, кўркам,
Норғул, азамат, ўктам;
Бари терилган расо,

Бошлиқ — Черномор бобо».
Оққуш йигитга деди:
«Ташвишинг шуми эди?
Уксима, жонгинам, сан,
Биламан ҳаммасин ман...
Бу — денгиз ботирлари,
Туғишганларим бари;
Қайғурмайин жунай қол,
Қўноқларинг кутиб ол!»
Князь шод жўнаб қолди,
Денгиз томон кўз солди
Минорада ўтириб.
Бирдан денгиз қутуриб,
Хайқириб тошди шунда,
Қирғоқдан ошди шунда;
Пайдо бўлди шу замон —
Ўттиз учта паҳлавон,
Танлари ўтдай ёнур,
Бари дов, ёш ва ёвқур.
Ботирлар қўшоқ-қўшоқ,
Сочлари оқ — ялтироқ;
Бобо йўл бошлаб келар,
Шаҳарга қараб елар,
Князь минордан тушар,
Улар билан кўришар.
Турар қадрдонлари,
Баҳодир меҳмонлари.
Халқ шошар, зич ҳамма ер,
Князга чол шундай дер:
«Оққушдан келдик, ўғлон,
Ва шундоқ бўлди фармон,
Биз шахрингга соқчимиз,
Кечалар пойлоқчимиз;
Шу бугундан ҳар маҳал,
Бирга бўлурмиз тугал —
Сувдан чиқиб юргаймиз,
Қалъа қуриб тургаймиз.
Ҳайр, тез кўришамиз,
Биз денгизга тушамиз,
Ер ҳавоси кўп оғир».
Сўнг бари кетди бир-бир...

Ел денгизда сайр этар,
Кемани суриб кетар.
Кема тўлқин ёради,
Елкан очиб боради,
Юзар орол ёнидан,
Зўр шаҳар томонидан,

Қирғоқдан тўп отилар,
Ва кема тўхтатилар;
Ҳамма чиқар қирғоққа,
Князь чорлар қўноққа.
Зиёфат, базм қураар,
Ундан сўнг савол сўраар:
«Хўш, не савдо этасиз,
Энди қаён кетасиз?»
Жавоб айтар қўноқлар:
«Дунё кездик кўп чоқлар,
Олди-сотди бор юмуш:
Пўлату олтин, кумуш;
Мухлат ҳам етди бу чоқ,
Иўлимиз ҳали узоқ.
Орол бор номи — Буян,
Биз ёқалаб ўтгаймиз,
Ҳам шавкатли шоҳ Салтан
Улкасига етгаймиз».
Князь сўз улар сўзга:
«Жаноблар, оқ йўл сизга,
Денгиз, уммондан ўтинг,
Шавкатли шоҳга етинг;
Айтинг: князь Гвидон
Юборди сенга салом».
Қўноқлар қуллуқ этди
Ва йўлга тушиб кетди...

Князь соҳилда юрар,
Юзган оққушни кўрар,
Елборар: тоқатим тоқ,
Учмоқ истайман тезроқ...
Оққуш сув сочди мўл-кўл
Бошдан-оёқ йигит ҳўл;
Қарасаки, шу фурсат —
Бўлибди ари сурат,
Визиллаб уча кетди,
Кемани қувиб етди;
Қўнди орқа эшикка.
Ва жойланди тешикка...

Ел эсар, ўйнаб юрар,
Елкема шўх югурар,
Ороллардан ўтади,
Шоҳ юртига етади.
Олисан жозибадор
Кўринар азиз диёр;
Чиқар бари қирғоққа,
Салтан чорлар қўноққа:

Ари ҳам учиб қолди
 Ва саройдан жой олди.
 Кўрсаки, шоҳларга хос,
 Кийиниб заррин либос,
 Салтан тахтада ўтирар
 Ва ғамгин хаёл сурар;
 Тож ярқирар бошида,
 Лекин, унинг қошида —
 Кампир, тўқувчи, ошпаз,
 Ўйлари нуқул ғараз —
 Ўтиришар айрилмай,
 Ўқрайишар қайрилмай...
 Шоҳ зиёфат қуради,
 Қўноқлардан сўради:
 «Жаноблар, не кўрдингиз?
 Ҳам қайларда бўлдингиз?
 Не гап узок томонда?
 Не мўъжиза жаҳонда?»
 Жавоб айтар қўноқлар:
 «Дунё кездик кўп чоқлар,
 Яхши юртларда юрдик,
 Шундай мўъжиза кўрдик:
 Денгизда бир орол бор.
 Ва бир шаҳарки, заркор...
 Жуда ғалати орол,
 Унда ҳар кун қизиқ ҳол.
 Денгиз кўпирар, тошар,
 Бўш қирғоқ, соҳил ошар.
 Ва шовқин-уввос солар,
 Ҳарён чопқиллаб қолар;
 Пайдо бўлар шу замон —
 Ўттиз учта паҳлавон,
 Танлари ўтдай ёнур,
 Бари дов, ёш ва ёвқур,
 Бари савлатли, кўркам
 Норғул, азамат, ўктам,
 Бари терилган расо.
 Кекса Черномор бобо —
 Бирга чиқар денгиздан,
 Саф тузиб, бошлар издан,
 Бари оролга соқчи,
 Кечалари пойлоқчи:
 Ўшалардай ҳеч қачон
 Бўлмас дов, танти посбон.
 Унда князь Гвидон;
 Юборди сенга салом».
 Шоҳ Салтан ҳайрон эди:
 «Агар ўлмасам, — деди, —

Шу оролга боргайман,
Ҳамда меҳмон бўлгайман».
Жим тўқувчи ва ошпаз,
Шум кампир ўйлаб ғараз,
Тиржайиб бундай деди:
«Қизиги шуми эди?
Сувдан чиқишиб юрар,
Оролни кўриб турар!
Ростми, ёлгон — ким билар,
Кимни бу ҳайрон қилар?
Ва бу кимга ҳам даркор?
Оламда ўзга гап бор:
Денгизнинг у ёнида,
Ўзининг маконида —
Бир шоҳқиз яшар, кўркам...
Кўз узиб бўлмас ҳеч ҳам.
Кундуз — кун хира бўлур,
Тунда — олам нур олур.
Соч тагида — ой қалқар,
Манглайда — юлдуз болқар,
Юрса хўб солланади,
Товусдай товланади.
Сўзи ҳаммага ёқар,
Булоқ сувидай оқар.
Мўъжизаки ажойиб,
Ажойибу ғаройиб».
Меҳмонлар индашмайди,
Баҳслашмоқ исташмайди.
Очилар шоҳнинг баҳри,
Кистар шаҳзода қаҳри,
Бувисин сўзи ёқмас,
Лек, аяб кўзин чақмас;
Кўп айланар бошида,
Ҳам ғинғиллар қошида,
Қўнар тўғри бурнига,
Худди қўнган ўрнига —
Расо найзосин тикар,
Бурун тез шишиб чиқар,
Яна бошланди шов-шув:
«Кўмакка келинг... ёҳу!
Қоровул... ҳа, ушла тез!
Тутиб ол, аяма, эз!
Ҳа, сени!...» деб қувлашар,
Тўпирлашар, чувлашар,
Ари дарчадан ўтди,
Баҳузур учиб кетди.

Князь соҳилда юрар,
 Сувга термулиб турар;
 Кўнгли, нечундир нохуш,
 Кўрсаки — юзар оққуш.
 «Салом, э, князь ўғлон!
 Булутли кун сингари,
 Егингар тун сингари
 Нечун ҳолинг паришон?
 Не вайдан кўнглинг нохуш?»
 Савол сўрайди оққуш...
 Князь деди шу чоқда:
 «Ҳасрат мени эзмоқда;
 Ҳамманинг севгани бор,
 Елғиз мен қолдим бе ёр!»
 «Борми бир кўз солганинг,
 Кўз остига олганинг?»
 «Бормиш дунё боғида,
 Денгизнинг уёғида,
 Шоҳқиз яшармиш кўркам...
 Кўз узиб бўлмас ҳеч ҳам.
 Кундуз — кун хира бўлур,
 Тунда — олам нур олур,
 Соч тагида — ой қалқар,
 Манглайда — юлдуз болқар;
 Юрса хўб солланади,
 Товусдай товланади,
 Сўзи ҳаммага ёқар,
 Булоқ сувидай оқар.
 Билмайман ростми-ёлғон?»
 Қўрқиб сўз кутар ўғлон;
 Оққуш ўйланар эди,
 Уйланиб шундай деди:
 «Ҳа, тўғри! Шундай қиз бор
 Лекин, англагинки: ёр —
 Қўлқопмас отсанг ҳарён,
 Белга қистирсанг ҳар он.
 Кенгашимга қулоқ сол,
 Ҳарёқлама ўйлаб ол,
 Афсус қилмагин кейин,
 Ўзингга бўлур қийин».
 Ед қилар князь қасам:
 «Келди ўйланмоққа дам,
 Ҳаммасин ўйлаганман,
 Ҳечнима қўймаганман;
 Севдим ўша барнони,
 Излайман кенг дунёни,
 Майли, яёв чопаман,
 У шоҳ қизни топаман».

«Ух, — дер қуш бирданига, —
Олистан излаш нега?
Бахтинг яқин, рост сўзим:
Уша шоҳқиз — мен ўзим!»
Сўнг оққуш парвоз этиб,
Тўлқинлар оша ўтиб,
Тушиб панароқ жойга,
Қирғоқдаги тўқайга,
Силкиндию, шайланди.
Ва шоҳқизга айланди.
Соч тагида — ой қалқар,
Манглайда — юлдуз болқар,
Хўб улуғвор солланар,
Товус каби товланар,
Сўзи ҳаммага ёқар,
Булоқ сувидай оқар.
Шоҳқизни қучиб ўғлон,
Бағрига босиб шодон,
Дарров етаклаб кетар,
Онажонига етар;
Ва бош эгиб дер шу дам:
«Жонгинам, онагинам!
Сайладим ўзимга ёр,
Сенга қиз — итоаткор.
Сўраймиз биз, икковлон:
Давру даврон сурмоққа,
Узоқ умр кўрмоққа —
Фотиҳа бер, онажон!»
Ўрнидан турар она,
Бошларида парвона,
Кароматли хоч тутар,
Кўзларидан ёш тўқар:
«Қўша қаринг, илойим —
Ўзи қўлласин доим»...
Князь пайсалламай ҳеч,
Тўй ҳам қилди ўша кеч;
Бирга умр этишар,
Бирга фарзанд кутишар...

Ел денгизда сайр этар.
Кемани суриб кетар;
Кема тўлқин ёради,
Елкан очиб боради.
Ўтар орол ёнидан,
Зўр шаҳар томонидан,
Қирғоқдан тўп отилар,
Ҳам кема тўхтатилар;
Ҳамма чиқар қирғоққа,

Князь чорлар қўноққа,
Зиёфат, базм қура,
Ундан сўнг савол сўра:
«Хўш, не савдо этасиз,
Энди қаён кетасиз?»
Жавоб айтар қўноқлар:
«Дунё кездик кўп чоқлар,
Ўйламанг, бекор ётдик,
Нукул ясоқ, мол сотдик,
Йўлимиз ҳали узоқ:
Шарққа жўнаймиз шу чоқ.
Орол бор — номи Буян,
Биз ёқалаб ўтгаймиз
Ҳам шавкатли шоҳ Салтан
Ўлкасига етгаймиз».
Князь сўз улар сўзга:
«Жаноблар, оқ йўл сизга,
Денгиз, уммондан ўтинг,
Салтан юртига етинг,
Шоҳингизга эслатинг,
Сафарини тезлатинг.
Бизга келмоқчи эди,
Меҳмон бўлмоқчи эди,
Лекин бедарак ҳамон,
Айтинг, мендан кўп салом».
Қўноқлар кетди тугал,
Князь Гвидон бу гал —
Қолди ўз маконида,
Севган ёри ёнида...

Ел эсар, ўйнаб юра,
Елкема шўх югурар,
Ороллардан ўтади,
Шоҳ юртига етади.
Олидан жозибадор
Кўринар азиз диёр.
Чиқар бари қирғоққа,
Салтан чорлар қўноққа.
Қўноқлар келиб кўра:
Салтан тахтга ўтирар,
Тож ярқирар бошида
Ва Салтаннинг қошида —
Кампир, тўқувчи, ошпаз —
Ўйлари нукул ғараз,
Ўтиришар айрилмай,
Бақрайишар қайрилмай...
Шоҳ зиёфат қуради,
Ўноқлардан сўради:

«Жаноблар, не кўрдингиз,
 Ҳам қайларда бўлдингиз,
 Не гап узоқ томонда?
 Не ҳодиса жаҳонда?»
 Жавоб айтар қўноқлар:
 «Дунё кездик кўп чоқлар,
 Яхши юртларда юрдик,
 Шундай мўъжиза кўрдик;
 Денгизда бир орол бор,
 Ҳам бир шаҳарки донгдор...
 Зар қубба бутхоналар,
 Боғзорлар, кошоналар;
 Ҳрданинг этагида
 Усади баланд арча,
 Баланд арча тагида —
 Ясоғлик биллур уйча:
 Унда яшар олмахон,
 Қўлбола, зийрак ҳайвон,
 Олмаҳон куйлар, қандоқ,
 Ҳам чақар нуқул ёнғоқ;
 Пучмас чаққан ёнғоғи,
 Олтин ҳамма пўстлоғи;
 Мағзи зумраддан нуқул,
 Пойлар талай қоровул,
 Олмаҳонни асрашар;
 Унда кўп янги хабар:
 Денгиз кўпириб тошар,
 Бўш қирғоқ, соҳил ошар,
 Ва шовқин-уввос солар,
 Ҳарён чопқиллаб қолар,
 Сувдан чиқар шу замон —
 Ҳттиз учта паҳлавон,
 Танлари ўтдай ёнур,
 Бари дов ва ёш, ёвқур,
 Бари савлатли, кўркам.
 Норғул, азамат, ўктам,
 Бари терилган расо,
 Бошлиқ — Черномор бобо,
 Ҳшалардан ҳеч қачон,
 Бўлмас дов, танти посбон.
 Бор князь ёри кўркам,
 Кўз узиб бўлмас ҳеч ҳам:
 Кундуз — кун хира бўлур,
 Тунда — олам нур олур;
 Соч тагида — ой қолқар,
 Манглайда — юлдуз болқар.
 У шаҳарда Гвидон
 Номли князь ҳукмрон,

Тилларда дoston у ном.
Сенга айтди кўп салом,
ўпкаси бор: шоҳ Салтан —
Бизга келмоқчи эди,
Меҳмон бўлмоқчи эди,
Дараги йўқ, дер, ҳамон...»

Сабри қолмай, шоҳ турди,
Дарғаларга буюрди:
«Яхши кемалар сайланг
Ва сафар учун шайланг!»
Кампир, тўқувчи, ошпаз —
Ўйлари нуқул ғараз,
Шоҳ Салтан бормасин, дер.
Оролни кўрмасин, дер.
Лекин, шоҳ солмай қулоқ,
Қаҳри қистаб дер шу чоқ:
«Мен — шоҳми ёки гўдак?
Кетаман бу гал, бешак!»
Ер тепар, чиқиб кетар,
Эшикни тарс беркитар...

Князь уйда ўтирар,
Дарчадан қараб турар:
Денгиз тинч, тўлқин урмас,
Шовқин солмас, кўпирмас,
Ҳаво тиниқ ва зангор,
Пайдо бўлди кемалар.
Денгизда елар эди,
Шоҳ Салтан келар эди.
Князь бир сакраб турди,
Ва қаттиқ наъра урди;
«Азиз онам, маликам!
Ва сен — севгилим бекам!
Қаранг анов томонга:
Отам келар бу ёнга».
Кема келар ёнашиб,
Князь дурбин олар шошиб.
Кўрса: турар шоҳ чиндан,
У ҳам қарар дурбиндан,
Кампир, тўқувчи, ошпаз —
Ўйлари нуқул ғараз,
Боқишар қайрон ва лол,
Турар бегона орол...
Замбараклар гумбурлар,
Қўнғироқлар бонг урар,
Князь келар қирғоққа,
Шоҳни кутиб олмоққа;

Тўқувчи ошпаз билан
Кампир — серғараз билан
Шоҳни шаҳрига бошлар,
Индамай қадам ташлар.

Ҳамма саройга юрди,
Ва соқчиларни кўрди:
Совутлари ярақлар,
Дарбозани хўб сақлар
Ўттиз учта паҳлавон,
Ажабланар шоҳ Салтан,
Бари ёш, бари кўркам,
Норғул, азамат, ўктам,
Бари терилган расо,
Бошлиқ — Черномор бобо,
Ҳовлига ўтар барча,
Ҳовлида баланд арча,
Олмахон куйлар, қандоқ
Ҳам чақар олтин ёнғоқ;
Чақиб — зумрад оларди,
Қопчиқларга соларди.
Тўлиб кетибди ҳарёқ,
Зар ёнғоқ, олтин пўчоқ.
Қўноқлар шошқин... нега?
Пайдо бўлди ёш бека:
Соч тагида — ой қалқар,
Манглайда — юлдуз болқар.
Улуғвор солланарди,
Товусдай товланарди...
Қайнонаси ҳам келар,
Шоҳ кўриб, дарров билар,
Ғайрати жўш уради,
Тажанг ва лол сўради:
«Сенмисан? — Сўзла ахир,
Бу не ўзи, қандай сир?»
Тошар, тутақар эди,
Кўз ёши оқар эди.
Шоҳ кучар маликасин,
Ўглин ҳамда бекасин,
Езилар дастурхонлар,
Базм қураб меҳмонлар.
Ҳам тўқувчи, ҳам ошпаз,
Ҳам кампирки, серғараз —
Яширингани чопдилар...
Кейин зўрға топдилар...
Қилмишларига иқроп,
Ҳўнграшар зору зор.
Шоҳ хурсандлик туфайли,

Уйга жўнанг дер, майли...
Кеч кирар, тўй қизишар,
Салтанни ётқизишар,
Тўшакни қалин солиб,
Ширакайф шоҳ дам олар.
Мен шу тўйда бор эдим,
Бўза ичдим, бол едим,
Сал ҳўлланди мўйлабим,
Шу ерда адоқ гапим.

В. А. Жуковский

ШАҲЗОДА ИВАН ВА БҮЗ БҮРИ ҲАҚИДА
ЭРТАК

Бор экану йўқ экан, қадим замонда
Ўрмони кўп, суви мўл шимол томонда
Демьян Данилазода деган қудратли,
Фаросатли бир подшо яшаган экан.
Унинг Клим, Пётр ва Иван исмли
Уч азамат ўғлони бор экан, яна
Кўркамликда тенги йўқ бир боғи бўлиб,
Ажиб олма дарахти ўсаркан унда,
Экан унинг ҳосили паққос олтиндан.
Лек кунлардан бир куни тўсатдан подшо
Анча-мунча олманинг ўғирланганин
Пайқаб қолиб, тинчини йўқотипти-ю,
Иштаҳаси бўғилиб, озиб чўп бўпти;
Шу сабабли, бир кун у шахзодаларни
Чақиртириб қошига, шундай сўз депти:
«Қалбим қўри, кўз нурим, белим қуввати —
Жигарларим, Климу Пётр ҳам Иван,
Кимга айтай дардимни, сизга айтмасам:
Фурсат келди, кўрсатинг сиз ўзингизни —
Кўнглин овланг иш билан падарингизнинг.
Хуллас, ҳар тун боғимга оралаб ўғри,
Талай олтин олмамни қийратаётир;
Сизга аён, мен учун бундай Жудолик
Оғир ботгай, ҳаттоки шум ўлимдан ҳам.
Тингланг амрим: кимгаки насиб айласа
Тутиб олиш ўғрини олма тагида,
Тирикликда ул мардга ярим давлатим
Бахш этгайман; гар ўлсам — бутун давлатим
Мерос бўлиб қолажак ўшал ботирга.»
Тинглаб ота сўзини учала ўғлон,
Аҳд қилдилар кечаси навбатма-навбат
Боққа чиқиб, оламни баттол ўғридан
Қўрқлашга мижжа ҳам қоқмасдан зинҳор.

Қош қорайиш биланоқ биринчи оқшом
Тўнғич ўғил шаҳзода Климжон боққа
Чиқиб, олма тагида барра ўтлоққа
Енбошлабон ётдию хиёл вақт ўтмай
Кўзи кетиб, тарракдек чунон қотдики,
Кўзин ишқаб, оғзини каттакон очиб
Эснаганча ўрнидан турганида у
Қиём пайти бўлганди эртаси куни.
У шоҳ Демьян қошига бориб: «Бу кеча
Боғимизга келмади шум ўғри»,— деди.
Иккинчи тун келганда шаҳзода Пётр
Соқчи бўлиб ўтирди олма тагида;
Зулматга у астойдил қаттиқ тикилиб,
Бир соатча ўтирди, лек қоронғида
Кўринмасди ҳеч вақо; оқибатда у
Босиб келган мудроққа бера олмай дош,
«Гуп» қулади майсага ва бутун боғни
Кўтарганча бошига отди хурракни,
Ейилганда фақат кун очди кўзини.
Шоҳ қошига бориб у, шаҳзода Клим
Айтганидай: «Бу тун ҳам шоҳим боғига
Боттол ўғри келмади», деб қилди баён.
Учинчи тун келганда қоровулликка
Чиқди кенжа шаҳзода — азамат Иван.
У олманинг тагига биқиниб олиб,
Қимир этмай ўтирди мижжа қоқмасдан;
Мана, ярим кечага борганида вақт,
Гўё чақмоқ чаққандай бутун боғ бирдан
Чароғон бўлиб кетди; шаҳзода Иван
Қарасаки, шарқ ёқдан Олов қуш жадал
Учиб келар эди нақ ўтли юлдуздай
Чақнаб, тунни кундузга айлантирганча.
Иван олма тагига биқиниб олиб,
«Қани, нима бўларкан?» деб кутар экан
Қилт этмасди, нафас ҳам олмасди ҳатто.
Шу чоқ олма шоҳига кўниб Олов қуш,
Унтадан кўп олмани узди битталаб.
Бизнинг Иван шаҳзода чўзиб шунда бўй,
Ўғри қушнинг думидан ушлади маҳкам.
Лек Олов қуш тўсатдан терган олмасин
Ерга тўкиб юбориб, кучин борича
Осмон сари талпинди қоқиб қанотин
Ва Иваннинг қўлидан юлқиб думини
Учиб кетди; лек Иван қўлида унинг
Қолиб кетди бир дона оловранг пати.
Шуъласидан бу патнинг бутун боғ гўё
Қуёш янглиғ чарақлаб қамаштирди кўз.
Келиб Иван шаҳзода подшо қошига

Баён қилди ўғрининг топилганини
 Ва унинг одамзодмас, қуш эканини;
 Сўнг гапининг ростлигин исботламоқ-чун
 Шаҳзода қуш думидан юлиб олгани —
 Ўшал патни узатди Демьян подшога.
 Хушнуд ота севинчдан қучди дилбандин,
 Шу-шу олтин олмага тегмади ҳеч зоғ.
 Подшонинг ҳам чеҳраси ёришиб кундай,
 Иштаҳаси очилди, тўлишди хийла,
 Ҳаловатда ухлади энди тунлари.
 Лекин шоҳнинг бирдан-бир армони — ўшал
 Олов қушга муяссар бўлмоқлик эди.
 Шу сабабдан у икки катта ўғлини
 Чақиртириб қошига, юзланди шундай:
 «Жигарларим, дўстларим, Клим ва Пётр,
 Сизлар энди кичкина эмасдирсизлар:
 Фурсат келди — эл танинг, юртни айланинг,
 Шону шавкат орттиринг, кўрсатинг мардлик;
 Оқ фотиҳа берай мен, сафарга чиқинг,
 Худо бўлсин сизга ёр; илло мен учун
 Олов қушни топмасдан қайтмангиз зинҳор;
 Кимки топса ул қушни, тириклигимда
 Бахш этгайман ўшанга ярим давлатим,
 Ўлсам, бутун давлатим меросдир унга».
 Икки ўғлон подшога айлабон таъзим,
 Равон бўлиб кетдилар олис юртларга.
 Кўп вақт ўтмай орадан, шаҳзода Иван
 Кириб келди отаси истиқболига:
 «О падарим, — деди у, — шоҳим — паноҳим,
 Мен ҳам кичик эмасман, ижозат беринг,
 Оғаларим ортидан чиқай сафарга:
 Юрт айланай, элларга танитай ўзим,
 Шону шавкат орттирай, мардлик кўрсатай;
 Ундан кейин тутибон Олов қушни мен,
 О падарим, дилингиз айлайин хушнуд.
 Шунинг-чун оқ фотиҳа берингу менга,
 Тангри бўлсин ёр, дея йўлланг сафарга».
 Шоҳ ўғлига жавобан шундай сўз деди:
 «Жигаргўшам — шаҳзода Иван, сабр қил,
 Ҳали ёшсан, сенга ҳам келади фурсат;
 Вале ҳозир сен мени кетмагил ташлаб;
 Бир оёғим тўрдаю бир оёқ гўрда —
 Қариб қолдим, омонат бу дунё менга;
 Улиб-нетиб қолгудай бўлсам гар, кимга
 Ташлаб кетгум давлату тожу тахтимни?»
 Лек шаҳзода саркашлик қилавергач, шоҳ
 Ахийри оқ фотиҳа берди ноилож.
 Мана, Иван шаҳзода чиқиб сафарга,

Йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юрди чунон
 Ва ниҳоят шундай бир ерга келдики,
 Уч тарафга айрилган эди йўл бунда.
 Қоқ ўртага бир устун қоқилган бўлиб,
 Шундай сўзлар ёзилган эди устунга:
 Тўғри йўлдан борсанг гар, бутун йўл бўйи
 Оч-яланғоч бўлгайсан; гар ўнг томонга
 Йўлинг тушса, сен ўзинг тирик қолгайсан
 Вале отинг муқаррар бўлғуси нобуд.
 Сўл томонга гар юрсанг, отинг соғ қолиб,
 Ўзинг ўлим топгайсан албат, одамзод.
 Уйлаб туриб шаҳзода ўнгга юришни
 Маъқул кўрди. Шу йўлдан кетиб бораркан,
 Бирдан қуюқ ўрмондан улкан Бўз Бўри
 Чиқди ўқдай отилиб ва тулпор отга
 Ҳамла қилиб, бир зумда ютди ямламай.
 Ки ҳаттоки шаҳзода шамширини ҳам
 Суғиришга ғилофдан улгуролмади,
 Ғойиб бўлди Бўз Бўри яна бир зумда.
 Ғамга ботган шаҳзода бошин этиб ҳам,
 Аста-секин пиёда йўл юриб кетди.
 Лекин у кўп юрмади. Рўпарасида
 Пайдо бўлиб бошқатдан ўшал Бўз Бўри
 Одам янглиғ гапирди юзланиб унга:
 «О шаҳзода, тулпоринг еб қўйдим, афсус,
 Лек начора, ўзинг ҳам, қадрдон дўстим,
 Уқигандинг устунга битилган хатни,
 Демак қочиб бўлмаскан қисматдан асло;
 Аммо хафа бўлма сен, миниб ол менга,
 Шу бугундан бошлабон ҳалол ва содиқ
 Хизмат қилгум сенга мен. Хўш, менга айт-чи,
 Кетмоқдасан қаёққа ва не мақсадда?»
 Бўз бўрига бор гапни шаҳзода Иван
 Сўзлаб берди ва Бўри айлади жавоб:
 «Олов қушни қай ердан излаб топишни
 Мен биламан, қани, чиқ елкамга тезроқ,
 Йўлга равон бўлгаймиз, худо ёр бизга».
 Шунда Бўри елкада шаҳзода ила
 Гўё қушдек учди ва ярим кечада
 Бир тош девор тагида тўхтади таққа.
 «Мана, этиб ҳам келдик,— деди Бўз Бўри,—
 Лек яхшилаб тинглагил гапимни, Иван,
 Шу деворнинг ортида, дарахт шохида
 Осилгандир Олов қуш олтин қафасда;
 Ул қушни сен қафасдан оҳиста олгин,
 Аммо қўлинг теккизма қафасга зинҳор,
 Бошинг қолур балога агар урсанг қўл».
 Мана, девор ошибон шаҳзода Иван,

Ғоят ажиб бир боққа тушди ва унда
Кўрди қушни муҳташам олтин қафасда,
Боғ чароғон эди нақ тушгандек офтоб,
Олов қушни олиб у олтин қафасдан,
Уйлаб қолди: «Нимага солиб кетаман?»
Ва унутиб Бўрининг берган ўгитин,
Қўлга олди қафасни, лекин ҳарёқдан
Сим тортилган экан у олтин қафасга;
Ҳар томонни тўсатдан жангир-жунгир сас
Босиб кетиб соқчилар уйғондилару
Тутиб олиб Иванни, подшо қошига
Олиб бориб қўйдилар. Шоҳ (унинг исми
Долмат эди) юзланиб деди тутқинга:
«Қаерликсан ва кимсан?» — Исминдир Иван,
Отам исми — шоҳ Демьян Данилазода —
Қудратли ва муаззам давлат султони;
Гап шундаки, о подшо, Олов қушингиз
Боғимиздан ҳар кеча олтин олмалар
Уғирлашни касб қилди; мана шу боис
Бузрук отам Демьян шоҳ Данилазода
Олов қушни тутмоқни амр этди менга».
Шаҳзодага шоҳ Долмат юзланди шундай:
«Шаҳзодами ё бошқа, ғофилман бундан,
Илло гапинг бўлса рост, урибсан қўлни
Ношоҳона ишга сен; бундан кўра сен
Тўғри келиб қошимга: «Олов қушингни
Менга бер, шоҳ», десанг ҳам бўлар эди-ку.
Икки қўллаб тутқазган бўлардим сенга
Олов қушни, донишманд ва саодатли
Демьян шоҳнинг фарзанди бўлганинг сабаб.
Ҳай, мен рози: ола қол Олов қушимни,
Бунинг учун лек менга Афрон подшонинг
Олтин Елли Тулпорин тутиб келгайсан,
Сен йўлга туш, тоғлар ош, денгизларда суз.
Етиб бориб шоҳ Афрон салтанатига,
Ушал Олтин Ел Отни ё сўраб ол, ёки
Қувлик билан ўғирлаб олиб кел менга.
Гар айтганим бажармай қайтсанг орқангга,
Шаҳзодамас, ғирт ўғри бола деб сени
Элу юртга овоза қилайки, унда
Шармандайти-шармисор бўлгин тамоман».
Шунда Иван шаҳзода эгиб бошини
Бўз Бўрининг қошига қайтди оҳиста.
Кўп ранжиди Бўз Бўри юз берган қолдан:
«Афсус, Иван, кирмабсан сен айтган гапга;
Ҳай, бўлар иш бўлипти: энди начора;
Пишиқ бўлгил ўзингга сен бундан буён;
Биз шоҳ Афрон юртига жўнаймиз энди».

Сўнг Бўз Бўри кифтида шаҳзода билан
 Елдек учиб равона бўлди сафарга
 Ва кун ботиб, бўлганда қоқ ярим кеча,
 Етиб бориб шоҳ Афрон салтанатига
 Тақ тўхтади отхона бўсағасида.
 «Энди Иван, қулоқ сол, — деди Бўз Бўри, —
 Маст уйқуда ётипти отбоқарлар; сен
 Отхонага киргину Олтин Ел Отни
 Охуридан оҳиста етаклаб чиққил;
 Лек зинҳор қўл урмагил от юганига:
 Яна қолур болага бошинг, йўғаса».
 Мана, Иван кириб шоҳ отхонасига,
 Олтин Елли Тулпорни етаклаб чиқди;
 Аммо кўзи юганга тушиши билан
 Унга чунон маҳлиё бўлиб қолдики,
 Бўз Бўрининг гапларин унутиб қўйиб,
 Қозикдаги юганни олди қўлига.
 Юганга ҳам ҳарёқдан тортилганкан сим —
 Жангир-жунгир овоздан уйғониб кетган
 Отбоқарлар ушлашиб от ўғрисини
 Афрон шоҳнинг қошига олиб бордилар;
 Шоҳ ҳам унга: «Кимсан?» — деб юзланди шу чоқ;
 Иван подшо Долматга не деган бўлса,
 Бу шоҳга ҳам қайтарди ўша гапларни.
 Афрон деди: «Қойилман, шаҳзода, сенга!
 Санқиб юриб тун-кеча, от ўғирламоқ
 Муносибми, айт, сендай асилзодага?
 Каллангни мен танангдан жудо қилсам ҳам,
 Бўлардию, ачиндим лек ёш жонингга;
 Ҳай Олтин Ел Тулпорни берай мен сенга,
 Илло, сен ҳам мен учун бир яхшилиқ қил:
 Фалон юртга, Писмадан мамлакатга бор,
 Қудратли шоҳ Косимнинг ойжамол қизи
 Еленани ўғирлаб олиб кел менга;
 Агар олиб келмасанг, сени қароқчи,
 Муттаҳам, деб оламга ёйгум доврўгинг».
 Яна бошин этиб ҳам шаҳзода Иван
 Бўз Бўрининг қошига қайтди оҳиста.
 Бўз Бўри ҳам гап қотди юзланиб унга:
 «О шаҳзода! Гар сени севмаганимда,
 Аллақачон бўлардим кўзингдан ғойиб.
 Қўй, энди кўп ранжима, мин гарданымга,
 Уша Косим подшонинг мамлакатига
 Бўлғаймиз биз равона! Худо мадакдор;
 Энди ишни сен эмас, ўзим бажаргум»,
 Сўнг Бўз Бўри йўл олди шаҳзода билан
 Фалон юрту Писмадон салтанатга тез.
 Мана улар етиб ҳам келди манзилга,

Сўнг Бўз Бўри Иванни тушириб ерга
Шундай деди: «Яқиндир Косимшоҳ боғи;
Ўзим ёлғиз бораман; сен шу азим туп
Яшил эман остида мени пича кут».
Шундай дея Бўз Бўри баланд девордан
Сакраб тушиб, бутазор ичра яшринди.
Соҳибжамол Елена — Косимшоҳ қизи
Энагаю момолар, канизаклар-ла
Чиқди боққа сайрга; шу пайтни пойлаб
Писиб ётган Бўз Бўри подшо қизининг
Узоқлашиб кетганин кўриб тўдадан,
Сакраб чиқди буталар орасидану
Маликани елкага ўнгариб олиб,
Ура қочди оёгин олиб қўлига.
Канизаклар, момолар ва энагалар
Боғни бошга кўтариб, уввос солдилар;
Бутун сарой аёғи: лашкарбошилар,
Мансабдорлар, вазирлар тўпланишди тез;
Шоҳ буюрди: «Йиғинглар аҳли шикорни,
Ҳам исковуч, ҳам овчи итларим барин
Бўз Бўрининг изига солинглар дарҳол!»
Зое кетди ва лекин уринишлари:
Шаҳзода-ю малика, Бўз Бўри — учов
Аллақачон олислаб кетганди бундан;
Шаҳзоданинг қўлида беҳуш малика
Етар эди қилт этмай (қўрқиб кетганди
Бечора қиз бўрининг важоҳатидан).
Мана, аста малика келиб ҳушига,
Очди шаҳло кўзини ва дабдурустдан
Кўзи тушиб Иванга бутун вужуди
Нақ қирмизи олмадек қизариб кетди,
Шаҳзода ҳам уялиб қизарди гулдай;
Айни шу пайт иккови бир-бирларини
Шундай қаттиқ севишиб қолгандиларки,
Таърифлашга бу ишқни қалам ҳам ожиз,
Тил ҳам лолдир. Ғуссага ботди шаҳзода:
Негаки, у малика Еленадан ҳеч
Ажралмоқни истамас, шоҳ Афронга ҳам
Топширгиси келмасди; малика эса,
Афрон шоҳдан ўлимни кўрарди афзал.
Пайқаб бизнинг Бўз Бўри улар ғуссасин,
Шундай деди: «Шаҳзода Иван, бекорга
Қайғуларсан, дардингни олурман ўзим:
Хизмат деб ҳам бўлмайди буни, азизим,
Асл хизмат навбати келур кейинроқ».
Мана, улар шоҳ Афрон мамлакатида.
«О шаҳзодам, бунда биз иш кўришимиз
Лозим ақл ишлатиб,— деди Бўз Бўри,—

Мен бир ағнаб малика бўламан ҳозир,
 Сен шоҳ Афрон қошига мен билан бориб,
 Мени унга топширу Олтин Ел Отни
 Олиб, дарҳол Елена билан йўлга туш,
 Сўнг биронта овлоқда кутинглар мени;
 Аминманки: икковлон зерикмассизлар»,
 Бўз Бўри бир думалаб Қосим шоҳ қизи —
 Еленага айланди. Иван ҳам уни
 Шоҳ Афронга топшириб, Олтин Ел Отни
 Қабул қилиб олди-да, чўнг ўрмон ёққа
 Уқдек учди; у ерда гўзал Елена
 Кутмоқдайди зориқиб ўз маҳбубини...
 Кўрардилар бу маҳал Афрон қасрида
 Катта тўю томоша тараддудини»,
 Шу куниёқ шоҳ Афрон қаллиғи билан
 Черков борди никоҳдан ўтмоқчи бўлиб.
 Мана никоҳ ўқирилиб ҳам бўлди, шунда
 Куёв бола таомил бўйича янги
 Келинчакни ўпмоқчи бўлганди, лаби
 Бўз Бўрининг беўхшов тишига тегди.
 Шу тиш шоҳнинг бурнидан «ғарч» тишлаб олди;
 Шоҳ Афрон ўз қошида ой юзли гўзал
 Қаллиғинмас, бўрини кўриб танг қотди.
 Думи билан подшони чалиб йиқитиб,
 Бўз Бўри ҳам такаллуф қилиб ўтирмай,
 Эшик томон отилди. «Ушла, ушланглар!» —
 Деб қичқирди халойиқ. Қаёқда дейсиз?
 Аллақачон Бўз Бўри, шаҳзода билан
 Маликанинг қошига етиб олганди;
 Энди Иван — шаҳзода Олтин Ел Отдан
 Сакраб тушиб Бўрига мингашиб олди,
 Сўнгра улар учдилар қуюндек гўё.
 Ва ниҳоят, шоҳ Долмат салтанатига
 Жадал етиб келдилар. Бўз Бўри деди:
 «Мен бир ағнаб Олтин Ел Отга айлангум,
 Сен, шаҳзода, тез мени шоҳга топшириб,
 Олов қушни олгин-да, аввалги галдек,
 Соҳибжамол Елена билан жўнаб қол;
 Мен ҳам тезда орқангдан етиб оламан».
 Содир бўлди ҳамма иш Бўри айтгандай,
 Бу аснода Долматнинг чидамай сабри,
 Эгарлашни амр этди Олтин Ёлни тез
 Ва шикорга саройнинг аъёнлари-ла
 Жўнаб кетди: ана у ҳаммадан олдда
 Қўён қувиб борарди, аъёнлар эса:
 «Қаранг, подшо заб абжир чавандоз экан!» —
 Дер эрдилар. Лек шу пайт шоҳнинг тагидан
 Бир тасқара бўри «шилт» этиб чиқди-ю,

Шоҳ ҳавода ўмбалоқ ошиб тўсатдан,
 Боши билан тупроққа кириб кетдики,
 Қўлин тираб, оёгин ликиллатса ҳам,
 Бошини ҳеч тупроқдан суғуролмасди.
 Хайриятки, бу асно барча аёнлар
 Етиб келиб қутқарди аълоҳазратни;
 Сўнг баралла қичқира кетдилар улар:
 «Ушла, ушла! Ғус, киш-киш! Ол, бос, бўрини!»
 Лек Бўрининг арвоҳи ҳам қолмаганди.
 Бу аснода Бўрига — шаҳзода Иван,
 Олтин Ёлли Тулпорга — малика миниб,
 Катта йўлдан хотиржам қадам-бақадам
 Кетиб борар эдилар; Олтин Ёл Тулпор
 Мағрурланиб ўйноқлар эди малика
 Мингашгандан устига: улар кўп юриб,
 Кўп юрса ҳам мўл юриб, ахири бир вақт
 Шаҳзоданинг Бўз Бўри билан бир вақтлар
 Учрашишган ерига кетиб келдилар;
 Ҳануз бунда ётарди Иван отининг
 Суяклари сочилиб, оппоқ оқариб;
 Бир хўрсиниб Бўз Бўри деди Иванга:
 «Энди, дўстим шаҳзода Иван, сен билан
 Видолашув пайти ҳам келди ниҳоят;
 Мен садоқат билан ва ҳолисанилло
 Хизмат қилдим сенга-кўп хурсанд эрурман
 Ҳимматингдан, зотан то тирик эканман,
 Унутмасман сира ҳам яхшилигингни;
 Видолашар эканман, битта фойдали
 Угит бермоқ ниятим: эҳтиёт бўлгил,
 Ҳасадгўйдир одамлар, ишонма асло
 Ҳаттоки ўз туғишган оғаларингга.
 Эсон-омон, бехатар ўз ватанингга
 Етволишинг илтижо қилгум худодан,
 Шояд сендан хушхабар эшитиб, кўнглим
 Таскин топса. Алвидо, шаҳзода Иван»,—
 Ғойиб бўлди Бўз Бўри шу гапни айтиб.
 Шаҳзода кўп қайғурди бу жудоликдан,
 Сўнг Олтин Ёл Тулпорга Елена билан
 Икковлари мингашиб ва осиб олиб
 Олов Қушни елкага равон бўлдилар,
 Қадрдон юрт, қайдасан, деб аста-аста;
 Мана, улар уч-тўрт кун йўл юриб, охир
 Заковатли шоҳ Демьян Данилазода
 Ҳукмронлик қилаётган ҳур салтанатнинг
 Сарҳадига етдилар ва дабдурустан
 Бир чодирни кўрдилар кўм-кўк ўтлоқда;
 Пешвоз чиқди чодирдан Иван қошига...
 Ким денг? Клим шаҳзода ва шаҳзода Пётр.

Хурсанд бўлган Иваннинг бу учрашувдан
Боши етди осмонга; лек оғаларнинг
Юрагини ғайирлик кемирди қуртдек —
Соҳибжамол Елена ва Олов Қушни
Олиб келган Иванни кўришган ҳамон:
«Она сути оғзидан кетмаган бола
Ҳам Олов Қуш, ҳам Тулпор, ҳам соҳибжамол
Еленани етаклаб ота қошига
Борган пайтда, бизлар ор қиламиз, албат,
Икки қўлни бурунга тиқиб, шўппайиб
Шоҳ қошига киришдан; бундан ташқари,
Етиб борган заҳоти инимиз Иван,
Салтанатнинг ярмини олур; гар қазо
Этиб-нетиб қолгудек бўлса Демьян шоҳ,
Бутун давлат Иванга мерос бўлгай»,— деб
Ўйлашаркан, кўз олди қоронгилашиб,
Учиб кетди кайфлари. Мана шундан сўнг
Келди улар кўнглига нопок бир фикр:
Ўзларини гўёки хурсанд бўлгандек
Кўрсатишиб, Иванни ва соҳибжамол
Еленани чодирга таклиф этдилар
Дам олгани. Улар ҳам шубҳаланмай ҳеч
Чодир ичра кирдилар. Шаҳзода Иван
Жуда олис йўл юриб толиққанидан,
Етар-етмас ёстиққа боши шу замон
Тошдек қотиб пинакка кетди тамоман;
Шуни кутар эдилар ёвуз оғалар:
Дарҳол улар Иваннинг алп сийнасига
Ўткир ханжар санчдилар ва бийдай даштга
Ташлаб унинг жасадин, Олтин Ёл Отни,
Олов қушни ва яна малика қизни
Олиб йўлга тушдилар бегуноҳлардай.
Бу аснода шаҳзода Иван бепоен,
Даштда қонга беланиб ётарди бежон.
Шундай ўтди бутун кун; қуёш ҳам аста
Ғарбга оға бошлади; ҳувилларди дашт.
Мана қош ҳам қорайиб, мурда устида
Қанот ёзиб парвона бўла бошлади
Қузғун қарға тимқора боласи билан.
Лекин айни шу маҳал аллақаяқдан
Пайдо бўлди бу ерда Бўз Бўри бирдан:
Кўнгли сезиб келганди шум фалокатни;
Яна ўтса дақиқа бўлар эди кеч.
У кузгуннинг ниятин пайқаб, мурдага
Қўнишини пойлади; мана ниҳоят
Қўзғун қўнди жасадга; шу чоқ Бўз Бўри
Бир ҳамлада тутамлаб олди думидан,
Қари қарға қағиллаб бузди оламни:

«Қўйвор мени, Бўз Бўри, бошқа қилмайман!»
 «Қўйвормайман, то боланг келтирмагунча
 Менга оби ҳаёт ва оби мамотни».
 Шундан кейин қузгун ҳам ўз боласига;
 «Болам, тез бўл, ғизиллаб оби ҳаёт ва
 Оби мамот сувини олиб кел тезроқ»,—
 Деб буюрди. Ғанимат билиб фурсатни,
 Қузгунвачча ҳам дарҳол учди самога.
 Бу орада Бўз Бўри қари қаргани
 Хийлагина эзгилаб, бергач додини,
 Ғоят латиф бир суҳбат кўрдик, у-ла
 Узоқ яшаб, кўп кўриб, кўзлари пишган
 Қари қузгун ҳам унга баён айлади
 Одамзоду парранда ва даррандалар
 Орасида юз берган ғоятда ажиб
 Ҳодисалар ҳақида биттама-битта.
 Бўз Бўри ҳам қарганинг ҳикоясини
 Зўр диққат-ла тинглабон, келди ҳайратга,
 Муштдек қушнинг ҳар ишдан огоҳлигидан;
 Аммо унинг думини бири бир сира
 Қўйвормасди, ҳаттоки, баъзи-баъзида
 Эзгилаб ҳам қўярди ўткир тирноқли
 Панжаси-ла, ҳаддингдан ошма, дегандек.
 Қуёш ботди, кеч кириб, қоронғу тушди,
 Мана, тун ҳам оёқлаб, тонг ҳам ёришди,
 Шу чоқ икки шишада оби ҳаёт ва
 Оби мамот кўтариб қув қузгунвачча
 Учиб келди. Бўз Бўри ул шишаларни
 Олиб, охир қўйворди қора қузгунни.
 Сўнгра яқин борди у шишалар билан
 Бежон ётган шаҳзода Иван бошига:
 Аввал унга пуркади оби мамотни —
 Шу заҳоти Иваннинг жароҳатлари
 Ғойиб бўлди, сўнг юмшаб карахт бадани
 Қон югурди оҳиста икки юзига;
 Шундан кейин Бўз Бўри оби ҳаётни
 Пуркаганда — шаҳзода очди кўзини,
 Сал қўзғалди, керишди, кейин ўрнидан
 Туриб деди: «Қанча вақт ухладим ўзи?»
 «О, шаҳзода Иван, сен мангу шу ерда
 Ухлаб ётган бўлардинг, гар мен келмасам,—
 Деб Бўз Бўри бошлади насиҳатни,—
 Хизматингни ўтадим энди батамом;
 Лек билиб қўй, бу хизмат — охиргисидир;
 Ўз ғамингни ўзинг е бундан буён сен.
 Лекин битта маслаҳат бераман фақат,
 Шунга амал қилсанг гар, бўлмагайсан кам.
 Аллақачон ўтганлар қаттол ва баттол

Огаларинг дунёдан; икковин бошин
Шартта узиб ташлади қодир афсунгар
Ўлмас Кошчей, у яна сенинг юртингга
Уйқу пуркаб, ҳаммани: ота-онангни,
Сарой аҳлин ва жами фуқороларни
Маст уйқуга толдириб қўйган тамоман:
Сенинг гўзал маликанг, Олтин Ел отинг,
Олов қушинг ҳаммасин ўғирлаб Кошчей,
Ўз сеҳрли қасрига яшириб қўйган.
Илло, Иван, сен асло хавотир олма
Маликадан, зероки бадкирдор Кошчей
Еленага ҳукмини ўтказа олмас:
Ки ҳар қандай сеҳрни даф этолувчи
Ажиб тумор бор соҳибжамол ёрингда,
Фақат чиқиб кетишга ожиз қасрдан;
Уни Кошчей Ажали қутқарур ёлғиз;
Бироқ мен ҳам билмайман унинг Ажалини
Қайси ерда эканин; фақат Жодугар
Кампир айтиб бериши мумкиндиру буни.
Сен, шаҳзода, Жодугар Кампирни тезда
Топишинг шарт, у овлоқ, қуюқ ўрмонда,
Жуда хилват, мўйсафид чангалзор ичра
Товуқоёқ кулбада яшайди мудом;
На одамзод йўл очган у томонларга,
На бир ҳайвон киролган чангални ёриб,
На биронта парранда етолган учиб.
Лек Жодугар Кампирнинг ўзи доимо,
Тушиб ўғир ичига, супургисини
Эшкак қилиб фазода учиб юради.
Сен ўшандан биласан, хулласи калом,
Ўлмас Кошчей Ажалин қайдан топишни.
Мен бўлсам-чи, Жодугар Кампир қошига
Овлоқ ўрмон ичра тик кесиб борувчи
Отни қайдан топишни айтиб берурмен.
Сен кунчиқар томонга йўл ол бу ердан,
Юра-юра егурсан ғоят ям-яшил
Бир ўтлоққа, ки унинг қоқ ўртасида
Қад кўтарган уч азим эман дарахти;
Қидирсанг гар дарахтлар оралиғида
Чўян қопқа топгайсан темир ҳалқали;
Қопқа ерга кўмилган. Сен шу ҳалқадан
Тортиб кўтар қопқани, сўнгра зинадан
Ертўлага тушиб бор; унда ўн икки
Қават эшик ичида девқомат бир от
Ўзи чиқар отилиб истиқболингга;
Шул бедовга мингину «ҳайё ҳайт» дея
Сафарга чиқ; от йўлдан адашмагай ҳеч.
Хўп, шаҳзода, хайр энди, соғ-саломат бўл;

Насиб этса худойим бизларга дийдор
Кўришмоқни мабодо, у хайрли дам
Сенинг никоҳ тўйингда бўлгай албатта»,
Деб Бўз Бўри югуриб кетди ўрмонга;
Қолди унинг ортидан мўлтираб Иван;
Бўри ўрмон четига етгач, ўгирилиб
Сўнгги марта думини бир силкитди-ю,
Кириб қуюқ ўрмонга йўқолди кўздан.
Шунда Иван шаҳзода машриққа томон
Юз ўгириб йўл олди дадил ва тикка.
Кўп юрди, кўп юрса ҳам мўл юрди Иван...
Учинчи кун деганда, у кенг ўтлоққа
Етиб борди; ўтлоқда қад кўтарганди
Уч туп эман дарахти; дарахтлар аро
Топиб ерга кўмилган чўян қопқани,
Ҳалқасига қўл тиқиб кўтарди уни;
Тикка нарвон турарди, қараса, пастда;
Ертўлага тушди у шу нарвон билан,
Тушса, пастда яна бир чўян дарбоза
Турар эди нақ бир пудли қулф осиглиқ.
Бирдан шу чоқ қайдадир от кишнагани —
Кишнаганда ҳам тоғу тошни ларзага
Келтирувчи чўнг кишнаш эшитилдики,
Ларзасидан қопқанинг ошиқ-мошиғи
Кўчиб ерга қулади гумбирлаганча;
Иван яна ўн битта чўян қопқанинг
Бирин-кегин гумбирлаб йиқилганини
Кўриб ҳангу манг бўлди, шул дарбозалар
Орқасига бир девқомат отни жодугар
Сеҳр ила банд этган эди бир вақтлар.
Хуштак чалиб шаҳзода чақирди отни;
Девқомат от чавандоз келганин сезиб,
Отхонадан бир сакраб чиқди отилиб,
Нақ қудратли, чиройли тулпордек учқур.
Юлдуз мисол кўзлари, кишнаганида
Димоғидан чақнар ўт, гажак бўйнида
Узун ёли булутдек елпинар эди —
Хуллас калом, от эмас, мўъжиза эди.
Отнинг нечоғ қудратли эканлигини
Билмоқ бўлиб шаҳзода сағрисиини бир
Силовди, у пишқириб, чайқалиб кетди,
Лек заминга тирабон туёқларини,
Турди қимир этмайин; сўнг шаҳзодага
Одам янглиғ юзланиб айтди шундай сўз:
«О, ҳимматли паҳлавон, шаҳзода Иван,
Айнан сендек сувори керакди менга;
Хизмат қилгум сенга мен холисанилло,
Садоқатла, қани, мин устимга тезроқ,

Худо бизга ёр бўлсин, йўл кўп ҳар ёнда,
 Дунёда мен билмаган йўл йўқ биронта;
 Буюрсанг бас, элтаман айтган ерингга».

Бўлган гапнинг ҳаммасин Иван бедовга
 Икки оғиз сўз билан изоҳлаб берди.
 Сўнг эгарга миниб у, «чу-чу» деганин
 Билади... шу заҳоти қудратли тулпор
 Севинчидан терига сиғмайин чунон
 Кишнадики, депсиниб пишқирганича
 Турди орқа оёққа юксак қоядек,
 Қамчи босди сувори бедовнинг таранг
 Биқинига; у мисли куюндек учди —
 Келди замин ларзага туёқларидан;
 У азим туп дарахтлар устидан учди,
 Булутларнинг остидан ел бўлиб кўчди,
 Кенг водийдан бир сакраб учиб ўтди у,
 Тор водийни думи-ла буркаб ўтди у,
 Ериб ўтди кўкси-ла юксак ғовларни...
 Хуллас, елдек тез учиб бораркан, унинг
 Укпардек оқ, бевазин шўх туёқлари
 на топтади ердаги бирон гиёҳни,
 На кўтарди заминдан қатра тупроқни.
 Лек кун бўйи узлуксиз югуравериб
 От жудаям ҳориди, кўпик бўп кетди,
 Унинг бутун вужудин қамраб олганди
 Худди тутун сингари қайноқ паға буғ.
 Дам бермоқ-чун шаҳзода отига бир оз,
 Аста-аста йўрттириб кета бошлади.
 Кеч ҳам кириб қолганди; шаҳзода Иван
 Поёни йўқ даладан ўтиб бораркан,
 Ботаётган қуёшга эди махлиё,
 Шу пайт бирдан у қий-чув тўполон сасин
 Эшитди; сўнг қараса... ё қудратингдан!..
 Икки шайтон турволиб йўл ўртасида,
 Муштлашишар, тишлашар, тепишар эди,
 Бир-бирини шохи-ла сузишар эди.
 Яқин бориб уларга сўради Иван:
 «Нима бўлди, йигитлар, нечук можаро?»
 Деди бири: «Можаро боиси шуки,
 Бизга насиб этганди учта нодир мол:
 «Очил дастурхон» ила «Кўринмас қалпоқ»
 Ва «Ур тўқмоқ» — биз бўлсак, икки шайтонмиз;
 Қандай қилиб тенг бўлсак экан, ҳайронмиз.
 Биз баҳслашиб, баҳсимиз уришга ўтди;
 Сен, одамзод, доносан; бир маслаҳат бер!»
 «Маслаҳатим бу турур, — деди шаҳзода —
 Камонимдан отгум ўқ, сизлар бўлсангиз,
 Баб-баравар чопингу ўқ тушган ерга,

Яна буён қайтингиз ғизиллаганча,
 Қай бирингиз биринчи бўлиб келса, шу
 Танлаб олур иккисин шул буюмлардан
 Кечикканга тегади қолган биттаси.
 Розимисиз шу шартга? — «Розимиз», — дея
 Қичқиришиб шайтонлар турдилар бир саф.
 Мана, Иван камонин олиб қўлига,
 Таранг тортиб ипини ўқ узди куч-ла;
 Икки шайтон кўзларин чақчайтирганча,
 Ўқ ортидан ҳаллослаб чопа кетдилар
 Қалпоқ, Тўқмоқ, Дастурхон — барин қолдириб.
 Шунда Иван шаҳзода Дастурхон билан
 «Ур тўқмоқ»ни қўлтиққа қистириб олиб,
 Кийган эди бошига сирли Қалпоқни —
 Тулпори ҳам, ўзи ҳам кўринмай қолди.
 Шундан кейин шайтонлар можаросини
 Охирига етказмай, «ҳайю ҳайт» дея
 Уз йўлида баҳузур кетаверди у
 Девқомат от то қуёш улгурмай ботиб
 Қуюқ ўрмон четига олганди етиб;
 Шу ўрмонда турарди Жодугар кампир.
 Мана, ўрмон ичига кириб шаҳзода
 Қир учлари шафақдан хийла ёришган
 Қучоқ сизмас, азим туп қарағайлару
 Эманлардан ҳайратга келди тамоман;
 Ҳаммаёқ тинч, осуда эди бу ерда;
 Дов-дарахтлар уйқуга кетгандек гўё,
 На бир япроқ қилт этар ва на бир гиёҳ:
 Теран сукут чулғаган ўрмон ичида
 Ҳеч бир жонзод кўринмас — на шохлар аро
 Биронта қуш, на бир қурт-қўнғиз майсада;
 Фақат бутун борлиқни домига олган
 Сукунатнинг қўйнида от туёқларин
 Гумбирловчи дўпири эшитиларди.
 Мана, Иван ниҳоят чиқиб сайҳонга,
 Кўрди товуқ оёқли кулбани ногоҳ.
 «Кулба, кулба, орқангни ўрмонга бур-да,
 Менга ўғир юзингни», — деди шаҳзода.
 Шу заҳоти у кулба ўғирди юзин;
 Кирди унга шаҳзода; остонада у
 Христиан одати бўйича тўрт бор
 Чўқинволди, ундан сўнг таъзим қилди-да,
 Кулбанинг ҳар гўшасин кечириб кўздан,
 Кўриб қолди оёғин тирабон шифтга
 Ерда ётган Жодугар кампирни шу чоқ.
 Кампир оёқ товушин эшитиб деди:
 «Уффа! Уффа! Рус иси шекил, чамамда?
 Шу топгача буёққа на овозаси

Ва на ўзи келганди рус кишисининг;
Мана, бугун кўряпман унинг шарпасин.
Нечун келдинг буёққа, шаҳзода Иван?
Ўз хоҳишинг биланми, ё беихтиёр?
Шу топгача бу ерга на бир парранда
Қадам қўйган, на бирон энгил парранда
Учиб ўтган бошимдан, на бир пахлавон
Қилган қадам ранжида бузиб сукутни;
Лек сен, Иван, бу ерга қандай топдинг йўл?»
«Вой, миясин еб қўйган Жодугар кампир!—
Деди Иван шаҳзода аччиғи чиқиб.—
Аввал таом, деганлар, мени олдин сен
Едир, ичир, ундан сўнг тўшак солиб бер,
Йўлдан ҳориб келганман, мириқиб ухлай,
Шундан кейин гап сўра, мен жавоб берай».
Жодугар ҳам дик туриб ўрнидан дарҳол,
Ҳаммом ёқиб, Иванни ювиб-таради
Ва қорнини тўйғизиб тўшади тўшак.
«Сен ором ол, паҳлавон,— деди жодугар,—
Тонг отсин бир гап бўлар, кеч бўлди ҳозир;
Кўнглингни тўқ тутавер, ухла бемалол;
Ҳожатингни айтарсан бафуржа эрта,
Мен ҳам кўмак берурман баҳоли қудрат».
Иван аввал ибодат қилиб олди-да,
Бошин кўйди ёстиққа ва маст уйқуга
Кетганича эртаси туш маҳалида
Кўзин очди. У туриб, юз-қўлин ювиб
Кийинди-да, Кампирга бўлган воқеа
Тафсилотин ва нечун қуюқ ўрмонга
Йўл олганин изоҳлаб берди бирма-бир;
Шундай жавоб айлади Кампир ҳам унга:
«О, номусли азамат шаҳзода Иван,
Мушкул ишни олибсан зиммангга, бўтам;
Лек қайғурма, иложин топурмиз албат;
Мен Кошчейнинг Ажали қандай топишни
Ҳозир сенга ўргатгум, яхшилаб эшит:
Поёни йўқ уммоннинг қоқ ўртасида
Улкан орол — Буянда кўҳна эман бор;
Шу эманнинг илдизи остига темир
Белбоғи бор бир сандиқ кўмилгандирки,
Ўшал сандиқ ичида бароқ қуён бор;
Бароқ қуён ичида ўтирур ўрдак;
Ул ўрдакнинг ичида бир тухум борки,
Улмас Кошчей Ажали шу тухумдадир.
Шул тухумни олиб сен тўғри Кошчейнинг
Қасрига йўл олавер; етиб борибон,
Қаср олдида ўн икки бошли баҳайбат
Аждарҳо ётганлигин кўурсан албат;

Лек у аждар билан сен олиша кўрма,—
 Бунинг учун кўлингда «Ур тўқмоғинг» бор.
 Тўқмоқ ўзи аждарнинг бурур додини,
 Сен бошингга кўринмас қалпоқни кий-у,
 Тўғри Ўлмас Кошчейнинг олдига йўл ол;
 Сен унинг кўз олдида эсанг тухумни,
 Шу заҳоти тил тортмай узилур жони.
 Лек унутма орқангга қайтаётганда
 Ўзи чалар Сим торни олиб олишни:
 Фақатгина шу Торнинг садоси отанг —
 Шох Демьянни уйғотур ғафлатдан: яна
 Бутун сарой аҳли ва бутун мамлакат
 Кўзин очур уйқудан шу Тор сасидан.
 Энди Иван, ёр бўлсин худо сенга, хайр;
 Отинг ўзи топади денгизга йўлни;
 Фақат шуки, бу улкан жасоратингни
 Охирига етказгач, мен кампирни ҳам
 Яхши сўз-ла ёд этсанг, бўлур руҳим шод».
 Видолашиб шаҳзода Шум кампир билан,
 Чаққон минди эгарга, чўқиниб олиб,
 Шундай ҳуштак чалдики, от дабдурустан
 Елдек учди, бир зумда зимистон ўрмон
 Қолиб кетди кўринмай Иван кўзига.
 Яна хиёл вақт ўтмай, олис уфқда
 Осмон билан ўпишган уммон кўринди.
 Мана, Иван етиб ҳам келди соҳилга,
 Уёқ-буёқ қараб у тўрга илиниб
 Типирчилаб ётган бир Чўртан балиқни
 Кўриб қолди. Одамга ўхшаб у балиқ
 Гап бошлади: «О, Иван шаҳзода, мени
 Қутқар тўрдан ва қўйвор тубсиз уммонга;
 Тегиб қолар-ку ахир, менинг ҳам фойдам».
 Шаҳзода ҳам шу заҳот бажо айлади
 Чўртан балиқ ўтинчин ва у миннатдор
 Бўлганини билдириб, думин бир силтаб
 Ғойиб бўлди денгизнинг тубига шўнғиб.
 Иван эса бу маҳал ҳайратга келиб,
 Боқар эди денгизга; денгизнинг сатҳи
 Осмон билан туташган ерда қорайиб
 Кўринди у излаган Буян ороли:
 Олис эмас эди у орол соҳилдан;
 Лекин қандай боролсин у ерга Иван?
 Шу чоқ бирдан одамдек сўзлади Бедов:
 «Нени ўйлаб қолдинг сен, шаҳзода Иван?
 Қандай қилиб оролга сузиб ўтамин,
 Дея ташвиш қилурсан чоғи, азамат?
 Парво қилма, бунинг ҳеч қийин ери йўқ!
 Менман кема сен учун, устимга мину

Ушла маҳкам ёлимдан, чўчима асло,
Кўзинг очиб юмгунча сузиб етурмиз».
Шунда Иван чангаллаб отнинг ёлини,
Маҳкам сиқди биқинин икки оёқ-ла;
От ҳам қаттиқ пишқириб, чопиб келди-да,
Узин отди денгизга баланд қирғоқдан;
Аваллига чавандоз билан от икков
Бир зум ғойиб бўлдилар денгиз қаърида;
Кейин бирдан ёрибон денгиз сатҳини
Яна пайдо бўлди от ва мард чавандоз
Шунда бедов чўнг кўкси ва туёқлари
Билан денгиз тўшини ёриб, олдинга
Интилдики, ўқирган ўркач тўлқинлар
Отнинг метин пойида бўлдилар пайҳон;
Кўпирарди чўнг денгиз, тўлқинланарди,
Лек чавандоз минган от, гўё елканин
Боди мурод шиширган учкур кемадек
Қушдек енгил сузарди сувнинг сатҳида.
Вижирловчи узун из қолдириб ортда;
Мана етиб олди от Буяннинг нишоб
Соҳилига ва кўпик сочиб ҳарёққа
Чопиб чиқди оролга. Шаҳзода Иван
Ўтирмади пайсалга солиб вақтини. —
У отини ям-яшил ўтлоқда яйраб,
Бол майса еб қорнини тўйғазсин, дея
Қўйворди-да, ўзи тез денгиз бўйида,
Баланд ўтлоқ тепада қаддин кўтарган
Кекса эман дарахти сари йўл олди.
Чиқиб боргач шаҳзода эман пойига,
Уни метин қўллари билан силкитди,
Лекин азим туп дарахт «қилт» этмади ҳам;
Силкитганди у яна — ғижирлаб кетди;
Учинчи бор силкитган эди қаттиқроқ,
Азим эман чайқалиб, ернинг тагида
Илдизлари ғимирлай бошлади; шунда
Иван куч-ла дарахтни суғурган эди,
Қасир-қусур қилиб «гурс» қулади ерга —
Илдизлари илондек кўтардилар бош;
Шу илдизлар ўрнида очилиб ўра,
Иван ўшал ўрада кўрди бир сандиқ;
Дарҳол темир сандиқни тортиб олиб у,
Бузди осма қулфни, сўнг очиб сандиқ,
Унда ётган қуённи қўш қулоғидан
Тортиб олди ва қорнин ёрди жонворнинг;
Бирдан қуён ичидан шу чоқ бир ўрдак
Учиб чиқиб, кўз очиб юмгунча бўлмай,
Кўкка парвоз қилдию учди денгиз ёқ;
Дарҳол Иван узди ўқ чўнг мергансимон, —

Уқ ўрдакнинг вужудин бигиздек тешди,
 У «ғақ-ғақ»лаб ўмбалоқ ошганди кўкда,
 Ичидан бир оқ тухум тушиб кетди-да,
 Тўппа-тўғри денгизга чўкди «шўлп» этиб.
 Ҳанг-манг қолди шаҳзода «атанг» деганча;
 Лекин бирдан шу маҳал денгиз бетида
 Пайдо бўлди ялтироқ тангали Чўртан,
 Сўнг думини «шалп» этиб уриб у сувга,
 Шўнғиб кетди денгизнинг теран қаърига.
 Кейин яна оғзида оқ тухум билан
 Сузиб чиқиб денгизнинг сатҳига тезда,
 Уни қумлоқ соҳилга қўйди оҳиста
 Ва юзланиб Иванга шундай гап деди:
 «Мана, Иван, кўрдингми,— бежиз эмасди
 Айтган гапим — фойдам ҳам тегди-ку ахир».
 Сўнгра Чўртан шўнғиди сувга қайтадан;
 Шаҳзода ҳам тухумни олди қўлига;
 Шундан кейин Иванни девқомат тулпор
 Олиб ўтди оролдан яна заминга.
 Сўнг у елдек югуриб, зум ўтар-ўтмас
 Етиб борди улкан бир тоғ этагига;
 Чўққисида турарди Кошчей қалъаси,
 Этаги гир айлана иҳоталанган
 Бўлиб метин девор-ла, бир томонига
 Ўрнатилган эди чўнг темир дарбоза;
 Шул дарбоза оғзида ўн икки бошли
 Аждар ётар эдики, кечаю кундуз
 Олти боши ухласа, қолган олтиси
 Албат уйғоқ бўларди навбатма-навбат.
 Илло, ҳеч зоғ қопқанинг рўбарўсига
 Туролмасди, нечоғлиқ бўлса ҳам узоқ:
 Аждар сезиб, бошларин кўтарардию
 Ўз домига тортарди аёв билмасдан —
 Унга эса ҳеч қандай куч таъсир қилмас,
 Фақат ўзи ўзини ҳалок этиши
 Мумкин эди, ҳеч бир мард энга олмасди.
 Лек от ғоят омилкор жонивор эди;
 Иванни тоғ тагига у орқа ёқдан,—
 Аждар ётган қопқанинг терс томонидан
 Олиб келди; Иван ҳам Кўринмас Қалпоқ
 Кийиб бошига, секин яқинлаб борди
 Ўн икки бошли аждар олдига шу чоқ;
 Унинг олти калласи иршайтирганча
 Тишларини, ўт сочиб оғзидан лов-лов,
 Чор атрофга кўз ташлар эди дамодам;
 Қолган олти калласи бўйинларини
 Чўзиб ерда ётарди хурракни отиб.
 Шу чоқ Иван шаҳзода эгар қошига

Осиглиқ «Ур тўқмоқ»ни туртиб қўйди-да,
Пичирлади оҳиста: «Ур, тўқмоқ!» — дея.
Тўқмоқ солиб ўтирмай пайсалга вақтни,
Дик-дик сакраб аждарга ҳамла қилдию
Унинг уйғоқ ва ухлоқ каллаларини
Фарқ қилмасдан, аямай қаторасига
Пўстагини қоқибон тўқмоқлай кетди.
Аждар ўзин қўярга жой топа олмай
Билангларди вишиллаб, жони чиқарди;
Тўқмоқ эса савашдан тўхтамасди ҳеч;
У тўқмоқни тишламоқ бўлиб очса гар
Бир оғзини, «Ўпкангни бос, ҳей биродар»,
Деб иккинчи тушмуғин ишқарди Тўқмоқ;
Гар Тўмоқни тутмоқ-чун ўн икки оғзин
Баб-баравар очса у ишшайтириб тиш,
Тўқмоқ: «Тишинг бақватми ўзи», дегандек
Ҳамма тишин бирма-бир қоқиб чиқарди;
У ўкириб жамики бурунларини
Жийирганча, ўн икки оғзини юмиб,
«Ур тўқмоқ»ни тутмоқчи даст панжаси-ла
Бўлар экан, Тўқмоқ ҳам унинг ўн икки
Гарданини эзгилаб ўтарди бир-бир;
Жазаваси қўзиган аждар эсини
Йўқотгандек, ўзини ҳар ёққа ташлар,
Уввос солар, ер тишлар, ўмбалоқ ошар,
Ўт сочарди оғзидан — бари бир бенаф!
Тўқмоқ эса шошмасдан, бамайлихотир,
Аниқ ҳамда беҳато мўлжалга олиб,
Пўстагини қоқарди ёвуз аждарнинг;
Ахийри у шу қадар аччиғландики,
Аламидан ўз-ўзин юмдай бошлади,
Тирноқларин кўксига ботириб чунон,
Ўзин ёриб ташлади икки бўлакка
Ва чинқириб заминга «гурс» қулади-да,
Тил тортмайин берди жон. Шунда ҳам Тўқмоқ
Тўхтамади аждарни савалашдан ҳеч:
Лекин Иван шу маҳал девди: «Тур, Тўқмоқ!»
У гўёки ҳеч нарса бўлмаганидай
Келиб яна осилди эгар қошига.
Кейин Иван отини қопқа оғзида
Қолдирди-да, пойига Пардастурхонни
Езиб, ўзи кўринмас Қалпоқни кийди,
Эҳтиётти шарт, дея Тўқмоқни олди
Ва қўйнида тухум-ла равона бўлди
Ўлмас Кошчей қасрига товуш чиқармай.
Тоғ бошига эмаклаб чиқиш, албатта,
Мушкул бўлди жудаям мард шаҳзодага;
Мана, охир етди у Кошчей қасрига.

Бирдан Иван яқиндан, гўзал бир боғдан
 Ҷзи чалар Сим торнинг сасин эшитди;
 У боғ ичра кирдию сал нарироқда
 Кўрди чиндан бир эман шохига илиқ
 Ҷзи чалар Торнинг куй чалиб турганин
 Ва шул эман тагида танҳо Елена
 Ғамга ботиб, ўй ўйлаб жим ўтирганин.
 Иван дарҳол Кўринмас Қалпоғин ечиб,
 Еленанинг қошига яқин борди-да,
 «Жим!» дегандек бармоғин босди лабига
 Ва пичирлаб гапирди қиз қулоғига:
 «Мен Кошчейнинг Ажалин кўтариб келдим;
 Сен кутиб тур, Елена, мени шу ерда;
 Мен Кошчейнинг суробин тўғрилайману
 Гумдон қилиб қаттолни, қайтиб келаман;
 Сўнгра жўнаб кетурмиз бу ердан жадал».
 Яна Иван Қалпоқни кийиб бошига,
 Улмас Кошчей қасрига уни ахтариб
 Кирмоқ бўлиб турганди, Кошчейнинг ўзи
 Келиб қолди бу ерга кутилмаганда.
 Соҳибжамол Елена истиқболига
 Яқин келиб у қаттол, бечора қизни,
 Эртаю кеч ҳасратда яшагани-чун
 Койиб берди ва шундай деб таъна қилди:
 «Энди Иван шаҳзоданг қайта тирилмас,
 Демакки, бу ерга ҳам ҳеч қачон келмас,
 Айт-чи, соҳибжамолим, маликам, менинг
 Қай ерим кам сенга мос куёв бўлишдан?
 Тарк эт энди қайсарлик қилмоқни, ойқиз;
 Қайсарликдан фойда йўқ; барибар мендан
 Қочиб кета олмайсан; нега десанг мен...»
 Шу чоқ Иван: «Ур, Тўқмоқ» — деб пичирлади.
 Шунда Тўқмоқ ҳам Кошчей гарданин обдан
 Савалашга киришди ўйлаб ўтирмай.
 Улмас Кошчей нақ итдай қутуриб кетиб,
 Айюҳаннос солди ва оёғи куйган
 Товуқ янглиғ дикирлаб сакрай бошлади.
 Иван бўлса, бошидан қалпоқни олмай:
 «Бопла, Тўқмоқ, аяма кўппакни сира;
 Ки ўзгалар қаллиғин ўғирламасин
 Ки ўзининг бенаво башараси-ла
 Аҳмоқона ошиғу шайдо бўлибон
 Соҳибжамол қизларни қилмасин безор;
 Иккинчи ҳеч шум уйқу пардаси билан
 Булкамасин сира ҳам мамлакатларни!
 Аямасдан ур, Тўқмоқ, бер адабини!» —
 «Кимсан ўзинг? Қайдасан? Кўрсат рухсоринг!» —
 Дея Кошчей бақирди оламни бузиб.

«Мен манаман!» — деб Иван ечди Қалпоқни
Ва шу заҳот тухумни зарб ила ерга
Урган эди, ерпарчин бўлди тухум ҳам;
Кошчей ошиб ўмбалоқ, тош қотди шу чоқ.
Мана Иван шаҳзода чиқаркан боғдан
Соҳибжамол қаллиғин етаклаб аста,
Ўзи билан Олов қуш, Ўзи чалар тор
Ва Олтин ёл Тулпорни олиб олганди.
Улар тушиб адирга тоғ чўққисидан,
От минишиб, йўлга ҳам тушган эдилар,
Тоғ даҳшатли гумбирлаб, қалдираб бирдан,
Қалъа билан бирликда қулади ерга.
Ки машъум тоғ ўрнида кўл пайдо бўлди;
Кейин узоқ вақтгача унинг устини
Қора тутун буркабон, бутун атрофга
Таратди кўп қўланса, ўта бадбўй хид.
Бу аснода шаҳзода Иван отларнинг
Ихтиёрин ўзига қилиб ҳавола,
Соҳибжамол қаллиғи билан баҳузур
Чақчақлашиб борарди зеркиш билмай.
Пардастурхон эрта-кеч сафар пайтида
Хизмат қилди астойдил севишганларга:
Ки ҳамиша эрталаб ва туш пайтида —
Хушбўй майса устида, кечқурун эса —
Азим дарахт остида ғоят лаззатли
Нонушта ҳам, тушлик ҳам, кечлик ҳам кўнгил
Тусаган чоғ муҳайё бўларди мудом.
Ўзи чалар Тор ҳар вақт тановул пайтда
Ижро этиб нафис куй дилни хушларди;
Тунда эса икки ёш шоҳи чодирда
(Бўлак-бўлак бўлмада) оларкан ором,
Олов қуш нур сочарди то тонг отгунча,
Тўқмоқ эса соқчилик қиларди бедор;
Тулпорлар-чи? Дўстлашиб бахмал ўтлоқда
Ағнашарди мириқиб, сайр айлашарди.
Ё ўтлашар шабнамга ғарқ ўтлоқларда,
Ё бошларин қўйишиб навбатма-навбат
Бир-бирининг бўйнига мудрашарди тинч.
Шу тарзда кўп юрдилар, кўп юрсалар ҳам
Мўл юрдилар ва охир етиб келдилар
Шаҳзоданинг отаси — донишманд подшо
Данилазода Демьян салтанатига.
Қарасалар, сарҳаддан то пойтахтгача —
Ҳамма ерда, қилт этган жонзод борки, у
Ғафлат босиб ухларди тарракдек қотиб;
Шудгорнинг қоқ белида қўш ҳўкиз ухлаб
Турар эди омочга қўшилганича;
Кўтарганча хипчинин ухларди қўшчи;

Катта йўлда суворий отнинг устида
Ухлаб қолган эдики, от тўғидан
Кўтарилган тўзон ҳам қотган муаллақ;
Ўлик уйқу ҳукмрон эди ҳавода;
Дарахтларнинг япроғи ухлар қилт этмай;
Шохга кўнган қушлар ҳам кетган пинакка;
Қишлоқлару шаҳарлар мисли гўристон
Гунг эдилар, уйқунинг шум оғушида;
Кўча-кўйда, уйларда одамлар қандай
Сайр этаётган, ўтирган ё турган бўлса,
Шу сингари: кучугу мушук, товуқлар,
Отхонада отлар ҳам, қўрада қўйлар,
Деворларда пашшалар, мўрконда тутун —
Ҳаммасин ҳар алфозда босганди уйқу.
Ҳа, шаҳзода Иван ўз ота юртига
Соҳибжамол малика Елена билан
Шундай кунда ранжида қилганди қадам.
Улар кириб келаркан подшо қасрига,
Кенг ҳовлининг саҳнида чўзилиб ётган
Икки ўлик жасадга тушди кўзлари:
Булар — Кошчей ўлдирган шаҳзода Клим
Ва шаҳзода Пётрнинг жасади эди.
Иван ушлаб қаллиғин нозик қўлидан.
Тантанавор саф тортиб пинакка кетган
Соқчиларнинг ёнидан ўтди-ю, аста
Кирди таниш шоҳона кошоналарга.
Гал шундаки, Шоҳ Демьян икки ўғлининг
Ёсон-омон қайтгани шарофатига
Саройда зўр зиёфат бераётган чоғда
Кошчей шаҳзодаларни қатл айлаган ва
Пуркаганди шум уйқу бутун ўлкага;
Тўй чоғида одамлар қандай алфозда
Бўлган бўлса шу ҳолда баробарига
Тошдай қотиб пинакка кетган эдилар:
Биров қандай ўтирган, биров рақс тушган,
Яна биров кетаётган ҳолда қотганди.
Шаҳзода ҳам уларни шу ҳолда топди;
Демьян подшо тик туриб ухлаб кетганди;
Унинг шундоқ ёнида турган вазири
Гапи қолиб оғзида тугамаганча,
Ухлар эди донг қотиб оғзин очганча:
Хушомадгўй аъёнлар ҳам шоҳ Демьянга
Таъзим қилиб, ғафлатдан нурлари сўнган
Кўзларини тикканча, лабларда ўлик
Жилва билан ҳайкалдек қотган эдилар.
Шу чоғ Иван шаҳзода қўл ушлашибон
Соҳибжамол малика Елена билан,
Пешвоз борди шоҳ Демьян истиқболига:

«Ўзи чалар ажиб Тор, чал мусиқангни»,—
Деди Иван ва сим Тор чала кетди куй...
Бирдан ҳамма хушига келди; одамлар
Гангир-гунгир гаплаша, дик-дик сакраша
Ва рақс туша бошлашди; гўёки бу базм
Бошлангандан буён ҳеч тўхтамаганди.
Подшо Демьян кўз очиб, рўбарўсида
Суюк ўғли — Иванни ўз маҳбубаси
Елена-ла турганин кўриб, тамоман
Жинни бўлай деб қолди: ки у бир кулиб,
Бир йиғларди, ўғлининг хуш чеҳрасидан
Кўзин узмай тикилар, уни эркалаб
Манглайдан ўпарди, хуллас, оқибат
Сигмай ичга севинчи, кириб даврага,
Соҳибжамол малика Елена билан
Рақсга тушди ҳамманинг оғзин очириб,
Сўнгра у ўк узмоқни замбараклардан
Ва қўнғироқ чалмоқни амр этди элга.
Алқисса, у чақириб жарчиларини,
Фармон берди пойтахтни айланиб, бутун
Халойиққа шундай деб хабар қилмоқни:
«Одамлар, ҳо одамлар, эшитингизлар,
Эшитибон жилманглар: ки она-юртга
Қайтиб келди соғ-омон шахзода Иван,
Подшо Демьян Данилазода ҳозироқ
Унга ярим давлатин ажратиб берур
Бугундан у валиаҳд дея номланур;
Ундан кейин, эртага қасримиздаги
Черковда у ойжамол Елена билан
Ўқитажак муборак ва хайрли никоҳ;
Шул маросим туфайли шоҳимиз Демьян
Таклиф этур барчани тўй-томошага;
Келаверсин жами эл: саркардалару
Мансабдорлар, вазирлар, барча лашкарлар,
Заминдорлар, боёнлар, косиб аҳли ҳам,
Савдогару мешчанлар, авом деҳқон ҳам,
Кексалар ҳам, ёшлар ҳам, ҳатто гадолар!»
Шундай қилиб шоҳ Демьян эртаси куни
Келин билан куёвни черковга никоҳ
Ўқитгани виқор-ла етаклаб борди;
Мана никоҳ ўқилиб бўлгач, чор ёқдан
Эркак-аёл зодагон аёнлар ўраб,
Табриклашди баралла келин-куёвни;
Бу аснода қаср олди майдонида халқ
Мисли денгиз кўпирар, уввос соларди;
Ана, тилла балконга келин-куёв-ла
Чиққан эди шоҳ Демьян, майдон аҳлининг:
«Давлатпаноҳ Демьян шоҳ Данилазода,

Тахт вориси шаҳзода Иван ва унинг
Соҳибжамол қаллиғи Елена хоним —
Бахтимизга бўлсинлар ҳамиша омон,
Бошимизга бўлсинлар мудом соябон!»
Деб қичқирган гулдурос ҳайқириғидан
Пойтахтдаги жами уй ларзага келиб,
Офтоб юзи тўсилди кўкка отилган
Қалпоқларнинг ғоятда бисёрлигидан.
Бутун пойтахт подшонинг зиёфатига
Гурра-гурра чор ёқдан кела бошлади;
Уйда фақат беморлар, гўдаклар қолди.
Уз хунарин кўрсатди сирли Дастурхон:
Езилди у тўсатдан бутун шаҳарга;
Уз-ўзидан терилди стол-стуллар
Кенг майдонга, шунингдек, кўча-кўйларда
Қўш қаторлаб тизилди сонсиз столлар;
Фақат олтин ва биллур идиш-товоқлар
Терилганди ҳар ерда қамаштириб кўз,
Тўшалганди ҳар ёққа ипак гиламлар;
Меҳмонларга бу ерда зар ҳошияли
Либос кийган малайлар қиларди хизмат.
Дастурхонга тортилган нозу неъматлар
Шу қадар кўп, муаттар ҳамда анвои
Эдиларки, уларни таърифлашга тил
Ва битишга патқалам ожиздир мутлоқ:
Хуллас калом мўъжиза яратган эди
Бизнинг сирли Дастурхон никоҳ тўйида.
«Ур тўқмоқ» ҳам ётмади қўл қовуштириб:
Шоҳнинг бутун лашкари ва аҳли миршаб
Тўйга таклиф этилган эди батамом —
Бизнинг Тўқмоқ шуларнинг бари ўрнида
Якка ўзи хизматни ўтарди пухта:
Саройда у соқчилик қиларди сергак;
Кўча-кўйда тартибни сақларди яна:
Кўриб қолса биронта маст-аластни у
Маҳкамага бошларди ниқтаб ортидан;
Мабодо у эгасиз уйда ўғирлик
Қилмоқ бўлган одамни учратса ногоҳ,
Уни чунон аямай дўппослардики,
Буни то ўлгунча чиқармай эсдан
Диёнатнинг йўлига кирарди буткул.
Хуллас, Тўқмоқ зиёфат пайтида шоҳга,
Меҳмонларга ва шаҳар аҳолисига
Беқиёс зўр ва холис хизмат кўрсатди.
Базми жамшид бу маҳал авжида эди,
Саройдаги меҳмонлар зўр иштаҳа-ла
Еб-ичишар эдики, қип-қизил юзлар
Чўмган эди маржондек терга тамоман;

Бу ерда ўз ҳунарин Ўзи чалар Соз
 Меҳмонларга намоиш қилди дамодам:
 Бутун бошли оркестр ўрнин босиб у
 Шундай нафис на ноёб куйлар чалдики,
 Аҳли меҳмон бундаин дилором куйни
 Эшитмаган ҳам эди ҳаттоки тушда.
 Мана, бир вақт шоҳ Демьян Данилазода
 Шароб ила тўлдириб олтин қадахни,
 Энди келин-куёвнинг соғлигин тилаб
 Жуфтлаганди оғзини нутқ айтмоқ бўлиб,
 Бирдан карнай садоси келиб майдондан,
 Ҳамма ҳангу манг бўлиб, довдираб қолди;
 Келин-куёв билан шоҳ яқинлаб бориб
 Деразанинг олдида қотиб қолди донг.
 Саккизта от қўшилган олтин карета
 (Энг олдинда қарнайчи карнайи билан)
 Халқ-ла гавжум кўчанинг қоқ ўртасидан
 Оломоннинг орасин ёриб чақмоқдек
 Елиб келарди сарой бўсағасига,
 Бахмал ёстиқ тўшалган ўтиргичига;
 Каретанинг ортида олти малай
 Ғоз турарди, ёнида чопиб келарди
 Олти чопар; ҳаммаси бўзранг мовутдан
 Зар уқали либослар кийганди паққос,
 Герб тасвири карета эшикчасида:
 Тўқ қизилранг қалқонда бўрининг думи,
 Дум устида олтин тож — граф белгиси.
 Каретанинг ичига кўз ташлаб Иван,
 Ўзида йўқ суюниб кичқирди чунон:
 «Менинг пушти паноҳим Бўз Бўри-ку бу!»
 Шундай деб у югурди карета томон.
 Каретада чиндан ҳам Бўз Бўри эди;
 Пешвоз бориб Бўрининг қошига Иван,
 Ўзи очди эшикни, пиллапоyani
 Қўйиб, ўзи меҳмонни туширди ерга;
 Бўри билан ўпишиб кўришгач Иван
 Панжасидан ушлаб ўз қасрига уни
 Бошлаб кирди ва шоҳга таништирди шод.
 Таъзим қилди Бўз Бўри эгилиб шоҳга,
 Сўнгра орқа оёқда юриб виқор-ла,
 Эркак-аёл жамики меҳмонлар билан
 Битта-битта кўришиб ҳар биттасига
 Бирон ажиб хушомад сўз айтди дилдан;
 Ғоят башанг кийинган эди Бўз Бўри:
 Қизил тақя бошида, попуги зардан,
 Унинг ипак боғичи бўйнига боғлиқ.
 Шоҳи рўмол ўралган бўйнига унинг,
 Камзулига зар кашта тикилган ажиб:

Нафис чармдан тикилган қўлқопи гулдор,
Олранг атлас лозимин устидан ҳарир
Белбоғ билан боғланган белин қатма-қат.
Кийган эди у орқа оёқларига
Сахтиёндан тикилган ажойиб бошмоқ:
Кумушдан тўр осилган бўлиб думига,
Тўр учида бор эди шода марварид —
Шундай кийинган эди бизнинг Бўз Бўри.
Боз устига, у ўзин хушмуомала
Сўзлари-ла барчани этган эди ром.
Шундан кейин шоҳ Демьян Данилазода
Ўз ёнига ўтқазиб азиз меҳмонни,
Чўқиштирди у билан биллур қадаҳни
Ва тилади узоқ умр келин-куёвга,
Замбараклар гумбирлаб жўр бўлди унга.
Кўчада ҳам маишат қиларди барча;
Лекин зулмат пардаси ёнғач ҳар ёқни,
Олов қушни балконга олтин қафасда
Олиб чиқиб қўйдилар, шунда ҳам сарой,
Ҳам кенг майдон, ҳам халқлар билан лиммо-лим
Кўчаларни Олов қуш мисли офтобдек
Еритдики, тонггача айш қилди пойтахт.
Бўз Бўрини ётгани олиб қолишди;
Эртаси кун эрталаб йўлга отланиб
Видолаша бошловди у Иван билан,
Лек шаҳзода ёлборди юзланиб унга:
«Бағримизда умрбод қолгил, азизим,
Саройда сен иззатда яшарсан мудом,
Ҳеч нимадан бўлмагай камчилигинг ҳеч,
Қасрда зўр кошона берурмиз сенга.
Мансабинг ҳам сарбаланд бўлур эл аро,
Дабдурустанд жамики орденлар билан
Мукофатланурсан албат ишон гапимга».
Шунда бизнинг Бўз Бўри ўйланиб қолиб,
Рози бўлдим, дегандек ўз панжасини
Шаҳзоданинг қўлига урди «шап» этиб;
Иванжоннинг қувончи сиғмай ичига
Упиб олди Бўрининг дастпанжасидан.
Шу-шу бўлиб Бўз Бўри саройда қолди,
Ошин ошаб, ёшини яшай бошлади.
Мана, охир шоҳ Демьян Данилазода —
Донишманд зод кўп узоқ осойишта ва
Саодатли кун кўриб ўтди оламдан,
Демьянзода шоҳ Иван ўтирди тахтга;
Рафиқаси Елена билан бирга у
Узоқ умр кечирди хуш саодатда;
Ато этди уларга тангри кўп фарзанд.
Бўри эса шоҳ Иван Демьянзода-ла

Бир жон бир тан бўлганча яшади мудом.
Мураббийлик қилди у шоҳбаччаларга,
Улар билан ўйнади гўдак боладек.
Эртақ айтиб овути кичкинтойларни,
Катталарин ўргатди ўқиш-ёзишга.
Арифметикадан кўп сабоқлар берди,
Яна сернаф ўғитлар берди уларга.
Мана, узоқ замонлар ўз салтанатин
Оқилона бошқариб, ниҳоят подшо
Иван Демьян ўғли ҳам ўтди оламдан,
Ундан кейин Бўз Бўри кирди қабрга.
Лек Бўз Бўри бирталай қолдирганди хат;
Бу хатларда, биз унинг ўз ҳаётида —
Ҳам ўрмонда, ҳам кибор эл даврасида
Жами кўрган-кечирган саргузаштларин
Ўқиб чиқиб бир бошдан, сизга, болалар,
Шул ҳаққоний эртақни қилдик ҳавола.

В. Ф. Одоевский

АЕЗ ОТА

Меҳнат кишини боқар,
Ялқовлик ўтга ёқар.

Мақол

Бир ҳовлида Чаққон қиз билан Ялқов қиз яшар эканлар, уларнинг энагаси ҳам бор экан.

Чаққон қиз жуда оқила, чевар экан, тонг саҳарда тураркан, энагасининг ёрдамисиз ўзи кийинаркан, дарров бирон ишга унналиб, печкага ўт ёқиб, хамир қораркан, уйни супуриб, товукқа дон сепаркан, кейин сув келтиргани қудуққа йўл оларкан.

Ялқов қиз бўлса, шунда ҳам ўрнида чўзилиб ухлаб ётаркан, у ёнбошидан бу ёнбошига ағанаб, охири ётавериш жонига теккач, энагасига: «Ҳой опа, пайпоғимни кийдириб қўй, ҳой опа, пойаб-залимни опке»,— деркан. Кейин гўлдираб: «Опажон, кулчанг борми?»— деб сўраркан. Ўрнидан тургач, бир-икки ирғишлаб қўйиб, дераза олдига ўтириб олганича пашшаларнинг учиб қўнишини томоша қилар, қанча пашша келиб, қанчаси кетганини санаркан. Жамики пашшаларни санаб саноғига етгач, бу ҳам жонига тегиб, нима қиларини ҳам билолмай қоларкан, яна ётай деса — уйқу келмайди, овқатланай деса, иштаҳаси ўлгур йўқ, пашша санай деса — бу ҳам зерикарли. Нима қилишини билмай, зерикдим деб зорланаркан, гўё бировлар айбдордай, ўтирволиб йиғлай бошларкан.

Чаққон қиз эса, бу орада қудуқдан қайтиб келиб, сувни тиндираркан, мўндиларга қуяркан, борди-ю, сув жудаям лойқа бўлса, қоғоздан карнай ясаб, унга кукун кўмир аралаш шағал соларкан-да, қоғоз карнайни мўнди оғзига қўйиб, сувдан чўмичлаб қуяр экан, сув шағал билан кукун кўмир орасидан тозаланиб утиб, мўнди ичига тип-тиник, биллурдек тозаланиб тушаркан. Кейин у пайпоқ тўқишга, ё бўлмасам дастрўмолга гул тикишга уннаб кетаркан. Буларни қилиб бўлса, кўйлак тикишни бошлар, оғзидан ашула тушмас, зерикиш нималигини асло ҳам билмас экан. Ҳали у иш, ҳали бу иш билан банд бўлиб, бир маҳал қараб-сизки, қуёш ҳам ботиб кетган бўларкан.

Аммо бир куни Чаққон қизнинг бошига ташвиш тушибди: сув олгани бориб, челагини арқонга боғлаб қудуққа тушираётган

экан, арқон узилиб, челаги қудуқ тубига тушиб кетибди. Шўрлик қиз нима қиларини билмай боши қотибди.

У йиғлай-йиғлай уйга қайтиб, нима бўлганини энагасига айтибди. Аммо энага Прасковья жудаям серзарда, қаттиққўл экан, қизчани қайтадан қудуқ бошига жўнатибди:

— Қилар ишни қилибсан, тузатиш ҳам бўйнингда! Челакни тушириб юбордингми, ўзинг олиб чиқ энди, — дебди.

Ширмаё қилсин, шўрлик Чаққон қиз қудуқ бошига борибди, арқонга осилиб қудуққа тушибди. Қудуқ тубига етгач, бир мўъжизага дуч келибди: рўпарада печка турганмиш, печка ичида эса пирог бор эмиш. Пирог қип-қизариб, сингиб пишган экан. Пирог худди жонлидай ҳар томонга тўлганибди, қизга қараб сўзланибди:

— Мен бўрсилдоқ бўлиб пишдим, роса сингидим, хамирим шакар билан майизга қорилган, ким мени печкадан узиб олса, ўшанга ҳамроҳман!

Чаққон қиз пирогни дарров узиб олибди, қўйнига солибди.

Яна нари юрибди. Олдидан боғ чиқибди, боғ ичида бир дарахт, шохларида олтин олмалар пишиб турганмиш. Мевалар барглари шитирлатиб, ўзаро сўзлашармиш:

— Биз роса пишиб етилдик, илдизлар бизга шира-шарбат берди, муздай шудрингларга чайилдик, ким бизни қоқиб олса, ўшаники бўламиз!

Чаққон қиз дарахт тубига борибди, шохларидан силкитиб қоқибди, олтин олмалар унинг этагига тўкилибди.

Қиз яна илгари юрибди. Қараса, рўпарада оппоқ соч-соқолли Аёз ота ўтирганмиш. У муз тўшак устида чордона қуриб, ҳовуч-ҳовуч қор еётганмиш, бошини тебратса, сочларидан қиров ёгилар, уф тортса, нафасидан қуюқ туман бурқуармиш.

— Э! — дебди чол. — Кел, Чаққон қизим! Менга пирог опкелибсан, баракалла, ўзим ҳам кўпдан бери иссиқроқ бирон таом емагандим.

Аёз ота Чаққон қизни ёнига ўтказибди, икковлари бирга нонушта қилишибди, олтин олмалар ейишибди.

— Нимага буёққа келганингни биламан, қизим, — дебди Аёз ота, — челагинг менинг қудуғимга тушиб кетган. Челагингни-ку бераман, аммо сен бунинг учун уч кунгача менга қарашасан, башарти ақлли бўлсанг, ўзингга яхши, борди-ю, ялқовлик қилсанг, ўзинг биласан. Энди, — дебди Аёз ота, — мен қариб қолганман, ётиб ухлмасам бўлмайди, бор, қизим, менга ўрин солиб бер, ёстиғимни уриб хўппайтир, юмшоқ бўлсин.

Чаққон қиз дарров, хўп, дебди... Икковлари уйга киришибди. Аёз отанинг уйи оппоқ муздан қурилган, эшик-деразалари ҳам, поли ҳам яхлит муздан экан, деворларида қор зарралари йилтираб турар, шунинг учун офтоб нури тушганда ҳамма нарса олмосдай ярақлаб, ўй ичи чарақлаб кетаркан. Аёз отанинг тўшаги устида пар ёстиқ эмас, қор-болиш бормиш, у ғувуллаб, совуқ уфурармиш.

Чаққон қиз Аёз ота тинч ухласин учун қорни уриб юмшатибди, ўзининг бўлса, қўллари совуқдан кўкариб кетибди.

— Тузук, тузук, қизим, — дебди Аёз ота, — энди қўлларингни қор билан ишқа, қизиб кетади, совуқ олмайди. Тагин мени хасис чол деб ўйлаб юрма, қанақа бойликларим борлигини бир кўриб қўй.

Аёз ота шундай дея қорли кўрпасини кўтариб, тагини очган экан, эндигина ниш урган майса-ўтлар кўринибди. Чаққон қиз ўтларга ичи ачишиб, раҳми келибди.

— Отажон, ўзингиз-ку мен хасис эмасман, дейсиз, унда нега майсаларни қор кўрпасига кўмиб, ёруғ дунёга чиқармайсиз?

— Негаки, ҳали-ҳозир вақти эмас, майсалар ўсадиган вақт келганича йўқ, — дебди Аёз ота. — Кузда деҳқонлар дон сепишди, майсалар ниш уриб чиқди, борди-ю, майсалар янаям ўсиб кетганида, қишда уларни совуқ уриб кетган бўларди. Кейин ёзда ўсмай, қувраб қоларди. Шунинг учун ҳам янги чиққан майса-ниқолларни қор парқулар билан устини ёпдим, шамол учуриб кетмасин, деб устига ўзим ҳам ётдим. Кўклам келганида қорпўстинлар эриб оқади, поялар бўй чўзиб, бошоқ тортади, қарабсанки, дон ҳам етилиб қолибди, донини деҳқонлар янчиб, тегирмонда ун қилиб тортишади, ундан бўлса, Чаққон қизим, нон ёпасан.

— Ундай бўлса, нега қудуқда ўтирибсиз, Аёз бобожон? — дебди Чаққон қиз.

— Нимага десанг, ҳозир баҳор келиб қолди, — дебди Аёз ота. — Кунлар илиганда, мен иссиқдан қочиб, қудуқ тубига тушиб кетаман, негаки, қудуқ ичи доим муздек, шунинг учун ҳам қудуқ суви жазирама саратонда ҳам яхдек совуқ бўлади.

Меҳрибон Аёз ота Чаққон қизнинг пешонасини силабди-да, ўзининг қор тўшагига чўзилиб уйқуга кетибди.

Чаққон қиз бу орада уйни йиғиштириб, супуриб-сидирибди, овқат пиширибди, чолнинг кийимларини ямабди.

Аёз ота уйғониб қараса, ҳаммаёқ саришта, у жуда хурсанд бўлибди, қизни алқабди. Икковлари бирга овқатланишибди, сўнг чол ўзи тайёрлаган, оғизда эрийдиган музқаймоқ ялашибди.

Шу зайлда Чаққон қиз Аёз ота хонадониди уч кун яшабди. Учинчи кун Аёз ота Чаққон қизга:

— Барака топ, она қизим, доно қизим, — деб ширин сўзлар айтибди. — Кўнглимни равшан, хонадонимни обод қилдинг, энди сени ҳам бир хурсанд қилай. Мана челагинг, ичини кумуш танга билан лиқ тўлғаздим. Сийловига эса, мана, гавҳар тўғнағични ҳам ола қол, мендан ёдгорлик бўлсин.

Чаққон қиз хурсанд бўлибди, гавҳар тўғнағични сочига қадаб, челагини қўлига олиб, яна қудуқ оғзига келибди, арқонга осилиб ёруғ дунёга чиқибди.

Қиз уйига яқинлашган экан ҳамки, доим қўлидан дон ейдиган хўрози уни кўриб, девор устига чиқибди-да, қанотларини қоқиб, хурсанд кичқирибди:

Қу-қу-қу-қу, қу-қу-қу-қу!
Чаққон қизнинг бошидаги гавҳар-ку!

Чаққон қиз уйга кирибди, бўлган гапларни бирма-бир айтиб берган экан, энагасининг оғзи ланг очилиб, ҳайрон бўлиб қолибди. Кейин:

— Кўрдингми, Ялқов қиз, ишчанликнинг шарофатини,— дебди.— Сен ҳам ўша чолнинг қошига бориб, уйларини супуриб-сидир, овқатини пишир, кийим-кечақларини ямаб-ясқа, шунда сенга ҳам уюм-уюм кумушлар тегади, уёгини сўрасанг, байрам яқин қолди, пулимиз ҳам оз,— дебди.

Ялқов қизнинг чол олдига бориб ишлашга бўйни сира ёр бермабди. Бироқ кумуш тангалар-у, гавҳар тўғнағичлар оромини ўғирлабди.

Ниҳоят, боришга қарор бериб, Чаққон қизга ўхшаб у ҳам қудуқ бошига борибди-да, арқонга осилиб, гуп этиб қудуқ тубига тушибди. Қараса, рўпарасида печка турибди, печка ичида эса, пирог бор экан. Пирог қип-қизариб, сингиб пишган экан. Пирог худди жонлидай ҳар томонга тўлганибди, қизга қараб сўзлашибди:

— Мен бўрсилдоқ бўлиб пишдим, роса сингидим, хамиримга шакар билан майиз қорилган, ким мени печкадан узиб олса, ўшанга ҳамроҳман!

Ялқов қиз бўлса, унга қараб лабини буриб:

— Ҳо, кўзим учиб турувди ўзиям! Сени қара-ю, қўлимга енгча кийиб, уриниб, узишим ҳам керакми? Ўзинг чиқасан керак бўлса!— дебди.

Яна нари юрибди. Олдидан боғ чиқибди. Боғ ичида бир даврахт, шохларида олтин олмалар пишиб турганмиш. Барглар шитирлаб, мевалар ўзаро сўзлашармиш:

— Биз роса пишиб етилдик, илдизлардан шира-шарбат олдик, муздек шудрингларга чайилдик, энди ким бизни қоқиб олса, ўшаники бўламиз!

— Вой топган гапларингни!— дебди Ялқов қиз.— Жонимни қийнаб, қўлларимни кўтариб, шохларингдан силкитиб зарил кептими? Тўкилиб ерга тушганингларда териб оламан-қўяман.

Шундай дея Ялқов қиз яна ичкарига юрибди. Аёз ота ўтирган ерга етиб борибди. Чол бояғи-бояғидай муз тўшак устида чордана қуриб, ҳовуч-ҳовуч қор еяётганмиш.

— Хўш, нима қилиб буёқларда юрибсан, қизим?— деб сўрабди.

— Уйингизда ишлаб, пул опкетгани келдим,— дебди Ялқов қиз.

— Қойил, дангалини айтдинг-қўйдинг,— дебди Аёз ота.— Ишлаган одам қуруқ қолмайди албатта. Аммо кўрамиз, қандай ишлар экансан! Ичкарига кириб, менинг пар ёстигимни юмшат, тўшагимни текислаб ёз, кейин овқат пишириб, кийимларимни ямаб-ясқа!

Ялқов қиз кета туриб ўйлабди: «Жонимни қийнаб, бармоқларимни музлатиб ўтираманми, Қоқбош чол билмасдан ухлай беради, қор ёстигини юмшатмайман».

Аёз ота чиндан ҳам пайқамабдими ё ўзини пайқамаганга солибдими, нима бўлсаям, ўринга чўзилиб уйқуга кетибди. Ялқов қиз ошхонага кирибди. Киришга кирибди-ю, қилар ишини билмасмиш. Овқатни-ку бошлаб еркан, бироқ, овқат ўзи қандай пиширилади — буёғини суриштириш хаёлига ҳам келмаган эканда. Қараса, олдида гўшт, кўкатлар, сабзавотлар, балиқ гўшти, сирка, хантал, квас — бари жой-жойида турибди. Ўйлаб-ўйлаб, ивирсиб, бир амаллаб сабзавотларни арчибди, гўшт билан балиқни тўғрабди, жонини койитмай, бояғи нарсаларнинг ҳаммасини ювиб-ювмай қозонга ташлабди, сабзавот ҳам, гўшту балиқ ҳам, ханталу сирка дейсизми, устига квас ҳам қўйибди — ҳаммаси қозонга тушибди. Ялқов қиз эса:

— Барибир ҳаммаси ошқозонга тушади, шундай бўлганидан кейин, алоҳида-алоҳида пишириш нимаси?— деб ўйлар экан.

Аёз ота бу орада уйғонибди, овқат опке, деб сўрабди. Ялқов қиз шартта қозоннинг ўзини кўтариб, чолнинг олдига қўйибди, дастурхон ҳам ёзмабди. Чол овқатдан тотиниб, афти буришибди, тишларида қум ғичирлабди.

— Тузук-ку овқатларинг,— дебди мийиғида кулиб.— Кўрамиз, бошқа ишларинг қанақайкин.

Ялқов қиз ўзи ҳам овқатдан бир хўплаб, дарров туфлаб ташлабди, чол бўлса, унаб, шунақаям ширин бир овқат пиширибдики, ёнида ўтириб паққос туширган Ялқов қиз бармоқларини ҳам ялаб қўйибди.

Тушликдан сўнг чол ором олгани чўзилибди. Ялқов қизга кийимлари ямаб тузатилмаганини яна айтибди.

Ялқов қиз ҳурпайиб-хўмрайибди, бироқ начора, чолнинг кийимларини топиб тикишга киришибди. Бироқ бунда ҳам ишқал чиқибди,— Ялқов қиз кийим деганни кияркану, унинг қандай тикилишини билмас экан. Игнани ушлаб, энди тикаман деса, эпсизлигидан бармоғига игнани санчиб олибди. Кийимларни улоқтириб, қайтиб қўлга олмабди. Чол яна ўзини ҳеч нарса билмаганга солибди, қизни кечки таомга чақириб, сўнг ухлагани ётқизибди.

Ялқов қиз бўлса, ичида шумлик билан: «Оҳ-оҳ, мазза бўлдику,— деб ўйлар экан.— Ишқилиб, кун ўтса бўлгани. Чаққон қиз аҳмоқ бўлиб ўзини қийнабди. Чол сахий кўринади, у менга шундоғ ҳам пулни челақлаб беради».

Учинчи куни Ялқов қиз эрталабдан Аёз отага, уйимга кетман, пулни чўзиб қўйинг, деб тиқилинч қилибди.

— Ие, қандай хизмат ҳаққи, қизим?— дебди чол,— очигини айтсам, мен сенга эмас, сен менга хизмат ҳаққи беришинг керак, чунки сен менга эмас, мен сенга хизмат қилдим аслида.

— Ҳечам-да,— дебди Ялқов қиз.— Мен сизнинг уйингизда роса уч кун яшадим-ку!

— Э қизгинам-ей,— дебди чол,— мен сенга айтсам, яшаш бошқа, хизмат қилиш бошқа, қолаверса, ишдан ишнинг фарқи бор. Бироқ, майли, агар ор қилмасанг, сенга мукофот бераман, ишинг қанақа бўлса, мукофот ҳам шу тахлит бўлади.

Аёз ота шундай дея Ялқов қизнинг бир қўлига каттакон қуйма кумуш, иккинчи қўлига йўғон олмос тўғнағич тутқазибди. Ялқов қиз шунақаям суюниб кетибдики, иккала совғани бағрига маҳкам босиб, чолга хайр-хўшни насия қилиб уйига чо-пибди.

Уйига етиб келиб, оғиз кўпиртириб мақтанибди:

— Мана ишлаб топганларим, қаранглар, бу Чаққон қизни-кидан кўп, кумуши ҳам ортиқ, гавҳар тўғнағичим ҳам каттароқ. Кумушим нақ кўмма ёмби, гавҳар тўғнағич эса шапалоқдай келади ўзиям... Ана энди байрамга ясанишни биздан кўринг...

У гапини тугатмаган экан ҳамки, қуйма кумуш эриб тушиб, пол билан битта бўлиб ёйилиб кетибди, қарашса, у қудуқ совуғида қотиб қолган симобнинг ўзгинаси экан, шу пайтда қизнинг гавҳар тўғнағичи ҳам эрий бошлабди. Хўроз деворга учиб чиқиб, бор овозини қўйиб қичқирибди:

Ку-ку-ку-ку! Ку-ку-ку-ку!

Ялқов қизнинг топгани сумалак-ку!

Энди, болажонлар, ўзингиз ўйлаб кўриб, эртакнинг қаерлари чину, қаери афсона экани, нимаси очиқ-ойдину, нимаси яширин, нимаси ҳазилу, нимаси зил эканини бир топинглар-чи...

ТҶРТ КАРНИНГ МАШМАШАСИ ҲАҚИДА ҲИНД РИВОЯТИ

Бор экан-да, йўқ экан, бир қишлоқнинг шундоққина этагида подасини ёйиб қўйчивон юрган экан. Кун тушликдан оғиб, унинг қорни очибди. Бўлмаса, эрталаб уйдан чиқаётиб, хотинига овқат олиб келишни тайинлаган экану хотини ўчакишгандай ҳалига довур қорасини кўрсатмасмиш.

Қўйчивоннинг боши қотибди: уйга бориб келай деса, подани ташлаб кетиб бўлмайти. Сал қарамай қўйсанг, қўйларни ўғирлаб кетишлари турган гап. Қолишнинг ҳам иложи йўқ, ичаклари сурнай чалаётганмиш. Чўпон уёқ-буёққа қараб, анча нарида ўт ўраётган қишлоқ қоровулига кўзи тушибди. Унинг ёнига бориб:

— Барака топкур, бир яхшилик қилиб, қўйларимга қараб турсангиз,— деб ўтинибди.— Тарқалиб кетса, иш чатоқ. Уйимга дарров бориб келаман. Қоринни тўйғазсам бўлди, тез қайтаман. Яхшилигингиз ерда қолмайди, қайтараман албатта.

Қўйчивон мана шунақа ақлли, ишнинг кўзини биладиган одам экан. Фақат бир айби — қулоғи сал оғирроқ, тўғриси, шунақаям кар эканки, бошидан ошириб замбарак отсанг ҳам мижжа

қоқмай қараб туравераркан. Энди буни қарангки, ўт ўраётган қоровул ҳам худо урган кар экан.

Ў қўйчивоннинг гапиришига анграйиб тикилганича, ҳеч нарсани уқмабди албатта. У ўзича, ўрилган ўтларни подачи тортиб олмоқчи, деб тушунибди-да, тутақиб бақира бошлабди:

— Пичанга эгалик қилишни сенга ким қўйибди?! Урокда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир бўлмоқчи-мисан?! Ўтни ўрган мен, бор, йўлингдан қолма! Нима, сенинг поданг тўқ бўлсин-у, менинг молим очдан ўлсинми? Қўлингдан келганини қил, қани, тегиб кўр-чи! Йўқол!

Қоровул бу сўзларни айтаркан, дағдаға билан қўлларини силкитарди. Подачи бўлса, боравер, подангга ҳеч кимни яқинлаштирмайман деяпти, қабилида тушуниб, хотиржам уйига жўнади. У йўл-йўлакай хотини иккинчи бунақа ҳунар кўрсатмаслиги учун эсини киритиб қўйишни ўйлаб, қўли қичиб борарди.

Қўйчивон келиб қараса, иш чаток. Хотини остонада чўзилиб ётганича, оғриққа чидаёлмай йиғлаб, инграб-тўлғанаётган экан. Нимага десангиз, подачининг хотини кеча оқшом аралаш-қуралаш овқатланиб ҳўп тўйган, тановул қилганларининг ичида хом нўхат ҳам бор экан. Айтадиларки, нўхатнинг хоми оғизга асалдай татигани билан, ошқозонга қўрғошиндай ботармиш.

Подачи буни кўргач, жаҳлидан тушиб, қўлидан келганича хотини тортаётган азобни енгиллатиш пайидан бўлибди. Уни тўшакка ётқизиб, оғриқ қолдирадиган аччиқ хапдори топиб ичкизибди. Шу орада подачи қорнини ҳам тўйғазиб олишга улгурибди. Турган гап, бунга анча-мунча вақт кетиб, шўрликнинг ичини ари талай бошлабди. «Пода тинчмикин? Ишқилиб, бирон фалокат рўй бермаган бўлсайди!» деб хавотирга тушибди. У подаси қошига югурганича етиб қарасаки, хотиржамлик, — сурув ўша ернинг ўзида тинчгина ўтлаб юрган экан. Бу қўйчивонимиз ишни пухта қиладиган мулоҳазакор одам эмасми, нима бўлсаям, дарров ҳамма қўйларни бошма-бош санаб чиқибди. Қўйлари тўрт кўз тугал, сониям, саногиям жойида экан. Кўнгли хушхол бўлиб: «Бу қоровул зап ҳалол одам эканми, — дея ўз-ўзига сўзланибди. — Яхшиликка яхшилик билан жавоб қилиш керак».

Подада семизгина бир чўлоқ қўзи бор эди. Чўпон уни тутиб елкасига ортмоқлабди-да, қоровул ўт ўраётган жойга келиб дебди:

— Подани қўриб турибсиз, минг раҳмат сизга, қоровул жаноблари! Хизматингизга мана шу ширбозни атадим.

Гаранг қоровул чўпон айтган сўзларни уқмабди. Бироқ оқсоқланиб юрган тўқлига кўзи тушиб, тутоқиб кетибди:

— Қўзинг чўлоқланаётган бўлса, менга нима? Мен қайдан билай ким уриб майиб қилганини?! Мен подангга яқин йўлаганим ҳам йўқ, ноинсоф! Яна нима дейсан менга?!

— Ҳа, энди, чўлоқликка чўлоқ, — дея давом этибди қоровулнинг гапини эшитмай чўпон, — аммо ўзи этликкина-да, бир

кўринг ахир! Юмшоққина, баррагина. Сўйиб, ошна-оғайниларингиз билан қовуриб еб, мени дуо қилсанглар бўлгани...

— Даф бўласанми, йўқми?!— дея фигони фалакка ўрлаб бақрибди қоровул.— Унг қулоғинг, сўл қулоғинг билан яхшилаб эшитиб ол, қўзингнинг оёғини синдирган мен эмас, подангга яқин йўлаш уёқда турсин, кўзимнинг қирини ҳам солганим йўқ, нодон!

Чўпон бўлса, унинг бақришларини заррачаем эшитмас, қоровулнинг қошидан кетмай, чўлоқ қўзисини минг мақомда мақтай берибди. Жаҳлидан ўзини тутолмаган қоровул унинг жағига бир мушт туширибди.

Кутилмаган бу илтифотдан онг-тонг бўлиб қолган чўпон ҳам ҳамсухбатининг адабини бериб қўйишга чоғланган, муштлашиш бошланаёзган экан ҳамки, шу пайтда йўлдан ўтиб қолган бир отлиқ орага тушибди.

Ахборотингиз учун шуни маълум қилиш лозим: ҳиндларда баҳслашаётган икки киши ўзаро келишолмаса, биринчи дуч келган кишидан тортишувларини ажрим қилишни сўраш одати бор. Холис одамнинг сўзи — сўз, ҳукм ўрнига ўтади.

Шу боис қўйчивон билан қоровул дарров отлиқни тўхтатиш учун икки томонга ўтиб, узангига маҳкам ёпишибди.

— Бир савоб иш қилинг,— дебди отлиққа подачи,— бир дақиқа арзимизни эшитиб, ким ҳақу, ким ноҳақ — шуни ажрим қилиб берсангиз. Мен хизмат ҳақи деб бу одамга подамдаги бир қўзини тортиқ қилсам, эвазига, мана кўриб турибсиз, абжағимни чиқармоқчи.

— Бир савоб иш қилинг,— дебди қоровул,— бир дақиқа арзимизни тинглаб, ким ҳақ, ким ноҳақлигини ўзингиз айтинг. Маноми тентак подачи қўзимни майиб қилибсан, деб менга бўҳтон қияпти, подасига яқин йўлаган бўлсам ҳам майлийдим!

Водариг, бу ҳакам ҳар икковидан ҳам баттар, қулоғи батанг кар экан, десангиз! У қўл силкиб, ҳар икковини ҳам жим бўлишга буюриб, ўз ҳукмини айтибди:

— Тўғриси айтганда, бу от меники эмас. Шаҳарга зарур бир иш билан шошиб кетаётган эдим, йўл бўйида от ўтлаб юрган экан, йўлим унадиган бўлди, деб тутиб миниб олдим холос. Агар от сизларники бўлса, ола қолинглар, бўлмаса, йўлимни тўсманглар, вақтим жудаям зиқ.

Подачи ҳам, қоровул ҳам ҳеч бир гапни эшитмадилар, лекин нима учундир, отлиқ менинг зараримга ҳукм қилди шекилли, деб ўйлаб, ҳар иккови ҳам холис ҳакамни одил эмасликда айблаб, бақир-чақир сўкина бошладилар.

Шу пайтда йўлдан ўрта ёшли бир брамин ўтиб қолибди. Тортишаётганлар унинг этагига ёпишиб, бири бирига гал бермай, ўз арз-додини сўзлай бошлабди. Лекин буни қарангки, бу шўринг қурғур брамин ҳам шуларнинг бири — қулоғи том битган экан.

— Билдим! Билдим!— дея жавоб қайтарибди у жанжалкашларга.— Сизларни мени уйга қайтариш учун юборибди-да, доғу-

ли (у ўз хотини тўғрисида гапираётган эди). Йўқ, бекорга овора бўласизлар! Дунёда ундан маккорроқ аёл йўқлигидан хабарларинг борми ўзи? Унга уйланибманки, бошим ғалвадан чиқмайди. Шунчалар гуноҳга ботдимки, Ганг дарёсининг табаррук сувлари ҳам бу гуноҳларни ювишга камлик қилади. Қўйинглар, яхшиси, бошқа юртларда хор-зор бўлиб, гадойлик қилиб кун кўрсам кўра қолай. Аммо ўлсам ҳам уйга қайтиб, бу лаънати хотин билан яшайман!

Аввалгидан ҳам баттарроқ шовқин-сурон кўтарилиб, ҳаммалари бир-бирларининг гапини эшитмай, бақириб-чақиритарди. Иттифоқо от ўғирлаган киши узоқдан келаётган одамларни кўриб, от эгалари ўшалар хаёл қилиб, отдан сакраб тушди-да, ура кочди.

Кеч кирганини пайқаган чўпон ҳам қўйлар тарқалиб кетишидан хавотирга тушиб, подасини тўплаб қишлоққа қайтибди. У йўл-йўлакай ер юзида адолат йўқлигидан нолир экан, бугунги жанжални эрталаб уйдан чиқаётганида йўлини кесиб ўтган илоннинг беҳосиятлигига йўйибди — ҳиндларда шунақа ирим бор.

Қоровул ўзи ўриб қўйган пичани ёнига қайтса, ҳамма жанжалнинг боши бўлган бояги бегуноҳ қўзи бемалол ўтлаб юрганмиш. У қўзини шартта елкасига олиб, уйга жўнабди, чўпоннинг жазоси шу, деб ўйлабди топқирлигидан мамнун қиёфада.

Брамин яқин бир қишлоққа етиб бориб, тунаб қолибди. Очлик ва чарчоқ унинг ғазабини хийла пасайтирган экан. Эртаси куни унинг дўстлари, қавм-қариндошлари етиб келиб, хотинингиз минбаъд номаъқулчилик қилиб сизни ранжитмайди, тавба қилди, деган ваъдалар билан шўрликни уйига қайтариб олиб кетишибди.

Аё дўстлар, бу эртаси ўқиганда одамнинг хаёлига нималар келишини биласизми? Мана, айтайлик, дунёда каттами-кичикми қанчадан-қанча шунақа бир тоифа одамлар бор, улар қулоғи гаранг бўлмаса ҳам гарангдан баттар кардирлар, Ундайларга бир гап айтсанг — қулоқ солмайди, уқтирсанг — тушунмайди, шунақалар бир-бирига дуч келиб қолса борми, тамом — баҳслашувдан бошлари чиқмайди. Ҳолбуки, нима тўғрисида тортишаётганларини ўзлари тузукроқ билишмайди ҳам...

А. Погорельский

ҚОРА ТОВУҚ ЕКИ ЕР ОСТИ ОДАМЛАРИ

Бир бор экан, бир йўқ экан, бундан қирқ йил бурун Петербургда ўғил болалар пансионининг эгаси бўлган экан. Бу пансион жойлашган уй ўрнига аллақачонлар бутунлай бошқа бир бино тушган бўлса ҳам, ўша пансион кўп кишиларнинг хотираларидан кўтарилмаган экан. У вақтдаги Петербург ҳозиргига ҳеч ўхшамаса ҳам бутун Европада гўзаллиги билан донг чиқарган шаҳар экан. У чоғларда Васильев оролидаги проспектларда серсоя, шинам хиёбонлар йўқ экан. Уша вақтлардаги аксари тахта йўлкалар ўрнига ҳозир ажойиб тротуарлар қурилган. Исаакиевский кўприги ҳозиргига қараганда бутунлай бошқача, тор ва қинғирқийшиқ эди. Хуллас, у вақтдаги Петербург ҳозиргисига ўхшамас эди. Одамлар билан шаҳарлар ўртасидаги фарқ шундаки, баъзи шаҳарлар йиллар ўтиши билан гўзаллашиб боради... Бироқ биз айтмоқчи бўлган гап бу тўғрида эмас. Мен яшаган асрдаги Петербургда бўлиб ўтган ўзгаришлар тўғрисида кейин гапириб бераман. Ҳозир эса, яна аввалги суҳбатимизга, яъни бундан қирқ йил бурун Васильев оролининг Биринчи линиясида жойлашган пансион тўғрисидаги ҳикояга кўчамиз.

Ҳозир ҳеч асари қолмаган бу икки қаватли бинонинг томи голланд сополи билан ёпилган эди. Бинонинг кўча томонга қараган даҳлизи эса ёғочдан қурилган эди. Йўлакдаги тикка зинадан юриб юқори қаватга чиқиларди, бунда саккиз ёки тўққизта хона бор эди. Хоналарнинг бир томонида пансионнинг эгаси турар, иккинчи томони эса синфлар учун ажратилган эди. Дортуарлар, яъни болаларнинг ётоқхоналари пастки қаватда — йўлакнинг ўнг томонида эди. Чап томондаги хоналарда голландиялик икки кампир туришарди. Кампирларнинг ёши юздан ошиб кетган бўлиб, улар Буюк Пётрни ўз кўзлари билан кўришган, ҳатто у билан гаплашган ҳам эканлар.

Шу пансионда ўқийдиган ўттиз ёки қирқ бола ичида Алёша деган бола ҳам бор эди. У вақтларда бу бола ё тўққиз, ё ўн ёшда эди. Унинг ота-оналари Петербургдан жуда узоқда туришарди. Ушандан икки йил бурун улар Алёшани пойтахтга олиб келиб,

пансионга топширишган, ўқитувчига бир неча йил учун олдиндан ҳақ тўлаб, ўз жойларига қайтиб кетишган эди. Алёша ақлли, ёқимтой бола бўлиб, яхши ўқирди. Шунинг учун уни ҳамма яхши кўрар ва эркалатар эди. Шунга қарамай, Алёша пансионда кўпинча зерикиб қолар, ҳатто хомуш бўлиб ҳам юрарди. Хусусан, у дастлабки пайтларда ота-онасидан ажри туришга ҳеч кўника олмади. Бироқ кейинчалик бунга секин-аста ўргана бошлади. Ҳатто шундай пайтлар ҳам бўлдики, Алёша ўртоқлари билан ўйнаб юрганида, ота-она паноҳидан кўра, пансионда туриш анча завқлироқ бўлар экан, деб ўйларди. Умуман, ўқиш кунлари унинг учун тез ва кўнгилли ўтиб борарди. Бироқ шанба кунли келиши билан Алёшанинг ҳамма ўртоқлари уй-уйларига — ота-оналари олдига боришга отланишганда, Алёшага ёлғизлик алами ўтиб кетарди. Якшанба ва байрам кунлари эса, у бутун кун ёлғиз қоларди. Шунда Алёша китоб ўқиб ўзини юпатарди. Ўқиб туриш учун унга ўқитувчиси кичкина кутубхонасидан китоблар олишга ижозат берар эди. У вақтлар адабиётда паҳлавонлар ҳақидаги романлар ва ҳикматли қиссалар авж олган эди. Алёша ўқиб турган кутубхонадаги китобларнинг ҳам кўпи шу хилдаги асарлардан иборат эди.

Шундай қилиб, ўн ёшли Алёша ҳам ажойиб паҳлавонларнинг қилган ишларини ёддан билиб олган эди. У ўша паҳлавонлар ҳаётини романларда ёзилганидан кам билмасди. Якшанба ва байрам кунларидаги узоқ қиш тунларида Алёшанинг суйган машғулоти бундан кўп асрлар илгари бўлган воқеаларни кўз олдига келтиришдан иборат эди. Хусусан вақант вақтида — ўртоқларидан узоқ вақт ажралиб ўтирадиган вақтларида — унинг болалик хаёли паҳлавонларнинг қасрларида, даҳшатли харобаларда, қоронғи ўрмонларда кезарди. Бу уйнинг кенгинга ҳовлиси борлигини ҳам айтиб қўйишим керак. Ҳовли билан тор кўча ораллигида эски кема тахталаридан қурилган девор бўлиб, шу тор кўчага чиқадиган дарвоза ҳамиша берк тургани учун Алёша кўчада нима бор-йўқлигини ҳеч билмас эди. Алёша бу кўчани кўришга доимо қизиқиб юрарди. Ҳар сафарги дам олиш вақтларида унга ҳовлида ўйнашга ижозат берилганида, у энг аввал девор томонга югуриб борарди. Алёша девор ёнига келарди-да, оёқ учида туриб, тахта деворнинг юмалоқ тешикларидан мўралаб қарар эди. Бу тешиklar кема тахталарини бир-бирига улаган ёғоч михларнинг ўрни эканини Алёша билмас эди. У ўзича: бирор шафқатли сеҳргар мен учун атайлаб тешик очиб қўйган бўлса керак, деб ўйларди. У ўйлаб-ўйлаб, бир кунмас, бир кун бу сеҳргар шу тор кўчага келади-ю, ҳалиги тешиklarдан менга бирор ўйинчоқ ёки тилсим калитини узатади ё бўлмаса, ота-онамдан хат олиб келиб беради, деб хаёл сурарди. Дарвоқе, Алёшанинг ота-онасидан хат-хабар олмаганига ҳам анча вақт бўлиб қолган эди. Бироқ, афсуски, унга ҳеч қандай сеҳргар дуч келмади.

Алёшанинг яна бир машғулоти товуқ боқиш эди. Девор ёнида махсус катта катаги бор товуқлар кун бўйи ҳовли кезгани-кезган

эди. Алёша товуқ билан ошна бўлиб олганди. Ҳаммасининг лақабини билар, уришиб қолганларида ажратиб қўяр, уришқоқларига жазо берарди. Жазоси шундан иборат бўлардики, уришқоққа баъзан бир неча кун қаторасига ҳеч овқат бермай қўяр эди. Товуқларга берадиган овқати ҳар таомдан кейин дастурхондан йиғиб олинган озиқ-овқат, нон ушоқлари эди. У товуқлари орасида Қорахон лақабли қора товуқни айниқса яхши кўрарди. Қорахон бошқалардан кўра унга кўпроқ суйкалиб келарди, ҳатто Алёша уни силаса ҳам жим тураверарди. Шунинг учун Алёша дон-дун, ушоқ-мушоқларнинг сарасини Қорахонга берарди. Қорахон ювош товуқ эди. У бошқа товуқлар билан камдан-кам дайдиб юрар ва шерикларидан кўра Алёшани кўпроқ ёқтирарди чоғи.

Таътил вақти, ёқимли илиқ бир кунда Алёша ҳовлига чиқиб ўйнаши учун ижозат берилди. Шу куни ўқитувчи билан унинг хотини катта тараддуд кўрмоқда эдилар. Улар билим юрти директорини меҳмонга қақириб қўйишган эди. Меҳмондорчилик бўладиган кундан бир кун илгари эрталабдан кечгача уйда меҳмон кутиш тадорики бошланган: поллар ювилар, қизил ёғочдан ясалган стол ва жавонлар артиларди. Ўқитувчининг ўзи дастурхонга керакли ноз-неъматларни харид қилиш учун бозорга борди. У Архангельскдан келтириладиган оқ бузоқ гўшти, дудлама кеттагина сон, Киев қиёми харид қилди. Алёша ҳам бу ишга қўлидан келганича қарашиб турди. Дудлама соннинг устига оқ қоғоздан чиройли тўр қилишни, атайин сотиб олинган олтига мўм шамини қирқма қоғоз нақшлар билан безашни унга топширишди. Тайинланган куни эрталабоқ сартарош етиб келди-да, ўқитувчининг узун сочига усталик билан букли ва тупей ясади. Ўқитувчидан кейин унинг хотинини пардозлашга киришди. Шундан сўнг ўқитувчининг хотини нимдош кенг кўйлак кийиб олди-да, рўзғор ишларини саришталашга киришди. Бу ишларда аёл ўзини жуда эҳтиётлаб, бутун фикр-ёди соч пардозини бузиб қўймасликда бўлди. Шунинг учун ҳам унинг ўзи ошхонага кирмасдан, фақат эшик олдида ошпаз аёлга буйруқ берарди. Жуда зарур бўлиб қолганда эса, ошхонага эрини киргизарди.

Ўзлари билан ўзлари овра эр-хотин Алёшамизни эсдан чиқариб юборишди. У ҳам бундан фойдаланиб, ҳовлининг кенг сахнида ўйин билан машғул бўлди. Алёша ўз одатича, дастлаб тахта девор ёнига бориб, тешиклардан узоқ вақт мўралаб турди, бироқ бугун ҳам тор кўчадан деярли ҳеч ким ўтмади, Алёша яна бир уҳ тортиб, севикли товуқлари ёнига борди. У ерда ётган хари устига эндигина бориб ўтириб, товуқларни ёнига қақира бошлаган ҳам эдики, бирдан унинг олдида қўлига катта пичоқ ушлаган ошпаз аёл пайдо бўлди. Бу сержаҳл, қақилдоқ ошпаз аёл Алёшага сира ёқмас эди. Шу хотин дастидан товуқлар борган сайин камайиб кетаётганини сезиб қолган кунидан бошлаб Алёша ошпаз хотинни баттар ёқтирмай қўйди. Бир куни тасодифан ошхонага кириб қолган Алёша энг ёқтирган хўрози сўйилган ҳолда оёғидан осиб

либ қўйилганини кўрди. Орадан кўп ўтмай, Алёша ошпаз аёлни-нинг энди қўлига пичоқ олганига кўзи тушди-ю, гап нимадали-гини пайкагани учун товуқларга ёрдам қилолмаслигидан афсу-ланган қиёфада сакраб тургач, нари қочиб қолди.

— Алёша, ҳой, Алёша! Товуқ тутишиб бер!— дея уни чақира бошлади ошпаз.

Бироқ Алёша орқасига қарамади ҳам. У девор ёнидаги катта катак орқасига беркиниб олди. Беркинди-ю, кўз ёшлари ерга чак-чак томаётганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Алёша катак орқасида анча турди, унинг юраги гуп-гуп урар-ди. Аёл ҳовлида гир айланиб югурарди. У гоҳ товуқларни: «ту-ту-ту» деб чақирар, гоҳ қарғаб қўярди.

Бирданига Алёшанинг юраги баттар каттиқ уриб кетди: унинг қулоғига ёқтирган товуғи — Қорахоннинг овози чалинди. Товуқ жонҳолатда қақағлар эди. Унинг қақағлаши Алёшага:

Қақағ, қақағ, қақағию!
Алёша, қутқар Қоранию!
Қақағию, қақағию!
Қоранию, Қоранию!

дегандай эшитилди.

Алёша буни эшитиб, жойида ҳеч чидаб туrolмай қолди. Ўпкаси тўлиб, хўнграганича ошпаз томон югурди ва аёл Қора-хоннинг қанотидан ушлаган пайтида унинг бўйнига осилиб олди.

— Тринушка хола, жон Тринушка хола!— кўзидан дув-дув ёш тўкиб хўнграр эди Алёша,— илтимос, Қорахонимга тегманг!

Алёша ошпазнинг бўйнига қўққисдан каттиқ осилгани учун аёл беихтиёр Қорахонни қўйиб юборди. Товуқ ҳам бундан фойда-ланиб, омборхонанинг томига учиб чиқди-да, ўша ердан туриб қақағлай бошлади. Бироқ Алёшага унинг бу галги қақағлаши бошқача эшитилди, энди товуқ худди ошпаз хотинни эрмак қил-гандай қақағларди:

Қақағ, қақағ, қақағи,
Тутолмадинг-ку, Қорани!
Қақағи, қақағи,
Қоранию, Қорани!

Тутиб олган товуғи қўлидан чиқиб кетгани хотинга жудаям алам қилди. У ўқитувчининг олдига қараб югурмоқчи бўлганида, Алёша аёлни тўхтатиб қолди. Алёша унинг этагига осилиб олиб, ялиниб-ёлворди.

— Жон Тринушка хола!— дерди Алёша,— сиз жуда чирой-лисиз, покизасиз, раҳмдилсиз... Қорахонимга тегманг! Эвазига сизга манавини бераман!

Алёша бирдан-бир бойлиги — империялни чўнтагидан чиқар-ди, бу тиллани у кўз қорачиғидай сақлаб келарди, чунки уни

Алёшага меҳрибон бувиси берган эди. Ошпаз тиллага қараб кўйди, ҳеч ким кўриб турмаганмикин, деб уйнинг деразаларига бир назар солди, кейин империялга қўлини чўзди. Империялга Алёшанинг юраги туз сепгандай ачиди, бироқ у Қорахонни эслади-да, қимматбаҳо совғани ҳеч ўйлаб турмасдан аёлга берди.

Шундай қилиб, Қорахон даҳшатли ва муқаррар ўлимдан қутилиб қолди.

Ошпаз уйга кириб кетганидан кейингина Қорахон томдан тушиб, Алёшанинг ёнига келди. Уни қутқариб қолган одам — шу Алёша эканини гўё билгандек, унинг атрофида қанотларини қоқиб, гирдикапалак бўлар ва севина-севина қақағлар эди. Қорахон эрта билан Алёшанинг кетидан худди кучук сингари эргашиб юрар ва унга бир нарса айтмоқчи бўлардию айтолмас эди. Алёша қанча уринмасин, унинг қақағлаш сабабини тушуна олмади.

Тушки овқатга икки соат қолганда меҳмонлар йиғила бошлади. Алёшани юқори қаватга чақиришиб, чамбарак ёқали, бурма энгли кўйлак ва оқ чолвор кийгизишди, белига энли кўк шойи белбоғ боғлашди. Узун сариқ сочини яхшилаб тараб, фарқини очишди. Уша вақтларда болаларни шу хилда ясантиришарди.

Сўнгра директор уйга кириб келганида қаддини ғоз тутиб, оёғини қай хилда уриштириши ва ундан бирор нарса сўраб қолса, нима деб жавоб қайтариши кераклигини ўргатишди.

Директор бошқа бир вақтда келса, Алёша бундан жуда хурсанд бўларди. Сабаби, Алёша уни кўришга жуда орзуманда бўлиб юрарди. Ўқитувчи билан хотини директорни ҳурмат билан тилга олар эканлар, Алёша уни устига ялтироқ пўлат совут ва бошига катта-катта жиғалар қадалган пўлат қалпоқ кийган машҳур бир паҳлавон бўлса керак, деб ўйларди. Бироқ бу сафар Алёшанинг фикрини тамоман бошқа бир нарса банд қилган — унинг фикр-зикри қора товукда эди. Ошпаз аёлнинг катта пичоқ ушлаб олиб, Қорахоннинг кетидан қувлагани ва қора товук ҳар хил овоз чиқариб қақағлагани Алёшанинг кўз олдидан кетмас эди. Қорахоннинг нима демоқчи бўлганини билолмаганига жуда ачинар ва катак томонга бора қолсам, деб ўйларди... Бироқ ҳеч иложи йўқ: зиёфат тугагунча кутиб ўтириш керак!

Шундай қилиб, директор ҳам етиб келди. Ўқитувчининг хотини унинг келишидан дарак берди. Бу хотин анчадан бери деразда ўтириб, директор келадиغان томонга қараб турарди.

Ҳамма типирчилаб қолди: директорни зинада кутиб олиш учун ўқитувчи ҳаллослаганча пастга қараб югурди, бошқа меҳмонлар ўтирган жойларидан туришди. Ҳатто Алёша ҳам ўзининг товуғини бир дақиқа эздан чиқарди-да, паҳлавоннинг гижингланган отидан қандай тушишини кўргани дераза ёнига борди. Бироқ директорни деразадан туриб кўролмади, чунки у уйга кириб кетган эди. Зина олдидан эса гижинглаган арғумоқ от ўрнига оддий от қўшилган чена турарди. Алёша бунга жуда ҳайрон бўлди. «Агар мен паҳлавон бўлганимда эди, — деб ўйлади у, — ҳеч вақт извошда юрмас эдим, фақат от миниб юрардим!»

Шу пайтда ҳамма эшик ланг очиқ эди, ўқитувчининг хотини ҳурматли меҳмонни кутиб, таъзим юзасидан тиззасини бука бошлаган вақтда, меҳмон ҳам кўриниб қолди. Дастлаб уни кўриб бўлмаган эди, чунки ўқитувчининг семиз хотини эшикнинг олдини тўсиб турарди. Аёл узундан-узоқ саломлашиб, паст чўккалагандагина Алёша меҳмонни кўриб оғзи очилиб қолди... Меҳмоннинг жиға қадалган пўлат қалпоғини эмас, балки ялтираб турган кичкинагина тепакал бошини кўрди. Бу бошга оппоқ упа суртилган бўлиб, унинг бирдан-бир безағи — кичкина бир попуқ эди! Бу попуқ борлигини Алёша сал кейинроқ пайқади. Директор меҳмонхонага кирганида, Алёша яна ҳайрон қолди. Чунки, директорнинг устида ялтироқ пўлат совут ўрнига оддийгина кулранг фрак бўлса ҳам одамлар уни кўкларга кўтариб ҳурмат қилишарди.

Бу ҳодиса бошқа бир вақтда юз берганида, Алёша дастурхоннинг турли ноз-неъматлар билан жудаям яхши ясатилганини кўриб ҳайрон қолган бўларди, аммо у бугун дастурхонга кўпда эътибор бермади, эрталаб бўлиб ўтган Қорахон воқеаси унинг хаёлидан ҳеч кўтарилмасди. Дастурхонда турли ширинликлар, ҳар хил қиём, олма, нок, хурмо, анжир ва ёнғоқлар бор эди. Шундай бўлса ҳам, унинг хаёли қора товуқда эди. Меҳмонлар дастурхон ёнидан туришгандагина, у юраги така-пука бўлиб, «сўрасам, жавоб беришармикин?» деган хаёл билан ўқитувчи ёнига борди-да, «қовлига чиқиб ўйнасам майлими?» деб сўради.

— Майли, боринг-ку, лекин узоқ қолиб кетманг: кеч кириб қолди, ҳадемай қоронғи тушиб қолади,— деди ўқитувчи.

Алёша устига қуён тери қизил пўстинини, бошига қундуз жиякли кўк духоба қалпоғини шошилиб кийганича тахта деворга қараб чопди. У етиб келганида товуқлар қўноққа бирин-кетин чиқиб, ухлашга киришган эди. Шунинг учун ҳам Алёша олиб келган донлар уларни унча хурсанд қилмади. Фақат Қорахон уйқуга унчалик ҳафсала қилмагандай кўринарди: у қувонч билан Алёшанинг ёнига югуриб келди, қанотларини тап-тап қоқиб, яна қақағлай бошлади. Алёша товуқ билан узоқ ўйнади, ниҳоят қоронғи тушиб, уйга кетиш вақти келганда у катакни беркитди. Ёқтирган товуғи қўноғига чиқиб олганини ўз кўзи билан кўриб, кўнгли тинчигандан кейингина катак ёнидан қўзғалди. Катак ёнидан кетаётганида, унинг назарида, Қорахоннинг кўзлари қоронғида худди юлдуздек чақнаб тургандай бўлар ва унга секингина:

— Алёша, Алёша! Менинг ёнимда қола қол!— дегандай кўринарди.

Алёша кечаси билан синфда ўтириб чиқди. Уйнинг нариги бўлагиди эса, меҳмонлар соат ўн биргача зиёфатда ўтиришди. Улар тарқалишларидан олдин Алёша пастки қаватдаги ётоқхонасига тушди-да, ечиниб ўрнига ётиб олди. Чироқни ҳам ўчирди, лекин узоқ вақт ухлаёлмади. Охири кўзлари илинди. Эндигина

тушида Қорахон билан гаплаша бошлаган ҳам эдики, тарқалишаётган меҳмонларнинг говур-ғувури билан уйғониб кетди.

Бир оздан кейин шам кўтариб директорни кузатган ўқитувчи унинг ётоқхонасига кирди-да, ҳамма иш жойидалигига қаноат ҳосил қилгач, эшикни ёпиб чиқиб кетди.

Ойдин кеча бўлгани учун зич ёпилмаган дарпардадан уйга ой шуъласи тушиб турарди. Алёша кўзини юммасдан, одамларнинг юқори хоналарда уёқдан-буёққа юриб, стол-стулларни йиғиштираётганларини анчагача эшитиб ётди.

Нихоят ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Алёша ой шуъласи қия тушиб турган ёнидаги каравотга қараб, унинг устидаги оқ чойшабнинг сал қимирлаб қўйганини сизди. У қаттиқроқ тикилиб қарай бошлади: унга худди бир нарса каравотнинг тагини тирнаётгандай кўринди, бир оз вақтдан кейин аллаким секин-секин:

— Алёша, Алёша!— деб чақиргандай бўлди.

Алёша қўрқиб кетди. Уйда унинг ўзи ёлғиз эди. Шу пайт унинг хаёлига «каравот тагида ўғри бор!» деган фикр урилди. Сал вақтдан кейин: «Ўғри бўлса, менинг номимни айтиб чақирармиди?»— деб ўйлаб, ўзини бир оз дадил тутди, аммо юраги ҳануз ўйнаб турарди. Алёша ўрнидан сал кўтарилиб, ўтириб олди, шу вақт чойшаб қимирлади... Яна аллакимнинг аниқроқ қилиб:

— Алёша, Алёша!— деганини эшитди.

Бирданига оқ чойшаб кўтарилиб, унинг остидан... қора товуқ чиқиб келди.

— Вой! Бу сенмидинг, Қорахон?!— деб гапириб юборганини Алёша ўзи ҳам билмай қолди.— Бу ерга қандай қилиб кириб қолдинг?

Қорахон қанот қоқиб, унинг каравотига учиб ўтди ва одамдай овоз билан:

— Менман, Алёша! Мендан қўрқмайсан-а, шундайми?— деди.

— Нега сендан қўрқар эканман?— деб жавоб қайтарди Алёша.— Мен сени яхши кўраман. Фақат сенинг бунчалик яхши гаплашганингга ҳайрон бўляпман, гапга тилинг боришини билмас эдим!

— Агар мендан қўрқмайдиган бўлсанг, дея давом этди товуқ,— менинг кетимдан юравер. Тезроқ кийиниб ол!

— Қизиқ экансан-ку, Қорахон!— деди Алёша.— Қоронғида мен қандай қилиб кийина оламан? Кийимларимни ҳам тополмайман, сени бўлса, зўрға кўриб турибман!

— Еритишга ҳаракат қилиб кўрай,— деди товуқ. У овозини ғалати қилиб қақағлади. Шунда бирданига кумуш шамдонларга ўрнатилган кичкина шамлар пайдо бўлди. Бу шамларнинг ҳар битгаси Алёшанинг жимжилоғидай бўлиб, уларга қараб турган одам, бу шамларнинг қаердан келтирилганига оғзи очилиб қоларди. Шамдонлар ерда ҳам, курсиларда ҳам, деразаларда ҳам, ҳатто қўл ювадиган идишда ҳам бор эди. Уй ичи худди кундузги-

дек ёришиб кетди. Алёша кийина бошлади, товуқ бўлса, унга кийимларини узатиб бериб турди. Шундай қилиб, у дарров кийиниб олди.

Алёша тайёр бўлгандан кейин товуқ Яна бир марта қақагладию, шу билан ҳамма шамлар йўқ бўлиб қолди.

— Орқадан юравер! — деди товуқ Алёшага.

Алёша ҳам унинг кетидан дадил бораверди. Товуқнинг кўзларидан худди нур сочилаётгандай бўларди. Бу нурлар худди кичкина шамлардай теварак-атрофни ёритиб борарди. Улар олдинги хонадан ўтишди.

— Эшик қулфлоглиқ, — деди Алёша.

Бироқ товуқ унга жавоб бермади: у бир қанот қоқиши билан эшик ўзидан-ўзи очилиб кетди. Кейин улар йўлакдан ўтиб бориб, юз ёшли голланд кампирлар турадиган уйларга киришди. Алёша уларникига ҳеч кирмаган эди, шундай бўлса ҳам кампирларнинг уйлари қадимгича ясалганини, улардан бириникида катта бир кулранг тўтиқуш борлигини, яна биттасиникида ақлли кулранг мушук борлигини, бу мушукнинг чамбаракдан сакраб ўтиб, қўл беришини эшитган эди. Алёша буларни кўп вақтдан бери кўргиси келиб юрарди. Шу сабабли товуқ яна бир қанот қоққанида, кампирлар турадиган уйнинг эшиги очилиб кетганлиги учун Алёша жуда ҳурсанд бўлди.

Биринчи хонада Алёша ҳар хил безакли қадимги стуллар, юмшоқ курсилар, хонтахталар ва жавонларни кўрди. Катта каравот голланд кошинидан ясалган бўлиб, унга кўк зарлар билан одамлар ва йиртқич ҳайвонларнинг сурати ишланган эди. Алёша бу анжомларни, хусусан, каравотдаги суратларни кўриш учун бир оз шу ерда турмоқчи бўлган эдию Қорахон бунга рухсат бермади. Улар иккинчи хонага ўтишди, мана шу ерда Алёшанинг хурсанд бўлганини кўрсангиз! Бирам ажойиб олтин қафасда катта кулранг тўтиқуш турарди. Алёша дарров унинг олдига бормоқчи бўлди. Яна Қорахон йўл бермади.

— Бу ердаги нарсаларнинг ҳеч биттасига тега кўрма, — деди у. — Кампирларни уйғотиб қўйишдан ўзингни тий!

Бу ердаги тўтиқуш ёнида оқ дока парда билан тўсилган бир каравот борлигини Алёша эндигина кўрди. Каравотнинг орқасида кўзи юмуқ ётган кампирни ҳам ғира-шира кўрди, бу кампирнинг юзи Алёшага мумдан ясалгандай туюлди. Шу хонанинг бошқа бир бурчагида ҳам худди шундай каравот бор эди. Унда яна бир кампир ухлаб ётарди. Каравот ёнида бир кулранг мушук олдинги оёқлари билан бетини ювиб турарди. Алёша унинг ёнидан тинч ўтиб кетишга тоқат қилолмай, мушукнинг қўлидан ушлаб кўрмоқчи бўлди... Бирданига мушук қаттиқ миёвлаб юборди, тўтиқуш ҳам патларини хурпайтириб, овозини баралла қўйиб: «Аҳмоқ! Аҳмоқ!» — дея бақирди. Шу вақтнинг ўзида кампирларнинг ўринларидан бош кўтарганлари дока пардадан кўриниб турарди. Қорахон шошилиб нарига ўтди. Алёша унинг кетидан

югурди, уларнинг кетидан эшик қаттиқ ёпилди... Тўтиқушнинг «Аҳмоқ! Аҳмоқ!» деб бақираётгани анчагача эшитилиб турди.

— Уятмасми шундай қилиш?— деди Қорахон, улар кампирлар турган уйдан узоқлашишгандан кейин. Паҳлавонларни уйғотиб юборган бўлсанг керак!..

— Қанақа паҳлавонларни?— деб сўради Алёша.

— Ҳали кўрасан,— деди товуқ.— Аммо қўрқма, зарари йўқ, бемалол менинг кетимдан келавер.

Улар зинадан пастга — худди ўрага ўхшаган жойга тушишди. Ҳар хил йўлак ва даҳлизлардан ўтишиб, узоқ юришди: буларни Алёша илгари кўрмаган эди. Йўлакларнинг баъзи бир жойлари шундай тор ва паст эдики, Алёша эгилиб юришга мажбур бўлди. Бирданига улар катта бир хонага кириб қолишди. Бу хонада катта-катта учта қандилда шамлар ёниб турарди. Бу катта хонанинг деразалари йўқ эди. Хонанинг ҳар икки томонидаги деворда паҳлавонлар туришарди. Уларнинг устидаги совутлари яраклар, бошларидаги пўлат дубулгаларида катта-катта жиғалар чўққайиб турар, темир қўлларида найза ва қалқон тутиб олишганди.

Қорахон оёқ учида юриб, олдинга бораверди, Алёшага битта-битта қадам ташлаб кетидан келаверишни буюрди.

Катта хонанинг охирида ялтираган сариқ мис эшик бор эди. Улар эшикка етиб келишлари биланоқ девор ёнидан ирғиб икки паҳлавон чиқиб келди-да, қалқон билан найзаларини уриштириб, қора товуққа қараб ҳамла қилишди. Қорахон патларини хурпайтириб, қанотларини ёзди... Бирданига унинг бўйи паҳлавонларнинг бўйидан баланд бўлдию улар билан олиша кетди. Паҳлавонлар Қорахонга қаттиқ ҳужум қилишди, у ҳам бўш келмай, қаноти ва тумшуғи билан ўзини ҳимоя қилди. Алёша қаттиқ қўрқиб кетди, юраги гуп-гуп урдию ҳушидан кетиб йиқилди.

У ўзига келганида, қуёш нури дарпарда ёриқларидан ўтиб, уйни ёритиб турар эди. Алёша ўз ўрнида ётарди, Қорахон ҳам, паҳлавонлар ҳам йўқ эди. Алёша анча вақтгача эс-ҳушини йиғиб ололмади. Кечаси кўрганларининг тушими-ўнгми эканини билолмас эди. У кийимларини кийиб, юқорига чиқди. Бироқ ўтган кечаси кўрган нарсалари унинг хаёладан кўтарилмас эди. Ҳовлига чиқиб, ўйнаш пайтини бегоқат бўлиб кутар эди. Худди ўчакишгандай ўша куни эртадан кечгача қор ёғиб, уйдан чиқишнинг ҳеч иложи бўлмади.

Тушки овқат вақтида ўқитувчининг хотини бошқа гаплар орасида: «Қора товуқ аллақакёққа йўқолганга ўхшайди»,— дея эрига гапириб берди.

— У йўқолсаям ҳеч ачинарли жойи йўқ,— деб гапини давом эттирди аёл,— у аллақачонлар сўйиладиган эди. Узингиз ўйлаб кўринг, азизим, бу товуқ бизникига келганидан бери битта ҳам тухум қилмади.

Алёша хаёлида: «Сўйилгандан кўра, йўқолиб кетгани афзалроқ»,— деб ўйласа ҳам, йиғлаб юборишига сал қолди.

Овқатдан кейин синфда яна Алёшанинг ёлғиз ўзи қолди. У ўтган кечада бўлган воқеадан хаёлини узолмай ўйлаб ўтирар, Қорахоннинг йўқолганидан ҳеч кўнгли тинчимас эди. Гарчи Қорахон катакда йўқ бўлиб қолган бўлса ҳам, шу кечаси албатта уни кўришим керак, деб ўйларди. Кейин бу хаёли рўёбга чиқмайдиган бўлиб кўринди-да, уни яна ғам босди.

Ухлаш пайти етиб қолгани учун Алёша шошиб-пишиб ечиндию ўрнига ётди. Ойнинг заиф шуъласи ёритган ён томондаги каравотга энди қараган ҳам эдики, худди ўтган кечасидагидай оқ чойшаб қимирлаб қолди... Яна:

— Алёша, Алёша!— деб чақирган овоз эшитилди. Сал вақтдан кейин ўша каравот тагидан Қорахон чиқиб, қанот қоққанича унинг ўрнига учиб ўтди.

— Вой! Салом, Қорахон!— деб қийқириб юборди Алёша қувончи ичига сиғмасдан.— Мен энди сени ҳеч кўрмас эканман, деб кўрққан эдим. Эсон-омонмисан?

— Туппа-тузукман,— дея жавоб қайтарди товуқ,— аммо сен туйфайли сал бўлмаса ҳолдан кетаёзган эдим.

— Қандай қилиб, Қорахон?— кўрқиб сўради Алёша.

— Сен яхши боласану,— дея давом этди товуқ,— аммо енгил-таксан ҳамда бир айтганини қилавермайсан, бу яхшимас! Мен кеча сенга: «Кампирларнинг уйида ҳеч нарсага тега кўрма»,— деган эдим. Шунга қарамай, бетоқатлик қилиб, мушукнинг қўлидан ушлаб кўрмоқчи бўлдинг. Мушук тўтиқушни уйғотди, тўтиқуш кампирларни уйғотиб юборди, кампирлар эса, паҳлавонларни уйғотишди. Уларни бартираф қилгунча энка-тенкам чиқиб кетди.

— Мен номаъқулчилик қилибман, жоним Қорахон, энди бундай қилмайман! Бугун мени ўша ёққа яна бир олиб бор, айтганингни қиламан, кўрасан.

— Хўп,— деди товуқ,— кўрамиз!

Товуқ худди кечагидай қақағлади, ўша кумуш шамдонларда кечаги кичкина шамлар пайдо бўлди. Алёша яна кийиниб олди-да, товуқнинг орқасидан кетаверди. Улар тагин кампирлар ётоқхонасига киришди, аммо бу сафар Алёша ҳеч нарсага тегмади.

Улар биринчи хонадан ўтишган вақтда, одам ва йиртқич ҳайвонларнинг суратлари юзларини тириштириб-буриштириб, кулгили ҳар хил ҳаракатлар қилгандай, имлаб чақиргандай бўларди, аммо Алёша атайлаб улардан юзини ўгирди. Иккинчи хонадаги голланд кампирлар ўринларида худди кечагидай тош қотиб ётардилар. Тўтиқуш Алёшага кўзларини қисиб-қисиб қўйди, кулранг мушук яна оёқлари билан юзини ювиб турарди. Пардоз курси устидаги кўзгу ёнида Алёша чиннидан ясалган иккита хитой кўғирчоғини кўрди. Буларни у кеча пайқамаган эди. Бу кўғирчоқлар Алёшага қараб бошларини қимирлатишарди, бироқ, у Қорахоннинг буйруғини эслаб, кўғирчоқлар ёнида тўхталмади, шундай бўлса ҳам Алёша чидай олмасдан ўтиб кетаётганида уларга бир таъзим қилиб қўйди. Қўғирчоқлар шу оннинг ўзида

курси устидан тушиб, бошларини ликиллатганча, унинг кетидан югура бошлади. Улар Алёшага шундай ажойиб бўлиб кўриндики, у сал бўлмаса тўхтаб қолмоқчи ҳам бўлган эди, аммо Қорахон бир хўмрайиб қарагандан кейин, Алёша тагин ўзини тутиб олди. Қўғирчоқлар уларни эшиккача кузатиб борди. Алёша қарайбермаганидан кейин улар ўз жойларига қайтди.

Қорахон билан Алёша яна зинадан туришди. Улар даҳлиз ва йўлаклардан ўтиб боришиб, ўша учта биллур қандилдаги чироқлар билан ёритилган катта хонага киришди. Деворларда ўша паҳлавонларнинг ўзлари туришарди, улар сариқ мис эшикка яқинлашиб келишганида, яна икки паҳлавон турган жойларидан етиб келиб, уларнинг йўлини тўсишди. Бироқ паҳлавонлар кечагидай баджаҳл кўринишмас, худди кеч кузақдаги ҳолдан кетган пашшалардай оёқларини зўрға судрашар эди. Найзаларини ҳам зўрға ушлаб тургандай кўринишарди.

Қорахон патларини хурпайтириб олди. У паҳлавонларни қаноти билан сал урган эди, улар бўлак-бўлак бўлиб кетишди. Алёша шунда паҳлавонларнинг қуруқ совут эканликларини кўрди! Мис эшик ўз-ўзидан очилиб, Қорахон билан Алёша иккови ўтиб кетишди.

Бир оз юриб, улар бошқа бир катта хонага кириб келишди. Бу хона кенг бўлса ҳам шифти баланд эмасди. Алёша қўлини кўтарса, шифтга етгундай эди. Бу хона ҳам Алёшанинг ўз ётоқхонасидагидек кичкина шамлар билан ёритилган эди. Аммо бу ердаги шамдонлар кумушдан эмас, балки олтиндан ясалган эди.

Қорахон Алёшани мана шу ерда қолдирди.

— Бир оз шу ерда тура тур, — деди унга Қорахон, — мен бирпасда қайтиб келаман. Чинни қўғирчоқларга эҳтиётсизлик билан таъзим қилиб қўйган бўлсанг ҳам, бугун ўзингни анча тузук тутдинг. Қўғирчоқларга таъзим қилмаганингда, паҳлавонлар турган жойларидан жилмас эдилар. Ҳар ҳолда бугун сен кампирларни уйғотиб юбормадинг, шунинг учун ҳам паҳлавонлар мадорсиз эди. — Шу гапларни айтиб, Қорахон катта уйдан чиқиб кетди.

Алёша ёлғиз қолганидан кейин, бу катта уй ичини синчиклаб кўздан кечира бошлади. Уй ҳашаматли безатилган эди. Алёшага деворлар мрамардан ясалгандай кўринди, деворларнинг пастки қисми ва эшиклар тилладан эди. Хонанинг охирида, кўк қодир тагидаги супада олтин курсилар турарди. Алёша бу ердаги безаклардан кўзини олмай, қизиқиб томоша қилди, аммо буларнинг ҳаммаси кичкина-кичкина бўлиб, худди қўғирчоқлар учун ясалгандай эди.

Алёша томоша қилиб турганда, ён эшиклардан бири очилиб қолди. Бу эшикни у аввал кўрмаган эди. Эшикдан бир қанча митти одамлар кириб келишди. Бу одамларнинг бўйлари ярим газча келарди. Улар ҳар хил рангда чиройли кийинишган, кўринишларидан сипо одамлар эди. Уларнинг бир хиллари ҳарбийларча, бир хиллари эса амалдорлардек кийинишган эди. Уларнинг ҳаммаси бошига испанларникига ўхшаш юмалоқ қалпоқ

кийган бўлиб, бу қалпоқларга жиға тақилган эди. Одамчалар Алёша борлигини сезмагандай, уй ичида ғоз ёриб, бир-бирлари билан овозларини баралла қўйишиб гаплашар эдилар, аммо Алёша уларнинг гапларига тушунмас эди.

Алёша индамасдан анча вақт одамчаларга қараб турди, гап сўраш учун улардан бирининг олдига эндигина бормоқчи бўлган эди, унинг тўридаги катта эшик очилиб қолди... Одамчалар жим бўлиб, девор ёнига икки қатордан бўлиб тизилишди-да, қалпоқларини қўлларига олиб туришди. Бир онда уй яна ҳам ёришиб кетди, ҳамма майда шамлар яна ёруғроқ порлагандай бўлди. Шунинг кетидан Алёша оғир қадам ташлаб, икки кишидан бўлиб кириб келаётган йигирмата кичкина паҳлавонларни кўрди. Улар устларига олтин совутлар, бошларига тўқ қизил рангли жиға қадалган олтин дубулға кийишган эди. Улар курсининг икки ёнига унсиз тизилишди. Бир оз вақтдан кейин уй ичига бошига ялтироқ қимматбаҳо тошлар билан безалган тож кийган улуғвор қиёфали бир киши кириб келди. У елкасига тўқ яшил мантия ташлаган эди. Бу мантияга сичқон тери ҳошиялар тикилган бўлиб, унинг узун этагини қизил кийим кийган йигирмата бола кўтариб келарди.

Алёша бу кишининг қирол эканини шу оннинг ўзида фаҳмлади. У икки букилиб, қиролга таъзим қилди. Қирол Алёшанинг таъзимига мулоим алик олиб, олтин курсига ўтирди. Ундан кейин қирол ўз ёнида турган паҳлавонлардан бирига нимадир буюрган эди, у Алёшанинг қирол ёнига келиб, курсига яқинроқ туриши лозимлигини билдирди. Алёша дарров бўйсунди.

— Сенинг яхши бола эканлигинг менга кўп вақтлардан бери маълум эди, — деди қирол. — Сен бундан икки кун олдин менинг халқимга улуғ бир хизматни бажо келтирдинг. Шунинг учун сен мукофотга сазовор бўлдинг. Менинг бош вазиримни оғир ва даҳшатли ўлимдан қутқариб қолганингни унинг ўзи менга айтиб берди.

— Қачон? — ҳайрон бўлиб сўради Алёша.

— Ҳовлида, бундан икки кун олдин, — жавоб қайтарди қирол. — Жонини сақлаб қолганинг учун сендан миннатдор бўлган киши мана шу одам!

Алёша қирол имлаб кўрсатган томонга қараб, сарой арконлари ўртасида бошдан-оёқ қора кийинган бир кичкина одам турганини кўрди. Унинг бошида пуштиранг, қиррали ғалати қалпоқчаси бўлиб, уни қияроқ кийган, бўйнига эса оқ рўмолча ўраган эди. Бу рўмолча яхши оҳорлангани учун ним зангор тусда товланарди. Митти Алёшага мулоим жилмайиб қўйди. Юзи танишдай кўринса ҳам, Алёша уни қаерда кўрганини эслай олмади.

Алёшани бундай олижаноб иш қилган киши деб таъриф қилганлари учун кўнгли ўсса ҳам, у ҳақиқатни севарди. Шунга кўра, у икки букилиб туриб:

— Қирол жаноблари! Мен умримда қилмаган ишни қилдим, деб айтолмайман, — деди. — Утган куни вазирингизни эмас, бал-

ки ўзимизнинг қора товугимизни ўлимдан қутқариб қолишга муассар бўлган эдим. Ҳеч тухум қилмагани учун ўша товукни ошпаз аёл ёмон кўрарди.

— Нималар деяпсан? — ғазаб билан унинг гапини бўлди қирол. — Менинг вазирим товук эмас, хизмат кўрсатган арбоб, шуни бир билиб қўй!

Худди шу вақт вазир Алёшанинг ёнига яқин келди, Алёша унга қараб ҳақиқатан ҳам бу одам ўзининг ёқтирган Қорахони эканини билди. Алёша қувониб кетди, нималар бўлаётганини тушунолмаса ҳам у қиролдан кечирим сўради.

— Қани, тила тилагингни, — дея давом этди қирол. — Сендан ҳеч нарса аямайман.

— Дадил айтавер, Алёша, — шивирлади бош вазир.

Алёша ўйланиб қолди, нима тилак тилашни ўзи ҳам билмасди. Агар унга муҳлат биришганда бирор яхшироқ нарса ўйлаб топган бўларди, қиролни кутдириб қўйиш одобсизлик бўлгани учун Алёша жавоб қайтаришга шошилди.

— Мен ўтилган ҳар бир дарсни ўқиб ўтирмасданоқ билиб олишни истардим.

— Сени бунчалик дангаса деб ўйламаган эдим, — бошини лиқиллатди қирол. — Начора? Ваъдамни бажармасликка иложим йўқ.

У кўл силкитган эди, бир маҳрам олтин ликобча кўтариб келди. Бу олтин ликобчада бир дона наша уруғи бор эди.

— Мана бу уруғни ол, — деди қирол. — Шу уруғ ёнингда бўлса, сенга дарсда қандай вазифа топширилмасин, ҳамиша билаверасан. Бироқ шарт шуки, бу ерда кўрганларингни ёки бундан буён кўрадиган нарсаларингни ҳеч кимга айтмайсан. Мақтанчоқлик қилиб, оғзингдан гуллаб қўйсанг, бизнинг марҳаматимиздан умрбод маҳрум бўласан. Бизга эса сенинг номаъқулчилигингдан беҳисоб азият чекишимизга тўғри келади.

Алёша камгап, камсуқим бўлишга ваъда бериб, наша уруғини олди-да, уни қоғозга ўраб, чўнтагига солиб қўйди. Шундан кейин қирол курсидан турди, вазирига Алёшани мумкин қадар яхшилаб меҳмон қилишни буюргач, аввалгидай тартибда хонадан чиқиб кетди.

Қирол чиқиб кетиши ҳамона сарой арконлари Алёшани қуршаб олишди ва ҳар хил алқов сўзлар билан уни эркалатишди, бош вазирни қутқариб қолгани учун унга кўп миннатдорчилик билдиришди. Уларнинг ҳар бири Алёшага жон-дили билан: «Хизматингизда бўлайлик, буюринг», — дейишар, уларнинг бири Алёшадан: «Боғда сайр этишни хоҳламайсизми?» — деб сўраса, яна бири: «Қиролнинг ҳайвонот боғини томоша қилмайдиларми?» — дер, яна баъзилари уни овга таклиф қилишарди. Алёша улардан қайсининг таклифига «хўп» дейишни билолмай қолди. Ниҳоят бош вазир: «Қадрли меҳмонга ери ости ажойиботларини ўзим кўрсатаман», — деди.

Вазир Алёшани аввало боққа олиб чиқди. Йўлкаларга ҳар хил рангдаги йирик-йирик тошлар терилган эди, дарахтларда беҳисоб жажжи чироқлар осиглиқ бўлиб, уларнинг нури ердаги тошларда акс этиб турарди.

— Бу тошлар сизларда қимматбаҳо тошлар ҳисобланади. Буларнинг ҳаммаси бриллиант, ёқут, зумрад ва гавҳарлардир.

— Вой-бўй! Қачон биздаги йўлкаларга шундай тошлар терилар экан?— деб қўйди Алёша.

— Агарда бу тошлар биздагидай сизларда ҳам йўлкаларга терилган бўлганида, қимматбаҳо тош ҳисобланмасди,— деди бош вазир.

Дарахтлар ҳам ғалати бўлишига қарамай, Алёшага жуда чиройли кўринди. Улар ранг-баранг: қизил, яшил, оқ, зангори ва гунафша тусда эди. Алёша бу дарахтларга яхшилаб тикилиб қарагандан кейин, асли улар дарахт эмас, балки ҳар хил йўсинлар эканини, фақат улар оддий йўсиндан баландроқ ва йўғонроқ эканини кўрди. Бош вазир бу йўсинларни қирол узоқ мамлакатлардан, ер куррасининг турли бурчакларидан катта пулга олдириб келганини айтди.

Томоша навбати ҳайвонот боғига келди. Ҳайвонот боғида Алёшага тилла занжирларга боғлиқ ҳайвонларни кўрсатишди. Алёша бу ҳайвонларга яхшилаб қараб, ҳайрон бўлиб қолди. Чунки унинг кўрган бу ҳайвонлари катта-катта каламушлар, кўрсичқонлар, сассиқ кўзанлар ва шу сингари ер ости кемирувчилари эди. Бу Алёшага кулгили кўринса-да, у одоб юзасидан индамай қўя қолди.

Сайрдан қайтилгач, Алёша катта хонада ясаatilган дастурхонни кўрди. Бу дастурхонда ҳар хил ширинликлар, парвардалар, сомса, қатламалар ва хилма-хил мевалар бор эди. Ликобчаларнинг ҳаммаси соф олтиндан, шиша ва қадахлар яхлит жавҳарлардан, ёқутлардан ва зумрадлардан зарбланган эди.

— Кўнглингга ёққанини тановул этавер,— деди бош вазир,— аммо бу ердан ҳеч нарсани олиб кетишга руҳсат йўқ.

Алёша ўша куни кечқурун тўйиб овқатлангани сабабли ҳозир иштаҳаси йўқ эди.

— Сиз мени бирга овга олиб бормоқчи эдингиз-ку?— сўради Алёша.

— Жуда соз,— деди бош вазир.— Отлар ҳам эгарланган бўлса керак.

У бир ҳуштак чалган эди, юганланган таёқчаларни етаклаган отбоқарлар кириб келишди. Бу таёқчаларнинг учи қайрилган бўлиб, улар йўниб ясалган от бошига ўхшаш эди. Бош вазир эпчиллик билан янгиб ўз отига миниб олди. Алёшага каттароқ таёқчани беришди.

— Эҳтиёт бўл,— деди бош вазир,— от йиқитиб юбормасин, асовроқ у.

Алёша бу гапга ичидан кулиб қўйди. Лекин таёқчани оёқлари орасига олганида, бош вазир тўғри гапирганига амин бўлди. Еғоч

от худди ҳақиқий отдай унинг остида ўйноқлаб турди. Алёша ёғоч от устида зўрга ўтирарди. Бу орада карнай чалиниб, даҳлиз ва йўлақлар сари йўналишди.

Бирданига ён томондаги йўлақдан бир неча каламуш чиқиб қолди. Бу югуриб чиққан каламушлар шу қадар катта эдики, бунақасини Алёша ҳеч кўрмаган эди. Каламушлар ён томондан ўтиб кетмоқчи бўлганда, бош вазир уларни қуршаб олишни буюрди, каламушлар тўхтаб, ўзларини қаттиқ ҳимоя қила бошлади. Улар ўзларини нақадар баҳодирларча ҳимоя қилишса ҳам, овчиларнинг мардлиги ва маҳорати олдида мағлуб бўлишди. Саккизта каламуш сулайтирилди, учтаси қочиб кетди, биттаси қаттиқ ярадор бўлди, бош вазир уни даволаб, ҳайвонот боғига топширишни буюрди.

Ов охирига етганда, Алёша шундай чарчадики, унинг кўзлари ўз-ўзидан юмилиб кетаверди. Айни вақтда, Алёша Қорахон билан кўп нарсалар тўғрисида гаплашмоқчи бўлар эди. У ҳали чиқиб келган жойларига — катта хонага қайтишни илтимос қилди. Бош вазир бунга рози бўлди, отларни йўрғалатиб орқага қайтишди, катта хонага етиб келганларида отларни отбоқарларга топшириб, сарой арконлари билан саломлашгач, қўйилган курсиларга ёнма-ён ўтиришди.

— Қани, айтинг-чи, — сўради Алёша, — сизларга зарари тегмайдиган ва узоқда турадиган бечора каламушларни нега ўлдирдинглар?

— Агар биз уларни қириб ташламасак, — жавоб қайтарди бош вазир, — улар кўп ўтмаёқ бизни турган жойларимиздан ҳайдаб, ҳамма озиқ-овқатларимизни нест-нобуд қилишарди. Шуниси ҳам борки, сичқон-каламушлар териси енгил ва юмшоқ, бизда қиммат туради.

— Ҳа, айтгандай, сизлар ким бўласизлар ўзи? Шунини билмоқчийдим.

— Биз ер остида яшашимизни эшитгансан-а? — деди бош вазир. — Тўғри, бизни ҳар ким ҳам кўравермайди. Бироқ шундай замонлар ҳам бўлган эдики, биз у пайтлар ёруғ дунёга чиқиб, одамларга кўриниб юраверар эдик. Энди бу камдан-кам бўлади. Чунки одамлар ўзларига бино қўйиб, кеккайиб кетишди. Бизнинг шундай қонунимиз бор: агар бировга кўринсагу, у одам буни сир сақламаса, дарров олис жойларга, ўзга юртларга кетишга мажбур бўламиз. Бу обод қилган ерларимизни ташлаб, бегона жойларга кўчиб кетиш қиролимизга ёқмайди. Шунинг учун ҳам мумкин қадар камсуқимлигини ўтиниб сўрайман. Агар шундай бўлмасанг, ҳаммамизни, айниқса мени хароб қиласан. Азбаройи миннатдорлигимдан сени бу ерга чақиришни қиролдан илтимос қилдим, агар дастингдан бу юртни ташлаб кетадиган бўлиб қолсак, қирол мени ҳеч қачон кечирмайди...

— Сизлар тўғрингизда ҳеч қачон, ҳеч ким билан гаплашмас-

ликка сўз бераман. Мен бир китобчада ер ости гномлар¹ и тўғри-сида ўқиган эдим, энди эсимга келди. Унда шундай деб ёзилган эдики, бир шаҳарда бир этикдўз тезда бойиб кетган экан. У шундай тез бойиб кетган эканки, бунинг сабабини ҳеч ким тушунолмапти. Ахир бир кун билишса, косиб гномларга этик ва кавушлар тикиб берар, улар эса, этикдўзга кўп пул тўлашар экан.

— Балким бу тўғридир,— деди бош вазир.

— Шундай бўлсаям, қани, айтинг-чи, суюкли Қорахоним, ўзингиз бош вазир бўла туриб, нимага ёруғ дунёга товуқ қиёфасида чиқасиз? Ундан кейин, сизларнинг голланд кампирларга нима алоқангиз бор?

Қорахон Алёшанинг сўроқларига бирма-бир жавоб қайтариб, кўп нарсаларни эндигина батафсил айтиб бермоқчи бўлганида, Алёшанинг кўзлари юмилиб, қаттиқ уйқуга кетди. Эрталаб уйғонганида, у ўз ўрнида ётар эди.

Алёша анча вақтгача не қиларини билолмай қолди. Унинг миёсида Қорахон ва бош вазир, қирол ва паҳлавонлар, голланд кампирлар ва каламушлар — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Ниҳоят Алёша ўтган кечаси кўрганларини миёсида зўрға тартибга солди. Қиролнинг унга наша уруғи берганлиги эсига тушиб қолиб, шошилганича кийими ёнига келди. Ҳақиқатан ҳам чўнтагидан қоғозга ўралган наша уруғини топди. «Қани, кўрамиз,— деб ўйлади Алёша,— қирол сўзининг устидан чиқармикин! Эртага дарслар бошланади, мен бўлсам, ҳамма дарсларни ўзлаштирганимча йўқ».

Алёшани айнқса тарих дарси ташвишга соларди, унга жаҳон тарихидан бир неча бетни ёдлаш топширилган эди, у бўлса, ҳали бир сўзни ҳам билмас эди!

Мана, душанба ҳам бўлди, пансион болалари етиб келишди, дарслар ҳам бошланди. Соат ўндан ўн иккигача пансион эгасининг ўзи тарихдан дарс беради.

Алёшанинг юраги гуп-гуп уриб турарди... Унга навбат келгунча, чўнтагидаги қоғозга ўроғлиқ наша уруғини бир неча марта қўли билан пайпаслаб қўйди. Ниҳоят навбат келиб, Алёша юрагини ҳовучлаганча ўқитувчининг олдига борди, нима дейишини билмай, оғзини жуфтлаган ҳам эдики, топширилган вазифани янглишмасдан, тўхтамасдан гапира бошлади.

Ўқитувчи уни жуда мақтади, бироқ Алёша бу мақтовга илгаригидай қувонмади. Ичида: «Сен бу мақтовларга сазовор эмассан», — дегандай бўлар, чунки бу дарсга у ҳеч қандай куч сарф қилмаган эди.

Ўқитувчилар бир неча ҳафта қаторасига Алёшани мақташди. Дарсларнинг ҳаммасини у мукамал билар, бир тилдан иккинчи тилга янглишмай таржима қилиб бераверарди, унинг бу қадар сеҳнли эканлиги ҳаммани ҳайрон қолдирарди. Алёша бу мақтов-

¹ Г н о м — афсонавий митти маҳлук.

ларга ичидан уяларди: гарчи у бунга лойиқ бўлмаса ҳам, ўртоқларига ибрат қилиб кўрсатганлари уятдай кўринарди.

Бу орада Алёша Қорахон билан кўришолмади. У ухлашга ётганида Қорахонни чақирмаган куни бўлмас эди. Айниқса наша уругини олган дастлабки ҳафталарда ҳар куни уни чақирса ҳам Қорахондан дарак бўлмади. Дастлаб Алёша бундан жуда қайғурди, бироқ кейинчалик «унинг ишлари кўпдир, банд бўлса керак» — деб ўйлаб, ўзига таскин берди. Кейинчалик унинг бутун хаёли шу беҳисоб мақтовлар билан банд бўлганидан Қорахонни камдан-кам эслади.

Алёшанинг ноёб қобилияти тўғрисидаги овозалар ҳаш-паш дегунча бутун Петербургда тарқалди. Билим юрти директорининг ўзи ҳам бир неча бор пансионга келиб, Алёшанинг қобилиятига тан бериб кетди. Уқитувчи уни доим алқар, чунки у туфайли пансионнинг донғи чиққан эди. Ота-оналар келишиб, уларнинг ҳар бири: Уғлимни ўз ёнинга ол», — деб Алёшага ёлборишарди. Сабаби «Уғлим Алёша билан бўлса, худди ўшандай билимдон бўлади», деб умид қилардилар.

Тез фурсатда пансион тўлиб кетиб, янги кирадиганларга жой ҳам қолмади. Уқитувчи билан унинг хотини ҳозирги турган уйларида кўра кенгроқ уй олиш тўғрисида ўйлаб қолишди. Алёша, юқорида зикр этилганидек, дастлаб мақтовлардан уялди. У бундай мақтовларга лойиқ эмаслигини сезарди. Бироқ бора-бора бунга кўникиб қолди. Ниҳоят Алёша шу даражага етдики, мақтовларни ҳеч тортинмай-нетмай қабул қилаверадиган бўлиб қолди. «Мана мен кимман!» дея ўзига бино қўйворди, бошқа болалар ўртасида кеккайдиган бўлиб қолди. У ўзини бошқалардан ортиқ ва ақлли деб фараз қилди. Бунинг орқасида Алёшанинг ахлоқи ҳам ёмонлашди: яхши, мулоим ва камтар Алёша мағрур, ўжар бўлиб қолди. Виждони кўпинча ундан ўпқаланар ва ички бир овоз билан: «Алёша, гурурланма! Ўзингда йўқ нарсага кеккайма! Бошқаларга қараганда сенга кўпроқ кулиб боққани учун тақдирингга қуллуқ қил, аммо «мен улардан яхшиман» деб ўйлама. Агар ўзингни тузатмасанг, сени ҳеч ким ёқтирмай қўяди, нақадар билимдон ҳам энг бахтсиз бола бўлиб қоласан!» — дер эди.

Алёша баъзан тузалмоқчи ҳам бўлар эди, аммо бахтга қарши, унинг гурурланиши шундай зўр эдики, виждон овозини босиб кетарди. Кундан-кунга Алёша ёмонлашаверди, кундан-кунга ўртоқлари ундан безий бошлашди.

Қарабсизки, Алёша қуяшқондан чиқиб кетди. Берилган дарсларни тайёрлашга зарурият сезмагани учун бошқа болалар дарс тайёрлаганида у тантиқлик қилар, бу бекорчилик унинг ахлоқини яна ҳам бузар эди.

Ниҳоят Алёшанинг ёмон ахлоқи ҳамманинг жонига тегди. Бундай ёмон бошани тузатиш воситалари тўғрисида уқитувчи

жиддий ўйлай бошлади. Алёшани тузатиш учун бошқа болаларга нисбатан унга икки, уч барабар ортиқ вазифа топширди, бироқ бу ҳам сира кор қилмади. Алёша ҳеч ўқимаса ҳам, дарсни бошидан охиригача, ҳеч хатосиз билаверар эди.

Бир куни ўқитувчи нима қилишини билолмай, унга китобдан йигирма бетни эрталабгача ёдлаб келишни топширди-да, шу куни у зора ювош бўлиб қолса, деб умид қилди.

Қаёқда дейсиз! Алёша дарс тўғрисида ўйлаб ҳам кўрмади! Шу кун у атайлаб бошқа кунлардагига қараганда кўпроқ безорилик қилди. Ўқитувчи: «Агарда эрталабгача дарсингни тайёрламасанг, сенга қаттиқ жазо бераман»,— деб дўқ қилганди. Алёша наша уруғига ишониб, бу дўқларга ичидан кулди.

Эртаси дарс бошланиши билан ўқитувчи Алёшага топшириқ берилган китобни қўлига олиб туриб, уни ўз ёнига чақирди ва дарсни айтиб беришини буюрди. Ҳамма болалар Алёшага қараб туришар эди. Алёша кеча ҳеч дарс тайёрламаса ҳам ўрнидан дадил туриб келганига ўқитувчи ҳайрон қолди. Алёша бу сафар ҳам ўзининг жуда қобилиятли эканини кўрсатолишга ҳеч шубҳа қилмас эди, у оғиз жуфтлади-ю... бироқ бир сўз ҳам айтолмади!

— Нега индамайсиз?— деб сўради ўқитувчи,— қани, дарсни айтиб беринг.

Алёша қизариб кетди, ундан кейин ранги ўчди, яна қизарди, бармоқларини ишқалай бошлади, қўрққанидан кўзидан ёш ҳам чиқиб кетди... барибир беҳуда! Алёша бир оғиз ҳам гапиролмади, чунки наша уруғига ишониб, ҳатто китобга ҳам қарамаган эди.

— Бу нимаси, Алёша?— бақириб юборди ўқитувчи.— Нима учун гапиргингиз келмайди?

Нима учун бундай аҳволга тушганини Алёшанинг ўзи ҳам билмас эди. Уруғни ушлаб кўриш учун чўнтагига қўлини солди... Чўнтагидан уруғни тополмаганидан кейин, у шундай бир аҳволга тушиб қолдики, буни тасвир этиш қийин... Кўз ёшлари дўлдай куйилар эди... у ўпкаси тўлиб йиғлади, бироқ барибир лом-мим дея олмади.

Бу орада ўқитувчининг тоқати тоқ бўлди. Алёшанинг ҳамиша янглишмай, тутилмай жавоб беришига ўрганиб қолган ўқитувчи унинг индамаслигидан тутақиб кетди. Лоақал дарсинг бошини билиши керак эди-ку! Шунинг учун ҳам ўқитувчи Алёшанинг индамаслигини ўжарликка йўйди.

— Етоқхонага боринг,— деди у,— дарсни тамом билиб олгунингизча у ердан чиқманг.

Алёшани пастки қаватга олиб тушишди, унинг қўлига китобни бериб, унинг устидан қулфлаб кетишди.

У ёлғиз қолгандан кейин наша уруғини қидириб, чўнтақларини узоқ тимирскилади. Ерни пайпаслаб кўрди, каравот остини қараб чиқди, кўрпа-тўшакларини, ёстиқ-чойшабларини қоқиб-силкиб қаради, лекин тополмади! «Қаерда йўқотган эканман?»—

деб ўйлаб кўрди. Ўйлаб-ўйлаб, ахири кеча ҳовлида ўйнаб юриб, тушириб қўйганига ишонди.

У устидан қулфланган уйда ўтирган бўлса, уруғни қандай топсин? Агар ҳовлига чиқишга рухсат берилганда ҳам, бари бир тополмас эди, чунки товукларнинг наша уруғига ўч бўлишини у яхши биларди. Улардан бирортаси аллақачон чўқиб, ютиб юборгандир. Алёша уруғни топишига кўзи етмагандан кейин, Қорахонни ёрдамга чақирмоқчи бўлди.

— Меҳрибоним, Қорахон!— деди у.— Мухтарам бош вазир! Мендан хабар ол, менга бошқа уруғ бер! Бундан кейин эҳтиёт бўлиб юраман.

Бироқ Алёшанинг илтимосига ҳеч ким қулоқ солмади. Пировардида у курсига ўтириб, яна аччиқ-аччиқ йиғлай бошлади.

Бу орада овқат вақти ҳам бўлиб қолган эди, эшик очилиб, ўқитувчи кирди.

— Энди дарсингизни билиб олдингизми?— деб сўради у Алёшадан.

Алёшанинг ўпкаси тўлиб, қаттиқ йиғлаганича, дарсини билмаслигини айтишга мажбур бўлди.

— Ундай бўлса, ўрганиб олгунингизча шу ерда ўтиринг!— деди ўқитувчи ва бир стакан сув билан бир бурда нон келтириб беришни буюрди-да, яна уни ёлғиз қолдириб кетди.

Алёша дарсини такрорлашга киришди, аммо ҳеч нарса миясига кирмас эди. У аллақачонлар дарс тайёрлашдан чиқиб қолган эди. Ахир китобдан йигирма бетни қандай ёдлаб бўлади? Алёша қанча уринмасин, қанча эсини ўзига йиғмасин, барибир кеч киргунча икки ё уч бетдан ортиқ ўрганолмади, шуни ҳам яхши билолмади.

Бошқа болаларнинг ётар вақти бўлиб, ҳаммалари гуриллаб хонага кирганларида, улар билан бирга ўқитувчи ҳам кириб келди.

— Алёша! Дарсингизни билиб олдингизми?— деб сўради у. Бечора Алёша кўз ёши қилиб:

— Фақат икки бетинигина биламан,— деди.

— Ундай бўлса, эртага ҳам шу ерда нон-сув билан ўтириб чиқар экансиз-да,— деди ўқитувчи ва бошқа болаларга тинч ухлашни тилаб, чиқиб кетди.

Алёша ўртоқлари билан қолди. У яхши ва камтар бола бўлиб юрганида, ҳамма ёқтирарди. Агар у бирор жазога дучор бўлиб қолса, ҳамма ачинарди, уларнинг ачинганини кўриб, Алёша юпанарди. Аммо ҳозир ҳеч ким унга қайрилиб қарамас эди: ҳамма Алёшадан нафратланар ва у билан бир оғиз ҳам сўзлашмас эди.

Алёшанинг ўзи гап бошламоқчи бўлди-да, илгарилари у билан дўст бўлиб юрадиган бир болага сўз ташлади, бироқ у бола индамасдан юзини ўгирди. Алёша бошқа бир болага гапирган

эди, у ҳам Алёша билан гаплашишни хоҳламади. Яна гап ташлаб кўрган эди, у бола Алёшани туртиб ҳам ташлади, ундан кейин шўрли Алёша ўртоқларининг шундай совуқ муомала қилишларига сазовор эканини фаҳмлади. Кўз ёшларини тўкиб, ўрнига ётдию ҳеч ухлаёлмади.

Шу ҳолда у узоқ ётиб, ўтмишдаги бахтиёр кунларини эслаб, хўрсиниб қўйди. Бу вақтда ҳамма болалар роҳат қилиб ухламоқда эдилар. Фақат Алёша ухлай олмасди. У: «Қорахон ҳам мени ташлаб кетди»,— деб ўйлади-да, яна кўз ёшлари дув-дув оқа бошлади.

Бирданига... ёнидаги каравотнинг чойшаби худди биринчи марта қора товуқ унинг олдига келгандагидай бўлиб қимирлади. Унинг юраги қаттиқ уриб кетди... Алёша яна каравот тагидан Қорахон чиқиб келишини кутди, аммо ўйлаган нарсасининг бўлишига ўзи ҳам ишонмас эди.

— Қорахон, Қорахон!— деди Алёша шивирлаб.

Чойшаб кўтарилдию қора товуқ тўшак устига учиб ўтди.

— Ох, Қорахон!— деди Алёша ўзида йўқ кувониб,— мен сен билан кўришишдан умидимни узган эдим! Мени эсингдан чиқармаган экансан!

— Йўқ,— деди Қорахон,— гарчи мени ўлимдан куткизиб қолган ўша Алёша ҳозир менинг олдимда турган Алёшага сизга ўхшамаса ҳам, кўрсатган хизматларингизни эсимдан чиқаролманман. Сен у вақтларда яхши, камтар, одобли бола эдинг, сени ҳамма яхши кўрарди. Ҳозир эса... сени таниёлмай қолдим!

Алёша ўқиб-ўқиб йиғлади. Қорахон эса, унга насихат қиларди. Қорахон у билан узоқ гаплашди ва кўз ёшлари билан уни тузалишга ундади. Ниҳоят тонг ёришгач, товуқ унга шундай деди:

— Энди жўнашим керак, Алёша! Ҳовлида йўқотиб қўйган наша уруғинг мана, ол! Сен уни тамом йўқотдим деб беҳуда ўйлагансан. Қиролимизнинг ҳимматлари аёр, оҳиётсизлигинг учунгина у сени мукофотдан маҳрум қилиб қўймайди. Ўроқ биз тўғримизда билганларининг ҳаммасини сир туттишга суз берганинг ёдингдан чиқмасин... Алёша, ҳозирги ёмон одатларингга, ундан ҳам ёмонроқ одат — ношукурлик қўшилмасин!

Алёша севган уруғини хурсандлик билан товуқдан олди-да, тузалиш учун бор кучи билан ҳаракат қилишга ваъда берди.— Ҳали кўрасан, азизим Қорахон,— деди у,— мен шу бугундан бошлаб тамом бўлак одам бўламан.

— Унчалик энгил тутма,— деди Қорахон,— нуқсоннинг келиши осон, кетиши қийин. Доимо ўйлаб иш қилиш керак. Одатда нуқсонлар ботмонлаб кириб, мисқоллаб чиқади. Шунинг учун ҳам агар тузалмоқчи бўлсанг, доимо ўзингни яхши тутганинг керак. Хайр энди, жўнаш вақтим етди!

Алёша ёлғиз қолгач, уруққа тикилиб-тикилиб қарар ва қараган сайин завқланарди. Дарси тўғрисида энди ҳам эмаса ҳам

бўлади. Шундай тинчидики, кечаги ғам-ғуссадан асар қолмади. У йигирма бетни янглишмай айтиб чиққанида, ҳамманинг ҳайрон қолишини ўйлаб қувонди. Гаплашгиси келмаган ўртоқларидан кўли баланд келиш фикри уни яна мағрурлантирди. Ўзини тузатиш зарурлигини эсдан чиқармаган бўлса-да, бу нарса Қорaxon айтгандай қийин эмас, деб ўйларди. Алёша ўзича: «Тузалиш ўзимга боғлиқ-ку!»— дерди. «Тузаламан, деб ўзимга ўзим сўз берсам бўлгани, тузаламан-у, яна ҳамма мени мактайди».

Ҳайҳот, шўрли Алёша ўзини-ўзи тузатиши учун аввало кибрни ва ўзига ортиқча бино қўйишни ташлаши кераклигини билмас эди!

Эрталаб болалар синфда тўпланишганда Алёшани чақирди. У синфга қувониб, дабдаба билан кириб борди.

— Дарсингизни билиб олдингизми?— унга қаттиқ тикилиб сўради ўқитувчи.

— Биаламан,— дея дадил жавоб қайтарди Алёша.

У йигирма бетли дарсни ҳеч янглишмай ва тўхталмай бирпасда айтиб берди. Ўқитувчи ҳайрон, ўзини йўқотгандай бўлиб турарди, Алёша бўлса, ўртоқларига: «Кўрдингларми!»— дегандай мағрурланиб қараб қўйди.

Ўқитувчининг кўзи унинг мағрур қиёфасига тушди.

— Дарсингизни билишга-ку биласиз-а,— деди унга ўқитувчи,— бу тўғри, аммо нима учун кеча дарсда жавоб беришни хохламадингиз?

— Кеча мен дарсни билмас эдим.

— Бўлмаган гап!— деб Алёшанинг гапини бўлди ўқитувчи.— Кеча кечқурун сиз менга: «Фақат икки бетинигина биаламан, уни ҳам яхши билмайман»,— деган эдингиз, ҳозир бўлса, йигирма бетнинг ҳаммасини хатосиз айтиб чиқдингиз! Буни сиз қачон ўрганиб олдингиз?

Алёша индамай қолди. Ниҳоят титраган овоз билан:

— Мен уни шу бугун эрталаб ўзлаштирдим,— деди.

Бироқ шу гапни айтиши билан болалар унинг керилишидан аччиғланиб, ҳаммаси бараварига:

— У ёлгон гапиряпти, бугун эрталаб китобни қўлига ҳам олгани йўқ!— деб бақириб юборишди.

Алёшани титроқ босди, бошини кўтариб қарай олмади ва чурқ этиб ҳам гапиролмади.

— Гапиринг!— деб қистоққа олди ўқитувчи,— дарсни қачон тайёрлаган эдингиз?

Алёша индамай тураверди, тўсатдан берилган бу саволдан ва ҳамма ўртоқларининг унга совуқ қарашидан серрайганича, эсини йиғиб ололмади.

Ўқитувчи Алёшанинг кечаги индамаслигини ўжарликка йўйди-да, уни қаттиқ жазолаш керак, деган қарорга келди.

— Табиат сизга нақадар кўп қобилият ва истеъдод берса,— деди у Алёшага қараб,— сиз шу қадар камтар ва одобли бўли-

шингиз керак эди. Сизга ақл ёмонлик қилиш учун берилган эмас. Кечаги ўжарлигингиз учун жазоланишга лойиқсиз. Бугун бўлса, ёлгон гапириб, гуноҳингизни яна кўпайтирдигиз. Жаноблар! — деб ўқитувчи шогирдларига қараб гапани давом эттирди. — Алёша батамом ўзини тузатмагунча у билан гаплашмоқларингизни таъқиқ қиламан. Бу унинг учун қаттиқ жазо бўлмаганидан, гаврон кесдириб келишингизни буюраман.

Гаврон келтирилди... Алёшанинг капалаги учиб кетди! Пансион очилган вақтдан бери гаврон билан уриш жазоси энди қўлланаётган эди. Яна кимни жазолаяптилар, денг-а, ўзига шундай бино қўйган, ўзини ҳаммадан ақли ва ҳаммадан яхши деб юрган Алёшани! Қандай уят, қандай номус!

Алёша ҳўнграб йиғлаганича, ўқитувчига ўзини ташлади ва батамом тузалишга ваъда берди...

— Бу тўғрида аввалроқ ўйлаш керак эди, — деди ўқитувчи.

Алёшанинг кўзёшлар тўкиб, пушаймон бўлиши ўртоқларининг кўнглини юмшатди, улар Алёшанинг гуноҳини кечиришни сўрашди. Алёша бўлса, ўртоқларининг ачинишларига лойиқ эмаслигини сезиб, яна ҳам куйиб йиғлай бошлади.

— Хўп! — деди пировардида ўқитувчи, — ўртоқларингиз илтимос қилгани учун мен сизни кечираман. Бироқ шу шарт биланки, сиз ҳамманинг олдида ўз айбингизга иқроор бўлишингиз ва берилган дарсни қачон тайёрлаганингизни айтиб беришингиз керак.

Алёша эс-ҳушини тамом йўқотиб қўйди... У ерости қиролига ва унинг вазирига берган ваъдасини унутиб, қора товук, паҳлавонлар, митти одамлар... ҳақида гапира бошлади.

Ўқитувчи унинг гапани охиригача етказгани қўймади.

— Бу нимаси? — ғазабига чидолмай бақириб юборди у. — Ўзингизнинг ёмон ахлоқингиздан пушаймон бўлиш ўрнига, қора товук ҳақида эртаси айтиб, ҳали мени аҳмоқ қилмоқчи бўласизми?.. Бунисига энди ҳеч чидаб бўлмайди. Йўқ, йўқ, болалар, унга жазо бермаса бўлмаслигини энди ўзинглар ҳам кўрдиглар!

Шундай қилиб, шўрли Алёшани гаврон билан хўп савалашди!

Алёша бошини мункайтирганича пастки қавадга, ётоқхонага тушиб кетди. У жуда паришон эди. Бир неча соат ўтгандан кейин, бир оз тинчиб, чўнтагига қўл солиб кўрди... унда наша уруғи йўқ эди! Алёша нашадан энди тамом маҳрум бўлганини англаб, қаттиқ ўксиб йиғлади!

Кечкурун бошқа болалар келиб, ўринларига ётганларида, у ҳам ўрнига ётди, аммо кўзига ҳеч уйқу келмади. Ўзининг ёмон ахлоқидан хўп пушаймон эди! Наша уруғини энди топишига кўзи етмаса ҳам, ўзини бутунлай тузатишга аҳд қилди.

Ярим кечага яқин яна ён томондаги каравотнинг чойшаби қимирлаб қолди... Кеча бундан хурсанд бўлган Алёша энди кўзини юмиб олди: у Қорахонни кўришга юраги бетламас эди! Виждони

азобланар эди. Кечагина у «дарров тузаламан» деб Қорахонга сўз бериб туриб, тузалиш ўрнига... энди нима деб айтади?

У кўзини юмганича бир оз ётди. Чойшабнинг қимирлаган шарпаси қулоғига чалинди... Биров каравотига яқин келгандай бўлди, бир таниш овоз:

— Алёша, Алёша!— дея номини айтиб чақирди.

Бироқ Алёша кўзини очгани номус қилди. Шу орада унинг кўз ёшлари дув-дув оқарди.

Тўсатдан биров кўрпани тортди. Алёша қайрилиб қараганини ўзи ҳам билмай қолди: унинг қаршисида Қорахон турарди. У товуқ қиёфасида эмас, балки қора кийимда, қирраси арра тишига ўхшаган пушти қалпоқ кийган, силлиқ оппоқ ёқали, худди ер остидаги катта хонада кўргандай либосда эди.

— Алёша!— деди бош вазир,— назаримда ухламаётганга ўхшайсан... Хайр! Мен сен билан хайрлашгани келдим, энди бундан кейин биз ҳеч кўришолмаймиз!

Алёша ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Хайр!— деди у.— Хайр! Кечирасиз-да энди! Сизнинг олдингизда айбдорман.

— Алёша!— деди кўз ёши тўкиб бош вазир,— мен сени кечираман, мени ўлимдан қутқариб қолганинг учун сени ҳеч эсимдан чиқаролмайман, сен мени бахтсизликка дучор қилиб, абадий бадбахт қилиб қўйган бўлсанг-да, барибир мен сени яхши кўраман. Хайр! Менга сен билан кўришиш учун жуда оз вақт берилган. Шу кечанинг ўзида бу ердан жуда узоқ жойларга кўчиб кетамиз! Ҳамма оғир қайғуда, ҳамма кўз ёши тўкмоқда. Биз бу ерларда бир қанча асрлар бўйи тинч, осойишта, бахтиёр бўлиб кун кечириб келган эдик!

Алёша бош вазирнинг нозик қўлларини ўпмоқчи бўлиб, унга ўзини ташлади. Унинг қўлидан ушлаганида, бу қўлда бир нарсанинг ярақлаганини кўриб, қулоғига ғалати бир овоз эшитилди.

— Бу нима?— ҳайрон бўлиб сўради Алёша.

Бош вазир иккала қўлини юқорига кўтарди. Алёша унинг қўллари тилла занжир билан боғланганини кўрди... Алёшанинг кўзлари олайиб кетди.

— Сенинг мағрурлигинг орқасида мен шу занжирда юришга маҳкум этилдим,— деди бош вазир чуқур уҳ тортиб.— Аммо сен йиғлама, Алёша! Сенинг кўз ёшларинг мени занжирдан қутқаролмайди. Бахтсизлигимда сен фақат бир нарса билан мени юпата оласан: тузалишга ҳаракат қил, яна аввалгидай яхши бола бўл. Бу охирги хайрлашишимиз. Хайр энди, яхши қол!

Бош вазир Алёшанинг қўлини сиқиб хайрлашди-да, ён томондаги каравот остида кўздан ғойиб бўлди.

— Қорахон! Қорахон!— деб унинг кетидан бақириб қолди Алёша, аммо Қорахондан жавоб бўлмади.

Алёша туни билан бир дақиқа бўлсин кўз юммади. Тонг отар вақтга бир соат қолганида, пол остидан унинг қулоғига аллақандай шивир-шивир эшитилди. Алёша ўрнидан туриб, полга қуло-

гини тутди. Кичкина гилдиракларнинг шақир-шуқури ва митта одамларнинг шов-шуви анча вақтгача эшитилиб турди. Бу овозларга қараганда пол остидан жуда кўп одам ўтар эди. Бу шовқин-сурон ичида хотин-халтаж, бола-чақаларнинг йиғиси ҳам эшитиларди. Шу орада бош вазир Қорахоннинг:

— Хайр, Алёша! Яхши қол!..— деган овози ҳам эшитилди.

Эрталаб болалар уйқудан туришиб, Алёшанинг пол устида ҳушсиз ётганини кўришди. Уни кўтариб олишиб, ўрнига ётқи-зишгач, докторга одам юборишди. Доктор келиб кўриб, унинг қаттиқ иситмалаганини айтди.

Олти ҳафталардан кейин Алёша соғайди, касалидан олдин бўлиб ўтган воқеаларнинг ҳаммаси унга даҳшатли бир тушдай туюлди. Қора товуқ ва ўзининг калтакланиши ҳақида ўқитувчи ҳам, ўртоқлари ҳам унга бир оғиз сўз айтишмади. Бу тўғрида гапиришга Алёшанинг ўзи ҳам уяларди. У гапга кирадиган, яхши, камтар ва сабрли бўлишга ҳаракат қилди. Яна Алёшани ҳамма яхши кўриб, эркалатадиган бўлди. Энди у китобдан бирданига йигирма бетни ёдлай олмаса ҳам, ўртоқлари орасида ибратли бола бўлиб қолди. Энди Алёшага бу қадар кўп вазифа ҳам берилмас эди.

В. И. Даль

ҚОРҚИЗ

Бор экан-да, йўқ экан, бир чол билан кампир ўтган экан. Уларнинг ўғил-қизлари йўқ, ёлғиз яшашаркан. Бир байрам куни эрталаб чол-кампир кўчага чиқишиб, болаларнинг қорбўрон ўйнаётганларини томоша қила бошлабдилар. Бир маҳал чол каттагина қор парчасини қўлга олиб:

— Кампир, бизнинг ҳам худди шу қорга ўхшаган оппоққина, лўппигина бир қизчамиз бўлса қандай саз бўларди-а?— дебди.

Қорга қараган кампир ҳам ўксиб:

— Шўримиз қурсин, чол, йўқ бўлса начора,— дебди. Чол ҳалиги қорни ташлаб юбормай, кулбаларига келтиргач, уни бир лаганга солибди-да, устини дурра билан ёпиб, дераза ёнига қўйибди. Кун ёйилиб, борлиқни илитган экан, лагандаги қор ҳам эрий бошлабди. Шунда чолу кампирнинг қулоғига бояги дурра остида нимадир ғимирлаётгандай туйилибди. Дераза ёнига бориб, қай кўз билан кўрсинларки, лаганда қор янглиғ оппоқ, қор каби лўппа бир қизча турганмиш.

Қизча уларга қараб:

— Мен Қорқизман, кўкларнинг тоза қоридан бино бўлдим, тонг офтоби мени иситиб, юзларимга қирмизи ранг берди,— дебди.

Чол-кампир ўзларида йўқ қувониб кетишибди. Қизчани лагандан кўтариб олишибди, кампир дарров унга либос тикишга ўтирибди, чол бўлса, Қорқизни сочикчага чирмаб, кўтариб, эркалатганича алла айтибди:

Ухла, Қорқиз, ой қизим,
Юзлари ширмой қизим.
Бино бўлдинг оқ қордан,
Қувват олдинг баҳордан.
Ичганинг оқ сут бўлсин,
Ҳар не есанг, қут бўлсин.
Шоҳи либослар кийгин,
Ақлли қизча бўлгин...

Шундай қилиб, Қорқиз чолу кампирнинг бағрини тўлдириб, кўзларини қувнатиб, кундан-кунга ўса бошлабди. Бунинг устига, қиз шунақаям ақлли, фаросатли эканки, бунақаси эртақлардаги-на бўларди дермиш ҳамма.

Чол-кампирнинг ишлари юришиб, рўзғорларига барака кирибди. Кулбалари иссиқ, озик-овқат мўл экан. Сигир-бузоқлари кўпайибди, товуқлари жўжа очиб чиқарибди.

Ана шунда бир чатоқлик юз берибди. Товуқларни баҳорда уйдан қўрага чиқаришлари биланоқ, ҳовлидаги тўрткўзнинг ёнига айёр Тулки келибди, ўзини касалга солиб, хаста овоз билан ялина бошлабди:

— Тўрткўз, жон Тўрткўз, оёқларинг оқ устундай, ёлларинг бароқ, думларинг ипакнинг ўзи, кел, оғайни, мени қўрага ўтказиб юбор, исиниб олай!

Аввалги куни эртадан-кечгача чол билан ўрмон кезган Тўрткўз кампир товуқларни қўрага чиқарганидан беҳабар, касал Тулкига раҳми келиб, ўтказиб юборибди. Олчоқ Тулки бўлса, икки товуқни ғиппа бўғиб, инига олиб кетибди. Буни кўрган чол Тўрткўзни уриб-уриб ҳайдабди:

— Йўқол, даф бўл, касофат, сендан қўриқчи чикмайди,— дебди. Тўрткўз йиғлай-йиғлай ҳовлидан кетибди. Кампир билан Қорқиз унга ачиниб қолаверишибди.

Ез келиб, мевалар пишганида дугоналари Қорқизни ўрмондан бирга мева териб келишга чақиришибди. Чол билан кампир рухсат бергилари келмабди. Қизчалар бўлса ялиниб: «Қорқизни қўлидан ушлаб юрамиз, хавотир олманглар»,— дейишибди. Қорқиз ўзи ҳам: «Мева тергим келяпти, ўрмонни кўргим келяпти»,— деб ялинибди. Чол-кампир ноилож кўниб, сават билан бир бурда нон беришибди.

Қизчалар Қорқиз билан қўл ушлашиб, югуриб кетишибди. Ўрмонга етиб боргач, анвойи меваларни кўриб қувониб, ҳар томонга ёйилиб, яйрай-яйрай мева териб, бир-бирларини чақириб юраверишибди.

Мева териб тўйишибди-ю, бироқ Қорқизни йўқотиб қўйишибди. Қорқиз йиғлаб, ўртоқларини чақира бошлабди, бироқ ҳеч ким унга жавоб бермабди. Шўрли қизча ўзи йўл қидириб, қанча юрса, шунча кўп адашиб кетаверибди, ахийри бир дарахт устига чиқиб, йиғлаб чақира бошлабди.

Шох-шаббаларни қасир-қусур синдириб, новдаларни босиб-янчиб Айиқполвон келиб қолибди:

— Нима бўлди, ҳо-ой қиз, юзлари ой қиз?

— Эҳ-ҳей! Мен Қорқизман, баҳорнинг тоза қоридан бино бўлганман, наҳор офтобидан рангимга қон югурган, дугоналарим бобом билан бувимдан сўраб, мени ўрмонга олиб келиб йўқотиб қўйишди!

— Туш, ундай бўлса дарахтдан,— дебди Айиқ,— уйингга обориб қўяман!

— Йўқ, Айиқ, — дебди Қорқиз, — ёнингга тушмайман, қўрқаман, сен мени еб қўясан!

Айиқ кетибди.

Сур бўри чопис келибди.

— Нима бўлди, ҳой қиз, юзлари ой қиз, гапир-р-р!

— Эҳ-ҳей! Мен Қорқизман, баҳорнинг тоза қоридан бино бўлдим, наҳор офтобидан рангимга қон югурган, дугоналарим мева терамиз деб бобом билан бувимдан сўраб мени ўрмонга олиб келиб йўқотиб қўйишди!

— Туш ундай бўлса, — дебди Бўри, — мен уйингга обор-риб қўяман, бўл дар-ров!

— Йўқ, Бўри, — дебди Қорқиз, — ёнингга тушмайман, сен мени еб қўясан!

Бўри ҳам кетибди. Доғули Тулкиой етиб келибди.

— Нима бўлди, қизгина, юзлари қирмизгина? Айта қол, жоним қоқиндиқ!

— Эҳ-ҳей! Мен Қорқизман, баҳорнинг тоза қоридан бино бўлдим, наҳор офтобидан рангимга қон югурган, дугоналарим мева териб келамиз, деб бобом билан бувимдан рухсат олиб мени ўрмонга олиб келиб йўқотиб қўйишди!

— Вой, чиройли қизгинам! Вой, ақлли қизгинам! Вой, шўрликкинам! Дарров туша қол, бирпасда уйингга олиб бора қолай!

— Йўқ, Тулкиой доғули, сўзларинг кўп оғули, сендан қўрқаман, — дебди Қорқиз. — Сен мени Бўрига бошлаб борасан, Айиққа йўлиқтирасан... Сен билан ҳеч қаёққа бормайман!

Тулки дарахт атрофида ўйнаб йўрғалабди, термулиб хўрсинибди, муқомлар қилиб чорлабди, аммо қизча сира тушмабди.

— Вов-вов-вов! — дея ўрмон ичидан Тўрткўз итнинг ҳургани эшитилибди.

Буни уққан Қорқиз қаттиқ кичқирибди:

— Эҳ-ҳей, Тўрткўз! Ҳой, Тўрткўз! Мен бу ердан, Қорқизман, баҳорнинг оқ қоридан бино бўлиб, наҳор қуёшининг нуридан рангимга қон олган қизман, дугоналарим мени бобом билан бувимдан рухсат олиб, мева тергани ўрмонга олиб келиб, йўқотиб қўйишди. Мени Айиқ олиб кетмоқчи бўлди, кўнмадим. Бўри тортиб кетмоқчи бўлди, унамадим. Тулки илинтирмоқчи бўлди, макрига учмадим, кела қол, Тўрткўз, сен билан кетаман!

Итнинг вовуллаганини эшитиб, Тулки думини хода қилиб ўқдай қочиб қолибди!

Қорқиз дарахтдан тушибди, Тўрткўз ҳам дарров етиб келибди, қизча билан ачомлашиб кўришибди, юз-кўзларини, қўлчаларини ялабди, сўнг уйга йўл солибди.

Бир тўнка ортида Айиқ, сайҳонликда Бўри, бута тагида эса Тулки гижиниб турганмиш.

Тўрткўз вовиллаб-ҳуриб бораверибди, йиртқишлар бўлса, ундан қўрқиб, яқин келгани ботинолмай қолаверишибди.

Иккови уйга етиб келишибди, чол билан кампир шодликларидан йиглаб юборишибди. Қорқизни дарров ўтқазиб, овқатлантиришибди, сўнг ухлагани ётқизиб, устига шоҳи кўрпачалар ёпишибди.

Ухла Қорқиз, ой қизим,
Юзлари ширмой қизим.
Бино бўлдинг оқ қордан,
Қувват олдинг баҳордан.
Ичганинг оқ сут бўлсин,
Хар не есанг, қут бўлсин.
Шоҳи либослар кийгин,
Ақлли қизча бўлгин...

Тўрткўзни ҳам кечириб, эркалашибди, ялоғига сутлар қуйиб, меҳрибончилик қилишибди, дарвоза ёнидаги ўз уйчасига кири-тиб: «Бу ёғига ҳушёр бўл энди»,— деб тайинлашибди...

ЭНГ ЗУР ҚУШИҚЧИ

Балким эшитганингиз бордир — эртақларда, ривоятларда Бургут жамики паррандаларнинг хоқони деб юритилади. Келинг, майли, бу эртагимизда ҳам шундай бўла қолсин: демак, Бургут барча қушларнинг каттақони, парранда зотининг бошлиғи экан. Унинг ўрдасида Олатўғаноқ бўлис мирзолигини қилар, эшик оғаси вазифасини эса навбат билан ҳамма қушлар бир кун-бир кундан адо этишаркан. Бир куни навбат қари Қарғага келти. Қарға бўлса нима, ўз навбатини ўташ ҳамма учун вожиб экан-да.

Қорнини бошлаб тўйғазган бошлиқ Бургут султон узоқ мудраб, ахири бир силкиниб уйғонибди-да, чор атрофга қараб эснаб ўтириб, кўнгли бир жуфт яхши қўшиқ эшитишни тусаб қолибди. Қарс уриб, эшик оғасини чорлабди. Ҳаққалаб-сакраб чопганича Қарға ҳозир нозир бўлибди, узун сассиқ тумшугини одоб билан бир четга буриб, «Амрингизга мунтазирман» дея юкунибди.

— Қани, тез бўл,— деб буюрибди бошлиқ, — дарҳол қошимга энг яхши қўшиқчини чорлаб келтир, ашула айтиб, қўнглимни чоғласин, тинглаб, ором олмоқчиман, илло уқтириб қўй, қўшиғи ёқса, мукофотлайман ҳам.

Қарға гўё каттақонининг буйруғини шу топдаёқ уддалашга жон-жаҳди билан ҳаракат қилган бўлиб, бир сакраб қағиллабди-да, елпиғичдай қанотларини қаттиқ қоқиб, ўрдадан ўқдай отилиб чиқиб кетибди. Шу алпозда озроқ учибди-да, сўнг бир қуриган дарахтнинг шохига хотиржам қўниб, тумшугини бафуржа тозалашга тушибди. Кейин қайси хушовоз, сайроқи қушни чақирсамкин, дея ўйлай бошлабди.

Ўйлаб-ўйлаб, ўйига ҳам етибди! «Ҳеч қайси қўшиқчи қуш менинг ўз неварагинамдай ёқимли куйлай олмайди,» — дея қатъий

бир қарорга келибди-да, Қарғачани эргаштириб, Бургут қошига йўл олибди.

Бургут султон бу орада тағин пинакка кетган экан. У туйқусдан Қарғачанинг бор овозда қағиллашидан чўчиб уйғониб кетибди. Қарғача бўлса, оғзини карнайдай очган кўйи, каттаконга нечоғли ёқиш мақсадида унга тобора яқинлашар, муқомлар қилиб, тобора қаттиқроқ, тобора хунукроқ қағиллар экан. Иттифоқи бир чеккада турган қари Қарға қўшиқдан завқланиб, бошини тебратар, оёқларини типиллатар, бошлиқдан илтифотлар кутиб, майин жилмаяр экан. Бургут беҳузурликдан бошини орқага ташлаб: — Бу нима вовайло?!— деб сўрабди.— Мунигни биров сўйяптими, мунча хирилламаса? Нега бақиряпти ўзи?

— Ўзлари энг хушовоз қўшиқчини топгин дегандилар. Роса кидириб, сайлай-сайлай шуни топдим — деб жавоб қайтарибди Қарға.— Асли ўзи камина қулингизнинг набираси бўлади, сирасини айтсам, қаламравингиздаги энг хушовоз қўшиқчи шу, азбаройи худо!

ҲАР КИМ ЎЗИГА ЎЗИ ХУЖАЙИН

Бир эчки томорқага тушишга жуда мазахўрак бўлиб қолибди. Чўпон болалар подани ҳайдаб бораётганларида Эчкивой аввалига роса сипо қиёфада бошини сарак-сарак қилиб, соқолларини селкилатиб қадамларкан. Аммо пойлаб тураркан-да, болалар бирон жойда ўйинга алаҳсиб қолганларида кўзни шамғалат қилиб, ўзини карамзорга ураркан.

Бир сафар у яна гердайиб пишқирганича ўзи топган овлоқ йўлдан кетиб бораётган экан. Шу чоғ подадан четга чиққан бир анқов қўй чакалак ичига кириб, қичитқон ўтларга ўралашиб қопти. Бирор-ярим раҳмдил одам келиб мени қутқарсайди, деб атрофга аланглаб маъраётганда эчкини кўриб, худди оғасини топгандай суюниб кетибди. «Бунинг ортидан юрсанг панд емайсан, ахир подамизда ҳамиша йўл бошлаб борадиган серка шунинг ўзи-ку, менам бора қолай, бир гап бор бунда», дея қўй шоша-пиша оёғини бўшатиб, эчкининг орқасидан йўлга тушибди. Эчки сакраб ўтса, бу ҳам ўтибди, тўсиқдан ошса, бу ҳам ошибди, шундай қилиб, қарабсизки, бир маҳал ўзини жаннатдай томорқада кўрибди.

Бу гал нимаям бўлиб, томорқа эгаси карамзорига эртароқ келиб қолмайдими! Қараса, икки меҳмон яйраб-ёйилиб базм қилаётганмиш. Бир йўғон таёқни қўлга олиб, чақирилмаган меҳмонларни «сийлашга» киришибди. Эчкивой чаққонгина эмасми, бир сакраб тўсиқдан ошибди, «ме-е» дея беозоргина маъраб қўйиб, ўтлоқ томон шошибди. Шўрлик қўй бўлса, қаёққа қочишини билмай, довдираб, ўзини ҳар ёққа уриб, ахийри қўлга тушибди. Томорқа эгаси ҳам таёғини аяб ўтирмабди, қаттиқ дўппосланган

қўйнинг додлаб маърашгаям ҳоли қолмабди. Охири чарчаб, ҳовридан тушган томорқа эгаси, «ке, буни уриб ўлдириб қўйиб, тагин эгасига товон тўлаб юрмай» деб ҳайдаб юборибди.

Қўй аранг уйга етиб келиб қўрага кирибди, Эчкига йиғлаб осилибди. Эчки: — Ким сенга менинг орқамдан юрсин деб айтди? — дебди. — Мен ўз билганимча иш тутдим, шунинг учун башарти бояги деҳқон уриб қовурғамни синдиргудай бўлса ҳам ҳеч кимга шикоят қилиб: «Хўжамиз бизни яхши боқмасди, чўпон болалар яхши қарашмасди» — қабилида йиғлаб юрмайман, дардимни ичимга ютиб, дамимни чиқармайман, вассалом. Сен ўзинг менга қайси гўрдан илашдинг? Ё сени чақирган эдимми?!

Нима десангиз денг, Эчки асли ўзи минг шумтака, ўғри бўлсаям, унинг бу гапи жўяли. Ахир, ҳой нотавон, ўзинг ўйлаб кўр, аввал ҳар ёғини чамала, ақлинг етса маъқулини қил-да. Сирасини айтганда, бизларда ҳам шунақаси кўп бўлади: кимдир охири вой бир ишга қўл уради, бошқа биров эса шоша-пиша унга эргаша қолади, кўргилигини кўргач, наригисидан шикоят қилиб юради. Вой ноинсоф-эй, нима, ўзинг бош деб қовоқни кўтариб юрувдингми?!

ФИРРОМ СИЧҚОН БИЛАН САХИЙ ЧУМЧУҚ

Бор экан-да, йўқ экан, бир қишлоқда бир азамат мужик деҳқон бор экан. У меҳнатдан қочмас, ғарибларнинг қўнглини овлаб, фақирларнинг дилини чоғлаб, бечораларга чора топиб, очларни қўлидан келганича боқиб юрар, унинг дон тўла омбори ҳаммага очиқ экан. Бошқа деҳқонлар уруғ сочиб, тўрт баравар, борингки, беш баравар ҳосил ундирса, унинг ғалласи ўн баравар бўлиб битаркан. Ҳар йили донни ўриб, чўғини чамалаб кўраркан-да, ҳар ўн боғининг бирини «бу бева-бечора жигарларим ҳаққи» деб ажратиб қўяркан.

Бир куни буни эшитиб қолган Чумчуқ ҳаммаёққа жар солибди:

— Чирик-чирик-чирк! Мужик хампаларни донга тўлдириб ташлади, бошқаларга атаб аллақанчасини ажратиб ҳам қўйди!

Чийилдоқ Сичқон унга ўдағайлабди:

— Пис-с-с, бақирма дейман, — дея шивирлабди у. — Овозинг оламга кетади-я, унинг ўчгур, сени қара, уруғ-аймоқларинг эшитса борми, ёпирилиб бир учиб келади, қарабсанки, сен билан менга бир дона ҳам ошлик қолмайди ахир!

Вижирлоқ Чумчуққа оғиз очмай жим туриш осон дейсизми? Бироқ бечора нимаям қилсин, Сичқоннинг пўписасидан ўлардай қўрқиб, дамани чиқармай, унинг ёнига учиб тушибди-да, секин чирқирабди:

— Кел бўлмаса, Сичқон опажон, икков келишиб, донни ғам-

лаб қўйайлик,— дебди.— Аммо шарти шуки, борини тенг баҳам кўрайлик.

Сичқон кўнибди. Икковлашиб, аҳил яшай бошлашибди. Шу зайлда йил ўтибди, иккинчи йил ҳам охирлабди. Учинчи йилга келиб эса, омбордаги доннинг таги кўриниб қолибди, нимага десангиз, янги ҳосилга атаб деҳқон бўлак омбор қурган экан-да.

Мўйна пўстинли Сичқон буни аввалроқ пайқаб, ақлини югуртириб кўрибди-да, доннинг қолганини бир ўзим эгаллаб қўя қолсам, узоқроққа етади, деб нияти бузилибди. Дон уйилган бурчакдаги пол тагини кемирган экан, бойликнинг ҳаммаси Сичқон ойимнинг ертўласига шувиллаб қуйилибди. Чумчуқ бундоқ қараса, дондан асар ҳам қолмаганмиш, уёқ-буёққа аланглаб, Сичқоннинг дарбозасини қоқибди:

— Тақ-тақ, чириқ-чиқ, уйдамансан, Сичқон ойимча?— деб чақирибди.

Сичқон инидан бошини чиқариб:

— Ҳа, нимага мунча шовқин соласан? Йўқол, ўзи бошим оғриб турибди!— дебди.

Чумчуқ ичкарига бундай қараган экан, буғдойни кўриб қолиб, аввалгидан баттар айюҳаннос солиб бақирибди:

— Ҳой, бу муттаҳамни қаранглар, ўғри! Қасам ургур, каззоб! Ҳамма нарса ўртада, баб-баравардан, деб келишувдик-ку, бу нимаси?! Хонавайрон қилдинг-ку мени!

— Э-э, бўлди-е,— дея вишиллабди Сичқоной.— Утган гапларни қўзгама! Бари десимдан чиқиб кетган. Ҳеч нарсани билмайман, тамом-вассалом!

Нимаям қилсин, Чумчуқ бечора ялинибди, ёлворибди, ғирром Сичқон бўлса, устига-устак, унга ёпишиб талаб, уриб, патларини юлиб ташлабди.

Хўрликка чидолмаган Чумчуқ том бошига чиқиб, шундаям фарёд солиб чирқирабдики, ҳаш-паш дегунча жамики чумчуқлар учиб келиб, ҳаммаёқни мўрмалахдай босиб кетибди. Томларга, бўғоту тарновларга тўлиб-тошиб ўтириб, бу шериклик можаросини ипидан-игнасиғача муҳокама қилишиб, пировардида бутун ҳайвонот оламининг шаҳаншоҳи Арслон ҳузурига арз қилиб бориш керак, деган хулосага келишибди. Ҳаммалари пириллаганича учиб, ҳайвонлар шоҳи олдига етиб бориб, шундоғам чирқиллаб вижирлай бошлашибдики, Арслонхоннинг қулоқлари шанғиллаб кетибди. Шаҳаншоҳ эндигина ҳомуза тортиб, пинакка кетмоқчи бўлиб турган экан. У эснаб, бир керишибди-да:

— Ҳой, ўзларинг шунчаки ҳангама қилиб келган бўлсаларинг, тарқал ҳамманг, уйқум келяпти. Йўқ, зарил ишларинг бўлса, унда биттанг гапир. Бу нимаси, кўпчилик бўлиб ашула қилсанг бошқа гап, арз қилганда битта-биттадан сўзлаш керак,— дебди.

Чумчуқлар ичидан битта ботирроғи олдинга чиқиб, Арслон пойига бош урибди:

— Тақсири олам, гап бундай: бир Чумчуқ дўстимиз сенинг фуқаронг, яъни гирром Сичқон билан бир омбордаги ғаллани охирги донасигача баравар баҳам кўриб, аҳил яшаймиз, деб шартлашиб, уч йилгача шерикчилик қилиб келишибди. Дон каммайиб қолгач, айёр Сичқон найранг қилиб, пол тагини тешиб, бари ғаллани ўз инига ташмалаб олибди. Чумчуқ дўстимиз уни инсофга чақирибди, ялиниб-ёлборибди. Ноинсоф Сичқон бўлса, уни шундоғам талабдики, шўрли ҳозирги кепатасида бировга кўринишдан ҳам уялади. Шоҳим, адолат қилиб, Сичқонни дорга тортириб, жами донни даъвогар Чумчуққа беришга фармон қил, йўқса, биз арз қилиб, ўз подшоҳимизга ҳам борамиз!

— Э, бор ўша Бургутнинг ёнига!— деб Арслон яна эснаб, уйқуга чўзилибди.

Булутдай кўчган чумчуқлар галаси пириллаб учиб, Арслон устидан ҳалиги Сичқон дастидан шикоят қилиб, Бургут султон қошига борибди. Бургут арзни эшитиб, кўзига қон тўлиб бақирибди:

— Карнайчи-жарчини чақиринглар бу ёққа!

Ҳозир бўлган карнайчи Зағизгон етти букилиб таъзим бажо келтирибди.

— Чал карнайингни, карнайчи, чорла барча жасур паҳлавонларни лочинлар, қарчиғайлар, итолгулар, оққушлару ғозларни! Жамики парранда зотига етказинглар: тирноқларини ўткирлаб, тумшуқларини қайрасинлар — зўр ғарот бўлади. Анови ҳайвонот шоҳига эса, учар номамизни етказ, номада битгилки, сен — хоин шоҳ, аҳдни бузиб, қушларга жабр қилган даррандаларни тиймаяпсан, арз-додларига одил қарамаяпсан, шунинг учун энди сен томон қаро булут янглиғ азамат билан қўшин учиб боради, жангга ҳозир бўлиб, Фалон яйловдаги Писмадон чинор олдига чиқсинлар.

Бу орада уйқуга тўйган Арслон ўрнидан туриб, жарчи-карнайчининг хабарини эшитиб, наъра тортибди, барча ҳайвонларни чақирибди. Йўлбарслар, бўрилар, айиқлар, борингки, жами катта-кичик жондорлар ўша айтилган чинор ёнига йиғилишибди.

Уларга қарши еру осмонни торайтириб, Бургут шоҳнинг ортидан қушлар булут каби учиб келибди. Икки қўшин уч соату уч дақиқа тинимсиз уришибди, бир-бирини суришибди. Кеч кириб, пистирмада турган Бойқуш билан уккилар ҳам кичқириб жангга кирган экан, ҳалиги гирром Сичқон биринчи бўлиб қочиб, инига уриб кетибди. Айғоқчилар бу тўғрида дарров шоҳга хабар беришибди. Арслон шоҳнинг қаҳри келибди: «Эҳ, лаънати Сичқон, ковак бандаси!— дея бўкирибди у.— Сени деб ҳатто мен ҳам ўзимни аямай саваш қилсам-у, сен ярамас, ҳаммадан аввал қочиб қолдинг-а!»

Арслон жангни тўхтатишга фармон берибди, яраш-яраш қилибдилар. Жами ўғирланган ғалла даъвогар Чумчуққа ҳукм қи-

линибди, писмиқ Сичқонни ҳам нима қилсанг қил, деб Чумчуққа берадиган бўлишибди. Аммо Сичқон топилмабди, айтишларича, у етти қават ернинг тагига кириб кетганмиш.

Чумчуқбой деганингиз энди бойиб-битиб кетибди, ҳозир кунора уйида базми жамшид бўлаётган эмиш — гала-гала чумчуқлар меҳмонга келиб, тому бўғотларда ғиж-ғиж вижирлашармиш, бутун қишлоққа ер қаъридаги ўша Сичқону бадавлат Чумчуқбой достонини айтишар, қолаверса, ўзларига теккан лаззатли озиқлар ҳақида сўзлармишлар.

К. Д. Ушинский

СУҚИР ОТ

Боболаримиз-у, бобокалонларимиз ҳам ҳали дунёга келмаган қадим-қадим замонлар денгиз бўйида славянларнинг Винета деган жуда бой бир савдо шаҳари бўлган экан: бу шаҳарда Уседом исмли бадавлат савдогар яшаркан. Унинг қимматбаҳо моллар ортган кемалари олис денгизларда сузар экан.

Уседом жуда бой бўлиб, дабдабали ҳаёт кечирар экан: балки унинг уйида дунёдаги жамики асл ва қимматбаҳо молларнинг ҳаммаси бўлганлиги учун ҳам савдогарга Уседом (яъни, уйи тўла) дея исм қўйишгандир; Уседомнинг ўзи, унинг хотини ва фарзандлари сатта олтин ва кумуш идишларда овқатланишар, кийим-бошлари сувсар мўйна, кимхобдан тикиларкан.

Уседомнинг отхонаси асл отлар билан тўла экан: лекин унинг энг яхши кўрадиган севикли жийрони — Елқувар отлар ичида ягона бўлиб, бундай от ҳеч қаерда йўқ, шунинг учун ҳам Уседом унга айрича Елқувар дея ном қўйган экан. Бу отни эгасидан бошқа ҳеч ким минишга журъат эта олмас, Уседом ҳамиша фақат шу отига миниб сафарга чиқаркан.

Кунларнинг бирида Уседом савдо-сотик сафаридан Елқуварда Винетага қайтиб келаётганида, ҳад-худудсиз, қоронги ўрмондан ўтишига тўғри келибди. Кеч кириб қолган, дарахтлари зич ўрмон ниҳоятда зимистон, шамол азим туп қарағайларнинг учини теб-ратармиш; савдогар олис йўл юриб толиққан отини авайлаб, одимлатиб келаётган экан.

Баногоҳ зич буталар орқасидан бошларига бароқ қалпоқ кийган, найза, болта, пичоқлар билан қуроолланган, хунук важоҳатли олтита даванги йигит отилиб чиқиб, Уседомнинг йўлини тўсишибди; йўлтўсарларнинг учтаси отда, учтаси пиёда эмиш, қароқчиларнинг иккитаси Елқуварнинг жиловиغا ёпишибдилар.

Уседомнинг тагида Елқувар эмас, бошқа от бўлганида Уседом ўз қадрдон Винетасига қайтиши амримаҳол эди. Жиловиغا бегона қўллар ёпишганини сезган от бир силтаниб, олдинга интилибди-ю, бақувват, кенг кўкси билан иккала қароқчини йиқитибди-да, найза ўқталиб, от йўлини тўсмоқчи бўлган учинчи йўлтў-

сарни топтаганча, шамолдек елиб кетибди. Отлиқ қароқчилар унинг орқасидан қува бошлашибди; уларнинг отлари ҳам учқур экан-у, лекин Уседомнинг тулпори чопқирликда беназир эди.

Таъқибни пайқаган Елқувар, гарчи кўп йўл юриб ҳориган бўлса ҳам, у таранг камондай отилган ўқдай елиб, қутуриб қувлаётган қароқчиларни анча орқада қолдириб кетибди.

Кўп ўтмаёқ Уседом терлаб, оплоқ кўпик бўлиб кетган ажойиб отида қадрдон шаҳри — Винетага кириб борибди.

У эгардан тушибди-да, ела-ела толиққан Елқуварнинг жикқа тер бўйнига шапатилаб эркаларкан, онт ичиб бундай депти:

— О, вафодор тулпорим, сени тоабад ҳеч кимга сотганим ҳам, тортиқ ҳам қилмаганим бўлсин, ҳатто қартайиб мункиллаган чоғингда ҳам асло сендан воз кечмайман, билъакс, умрбўйи ҳар куни уч пақирдан энг асл нав сули билан боқаман.

Бироқ, хотин-бола-чақаларини соғинган Уседом тулпорини отхонада қолдириб, ичкарига шошилибди-ю, ялқов отбоқар ҳолдан тойиб, силласи қуриган отни совутмасдан, уни тўйгунча сугориб қўйибди.

Шу-шу Елқувар дардга чалиниб, заифлаша, оёқлари дармонсизлана бошлабди ва ниҳоят, охири кўр бўлиб қолибди. Савдогар бу ҳолдан қаттиқ қайғурибди, у онтига биноан ярим йилча тулпорига ҳар куни уч пақирдан сули едиртирибди.

Кейинчалик Уседом мишиш учун бошқа от сотиб олибди-да, яроқсиз бўлиб қолган сўқир Елқувар уч пақирдан сули бериш исрофгарчилик бўлиб туюла бошлагач, отнинг кунлик емишини икки пақирга камайтиришни буюрибди. Орадан яна ярим йил ўтибди; савдогар бундай ўйлаб қараса, сўқир от ҳали жуда ёш, уни яна тагин узоқ вақт боқиш керак, шундан кейин, унинг буйруғига кўра, отга энди ҳар куни бир пақирдангина сули берадиган бўлишибди. Бора-бора ўша бир пақир сули ҳам Уседомга малол кела бошлабди. Шунда у: Елқувар отхонани бекорга банд қилиб турибди, унинг юганини ечиб олиб, кўчага ҳайдаб юборинглар, деб амр қилибди.

Савдогарнинг қароллари сўқир отни таёқ билан савалаб, мажбуран кўчага ҳайдаб чиқаришибди.

Ўзининг не кўйга солинаётганини тушунмаган сўқир Елқувар, дарвоза ёнида ноилж бошини ҳам қилиб, қулоқларини ғамгин ликиллатганча туриб қолибди. Кечаси бўлибди, қор ёға бошлабди, шўрпешона сўқир от ётгани жой тополмай, совуқдан дийдираб, анча вақтгача қимир этмай тураверибди, лекин ахири очлик уни овқат излашга мажбур қилибди. Сўнгра бирорта чириган том бўғотидан озроқ похол топармикинман, деган умидда бошини баланд кўтариб, искана-искана, туртина-суртина бораркан, гоҳ бирор иморатнинг қиррасига, гоҳ рўпара деворга боши билан урилиб кетарди.

Шуни айтиб ўтиш керакки, барча қадимий славян шаҳарлари каби Винетада ҳам ҳукмрон князь йўқ бўлиб, шаҳар аҳли ўзини ўзи бошқарар экан: чунончи, одатда бирон-бир муҳим масалани

ҳал қилиш лозим бўлса, бутун аҳоли майдонга тўпланар экан. Халқнинг бундай мажлиси вече деб юритилиб, унда халқ ўз шахсий ишларини ҳам ҳал этар, суд қилиб, ҳукм ҳам чиқарар, ҳукми амалга ҳам ошираркан. Винетанинг қоқ марказида вече мажлиси ўтказиладиган майдон бўлиб, ундаги тўртта устунга улкан қўнғироқ осилган экан; одатда халқ шу қўнғироқ садосини эшитиб, йиғинга тўпланаркан. Ҳар бир жабрланган одам ўша қўнғироқни чалиб, халқни тўплаши, ундан паноҳ излаб ўз зулмкорини жазоланишини талаб қилиши мумкин экан. Лекин бўлар-бўлмас важ билан қўнғироқ чалишга ҳеч ким журъат этмас, чунки бундай қилмиш учун қаттиқ жазога тортилишини яхши билар экан.

Бизнинг сўқир, оч отимиз тентираб юриб, тасодифан майдондаги қўнғироқ осилган устунларга бориб урилибди, шунда устунни уй деб ўйлаб, зора бўғотдан жичча похол тортиб олсам, деб қўнғироқ арқонининг учидан тишлаб торта бошлабди: қўнғироқ шунақаям қаттиқ бонг ура бошлабдики, хали вақт саҳар-мардон бўлишига қарамай, одамлар, ким халқнинг ҳукми ва ҳимоясига муҳтож бўлдийкин, дея ўйлаб, майдонга гала-гала келаверишибди. Винета аҳли Елқуварни танир, ўз эгасини ўлимдан сақлаб қолганини ҳам, Уседомнинг онтидан ҳам хабардор экан, шунинг учун одамлар, тамоми қорга кўмилиб, совуқда дийдираб турган сўқир, оч отни майдондаги қўнғироқ остида кўришиб ҳайрон қолишибди.

Тезда ҳамма нарса ойдинлашибди; бадавлат Уседом ўзини ўлимдан асраб қолган сўқир отни кўчага ҳайдаб юборганини эшитган халқ Елқувар вече қўнғироғини чалишга ҳақлидир, деган қарорга келибди.

Шунда вече мажлиси кўрнамак савдогарни майдонга чиқарганини талаб қилибди; Уседом ўзини оқлашга қанча уринмасин, халқ унинг устидан ҳукм чиқариб, отни то ўла-ўлгунича худди аввалгидай боқиб парвариш қилишни зиммасига юклабди. Ҳукмнинг бажарилишини кузатиб бориш учун махсус одам тайинланибди, ҳукмнинг ўзи эса, тошга зарбланиб, келгуси авлодга ибрат бўлсин учун вече майдонига ўрнатиб қўйилибди.

ҚУШОМОЧ

Битта устахонада бир бўлак темирдан қўшомоч ясашибди. Битта омоч деҳқон қўлига тушибдию шу заҳоти ер ҳайдай бошлабди, иккинчи омоч бўлса, савдогарнинг дўқонида узоқ вақт сотилмай, фойдасиз ётаверибди.

Орадан маълум вақт ўтгач, замонанинг зайли билан ўша иккала омоч яна бир-бирлари билан учрашиб қолишибди. Деҳқоннинг қўлига тушган омоч нақ кумушдек яраклармиш, ҳатто устахонадан чиққан пайтидагидан ҳам чиройлироқ бўлиб кетганмиш; шу топгача дўқонда қимир этмай ётган иккинчи омоч бўлса, қорайиб, ҳаммаёғини занг босиб кетганмиш.

— Айт-чи, дўстим, бунчалик яраклашингнинг боиси нимада? — деб сўрабди занглаган омов эски қадрдонидан.

— Меҳнатдан, азизим, меҳнатдан, — деб жавоб қайтарибди меҳнаткаш омов. — Баски, сен занг босиб, аҳволинг аввалгидан ёмонлашган экан, бунга сабаб — ялқовлик қилиб, ҳамиша бир ерда ишсиз ётганингдадир.

ШАМОЛ БИЛАН ҚУЁШ

Кунларнинг бирида Қуёш билан шимол Шамоли, қай биримиз кучлироқмиз, деб бас бойлашиб қолишибди. Улар узоқ баҳслашибди, ниҳоят, кучларини бир сайёҳда синаб кўрмоқчи бўлишибди. Бу маҳал сайёҳ катта йўлда от миниб кетаётган экан.

— Мана, қараб тур, — дебди Шамол, — битта ёприлиб боришимда сайёҳнинг эгнидаги плашини учириб кетаман.

Шамол лунжини шишириб қаттиқ пуфлай бошлабди. Лекин у кучанган сари, сайёҳ ҳам плашига маҳкамроқ ўранибди-да, ҳавонинг бузуқлигидан нолиб, нималардир жавраганча, йўлида кетаверибди. Бундан Шамолнинг қаҳри қайнаб, бечора йўловчи устига гоҳ ёмғир, гоҳ қор ёғдира бошлабди; шунда сайёҳ Шамолга лаънатлар ўқиб, елкасига ташланган плашининг энгларини кийибди-да, устидан камар боғлаб олибди. Ана шунда Шамол, сайёҳнинг эгнидаги плашни еча олмаслигига иқроп бўлибди.

Рақибнинг ожизлигини кўрган Қуёш булут орқасидан мамнун мўралаб, ҳавони иситибди, ерни селгитибди, шу билан бирга совқотган шўрлик сайёҳни ҳам ўз ҳароратидан баҳраманд қилибди. Офтобнинг ҳароратли нуруларидан руҳи кўтарилган сайёҳ Қуёшга тасанно айтибди, эгнидаги плашини ўзи ечиб, ўрабди-да, эгарнинг қошига боғлаб қўйибди.

— Ана, кўрдингми, — дебди шунда мулоимтабиат Қуёш бадқаҳр Шамолга, — газаб билан эмас, меҳрибонлик, сахийлик билан кўпроқ мақсадга эришиш мумкин.

ҚАРҒА БИЛАН ҲАККА

Бир бор экан, бир йўқ экан, олачипор ҳакка бор экан. У шохдан-шоҳга дик-дик сакраб, тинмай қағиллайверибди, аммо ҳакканинг ёнгинасидаги жим ўтирган қарға унга ақалли «қағ» деб ҳам қўймабди.

— Ҳой, айланай эгачи, нега ҳеч индамайсан? Ё гапларимга ишонмайсанми? — деб сўрабди ундан ҳакка.

— Унча ишонмайман, тасаддуқ, — деб жавоб қайтарибди қарға: — нега десанг, сенга ўхшаб кўп қағиллаганларнинг гапида ёлғон ҳам кўп бўлади.

ҚАЙСАР УЛОҚЛАР

Кунларнинг бирида жилға устига кўприк сифатида ташланган ингичка хода устида иккита қайсар улоқ бир-бирларига тўқнаш келиб қолишибди. Ўз-ўзидан аёнки, бундай вақтда улоқлардан биттаси орқасига қайтиб, иккинчисига йўл бўшатиши керак эди.

— Менга йўл бер,— дебди улоқлардан бири.

— Вой, сени қара-ю, ўргилдим сендақа азлзодадан!— дебди иккинчи улоқ.— Ўзинг йўл бўшат, кўприкка олдин мен чиққанман.

— Йўқ, ука! Мен сендан каттаман, келиб-келиб сен тирранчага йўл бўшатаманми? Ҳечам-да!

Шундан кейин улоқлар ўйлаб-нетиб ўтирмасдан, бир-бирларига калла қўйиб, ингичка оёқларини ходага тираганча сузиша бошлашибди. Лекин нам хода сирпанчиқ бўлгани учун жоҳил улоқлар тайганиб кетиб, тўппа-тўғри сувга шалошлаб тушибди.

ЭРТАК ЖИННИСИ

Бир чол билан бир кампир бор экан, чол эртақ эшитишга, ҳар хил ёлғон-яшиқ гапларга жудаям ишқибоз экан.

Бир куни қишда чол билан кампирнинг уйига йўловчи солдат кириб, тунаб қолишга ижозат сўрабди.

— Майли, аскар бола, тунай қол,— дебди чол,— фақат битта шартим бор: кечаси менга қизиқарли воқеаларни гапириб берасан. Сен кўп жойларда бўлгансан, кўп нарсаларни кўргансан.

Солдат рози бўлибди.

Чол билан солдат кечлик овқатдан кейин сўрига чиқиб ёнмаёни ётишибди, кампир бўлса, дераза тагидаги тахтага ўтириб, қора чироқ ёруғида урчуқ йигира бошлабди.

Солдат ўзи кўрган-кечирган воқеаларни, қаерларда бўлгани, нималарни кўргани ҳақида чолга узоқ вақт гапирибди. Хуллас, у то ярим кечагача тўхтовсиз ҳикоя қилибди, кейин бир оз жим ётгач, чолдан сўрабди:

— Хўш, қария, ҳозир сен сўрида ким билан ётибсан ўзи, биласанми?

— Нега билмас эканман?— дебди чол,— солдат билан-да!

— Э, йўқ, қария, бўри билан ётибсан.

Чол бундоқ ўгрилиб қараса, ҳақиқатан ҳам ёнида солдат эмас, бўри ётганмиш. Чол жудаям кўрқиб кетибди, лекин бўри уни юпатиб дебди:

— Э, кўрқма, хўжайин, сен ўзингга бир қара, сен ҳам мужик эмас, айиқсан.

Мужик ўзига разм солиб қараса, дарҳақиқат, ғирт айиқнинг ўзгинасиммиш.

— Менга қара, хўжайин,— дебди шунда солдат,— энди сен билан мен сўрида ётишимиз тўғри келмас-ов; худо кўрсатмасин, уйга одамлар кириб келиб қолишса, бизни ўлдириб қўйишлари мумкин. Кел, яхшиси, дам ғанимат қочиб қолайлик.

Шундай қилиб, бўри билан айиқ кенг дала томонга югуриб кетишибди.

Улар чоғиб кетаверишибди, кетаверишибди, бир вақт олдиларидан чолнинг оти чиқиб қолибди. Отни кўрган бўри чолга бундай дебди:

— Ке, отни еймиз!

— Йўқ, ахир бу менинг отим-ку!

— Сеники бўлса бўлар, оч юравермаймиз-ку.

Улар ҳаш-паш дегунча отни еб тугатишибди-да, яна нари югуриб кетишибди, иттифоқо олдиларидан чолнинг кампири чиқиб қолибди. Бўри тагин гап очибди:

— Ке, кампирниям еймиз.

— Вой, нима деяпсан? Ахир у менинг хотиним-ку,— дебди айиқ.

— Айиқсан-ку, қанақасига сенинг хотининг бўлсин?— дебди бўри.

Шундан кейин улар кампирни ҳам еб юборишибди.

Айиқ билан бўри шу зайлда бутун ёз бўйи дала-даштда изғиб юришибди. Қиш келибди.

— Юр,— дебди шунда бўри,— биронта айиқ инига кириб ётамиз, сен ичкарироқда, мен ғор оғзига яқин ерда ётаман. Агар овчилар изимизга тушиб, бизни топишса, олдинда мени отишади, шунда сен пайт пойлаб тур: мени ўлдириб, теримни шилишаётганда ғордан отилиб чиққин-да, терим устидан бир умбалоқ ошиб ўт,— шунда яна одам қиёфасига кириб қоласан.

Шундан кейин айиқ билан бўри ғорга кириб ётишибди; овчилар қидириб келиб уларни топишибди, бўрини отишибди-да, терисини шила бошлашибди. Шу маҳал айиқ ғордан ўқдай отилиб чиқибди-ю, бўрининг териси оша умбалоқ ошиб сакрабди... баногоҳ кўзини очиб қараган чол сўридан пастга «гурс» этиб йиқилиб тушибди.

— Вой, вой, ўламан!— деб дод солибди у,— белим чиқиб кетди-ю.

Капалаги учган кампир, сапчиб ўрнидан туриб кетибди.

— Ҳой, нима бўлди ўзи сенга, ўргилай? Нега сўридан йиқилиб тушдинг, ичмаган эдинг шекилли?!

— Нега бўларди?— дебди чол,— э, ҳали сенинг ҳеч нимадан хабаринг йўқ-а!?

Шундан кейин чол ҳикоя қила бошлабди:

— Солдат билан икковимиз ҳайвонга айланиб қолганмишмиз; солдат — бўрига, мен — айиққа; бутун ёз ҳарёқларда изғиб юрганмишмиз, отимизни, ҳатто сени ҳам еб юборганмишмиз.

Кампир бу гапни эшитиб, биқинларини чангаллаганча қотиб-қотиб кулибди:

— Боятдан буён икковларинг бутун уйни бошларингга кўтариб, хуррак отиб ёғибсизлар. Мен бўлсам, хурракларингни эшитиб урчуқ йигириб ўтирибман.

Қалтис йиқилиб лат еган чол шу-шу ярим кечагача эртак эшитиш одатини ташлабди.

ҚУЁН БИЛАН ТИПРАТИКОН

Оппоққина, момикқина қуён типратиконга шундай дебди:

— Вой, ошна, кийиминг намуноча хунук, тиканакли-ку?

— Гапинг тўғри,— дебди типратикан,— лекин шу тиканларим мени ит билан бўрининг тишидан омон сақлайди. Лекин сенинг чиройликқина барра пўстининг ҳам шунақа хизмат қила олармикин?

Қуён жавоб бериш ўрнига хўрсиниб қўйибди холос.

ТУЛКИ БИЛАН ТАКА

Бир тулки осмонда учиб юрган қаргага ағрайганча чопиб кета туриб, беҳосдан қудуққа тушиб кетибди. Қудуқда сув оз экан, шунинг учун у чўкмабди, лекин қудуқдан чиқиб кета олмабди ҳам.

Тулки ўтириб олиб, қаттиқ қайғура бошлабди.

Шу пайт қудуқ бошидан донишманд така ўтиб қолибди. У соқолини селкиллашиб кетаётганида беҳос қудуққа бир мўралаган экан, пастда тулкининг ўтирганини кўриб қолиб, ундан сўрабди:

— Ҳой, тулкинисо, нима қилиб ўтирибсан қудуқ тубида?

— Дам оляпман, тасаддуқ,— деб жавоб қайтарибди тулки,— юқорида офтоб қаттиқ қиздирапти, шунинг учун қудуққа тушиб олдим. Бу ер бирам салқин, бирам сўлимки! Сув ҳам муздакқина, тўйгунингча ичаверасан.

Така анчадан бери сувсаб келаётган экан:

— Сув яхшими?— деб сўрабди у.

— Аъло!— деб жавоб қайтарибди тулки.— Ҳам тиниқ, ҳам муздакқина! Ичгинг келаётган бўлса, сакра буёққа, жой иккови-мизгаям етади.

Така лақмалик қилиб, қудуққа сакраган экан, сал бўлмаса тулкини босиб қолай дебди, тулки бўлса унга:

— Вой пахмоқ соқол ҳафтафаҳм-ей, лоақал сакрашнияма эплай олмадинг-а, ҳаммаёғимга сув сачратдинг-ку!— дебди.

Тулки шундай дебди-ю, таканинг елкасига, елкасидан шохига, шохидан бир сакраш билан ташқарига отилиб чиқибди.

Така бўлса, қудуқда очдан ўлишига сал қолибди, уни зўрға қидириб топишиб, шохидан тортиб олишибди.

ХҶҮРОЗ БИЛАН ИТ

Бор экан, йўқ экан, бир чол билан кампир бўлган экан, улар жудаям қашшоқ эканлар. Бор-йўқ бойликлари фақат битта хўроз билан битта ит экан, шуларниям дурустроқ боқишга қурблари етмас экан. Бир кун ит хўрозга шундай дебди:

— Биродарим хўроз, кел, ўрмонга қочиб кетамиз, бу ерда борган сари ҳолимиз хароблашапти.

— Бўпти, кетамиз,— кўнибди хўроз,— зора рўшноликка чиқсак.

Шундай қилиб хўроз билан ит бошлари оққан томонга қараб кетишибди; кун бўйи юришибди, қош қорая бошлабди — тунаш учун биронта жой топиш керак бўлиб қолибди. Улар йўлдан четга чиқишиб, ўрмонга киришибди-да, кавакли каттакон бир дарахтни танлашибди. Хўроз дарахтга учиб чиқиб, шохига қўниб ўтирибди, ит бўлса, дарахт кавагига кириб ётибди — икковлари уйқуга кетишибди.

Эрталаб тонг отиб, кун ёриша бошлаши билан хўроз:

— Қу-қ-қу-қу-у!— деб қичқириб юборибди.

Хўрознинг қичқирганини эшитган тулки хўроз гўштига бир мирикадиган бўлдим, деб ўйлабди. Мана шундай қилиб, у дарахт тагига келиб, хўрозни роса мақтай бошлабди.

— Ўзингм хўрозмисан, хўроз экансан! Мен бунақа паррандани ҳеч қачон кўрмаганман: патларинг ҳам, тожинг ҳам бирам чиройлики, овозинг бўлса кўнғироқдай! Кел, буёққа учиб туш, гўзал қуш.

— Нима қиламан пастда?— деб сўрабди хўроз.

— Меникига меҳмон бўлиб борасан. Бугун мен ҳовли тўйи ўтказяпман, сенга ҳам бир талай нўхот ғамлаб қўйганман.

— Розиман,— дебди хўроз,— лекин ёлғиз ўзим боролмайман, ўртоғим бор.

«Бахтимдан ўргилай!— деб ўйлабди тулки.— Битта хўроз ўрнига иккитаси насиб қиладиган бўлди».

— Қани ўртоғинг?— деб сўрабди тулки.— Униям меҳмонга чақираман.

— Пастда, кавакда ухлаб ётибди,— деб жавоб қайтарибди хўроз.

Тулки кавакка ташланган экан, у ерда ётган ит тулкини шартта тутиб олиб, тилка-тилка қилиб юборибди.

ҚАРҒА БИЛАН ҚИСҚИЧБАҚА

Бир куни қарға кўл устидан учиб бораётган экан, кўзи ўрмалаб кетаётган қисқичбақага тушибди-ю, тумшуғи билан уни шартта қисиб олибди. Кейин тол шохига қўниб, қисқичбақани емоқчи бўлибди. Қисқичбақа қараса, ем бўладиган, шунда у:

— Ҳой, қарғажон, қарғажон! Сенинг отанг билан онангни табирдим, жуда яхши қушлар эди!— дебди.

- Ихм!— дебди қарға тумшугини очмасдан.
— Опаларингниям, акаларингниям танирдим, жудаям ажойиб қушлар эди улар!
— Ихм!— дебди яна қарға.
— Шунча яхши бўлишгани билан барибир сенга тенг келиша олмасди.
Мақтовдан талтайган қарға:
— Аҳа!— дея оғзини катта очган экан, қопқондан қутулган қисқичбақа чаққон кўлга сакрабди.

БИР ОЛМА ДАРАХТИНИНГ БОШИДАН КЕЧИРГАНЛАРИ

I

Бор экан, йўқ экан, бир ўрмонда ёввойи олма дарахти бор экан; куз келиб, унинг нордон олмаси ерга узилиб тушибди. Қушлар учиб келиб, олмани ҳам, уруғларни ҳам чўкилаб ейишибди. Фақат бир дона уруғ тупроқ остида яшириниб қолибди.

Уруғ бутун қиш ичи шу алпозда қор тагида ётибди. Баҳор келиб, қуёш нам ерни қиздира бошлаганидан кейин уруғ уна бошлабди; пастга қараб илдиз отибди, ер бетига ёриб чиқиб, дастлабки иккита қулоқча чиқарибди. Кейин бу қулоқчалар орасидан навда ўсиб чиқибди, навдада куртак пайдо бўлибди, куртак учидан ям-яшил япроқчалар униб чиқибди. Куртак кетидан куртак, япроқ кетидан япроқ, навда кетидан навда униб-ўсиб чиқавериб, ниҳоят тўрт-беш йилдан кейин ўша олма уруғи ётган ерда кўркам олма дарахти қад кўтарибди.

Бир боғбон ўрмонга келиб, олма дарахтини кўриб қолибди.

— Яхши дарахт экан, менга керак бўлади,— дебди у.

Кейин боғбон олма кўчатини кавлаб ола бошлабди, шунда олма, «Энди адои тамом бўлдим», дея дағ-дағ титрабди.

Лекин боғбон олмани жуда авайлаб, илдизларига зарар етказмай кавлаб олибди-да, уни ўз боғчасига элтиб, ҳосилдор тупроққа ўтказибди.

II

Олма дарахти бўлса:

«Мени ўрмондан кўчириб олиб келиб, боғчага ўтказишди, жуда ноёб дарахт бўлсам керак»,— деб ўйлаб, кеккайиб кетибди ва теваарак-атрофидаги латта ўраб ташланган хунукдан-хунук тўнкаларга виқор билан қарай бошлабди: у кўчатхонага келиб қолганини билмаган экан-да.

Келаси йили боғбон қўлида гулқайчи билан келиб, олма дарахтини бутай бошлабди. Шунда олма дарахти қалт-қалт титраб: «Ана энди бутунлай тамом бўлдим»,— деб ўйлабди.

Боғбон дарахтнинг танасини қирқиб ташлаб, фақат тупсасини қолдирибди, кейин уни ҳам дарз қилиб ёриб, тупсага асл нав олма навдачасини пайванд қилибди-да, латта билан бойлагач, пайванд кўчат атрофига қозиқлар қоқиб ташлабди.

III

Дарахт касалга чалинибди, лекин ёш ва кучли бўлгани учун ҳадемай яна соғайиб бегона навда билан чаптишиб кетибди. Ёш навда бақувват тупсадан шарбат эмиб, жадал ўса бошлабди, куртак кетидан куртак, япроқ кетидан япроқ чиқариб, навда кетидан навда, шохча кетидан шохча ўсиб чиқиб, икки-уч йил деганда бу дарахт хушбўй нимпушти гулларга бурканибди. Кейин ним пушти гул барглари тўкилиб, улар ўрнида яшил тугунчалар пайдо бўлибди, кузга бориб, бу тугунчалар мевага айланибди, мева бўлгандаям тахир мева эмас, йирик-йирик, қирмизи, ширин-шаркар, қумоқ-қумоқ мевалар бўлибди! Буни кўрганлар бошқа боғлардан келишиб, пайванд учун унинг наваларидан кесиб ола бошлашибди.

ШУМ МУШУК

I

Бир ҳовлида мушук, така ва қўчқор яшашаркан. Улар жуда аҳил эканлар: нима бўлса ўртада баҳам кўришаркан; аммо калтакни фақат Мош мушук еркан. У ғирт ўғри бўлиб, кўзига нима тушса дарҳол ўмариш пайдан бўлар экан. Бир куни ўша шўрпешона мушук аччиқ-аччиқ кўзёш тўкиб, така билан қўчқорнинг ҳузурига келибди. Шунда улар мушукдан сўрашибди:

— Ҳой, Мош, пешонаси тош! Нега бунча йиғлайсан?

Мош така билан қўчқорга шундай жавоб қилибди:

— Мен йиғламай, ким йиғласин! Кампир ҳадеб ҳай-ҳайласа, эртаю кеч калтакласа; чўзаверса қулоғимни, синдирса оёғимни, бу ҳам камдек, мени бўғиб ўлдиргани сиртмоқ ҳам тайёрлаб қўйибди.

— Нима гуноҳ қилувдингки, бунчалар таъқибдасан?

— Э-э, асти сўраманглар! Билмай, кампирнинг қаймоғидан жичка ялаб қўйибман.

Ўғирлик қилганнинг жазоси шу,— дебди така,— иккиламчи ўғритомоқ бўлмайсан.

Шунда мушук баттар увлабди:

— Кампир роса дўппослаб кейин бундай дебди: эртага куёвим келса, қаймоқ ейман деса, унда нима қиламан? Ноилож така билан қўчқорни сўяман-да.

Буни эшитган така билан қўчқор жонҳолатда маъраб юборишибди:

— Эҳ, эси паст, ўғритомоқ мушук! Нега бизга хиёнат қилдинг?

Кейин учовлон қандай қилиб фалокатдан қутулиш ҳақида ўйлай бошлашибди, ниҳоят, улар бу уйдан бош олиб кетишга аҳд қилишибди. Сўнгра, бека эшикни беркитишни унутган пайтини пойлаб туриб, уйдан қочиб кетишибди.

II

Мушук, така ва қўчқор кўп юришибди, кўп юришса ҳам пасту баланд ўрлардан, чуқур-чуқур жарлардан ошиб, мўл юришибди: ниҳоят улар ўти ўрилиб, тоғ-тоғ ғарамланган бир ўтлоқда тунамоқчи бўлишибди.

Тун зимистон, ҳаво совуқ экан; исиниш учун қаердан ўт топса бўларкин? Аммо эпчил Мош, зум ўтмай қайин пўстлоғи топиб келиб, уни таканинг шохига ўрабди-да, қўчқор билан така бир-бирлари билан сузишишларини айтибди. Шундан сўнг така билан қўчқор сузишган эканлар, кўзларида ўт чақнаб, қайин пўстлоғи чўғланибди. Буни кўрган Мош:

— Қойил, мана энди исиниб ҳам оламиз,— дебди-да, ғарамни ёқибди.

Улар гулхан атрофида эндигина исина бошлаган эканлар, бу ерга чақирилмаган меҳмон — айиқ полвон келиб қолибди.

— Биродарлар,— дебди у.— Рухсат этсанглар, мен ҳам гулханда исиниб, бир оз дам олсам, негадир аъзои баданим қақшаб кетяпти.

— Қадамингга ҳасанот, айиқ полвон! — дебди мушук.— Хўш, йўл бўлсин?

— Асаларидан хабар олгани борувдим,— дебди айиқ.— Мужиклар билан муштлашимизга тўғри келди, шунинг учун тобим қочиб қолди.

Шундай қилиб, улар бирга тунайдиган бўлишибди: така билан қўчқор гулхан ёнига жойлашибди, Мош ғарам тепасига чиқиб олибди, айиқ бўлса, ғарам остига кириб ётибди.

III

Ҳадемай айиқ донг қотиб ухлаб қопти; така билан қўчқор ҳам мудрай бошлашибди; ёлғиз Мошгина уйғоқ, у чор атрофни кузатиб ётганмиш. Мош бир вақт қараса, бир эмас, еттита бўз бўри билан битта оқ бўри тўғри гулханга қараб келаётганмиш.

— Уффо! Жуда аломат махлуқлар-ку! — дебди оқ бўри така билан қўчқорга.— Келинглар, бир куч синашиб кўрамиз.

Шунда така билан қўчқор қўрққанларидан жонҳолатда маъраб юборишибди. Мош; пешонаси тош мушук бўлса, бўрига қараб бундай гап қотибди:

— О, оқ бўри, бўриларнинг зўри! Сен бу улуғимизнинг ғашига тегма: худо кўрсатмасин, аччиғи чиқса борми, ҳеч қайсингни соғ

қўймайди. Нима, кўрмаяпсанми унинг соқолини: бутун кучи шу соқолида; соқолини селкиллашиб, ҳамма жониворларни ер тишлатади, шохи билан уларнинг терисини шилади. Яхшиси, ҳамманглар унинг қошига бориб, одоб билан: ғарам тагида ётган уканг билан ўйнасақ майлими, деб сўранглар.

Шундан кейин, бўрилар такага таъзим қилишиб, унинг розилигини олишибди-да, айиқ полвоннинг тепасига бориб, унга тегажоқлик қила бошлашибди. Олдинига айиқ тишини тишига қўйиб, чидаб ётибди, кейин ғазаби қайнаб, бир чанг солибди-ю, икки панжасида иккита бўрини ушлаган экан, улар жон аччиғида «ув»лаб юборишибди. Кейин бу чалажон бўрилар ғарам остидан инқиллаб-синқиллаб чиққач, думларини қисганча жуфтакни ростлаб қолишибди!

Така билан қўчқор бўлса, айиқ бўриларнинг додини бериш билан овора бўлган пайтда, Мошни елкаларига миндиришибдию ҳайё-ҳай, деб нари қочиб қолишибди. Шунча бевошлик қилганимиз етар дейишибди улар, бунақада ҳали бундан бешбаттар фалокатга йўлиқишимиз ҳам мумкин.

Така билан қўчқорнинг қайтиб келганидан чол билан кампирнинг бошлари осмонга етибди; аммо Мошни қилган шумлиги учун яна савалашибди.

М. Л. Михайлов

...БИРЛАШМАГАН ТЎЗАР

Ўрмондан ўтиб кетаётган бир йўловчи пўстлоқ саватини бехос тушириб қолдирибди, сават ўша тушган ерида қолиб кетаве-рибди.

Шу атрофда учиб юриб саватга кўзи тушган пашша: «Қарай-чи, зора егулик бирон нарса топилса»,— деб ўйлабди. Саватнинг қопқоғида катта пашша ҳам бемалол сиғадиган тешик бор экан.

Пашша сават ичига киришга кирибди-ю, аммо бирон тузукроқ егулик тополмабди: сават бўм-бўш, фақат тагида озгина нон ушоғи бор экан. «Майли, ушоқ ҳам бўлаверади,— деган қарорга келибди пашша.— Борига барака. Бу ерда мени бирон қуш еб ҳам қўймайди, ёмғирда қолиб шалаббо ҳам бўлмайман».

Шундай қилиб, пашша сават ичидан чиқмай қўя қолибди. Бир кун ўтибди, икки кун ўтибди, уч кун ўтибди. Учиб, овора ҳам бўлинмайди. Ушоқ тамаддиққа етиб турибди.

Баногоҳ учиб келган чивин саватнинг тешиги ёнига қўнибди-да:

— Ҳой, кошопада ким бор? Бу ҳашаматли уйда ким яшай-ди?— деб сўрабди.

— Мен яшайман, ўзинг кимсан?

— Мен ғинғиллоқ искабтопарман. Ёнингга кирсам майлими?

— Кир, киравер! Хоҳласанг, шу ерда яшашинг мумкин.

Искабтопар энди саватга кирган ҳам экан, иттифоқо ари пайдо бўлибди:

— Ҳой, кошопада ким бор?

— Биз, ғўнғиллоқ пашша билан ғинғиллоқ искабтопар бор-миз, ўзинг кимсан?

— Мен жинжак ариман. Менга ҳам жой топиладими?

— Жой-ку топилади-я, лекин тешик торлик қилмасмикин сенга?

— Қанотчаларимни йиғиштириб олсам бўлди, бемалол сиға-ман, семиз эмасман.

— Ундай бўлса, киравер, қадамингга ҳасанот!

Ари саватга кирган заҳоти ташқаридан тагин овоз эшити-либди:

— Ҳой, кошонада ким бор? Ким бор бу ҳашаматли уйда?

— Ғўнғиллоқ пашша, ғинғиллоқ искабтопару жинжак ари ўтирибмиз, ўзинг кимсан?

— Мен сўнаман.

— Хўш, нима ишинг бор?

— Ичкарини бир кўрсам девдим.

— Бош устига! Аммо тешикдан кира олармикинсан?

— Нега киролмас эканман?! Сал ёнласам, сиғаман қўяман-да!

Сўна ҳам саватга кириб олибди.

Улар ўртасида ҳангома қизиб кетибди.

— Мен шунчаки, жайдари эмас, девпашшаман,— дебди пашша.— Бизнинг наслимиз асл, жуда қадимий зотлардан. Ҳамма жойда бизга йўл очик. Хоҳлаган жойимизда емиш тайёр. Эҳ-ҳе, татиб кўрмаган ҳеч нарса қолмаган мендан! Қаерларда бўлмадим мен! Ҳеч қаерда мендай аслзода пашша йўқ!

— Биз ҳам унақа-бунақалардан эмасмиз,— дебди ари.— Менинг олдимда нима бўпсан сен!? Чиройим ҳам, овозим ҳам оламга машҳур. Шунақа донгдорман мен.

— Барибир ғўнғиллашда мендан ўтолмайсан-ку,— дея керилибди сўна.

— Лекин сенинг овозинг ёқимли эмас. Менинг овозим бўлса, майин,— дебди ари.

— Менинг товушим ҳаммангникидан ўткир, ҳаммангникидан жарангдор!— деб ғинғиллабди искабтопар.

Шу тариқа улар ўзаро баҳслаша бошлашибди.

Шунда ногоҳ ташқаридан нотаниш шарпа эшитилиб қолибди.

— Ким у?— дея сўрашибди саватдагилар.

Аммо чурқ этган жавоб эшитилмабди.

— Ҳой, юқорида тимирскиланаётган ким? Гапир!

Яна жавоб бўлмабди.

— Ким у бизга халақит бераётган? Биз, кимсан девпашша, ғинғиллоқ искабтопар, жинжак ари, ғўнғиллоқ сўнамиз.

Юқоридан ҳамон жавоб қайтарилмабди.

— Чиқиб қараш керак!— дейишибди шунда саватдагилар.

— Мен чиқмайман, кимсан, аслзодаман-а!— дебди пашша.

— Мен ҳам чиқмайман, ҳаммадан хушовозман,— дебди искабтопар.

— Менга гапириб овора бўлманглар, ҳаммадан кўра чиройлиман,— дебди ари.

— Менинг чиқмаслигим тайин, чунки ҳаммангдан кучлиман!— дебди сўна.

Улар роса тортишибдилар, ҳеч қайсилари ташқаридан хабар олишни исташмабдилар.

Бирдан сават ичи қоронғилашиб қолгандай бўлибди.

— Қайси беадаб ёруғликни тўсиб қўйди?— дея қичқиришибди саватдагилар бир овоздан.

— Э, ўргимчак ин тўқияпти шекилли,— дебди искабтопар.
— Ростданми? Йўқ-е!— талвасага туша бошлашибди саватдагилар.— Энди нима қилдик? Тезроқ саватдан чиқиб олмасак бўлмайди! Йўқса, нақ ўргимчак ҳаммамизни чирмаб ташлайди.

— Мен биринчи чиқаман,— деб қичқирибди пашша,— мен ҳаммадан аслзодаман!

— Йўқ, мен биринчи чиқишим керак!— дея ғувиллабди ари,— мен ҳаммадан чиройлиман!

— Ҳечам-да, менга йўл беринглар!— Чийиллабди искабтопар,— мен ҳаммадан хушовозман!

Шу зайил ўзаро тортишув бошланиб, ёқалашув хавфи туғилибди.

Фурсатдан фойдаланган ўргимчак чаққон ип тўқий-тўқий кўп ўтмаёқ ишини охирига етказибди. Қарабсизки, ташқарига чиқиш йўли қолмабди. Охир-оқибат искабтопар, ҳам, пашша ҳам, ари ҳам, сўна ҳам сават ичида қолиб, ўргимчакка ем бўлибдилар.

МАҚТАНЧОҚ ТУЛКИ

Бир мужик ўрмонда чоҳ қазибди-да, зора бирорта жонивор ағдарилса, деган умидда ўша чоҳ устига шох-шабба ташлаб кўйибди.

Ўрмонда тулки югуриб кетаётган экан. Унинг икки кўзи осмонда бўлгани учун лўп этиб чоҳга тушиб кетибди.

Учиб бораётган турна емак дардида ерга қўнибди-ю, шох-шаббага ўралашиб қолиб, оёқларини чиқармоқчи бўлганида у ҳам лўп этиб чоҳга тушиб кетибди!

Оғир савдога дучор тулки ҳам, Турна ҳам чоҳдан қандай чиқиб олиш йўлини билолмай қолишибди.

Ҳоли танг тулки чоҳнинг у кунжагидан бу кунжагига йўрғалар, турна бўлса, бир оёғини йиғиштириб олиб, турган жойида нуқул тумшуғи билан ер чўқилармиш холос.

Нима қилсаларикин энди?

Тулки у бурчакка йўрғалабди, бу бурчакка йўрғалабди, охири:

— Менда минг хил, минг хил, минг хил режа бор!— дебди.

Ер чўқилайвериб жонига теккан турна ҳам ниҳоят:

— Менда биттагина режа бор холос!— дебди.

Кейин яна тулки йўрғалашга, турна ер чўқилашга тушиб кетибди.

«Эҳ,— деб ўйлабди тулки,— бунчаям нодон-а бу турна! Ерни чўқилаб, туйнук очмоқчимни нима бало? Ғирт аҳмоқ экан, йўқса, қалин ердан туйнук очиб бўлмаслигига ақли етмасмиди?!»

Шундан сўнг тулки чоҳда тағин йўрғалай бошлабди-да, нуқул:

— Менда минг хил, минг хил, минг хил режа бор!— деяверибди.

Турна эса чоҳ деворини чўқилашда давом этибди.

— Менинг бўлса биттагина режам бор!— деб қўярмиш у ҳар замонда.

Мужик чоҳга бирор ўлжа тушмадимикин, дея ўрмон томон йўл олибди.

Қадам товушини эшитган тулки баттар тоқатсизланиб, йўрғалашини тезлатибди-ю, тагин:

— Менда минг хил, минг хил, минг хил режа бор!— дея так-рорлашдан тўхтамабди.

Турна бўлса жимиб қолибди, чўқилашини ҳам бас қилибди. Тулки бундоқ қараса, турна думалаб ётганмиш, нафас ҳам олмасмиш. Юраги ёрилиб ўлган-ов турна бечора!

Мужик шох-шаббаларни суриб, чоҳда тулки билан турнани кўрибди. Тулки думини ликиллатар, хушомадли жилпанглаб, уёқ-буёққа йўрғалармиш, турна ҳамон қимир этмасмиш.

— Ҳа, айёр тулки,— дебди мужик,— ҳа, ноинсоф! Шундай қушнинг бошига етибсан-да!

Шундан кейин мужик турнани авайлабгина чоҳдан чиқариб олибди-да, у ер-бу ерини ушлаб кўрибди — турнанинг бадани ҳали иссиққина экан.

Тулки ҳамон жилпанглаб, ялтоқланар, минг хил режасидан бирортасини амалга оширолмасмиш.

— Хаппи сени!— дебди мужик.— Нақ турнанинг хунини оламан энди!

Мужик қўлидаги турнани чоҳ ёқасига қўйиб, энди тескари ўгирилган экан, турна қанотларини қоқибди-да:

— Менинг биттагина режам бор холос!— дебди-да, осмонга парвоз қилибди.

Тулки бўлса минг хил, минг хил, минг хил режаси борлигига қарамай, пўстинга ёқа бўлибди холос.

М. Е. Салтиков-Шчедрин

**БИР МУЖИК ИККИ ГЕНЕРАЛНИ БОҚҚАНИ
ҲАҚИДА ҚИССА**

Бор экан-да, йўқ экан, икки генерал бор экан, икковида ҳам фаҳму фаросат кам бўлганлигидан, тақдирнинг амри билан тез кунда улар одам боласи оёқ босмаган бир оролга бориб қолибдилар.

Генераллар умрбод аллақандай бир маҳкамада хизмат қилишибди; ўша ерда тарбияланиб, ўша ерда қариб-қартайишибди. Уларнинг ҳеч нарсага ақллари етмас экан. Ҳатто, «Сизга камоли ҳурмат ва садоқат билан қулингиз...» дейишдан бўлак гапни билмас эканлар.

Маҳкаманинг зарурати қолмай, бир куни уни бекитибдиларда, генералларни ўз ихтиёрларига қўйиб юборибдилар. Ишсиз қолган генераллар Петербург шаҳридаги Подьячи кўчасидан алоҳида-алоҳида уй олиб, ҳар бири ўз бошига биттадан аёл ошпаз ёллаб, нафақа олиб, тирикчиликларини ўтказа берибдилар. Бирок, нима бўлибди-ю, улар иттифоқо одамзод оёғи етмаган бир оролга бориб қолишибди. Уйқудан турсалар, икковлари бир кўрпада ётишган эмиш. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек, генераллар аввалига гаплашиб ўтираверишибди:

— Бугун ғалати туш кўрибман, жаноблари,— дебди бири,— қарасам, гўё бўм-бўш оролда юрган эмишман...

У шундай дебди-ю, ўрнидан турибди, иккинчи генерал ҳам сакраб кетибди.

— Худоё тавба! Бу нимаси? Қаерга келиб қолибмиз?— дея иккови бараварига алланечук қичқириб юборишибди.

Бошларига тушган кулфатнинг чиндан ҳам тушда эмас, ўнгда бўлаётганлигини билиш учун генераллар бир-бировларини пайпаслаб кўришибди. Бирок, улар, ҳозирги аҳволлари ўнгда эмас, тушдалигига нечоғли ўзларини ишонтиришга уринмасинлар, тақдирга тан беришга мажбур бўлишибди.

Бу томонга қарасалар — денгиз, у томонга қарасалар — бир парчагина ер, ернинг нарёғида яна бепоён денгиз эмиш. Маҳкама ёпилгандан бери генераллар биринчи марта йиғлаб юборибдилар.

Бир-бирларига кўз ташласалар, икковлари ҳам кўйлакчан, бўйинларида биттадан орден осиглиқ эмиш.

— Қани энди ҳозир кофе бўлса!— дебди бир генерал, аммо кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган ҳодисага мубтало бўлганларини эслаб, генераллар яна йиғлаб юборибдилар.

— Энди нима қиламиз?— деб яна гап бошлабди ҳалиги генерал кўз ёшларини тўка-тўка,— борди-ю, зудлик билан хабарнома ёзса, бирон фойда чиқармикан?

— Энди шундай қилайлик,— дея жавоб берибди иккинчи генерал,— сиз жаноблари, кунчиқишга қараб юринг, мен кунботишга қараб юрай, кечқурун яна шу ерда учрашайлик, шояд бирон нарса топсак.

Кунчиқиш қаёқ, кунботиш қаёқ, деб қидира бошлабдилар. Бир маҳаллар маҳкама бошлиғи: «Агар кунчиқишни топмоқчи бўлсанг, юзингни шимол томонга қарат, ўнг томонинг кун чиқиш бўлади»,— деганини эслашибди-да, шимол томонни ахтара бошлашибди, ундоқ, бундоқ туриб кўришибди. Ҳар томонга юзларини ўгиришибди, бироқ, умр бўйи маҳкамада ишлаганликларидан ҳеч нарсани топишолмабди.

— Гап бундай бўлсин, жаноб олийлари, сиз ўнг томонга, мен чап томонга борайлик. Шундай қилсак, дуруст бўлади!— дебди битта генерал.

Буниси маҳкамадан ташқари, ҳарбий мактабда ҳуснихат муаллими бўлиб ҳам хизмат қилганлиги боисдан бир оз ақллироқ экан.

Шундай қилиб, битимга келишибди. Бир генерал ўнг томонга кетибди, юриб-юриб бир дарахтзорга етибди. Дарахтларда турлитуман мевалар пишиб ётган эмиш. Генерал лоақал битта олма узмоқчи бўлган экан, бўйи етмабди. Дарахт тепасига чиқмоқчи бўлибди, ҳеч чиқолмабди, кўйлагини йиртиб, қайтиб тушибди. Кейин сой бўйига келса, сувда балиқлар ғиж-ғиж эмиш.

«Қани энди шу балиқларни тутиб олсангу Подъячига жўнасанг», деб ўйлабди генерал, ҳатто иштаҳаси кўзғалиб, ранги ўзгариб ҳам кетибди.

Кейин генерал ўрмонга йўл олибди, бу ерда ҳар хил паррандалар йўрғалаб, сайраб, қуёнлар югуриб юрган экан.

— Худоё тавба! Овқатни қара-я, овқатни!— дебди кўнгли беҳузур бўла бошлаган генерал.

Кейин чор-ночор ваъдалашган жойга қуруқ қайтиб келибди, қараса, шериги аллақачондан бери пойлаб ўтирган эмиш.

— Хўш жаноблари, бирор нарса топдиларми?

— Ҳа, мана «Московские Ведомости»¹ газетасининг эски нусхасини топиб олдим. Бўлак ҳеч нарса учратмадим.

Генераллар яна уйқуга бош қўйишибди, лекин қорин очлигидан кўзларига уйқу келмабди, гоҳ пенсиямизни ким олар экан,

¹ «Московские ведомости» — реакцион газета. Кейинги сатрларда Шchedрин бу газетанинг бемаъни мазмунидан, расмий дабдабабозлигидан кулади.

деб ташвишланишар, гоҳ кундузи кўрган мевалари, балиқлари, беданалари, қирғовуллари, қуёнлари эсларига тушармиш.

— Буни қаранг-а, жаноби олийлари, инсоннинг таоми дастурхонга келтирилишдан аввал осмонда учиб, сувда сузиб юрар экан, дарахтларда ўсар экан, деб кимнинг хаёлига келган!— дебди битта генерал.

— Асло қўя беринг,— деб жавоб қайтарибди иккинчи генерал,— дарҳақиқат, мен ҳам шу кунгача эрталаб кофе билан тановул қилинадиган бўлка нонлар, аслида шундай ўсиб-унади деб юрар эдим.

— Бундан чиқдики, чунончи, бирон кимса каклик гўшти емоқчи бўлса, аввало какликни тутмоғи, сўймоғи, патларини юлмоғи, сўнгра қовурмоғи лозим экан-да... Ажабо, бу ишларнинг ҳаммаси қандай бажарилади?

— Бу ишларнинг ҳаммаси қандай бажарилади?— деб баайни, акс-садодек такрорлади иккинчи генерал.

Улар гапни тўхтатиб, яна уйқуга бош қўйибдилар, аммо очликдан сира ухлолмабдилар. Салгина қизартиб қовурилган бодринг ва яна турли-туман резаворлар билан безатилган серқайла хушбўй парранда ва чўчка гўштлири ҳадеб кўз олдиларидан ўтаверибди.

— Ҳозир мен, эҳтимол, ўз этагимни ҳам еб юборармиди,— дебди генераллардан бири.

— Эски қўлқоплар ҳам жуда ейишли бўлади-да!— деб ух тортитди иккинчи генерал.

Кейин иккала генерал беҳосдан бир-бировларига тикилиб қолишибди: кўзларида ғазаб ўти порлар, тишлари ғижирлар, кўкракларидан бўкириқ овоз отилиб чиқар эмиш. Улар аста-секин бир-бировларига томон эмаклаб келишаверибди-да, кейин олиша кетишибди. Кийимлар тилка-пора бўлибди, дод-фарёд кўтарилибди. Ҳусниҳат муаллими бўлган генерал шеригининг бўйнидаги орденини тишлаб олиб, бир лаҳзада ютиб юборибди. Бироқ, юз-кўзларидан оқаётган қонни кўриб, ҳушларига келибдилар.

— Худойим ўз паноҳида асрасин,— дейишибди иккови бараварига,— бу аҳволда бир-биримизни еб қўйишимиз ҳеч гап эмас!

— Қандай қилиб бу ерга келиб қолдик? Бошимизга бу найрангларни қайси лаънати солди экан?!

— Энди, жаноблари, бирон гап билан ўзимизни чалғитиб туришга тўғри келади, бўлмаса, бу ерда бир-биримизни ўлдириб қўядиганга ўхшаймиз,— дебди битта генерал.

— Қани, бўлмаса, сиз бошланг,— дебди иккинчиси.

— Масалан, сиз қандай ўйлайсиз, нега қуёш аввал чиқиб, кейин ботади, нега бунинг тескариси бўлмайди?

— Хўп ғалати одамсиз-да, жаноби олийлари. Ахир ўзингиз ҳам аввал ўрнингиздан турасиз, кейин маҳкамага борасиз, у ерда хат ёзасиз, сўнг ухлайсизми?

— Нега бошқача қилиб ўзгартириш мумкин эмас, яъни: аввал ухласам, ҳар хил тушлар кўрсам, кейин турсам?

— Ҳа, дарвоқе, тўғри айтасиз, маҳқамада хизмат қилган кезларимда ўзим ҳам мудом: «Ана тонг отди, энди кундуз бошланди, ундан сўнг кечки хўракка ўтирасан, қарабсанки, ўринга кирадиган вақт ҳам бўлиб қолибди!» деб хаёл қилар эдим.

Бироқ овқат тўғрисида гап очилиши билан икковини ҳам қайғу босиб, гаплари бошланар-бошланмас узилиб қолибди.

— Мен қандайдир доктордан эшитган эдимки, одамзод ўзининг меъда суви билан узоқ вақт қорин тўйдириб юрса бўлар экан,— яна гап бошлабди бири.

— Қандай қилиб?

— Оппа-осон. Одамнинг меъда суви гўё яна бошқа сувни чиқараркан, бу сувлар ўз навбатида, тагин бўлак сувларни чиқараркан, шундай қилиб, одамнинг танасида сув қолмагунча чиқараркан...

— Хўп, сўнгра нима бўлар экан?

— Сўнгра, албатта, бирор овқат тановул қилмоқ лозим бўлар...

— Лаънати!

Хуллас, генераллар гапни нимадан бошламасинлар, суҳбат айланиб келиб овқатга тақалар, бу нарса уларнинг иштаҳаларини баттар қўзғатар эди. Кейин баҳсни тўхтатишибди-да, топиб олинган «Московские ведомости» газетаси эсларига тушиб, иштиёқ билан уни ўқишга тутинибдилар:

«Кеча,— деб бошлабди генераллардан бири ҳаяжонли товушда,— қадимий пойтахтимизнинг муҳтарам ҳокими уйда катта зиёфат бўлди, турли-туман лазиз таомлардан юз кишига дастурхон ясатилди. Бутун иқлимларнинг ноз-неъматлари бу ажиб дастурхон устига гўё бир-бирлари билан учрашиш иштиёқида тўпланишган. Бунда улуг дарёларнинг нодир балиқлари дейсизми, Кавказ ўрмонларининг зебу зийнати саналган қирғовуллар дейсизми, бизнинг совуқ иқлимимизда февраль ойида жуда кам топиладиган маймунжонлар дейсизми — ҳамма-ҳаммаси муҳайё...»

— Худоё тавба! Наҳотки, бошқа бирон нарса топа олмасангиз?!— аламидан бақриб юборибди иккинчи генерал, сўнгра шеригидан газетани тортиб олиб, мана бу сўзларни ўқий бошлабди:

«Тула шаҳридан ёзадилар: «Кечаги кун Упа дарёсида бир осетра балиғи тутилганлиги муносабати билан (бундай воқеани ҳатто қариялар ҳам хотирлай олмайдилар) бу шаҳарнинг клубида тантанали кеча бўлди. Тантана сабабкорини катта тахта лаганга солиб, атрофини барра бодринглар билан безатиб, оғзига бир боғ кўк қистириб келтирадилар. Шу куни бош навбатчи вази-фасини ўтаб турган доктор П. меҳмонларнинг ҳаммасига бу овқатдан бир луқмадан насиб бўлмоғи учун кўп ғайрат кўрсатди.

Балиқнинг устига куйилган қайла инчунин анвои ва сербезак эди...»

— Ижозат этгайлар, жаноблари, ўзлари ҳам танлаб ўқишда анча ношуд эканлар,— дея қироатни бўлди биринчи генерал. Сўнгра газетани ўз қўлига олиб ўқий бошлади:

«Вятка шаҳридан ёзадилар: «Бу ерлик қариялардан бири балиқ шўрва пиширишнинг жуда аломат усулини топди: аввал тирик балиқни ушлаб, уни обдан саваламоқ керак, калтак зарбидан жигари шишгач...»

Генераллар хафа бўлиб, бошларини қуйи солдилар. Нимагаки қарамасинлар, бари овқатни эслатар, ўз фикрлари ўзларига зид юргандек, қовурдоқлар ҳақидаги хаёлларни қанчалик ҳайдамасинлар, бу хаёллар зўрма-зўрлик билан яна қайтиб келаверибди.

Бир маҳал хусниҳат муаллими бўлган генералнинг миясида тўсатдан илҳом чироғи ёниб кетибди...

— Тақсир, борди-ю, бирон мужикни ахтариб топсак, бунга сиз нима дейсиз? — дебди у қувончи ичига сиғмай.

— Яъни, масалан... қанақанги мужикни дейсиз?

— Қанақа бўларди, мужикдака мужик-да. Қарабсизки, бўлка нонларни пишириб, какликларни тутиб, балиқларни овлаб беради!

— ...Мужик дейсиз-а!.. Йўқ мужикни қаердан топасиз?

— Нега йўқ бўлсин, мужик деган нарса ҳар ерда топилади, фақат ахтармоқ даркор! Ҳойнаҳой, ишёқмаслик қилиб, бирон ерда яшириниб ётибди.

Бу фикр генералларни шундай ғайратга келтирибдики, икковлари сакраб туриб, мужикни қидира кетибдилар.

Улар узок вақт оролда бефойда кезишибди, бир маҳал ачиган кепак нони билан қўланса пўстак ҳиди димоғларига урилибди-ю, қарасалар, ҳирс-мирсдек ишёқмас бир мужик муштани бошига ёстиқ қилиб, чалқанчасига дарахт тагида ухлаб ётганмиш. Генералларнинг қаҳру ғазаби кўзиб кетибди.

— Ҳой, танбал, ухлаяпсанми-а? — деб икковлари бирдан бақришибди,— икки генерал икки кундан бери бу ерда очликдан ўлар ҳолатга етдилару, сен беҳабар, бепарво ётибсан! Тур дарров, ишга жўна! — дебдилар.

Мужик полвси ўрнидан турибди, қараса, генераллар жуда баҳайбат эмиш. Жуфтакни ростламоқчи бўлиб турган экан, улар бало-қазодек ёпишиб олишибди.

Шу дақиқадан бошлаб мужик уларнинг хизматларини адо эта бошлабди.

Ҳаммадан бурун дарахтга чиқиб, генералларга ўнтадан етилиб пишган олма узиб берибди, ўзига битта хом олма олиб тушибди. Кейин ерни ковлаб-ковлаб картошка топибди, сўнгра иккита ёғочни бир-бирига ишқалаб ўт чиқазибди. Ундан кейин ўзининг соч толасидан тузоқ ясаб, каклик тутибди. Ниҳоят олов ёқиб, генералларга қанчадан-қанча анвойи таомлар пишириб бе-

рибдики, текинхўрга ҳам озроқ қолдирсакмикан, деб генераллар ҳатто ўйлаб қолишибди.

Мужикнинг тиришқоқлигига қараб туриб, генералларнинг диллари шодликка тўлиб кетибди. Кеча сал бўлмаса очликдан ўлаёзганларини унутиб, генерал бўлиш қандай яхши-я, ҳар қаерда нонинг бутун, деб хаёл суришибди.

— Жаноби генераллар, энди мамнунмисизлар?— деб сўраб қолибди шу орада дангаса мужик.

— Баракалла, биродар, ғайратингни кўриб турибмиз,— дейишибди генераллар.

— Энди бир оз дам олсак бўлармикан?

— Биродар, майли, дам ол, лекин ундан олдин бизга арқон эшиб бер.

Мужик полвон шу оннинг ўзида ёввойи канопдан тўплаб, уни сувда ивитибди, титибди, эзғилабди — кечга яқин арқон тайёр бўпти. Қочиб кетмасин деб, генераллар мужик полвонни шу арқон билан дарахтга боғлабдилар-да, ўзлари уйқуга кетибдилар.

Бир кун ўтибди, икки кун ўтибди. Мужик полвон, ҳатто кафтида ҳам шўрва пишира оладиган уздабурон бўлиб кетибди. Генералларимизнинг ҳам вақтлари чоғ, қоринлари тўқ, семириб, ранглари оқариб қолибди. Бу ерда бечиким, беташвиш кун кечираётганликлари, шу орада Петербургдаги нафақалари бетўхтов кўпаяётганлиги ҳақида сўзлашиб қўйишар экан.

— Жанобнинг фикрлари қандай экан? Бобил минораси дарвоқе рост гапми ёки афсонами?— деб сўрабди генераллардан бири иккинчисидан қайсидир куни нонуштадан кейин.

— Жанобингизга айтсам, бу воқеа рост бўлса керак, акс ҳолда, дунёдаги тилларнинг турлича бўлишини нима билан изоҳлаш мумкин?

— Бундан чиқдики, тўфон ҳам бўлган экан-да?!

— Тўфон ҳам бўлган, башарти бу ривоят ёлғон бўлса, тўфондан илгари ҳам ҳайвонлар бўлганлигини қандай исботлайсиз?

— «Московские ведомости»да ҳам бу ҳақда баён қилинади...

— Қайтага «Московские ведомости»ни ўқиганимиз маъқул эмасми?— Газетани топиб, солқин жойга ўтиришибди, Москва шаҳрида, Тулада, Пенза ва Рязань шаҳарларида одамларнинг қандай хўрандалиқ қилганликлари тўғрисидаги хабарларнинг майда-чуйдасини ҳам қолдирмай ўқишибди-ю, хайрият ҳеч нарса бўлмабди, кўнгиллари озмабди!

Кўп ўтдим, оз ўтдим, бориб-бориб генераллар зерикиб қолидилар.

Петербургда қолган оқсоч хотинлари эсларига тушаверибди. Пана-панада ҳатто йиғлаб ҳам олишаркан.

— Жаноблари, нима дейсиз, ҳозир бизнинг Подьячи кўчада нима ишлар бўлаётганикин?— деб сўрабди бири иккинчисидан.

— Асло гапирманг, жаноблари, юрак-бағрим эзилиб кетди!— деб жавоб қайтарибди бошқаси.

— Бу ер яхшиликка яхши-я, аммо шундай бўлса ҳам, хўроз-товуқсиз ярашмас экан! Қолаверса, мундирга ҳам юрак ачишади!

— Ачишганда қандай. Хусусан, тўртинчи даражали тўралар мундирини айтмайсизми? Ҳатто бичимига қарасанг, бошинг айлана кетади.

Шундан кейин генераллар, бизни Подъячи кўчасига элтиб қўй, деб мужикни ҳол-жонига қўймабдилар. Буни қарангки, мужик ҳатто Подъячини ҳам билар экан, у ерларда бўлган экан, ширин-шарбат пиволар ичган экану, лекин мўйлови ҳўл бўлиб, оғзига тегмаган экан.

— Аҳир бизлар подъячилик генераллармиз!— деб бақиршибди генераллар севинганларидан.

— Агар, мабодо, арқон боғланган кажавага тушиб, уйларнинг сиртқи деворларини бўяб юрган ёки пашшадек томма-том ирғишлаган одамни кўрган бўлсангиз, ўша худди мен бўламан,— дебди мужик.

Мужик ҳам ғайратга кириб, ўзидек бир текинхўрнинг меҳнатидан ҳазар қилмай, унга илтифот кўрсатганлари учун генералларни хушнуд қилишга жазм айлаб, шундай бир кема ясабдики, кема эмас аллақандай идиш эмиш, океан-денгизларни сузиб ўтиб, тўппа-тўғри Подъячи кўчасига олиб борар эмиш.

— Баччагар, эҳтиёт бўл, тагин бизларни ғарқ қилиб юборма,— дейишибди генераллар, тўлқинда чайқалиб турган кемани кўриб.

— Хотиржам бўлинг, жаноби генераллар, бу ишни энди қилаётганим йўқ,— деб жавоб берибди-ю, жўнашга шайланибди мужик.

Мужик бирталай юмшоқ пар ва момик топиб келиб, кеманинг тагига солибди, кейин генералларни кемага, ўтқазиб, дуойи фотиҳадан кейин йўлга тушибди. Йўлдаги шамол ва бўронлардан генералларнинг қанчалик қўрққанликларини, текинхўрлиги учун мужикни не тариқа сўкканларини на қалам билан ёзиб ва на тил билан айтиб бўлади. Мужик бўлса, эшкак тортиб, генералларни балиққа боқиб бораверибди.

Сузиб-сузиб, улуг Нева дарёсига яқинлашибдилар, машҳур Екатерина каналдан ўтиб, генералларнинг кўчаси Подъячига етибдилар. Генералларнинг тўлишиб, оқариб, димоғлари чоғ келаётганини кўрган оқсоч хотинлар чапак чалиб юборишибди. Генераллар тўйиб-тўйиб кофе ичишибди, ширин-ширин булка нонлар ейишибди, кейин устларига мундирларини кийиб, ғазнага боришибди. Бу ерда уларнинг қанча пул ўмарганларини на тил билан айтиб ва на қалам билан ёзиб адо қилиб бўлмайди.

Аммо генераллар мужикни ҳам унутмабдилар, маишат қилсин деб унга бир рюмка ароқ билан беш тийин чақа бериб юборибдилар.

В. М. Гаршин

САЕҲАТЧИ ҚУРБАҚА

Бор экан, йўқ экан, дунёда бир вақир-вуқур қурбақа бўлган экан. У ботқоқликда ўтириб олиб чивин ва пашшаларни тутиб олиб еяр экан. Кўкламда ўртоқлари билан бирга қаттиқ-қаттиқ вақирлар экан. Агарда лайлак еб қўймаса, у бутун умрини жуда саз ўтказган бўлар экан. Лекин бир ҳодиса юз бериб қолибди.

Бир куни қурбақа сувдан чиқиб турган тўнғак устида ўтириб, илиқ ёмғир томчилари остида роҳатланаётганди.

«Вой, бугунги ҳаво бирам ёқимли, дунёда яшаш шунақа ҳам лаззатлики!..» деб ўйларди у.

Ёмғир қурбақанинг олачипор ва ялтироқ танасига шивалар, томчилар қурбақа қорнидан оёқларигача оқиб тушарди. Бу манзара қурбақани шу қадар суюнтирар, шу қадар лаззат берар, ёқар эдики, у вақирлаб юборишдан ўзини зўрға тийиб қолди. Бироқ, бахтига ҳозир куз фасли эканлиги, кузда эса қурбақаларнинг вақирламаслиги бирдан эсига тушиб қолди, майли, кўкламда истаганча вақирлайверади. Шу сабабли қурбақа жимгина ўтириб, лаззатланаверди.

Бирданига осмондан ўқтин-ўқтин чийиллаган ингичка овоз эшитилиб қолди. Ўрдақларнинг мана шундай тури бор: улар учаётганларида қанотлари ҳавони кесиб, худди ашула айтаётгандек, тўғрироғи, ҳуштак чалаётгандек овоз чиқаради. Бундай ўрдақлар галаси учиб ўтганда, пит-пит-пит деган овоз эшитилди. Ўрдақлар жудаям баланд учганлари учун кўзга ҳам кўринмайди. Бу гал ўрдақлар осмонда каттагина ярим доира ясагач, бояги қурбақа яшайдиган ботқоқликка қўнди.

— Ғағ-ғағ, овқат-повқат еб олиш керак, ҳали йўлимиз узоқ.

Буни эшитган қурбақа дарров бекиниб олди. У ўрдақларнинг бундай бесўнақай вақир-вуқур қурбақани емаслигини билса ҳам, ҳар эҳтимолга қарши шўнғиб, тўнғакнинг остига кириб кетди. Лекин, бир оз ўйлангач, ясси бошини сувдан чиқариб туришга қарор қилди: У ўрдақларнинг қаёққа учиб кетишини жуда-жуда билгиси келарди.

— Ғағ-ғағ,— деди ўрдақлардан бири,— совуқ тушиб қоляпти! Тезроқ жанубга кетайлик! Тезроқ!

Бошқа ўрдақлар ҳам бу фикрни маъқуллаб ғағиллади.

Шу чоғ қурбақа ботирланиб:

— Ҳой, ўрдақлар, сизлар учиб бормоқчи бўлаётган жануб қандай жой? Сизларни безовта қилганим учун кечиринглар,— деди.

Ўрдақлар бирданига қурбақани қуршаб олдилар. Дастлаб уларда қурбақани емоқ истаги туғилди. Лекин қурбақанинг катталигини ва томоқдан ўтмаслигини назарда тутиб, бу фикрдан қайтилди. Шундан кейин, ўрдақлар баравар қанот силкиб тилга кирдилар.

— Жануб бирам яхши, бирам иссиқ, у ердаги илиқ ботқоқликларда чувалчанглар шундай кўпки, жудаям мазза!..

Ўрдақлар қурбақани кар қилгандек қаттиқ қичқиришди. Қурбақа уларни зўрга тинчлантирди ва бошқаларга қараганда каттароқ ҳамда ақллироқ кўринган бир ўрдақдан жанубнинг нималигини тушунтириб беришни сўради. Ўрдақ яхшилаб тушунтирди. Қурбақанинг бундан боши осмонга етди. Шундай бўлса ҳам эҳтиётдан:

— У ерда чивин билан пашша кўпми?— деб сўраб қолди.

— Кўп ҳам гапми, худди булутдай учиб юради чивинлар.

Қурбақа:

— Вақ,— деди-да, шу заҳоти апил-тапил атрофга қаради. Бу ерда битта-яримта ўртоғим вақиллаганимни эшитиб қолмадимикин, деган хавотирда эди у. Мабодо эшитиб қолган бўлса, кузда вақирлагани учун дакки ейиши турган гап эди.

— Мени ҳам бирга олиб кетинглар,— деди қурбақа.

— Ажаб қизиқ гапирасан-а,— деди ўрдақ,— сени қандай опкетамиз! Қанотинг йўқ-ку!

— Қачон учмоқчисизлар?— сўради қурбақа.

Тездан, тездан!— баравар жавоб қайтарди ўрдақлар.— Ғағ-ғағ-ғағ! Бу ер совуқ экан. Жанубга кетамиз. Жанубга!

— Озроқ ўйлаб олай, рухсат беринглар,— деди қурбақа,— ҳозир қайтиб келаман. Албатта бирон яхши фикр ўйлаб келсам керак.

Шундан кейин қурбақа ўтирган тўнгагидан чўлп этиб сувга тушди, шўнғиди ва ўйлашимга бирон нарса ҳалал бермасин, деб балчиқ орасига кўмилиб олди. Маълум вақт ўтди. Ўрдақлар эндигина учмоқчи бўлаётганида, бирдан бояги тўнгак олдида қурбақанинг тумшуғи сувдан кўриниб қолди. У жуда шод-хуррам эди.

— Ўйладим, топдим,— деди қурбақа,— сизлардан иккитангиз бир новдани оласизлар-да, бирингиз бир учидан, иккинчингиз бошқа учидан тишлайсиз. Мен бўлсам, новданинг қоқ ўртасидан тишлаб оламан. Сизлар мени кўтариб учасизлар, мен ҳам осилиб боравераман. Фақат шарт шуки, сизлар ғағилламанглар, мен ҳам вақирламай. Шундай қилсак, ҳамма иш жойида бўлади.

Гарчи енгилгина бўлса ҳам, бутун бошли қурбақани уч минг чақиримгача ғағилламай, жимгина кўтариб бориш осон иш бўлмаса-да, қурбақанинг ақли ўрдакларни хайратга солди. Шунинг учун улар хурсанд бўлиб, қурбақани олиб боришга яқдиллик билан рози бўлдилар. Пишиққина бир новда топдилар. Ўрдаклардан иккитаси новданинг икки учидан тишлаб олди. Қурбақа эса новданинг қоқ ўртасидан тишлади. Шундай қилиб, парвоз бошланди. Олис йўл чарчатиб қўймаслиги учун ўрдаклар ҳар икки соатда новда тишлаб кетаётган шерикларини алмаштирадилар.

Ўрдаклар кўп, қурбақа бир ўзигина бўлгани учун уни кўтариб бориш унчалик қийин бўлмади. Ўрдаклар жуда баланд учганлиги сабабли қурбақанинг юраги така-пука эди. Бундан ташқари, ўрдаклар бир текис учмасдан, нуқул новдани силташар эди. Бечора қурбақа ҳавода қўғирчоқдек осилиб типирчилар ва оғзидан новдани чиқариб юбориб, ерга қуламаслик учун новдани жонҳолатда қаттиқ тишлаб борар эди. Аста-секин қурбақа қўрқмай қўйиб, ҳатто уёқ-буёққа ҳам қарайдиган бўлди. Пастдаги далалар, яйловлар, дарёлар ва тоғлар тез-тез ортда қолар, лекин қурбақа уларни яхшироқ кўролмас эди. Чунки новдада осилиб кетаётгани учун орқага ва юқорига қарай оларди холос. Шундай бўлса-да, у оз-моз нарса кўрганидан ҳам хурсанд эди.

«Хўп миям ишлаб қолди-да»,— деярд ичида қурбақа.

Юкли новда ортидан учиб бораётган ўрдаклар қурбақани нуқул мақташарди:

— Қурбақамиз хўп каллали экан-да! Ҳатто ўрдаклар орасида ҳам бунақангиси камдан-кам топилади.

Қурбақа уларнинг мақтовига миннатдорлик билдиришдан ўзини зўрға тийиб борарди. Лекин у оғиз очиши ҳамано осмони фалакдан ерга қулашини ўйлаб, чурқ этмасди. Шу тахлитда қурбақа бир кун саланглаб учди. Уни кўтариб учаётган ўрдаклар вақти-вақти билан шерикларини алмаштирадилар. Парвоз жуда ваҳимали эди: қурбақа даҳшатдан бир неча бор вақиллаб юборишига сал қолди. Бироқ қўрқмаслик кераклигини билгани учун у ўзини тетик тутди. Кечқурун бир ботқоқликда туналди. Саҳарлаб ўрдаклар қурбақани олиб, тагин йўлга тушдилар. Ўрдаклар буғдойи ўрилган далалар, япроқлари сарғая бошлаган дарахтзорлар ва хирмону қишлоқлар устидан учиб ўтишди. Пастдан одамларнинг овози ва жавдар янчилаётган тўқмоқ шарпалари эшитилиб турарди. Одамлар ўрдак галасига қарашар, гала ўртасидаги ғаройиб манзарани қўллари билан кўрсатардилар. Қурбақа ҳам пастроқ учишни жуда хоҳлар, ўзини кўрсатгиси ва ўзи ҳақидаги гап-сўзларни жуда-жуда эшитгиси келарди.

Навбатдаги дам олишда қурбақа:

— Бунчалик баланд учмасак бўлмайдами? Мабодо кўнглим беҳузур бўлиб қолса, қўққис қулаб кетишдан қўрқаман,— деди.

Шунда раҳмдил ўрдаклар паст учишга ваъда беришди. Дарвоқе; эртасига ўрдаклар шунчалик паст учишдики, ердаги одамларнинг гап-сўзлари ҳам аниқ-таниқ эшитилиб турди.

— Уни қаранглар, уни қаранглар! Ўрдаклар қурбақа опкетишяпти,— дея қичқиришди қайсидир қишлоқ болалари.

Буни эшитган қурбақанинг юраги ўйнаб кетди.

Иккинчи бир қишлоқда эса:

— Уни қаранглар, уни қаранглар! Мўъжиза-ку бу!— деб катталар ҳам қичқиришди.

«Буни ўрдаклар эмас, мен ўйлаб топганимни билармикинлар?»— деб қўйди ичида қурбақа.

— Уни қаранглар, уни қаранглар!— деб қичқиришди яна бир қишлоқдаги одамлар.— Жудаям ғаройиб-ку! Бундай ҳийлани ўйлаб топганга раҳмат-е!

Шу ерга келганда қурбақанинг сабри тугади-да, ҳар қандай эҳтиёткорликни унутиб, кучининг борица бақириб юборди:

— Мен ўйлаб топдим! Мен! Мен!

Шундай деган заҳоти қурбақа чархпалак бўлиб ерга қулай бошлади. Ўрдаклар қичқириб юборишди. Ўрдаклардан бири бечора қурбақани учиб кетаётиб ушламоқчи бўлган эди, ушлаёлмади. Қурбақа тўрттала оёғини типирчилатиб, ўқдай ерга туша бошлади. Лекин ўрдаклар жуда тез учаётгани учун қурбақа нақ қичқириб юборган жойига, яъни қаттиқ йўлга эмас, балки анча нарига бориб тушди. Бу ҳам унинг бахти эди, чунки тушган жойи қишлоқ четидаги лойқа бир ҳовуз эди.

У апил-тапил сувдан шўнғиб чиқиб, бор овозда қичқирди:

— Мен ўйлаб топдим! Ўйлаб топган мен!

Лекин атрофда ҳеч ким йўқ эди. Қутилмаган шапир-шупурдан қўрққан ҳовуздаги қурбақалар сув остига яшириниб олишди. Улар сувдан чиқишганда, янги қурбақани кўриб ҳайрон бўлишди.

Қурбақа бошидан ўтган ғаройиб воқеани янги танишларига айтиб берди. Бутун умр ўйлаб, ниҳоят, ўрдаклар билан саёҳат қилишнинг янги усулини топганлигини, ўзига қарашли ўрдаклар борлигини, ўша ўрдаклар уни кўтариб, хоҳлаган жойига элтиб қўйишларини, гўзал жанубда бўлганини, у ернинг жуда яхши эканини, жанубда илиқ ва ажойиб ботқоқликлар кўплигини, чивин, пашша ва бошқа ҳашаротлар жуда ҳам мўл эканлигини гапириб берди.

— Энди қандай яшашларингни бир кўрай, деб сизларнинг олдиларингга келдим. Баҳоргача шу ерда қоламан. Ўрдакларимга жавоб бериб юбордим. Улар кўкламда келиб, мени олиб кетишади.

Лекин ўрдаклар қайтиб келишмади. Улар: «Қурбақа ерга тушиб абжағи чиққан бўлса керак»,— деб жуда ачинишган эди.

Л. Н. Толстой

ОДИЛ ҚОЗИ

Жазоир шоҳи Бауакас ўз қўл остидаги шаҳарлардан бирида ҳақ одамни бир қарашдаёқ билиб, қаллоблик қилганни жазога тортувчи бир одил қози борлигидан дарак топиб, бу миш-мишнинг қанчалик тўғри эканлигини бориб ўз кўзи билан кўрмоқчи бўлибди. Шоҳ савдогар либоси кийибдию отга миниб, ўша қози яшаб турган шаҳарга равона бўлибди. Шаҳарга кираверишда бир чўлоқ гадо Бауакас олдига келиб, ундан садақа сўрабди. Шоҳ унга садақа бериб, ўз йўлида кетмоқчи бўлган экан, чўлоқ унинг этагидан маҳкам ушлаб олибди.

— Яна нима истайсан? — деб сўрабди Бауакас. — Ё, хайр бермадимми сенга?

— Хайр-ку бердинг, — дебди чўлоқ гадо, — энди яна бир хайрли иш қил, мени отингга миндириб, шаҳар майдонигача элтиб қўй, тагин мен ногиронни от ё туялар босиб кетмасин.

Бауакас чўлоқни ўз отига мингаштирибди-да, шаҳар марказидаги майдонга олиб бориб, отини тўхтатибди. Бироқ қараса, гадо отдан тушмасмиш.

— Нима қилиб ўтирибсан? — дебди унга Бауакас. — Тушмайсанми, етиб келдик.

— От меники, — дебди гадо, — нима қиламан тушиб? Отимни яхшиликча бер. Бўлмаса, юр, қозига бориб арз қиламиз.

Уларнинг атрофига одамлар тўплана бошлашибди. Улар баҳсни эшитиб, шундай маслаҳат беришибди:

— Тўғри қозини олдига боринглар, у даъвонгларни ажрим қилиб беради!

Шундан кейин Бауакас билан чўлоқ гадо қозининг ҳузурига йўл олишибди. Қозининг маҳкамасида одам кўп экан, у арз билан келганларни навбатма-навбат чақираётган экан.

Мана, қози бир олим билан деҳқонни чақиртирибди. Улар хотин талашиб, арз қилиб келишган экан. Деҳқон, менинг хотиним, деса, олим, хотин меники, дермиш. Қози уларнинг арзини эшитиб бўлиб, бир оз сукут сақлаб ўтирибди-да, кейин дебди:

— Бу аёлни менинг уйимда қолдиринглар-да, ўзинглар ҳукимни эшитгани эртага келинглр.

Бу довлашганлар чиқиб кетишгач, қозининг ҳузурига бир қассоб билан мойфуруш киришибди. Қассобнинг ҳаммаёғи қон, мойфурушнинг бўлса, уст-боши мой эмиш. Қассоб қўлига пул чангаллаб олганмиш-у, мойфуруш унинг билагидан маҳкам ушлаб олганмиш. Қассоб гап бошлабди:

— Мен манави одамдан мой сотиб олдим, кейин мой ҳақини тўлаш учун ёнимдан картмонимни олган эдим, у билагимдан маҳкам ушлаб, пулимни тортиб олмоқчи бўлди. Шу боис қошингизга келдик, тақсир, кўринг: картмон менинг қўлимда, у бўлса, билагимдан ушлаб олган. Лекин пул меники, у — муттаҳамлик қиляпти.

Мойфуруш эса, бундай депти:

— Гапи ёлғон. Бу қассоб дўконимга мой харид қилгани келудди. Мен унинг идиши тўла мой қуйиб бердим, шунда у олтинини майдалаб беришимни сўради. Мен пул олиб, пештахта устига қўйган эдим, у пулга чанг солиб, қочмоқчи бўлди. Мен унинг билагидан шартта ушладиму бу ерга бошлаб келдим.

Қози бир оз сукут қилиб туриб, кейин дебди:

— Пулни шу ерда қолдиринглар-да, икковингиз эртага келинглр.

Мана, навбат Бауакас билан чўлоқ гадога келибди. Бауакас бўлган воқеани бир бошдан сўзлаб берибди. Қози унинг баёнини тинглаб бўлиб, гадони сўроқ қилибди. Гадо шундай ҳикоя қилибди:

— Унинг гаплари ғирт ёлғон. Шаҳар ичидан мен от миниб келаётувдим, у ерда ўтирган экан, мандан, отингга мингаштириб ол, деб илтимос қилди. Мен уни отимга миндириб, айтган еригача олиб бордим, лекин у отдан тушишни истамади, от меники, деб даъво қила бошлади. Ишонманг гапига.

Қози ўйлаб туриб, шундай депти:

— Майли, отни меникида қолдиринглар-да, ўзинглар ҳукимни эшитгани эртага келинглр.

Эртаси куни қозининг ҳукмини эшитгани маҳкамага жуда кўп одам тўпланибди.

Биринчи бўлиб қозининг қошига олим билан деҳқон яқинлашибди.

— Сен ўз хотинингни олиб кетавер,— дебди қози олимга,— деҳқонга бўлса, эллик дарра урилсин.

Олим хотинини етаклаб кетибди, деҳқонни шу ернинг ўзида жазога тортишибди.

Кейин қози қассобни чақирибди.

— Пул сеники,— дебди у қассобга. Кейин мойфурушни кўрсатиб, амр эғибди:— Эллик дарра уринглар унга.

Шундан сўнг Бауакас билан чўлоқни чақиртирибди.

— Йигирмата от ичида турган отингни таний оласанми?— деб сўрабди у Бауакасдан.

— Таний оламан.

— Сен-чи?

— Мен ҳам танийман, — дебди чўлоқ.

— Қани, юр-чи мен билан, — дебди қози Бауакасга.

Икковлари отхонага киришибди. Бауакас йигирмата бегона от ичидан бир зумда ўзиникини танибди.

Кейин қози отхонага чўлоқни чақиртириб, унга ҳам ўз отингни топ, деб буюрибди. Чўлоқ ҳам ўша отни кўрсатибди. Шундан кейин қози ўз ўрнига бориб ўтириб, Бауакасга дебди:

— От сеники, олиб кетавер. Чўлоққа эллик дарра урилсин.

Ҳукмлар чиқарилиб бўлгач, қози ўз уйига равона бўлибди, Бауакас ҳам унинг орқасидан эргашиб кетаверибди.

— Ҳа, нима истайсан ё ҳукмимдан норозимисан? — деб сўрабди қози.

— Йўқ, розиман, — дебди Бауакас. — Лекин мен бир нарсани билмоқчи эдим, қани, айтинг-чи, тақсир: аёл — деҳқоннинг эмас, олимнинг хотини эканлигини, пул мойфурушникимас, қассобники эканлигини қандай қилиб билдингиз?

— Аёлнинг эрини аниқлаш бундай бўлди: бугун эрталаб уни чақириб, сиёҳдонимга сиёҳ қуй, деб буюрдим. У сиёҳдонни жуда эпчиллик билан ювди-да, сиёҳга тўлдирди. Бундан чиқди, у бундай ишга одатланган. Агарда у деҳқоннинг хотини бўлганида, бу ишни эплай олмаган бўларди. Демак, олим ҳақ экан... Пулнинг эгасини аниқлаш учун мен бундай йўл тутдим: кечқурун пулни сув тўлдирилган косага солиб қўйдим, бугун эрталаб сув бетини мой қоплаганмикин, деб текшириб кўрдим. Агар пул мойфурушники бўлганда, албатта унда ёғ юқи бўлиши керак эди. Лекин сув бетида мой йўқ эди, демак, бу ўринда қассобнинг гапи тўғри бўлиб чиқади... Отнинг ҳақиқий эгасини аниқлаш анча оғирроқ бўлди. Чўлоқ ҳам йигирмата от ичидан ўйлаб-нетиб ўтирмай, айнан сен кўрсатган отни танлади. Сирасини айтганда, икковларингни отни қандай танишларингни кузатиш учун чақирмаган эдим отхонага, балки от икковингиздан қай бирингизни танишини кўрмоқчи эдим. Сен от олдига борганинда, у сен томонга ўгирилиб, тумшугини чўзди; чўлоқ отга қўл теккизганда эса, у қулоғини чимириб, тепмоқчи бўлиб оёғини кўтарди. Шундан кейин мен отнинг ҳақиқий эгаси сен эканлигингни билдим.

Шунда Бауакас дебди:

— Мен савдогар эмас, подшо Бауакас бўламан. Сен ҳақингда юрган гапларнинг қанчалик тўғрилигини ўз кўзим билан кўргани келган эдим шахрингга. Мана энди донишманд қози эканлигингга шоҳид бўлдим. Сени совға билан тақдирламоқчиман: тила тилагингни.

Шоҳга қози бундай жавоб қилибди:

— Менга совға керакмас, шоҳимнинг мақтовига сазовор бўлдим, шунинг ўзидан ҳам бошим осмонга етди.

ПОДШО ВА КУЙЛАК

Қаттиқ бетоб бўлиб ётган бир шоҳ бундай дебди:

— Кимда-ким мени дардимдан фориг қилса, ўшанга давлатимнинг ярмисини берардим.

Шунда барча донишмандлар йиғилишиб, подшони қандай даволаш ҳақида бош қотиришибди. Аммо ҳеч кимдан бамаънироқ бир маслаҳат чиқмабди. Фақат битта донишманд, шоҳни тузатишнинг иложи борлигини айтибди.

— Агар биронта чинакам бахтиёр одам топилса-ю,— дебди у,— ўша одамнинг кўйлагини ечиб олиб, шоҳга кийдирилса, у бир зумда соғайиб кетади.

Шу гапдан кейин шоҳ салтанатнинг турли томонига бахтиёр одамни қидириб топгани ўз одамларини юборибди; шоҳнинг элчилари бутун мамлакатни кезиб йўл юришибди, йўл юришса ҳам мўл юришибди-ю, аммо биронта ҳам бахтиёр одамни ҳеч ерда учратишмабди. Ҳамма нарсадан мамнун, ҳеч нимадан ками йўқ биронта ҳам одам топилмабди. Бировнинг мол-давлати оптиб-тошиб ётганмиш-у, ўзи касалга чалинганмиш; биров оддек соппа-соғмиш-у, аммо ғирт қашшоқмиш; яна биров ҳам соғлом, ҳам бадавлатмиш-у, лекин хотинидан куйганмиш; бошқа бировларнинг фарзандлари ноқобил чиққанмиш — хуллас, дарди йўқ одам йўқмиш.

Бир кун кечқурун алламаҳалда шаҳзода бир ғарибона кулба ёнидан ўтиб кета туриб, ичкаридан бир одамнинг овозини эшитибди:

— Худоё, ўзингга шукур, мана, бугунам роса мириқиб ишладим, тўйиб овқатландим, қорин тўйди — қайғу кетди, энди мазза қилиб ухлайман, бошқа армоним йўқ!

Шаҳзода суюниб кетибди ва ўз мулозимларига, бу одам сўраганча пул бериб, эғнидаги кўйлагини ечиб олишни ва дарҳол подшога олиб боришни амр этибди.

Мана, мулозимлар бахтиёр одамнинг уйига келишиб, унинг кўйлагини ечиб олмоқчи бўлишибди; аммо қараса, бу хушбахт одам шу қадар қашшоқ эканки, эғнида ҳатто кўйлаги ҳам йўқ экан.

ҚАРОЛ ЕМЕЛЬЯН ВА ИЧИ БУШ НОҒОРА

Емельян деган мужик бир бойнинг қўрасида хизмат қилар экан. Бир куни у ўтлоқни тикка кесиб, ишга ўтиб кетаётган экан, қараса, оёғи остида бир қурбақа дик-дик сакраётганмиш; сал қолибди уни босиб олишига. Емельян қурбақанинг устидан ҳатлаб ўтибди-да, ўз йўлида кетаверибди. Шунда кимдир унинг орқасидан отини айтиб чақирибди. Емельян орқасига ўгирилибди, қараса, жудаям чиройли бир қиз турганмиш.

— Сен, Емельян,— дебди қиз,— нега шу топгача уйланма-япсан?

— Ахир қандай уйланай, яхши қиз? Бутун буд-шудим ўзим билан, бошқа ҳеч вақоим бўлмаса, ким ҳам тегарди менга?

Шунда қиз дебди:

— Менга уйлан!

Емельян бир қарашдаёқ қизни ёқтириб қолибди.

— Мен-ку,— дебди у.— Сени жон-жон деб хотинликка олардим-а, лекин бирга туриш учун бирон бошпана бўлиши керак-ку, уни қайдан топамиз?

— Ҳа,— дебди қиз,— бу жиддий масала! Аммо агар кўпроқ ишлаб, камроқ ухланса — бошпана ҳам топилади, қорнимиз ҳам тўқ, эгнимиз ҳам бут бўлади.

— Ҳа, яхши,— дебди Емельян,— мен рози. Турмуш қурганимиз бўлсин. Хўш, қаёққа борамиз?

— Шаҳарга.

Емельян қиз билан бошлашиб шаҳарга йўл олибди. Қиз уни шаҳар чеккасидаги бир кичкинагина уйчага олиб кирибди. Улар турмуш қуришиб, шу ерда яшай бошлашибди.

Бир кунни сайр қилгани кетаётган подшо Емельяннинг ҳовлиси ёнидан ўтиб бораётган экан. Шунда Емельяннинг хотини подшони томоша қилгани ҳовлига чиқиб қолибди. Подшо аёлни кўриб: «Ё тавба, қайси чаманда дунёга келдийкин бу соҳибжамол?» — деб оғзи очилиб қолибди. У коляскасини тўхтатиб, Емельяннинг хотинини ўз қошига чақирибди.

— Сен ким бўласан? — деб сўрабди шоҳ.

— Мужик Емельяннинг хотиниман,— дебди жувон.

— Шундай дилбар бўла туриб,— дебди шоҳ,— нега энди мужикка турмушга чиқдинг? Сен малика бўлишга лойиқсан.

— Мурувватингиз учун қуллук, шоҳим,— дебди жувон.— Эрим мужик бўлса ҳам хушвақт яшайман.

Подшо у билан бир оз гаплашиб туриб, йўлига равона бўлибди. Кечқурун саройига қайтибди. Аммо Емельяннинг хотини ҳеч хаёлидан чиқмасмиш. У кечаси билан мижжа қоқмабди — нуқул Емельяннинг хотинини қандай қилиб тортиб олиш тўғрисида бош қотирибди. Лекин ҳеч йўлини топа олмабди. Шунда у ўз мулозимларини чақириб, уларга маслаҳат солибди. Улар шоҳга бундай дебдилар:

— Аъло ҳазратлари, сиз Емельяни саройга ишга чақиринг. Биз уни иш билан қийнаб ўлдирамиз, хотини бева қолади, кейин унга эга бўлишингиз мумкин.

Шоҳ мулозимларининг айтганини қилиб, Емельянга одам юборибди.

— Унга бориб айт: менинг саройимга келиб фаррошлик қилсин, хотинини ҳам бирга олиб келиб, шу ерда — сарой ҳовлисида яшасин,— деб тайинлабди.

Элчилар Емельянникига келишиб, подшонинг амрини баён қилишибди. Шунда хотини эрига бундай дебди:

— Начора, майли, бора қол. Кундузи у ерда ишлагин-у, кечасига уйингга қайтиб кел.

Емельян жўнаб кетибди. Саройга борибди, шоҳнинг гумаштаси ундан сўрабди:

— Ие, нега хотинингни қолдириб, бир ўзинг келдинг?

— Нима қиламан уни орқамдан эргаштириб юриб,— дебди Емельян,— унинг уйи бор.

Саройда Емельянга икки киши зўрға эплайдиган иш топширишибди. Емельян бунча кўп ишни охирига етказишга кўзи етмай, дарҳол ишлай бошлабди. Қараса, қош қораймасдан анча олдин топширилган ишнинг ҳаммасини бажариб қўйибди. Буни кўрган гумашта Емельяннинг эртанги ишини тўрт ҳисса оширибди.

Мана, Емельян уйига келибди. Уйи йиғиштирилган, саранжоммиш, печкага ўт ёқилган, овқатлар пиширилганмиш. Хотини дастгоҳ ёнида бўз тўқиб, зрини кутиб ўтирганмиш. Хотин эрини пешвоз туриб кутиб олибди; дастурхонга кечлик овқат қўйибди, едирибди, ичирибди; кейин қандай ишлаб келгани тўғрисида сўрабди.

— Э, нимасини айтасан,— дебди эр,— аҳвол чатоқ; кучим етмайдиган оғир ишларни буюришяпти, бунақада, мени иш билан қийнаб ўлдиришади.

— Сен,— дебди хотини,— ишни сира ўйлама, қанча иш қилдим, деб орқанга ҳам ўгирилиб қарама, яна қанча қолдйкин, деб олдинга ҳам қарама. Фақат ишла. Шунда улгурасан.

Емельян ухлагани ётибди. Эрталаб туриб яна саройга жўнабди. Ишга киришиб, бирон марта ҳам орқа-олдига қарамабди. Натижада кечга бориб, ҳамма ишни битириб қўйганмиш, яна қоронғи тушмасдан уйига қайтиб келибди.

Кун сайин Емельяннинг зиммасига кўпроқ иш юклай бошлашибди, лекин иш қанча кўп бўлмасин, вақтида тугатиб, ҳар куни ухлагани уйига бораверибди. Орадан бир ҳафта ўтибди. Шоҳнинг мулозимлари, қора иш билан Емельяни қийноққа сола олмасликларига кўзлари етиб, энди унга жумбоқли, мураккаб ишларни топшира бошлашибди. Лекин бу найраиғларидан ҳам ҳеч иш чиқмабди. Емельянга нима иш буюришмасин — хоҳ дурадгорлик, хоҳ иморат қуриш, хоҳ томга тунука қоқиш бўлсин — ҳаммасини вақтида бажариб, ҳар куни ётгани уйига кетаверибди. Орадан яна бир ҳафта ўтибди. Подшо ўз мулозимларини қошига чақиртириб дебди:

— Нима, сизларни бекорга боқяпманми? Мана, икки ҳафта ўтиб кетди, лекин ҳалигача тайинли бир иш қилганларинг йўқ. Емельяни ишга кўмиб қийнамоқчи эдинглар, лекин у ҳар куни ишдан кейин уйига қўшиқ айтиб кетяпти — ўзим кўрдим дераздан. Ёки мени майна қилмоқчимисанлар?

Шоҳ мулозимлари ўзларини оқлай бошлашибди:

— Биз,— дейишибди,— жонимизни жабборга бериб, уни қора ишга кўмиб ташладик, лекин у сираям бўш келмади. Ҳар қанақа ишни ҳам худди хамирдан қил суғургандай оппа-осон бажариб ташлайверди, чарчаш нималигини билмади. Кейин унга

жумбоқли мураккаб ишларни топира бошладик, фаросати етмайди, деб ўйлаган эдик; бунақа иш билан ҳам уни енга олмадик. Шунча ғайрат, шунча фаросатни қаёқдан олдийкин, хайронмиз! Ҳамма ишга фаҳми етяпти, ҳамма ишни эплайпти. Назаримизда ё ўзининг, ё бўлмаса, хотинининг жодуси бор-ов. У ўзимизнинг ҳам жонимизга тегиб кетди. Энди унга ҳеч ҳам бажариб бўлмайдиган иш буюрмоқчимиз. Мана, масалан, бир кун ичида жоме¹ қуриб берсин. Сиз, шоҳим, Емельяни чақиртиринг-да, унга бир кун ичида қасрингиз рўпарасига жоме қуриб беришни амр этинг. Қура олмаса, ана унда амрингизни бажармаганлиги учун бошини олишингиз мумкин.

Шоҳ Емельянга одам юборибди.

— Хў-ўш,— дебди у,— сенга буюраман: бир кун ичида қасрим рўпарасидаги майдонга янги жоме қуриб берасан, жоме эртага кечқурун қурилиб битиши шарт. Қуриб улгурсанг — бошингдан зар сочаман, қуролмасанг — каллангни оламан.

Емельян шоҳнинг бу буйруғини эшитибдию орқасига ўгирилиб, уйига жўнабди. «Энди адои тамом бўлдим»,— деб ўйлабди у. Уйига бориб, хотинига бундай дебди:

— Қани, хотин, отлан, бирон ёққа қочайлик, бўлмасам, бу ерда ўлиб кетишимиз ҳеч гапмас.

— Ие,— дебди хотини,— нимадан бунчалик юрагингни олдириб қўйдинг, нима сабабдан қочмоқчи бўляпсан?

— Нега энди қўрқмай?— дебди эр.— Подшо эртага бир кун ичида жоме қуришни буюрди менга. Қура олмасам, калламни олмоқчи. Дам ғанимат, қочиб қолайлик — ўзга илож йўқ.

Хотин бу таклифга рози бўлмабди.

— Подшонинг нимаси кўп — солдати кўп, қаёққа борма, тутиб олишади. Подшодан қочиб қутулиб бўлмайди. Куч-қудратинг бор экан, унинг буйруғини бажаришинг керак.

— Ахир қандай бажараман, эплай олмасам-чи?

— Э... отагинам! Сен ҳеч ғам ема, овқатлан-да, ётиб ухла: эрталаб барвақтроқ турсанг, ҳаммасига улгурасан.

Емельян ётиб ухлабди. Эрталаб уни хотини уйғотибди.

— Бора қол,— дебди у,— жомени битказ; мана сенга мих, мана болғача, бир кунлик ишинг қолган.

Емельян шаҳарга йўл олибди, бориб қараса, майдоннинг қоқ ўртасида янги қурилган жоме турганмиш. Сал чаласи бормиш. Емельян ишга киришиб, шу чала қолган ерларини то кечгача битириб тамомлабди.

Шоҳ уйқудан уйғониб, деразадан майдонга қараса, у ерда улкан жоме қад кўтарганмиш. Емельян уни айланиб юриб, у ер-бу ерига мих қоқаётганмиш. Шоҳ жоме қурдирганидан минг-минг пушаймон бўлибди, чунки энди Емельяни қатл эта олмаслиги, хотинини тортиб ололмаслиги унга роса алам қилибди.

У яна мулозимларини чақиртирибди.

¹ Жоме — энг катта бутхона.

— Емельян бу ишни ҳам эплади,— дебди у,— демак, уни қатл қилиб бўлмайди. Шундай мушкул вазифани ҳам у осонгина бажарди. У эплай олмайдиган биронта мураккаб иш ўйлаб топиш керак. Қани, ўйланглар, акс ҳолда, унинг ўрнига сенларни қатл этаман.

Мана, мулозимлар бошларини қотира-қотира, ахири шундай вазифа ўйлаб топибдилар: шоҳнинг амри бўйича, у қасрнинг гир атрофидан айланиб оқадиган дарё яратиши, ул дарёда кемалар сузиб юрган бўлиши шарт эмиш. Шоҳ Емельяни чақиртириб, унга шу янги ишни буюрибди.

— Баски, сен,— дебди шоҳ,— бир кечада бутун бошли жоме қуришга улгурган экансан, бу ишни ҳам удалайсан. Қисқаси, эртага менинг фармоним бўйича дарё тайёр бўлиши шарт. Акс ҳолда, каллангни оламан.

Емельян янаям кўпроқ ғамга ботиб, хотинининг олдига хомуш қайтиб борибди.

— Нега бунчалик авзоинг бузук?— дебди хотини,— ё шоҳ яна янги иш топширдими?

Емельян бўлган гапни сўзлаб берибди.

— Тезроқ қочайлик бу ердан,— дебди у.

Хотини бўлса:

— Солдатлардан қочиб қутулиб бўлмайди, бари бир, тутиб олишади,— дебди,— шоҳнинг айтганини бажариш керак.

— Ахир қандай бажараман уни?

— Э... отагинам,— дебди хотини,— сен ҳеч ғам ема. Овқатлан-да, баҳузур ётиб ухла. Эрталаб барвақтроқ турсанг, ҳаммаси тобида бўлади.

Емельян ётиб ухлабди. Эрталаб хотини уни уйғотибди.

— Бора қол саройга,— дебди у,— ҳаммаси тайёр бўлган. Фақат қаср рўпарасидаги бандаргоҳда озгина тупроқ уюлиб ётибди, белкурак олиб, ўша ерни текислаб қўйсанг, вассалом — иш тамом.

Емельян шаҳарга жўнабди; бориб қараса: қасрнинг гир айланаси катта дарёмишу, дарёда кемалар сузиб юрганмиш. Емельян сарой қаршисидаги бандаргоҳга борибди, қараса — у ерда озгина ер нотекис эмиш, белкурак билан ўша ерни текислай бошлабди.

Шоҳ уйғониб, ташқарига қараса, кўз олдида илғари ҳеч қачон бўлмаган дарё сарой атрофидан оқиб ўтаётганмиш, дарёда кемалар сузиб юрганмиш, Емельян бўлса, белкурак билан бир дўнгликни текислаётганмиш. Шоҳнинг капалаги учиб кетибди; дарё ҳам, дарёда сузиб юрган кемалар ҳам унинг кўнглига сигмабди. Бу гал ҳам Емельяни қатл эта олмаслиги унга роса алам қилибди. Шоҳнинг боши қотиб: «Бу мужикнинг қўлидан келмаган иш йўқ-а! Энди буёғи нима бўлади?» — деб ўйлай бошлабди.

Кейин ўз мулозимларини чақириб, бирга ўй ўйлай бошлабди.

— Шундай топшириқ ўйлаб топингларки,— дебди шоҳ,— уни бажаришга Емельянинг қурби етмасин. Шу топгача қандай иш

ўйлаб топган бўлсак, у лаънати ҳаммасини бекаму кўст бажарди, шунинг учун ҳам унинг хотинини тортиб ололмайдиман.

Мулозимлар ўйлаб-ўйлаб, ахири яна янги топшириқ топишибди. Улар шоҳ ҳузурига келиб, шундай дейишибди.

— Сиз, шоҳим, Емельяни чақириб бундай дейсиз: «Мен билмаган томонга бориб кел, мен билмаган нарсани олиб кел». Бари бир, у буйругингиздан бош товлай олмайди. Лекин у қаёққа бормасин, сиз, уёқ эмас, деб тураверасиз; нимаики нарсани кўтариб келмасин, бу нарса эмас, деяверасиз. Ана унда Емельяни қатл қилишингиз ҳам, хотинини тортиб олишингиз ҳам мумкин бўлади.

Шоҳ хурсанд бўлиб кетибди.

— Бу жуда доно маслаҳат,— дебди у.

Кейин Емельяни чақиртириб келиб, унга буюрибди:

— Мен билмаган томонга бориб кел, мен билмаган нарсани олиб кел. Агар олиб келмасанг, каллангни танангдан жудо қиламан.

Емельян уйига келиб, шоҳнинг қандай иш буюрганини хотинига айтибди. Хотини ўйланиб қолибди.

— Ҳа, майли,— дебди у,— шоҳнинг бу топшириғи ўз бошига бало бўлади. Энди ақл билан иш кўриш керак.

Хотин анча вақтгача ўй ўйлаб ўтириб, кейин эрига юзланибди:

— Сен жуда узоққа — мужиклару солдатларнинг қадимий онаси — бизнинг катта момомиз олдига боришинг, ундан ёрдам сўрашинг керак бўлади. Момомиз сенга бир нарса беради, уни олган заҳотинг тўғри шоҳ саройига бор, мен ўша ерда бўламан. Энди улардан қутилолмайдиман. Мени зўрлаб олиб кетишади, лекин бу кўпга чўзилмайди. Агар момомизнинг айтганларини бекаму кўст бажарсанг, тез орада мени қутқариб оласан.

У эрини сафарга отлантириб, унинг қўлига бир халтача билан урчуқ тутқазибди.

— Мана буни,— дебди хотин,— момога бер. Шу урчуқдан эрим эканлигингни билиб олади.

Шундан сўнг аёл эрини йўлга солиб юборибди. Емельян сафарга жўнабди, шаҳар ташқарисига чиқиб, машқ қилишаётган солдатларни кўрибди. Уларни бир оз томоша қилиб турибди. Солдатлар машқ қилиб бўлишиб, дам олгани ўтиришибди. Шунда Емельян уларнинг олдига келиб сўрабди:

— Биродарлар, билмайсизларми, ҳеч ким билмаган томонга қайси йўлдан борса бўлади, ҳеч ким билмаган нарсани қандай топса бўлади?

Солдатлар бу саволдан ҳайрон бўлиб қолишибди.

— Сени ўша ёққа ким юборди ўзи?— деб сўрашибди.

— Шоҳ,— дебди Емельян.

— Э, нимасини айтасан,— дейишибди улар,— мана, ўзимиз ҳам солдат бўлибмизки, ўзимиз билмаган томонга юрамиз-у,

аммо ҳеч ета олмаймиз, ўзимиз билмаган нарсани қидирамиз-у, лекин ҳануз топа олмаймиз. Сенга, ошна, ёрдам қила олмаймиз.

Емельян солдатлар билан бир оз чақчақлашиб ўтирибди-да, яна йўлга тушибди. Йўл юрибди, йўл юрса ҳам мўл юрибди, ахири бир ўрмонга етибди. Қараса, ўрмон ичида бир уйча турганмиш. Уйчада эса, мужиклару солдатларнинг онаси, жудаям қариб мункиллаб қолган бир кампир юм-юм йиғлаб, каноп толасидан ип йигириб ўтирганмиш, бармоқларини оғзидаги тупуги билан эмас, кўзидан оққан ёш билан ҳўллармиш. Кампир Емельяни кўрибди-ю, унга ўдағайлаб берибди:

— Нимага келдинг?

Емельян унга урчуқни узатиб, бу ерга хотини юборганини айтибди. Шу заҳоти кампир жаҳлидан тушиб, ҳол-аҳвол сўрай бошлабди. Емельян ҳам ўзининг жамики кўрган-кечирганларини: қандай қилиб гўзал қизга уйланганидан тортиб, шаҳарга кўчиб боргани борми, уни шоҳ ўзига фаррош қилиб ишга ёллагани борми, қасрда хизмат қилиб юрганида, жоме қургани-ю, дарё бунёд қилиб, унда кемаларни суздиргани борми, кейин, ниҳоят шоҳ унга: мен билмаган томонга бориб кел, мен билмаган нарсани олиб кел, деб буяурганигача бир бошдан сўзлаб берибди.

Кампир Емельянинг ҳикоясини эшитиб, йиғидан тўхтабди. Кейин бир нималарни гўлдирай бошлабди:

— Фурсат етибди чоғи. Ҳа, майли,— дебди кампир,— ўтир, ўғлим, қорнингни тўйғазиб ол.

Емельян овқатланиб олгач, кампир унга бундай деб гап уқтира бошлабди:

— Сен манави ип коптогини оливол. Уни думалатиб, орқасидан кетавер. Жуда узоқ йўл юришингга тўғри келади — то денгиз бўйигача борасан. Денгизга етгач, бир улкан шаҳарни кўрасан. Шу шаҳарнинг энг чекка ҳовлисига кириб, у ерда тунаб қолиш учун ижозат сўра. Ўзингга керак нарсани худди ана шу уйдан қидир.

— Ўша керак нарсани мен қандай билиб оламан, бувижон?

— Қай бир нарсага ота-онанинг гапидан ҳам кўпроқ қулоқ солинса, сен қидирган нарса ўша бўлади. Сен уни ол-у, тўғри подшонинг ҳузурига югур. Подшо уни кўради-да, йўқ, бошқа нарсани олиб келибсан, дейди. Шунда сен: «Ундай бўлса, буну уриб синдириш керак»,— дейсан-у, ўша нарсани ураверасан, кейин дарё бўйига бориб, уни синдирасан-у, сувга оқизиб юборасан. Ана шунда хотинингни ҳам қайтариб оласан, менинг ҳам кўзёшимни аритасан.

Емельян момо билан видолашибди, ип коптогини думалатиб, орқасидан кетаверибди. Копток думалаб-думалаб, ахири уни денгиз бўйига бошлаб борибди. Бу ерда катта шаҳар бор экан. Шаҳар чеккасида данғиллама бир уй турганмиш. Емельян шу уйга кириб, тунаб қолишга рухсат сўрабди. Эгалари рози бўлишибди. Емельян эрталаб барвақт уйғонибди, қулоқ солса, уй эгаси туриб,

ўғлини уйғотаётганмиш, унга ўтин олиб келишни буюраётганмиш-у, лекин ўғил қулоқ солмаётганмиш.

— Хали эрта, — дермиш ўғил, — улгураман.

Яна қулоқ солса, печь устида ётган она ҳам гапира бошлабди:

— Тура қол, ўғлим, ўтинга бориб кел, биласан-ку, отангнинг дармони йўқ. Қандай қилиб борсин? Бўла қол.

Лекин ўғил тамшаниб қўйиб, яна ухлаб кетибди. Шу пайт бирдан кўчадан алланиманинг гумбирлагани, тарақлагани эшитибди.

Ухлаб ётган ўғил сапчиб ўрнидан туриб, тез кийинибди-да, кўчага отилибди. Емельян ҳам «дик» этиб ўрнидан турибдию ота билан онанинг сўзидан ҳам инобатлироқ бўлган бу гумбурлаган нарсанинг нима эканлигини ўз кўзи билан кўргани боланинг орқасидан югурибди.

Емельян кўчага чиқиб қарса — бир одам доирага ўхшаган нарсани қорнига осиб олиб, уни чўплар билан уриб кетаётганмиш. Гумбирлаётган нарса шу экан: ўғил шунинг овозини эшитиб, югуриб чиққан экан. Емельян югуриб бориб, у нарсани томоша қила бошлабди. Қараса: у бочкага ўхшаш дум-думалоқ эмиш-у, ости билан устига тери қопланганмиш.

— Бу нарсанинг оти нима? — деб сўрабди Емельян.

— Ноғора, — дебди ноғорачи.

— Нима, унинг ичи бўшми?

— Бўш.

Емельян ҳайрон бўлиб қолибди, кейин, шу нарсани менга бер, деб сўрай бошлабди. Ноғорачи бермабди. Емельян бошқа сўрамабди. лекин ноғорачининг орқасидан эргашиб юраверибди. То кечгача эринмай юрибди. Ноғорачи ётиб ухлаганида Емельян ноғорани олиб қочиб кетибди. У югура-югура, ахири, ўз шаҳрига етиб келибди. Энг аввал хотинини бориб кўрмоқчи экан, лекин уйига кирса у йўқмиш. Емельян жўнаб кетган куннинг эртасига ёқ хотинини шоҳ саройига олиб кетишган экан, ундан кейин Емельян тўғри саройга бориб, шоҳнинг амри билан, у билмайдиган ерга борган, у билмайдиган нарсани топган одам келганини хабар қилишларини сўрабди. Шоҳга шундай деб айтишган экан, у: Емельян эртага келсин, дебди. Лекин Емельян ўзининг келганини шоҳга яна бир марта хабар қилишларини сўрабди.

— Мен бугун етиб келдим, — дебди у, — шоҳ буюрган нарсани олиб келдим, ҳозирнинг ўзида у олдимга чиқса чиқди, бўлмаса ўзим кираман.

Шу гапдан кейин шоҳ чиқибди.

— Қаерда бўлдинг? — деб сўрабди шоҳ.

Емельян жавоб қайтарибди.

— У ер эмас, — дебди шоҳ. — Хўш, нима олиб келдинг?

Емельян нима олиб келганини айтишга оғиз жуфтлаган экан, шоҳ у томонга қайрилиб ҳам қарамай:

— У эмас, — дебди.

— Унақа бўлса,— дебди қарол,— буни синдириб ташлаш керак, худо олсин.

Шундай деб Емельян саройдан чиқибди-да, ноғорани чала бошлабди. Шунда шоҳнинг жамики қўшини ноғора овозини эшитиб, Емельяннинг олдига тўпланибди. Унга честь бериб, буйруғини кутибди. Шоҳ бўлса, дераза олдида туриб, Емельянга эргашмаларинг, деб бақирармиш ўз лашкарларига. Лекин ҳеч ким шоҳга қулоқ солмабди, ҳамма Емельяннинг орқасидан кетаверибди, бу ҳолни кўриб кўрқиб кетган шоҳ Емельяннинг хотинини саройдан олиб чиқиб, эрига топширишни буюрибди ва Емельяндан: «ноғорангни менга бер»,— деб илтимос қила бошлабди.

— Иложим йўқ,— дебди Емельян.— Менга буни мажақлаб синдириб, бўлақларини дарёга оқизиш буюрилган.

Шундан кейин Емельян дарё бўйига борибди, барча солдатлар ҳам унинг орқасидан эргашиб боришибди. Емельян у ерда ноғорани ёриб, майда-майда қилиб синдирибди-да, ҳамма бўлақларини дарёга ташлабди — шу заҳоти жамики солдатлар ҳар томонга тирақайлаб қочиб кетишибди. Емельян бўлса, хотини билан ўз уйига йўл олибди.

Шу-шу бўлибди-ю, шоҳ уни безовта қилмай қўйибди. Емельян ҳам ўз хотини билан узоқ умр кечиришиб, мурод-мақсадларига етишибди.

Н. Г. Гарин-Михайловский

УЗБИЛАРМОНЛИК

Бир эр-хотин бор экан, иккови ҳам яхши одам эканлару, аммо биров гапирганда ҳеч вақт охиригача қулоқ солмай, доим:

— Биламиз! Биламиз!— деб қичқиришар экан.

Бир куни уларникига бир одам халат олиб келибди.

— Бу халатни кийиб, битта тугмасини тақсанг,— дебди ўша одам,— ердан бир қарич кўтариласан, иккита тугмасини тақсанг — осмоннинг ярмигача учиб чиқасан, учтасини тақсанг — осмони фалакка чиқиб кетасан.

Эр қандай қилиб ерга қайтиб тушиш кераклигини сўраш ўрнига:

— Биламиз!— деб қичқирибди.

У халатни кийиб, ҳамма тугмаларини бирданига тақибди-ю, осмонга учиб кетибди.

Хотини унинг орқасидан югуриб:

— Қаранглар, қаранглар, эрим учиб кетяпти!— деб қичқирибди.

У шу кўйи кўзи осмонда югуриб кетаверибди. Охири кўрмай қолиб, жарликка тушиб кетибди. Жарликнинг тагида дарё оқар экан. Айтишларича, ўша эркак осмонга чиқиб, бургут бўлиб қолганмиш, хотини бўлса, сувга қулаб, балиққа айланганмиш.

Қиссадан ҳисса шуки, ўзбилармонларга бу ҳам жуда энгил жазо.

ЙУЛБАРС ОВЛОВЧИЛАР

Бундан йигирма йилча бурун Ҳамгёнгдо вилоятининг Кильч-жу шаҳрида йўлбарс овловчилар жамияти бор эди. Жамиятнинг ҳамма аъзолари катта бойлар эди. Бир камбағал йигит бу жамиятга аъзо бўлишга кўп уриниб кўрди, лекин ҳаракатлари зое кетди.

— Э-э, сенга йўл бўлсин!— деди Жамият раиси унга.— Камбағал одам одам эмаслигини билмайсанми? Тур, йўқол!

Лекин камбағал йигит ўз билганидан қолмади, амаллаб бир ажойиб пўлат найза ясади. Бу найза бошқа ҳамма овчиларникидан яхши бўлса яхши эдики, ёмон эмас эди. Кунлардан бир кун овчилар йўлбарс овлагани тоққа жўнашди. Йигит ҳам уларнинг кетидан эргашди.

Овчилар бир жар ёқасига келиб, нафас ростлаш учун тўхташганда, йигит улар олдига келиб, «Мени ҳам қаторларингга кўшинглар»,— деб яна бир марта илтимос қилди.

Бой овчилар хушвақт эдилар, бу камбағал йигит билан ишлари йўқ эди, улар камбағал йигитни яна калака қилиб ҳайдаб юборишди.

— Хўп, майли, ундай бўлса, сизлар бу ерда ичкилик ичиб, маишат қилаверинглар, мен бир ўзим овга бораман,— деди камбағал йигит.

— Боравер, девона, йўлбарслар бурда-бурда қилиб ташлашсин десанг, боравер,— дейишди унга.

Шунда йигит:

— Сизларга хор бўлгандан кўра, йўлбарс чангалида ўлганим яхши,— деди-да, ўрмонга кириб кетди. Ўрмоннинг қалин жойига етганда у баҳайбат олачипор йўлбарсга дуч келиб қолди. Йўлбарс йигитни мушук ўрнида кўриб, дам сакраб ёнига келса, дам нариёққа сапчир, дам ерга ётиб олиб, думини менсимай силкитарди.

Овчи йўлбарсга одатдагидай ғазаб билан:

— Да цхан подара (қоч, найза ейсан)!— дея қичқирмағунича шундай бўлаверди.

Йигитнинг қичқирганини эшитган йўлбарс унга ҳамла қилгани, найзага дуч келиб, учини маҳкам тишлаб олди. Лекин йигит бир зарб билан найзани йиртқичнинг бўғзига санчди. Йўлбарс йиқилиб, жон берди.

Бу — ургочи йўлбарс эди. Ургочининг нори ёрдам бергани югуриб кела бошлади.

Энди нор йўлбарсга: «Қоч, найза ейсан!»— деб қичқиришнинг ҳожати ҳам йўқ эди. Йиртқич йигитни кўрган заҳоти даҳшатли бир сакраш билан унга ташланди.

Йигит бу сафар ҳам найзасини тўғрилашга улгурди-да, йўлбарснинг бўғзига найза санчди. Сўнгра ҳар иккала йўлбарснинг жасадини буталар орасига олиб кириб қўйди, думларини эса йўл устига ташлади.

Кейин маишат қилиб ўтиришган бой овчилар ҳузурига қайтиб келди.

— Хўш, қалай? Нечта йўлбарс ўлдирдинг?

— Иккита йўлбарс топдиму лекин удалолмай, сизлардан ёрдам сўраб келдим.

— Бу бошқа гап, қани, бизга кўрсат унда.

Бой овчилар маишатни тўхтатиб, йигитга эргашишди. Улар йўл-йўлакай:

— Ҳа, ўлгинг келмадими, бизсиз ишинг битмадими?..— дея калака қилиб боришди.

— Қаттиқ гапирманглар,— деди камбағал овчи,— йўлбарсларга яқинлашиб қолдик.

Бойваччалар ноилож жим бўлишди. Энди камбағал йигит уларнинг мутасаддисига айланганди.

— Мана йўлбарслар,— деб йўлбарсларнинг думини кўрсатди у.

Бой овчилар бараварига:

— Қоч, найза ейсан!— деб қичқиришди.

Лекин йўлбарслар жонсиз, қимирламас эди.

Шунда камбағал йигит:

— Улар аллақачон биттадан найза еган, энди шаҳарга элтилса бас, ўз-ўзингларники бўлади, қани, бир кўтаринглар-чи,— деди.

М. Горький

ЕВСЕЙКАНИНГ ҲАНГОМАСИ

Кунлардан бир куни Евсейка исмли ажойиб болакай денгиз соҳилида балиқ овлаб ўтирган эди. Ҳадеганда балиқ илинавер-маслигини кутиб ўтиришдан зерикарли иш йўқ. Кун бўлса иссиқ эди. Зерикиб, мудрай бошлаган Евсейка шалоп этиб сувга ағдарилиб тушди.

Майли, ағдарилса ағдарилибди-да; Евсей бундан қўрқиб кетмай, аста суза бошлади, кейин шартта шўнғиб, ҳаш-паш дегунча денгиз тубига етиб тушди.

Сўнгра у қизғиш ва майин йўсин кўрпаси билан қопланган тош устига ўтириб, атрофга боқди. Қандай ажойиб манзара!

Шошилмайгина қип-қизил денгиз юлдузи ўрмалаяпти, тошлар устида мўйловдор лангустлар одимлаётир, ёнлаб-ёнлаб қисқичбақа силжимокда; қаёққа қараса, тошлар устига инган баайни донадор олчалар янглиғ актиниялар кўринади. Ана бинафша тусли денгиз лилиялари, улар тебрангани сари гул очади; худди пашша сингари визиллаб креветкалар учиб юради, нарироқда денгиз тошбақаси ўрмалайди, унинг оғир косаси устида яшил рангли икки балиқчи капалак сингари қанот қоқиб ўйноқлайди, ҳув анов ёқда, оппоқ тошлар устида танҳо қисқичбақа чиганоғини судраб юрибди. Унга қараб туриб, Евсейканинг ёдига таниш шеърнинг бир мисраси келди:

Яков тоғанинг уйи, араваси эмас бу...

Тўсатдан сурнайга ўхшаб чийиллаган овоз эшитилди:

— Сиз ким бўласиз?

Евсейка қараса, нақ энсасидаги кўкимтир-кумушранг тангаларини ялтиратиб, кўзини бақрайтириб каттакон бир балиқ келиб турибди, у худди ҳозиргина товада қовурилиб, дастурхонга тортилган балиққа ўхшаб тишларини иршайтириб ҳам қўяди. Бу унинг табассум қилгани бўлса керак-да.

— Сизми менга гапираётган? — деб сўради Евсейка.

— Ме-ен-н...

Евсейка ҳайрон бўлиб сўради:

— Ростдан сизми? Қандай қилиб? Балиқ гапирмайди-ку ахир?..

Ичида эса ўйлади:

«Ие, буни қаранг-а! Мен, масалан, немисчани сира тушунмайман. Аммо балиқ гапирувди — дарров тушундим! Қойил-е!»

Евсейка жойлашиброқ ўтириб олиб, тагин теваракка кўз ташлади: атрофида ранг-баранг майда чавоқ балиқлар билтанглаб сузиб юрган экан. Улар қиқир-қиқир кулиб, сўзлар эди:

— Вой, буни қаранглар! Бир ғалати махлуқ сузиб келди: думи иккита!

— Тангалари йўқ экан, хи-хи...

— Сузгичлари ҳам иккита экан холос!

Айрим ботирроқ балиқчалар нақ бурнининг учигача сузиб келиб, тегажоғлиқ қилишарди:

— Ювош-ювош!

Евсейканинг аччиғи келди:

— Вой қурғурлар-ей! Гўё олдиларида одам турганини билмагандайлар-а.

Болакай уларни тутмоқчи бўлиб, қўлларини чўзди, балиқчалар бўлса питирлаб, бир-бирларининг тумшукларига, биқинларига туртиб нари қочишар, кейин ҳаммалари тўдалашиб, қари қисқичбақани масхара қилиб, жўровоз куйлашарди:

Судралади уззу-кун,
Ғажийди балиқ думин,
У билмас, дум — қурук, қоқ,
Маза чивин — бақалоқ!
Судралганча уззу-кун
Ғажийди балиқ думин,
Дум — нақ чандир, у билмас...

Қисқичбака бўлса, мўйловларини диккайтириб, дастпанжаларини чўзиб пишиллайди:

— Хап, қўлимга тушсанглар таъзирларингни бераман ҳали!

— Баджаҳл экан, — деб ўйлади Евсейка.

Ҳалиги катта балиқ яна Евсейкага яқин келиб деди:

— Ҳамма балиқлар гапирмайди, соқов деб ким айтди сизга?

— Отам айтган.

— Ота? У нима дегани?

— Ҳа, энди... Сенга ўхшайди-ю, фақат мендан анча катта, мўйлови ҳам бор. Жаҳлини чиқармасангиз, ўзи яхши одам...

— Отангиз балиқ гўшти ейдими?

Қўрққанидан Евсейканинг тили тутилди: «ҳа, ейди», — деб кўр-чи!

Бола бошини кўтарди, сувнинг ортидан кўкимтир хира осмонни, мис товоққа ўхшаш сап-сарик қуёшни кўрди, мулоҳаза қилиб кўриб, ёлғонлашга ўтди:

— Йўқ, отам балик гўшти емайди, қилтаноғи кўп...

— Ҳе, бу ғирт бўлмағур гап-ку!— деб қичқириб юборди хафа бўлиб балиқ.— Биз ҳаммамиз қилтаноқли эмасмиз ахир! Мана, мисол учун биз...

«Гапни бошқа ёққа бурмаса бўлмайди»— деган хулосага келди Евсейка. Кейин у мулозим овозда сўради:

— Сиз ҳеч сув сатҳига чиқиб кўрганмисиз?

— Зарил кептими?!— беписанд пишқирди Балиқ.— Уёқда лоақал нафас олиб ҳам бўлмайди-ку...

— Шунақа-ю, аммо пашшалар кўплигини айтмайсизми...

Балиқ болакайнинг атрофида суза-суза нақ бурни қаршисида тўхтади.

— Паш-ша. Ундай бўлса, сиз нега бу ёққа сузиб келдингиз?

«Ўлдим энди!— деб ўйлади Евсейка.— Ҳозир бу тентак балиқ еб қўяди мени!»

Аммо у сир бермай, бепарвогина жавоб қайтарди:

— Ўзим шундай, сузиб келувдим-да...

— Ҳм-м!— яна пишқирди Балиқ.— Ким биледи тагин, сиз балки сувга чўккан одамдирсиз?

— Қўйинг-е,— хафа бўлиб қичқирди бола.— Ҳечам унақамас. Мана ҳозир ўрнимдан тураман-да, кейин...

Аммо туришнинг ҳеч иложи йўқ, худди қалин кўрпа билан ўраб, устидан арқон билан чирмалгандай бурилиб ҳам, сурилиб ҳам бўлмасди!

«Ҳозир йиғлаб юбораман»— деб ўйлади Евсейка, бироқ шу ондаёқ минг йиғласин, барибир сув ичида кўз ёши кўринмаслигини фаҳмлаб қолди. Тўғри-да, балким йўли топилар, бу қийноқдан қутулар ахир!

Атрофда эса, эҳҳе, шунчалар кўп турли-туман денгиз жониворлари йиғилибдики, санаб саноғига етолмайсан!

Евсейканинг тиззасига худди чўчка боласига ўхшаган глоурия ўрмалаб чиқиб келаётибди, у тагин пишиллаб ҳам қўяди:

— Сиз билан яхшироқ танишиб олсам девдим...

Боланинг нақ юзи ёнида пуфак дейилган яна бир жонивор титраб турар, у ҳарсиллаб-пишиллаб Евсейкага тикиларди:

— Тузук-тузук! Қисқичбақагаям ўхшамайди, балиққа ҳам, молюскага ҳам сира ўхшамас экан, во-вой-вой!

— Бу саннашингизда мени ҳар нарсага ўхшатасиз шекилли,— деди пуфакка Евсейка. Бу пайт тиззасига лангуст чиқиб олиб, унга тикондай кўзларини қадаган кўйи нуқул:

— Соатингиз неччи бўлди?— дея сўрар эди.

Шундоққина Евсейканинг биқинидан худди ҳўл дастрўмолга ўхшаб ҳилвираганича сепия деган бир денгиз жонивори сузиб ўтди, теваракда шишадан ясалган шарчаларга ўхшаш сифонофорлар милт милт сузиб юрар, бир қулоғини креветка ямламоқчи бўлар, иккинчи қулоғи устида ҳам алланарса жонсарак гимирларди, бошида майда қисқичбақалар ўрмалашар, сочларида ўрмалашиб тортқилашарди.

— Вой-вой-вой! — деб хитоб қилди Евсейка ўзини худди ойиси боласига жаҳл қилиб турганида ўзини беғам ва қувноқ тутадиган отаси каби кўрсатишга тиришиб.

Тўсатдан унинг боши устига гала-гала балиқлар етиб келиб тўхтади-да, сузгич қанотларини оҳиста тебратганларича болага худди алгебра каби зерикарли бўлган маънисиз кўзларини тикиб ўзаро гўлдираша бошлади:

Қай махлуқ бу — мўйловсиз, танга-танга тўни йўқ,
Икки оёғи бору, аммо бизлар каби думи йўқ?
Қисқичбақа ҳам эмас, балиққа ҳам ёт эрур,
Саккизоёқ безбетга у балким яқин зотдур?

«Тентаклар! — деб ўйлади Евсейка хафа бўлиб. — Мен ўтган йили она тилидан иккита тўрт олганман холос, саккизга ҳам, саккизоёққа ҳам бундан бошқа яқинлигим йўқ ахир!»

Кейин у ўзини ҳеч нарса кўрмаганга, ҳеч нима укмаганга солди, ҳатто беғамгина бир ҳуштак чалиб ҳам қўймоқчи бўлди. Кўрсаки, бунинг иложи йўқ — оғзига сув кириб кетяпти.

Ҳалиги тегажоқ балиқ тагин яқин келиб:

— Хўш, биз томонлар ёқдими сизга? — дея сўраб қолди.

— Йўқ... Э-э, нима десам экан сизга, ҳа, айтгандай, жуда ёқди!... Бизнинг уйимизда ҳам худди шунақа, одам зерикмайди, — жавоб қайтарди Евсейка. Кейин бу гапидан ўзи қўрқиб кетди: «Е тавба, нималар деяпман ўзи?! Нақ жаҳли чиқса борми, ҳаммалари ёпирилиб келиб, мени еб қўйишлари мумкин-а!»

Евсейка дарров бошқа гап ўйлаб топди:

— Келинг, бирон ўйин ўйнайлик, зерикапман...

Бу гап шилқим балиққа мойдай ёқди, у кулимсираб, юмалоқ оғзини очиб иржайган эди, томоғидаги пуштиранг ойқулоғи ҳам кўриниб кетди. Сўнгра балиқ думини жилпанглатиб, ўткир тишларини ярақлатган кўйи хириллаб қичқирди:

— Ўйнаймизми, жуда соз! Ўйнаймизми, жуда соз!

— Юқорига қараб суза қолайлик! — таклиф қилди Евсейка пайтдан фойдаланиб.

— Нега энди? — ажабланиб сўраб қолди балиқ.

— Пастга қараб сузолмаймиз-ку ахир! Қолаверса, юқорида пашшалар жудаям кўп...

— Паш-шалар? Сиз уларни яхши кўрасизми?

Евсейка фақат онаси билан отасини, бундан ташқари музқаймоқни яхши кўрарди холос. Лекин ҳозир нимаям десин:

— Ҳа...

— Бўпти унда. Қани, суздикми? — Балиқ бошини юқори кўтариб тарадудланган эди, Евсейка шап этиб унинг ойқулоқларидан маҳкам ушлаб олиб қичқирди:

— Кетдик, мен ҳам тайёрман!

— Шошманг! Ҳой, ғалати махлуқ, ойқулоқларимни маҳкам чангаллаб оғритвордингиз-ку!..

— Ҳечқиси йўқ, қани, кетдик!

— Ҳечқиси йўқ деганингиз нимаси? Ўз қадрини билган балиқ нафас олмасдан яшолмайди ахир.

— Қизиқ экансиз-ку! — дея қичқирди бола. — Мунча баҳслашасиз, ўйнаймиз дегандан кейин, ўйнаш керак-да!

Ичида эса:

«Ишқилиб, мени сал юқорига тортиб чиқарса бўлди, уёғига ўзим сузиб чиқа оламан» — деб ўйлар эди.

Балиқ худди ўйин тушаётгандай жилпанглаб суза кетди. Бор овозини қўйиб, кучаниб, хириллаб ашула ҳам айтар эди:

Сузгич қаноти шиллик,
Ўзи сертиш, кўп қирра,
Овқат дея бадқилиқ —
Чўртон қувлар мойбалиқ!

Майда балиқчалар ҳам атрофда чарх уриб сузиб, барабар жўр бўлишди:

Ишлар шундай битади:
Чўртон балиқ кутади,
Кутиб, охир тутади,
Ишлар шундай битади!

Сузиб-сузиб кетаверишди, юқорилаган сари тезроқ, тобора енгилроқ сузишар эди. Бир маҳал Евсейканинг боши сувдан юзага чиқиб қолди.

— Вой!

Евсейка бундай қараса, ҳаво очик, қуёш акси сувда жимирлаб турибди, зумрад мавжлар қирғоққа майин урилиб, бир маромда куйлаяпти. Евсейканинг қўлидан чиқиб кетган қармоғи қирғоқдан анча ичкарида, сув сатҳида сузиб юрибди, ўзи бўлса, боя йиқилган тоши устида ўтирибди: кийимлари ҳам, бадани ҳам куп-қуруқ!

— Уҳ! — деди Евсейка қуёшга қараб куларкан, — мана сузиб ҳам чиқдик!

ИВАНУШКА ТЕНТАКВОЙ ТЎҒРИСИДА ЭРТАК

Бор экан-да йўқ экан, Иванушка деган бир тентаквой бор экан. Ўзи хўп келишган, полвонгина экан, аммо нимаики қилмасин, ҳамма иши кулгили чиқаверар, бошқа одамларникига ўхшамас экан.

Биров уни қарол қилиб ишга олибди, ўзи бўлса, хотини билан шаҳарга отланибди. Хўжайиннинг хотини Иванушкага:

— Болалар билан қоляпсан, уларга қараб ўтир, овқат бер, — депти.

— Нима овқат бераман?— сўрабди Иванушка.

— Ёғоч челақда сув опкеласан, хў-ўш, ун, картошка дегандай, масаллиқ тўғраб, қайнатсанг бўлди, битта овқат тайёр-да!

Хўжайин ҳам тайинлабди:

— Эшик ёнидан жила кўрма, тагин болалар ўрмонга кетиб қолишмасин, ҳазир бўл!

Эр-хотин жўнаб кетишибди. Иванушка бўлса, дарров болаларни уйқудан уйғотиб, икковини уйнинг бир бурчагидаги ерга ўтқазиб қўйибди, ўзи уларнинг рўпарасида бакрайиб:

— Қараб тур, деб тайинлашган, мана, қараб турибман,— дермиш.

Болалар ерда ўтириб-ўтириб, охири зерикишибди, қоринлари ҳам очибди. «Овқат бер» деб Иванушкага ялинишибди. Иванушка ёғоч челақни тўлатиб сув опкелибди, устига ярим қопча ун, шунча картошка тўкибди, ҳаммасини ҳали сув опкелган обкаши билан аралаштириб чиқибди, сўнг атрофга аланглаб минғирлабди:

— Хўш, бу-ку, бўлди, кейин қайнатасан девди, қайсинисини қайнатсам экан?

Болалар буни эшитиб қолиб, қўрқиб кетишибди:

— Вой, бизни қайнатаман деяпти!

Улар шартта ўринларидан туриб, кўчага тирақайлаб қочишибди.

Иванушка улар ортидан қараб, манглайини қашибди: «Ие, энди уларга қандай қараб тураман? Бунинг устига, эшикнинг ёнидан жилмагин деб тайинлашган, бўлмаса, болалар ўрмонга қараб қочишади ахир».

Челақда тўлиб-тошган картошкаю унга қараб дебди:

— Узинг қайнайвер энди, қозоним, мен болаларга қарашим керак!

Иванушка эшикни кесақисидан чиқариб, елкасига ортмоқлабди-да, ўрмон оралаб кетаверибди. Бир маҳал қараса, рўпарасидан Айиқ ўкириб келяпти, Иванушка эшик кўтариб тентираганини кўриб, ҳайрон бўлганидан бўкириб келяпти:

— Ҳой, кимсан, нега ўрмонга ўтин олиб келяпсан?

Иванушка бўлган гапни айтиб берган экан, Айиқ ўтириб олиб, хохолаб юборибди.

— Вой бу тентақни қилган ишини қаранглар! Шу ишинг учун сени ҳозир еб қўяман!

Иванушка бўлса, пинагини бузмай:

— Сен, яхшиси, анов болачаларни еб, бир адабини берсанг-чи, қайтиб ўрмонга қараб қочмайдиган, ювош бўлиб қолишармиди?..

Айиқ қаҳ-қаҳ отиб, ағанай-ағанай роса кулибди, хохолаб ўрмонни бошига кўтарибди:

— Умримда сендақа тентақни ҳеч учратган эмасман. Юр, сени хотинимга ҳам бир кўрсатай!

Айиқ Иванушкани ўз ўнгирига бошлаб кетибди. Иванушка унга эргашиб, йўлга тушибди, елкасидаги эшик шох-шаббаларга тарақлаб урилармиш.

— Э, ташла унингни!— дебди Айиқ.

— Йўқ, мен сўз бердимми, уддасидан чиқаман: эшикнинг ёнидан узоққа жилмайман!

Ўнгирига етиб боришибди. Айиқполвон хотинига:

— Маша, муни қара, ғирт тентакни олиб келдим! Кулавериб ўласан гапларини эшитсанг!— дебди.

Иванушка Айиқбекадан сўрабди:

— Холажон, болаларни кўрганинг йўқми?

— Билмадим, менинг болаларим ухлаб ётишибди.

— Қани, кўрай-чи, балким ўшалардир?

Айиқбека Иванушкага ухлаб ётган учта айиқчани кўрсатибди.

Иванушка бошини чайқабди:

— Йўқ, булар эмас, меникилар иккита эди.

Айиқбека унинг анқовлигига кулиб юборибди:

— Тавба, ахир сенинг болаларинг одам боласи бўлса керак?

— Э, билмасам,— дебди Иванушка,— ким уларнинг фарқига борарди, ҳаммасиям кичкина гўдак бўлса!

— Вой анойи-ей,— дея ажабланибди Айиқбека. Кейин эрига:

— Михайло Потапич, қўй, уни емайлик, бизда қарол бўлиб юра қолсин,— дебди.

— Бўпти,— дея кўнибди Айиқполвон,— юрса юраверсин, ўзи одам бўлгани билан, безарар, мўминга ўхшайди.

Айиқбека Иванушкага сават бериб:

— Ўрмондан хўжағат териб кел, болалар уйғонишса еб, бир маза қилишади,— деб буюрибди.

— Хўп бўлади-да!— дебди Иванушка.— Сизлар эшикни қўриқлаб туринглар!

Иванушка ўрмонда хўжағат териб, саватини лиқ тўлғазибди, ўзи ҳам тўйгунича ебди. Айиқлар ёнига қайтаркан, овозини қўйиб ашуладан олибди:

Яшил қўнғизчалар.

Тилла қўнғизчалар,

Чумолилар — бошқа гап,

Калтакесак ҳам!

Ўнгирига етиб келиб, қичқирибди:

— Мана хўжағат, кеп қолинг!

Айиқчалар дўмбиллаб чопиб чиқишибди: саватга бошларини тикишиб, бир-бирини итариб-суришиб, думалашиб хўжағат ейишибди, росаям қувнашибди.

Иванушка уларга қараб туриб:

— Э, аттанг, нега мен ҳам Айиқ эмасман-а, бўлмаса, менинг ҳам шунақа болаларим бўларди,— дебди.

Айиқ билан хотини тагин хохлаб кулиб юборишибди.

— Вой тавбангдан кегай,— дея қақ-қақ отиб, биқинини ушлабди Айиқ,— бу кулдиравериб ўлдиради шекилли бизни!

— Менга қаранглар,— дебди Иванушка,— сизлар яна эшикни қўриб тура туринглар, мен болаларни қидириб келай, топмасам, хўжайин таъзимни беради ҳали!

— Миша, унга бир ёрдам берсанг-чи,— дея Айиқбека эридан илтимос қилибди.

— Ҳа, тўғри,— дея кўнибди Айиқ ҳам.— Бу тентаквойга кўмаклашиш керак.

Айиқ билан Иванушка икковлари ўрмон ичидаги сўқмоқ йўлда дўстона гаплашиб кетишаверибди:

— Ҳой, менга қара, сен мунчаям аҳмоқ бўлмасанг-а!— дебди Айиқ азбаройи таажжубланганидан. Иванушка бўлса, Айиқдан:

— Хўш, ўзинг-чи, ўзинг ақллимисан?— деб сўраб қолибди.

— Менми?

— Ҳа-да!

— Қайдам.

— Мен ҳам билмайман. Энди айт: сен ёмонмисан?

— Йўқ, зарил кептими ёмон бўлиб.

— Ҳа, ўлма. Менимча, аслида ким ёмон бўлса, ўша аҳмоқ! Мана, мен ҳам ёмон эмасман. Бундан чиқдики, сен билан мен аҳмоқ эмас эканмиз!

— Ол-а, гапниям қийиб юбораркансан!— деб ҳайрон қолибди Айиқ.

Шу пайт бир бутанинг тагида ухлаб ўтиришган икки болани кўриб қолишибди.

— Шулармиди сенга қарашли болалар?— деб сўрабди Айиқ.

— Билмасам,— дебди Иванушка,— меникиларнинг қорни оч эди шекилли.

Болаларни уйғотиб, сўрашибди:

— Қорнинглар очми, овқат ейсизларми?

— Қорнимиз оч, росаям оч!— дейишибди болалар бараварига.

— Ҳа, унда, мана шулар меники!— дебди Иванушка.— Энди мен буларни қишлоққа олиб бора қолай. Сен эса, амакижон, ҳалиги омонат эшикни обориб берсанг, ўзим борай десам вақт йўқ, овқат қилишим ҳам керак.

— Бўпти,— дебди Айиқ.— Обораман!

Иванушка болаларни олдинга ўтказиб, тайинланганидай уларга қараб йўлга тушибди. Ашула деганни ванг қўйибди:

Мундоқ ишлар қайда бор:

Қўнғизлар қуён овлар!

Бута тагидан тулки

Қараб кўзини товлар!

Уйга кирса, хўжайинлари шаҳардан қайтиб келиб, уй ўртасида ёғоч челақ турганини, унга лимиллатиб сув қуйилиб, устига картошка билан ун босиб ташланганини, эшик суғурилганини,

болаларнинг йўқлигини кўриб, аччиқ-аччиқ йиғлаб ўтиришган экан.

— Нимага йиғлаяпсанлар?— деб сўрабди Иванушка.

Шунда ота билан она болаларини кўришиб, йиғини бас қилишибди. Егоч челақдаги бўтқани кўрсатиб, Иванушкадан:

— Бу нима қилганинг?— деб сўрашибди.

— Овқат-да!

— Овқат деганни шунақа пиширадими?

— Мен қаёқдан билай, ўзинглар айтдинглар-ку.

— Хўш, унда эшик қаёққа гумдон бўлди?

— Эшикни ҳозир опкелади, ана, келди ҳам!— дебди у.

Хўжайинлар деразадан кўчага қарашса, эшикни елкасига қўйиб Айиқ келаётганмиш, одамлар ҳар ёққа тирқираб қочиб, томларга, дарахт учларига чиқиб кетишаётганмиш. Дарвозоналарда занжирга боғланган итлар ҳам қўрққанидан гингшиб турганмиш. Фақат бир қизил даканг хўроз кўчанинг ўртасида ғоз турганича Айиққа бўйнини чўзиб, тап тортмай қичқирармиш:

— Қани, қорангни ўчирчи-и-и!

А. Толстой

*Бу асарни Людмила Ильинична
Толстаяга бағишлайман*

**ОЛТИН КАЛИТ ЕКИ БУРАТИНОНИНГ
САРГУЗАШТЛАРИ**

Сўзбоши

Бундан жуда-жуда кўп йиллар бурун, болакайлик пайтимда битта китоб ўқиган эдим: ўша китоб «Пиноккио ёки ёғоч қўғирчоқнинг саргузаштлари» деб аталар эди (итальянчада ёғоч қўғирчоқ буратино дейилади).

Мен ўғил бола ва қизалоқ ўртоқларимга Буратинонинг мароқли саргузаштларини тез-тез ҳикоя қилиб берардим. Лекин китоб йўқолиб қолгани учун мен саргузаштларни ҳар сафар ҳар хил китобда мутлақо йўқ воқеаларни ҳам қўшиб-чатиб ҳикоя қилгучи эдим.

Мана энди орадан кўп йиллар ўтиб кетгач, эски дўстим Буратино асимга тушиб, сизларга, болалар ва қизлар, ўша ёғоч одамчанинг ғаройиб саргузаштларини сўзлаб бермоқчиман.

Алексей Толстой

*Дурадгор Жузеппенинг қўлига одам каби
чийиллайдиган ғўла тушиб қолгани*

Қадим-қадим замонлар Ўртаер денгизи бўйидаги бир шаҳарчада Кўк Бурун лақабли Жузеппе деган кекса дурадгор яшар эди.

Кунлардан бир кун унинг қўлига одатдаги, қишда ёқиладиган ғўла тушиб қолди.

— Туппа-тузук ёғоч экан,— деди ўзига-ўзи Жузеппе,— бундан стол оёғи ё шунга ўхшаш нимадир ясаса бўлади...

Жузеппе бандига канои ўралган эски кўзойнагини тақдида, ғўланинг у ёқ-буёғини айлантириб кўриб, болта билан уни тарашламоқчи бўлди.

У энди ишга киришган ҳам эдики, шу пайт ниҳоятда нозик чийиллаган овоз эшитилди:

— Вой-вой, илтимос, секинроқ!

Жузеппе кўзойнагини бурни учига тушириб, устахонасининг у ёқ-буёғига қаради,— ҳеч ким йўқ.

У дастгоҳ остига ҳам қаради, қани биров кўринса...

Пайраҳа саватига қаради,— унда ҳам ҳеч кимни кўрмади...

Эшик ортига бўйин чўзиб қаради,— кўчада ҳам ҳеч ким йўқ эди.

«Наҳотки менга шундай туюлган бўлса?— деб ўйлади Жузеппе.— Ким чийиллаган бўлиши мумкин?..»

Чол болтасини яна қўлига олди, болта ғўлага тегиши биланоқ тагин бояги нозик овоз:

— Вой, оғрияпти дедим-ку ахир!— дея чийиллаб зорланди.

Бу гал Жузеппенинг капалаги учиб, ҳатто кўзойнаги ҳам терлаб кетди... У хужрани бошдан охир кўздан кечириб чиқди, ҳатто ўчоқ ичига кириб, мўрини ҳам текширди.

— Ҳеч ким йўқ...

«Эҳтимол ёқмайдиган бирон нарса ичиб, қулоғим шанғиллаптимикин?»— деб ўйлади ўзича Жузеппе...

Йўқ, бугун у ёқмайдиган ҳеч нарса ичмаганди... Жузеппе бир оз эсини йиғиб, ранда тигини меъёрига келтиргач, ғўлани дастгоҳ устига қўяркан, энди унга ранда урган ҳам эдики... ногоҳ яна:

— Вой-вой, вой-вой, нимага шиласиз мени?— дея жонқолатда нозик чийиллаган овоз эшитилди...

Ранда қўлидан тушиб кетган Жузеппе орқасига тислана-тислана, охири ерга ўтириб қолди. У чийиллаган овоз ғўланинг ичидан чиқаётганини тушунганди.

Жузеппе гапирадиган ғўлани дўсти Карлога ҳада қилиши

Шу пайт Жузеппенинг олдига унинг эски дўсти, Карло исмли шарманкачи кириб қолди.

Бир вақтлар Карло соябони сербар шляпада ажойиб шарманкаси билан шаҳарма-шаҳар кезиб, қўшиқ айтиш, куй чалиш эвазига тирикчилик қиларди.

Ҳозир Карло кексайган, дардман, шарманкаси ҳам аллақачон ишдан чиққанди.

— Салом, Жузеппе, — деди у остона ҳатлаб, — нега ерда ўтирипсан?

— Ҳа, шунчаки, мурват йўқолиб қолувди... Бор-ей, йўқолса йўқолар! — деди жавобан Жузеппе ғўлага кўз қирини ташлаб. — Хўш, аҳволларинг қалай, қария?

— Емон, — жавоб қайтарди Карло. — Тирикчилик ўтказишим қийин бўляпти, бошим қотган... Лоақал сен кўмаклашсанг, маслаҳат берсанг бўлармиди...

— Иложи бор бунинг, — деди қувноқ оҳангда Жузеппе, дилидан эса: «Манави лаънати ғўладан халос бўламан ҳозир» — деган фикр кечди. — Иложи бор бунинг: кўряпсанми, дастгоҳда ажойиб ғўла ётибди, ўшани ол-да, уйингга элт, Карло...

— Оббо, — деди ғамгинлик билан Карло, — хўп, ундан кейинчи? Хўп, ғўлани уйга элтганим билан уни ёқишга кулбамда ўчоқ ҳам йўқ-ку ахир.

— Гапимга киравер, Карло... Пичоқ оласан-да, битта қўғирчоқ ясайсан, унга ҳар хил ғаройиб гаплар, ашула айтиш ва ўйин тушишни ўргатгандан кейин, ўша қўғирчоқ билан ҳовлима-ҳовли юриб томоша кўрсатасан. Ана шунда нонга ҳам, бир стакан винога ҳам пул топасан.

Шу пайт ғўла ётган дастгоҳдан чийиллаган қувноқ товуш эшитилди:

— Баракалла, жуда яхши маслаҳат бердингиз, Кўк Бурун!

Жузеппе яна қўрқиб кетиб, қалт-қалт титрай бошлади, Карло эса товушнинг қаердан эшитилаётганини билолмай, теварак-атрофга ҳайрон кўз югуртира бошлади.

— Хўп, Жузеппе, маслаҳатинг учун раҳмат. Майли, ғўлангни берадиган бўлсанг бера қол.

Жузеппе бу гапни эшитган заҳоти ғўлани шартта ошнасининг қўлига тутқазди. Аммо Жузеппе қўполлик қилдими ё бошқа бир сабаб бўлдими, ғўла Карлонинг бошига қаттиқ урилди.

— Ие, буям совғанг бўлса керак-да! — қичқирди хафа бўлган Карло.

— Кечир, оғайнижон, сени мен урганим йўқ.

- Унда ўзимни ўзим урдимми?
- Йўқ, оғайнижон, сени, менимча, ғўла урган.
- Бўлмаган гап, сен урдинг...
- Йўқ, мен урмадим...
- Сени пиянистагина деб юрсам, ёлғончи ҳам экансан-ку,

Кўк Бурун!

— Ие, ҳали уришмоқчимисан дейман-а! — ўшқирди Жузеппе. — Қани, берироқ кел-чи унда!

— Ўзинг берироқ кел, нақ бурнингни юлиб оларман!..

Иккала чол бир-бирларига ташланишди. Карло Жузеппенинг кўк бурнига ёпишди. Жузеппе Карлонинг салқи оппоқ сочларига чанг солди.

Хуллас улар жиққамушт бўлишди. Шу аснода дастгоҳ устидан эшитилган чийиллоқ овоз чолларни баттар гиж-гижларди:

— Ҳа, ур! Ҳа, сол!

Қолдан тойган чоллар ҳарс-ҳурс қилиб қолишди. Ниҳоят Жузеппе:

— Кел, ярашайлик... — деди.

— Майли, яраша қолайлик... — рози бўлди Карло ҳам.

Чоллар ўпишишди. Карло ғўлани қўлтиғига қистирди-да, уйига равона бўлди.

*Карло ёғочдан қўғирчоқ ясаб исмини Буратино
қўйгани*

Карло зинапоя тагидаги ҳужрачада яшар, эшигига рўпара девордаги шинам ўчоқдан бўлак ҳеч вақоси йўқ эди.

Лекин ўша шинам ўчоқ ҳам, ўчоқ олови ҳам, олов устида қайнаётган декча ҳам ростакам эмас, эски матога чизилган расм эди.

Карло ҳужрачасига кириб, оёғи йўқ столнинг ёнидаги биттаю-битта стулга ўтирди-да, ғўланинг у ёқ-буёғини айлантириб кўрғач, пичоқ билан ундан қўғирчоқ ясай бошлади.

«Отини нима қўйсам экан?» — деб ўйлар эди Карло. — Буратино атай қоламан. Бу исм менга бахт келтиради. Бир вақтлар бир оилани билардим — ҳаммасининг оти Буратино эди: отаси ҳам Буратино, онаси ҳам Буратино, болаларининг оти ҳам Буратино... Ҳаммалари шод-хуррам, беташвиш яшашарди...»

Чол энг олдин пичоқда қўғирчоқнинг сочини ясади, кейин пешанасини, сўнгра кўзларини...

Туйқус ҳали чала қўғирчоқнинг кўзлари ўз-ўзидан очилиб, чолга тикилди...

Карло кўрқиб кетса ҳам буни билдирмади, лекин мулойим овозда:

— Ҳой, ёғоч кўзчалар, нега менга бундай ғалати қарайсиз? — деб сўради.

Лекин қўғирчоқ жавоб қайтармади, сабаби, ҳали унинг оғзи тайёр эмас эди.

Карло қўғирчоққа ёноқлар йўнди, сўнгра одатдаги бурин ясади...

Бирдан қўғирчоқнинг бурни чўзилиб, ўсиб кета бошлади, охири у узун ва учли бурига айлангани учун Карло ҳатто:

— Оббо, жудаям узун бўлиб кетди...— дея тўнғиллаб ҳам қўйди.

Кейин у бурининг учини кесмоқчи бўлди. Лекин уdda-долмади.

Бурин ўзини олиб қочиб, пичоққа чап беравергани учун охири шундайлигича, узун, учли буридлигича қолаверди.

Карло қўғирчоққа оғиз ясашга киришди. Лаблар ҳосил бўлган заҳоти оғиз бирдан очилиб кетди:

— Хи-хи-хи, ха-ха-ха!

Буратино кип-қизил тилчасини чиқариб, Карлони калака қилди. Карло бўлса, бепарво ишини давом эттираверди. Қўғирчоқнинг дахани, бўйни, елкалари, гавдаси, қўллари пайдо бўлди...

Карло қўғирчоқнинг охирги бармоғини ясаб тугатиши ҳамоно Буратино муштчалари билан Карлонинг тепакал бошига ура бошлади.

— Менга қара,— деди Карло жиддийлашиб,— сени ҳали битирмасимдан бунча шўхлик қиласан... Ҳозирдан шундай бўлсанг, кейинчалик роса ҳунар кўрсатасан шекилли-а?..

Шундан сўнг чол Буратинога қовоқ уйиб ўқрайди. Буратино эса, отасига сичқонники сингари дум-думалоқ кўзлари билан жовдираб қарарди.

Карло чиқиндилардан Буратинога ясси товонли оёқчалар ясаб берди. Шу билан у ишни тугатиб, ёғоч болани ерга қўйди-да, юришга ўргата бошлади.

Буратино ингичка оёқларида чайқала-чайқала олдинга бир, кейин икки қадам ташлади, сўнгра сакрай-сакрай эшикка яқинлашди-да, остона ошгач, кўчага йўналди.

Хавотирланган Карло ҳам унинг кетидан шошилди:

— Ҳей, бебош, қайт орқанга!..

Қайтиш қаёқда! Буратино кўчада қуёндек чопиб борар, ёғоч пошналари тошга тақа-тақ, тақа-тақ урилгани эшитилиб турарди...

— Ушланглар уни!— қичқирди Карло.

Ўткинчилар қочиб бораётган Буратинони бир-бирларига кўрсатиб кулар эдилар.

Чорраҳада учбурчак шляпа кийган, шопмўйлаб, даванги полициячи турарди.

Қочиб келаётган ёғоч одамчани кўрган полициячи оёқларини керган кўйи йўл тўсди. Буратино унинг оёқлари орасидан ўтиб кетмоқчи бўлган эди, полициячи Буратинони бурнидан маҳкам ушлаб олди-да, то Карло етиб келгунча қугиб турди...

— Шошмай тур, тирранча, кўрсатиб қўяман ҳали сенга,— деб пўписа қилди ҳаллослаб Карло ва Буратинони куртқасининг чўнтагига солди...

Буратино шундай хурсандчилик пайти куртка чўнтагида ётишни истамай, шартта Карлонинг чўнтагидан чиққанди, шақ этиб тош кўчага қулади, сўнгра у ўзини ўлганга солиб ётаверди...

— Оббо, — деди полициячи, — буёғи чатоқ бўлди-ку!

Ўткинчилар ерда чўзилиб ётган Буратинога қараб, бош чайқар эдилар.

— Бечора, оцдан ўлганга ўхшайди... — дейишарди баъзилар.

— Карло ўласи қилиб калтаклаган шекилли, — ачинишарди бошқалар.

— Яхши одамга ўхшарди шарманкачи чол, аслида золим экан...

Буни эшитган шопмўйлаб полициячи бечора Карлонинг грибонидан олиб, полиция маҳкамасига судради.

Карло бошмоқларини судраган кўйи оҳ-воҳ қилиб борарди:

— Эҳ, аттанг, ёғоч одамча ясаб, бошимга бало ортирибман-да!

Кўча бўшаб қолгач, Буратино атрофни кўздан кечирди-да, уйга югурди...

*Гапирадиган қорачигиртка Буратинога яхши
маслаҳат бергани*

Буратино зина тагидаги кулбачага етиб келгач, таппа ўзини стул оёқлари ёнига ташлади.

— Яна нима ҳунар кўрсатсамикин?

Буратино яралганига ҳали бир кун ҳам бўлмаганини унутмаслик керак. Унинг ақли ҳали жуда заиф, пала-партиш, чуқур мулоҳаза юритолмасди.

Туйқус қаердандир:

— Чир-р-р, чир-р-р, — деган товуш эшитилди.

Буратино аланглаб, кулбани кўздан кечира бошлади.

— Ҳей, ким бор?

— Бу — менман, чир-чир-р...

Буратино суваракка ўхшаш ҳашаротни кўриб қолди, лекин ҳашаротнинг боши чигиртканикига ўхшар эди. У ўчоқ тепасида бўлиб, бўртиқ, ялт-юлт кўзларини Буратинога тиккан, чириллай-чириллай мўйлабларини силкитарди.

— Ҳей, сен ким бўласан?

— Мен Гапирадиган Қорачигирткаман, — деб жавоб қайтарди ҳашарот, — юз йилдан бери шу кулбачада яшайман.

— Бу ерда мен хўжайинман, қани, жўнаб қол.

— Хўп, кетаман, юз йилдан бери яшаб келган жойимдан кетиш қийин бўлса ҳам, майли, кетаман, — деди Гапирадиган Қорачигиртка, — лекин кетишимдан олдин сенга битта маслаҳат бераман.

Қари чигиртканинг маслаҳатига кўзим учиб тургани йўқ...

— Эҳ, Буратино, Буратино, — деди Қора чигиртка, — тантиқлик қилавермай, Карлонинг гапларига қулоқ сол, бўлар-бўлмасга

уйдан чиқиб кетаверма, эртадан бошлаб мактабга қатна. Маслаҳатим шу. Йўқса, бошинг хавф-хатардан чиқмай қолади. Тан-тиқланишингга арзирли эмассан.

— Нега энди?— деб сўради Буратино.

— Неғалигини вақти келиб тушунасан,— жавоб қайтарди Гапирадиган Қорачигиртка.

— Бекорларни айтибсан, тасқара!— деб қичқирди Буратино,— Бошимга хатар тушишини ёқтираман агар билсанг. Эртага азонлабоқ уйдан қочиб чиқаман-да, девор қавакларини ковлаштираман, қуш инларини бузаман, болаларнинг жигига тегаман, кучук-мушукларнинг думидан тортқилайман... Шундаям ҳунар кўрсатайки ҳали!..

— Аттанг, Буратино, аттанг, ачинаман сенга, қилмишларингга кўп пушаймон бўласан.

— Нега энди?

— Шунинг учунки, ёғоч каллангда заррача ҳам ақл йўқ.

Бу гапни эшитган Буратино стулга, стулдан столга сакраб чиқди-да, шартта болғача олиб, Гапирадиган Қорачигиртканинг калласига бир туширди.

Ақлли кекса Қорачигиртка чуқур хўрсиниб, мўйлабларини титратгач, ўчоқ орқасига кириб кетди, бу уйдан у бутунлай бош олиб кетди.

Буратино энгилтаклиги орқасида ўлишига сал қолгани.

*Карло ота унга гулдор қоғоздан кийим-бош елимлаб,
алифбе олиб бергани*

Гапирадиган Қорачигиртка кетиб қолганидан кейин зинапоя тагидаги кулбага диққинафас жимлик чўқди. Кун кеч бўла қолмасди. Буратинонинг қорни қатрон эди.

У кўзини юмган эди, тўсатдан кўзига бир тарелка қовурилган товуқ гўшти кўринди.

Шартта кўзини очган эди — тарелкадаги товуқ ғойиб бўлиб қолди.

Буратино яна кўзини юмган эди, ярмига малина қиём, ярмига манная каша солинган тарелка кўриниб кетди.

Кўзини очса, тарелка йўқ.

Буратино шундан кейингина ўлгудек қорни очганини билиб қолди.

У чопганича ўчоқ ёнига бориб, бурнини олов устида қайнаётган декчага тикқанди, узун бурни декчани тешиб юборди, сабаби, билганимиздек, ўчоқ ҳам, олов ҳам, тутуну декча ҳам ростакам эмас, балки бечора Карло эски матога чизган расм эди холос.

Буратино бурнини орқага тортиб, тешилган жойдан мўралаганди, девордаги мато ортида дарчасимон чоғроқ нимадир кўринди, аммо у ўргимчак ини билан зич қоплангани учун аслида нималигини билиб бўлмади.

Буратино нон ушоқми ёки мушук мужиган товуқ суягими топшиш ниятида кулба ичини тит-пит қилиб чиқди.

Афсуски, бечора Карло кечликка ҳеч бир егулик ғамлаб қўймаган экан!

Бирдан Буратино пайраҳалар солиб қўйилган саватда тухум кўриб қолди. У шартта тухумни олиб, дераза рафига қўйгач, бурни билан тиқ-тиқ уриб тешиди.

Тухумнинг ичидан:

— Раҳмат, ёғоч одамча!— деб чийиллаган овоз эшитилди.

Сўнгра тешилган тухум ичидан патлари момикқина, кўзлари жовдираган жўжа чиқди. Кейин ўша жўжа:

— Хайр! Ҳовлида мени анчадан бери онам кутиб турганди,— деди-да, то Буратино эсини йиғиб олгунча бўлмади, лип этиб деразадан ҳовлига тушиб кетди.

— Вой, вой,— деб қичқирди Буратино,— қорним оч ахир!..

Ниҳоят кун кеч бўлди. Кулба ғира-шира қоронғилашди.

Буратино олов расми олдида ўтирар, қорни очиб кетгани учун ҳикичоғи тутарди.

Бир пайт бундай қараса, зинапоя остидаги пол қавагидан каттакон, юм-юмалоқ калла кўринди. Калла қавакдан чиқди, атрофни ҳидлаб-ҳидлаб кўрди, кейин кулбага оёқлари калта кулранг ҳашарот чиқиб келди.

Ҳашарот бир-бир силжиб, саватга тушгач, пайраҳаларни титкилаб ҳидлади, кейин жаҳл билан пайраҳаларни шитирлатди. Ҳойнаҳой Буратино синдирган тухумни қидираётган бўлса керак.

Сўнгра ҳашарот саватдан чиқиб, Буратинога яқинлашаркан, қора бурнининг икки ёнидан тўртта-тўртта ўсган мўйлабларини титратиб, Буратинони ҳидлаб қўйди. Ёғоч одамчадан емиш ҳиди келмагач, ҳашарот узун, ингичка думини судраганича индамайгина Буратинонинг ёнидан ўтиб кета бошлади.

Зап ушлаб тортадиган дум экан-ку! Буратино шартта думни чангаллади.

Бу сержаҳл, кекса каламуш Шушара экан.

Қўрқиб кетган каламуш Буратинони қавакка судрамоқчи бўлди-ю, лекин думига ёпишган ёғоч одамчалигини сезгач, шартта орқасига қайрилди-да, Буратинонинг кекирдагини ғажиб ташлаш қасдида ғазаб билан унга отилди.

Бу сафар энди Буратинонинг капалаги учиб кетди. У каламушнинг муздек думини қўйиб юборди-да, бир сакрашда стул устига чиқиб олди, каламуш ҳам стул устига отилди.

Буратино стулдан дераза рафига сакради. Каламуш ҳам унинг кетидан отилди.

Буратино дераза рафидан нариги бурчакдаги стол устига сакраб ўтди. Каламуш ҳам сакради. У Буратинони худди шу ерда ушлаб олиб, стол устига ағдарди-да, шартта ҳиқилдоғидан тишлаб, пастга олиб тушди ва зинапоя остидаги қавакка судраб кета бошлади.

Буратино эса жонҳолатда:

— Карло ота!— деб қичқиролди холос.

— Мен шу ердаман! — деган йўғон овоз эшитилди. Эшик ланг очилиб, Карло ота кириб келди. У оёғидаги ёғоч кавушини ечиб, каламушга қараб отди.

Шушара ёғоч одамчани қўйиб юборгач, тишларини гижирлатганча қочиб қолди.

— Ҳадеб шўхлик қилаверсанг шунақа бўлади! — деди Карло ота Буратинони ердан кўтариб олаётганида. Сўнгра бирор ери лат емадимикин, деган хавотирда ёғоч одамчани у ёқ-буёғини айлан-тириб қаради. Кейин у Буратинони тиззасига ўтқазгач, чўнтагидан олган пиёзни унга тутди.

— Ма, е!..

Оч Буратино лабларини чапиллатиб, пиёзни қирс-қирс чайнай бошлади, еб бўлгач, Карло отанинг серсоқол юзига бошини иш-қашга тутинди.

— Мен энди жуда ақлли бола бўламан, Карло ота, мўмин-қо-бил бола бўламан... Гапирадиган Қорачигиртка менга мактабга боргин, деди.

— Яхши гап айтипти, болакай...

— Карло ота, мен қип-яланғочман-ку, яна ўзим ёғочданман, мактабда болалар устимдан кулишади-да!

— Рост-а, — деди Карло ва пахмоқ соқол даханини қашиб қўйди. — Гапинг тўғри, болакай!

Чол чироқ ёқиб, қайчи, елим ва гулли қоғоз топиб келди. Жигарранг қоғоздан қирқиб курточка, кўкиш қоғоздан иштон ясаб берди. Нимдош этик қўнжидан туфлича ва эски пайпоқдан по-пукли қалпоқча ясади.

Карло буларнинг ҳаммасини Буратинога кийгизиб қўйди.

— Буюрсин, киявер!

— Карло ота, — деди Буратино, — алифбесиз қандай қилиб мактабга бораман?

— Рост-а, бу гапинг ҳам тўғри, болакай...

Карло ота энсасини қашиб, ўйлашиб қолди. Кейин биттаю-битта эски курткасини елкасига ташлаб, кўчага чиқиб кетди.

У тезда қайтиб келди, лекин елкасида курткаси йўқ эди. Қўлида ҳарфлари йирик-йирик, чиройли расмлар билан тўла китоб бор эди.

— Мана сенга алифбе. Ўқийверасан.

— Карло ота, куртканг қани, а?

— Курткани сотиб юбордим... Қўявер, курткасииз ҳам бир амалларман... Сен омон бўлсанг бас.

Буратино эркаланиб, сахий Карло отанинг қўлларига қарайман деган эди, бурни тегиб кетди.

— Ўқиб одам бўламан, катта бўлганимдан кейин, сенга мингта янги куртка олиб бераман.

Буратино умрининг биринчи оқшомида Гапирадиган Қорачигиртка айтгандек шўхлик қилмай ҳаёт кечиришга қарор берди.

*Буратино алифбени сотиб, қўғирчоқ театрига
билет олгани*

Эртасига эрта билан Буратино алифбени сумкасига солиб, ғизиллаганича мактабга йўналди.

Йўлда у дўконлардаги ширин-ширин нарсаларга — асал қўшиб пиширилган седанали нонларга, хушхўр сомсалар, хўрозқандларга қайрилиб ҳам қарамади.

Варрак учираётган болаларга қарагиси ҳам келмади.

Кўчани кесиб оламушук Базилио ўтиб қолди, Буратино унинг думидан бемалол ушлаб тортиши мумкин эди. Лекин у бундан ҳам ўзини тийди.

У мактабга яқинлашган сари Ўртаер денгизи соҳили томонда чалинаётган шўх музыка садолари тобора яққол эшитиларди.

— Чи-чи-чи, — қилиб чийиллар эди най.

— Ғи-ғи-ғи, — куйлар эди ғижжак.

— Жанг-жунг, — қилиб жангилларди мис тарелкалар.

— Гум! Гум! — қилиб гумбурларди барабан.

Мактабга бориш учун ўнгга бурилиш керак эди, музыка садолари эса чапдан эшитиларди. Буратино қоқилиб-қоқилиб кета бошлади. Оёқлари ўз-ўзидан денгиз томонга бурилиб кетаверди. У ердан эса, ҳамон музыка товуши эшитиларди:

— Чи-чи, чииииии.

— Жанг-ғи-ғи, жунг-ғи-ғи...

— Гум!

— Мактабга бориш қочиб кетмас, — деди овозини баланд қўйиб ўзига-ўзи Буратино, — бораману бирпас музыка эшитаман, сўнг дарров мактабга чопаман.

У денгиз соҳили сари югурди. Бирдан Буратинонинг кўзи томоша кўрсатадиган чодирга тушди, чодир ранго-ранг байроқчалар билан безатилган, байроқчалар денгиздан эсган шабадада хилпирарди.

Чодирнинг тепасида музыка оҳангига муқом қилиб тўртта созанда ўз асбобларини чалар эдилар.

Пастда эса хўппа семиз битта хола шод-хуррам билет сотиб ўтирарди.

Чодир эшиги ёнида оломон тўпланган, улар ичида ўғил болалар билан қиз болалар, солдатлар, лимонадфурушлар, болаларини етаклаб келган энагалар, ўт ўчирувчилар, почтачилар бор эди. Уларнинг ҳаммаси катта бир афишани ўқишарди, афишада эса:

**ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ
ФАҚАТ БИТТА ТОМОША КЎРСАТИЛАДИ
ШОШИЛИНГЛАР!
ШОШИЛИНГЛАР!
ШОШИЛИНГЛАР!**

сўзлари ёзиб қўйилган эди.

Буратино битта боланинг енгидан тортди:

— Сиз билмайсизми, билет неча пул тураркан?

Бола истар-истамас жавоб қайтарди:

— Тўрт сольдо туради, ёғоч одамча.

— Сизга ростимни айтсам, ҳой бола, ҳамёним уйда қолибди...

Менга тўрт сольдо қарз бериб турулмайсизми?..

Бола калакаомуз ҳуштак чалиб қўйди:

— Аҳмоғинг бозорга кетган!..

— Қўғирчоқ театрни жуда ҳам кўргим келяпти-да! — деди Буратино йиғламоқдан бери бўлиб. — Тўрт сольдога менинг манави ажойиб курткамни олмайсизми?..

— Қоғоз курткага ҳам тўрт сольдоми? Аҳмоғинг бозорга кетган.

— Унда, ажойиб қалпоқчамни ола қолинг...

— Қалпоғинг итбалиқ тутишдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди... Аҳмоғинг бозорга кетган.

Буратинонинг бурнигача муздек бўлиб кетди — театрга жуда ҳам киргиси келган эди.

— Ҳай бола, бўлмаса, тўрт сольдога янги алифбе китобимни ола қолинг...

— Сурати борми?

— Жуда ажойиб суратлари бор, ҳарфлари ҳам йирик-йирик.

— Майли, бера қол, — деди бола ва алифбени олиб, истамайгина тўрт сольдо санаб берди.

Буратино чопганича хўппа семиз, шод-хуррам ўтирган хола ёнига борди-да:

— Менга қаранг, қўғирчоқ театрининг бир мартагина қўйиладиган томошасига биринчи қатордан битта белет беринг, — деб чийиллади.

Томоша пайтида қўғирчоқлар Буратинони таниб қолишгани

Буратино биринчи қаторга бориб ўтирди-да, сахна пардасини завқ билан томоша қила бошлади.

Пардага ўйин тушаётган ҳар хил қўғирчоқларнинг расми чизилган эди, унда қора ниқобли қизлар, юлдузлар, қалпоқ кийган, серсоқол, даҳшатли кишилар, бурун ва кўзлари чалпак нусха қуёш, яна ҳар хил ажойиб расмлар бор эди.

Уч марта жом чалинди-да, парда очилди.

Кичкинагина сахнанинг икки четида картон дарахтлар турарди. Дарахтларнинг тепасида оймўмага ўхшаган фонус осиглиқ бўлиб, унинг шуъласи ойнада акс этар, пахтадан ясалган олтин тумшуқли иккита оққуш сузиб юрарди.

Картон дарахт орқасидан енглари узун-узун, бўйи ҳам узун оқ кўйлакли бир қўғирчоқ чиқиб келди.

Унинг бетига худди тиш порошогига ўхшаган оппоқ упа чап-ланган эди.

Қўғирчоқ мухтарам томошабинларга таъзим қилди-да, ғамгин оҳангда бундай деди:

— Салом, менинг исмим Пьеро... Биз ҳозир сизларга «Зангори сочли қиз ёки ўттиз уч тарсаки» деган комедияни кўрсатамиз. Мени таёқ билан савалашади, тарсакилашади ва калламга мушт-лашади. Узи жуда қизиқ комедия...

Саҳнанинг иккинчи томонидаги картон дарахт орқасидан аъзои-бадани шахмат тахтаси каби катак-катак бошқа бир қўғирчоқ чиқиб келди.

У ҳурматли томошабинларга таъзим қилди.

— Салом, мен Арлекин бўламан!

Сўнг у Пьерога ўгирилиб, юзига икки тарсаки туширди, ту-ширганга ҳам шунақанги қарсиллатиб туширдик, Пьеронинг ёноқларидан упа тўкилди.

— Нега ҳиқиллаб қолдинг, тентак?

— Уйлангим келяпти, шунинг учун хафаман,— деди Пьеро.

— Нега уйланмадинг бўлмаса?

— Чунки мен уйланмоқчи бўлган қиз қочиб кетди...

— Ха-ха-ха,— дея қаҳ-қаҳ уриб кулди Арлекин,— кўриб қўйинглар бунинг тентаклигини!..

У қўлига таёқ олиб, Пьерони калтаклади.

— Уша қизнинг оти нима?

— Айтсам, бошқа урмайсизми?

— Ие, калтаклашни энди бошладим-ку.

— Бўлмаса, айтай, унинг оти Мальвина ёки зангори сочли қиз.

— Ха-ха-ха!— деб яна кула бошлади Арлекин кейин Пьеро-нинг калласига уч марта мушт туширди.— Гапини қаранглар-а, мухтарам томошабинлар... Зангори сочли қиз ҳам бўларканми?

Шу пайт Арлекин томошабинларга ўгирилиб қаради-ю, бир-дан олдинги қаторда ўтирган бурни узун, оғзи қулоғига етадиган, попукли қалпоқ кийган ёғоч болага кўзи тушиб қолди...

— Қаранглар, қаранглар, бу Буратино-ку!— деб қичқириб юборди Арлекин, Буратинони бармоқлари билан кўрсатиб.

— Жонли Буратино ўтирипти-я!— дея ҳайқириб юборди Пьеро узун энгларини силкитиб.

Картон дарахтлар орқасидан бир тўда қўғирчоқлар, қора маскали қизлар, қалпоқ кийган, даҳшатли серсоқол кишилар, мунчоқ кўзли пахмоқ итлар, бурни бодринг нусха букрилар чиқиб келишди...

Улар рампадаги қатор ёқиб қўйилган шамлар олдига келдилар-да, бир-бирларига сўз бермай қичқира кетдилар:

— Бу Буратино-ку! Буратино-ку! Буёққа чиқ, чиқ буёққа, об-бо хушчақчақ ҳийлакор-ей!

Шунда Буратино жойида ўтиролмайд, бир сакраб, суфлёр буд-касига, ундан сахнага чиқди.

Қўғирчоқлар уни ушлаб олиб, нукул қучоқлашар, ўпишар, чимчилашар эди... Кейин ҳамма қўғирчоқлар «Қушлар полькаси»ни бошлаб юбордилар:

Эрта тонгда ўтлоқда
Қушча ўйнар полькага.
Бу Карабас полькаси —
Бурун чапга, дум ўнгга.

Икки қўнғиз дап чалар,
Чўлбақа контрабасни.
Бурун чапга, дум ўнгга —
Бу — Барабас полькаси.

Қуш полькага ўйнайди,
Чунки жуда хурсанд у,
Бурун чапга, дум ўнгга —
Шундай полька эди у...

Томошабинлар таъсирланиб кетишди. Битта энага ҳатто кўз ёши ҳам қилиб олди. Битта ўт ўчирувчи ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади.

Фақат орқа қаторда ўтирган болаларнинг жаҳли чиқарди, улар тўпиллатиб полни тепа бошладилар:

— Шунча оғиз-бурун ўпишганинглар етар, ёш бола эмассизлар ахир, томошани давом эттиринглар!— деб қичқаришарди улар.

Бу шовқин-суронни эшитиб қолиб, сахна орқасидан бир киши мўралади, у шунақанги даҳшатли эдики, битта қарашининг ўзиданоқ қўрқувдан тарашадек қотиб қолиш мумкин эди.

Ўша одамнинг чигал соқоли узунлигидан ерга тегар, кўзлари ола-кула, ўрага ўхшаган каттакон оғзидаги тишлари ғижирлар эди, гўё у одам эмас, тимсоҳ эди. Қўлида етти қават қилиб ўрилган қамчини бор эди.

Бу даҳшатли одам қўғирчоқ театрининг хўжайини, қўғирчоқ фанлари доктори синьор Карабас Барабас эди.

— Ха-ха-ха, хе-хе-хе! — дея ўкирди у Буратинога қараб. — Менинг ажойиб комедиямни бузган сенмисан ҳали?

Даҳшатли одам Буратинони ушлаб, театр омборига олиб борди-да, девордаги қозиққа осиб қўйди. Қайтиб келиб, комедияни давом эттиринглар, деб етти қават қилиб ўрилган қамчиси билан қўғирчоқларга пўписа қилди.

Қўғирчоқлар комедияни нари-бери ўйнаб тамом қилдилар, парда ёпилди, томошабинлар тарқалишди.

Қўғирчоқ фанлари доктори синьор Карабас Барабас ошхонага овқат егани кетди.

Халақит қилмасин учун Карабас Барабас соқолининг учини чўнтагига солиб қўйди-да, битта бутун қуён билан иккита жўжа қовирилайтган ўчоқ ёнига ўтирди.

Сўнгра у бармоғини тупуги билан хўллаб, жаркопнинг пишган-пишмаганини билиш учун уни ушлаб кўрди, овқат ҳали хом-дек кўринди, ўчоқда ўтин камроқ эди. Шунинг учун у қарсиллатиб уч марта чапак чалди.

Арлекин билан Пьеро югуриб келишди.

— Ҳалиги бекорчи Буратинони олиб келинглар,— деди синьор Карабас Барабас,— у қуруқ ёғочдан ясалган. Мен уни ёқиб юбораман, жаркопим тезроқ пишади.

Арлекин билан Пьеро унинг олдида тиз чўкиб, бечора Буратинони кечиришини илтимос қилишди.

— Менинг қамчиним қаерда қолди!— дея бўкириб берди Карабас Барабас.

Шунда Арлекин билан Пьеро хўнг-хўнг йиғлаб, омборга кетишди, Буратинони қозикдан олишди-да, ошхонага келтиришди.

*Синьор Карабас Барабас Буратинони ёқиб юбориш ўрнига
унга беш тилла пул бериб, уйга жўнатиб юборгани*

Қўғирчоқлар Буратинони судрагандай олиб келиб, ўчоқ ёнига ташлаганларида, синьор Карабас Барабас бурнини гулдиросли тортиб, оташқурак билан чўғ титаётган экан.

Бирдан унинг кўзларига қон қуюлиб, қизариб кетди, кейин бурни, бурнидан кейин бутун юзи тиришди. Афтидан, бурнига кўмир кириб кетган эди.

— Аап... аап, аап-ап-чшу!— акса ура бошлади Карабас Барабас.— Аап-чшу!

У шундай қаттиқ акса урдик, ўчоқдаги кул тўзғиб кетди.

Қўғирчоқ фанлари доктори бир акса ура бошласа, тўхтамай эллик мартагача, баъзи вақтларда эса, ҳатто юз мартагача кетма-кет акса урарди.

Бу хилда ғалати акса уришдан унинг тинкаси қуриб, кўнгли анча юмшар эди.

— Акса ураётганида у билан бир гаплашиб кўрсанг-чи...— деди Пьеро секингина Буратинога.

— Аап-чшу! Аап-чшу!— Карабас Барабас оғзини катта-катта очиб, ҳаво ютар ва бошини силкиб, оёғи билан полни тўпиллатиб тепа-тепа гулдиросли акса урар эди.

Ошхонадаги ҳамма нарса титрар, деразалар зириллар, сквородкалар ва қозикларга осиб қўйилган кострюллар чайқаларди.

Карабас Барабас акса урганида Буратино мунгли ингичка товуш билан чийиллаб, оҳ-воҳ қила бошлади:

— Вой мен бечора, шўрим қурсин, менга ҳеч ким ачинмайди!

— Учир овозингни!— бўкирди Карабас Барабас.— Менга халақит қилаяпсан... Аап-чшу!

— Саломат бўлинг, синьор,— деди бурнини тортиб, пиқиллаб Буратино.

— Раҳмат... Ҳа, ота-онанг тирикми? Ааап-чшу!

— Менинг ҳеч қачон, ҳеч қачон онам бўлган эмас, синьор. Ах, шўрим қурсин!— Буратино шундай дея қаттиқ чинқириб юборганди Карабас Барабаснинг қулоқлари шанғиллаб кетди.

У ер депсиниб дўқ қилди:

— Жим бўл, деяпман сенга! Ааап-чшу! Отанг-чи, отанг омонми?

— Бечора отам ҳали тирик, синьор.

— Сени ёқиб, қуён билан иккита жўжа пиширганимни билганида отанг не ҳолга тушишини билиб турибман... Ааап-чшу!

— Бечора отам бунингсиз ҳам очлик-яланғочликдан ўлай деб турибди. Қариган чоғидаги биттаю-битта ишонгани, кўзининг оқу қораси менман. Қўйиб юбора қолинг мени, синьор.

— Нима, нима дединг?!— бўкирди Карабас Барабас.— Асло қўйиб юбормайман. Қуён билан жўжаларни қовуришим керак. Қани, кир ўчоқ ичига.

— Синьор, мен ўчоқ ичига киролмайман.

— Нега энди?— ўдағайлади Карабас Барабас.

— Синьор, мен бир марта ўчоққа бурнимни тиқиб кўрган эдим, ўчоқни тешиб қўйдим.

— Нималар деб валдираяпсан?— ҳайрон бўлди Карабас Барабас.— Бурун билан ҳам ўчоқни тешиб бўларканми?

— Шунинг учун тешиб қўйдимки, синьор, ўчоқ билан декча эски матога ишланган расм экан.

— Ааап-чшу!— дея Карабас Барабас шунақанги қаттиқ акса уриб юбордики, Пьеро чап тарафга, Арлекин ўнг тарафга учиб кетдилар, Буратино бўлса турган ерида гир-гир айланиб қолди.

— Эски матога расми ишланган ўчоқни, олов билан декчани қаерда кўрдинг?

— Отам Карлонинг ҳужрасида.

— Карло сенинг отангми ҳали?!— дея ўрнидан туриб кетган Карабас Барабас қўлларини шиддат билан силкитганди, соқолининг учи ён томонга сурилди.— Яширин йўлга ҳали қари Карлонинг ҳужрасидан кирилар экан-да...

Лекин Карабас Барабас сирни очиб қўймаслик учун икки мушти билан оғзини беркитиб олди. Шу тарзда у ўчоқдаги сўна бошлаган оловга қараган қўйи анча вақт ўтириб қолди.

— Хўп,— деди кейин у ниҳоят,— майли, хом қуён билан жўжаларни еб қўя қоламан. Сени ёқмайман, Буратино. Бунинг устига...— деди-да, соқоли остига қўл тикқач, нимчасининг чўнтагидан беш тилла пул чиқариб, Буратинога узатди...

— Бунинг устига... манави пулни ҳам ол-да, Карлога элтиб бер. Унга мендан салом айт, очлик-яланғочликдан асло ўла кўрмасин, энг асосийси, эски матога ўчоқ расми ишланган ҳужрасидан ҳеч қаёққа кўчмасин. Бор энди, тўйиб ухлагин-да, эрта билан вохли туриб, уйингга югур.

Беш тилло пулни чўнтагига солган Буратино, ҳурмат билан таъзим қилди:

— Раҳмат, синьор. Пулнинг пишиқ чўнтакка тушганига ишонаверинг...

Арлекин билан Пьеро Буратинони қўғирчоқлар ётоқхонасига бошлаб бордилар, қўғирчоқлар ўлимдан сирли қутулиб қолган Буратинони яна ўртага олиб қучоқладилар, ўпдилар, чимчиладилар, сўнг яна ўпдилар.

Буратино эса, қўғирчоқларга:

— Бунда бир сир бор,— дер эди нуқул шивирлаб.

*Буратино уйга кетаётганда
икки тиланчини — Базилио мушук билан
Алиса тулкини учратгани*

Эртасига эрталаб Буратино пулни санаб кўрди, тилла пуллар бир қўлда нечта бармоқ бўлса, худди шунча — роппа-роса бешта эди.

Буратино тилла пулларни маҳкам ушлаб, уйга шошилди.

— Карло отага янги куртка, анча учбурчак седана нонлар, ширин хўрозқандлар олиб бераман,— дея ашула айтиб борар эди у.

Қўғирчоқ театрнинг чодирини, унинг тепасида ҳилпираётган байроқлар орқада қолгач, Буратино кўчада зўрға оёқларини кўтариб босишаётган икки тиланчига дуч келди: улардан бири уч оёқда оқсоқланиб юраётган Алиса тулки, иккинчиси кўр мушук Базилио эди.

Базилио Буратино кеча кўчада кўрган мушукдан бошқа, лекин унинг исми ҳам Базилио бўлиб, ўзи оламушук эди. Буратино индамай ўтиб кетмоқчи эдию, лекин Алиса тулки Буратинога мулойимгина мурожаат қилди:

— Салом, олижаноб Буратино! Бунчалик шошиб қаёққа кетяпсан?

— Уйга, Карло отанинг олдига.

Тулки ух тортиб, яна ҳам мулойимлашди:

— Бечора Карлони тирик кўрармикансан, оч-яланғочликдан жони узилай деяпти шўрликнинг...

— Манавини кўриб қўй, ҳей!— деди Буратино кафтидаги беш тилла пулни кўрсатиб.

Тулки пулни кўриб, беихтиёр панжасини чўзди, мушук эса, фонусдай ярақлаган кўзларини пулга тикди.

Лекин Буратино бундан сезмади.

— Меҳрибон, асл йигит Буратино, бу пулларни нима қилмоқчисан?

— Карло отамга янги куртка олиб бераман... Янги алифбе олама...

— Алифбе-я, алифбе, эҳ, аттанг!— деди Алиса тулки бош чайқаб.— Шу ўқишни деб бошинга бало ёғилмаса эди... Битта

ўқиган менми, ўқиб эришган мартабамни кўрдингми — уч оёқда оқсаб юрибман.

— Алифбе эмиш-а!— тўнғиллади Базилио мушук ва жаҳл билан,— ўша лаънати ўқишни деб кўр бўлдим...

Йўл бўйидаги қуриган дарахт шохида қари бир қарға ўтирар эди. У буларнинг гапига қулоқ солиб турди-да, бирдан:

— Елғон, елғон!— дея қағиллаб юборди.

Базилио мушук бир сакраб дарахтга чиқди-да, қарғага чанг солди, қарға шўрлик думининг ярмисини мушук чангалида қолдириб, зўрға қочиб қутулди.

— Нега бундай қилдингиз, Безилио мушук?— дея сўради хайрон бўлиб Буратино.

— Кўзларим кўр-ку,— жавоб қайтарди мушук,— дарахтда кучук ўтиргандек туюлди...

Учовлон чанг йўлдан кета бошлашди.

— Мехрибон ва асл йигит Буратино, пулинг ўн ҳисса кўпайиб кетишини хоҳлайсанми?— деб сўради тулки.

— Албатта хоҳлайман! Қандай қилиб кўпайтириш мумкин?

— Жуда осон. Юр биз билан.

— Қаёққа?

— Аҳмоқлар мамлакатига.

Буратино бир оз ўйланиб қолди.

— Йўқ, бормайман, яхшиси, ҳозир уйга кетаман.

— Бормасанг борма, нима, биров бўйнингга арқон солиб суд-раяптими?— деди тулки,— ўзингга қийин.

— Ўзингга қийин,— дея тўнғиллади мушук ҳам.

— Ўз фойдангни билмас экансан,— деди тулки.

— Ўз фойдангни билмас экансан,— такрорлади мушук.

— Беш танга пулингни бир халта қилиб келардинг-а...

Юришдан тўхтаб оғзи ланг очилган Буратино:

— Елғон,— деди.

Тулки думини тагига босиб ўтиргач, лабларини ялаб қўйди.

— Ҳозир тушунтириб бераман. Аҳмоқлар мамлакатига битта сеҳрли майдон бор, уни Мўъжизалар майдони дейишади... Ўша майдондан битта чуқур қазийсан, уч марта: «Крекс, фекс, пекс» дейсан, чуқурга олтинларингни қўясан-да, кўмасан. Устидан озгина туз сочасан, кейин, яхшилаб сув сепасан-да, ётиб ухлайсан. Эрталаб чуқурдан битта кичкинагина дарахт ўсиб чиқади, унинг барглари нуқул тилла пуллар бўлади. Тушундингми?

Буратино ҳатто ўйноқлаб кетди:

— Елғон!

— Юр, Базилио,— деди хафа бўлиб тулки,— гапимизга ишонмаяпти, ишонмаса ишонмасин...

— Йўқ, йўқ,— деб қичқирди Буратино,— ишондим, ишондим!.. Юринглар тезроқ Аҳмоқлар мамлакатига.

«УЧ БАЛИҚ» ошхонасида

Буратино, Алиса тулки ва Базилио мушук тепаликдан пастга тушиб, йўлга равона бўлдилар, йўл юрдилар, йўл юрсалар ҳам мўл юрдилар — далалардан, узумзор боғлардан, қарағайзордан ўтиб, денгиз бўйига чиқдилар, кейин денгиз бўйидан орқага қайтиб, яна бояги қарағайзор, узумзор боғлар олдидан ўтдилар...

Алиса тулки хўрсиниб-хўрсиниб қўяр ва:

— Уф, Аҳмоқлар мамлакатига етиш осон эмас, юравериб ўлиб бўласан... — дер эди.

Кечга яқин улар йўл бўйидаги текис томли бир эски уйга етиб келдилар, уй эшиги тепасига:

«УЧ БАЛИҚ» ОШХОНАСИ

сўзлари ёзиб қўйилган эди.

Ошхона эгаси меҳмонларни қарши олгани чопганича чиқиб келди, кал бошидан шапкасини ечди-да, эгилиб-букилиб таъзим қила-қила уларни ичкарига таклиф этди.

— Қуруқ нон еб бўлса ҳам қорин тўйғазмасак бўлмайди, — деди тулки.

— Қоқ нон билан ҳам сийламайди-я ҳеч ким, — деб қувватлади унинг гапини мушук.

Ошхонага кириб, сихларда ва товаларда ҳар хил таомлар пиширилаётган ўчоқ олдига ўтирдилар.

Тулки тез-тез лабини ялаб қўярди. Базилио мушук бўлса, олдинги икки оёғини стол устига, мўйлабдор тумшугини эса оёғи устига қўйиб, овқатларга тикила бошлади.

— Ҳей, хўжайин, — деб чақирди кеккайиб Буратино, — бизга уч бурда нон беринг...

Шундай азиз меҳмонларнинг қуруқ нон сўраётганини эшитиб хўжайин ҳайрон бўлгани учун чалқанчасига йиқилиб тушишига сал қолди.

— Фаросатли, қувноқ йигит Буратино ҳазиллашяпти, хўжайин, — деди қиқир-қиқир кулиб тулки.

— У ҳазиллашяпти, — маъқуллади мушук.

— Уч бурда нон беринг, — деди тулки, — яна анави пиширилган қўзичоқни, ҳув анави ғозни, сихда пиширилаётган каптардан иккитасини ҳам олиб келинг, яна озгина жигар берсангиз ҳам майли...

— Карас балиқнинг семиз-семизидан олтитасини олиб келинг, — дея буюрди мушук, — озгина хом майда балиқдан ҳам бера қолинг.

Гапнинг қисқаси, улар ўчоқда пиширилаётган емишларнинг ҳаммасини олишди. Буратинога эса, фақат бир бурда нон қолди.

Алиса тулки билан Базилио мушук емишнинг ҳаммасини покпокиза туширдилар, ҳатто суякларини ҳам миждилар. Қоринлари шишиб, тумшуклари осилиб қолди.

— Энди бирор соат дам оламыз,— деди тулки,— роса ярим кечада йўлга чиқамиз. Бизни уйғотиб қўйиш эсингиздан чиқмасин-а, хўжайин...

Тулки билан мушук иккита юмшоқ каравотга жойлашиб, хуррак ота бошладилар. Буратино бир бурчакдаги итнинг жойига бориб ётди...

Унинг тушига барг ўрнига олтин тангалар ўсиб чиққан дарахт кирди... Олтин барглари оламан, деб энди қўл узатган эди...

— Эй, синьор Буратино, тулинг, ярим кеча бўлди...— деган товушни эшитиб, уйғониб кетди.

Эшик тақиллаётган эди. Буратино сапчиб ўрnidан турди, кўзларини ишқалади. Каравотлар бўм-бўш, мушук ҳам, тулки ҳам йўқ эди.

— Мухтарам дўстларингиз эртароқ туришди,— деб тушунтирди унга хўжайин,— совуқ пирог билан қорин тўйдириб, кетиб қолишди...

— Менга ҳеч нарса деб кетишмадими?

— Айтишганда қандоқ — вақтни қўлдан бой бермай, тўғри ўрмонга қараб чопсин, деб тайинлашди...

Буратино эшикка отилганди, лекин хўжайин унинг йўлини тўсди-да, қўлларини икки биқинига тираб, кўзларини қисган кўйи сўради:

— Хўш, овқатга пулни ким тўлайди?

— Вой,— деди чийиллаб Буратино,— қанча?

— Роса бир тилла...

Буратино хўжайиннинг оёқлари орасидан ўтиб кетмоқчи эди, лекин хўжайин битта сихни қўлига олди,— унинг қаттиқ мўйлаби, ҳатто қулоғи тепасидаги яккам-дуккам сочларигача типпак бўлиб кетганди.

— Пулни тўла, аблах, бўлмаса, қорнингга нақ манави сихни тиқиб оламан.

Беш тилладан биттасини тўлашга мажбур бўлган Буратино бурнини аламли торта-торта ошхонадан чиқиб кетди.

Зимистон тун қоронғиси эди. Атроф жимжит, ҳамма уйқуда. Буратинонинг тепасида Ухлақижон деган жин (тун қуши) шарпасиз учиб юрарди.

Ухлақижон юмшоқ қанотини Буратинонинг узун бурнига уриб-уриб қўяр ва:

— Ишонма, ишонма, ишонма!— дея такрорларди.

Буратино жаҳли чиқиб, тўхтади-да:

— Нима дейсан?— деб сўради.

— Мушук билан тулкига ишонма...

— Бор, ишингни қил...

Чаққон йўлини давом эттирган Буратино орқасидан Ухлақижоннинг:

— Йўлдаги қароқчилардан эҳтиёт бўл,— деганини эшитди.

Осмоннинг бир четида кўкиш ёруғлик пайдо бўлди — ой чиқмоқда эди.

Олдинда қорайиб турган ўрмон кўринди.

Буратино қадамини тезлатди. Унинг орқасидан келаётган аллаким ҳам илдамлашди.

Буратино чопа бошлади. Кетидан келаётган аллаким ҳам товуш чиқармасликка тиришиб, сакраб-сакраб югурарди.

Буратино ўгирилиб орқасига қаради.

Уни икки киши қувиб келишар, улар бошларига қоп кийиб олишган, фақат кўзларининг ёнида иккитадан тешик бор эди холос.

Пакана қароқчининг қўлида катта пичоқ ярақлаб, новчасининг учи воронкага ўхшаган тўппончаси бор эди.

— Вой-вой! — дея чинқириб юборган Буратино қаршисидаги ўрмонга шўнғиди.

— Тўхта, тўхта! — дея қичқиришарди қароқчилар.

Буратинонинг капалаги учиб кетган бўлса ҳам, ҳарҳолда эсини йиғиб олди-да, қолган тўрт тиллани оғзига тиқаркан, йўл бўйидаги маймунжонлар орасига ўзини урди... Лекин қароқчилар уни худди шу ерда ушлаб олдилар...

— Пул керакми ёки жонми?

Буратино уларнинг талабига гўё тушунмас, фақат тез-тез нафас оларди. Қароқчилар унинг оёғини осмондан қилиб силкитиб кўрдилар, биттаси тўппонча ўқталиб турди, иккинчиси Буратинонинг чўнтаklarини титиб чиқди.

— Пулинг қани? — сўради хириллаб баланд бўйли қароқчи.

— Пул қани, ярамас?! — ўдағайлади пакана қароқчи ҳам.

— Бурда-бурда қилиб ташлайман ҳозир!

— Қаллангни оламан!

Буратино қўрққанидан қалтирай бошлаганди, оғзидаги тилла пуллар жаранглаб кетди.

— Беркитган жойини-чи! — ҳайратланишди қароқчилар. — Оғзида экан...

Қароқчилардан биттаси Буратинонинг оёғидан, иккинчиси бошидан ушлаб олдилар-да, уни осмонга ота бошладилар. Лекин Буратино тишини маҳкамроқ қисиб олди.

Қароқчилар Буратинонинг оёғини осмондан қилиб, бошини ерга тақ-тақ ура бошладилар. Лекин бу ҳам фойда бермади.

Пакана қароқчи қўлидаги катта пичоғи билан Буратинонинг тишларини йиришга урина бошлади. Мана, тишларнинг ораси очилай-очилай деб қолди... Лекин шу пайт Буратино шартта қароқчининг қўлидан чиқиб, жон аччиғида унинг бармоғини ғарчча тишлаб олди... Қароқчи дод-фарёд кўтарди. Буратино вақт ганиматида калтакесакдек чаққонлик билан тиконли маймунжон томонга отилди, маймунжоннинг тиконлари курткаси билан иш-

тонини узиб-йиртиб юборганига ҳам парво қилмай, нариги томонга ўтиб олди-да, ўрмонга қараб чопди.

Ўрмон четида қароқчилар унга яна етиб олдилар. Буратино бир сакраб, салқи шохга тармашгач, дарахт устига чиқиб кетди. Қароқчилар ҳам унинг кетидан дарахтга кўтарила бошладилар. Лекин уларнинг бошларидаги қоплари халақит берарди.

Буратино дарахтнинг учига чиққач, шохни тебратиб туриб, бир сакрашда нариги дарахтга ўтди. Қароқчилар ҳам шундай қилмоқчийдилар... Лекин иккаласи ҳам ерга йиқилиб тушишди.

Қароқчилар оҳ-воҳ қилиб, у ёқ-буёқларини уқалаб-суқалаб олгунларича Буратино дарахтдан чаққон тушди-да, оёғи ерга тегмай жуфтакни ростлаб қолди.

Ой нурида дарахтлар узун-узун соя солиб турар, шунинг учун ўрмон йўл-йўлга ўхшаб кўринар эди...

Буратино гоҳ соя қоронғусида кўринмай қолар, гоҳ ой ёруғида унинг оппоқ қалпоғи лип этиб кўзга ташланарди.

Шу тахлитда Буратино кўл бўйига етиб келди. Ойна каби кўл тепасида ой нур сочар, бу худди қўғирчоқ театридаги манзарага ўхшарди.

Буратино ўнг томонга ўзини урганди — оёғи ботиб кетди. Чап томонга югурганда — яна ботқоққа дуч келди... Орқасидан яна шитир-шитир эшитила бошлади...

— Ушла, ушла уни...

Қароқчилар етай деб қолган, улар Буратинонинг қаердалигини кўриш учун ҳўл ўтлар устидан баланд-баланд сакраб келардилар.

— Ана у!

Буратино ўзини сувга ташлашдан бошқа иложи йўқ эди. Шу пайт у соҳилга яқин ерда бошини қаноти ичига яшириб ухлаб ётган бир оққушни кўриб қолди.

Буратино ўзини кўлга отди, шўнғиб бориб, оққушнинг оёқларидан маҳкам ушлаб олди.

— Ҳой-ҳой,— деди оққуш уйғониб кетиб,— бу қанақа бемаъни ҳазил?! Қўйвор оёғимни!

Оққуш катта-катта қанотларини ёзди, қароқчилар Буратинонинг сувдан чиқиб турган оёқларини энди ушламоқчи бўлганларида, оққуш салобат билан қанот қоқиб, кўл устидан учиб кетди.

Буратино кўлнинг нариги соҳилига етгач, оққушнинг оёғини қўйиб юборди-да, шалоп этиб ерга тушди, сўнгра дарров ўрнидан туриб, қамишлар оралай-оралай тепасида ой мўралаб турган дўнгликка қараб чопди.

Қароқчилар Буратинони дарахтга осиб кетганлари

Ниҳоят ҳолдан тойган Буратино куз келиб, карахтлашган пашшадек зўрға оёғини кўтариб босар эди.

Бирдан у ёнғоқ дарахтининг шохлари орасидан кичкинагина бир чаманзорни кўриб қолди, чаманзорнинг ўртасида ой нурига

чўмган тўрт деразали кичкинагина бир уйча турарди. Дераза эшикчаларида қуёш, ой ва юлдузларнинг сурати бор эди.

Уй атрофида зангори гуллар ўсиб ётарди.

Йўлкаларга топ-тоза қум тўкилганди. Фавворадан тиниқ сув отилар, сувнинг ўртасида гоҳ сал кўтарилиб, гоҳ бир оз пастроқ тушиб, битта копток қалқирди.

Буратино эмаклаб бориб, зинага чиқди-да, эшикни тақиллатди. Уй ичи жимжит эди. У қаттиқроқ тақиллатди, афтидан, ичкаридагилар қаттиқ ухлаб қолган эдилар.

Шу пайт ўрмон ичидан яна қароқчилар чиқиб қолишди. Улар кўлдан сузиб ўтишган, кийимлари шалабоқ эди. Буратинони кўриб қолган пакана қароқчи мушукка ўхшаб миёвлади, новчаси тулкига ўхшаб овоз чиқарди...

Буратино эшикни яна ҳам қаттиқ тақиллата бошлади:

— Ердам беринглар, ёрдам беринглар, ҳей, яхшилар!..

Шундан кейин деразадан бурни пучукроқ, жингалак соч чиройликкина бир қиз кўринди.

Қизнинг кўзлари юмуқ эди.

— Ҳой қиз, эшикни очинг, мени қароқчилар қувиб келиш-япти!

— Беҳуда гапни қўйсангиз-чи! — деди қизча чиройли оғзини очиб эснаркан. — Менинг уйқум келяпти, ҳатто кўзимни ҳам очолмайман...

Қиз қўлини деразадан олиб, уйқу аралаш бир керишди-да, деразадан узоқлашди.

Нима қилишини билмай қолган Буратино юзтубан қум устига йиқилдию, ўзини ўлганга солиб ётаверди.

Қароқчилар етиб келишди:

— Ҳа-а, энди биздан қочиб бўпсан!..

Буратинонинг тишларини йириш учун қароқчилар нималар қилишмади дейсиз. Буратинони қувиб юрган пайтларида уларнинг тўппончаси билан пичоқлари тушиб қолмаганда бечора Буратино тўғрисидаги ҳикояни шу ерда тугатиш лозим бўларди.

Ҳеч иш чиқмагандан кейин қароқчилар Буратинони оёғидан осиб қўймоқчи бўлдилар. Унинг оёғига арқон боғладилар, бирпасдан кейин бечора Буратино дуб дарахтининг шохига оёғидан осилди... Қароқчилар ҳўл думларини узатиб юбориб, дуб остига ўтирдилар-да, Буратинонинг оғзидаги тилла пулларнинг ерга тушишини кута бошладилар...

Тонгга яқин шамол қўзғолди, дуб дарахтининг барглари шитир-шитир қила бошлади. Буратино шамолда бир парча пайраҳадек тебранар эди. Ҳўл думларини чўзиб ўтиравериш жонларига теккан қароқчилар бирорта ошхонани излаб кетдилар.

Буратино осилиб ётган дуб дарахти ортида тонг отди.

Чаманзордаги ўтлар ҳам зангори тус олди, зангорранг гулларда шабнам томчилари ялтиради.

Жингалак сочли қиз яна деразадан кўриниб қолди, уйқуга тўйган чиройли кўзларини ишқалаб-ишқалаб, катта очди.

Бу қиз синьор Карабас Барабаснинг қўғирчоқ театридаги энг чиройли қўғирчоқ эди.

У хўжайинининг қўпол муомалаларига тоқат қилолмай, театрдан қочиб кетган ва зангори чаманзор ўртасидаги уйчага жойлашиб олган эди.

Ҳайвонлар, қушлар ва баъзи ҳашаротлар уни жуда яхши кўриб қолган, бунинг сабаби, унинг яхши тарбиялангани ва ювошлиги эди.

Ҳайвонлар қизга зарур ҳамма нарсани келтириб берардилар.

Кўрсичқон — ейиладиган илдизлар келтирарди.

Сичқонлар — қанд, пишлоқ ва колбаса бўлаклари олиб келишарди.

Вафодор кучуги — пудель Артемон булка нонлар олиб келарди.

Зағизғон — унга бозордан кумуш қоғозларга ўралган шоколад конфетлар ўғирлаб келарди.

Қурбақалар — ёнғоқ пўчоқларида лимонад таширди.

Қирғий — пиширилган парранда гўшти келтирарди.

Тиллақўнғизлар — ҳар хил мевалар билан таъминларди.

Капалаклар — қиз упа қилиб қўйиши учун гулларнинг чангини таширди.

Капалак қуртлари — қиз тишини тозалаши ва гижирлама эшикларни ёғлаши учун ўз ёғларидан берардилар.

Қалдиргочлар — уй атрофида пайдо бўлган арилар билан чивинларни қирардилар...

Шундай қилиб, зангори сочли қиз кўзларини очган заҳоти оёғидан осилган Буратинони кўриб қолди.

У кафтларини юзига қилиб:

— Ах, ах, ах! — дея қичқириб юборди.

Дераза остида қулоқларини динг қилиб вафодор пудель Артемон пайдо бўлди. У ишини эндигина тугатган — баданининг ярмисидаги юнглари тозалаб қириб ташлаган эди. Умгачидаги жингалак юнглари чиройли таралган, думининг учида қолдирилган юнги ёнига қора бант, олдинги оёғига эса кумуш соат тақилган эди.

— Мен тайёрман!

Артемон тумшугини бир томонга бурди-да, юқори лабини кўтариб, оппоқ тишларини кўрсатди.

— Битта-яримтани чақир, Артемон! — деди қиз. — Бечора Буратинони дарахтдан ечиб олиб, доктор чақириш керак...

— Хўп, хўп!

Хизматга шай Артемон буйруқни бажаришга югургани, орқа оёқлари остидан атрофга ҳўл қум сочилди...

У чумолилар инига қараб чопти, вовуллаб бутун чумолиларни уйғотди-да, Буратино осилган арқонни кемириб, узиб ташлаш учун улардан тўрт юзтасини юборди.

Тўрт юзта абжир чумоли саф тортиб, тор йўлақдан йўлга тушди, дуб дарахтига чиқиб, арқонни кемириб узди.

Артемон Буратинони олдинги оёқлари билан илиб олди ва уйга олиб кетди... Уни каравотга ётқизиб қўйди-да, ўрмонга югурди. Чангалзордан машҳур доктор Бойқушни, фельдшер Чўлбақани ва қуруқ чўпга ўхшаган Бешиктерватни бошлаб келди.

Бойқуш Буратинонинг кўкрагига қулоғини қўйиб кўрди. Сўнгра:

— Бемор жони узилиш арафасида,— деди ва бошини бир юз саксон градус орқага буриб олди.

Чўлбақа нам панжаси билан Буратинони роса сийпалаб кўрди. У беморнинг аҳволи тўғрисида ўйлар экан, бақрайган кўзлари билан атрофга қарар эди.

Табиб Бешиктерват чўпдек қўллари билан Буратинонинг у ёқ-буёғини ушлаб кўра бошлади.

— Аҳвол чатоқ,— деди у,— бемор жон бериш арафасида, тирик қолиши амримаҳол.

— Шармандалиқ-ку бу,— деди Бойқуш ва майин қанотларини қоқиб, тимқоронғи чордоқ томон учди.

Жаҳли қўзиган Чўлбақанинг бўйнидаги пуфаклари шишиб кетди.

— Бу қа-қандай ярра-маслик!— қуриллади у ва қорнини ерга шапиллатиб урган кўйи сакраб-сакраб зах ертўлага тушиб кетди.

Табиб Бешиктерват деразадан ташқарига отилди.

Қиз чиройли қўлларини силкитиб сўради:

— Айтсангиз-чи, энди қандай даволашим керак уни, граждандлар?

— Косторка билан даволаш керак,— дея қуруллади ертўладан туриб Чўлбақа.

— Косторка билан-а!— деди нафрат билан чордоқдан туриб Бойқуш.

— Ё косторка билан, ё бошқа нарса билан даволаш керак,— деди дераза тагида ётган Бешиктерват.

Шунда ҳаммаёғи моматалоқ бечора Буратино инқиллаб:

— Косторканинг кераги йўқ, мен ўзимни жуда яхши ҳис қил-япман!— деди.

Зангори сочли қиз меҳрибонлик билан унинг тепасига энгашди:

— Буратино, ўтинаман сендан, кўзингни юм, бурнингни беки-тиб тур-да, ичиб юбор.

— Ичмайман, ичмайман, ичмайман!..

— Мен сенга бир чақмоқ қанд бераман...

Қиз шундай дейиши биланоқ, каравотда оқ сичқон пайдо бўлиб қолди, у бир чақмоқ қанд олиб келган эди.

— Гапимга кирсанг, шу қандни бераман,— деди қиз.

— Тушунсанг-чи, дорини ичмасанг, ўлиб қолишинг мумкин...

— Косторка ичганимдан кўра, ўлганим яхши.

Лекин қиз энди катта одамлардай сиполик билан деди:

— Бурнингни бекит, шифтга қара... Бир, икки, уч.

У косторкани Буратинонинг оғзига қуйди-да, кетма-кет қанд-ни тикиди ва уни ўпиб қўйди.

— Ана бўлди...

Ҳар ишни ўринлатиб бажаришни яхши кўрадиган вафодор Артемон думини тишлаб, дераза остида шундай чириллаб айлана бошладики, гўё мингта оёқ, мингта қулоқ, мингта ялтираган кўз айланаётгандек эди.

Зангори сочли қиз Буратинони тарбияламоқчи бўлгани

Эрталаб Буратино ҳеч нарса кўрмагандек, шод ва соғлом уйғонди.

Зангори сочли қиз уни боғда, устига кўғирчоқларнинг идиш-товоқлари ёйиб қўйилган кичкинагина стол ёнида кутиб ўтирарди.

Қиз юзини эндигина ювган эди, пучуқ бурнининг устида ва ёноқларида гулларнинг чанги кўринарди.

У Буратинони кутиб ўтирар экан, хира капалакларни қувар эди:

— Бирпас ўз ҳолимга қўйсаларинг-чи...

Қиз ёғоч болани бошдан-оёқ кузатиб чиқди-да, пешонасини тириштирди. Кейин унга стол ёнига ўтиришни буюрди ва кичкинагина чашкачага какао қуйиб берди.

Буратино оёқларини букиб, стол ёнига ўтирди. У бодомли сомсаларни бутунлигича оғзига тикар ва чайнаб ҳам ўтирмай ютарди.

Қиём идишга қўлини тикиб, бармоқларини маза қилиб сўрар эди.

Қиз қари сассиққўнғизга бир-икки тўғрам нон бермоқчи бўлиб ўгирилганди, Буратино кофейникдаги какаони жўмрагидан охиригача ичаётиб қалқиб кетди-да, дастурхонга какао томизди.

Шунда қиз унга жиддий тикилди:

— Оёғингизни стол тагига узатиб ўтиринг. Қўлингиз билан овқат еманг, бунинг учун қошиқ ва вилка бор.

Жаҳли чиққан қизчанинг кўзлари пирпирар эди.

— Сизга ким тарбия беради ўзи?

— Бир хил вақтда Карло отам тарбия беради, бошқа вақтда ҳеч ким.

— Энди сизни мен тарбиялайман, хотирингиз жам бўлсин.

«Роса шўрим қурийдиган бўлди-ку!» — деб қўйди ичида Бураино.

Пудель Артемон қушларни қувалай-қувалай, уй атрофидаги ўтлар ичида югуриб юрарди. Қушлар дарахтга келиб қўнганида у бошини баланд кўтарарди-да, сакраб-сакраб ҳурарди.

«Қушларнинг тоза додини берар экан бу» деб ўйлади ҳаваси келиб Бураино.

Қиз айтгандек ўтираман деб, унинг бели қотиб қолди, бутун баданига санчиқ турди.

Нихоят азобли нонушта тугади. Қиз Бураинонинг бурнига юққан какаои артишни айтди. Сўнгра қўйлагининг букилган жойларини ва бантигини тузатиб қўйди-да, тарбия бергани Бураинони уйга етаклаб кетди.

Шўх пудель Артемон эса кўкатлар ичида чопачопа ҳурарди. Қушлар кучукдан заррача қўрқмай шод сайрар, дарахтлар тепасида шабада эсиб турарди.

— Эгнингиздаги чурукларни ечинг, сизга яхши кийим-бош беришади, — деди қиз.

Тўртта бичиқчи келиб, Бураинога қизнинг эски қўйлақларидан чиройли ўғил болалар кийим-боши тикиб беришди, бу машиначилар бадқовоқ яккаҳол уста — қисқичбақа Шепталло, кокилли Қизилиштон, Шохдор катта қўнғиз, Лизетта сичқон эди. Шепталло бичиб берди, Қизилиштон тумшуги билан тешиб тикди, Шохдор орқа оёқлари билан ипни пишитиб турди, Лизетта ипларнинг учини узиб турди.

Бураино қизнинг эски-тускиларидан тикилган кийимни кишига уялса ҳам, ноилож кийди. У бурнини торта-торта янги куртқасининг чўнтагига тўрт тилласини яшириб қўйди.

— Энди ўтиринг, қўлингизни олдингизга қўйинг. Букчайманг, қаддингизни ростлаб ўтиринг, — деди қиз ва қўлига бир бўлак бўр олди. — Арифметикадан дарс бошлаймиз... Чўнтагингизда иккита олма бор.

Бураино айёрлик билан кўз қисиб қўйди.

— Елгон, битта ҳам йўқ...

— Мен чўнтагингизда иккита олма борлигини фараз қилайлик, демоқчиман, — деди қиз чидам билан, — биров биттасини олиб қўйса, нечта олма қолади?

— Иккита.

— Яхшилаб ўйланг.

Бураинонинг пешонаси тиришди.

— Иккита...

— Нима учун?

— Улсам ҳам олмамни бировга бермасман!

— Ҳисобга ҳечам қобилиятингиз йўқ экан, — деди қиз хафа бўлиб. — Бўлмаса, диктант ёзамиз.

У чиройли кўзларини шифтга тикди.

— Езинг: «А роза упала на лапу Азора». Ёздингизми? Энди шу сеҳрли гапни тескарисига ўқинг.

Буратинонинг умрида ручка ва дафтар кўрмагани бизга маълум.

Қиз: «Ёзинг» дейиши биланоқ, у узун бурнини сиёҳдонга тикди, бурнидан қоғозга сиёҳ томган эди, у қаттиқ қўрқиб кетди.

Жаҳли чиққан қиз қўлини силтаб юборди, ҳатто кўзларига ёш келди.

— Сиз тўполончи, ярамас бола экансиз, бир жазонгизни бериб қўйиш керак!

Қиз деразадан бошини чиқарди-да:

— Артемон, Буратинони ҳужрага қамаб қўй, — деб буюрди.

Вафодор Артемон оппоқ тишларини кўрсатиб эшик олдида пайдо бўлди. У Буратинонинг куртқасидан тишлаб олди-да, орқаси билан юриб, уни қоронғи ҳужрага судраб кетди, қоронғи ҳужранинг бурчак-бурчакларидаги ўргимчак уяларида катта-катта ўргимчаклар осилиб ётар эди.

Қизча қўғирчоқларга хос тўқима каравотга ўзини ташлаб, ёғоч болани шундай қаттиққўллик билан жазолагани учун йиғлаб юборди. Лекин тарбия беришга киришган экан, бу ишни охирига етказиши керак эди.

Буратино қоронғи ҳужрада тўнғиллаб ўтирарди:

— Оббо, тентак қиз-ей... Ўргилдим сендақа тарбиячидан. Ўзининг калласи чиннидан, ичига пахта тикилган-ку, менга тарбия бермоқчи бўлади-я...

Қоронғи ҳужрада аллаким майда тишларини ғижирлатгандай бўлди.

— Қулоқ сол, қулоқ сол...

Буратино сиёҳга бўялган бурнини юқори кўтарган эди, бошини пастга осилтириб, шифтга ёпишган кўршапалакка кўзи тушди.

— Нима дейсан?

— Қоронғи тушишини кут, Буратино.

— Секин-секин, — деб шивирлашарди бурчак-бурчакдан ўргимчаклар, — тўримизни қимирлатманглар, чивинларимизни қочириб юборманглар...

Буратино синиқ тувак устига ўтириб, қўлини иягига тираб олди. У бундан баттар ишларни ҳам кўрганди, лекин адолатсизликдан аччиғи чиқарди.

— Болага шундай тарбия берадиларми?.. Бу тарбия эмас, азоб-ку... Бундай ўтирма, бундай овқат ема... Эҳтимол бола ҳали алифбени ҳам ўқимагандир, у бўлса, тўппа-тўғри сиёҳдондан иш бошлаб юрипти-я... Ити ҳойнаҳой ҳозир ҳам қушларни қувиб юрган бўлса керак, унинг нимаси кетипти...

Кўршапалак яна чийиллаб қолди:

— Қоронғи тушишини кут, Буратино, мен сени Аҳмоқлар мамлакатига бошлаб бораман, у ерда сени дўстларинг — мушук билан тулки, бахт ва шод-хуррамлик кутади. Қоронғи тушишини кут.

*Буратино Аҳмоқлар мамлакатидан
чиқиб қолиши*

Зангори сочли қиз қоронғи ҳужранинг эшигига яқинлашди.

— Буратино, дўстим, қилмишингизга пушаймонмисиз энди?

Буратинонинг жуда жаҳли чиқиб ўтирар эди, бунинг устига, нияти ҳам бўлакча эди.

— Зарур келипти-да пушаймон бўлиб! Кутмай ҳам қўя қолинг...

— Бўлмаса, ҳужрада эрталабгача ўтирасиз...

Қиз чуқур хўрсиниб қўйди-да, қайтиб кетди.

Тун чўкди. Чордоқдаги бойқуш қах-қах ура бошлади. Чўлбақа ойнинг кўлмак сувлардаги акси устида шалоп-шалоп сакраб юриш учун ертўладан чиқди.

Қиз ухлаш учун тўқима каравотга чўзилди-да, узоқ вақт хафа бўлиб, бурнини тортиб ётди.

Артемон тумшугини думи тагига тиқиб, эшик тагида ухлаб ётарди.

Уйдаги осма соат ярим кеча бўлганидан дарак бериб занг урди.

Шифтга ёпишган кўршапалак жойидан кўчди.

— Вақт бўлди, Буратино, қоч энди!— деб чийиллади у, Буратинонинг қулоғи остига келиб.— Ҳужранинг бурчагида ертўлага тушадиган каламуш тешиги бор... Сени чаманзорда кутамай.

Кўршапалак туйнукдан учиб чиқиб кетди. Буратино ҳаммаёғига ўргимчак ипларини илаштириб, ўзини бурчакка урди. Ўргимчаклар унинг кетидан ғазаб билан пишиллаб қўйишди.

Буратино каламуш тешигидан ертўлага эмаклаб туша бошлади.

Тешик борган сари тораярди. Буратино энди ер остида зўрға эмаклаб борарди. Лекин бирдан боши билан пастга шўнғиб кетди-ю, ертўлага тушиб қолди.

Ертўладаги каламуш қопқонига илиниб қолишига сал қолди, ошхонадаги хурмачадан эндигина сут ичиб кирган сариқ илоннинг думини босиб олди, сўнг мушук кириб-чиқиб юрадиган туйнукдан чаманзорга отилди.

Кўршапалак зангори гуллар устида шарпасиз учиб юарди.

— Юр орқамдан, Буратино, Аҳмоқлар мамлакатига борамиз!

Кўршапалакларнинг думи бўлмайдди, шунинг учун улар қушларга ўхшаб тўғри учолмайдилар, бўғин-бўғин қанотларини ёзиб, бир юқорига чиқиб, бир пастга тушиб учадилар. Вақтни қўлдан бой бермай, йўлда учраган чивин ва тунги капалакларни тутиш, тишлаш, ютиб юбориш учун кўршапалакнинг оғзи доим очик бўлади.

Буратино бўйнигача кўкатга кўмилиб, кўршапалак кетидан чошиб борар, шабнам намиқтирган йўнғичқалар бетига келиб уриларди.

Бирдан кўршапалак осмонда кўриниб турган тўлиной сари кўтарилди-да, у ердан туриб аллакимга:

— Олиб келдим,— деб қичқирди.

Буратино бирдан юмалоқ-ёстиқ бўлиб жарга қуларкан, думалаб-думалаб бориб, шалоп этиб тўнғизтароқлар устига тушди.

Ҳаммаёғи шилинган, оғзига қум тўлиб, кўзлари олайиб кетган Буратино ерга ўтирди.

— Ие, уни қаранг-а!

Унинг рўпарасида Базилио мушук билан Алиса тулки турар эди.

— Жасур ва мард йигит Буратино ойдан қулаб тушди шекилли,— деди тулки.

— Ўлмай қолганига ҳайронман,— тўнғиллади мушук.

Мушукнинг олдинги ўнг оёғига латта боғланиб қолгани ва тулкининг думига ботқоқ лойқаси ёпишиб ётгани бир оз шубҳали туюлса ҳам, Буратино эски дўстларини кўриб хурсанд бўлди.

— Ҳар ишнинг бир хосияти бўлади,— деди тулки,— мана, сен Аҳмоқлар мамлакатидан чиқиб қолдинг...

Шундан сўнг тулки олдинги оёғи билан сувсиз сой устига қурилган бузуқ кўприкни кўрсатди. Соининг нариги бетидаги уюм-уюм ахлатлар орасидан хароба уйлар, шоҳлари синиқ, қуриган дарахтлар ва майишиқ қўнғироқхона кўриниб турарди...

— Бу шаҳарда Карло отага лойиқ, ажойиб қуён тери куртклар сотилади,— деб тўхтовсиз жаврай бошлади тулки лабини ялаб,— чиройли расмлари бор алифбе китоблар... Ундаги сомсалар билан хўрозқанднинг ширинлигини айтмайсанми! Пулингни йўқотиб қўйганинг йўқми, азамат Буратино?

Алиса тулки Буратинога ёрдамлашиб, ўрнидан турғизгач, олдинги оёғини тупуги билан ҳўллаб, унинг куртқасини тозалади-да, бузуқ кўприкдан олиб ўта бошлади.

Бадқовоқ Базилио мушук кейинда келар эди.

Тун ярим бўлган, лекин Аҳмоқлар мамлакатада ҳали ҳеч ким ухламагани.

Қинғир-қийшиқ ифлос кўчада қовурғалари саналгудек, устини тўнғизтароқ босган санқи итлар очликдан:

— Эҳ-ҳе-ҳе...— дея ҳомуза тортарди.

Юнглари тақир қирилган эчкилар йўлка четидаги чанг-чунг кўкатларни чимдиганча юнги сийрак думларини силкитиб-силкитиб қўярди.

— Ба-а-а-а-лолар ичида қолдик...

Қоқ суяк бир сигир бош эгиб турибди.

Ахлат уюми устида пати сийрак чумчуқлар қўниб турибди, улар ҳеч қаёққа учмас, босиб олсанг ҳам парво қилмайдигандай эди...

Думи юлинган товуқлар беҳол тентирамоқда...

Аммо чорраҳалардаги қадди ғоз, бошига учбурчак шапка кийиб, бўйнига тасма боғлаган бульдог итлар — полициячилар турарди. Улар очликда тинқасиз, кўтир аҳолига қараб:

— Тезроқ юр! Унгдан юр! Тезроқ қимирла!— дея ирилларди. Тулки Буратинонинг қўлидан ушлаб борган сари нари судраб кетаверди. Улар шляпа кийган мушукойимларни қўлтиқлаб, ойдинда сайр қилиб юрган тилла кўзойнакли биққасемиз мушукбойларни кўрдилар.

Шаҳар губернатори бақалоқ тулки ҳам гердаиб сайр қилар, уни тунги гунафша кўтарган кеккайма бир тулкиниса қўлтиқлаб олган эди.

Алиса тулки Буратинонинг қулоғига:

— Бу сайр қилиб юрганлар Мўъжизалар майдонига пул экан одамлар... Бугун пул экишнинг охирги кечаси. Эрталаб бир талай пул йиғиб оласану хоҳлаган нарсангни харид қилаверасан... Юр тезроқ...— деб шивирлади.

Тулки билан мушук Буратинони синиқ туваклар, йиртиқ бошмоқлар, тешик калишлар ва латта-путталар сочилиб ётган бир хиёбонга олиб келдилар... Кейин улар бир-бирларининг сўзини бўлиб, бобиллай бошладилар:

— Чуқурча қазиди.

— Тиллани сол.

— Туз сеп.

— Кўлмакдаги сувдан келтириб қўй, яхшилаб суғор.

— «Крекс, фекс, пекс» дейиш ҳам эсингдан чиқмасин...

Буратино сиёҳ юки бурнини қашиб қўйди.

— Лекин сизлар нарироқ бориб туринглар...

— Вой тавба, биз тиллангни қаерга кўмишингни кўришни ҳам истамаймиз!— деди тулки.

— Худо сақласан,— деди мушук.

Улар нарироқ кетиб, ахлат уюми орқасига яшириниб олдилар.

Буратино чуқурча қазиди. Шивирлаб уч марта: «Крекс, фекс, пекс» деди-да, тўрт тилласини чуқурга кўмди, чўнтагидан жиндек туз олиб, устига сепди. Кўлмакдан бир ҳовуч сув олиб келиб қўйди. Сўнг дарахт ўсиб чиқишини пойлай бошлади.

*Полициячилар Буратинони ушлаб кетганлари
ва у ўзини оқлаш учун бир оғиз сўз айтишига
ҳам йўл қўймаганлари*

Алиса тулки Буратинони энди ухлагани кетар деб ўйлаган эди, лекин Буратино бурнини чўзилтириб, ҳамон ахлат уюми устида сабр билан кутиб ўтирар эди.

Шунда Алиса тулки мушукка Буратинони пойлаб туришни топшириб, ўзи энг яқин полиция бўлимига югурди.

Полиция бўлимининг папирос тутунига тўлиб кетган бир хонасидаги устига сиёҳ тўкилган стол олдида навбатчи бульдог баралла хуррак отиб ухлаётганди.

Тулки унга ниҳоятда мулойимлик билан:

— Жасур навбатчи жаноблари, битта боқимсиз ўғри болани ушлаб келишнинг иложи йўқмикан-а? Бу шаҳарнинг бой-бадав-

лат ва иззат-икромли кишилари катта хавф остида қолдилар-да, — деди.

Навбатчи бульдог уйқу аралаш шундай ҳам вовуллаб бердики, кўрқиб кетганидан тулкининг таги намланди.

— Уғрри! Ғўф!

Тулки, хавfli ўғри — Буратино ялангликда эканини айтди.

Навбатчи ириллай-ириллай, қўнғироқ чалди. Хонага ҳеч вақт ухламайдиган, ҳеч кимга ишонмайдиган, ҳатто жиноий ниятимиз бўлмасин яна, деб ўзларидан ҳам гумон қилиб юрадиган иккита изқувар искович ит кириб келди.

Навбатчи уларга хавfli жиноятчини — хоҳ тирик, хоҳ ўлик ҳолда полиция бўлимига тутиб келишни буюрди.

Исковичлар қисқагина:

— Ғўф! — дея жавоб қайтардилар.

Сўнг орқа оёқларини махсус бир ёнга ташлаб-ташлаб, хиёбон томон чопдилар.

Улар сўнгги юз қадам йўлни қоринлари билан судрала-судрала босиб ўтдилар-да, бараварига Буратино устига ташландилар, унинг қўлтиғидан олиб, полиция бўлимига судраб кетдилар.

Буратино оёқларини типирчилатар, мени нима учун ушлаб кетяпсизлар, нима учун ахир, деб сўрар эди.

Исковичлар унга:

— Борганда биласан... — дея жавоб қайтарардилар.

Тулки билан мушук вақт ғаниматда тўрт тиллани кавлаб олдилар. Тулки пулни шундай бошлаб бўлашдики, натижада мушукка битта, ўзига учта тилла тегди.

Мушук ҳе йўқ-бе йўқ шартта унинг башарасига чанг солди.

Тулки мушукнинг белидан маҳкам ушлаб қисди. Шу тарзда иккаласи бир қанча вақт хиёбонда думалашиб олишди. Ойдин кечада тўзғиб кетган тулки ва мушук юнглари учиб юрарди.

Бир-бирларини роса эзгилашгач, тулки билан мушук тиллани баравар бўлишиб олдилар-да, ўша кечасиёқ шаҳардан ғойиб бўлдилар.

Бу орада исковичлар Буратинони полиция бўлимига олиб келдилар. Навбатчи бульдог Буратинонинг чўнтақларини ўзи тинтиди.

Навбатчи бульдог бир чақмоқ қанд билан яримта бодом сомсадан бошқа ҳеч нарса тополмагач, кўзларига қон қуйилиб, пишқирди:

— Сенда учта жиноят бор, аблаҳ: боқимсиз, паспортсиз ва ишсизсан. Буни олиб бориб, шаҳар четигаги қўлга чўктириб юборинглар.

Исковичлар:

— Ғўф! — деб жавоб қайтаришди.

Буратино Карло ота ҳақида ва ўзининг саргузаштлари тўғрисида гапириб бермоқчи бўлди. Қайда! Исковичлар унинг оёғини ерга теккизмай шаҳар четига олиб чиқдилар-да, кўприкдан ту-

риб, қурбақалар, зулуклар ва сув қўнғизлари тухуми билан тўла чуқур, ифлос кўлга улоқтирдилар.

Буратино шалоп этиб сувга тушди, устини шу заҳотиёқ бақа тўни қоплади.

Буратинонинг кўлда яшовчилар билан танишуви, тўрт тилла пулдан ажраганини эшитган тошбақа Тортила унга олтин калит бергани

Буратинонинг ёғочдан ясалганини эсдан чиқармаган бўлсангиз керак, шунинг учун ҳам у чўкиб кетмади.

Шундай бўлса ҳам Буратино капалаги учиб, аъзойи-баданига кўм-кўк бақатўни ёпишган ҳолда сув ичида ётиб қолди.

Унинг атрофига кўлда яшовчилар тўпланди; булар: эси пастлиги билан машҳур қора-қора итбалиқлар, орқа оёғи эшкакка ўхшаган сув қўнғизлари, зулуклар, тўғри келган нарсани, ҳатто ўзларини ҳам еб қўйишдан тоймайдиган личинкалар ва ниҳоят ҳар хил майда инфузориялар эди.

Итбалиқлар қаттиқ лаблари билан Буратинони қитиқлар ва қалпоғидаги попукни маза қилиб ямлар эдилар. Зулуклар курт-касининг чўнтагига кириб олдилар. Битта сув қўнғизи Буратинонинг сув сатҳидаги бурнига чиқиб, у ердан бир неча марта сувга ташлади.

Майда инфузориялар биланг-биланглаб, оёқ-қўл ўрнида хизмат қиладиган ипчаларини шоша-пиша тебратиб, бирор емиш ахтаришар, бироқ ўзлари сув қўнғизи личинкаларига ем бўлар эдилар.

Ниҳоят бу бемазагарчиликлар жонига теккан Буратино тово-ни билан сувни шалоплата бошлади:

— Қоч нари ҳамманг! Мен сенларга ҳаром қотган мушук эмасман.

Ҳовузда яшовчилар тум-тарақай бўлди. Буратино қорнини пастга қилиб ағдарилди-да, сузиб кетди.

Ойдин нилуфарнинг шапалоқ-шапалоқ барглари устида оғзи катта қурбақалар Буратинога бақрайиб ўтиришарди.

— Аллақандай бир маймоқ сузиб келяпти,— дея вақиллади қурбақаларнинг биттаси.

— Бурни лайлакнинг тумшуғига ўхшар экан,— вақиллади иккинчиси.

— Вой, денгиз қурбақаси-ку,— деб қуриллади учинчи бақа.

Буратино хиёл нафас ростлаб олиш учун каттакон нилуфар барги устига чиққач, оёқларини йиғиб ўтирди-да, совуққотганидан тишларини такиллатиб:

— Ҳамма болалар сут ичиб олиб, иссиққина каравотчаларда ухлаб ётишипти, битта мен ҳўл барг устида ўтирибман... Қурбақалар емишидан бирор нарса берсанглар-чи,— деди.

Маълумки, қурбақалар жуда совуққон бўлади. Лекин уларни бағритош деб ўйлаш ҳам хато. Буратино совуқдан тишларини та-

киллашиб, ўзининг саргузаштларини сўзлаб бера бошлаганда қурбақалар бирин-кетин ўзларини сувга отдилар-да, орқа оёқларини ишга солиб, ҳовуз тагига шўнғиб кетдилар.

Улар сув тагидан битта ўлик қўнғиз, ниначининг қаноти, бир бўлак қурбақа салласи, бир дона қисқичбақа икриси ва бир неча кесим чириган пўчоқ олиб чиқдилар.

Қурбақалар топиб чиққан бу озиқаларнинг ҳаммасини Бура-тинонинг олдига қўйиб, яна нилуфар барглари устига сакраб-сакраб чиқиб олдилар-да, бошларини юқори кўтарганча кўзларини бақрайтириб, тек ўтириб олдилар.

Буратино қурбақалар олиб чиққан емишларни ҳидлаб, маза-сини тотиб кўрди.

— Кўнглим айниб кетди,— деди у,— бунча бемаза булар!..

Қарабсизки, қурбақалар яна бараварига шалоп этиб ўзларини сувга отдилар.

Қўл сатҳини қоплаб ётган бақатўни қимирлаб кетди-да, сув юзида каттакон, қўрқинчли илон калласи пайдо бўлди. У Бура-тино ўтирган барг сари сузиб кела бошлади.

Буратинонинг қалпоғидаги попук типпа-тик бўлиб кетди. У қўрқиб кетганидан сувга тушиб кетишига сал қолди.

Лекин бу илон эмас, кўзлари хиралашиб қолган мўмин-қобил қари тошбақа Тортила эди.

— Оббо, мияси йўқ, лақма бола-ей!— деди Тортила.— Уйингда тинчгина ўтириб, ўқишга зўр берсанг бўлмасмиди? Аҳмоқлар мамлақатида нима бор эди сенга?!

— Ахир мен Карло отамга кўпроқ пул, тилла топиб бермоқчи эдим-да... Мен жуда яхши, ақлли боламан...

— Пулларингни мушук билан тулки ўғирлаб кетди,— деди тошбақа.— Улар кўл бўйидан ўтиб кетишаётиб, сув ичгани тўхташди, шунда мен пулларингни қандай ковлаб олишгани, ик-каласи пул таллашиб уришганлари тўғрисида мақтаниб гаплашганини эшитиб қолдим... Оббо мияси йўқ, лақма бола-ей!..

— Ҳадеб уришаверишнинг нима кераги бор?— деб тўнғиллади Буратино,— ёрдам бериш керак... Энди нима қиламан-а? Вой-вой-вой! Карло отанинг бетига қандай қилиб қарайман энди? Ай-ай-ай!..

Буратино муштлари билан кўзини ишқар ва шундай хўрлиги келиб йиғлар эдики, қурбақалар унга қараб туриб бараварига ух тортиб юборишди.

— Уф-ф... Тортила, бечорага ёрдам берсанг-чи.

Тошбақа ойга узоқ тикилиб, алланарсаларни ўйлади...

— Бир вақт мен битта одамга ёрдам қилган эдим, у бўлса, бивим билан бобомнинг косасидан тароқ ясади,— деди тошбақа. Сўнг яна ойга узоқ тикилиб қолди,— нима ҳам дердим, сен шу ерда ўтириб тур, мен бир кўлнинг тагини айланиб чиқай-чи, бирор фойдали нарса топиб чиқсам ҳам ажаб эмас.

Тошбақа илонникига ўхшаган бошини ичига тортди-да, шопилмасдан сув остига шўнғиб кетди.

— Тошбақа Тортила буюк бир сирни билади,— деб шивирлашди қурбақалар.

Анча вақт ўтди. Ой тепаликлар орқасига оғиб қолди... Кўл сатҳидаги бақатўни яна қимирлаб, кичкинагина олтин калит тишлаган тошбақа чиқиб келди.

У калитни йўсин устига, Буратинонинг оёғи ёнига ташлади.

— Мияси йўқ, лақма тентаквой,— деди Тортила,— тулки билан мушук тилла пуллларингни ўғирлаб кетганига хафа бўлма. Ол анави калитни. Уни кўлга узун соқолли бир киши тушириб юборганди, ўша одамнинг соқоли шундай узун эдики, юришга халақит қилмасин учун бир учини чўнтагига солиб қўярди. Шу калитни топиб бер, деб мендан бирам илтимос қилди, бирам зорилладики, асти қўяверасан!..

Тортила уф тортгач, бирпас жим турди, кейин яна шундай бир уф тортдики, сувда пуфаклар пайдо бўлди...

— Лекин мен унга ёрдам бермадим, чунки мен бобом билан бувимнинг косасидан тароқ қилишгани учун одамлардан қаттиқ хафа эдим. Соқоли узун киши олтин калит ҳақида жуда кўп гаплар айтган эди, лекин ҳозир биттаси ҳам эсимда йўқ. Фақат шуниси эсимдаки, бу калит билан аллақандай бир эшикни очиш керак экан, шунда очган одамнинг бахти очилар экан...

Буратинонинг юраги тез-тез уриб, кўзлари ёниб кетди. У ўз бошига тушган кулфатларни бирпасда эсидан чиқариб юборди. Куртқасининг чўнтагидан зулукларни олиб ташлаб, ўрнига калитни солиб қўйди. Тошбақа Тортила билан қурбақаларга одоб билан ташаккур билдирди-да, ўзини сувга ташлади ва соҳилга қараб сузиб кетди. Буратино қирғоққа чиқиб олиб, энди кўздан йўқолай деганда, қурбақалар унинг орқасидан:

— Буратино, калитни йўқотиб қўйма,— дея қуриллашиб қолишди.

*Буратино Аҳмоқлар мамлакатидан қочиб,
кулфатдошига дуч келгани*

Тошбақа Тортила Аҳмоқлар мамлакатидан қайси йўл билан чиқиб кетишни айтмаганди.

Буратино тўғри келган томонга югуриб кетаверди. Қорайиб турган дарахтлар тепасида юлдузлар милтилларди. Йўл тепасида катта-катта харсанглар қад кўтариб турарди. Водийни туман қоплаган эди.

Бирдан Буратинонинг олд томонидан қандайдир кўк нарса сакраб-сакраб ўтиб қолди. Кетма-кет итнинг ҳуригани эшитилди.

Буратино харсанг орқасига яшириниб олди. Унинг олдидан ғазаб билан бурин тортиб Аҳмоқлар мамлакатадаги полиция бульдогаридан иккитаси югурганича ўтиб кетди.

Ҳалиги нарса ўзини йўл четидаги қияликка урди. Бульдоглар ҳам ўша ёққа бурилди.

Тўпир-тўпир билан ҳуриш товушлари узоқлашгач, Буратино шундай бир қочиб бердики, осмондаги юлдузлар дарахтларнинг қорайиб турган шохлари тепасидан тез сузиб ўта бошлади.

Бирдан бояги кўк нарса яна йўлни кесиб ўтиб қолди. Буратино унинг кўк қуён эканини, устида эса, узун қулоқларидан маҳкам ушлаб олган, ранги қув ўчиб кетган битта кичкина одам миниб ўтиганини кўрди.

Қияликдан майда тош тўкилди, қуённинг кетидан ҳаллослаганча югуриб келаётган бульдоглар йўлни кесиб ўтишди, кейин яна ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Кўк қуён учинчи марта йўлни кесиб ўтди. Унга миниб олган кичкина одамча дарахт шохларига илиниб қолди-да, нақ Буратинонинг оёқлари ёнига қулаб тушди.

— Ррр-ғўф! Ушла уни!— деганларича полиция бульдоглари кўк қуённинг кетидан қувиб ўтиб кетишди: улар ғазабдан кўр бўлаёзган эдилар, шунинг учун на Буратинони, на ранги ўчиб кетган кичкина одамчани кўрмай ўтиб кетавердилар.

— Алвидо, Мальвина!— деди чийиллаб, йиғи аралаш бояги одамча.

Буратино энгашиб қаради-ю, ҳайрон бўлиб қолди, бу одам енглари узун оқ кўйлак кийган Пьеро эканини дарров таниди.

У чуқур арава изига мук тушиб ётар ва афтидан ўзини ўлган ҳисоблар эди, шунинг учун ўлишдан олдин: «Алвидо, Мальвина!»— деб чийиллаган эди.

Буратино уни туртиб-туртиб кўрди, оёғидан тортди. Пьеро қимир этмади. Кейин Буратино чўнтагининг бир бурчагида яшириниб қолган битта зулукни топиб, нафас олмай ётган одамнинг бурнига қўйди.

Зулук узоқ ўйлаб ўтирмай, одамчанинг бурнини қаттиқ тишлади. Пьеро шартта ўрнидан туриб, ўтириб олди, калласини сарак-сарак қилди, бурнидан зулукни олиб ташлагач:

— Оҳ, мен ҳали тирик эканман-ку!— деди.

Буратино унинг тиш порошоғи каби оппоқ юзидан ушлаб, ўпа-ўпа сўради:

— Бу ерларга қандай қилиб келиб қолдинг? Нима учун кўк қуён миниб чопиб юрибсан?

— Буратино, Буратино,— деб жавоб қайтарди Пьеро қўрқиб атрофга аланглар экан,— тезроқ бир жойга беркит мени... Ахир итлар кўк қуённи эмас, мени қувиб юришган эди... Синьор Карабас Барабас кечаю-кундуз мени қувиб юрипти. У Аҳмоқлар мамлакатада полиция бульдогларини ёллади, энди мени хоҳ ўлик, хоҳ тирик қўлга туширишга қасам ичган.

Узоқдан яна итларнинг ҳуригани эшитилиб қолди. Буратино Пьеронинг енгидан ушлаб, мимоза буталари ичига бошлаб кирди.

Пьеро чакалак ичида, моғор ҳиди анқиётган барглар устида ётиб, ўз бошига тушган кулфатни Буратинога шивирлаб ҳикоя қилиб бера бошлади.

— Буратино, бир кун кечаси шамол қўзғолди, ёмғир челақлаб қуйгандек ёғар эди, билдингми...

Пьеро қандай қилиб кўк қуён минган ҳолда Аҳмоқлар мамлакатига келиб қолгани

— Кунлардан бир кун, Буратино, кечаси шамол қўзғолди, челақлаб ёмғир қуяётганди, билдингми, синьор Карабас Барабас ўчоқ олдида трубка чекиб ўтирар эди. Барча қўғирчоқлар аллақачон ухлаб қолишган эди. Фақат мен уйғоқ эдим. Мен зангорсочли қиз тўғрисида хаёл суриб ётар эдим...

— Вой аҳмоғ-ей, хаёл сургани топган одамингни қара-ю!— деб унинг гапини бўлди Буратино.— Мен кеча кечқурун ўша қиздан зўрға қочиб қутулдим-ку, ўргимчақлар ин солиб олган ҳужрадан...

— Нима, нима? Сен зангорсочли қизни кўрдингми? Сен менинг Мальвинамни кўрдингми ҳали?

— Ол-а, нега бунча ҳовлиқасан?! Ўлгудек йиғлоқи қиз, хиралигини айтмайсанми...

Пьеро қўлларини силкитиб, шартта ўрнидан туриб кетди.

— Юр, кетдик, мени унинг олдига бошлаб бор... Агар Мальвинани топишга ёрдам берсанг, мен сенга олтин калитнинг сирини айтиб бераман...

— Нима дединг?!— қичқириб юборди Буратино шодлик билан.— Сен олтин калитнинг сирини биласанми ҳали?

— Калитнинг қаердалигини ҳам, уни қандай қилиб қўлга туширишни ҳам биламан, ҳатто унда битта эшикни очиш кераклигини ҳам биламан... Бу сирни эшитиб қолдим, шунинг учун ҳам синьор Карабас Барабас мени полиция итлари билан қидириб юрипти.

Буратино ўша сирли калитни қўлга туширдим, дея жуда-жуда мақтангуси келиб қолди. Буни айтиб юбормаслик учун бошидан қалпоғини ечиб, оғзига тикди.

Пьеро, мени Мальвинанинг олдига олиб бор, деб зориллади. Буратино бу тентакка ҳозир қоронғи, йўл хавфли, тонг отиши билан қизнинг олдига югурамиз, деб қўл ва бармоқлари ишораси билан зўрға гап тушунтирди.

Пьерони мимоза тагига яширган Буратино оғзига қалпоқ тикилгани учун зўрға:

— Гапий энни...— деди.

— Шундай қилиб, кунлардан бир кун кечаси шамол қўзғолди...

— Пуни гапийган эдинг...

— Шундай қилиб,— дея давом этди Пьеро,— мен ухлолмай ўтирган эдим, билдингми, бирдан аллаким деразани қаттиқ-қаттиқ тақиллатиб қолди.

— Ким у шундай бемаҳалда изғиб юрган?— деб тўнғиллади синьор Карабас Барабас.

— Бу мен — Дуремарман,— жавоб қайтарди ташқаридаги киши,— зулукфурушман. Рухсат этсангиз, оловда кийимларимни қуритиб олсам.

Мен зулукфурушларни қанақалигини кўргим келиб кетди, билдингми. Парданинг бир четини қия очиб, калламни тиқдим. Нима кўрдинг дегин? Синьор Карабас Барабас креслодан турди, одатдагидек соқолини босиб олди-да, сўкина-сўкина бориб, эшикни очди.

Ичкарига новча, ёмғирдан ивиб кетган кичкинагина юзи қўзиқорин каби буришиқ бир киши кириб келди. У эгнига эски кўк пальто кийган эди, белбоғига омбир, илмоқ ва тўғноғичлар осиб олган. Қўлида тунука банкачаси билан матрапчаси бор.

— Агар қорнингиз, бошингиз қаттиқ оғриётган ёки қулоғингиз шанғиллаётган бўлса, мен қулоғингизнинг орқасига ажойиб зулуклардан солиб қўйишим мумкин,— деди у гўё бели қоқ ўртасидан синиб кетгандек ер баравар таъзим қилиб.

— Зулукларингиз ўзингизга сийлов! Керагича исиниб, кийимларингизни қуритиб олаверинг,— деб тўнғиллади синьор Карабас Барабас.

Дуремар ўчоққа орқа қилиб туриб олди.

Пальтосидан дарҳол буғ кўтарила бошлади ва хонада йўсин иси анқиди.

— Зулук савдосининг мазаси йўк,— деди одамча яна тилга кириб,— агар суякларингиз зирқираб оғриётган бўлса, бир кесим чўчка гўшти билан бир стакан вино берсангиз, сонингизга олийсифат зулук солиб қўйишим мумкин...

— Зулукларингизни пишириб енг!— дея бақириб берди Карабас Барабас.— Чўчка гўштини еб, винони ичаверинг.

Дуремар чўчка гўшти ея бошлади, унинг башараси резинкага ўхшаб йиғилар ва чўзилар эди. Гўштни еб, винони ичиб бўлгач, у бир чеким тамаки сўради.

— Синьор, қорним тўйди, баданимга иссиқ ўтди,— деди у,— меҳмондўстлигингиз учун мен сизга бир сирни айтиб бераман.

Синьор Карабас Барабас трубкасини жаҳл билан сўриб, жеркиб берди:

— Дунёда мен билмоқчи бўлган фақат битта сир бор. Бошқа сирларнинг ҳаммаси бир пул менга.

— Синьор,— деди яна Дуремар,— мен буюк бир сирни билман. Уни менга тошбақа Тортила айтиб берди.

Бу сўзларини эшитган Карабас Барабаснинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди-да, сакраб ўрнидан турди, соқоли оёғига ўралашиб гандираклаган кўйи қўрқиб кетган Дуремар устига ташланаркан, уни қорнига босиб қучоқлади ва буқадек бўкириб юборди.

— Азизим Дуремар, қимматли Дуремар, гапир, гапир тезроқ, Тошбақа Тортила сенга нима деди?

Шунда Дуремар унга қуйидагиларни ҳикоя қилиб берди: «Мен Аҳмоқлар мамлақатидаги бир эски кўлда зулук тутаётган эдим. Кунига тўрт солдо тўлаш шарти билан бир камбағал кишини ёллаган эдим, у ечиниб, бўйнигача сувга тушар ва то бутун яланғоч баданига зулуклар келиб ёпишмагунча сув ичида турар эди.

Зулуклар ёпишгач, камбағал сувдан чиқарди, мен унинг баданига ёпишиб қолган зулукларни йиғиб олардим-да, яна сувга туширардим.

Шу зайл керагича зулук йиғиб олганимизда, бирдан сув юзида илон калласи кўринди.

— Ҳей, Дуремар,— деди ўша калла,— сен ажойиб кўлимизда яшовчиларни кўрқитиб юбординг, сувни лойқатдинг, овқатдан кейин дам олгани менга халақит беряпсан... Қачон тугайди бу бе-мазагарчилик?..

Бундай қарасам, у оддий бир тошбақа экан, шунинг учун пинагимни ҳам бузмай жавоб қайтардим:

— Ифлос кўлингиздаги бари зулукларни тутиб олгунимча аҳвол шу...

— Бунинг эвазига сенга ҳақ тўлашга ҳам тайёрман, Дуремар, ишқилиб бизнинг кўлни тинч қўйсанг ва бошқа ҳеч безовта қилмасанг бас.

Мен эса, уни калака қила бошладим:

— Оббо, сузиб юрадиган эски чамадон, аҳмоқ Тортила хола-ей, менга нима ҳам тўлар эдинг? Бошинг билан оёқларингни яшириб оладиган косангни берармидинг?.. Косанг тароқчиларга сотишдан бошқа нимага ҳам арзирди...

Тошбақа ғазабланганидан кўм-кўк кўкариб кетди-да, менга қараб:

— Ҳовуз остида битта сирли калит бор... Мен бир кишини биламанки, у ўша калитни қўлга киритиш учун ҳар ишни қилишга ҳам рози,— деди...

Дуремар ҳикоясининг шу ерига келганда Карабас Барабас овозининг борица бақариб юборди:

— Ўша одам мен бўламан — Мен! Мен! Мен! Азизим, Дуремар, нима учун тошбақадан калитни дарров олмадинг?

— Ана холос!— дея жавоб қайтарди Дуремар ва башарасини шундай бужмайтириб юбордики, юзи қайнатилган кўзиқоринга ўхшаб қолди.— Ана холос! Энди олийсифат зулукларни аллақандай бир калитга алиштириб эсимни ебманми?! Қисқаси, биз тошбақа икковимиз уришиб қолдик, шундан кейин у олдинги оёғини сувдан чиқариб деди:

— Қасамёд қиламанки, сен ҳам, бошқа бирор кимса ҳам — ҳеч ким сеҳрли калитни қўлга киритолмайди. Қасамёд қиламанки, бутун кўлда яшовчиларни менга ялинишларига кўндиролган одамгина эга бўлади ўша калитга...

Тошбақа олдинги оёғини кўтарди-да, сувга шўнғиб кетди.

— Ҳозироқ Аҳмоқлар мамлакатига бориш керак!— дея ўшқирди Карабас Барабас, соқолининг учини апил-тапил чўнтагига тиқиб, шапкаси билан фонусини қўлга оларкан:— Мен кўлнинг лабига ўтириб оламан. Мен мулойимлик билан жилмайиб ўтираман. Мен тошбақадан илтимос қилинглар, деб қурбақаларга, итбалиқларга, сув қўнғизларига ялиниб-ёлбораман. Мен уларга энг семиз пашшадан бир ярим миллиончасини тутиб беришни ваъда қиламан. Сўққабош сигирдек ҳўнграб йиғлайман, касал товукдек оҳ-воҳ қиламан, тимсоҳдек кўз ёши тўкаман. Энг кичкина қурбақа олдида ҳам тиз чўкаман... Қалит меники бўлиши керак! Шаҳарга бориб, битта уйга кираман, зина остидаги бир ҳужрага тушаман... Мен кичкина бир эшикни топаман, ҳамма унинг олдида ўтиб юради, лекин ҳеч ким эътибор бермайди. Қалитни қулфга соламану...

— Шу пайт, билсанг, Буратино,— дея ҳикоясини давом эттирди Пьеро мимоза остидаги чириган барглар устида ўтирган кўйи,— мен жуда қизиқиб кетганимдан парда орқасидан бутун гавдамни баралла чиқариб қардим.

Синьор Карабас Барабас мени кўриб қолди.

— Сен қулоқ солиб турганмидинг ҳали, аблаҳ?!— деди-да, мени ушлаб, оловга ташламоқчи бўлиб югурди, лекин оёғи яна соқолига ўралашиб қолиб, стулларни ҳар тарафга тақира-туқур ағдариб, гумбурлаганича полга йиқилиб тушди.

Мен қандай қилиб эшикка чиқиб қолганимни, қандай қилиб тўсиқдан ошиб ўтганимни эслолмайман. Қоронғи кечада шамол қутирар, шаррос ёмғир қуярди.

Чақмоқ чаққан эди, тепадаги қора булутлар ораси ёришди, шунда мен ўн қадамча нарида чопиб келаётган Карабас Барабас билан зулукфурушни кўриб қолдим... «Улдим энди» деб ўйладим, қоқилиб кетдим, аллақандай юмшоқ ва иссиқ нарса устига йиқилиб тушдим, аллакимнинг қулогига қўлим тушиб қолди...

Бу кўк қуён эди. Қуён кўрқиб кетганидан бир сакради, гир-гир айланди, лекин мен қулогидан маҳкам ушлаб олган эдим, биз қоронғи зимистонда далалар, узумзор боғлар, полизлар орқали жадал қочиб қолдик. Қуён чарчаб, ўтириб қолса, мен унинг пешонасидан ўпар эдим:

— Яна жиндек, қуёнжон, яна бир оз чопайлик, бўла қол энди...

Қуён бир хўрсиниб қўярди-да, биз яна ўқдек учиб кетардик, гоҳ чапга, гоҳ ўннга қараб талпинардик...

Булутлар тарқаб, ой чиққанида қарасам, тоғ этагидаги қўнғироқхоналари майишиқ бир шаҳардан чиқиб қолибмиз.

Шаҳарга олиб борадиган йўлда Карабас Барабас билан зулукфуруш чопиб кетмоқда эдилар.

— Ана холос, қуёнларнинг қисмати шу-да!— деди қуён.— Улар полиция итларини ёллагани Аҳмоқлар мамлакатига кетишяпти. Тамом, хароб бўлдик энди!

Қуённинг руҳи тушиб кетди. У бурнини осилтириб, қулоқларини шалпайтириб олди.

Мен зориллаб илтимос қилдим, йиғладим, оёқларига йиқилдим. Аммо қуён ўрнидан қимирламади.

Лекин олдинги ўнг оёқларига қора латта боғлоқли иккита пучуқ бульдоғ шаҳардан югурганича чиқиб келаётганини кўргач, қуён дир-дир тиграй бошлади, мен унинг устига миниб олганимни биламан, қуён ўрмонга қараб бир қочиб бердики...

Қолганини ўзинг кўрдинг, Буратино.

Пьеро ҳикоясини тугатди, кейин Буратино ундан эҳтиёткорлик билан:

— Калит очадиган ўша эшик қайси уйда, қайси зинанинг остидаги хонада экан? — деб сўради.

— Карабас Барабас буни ҳали айтганича йўқ эди... Э-э, калит кўлнинг тагида бўлганидан кейин барибир эмасми... Биз сира бахтли бўлмаимиз...

— Мана буни кўрдингми? — дея қичқирди Буратино унинг қулоғига. Сўнг калитни чўнтагидан чиқарди. Пьеронинг тумшугига келтириб кўз-кўз қилди. — Мана у!

*Буратино билан Пьеро Мальвинанинг олдига келганлари,
лекин Мальвина пудель Артемон билан бирга
дарҳол бу ердан қочишга мажбур бўлганлари*

Тоғ чўққилари тепасидан қуёш мўралагандан кейин Буратино билан Пьеро чакалак орасидан чиқдилар-да, кеча кечаси кўршапалак Буратинони зангорсочли қизнинг уйдан Аҳмоқлар мамлакатига бошлаб келган дала орқали чопганча йўлга тушдилар.

Пьерога қараган кишининг кулгиси қистар эди, у Мальвинани кўришга шошилари.

— Менга қара, Буратино, — деб сўрар эди у тез-тез, — у мени кўриб хурсанд бўлармикин? Шунга нима дейсан?

— Мен қайдан билай...

Сал ўтмай яна сўрарди:

— Менга қара, Буратино, бирдан у хурсанд бўлмаса-я?

— Мен қайдан билай...

Ниҳоят деразаси қопқасига қуёш, ой ва юлдузларнинг расми солинган оқ уй кўринди.

Уйнинг мўрасидан тутун чиқиб турарди. Тутундан баланд-роқда мушукнинг калласига ўхшаган бир парча булут кўринарди.

Пудель Артемон эшик тагидаги зинада ўтирар ва ҳар замон-ҳар замон ўша булутга қараб ҳуриб қўяр эди.

Буратино зангори сочли қизнинг олдига қайтгиси ҳам йўқ эди-ю, лекин қорни оч бўлгани учун пишган сутнинг ҳидини у узоқданоқ очкўзлик билан ҳидлай бошлади.

— Агар ўша қиз яна бизни тарбиялай бошласа, сут ичиб бўлганимиздан кейин ўлсам ҳам у ерда турмайман.

Шу пайт Мальвина уйдан чиқиб қолди. У бир қўлида чинни кофейник, иккинчи қўлида печенье солинган сават кўтариб олган эди.

Кўзларида ҳали ҳам ёш бор, у Буратинони каламушлар тортиб кетиб, еб қўйган деб қаттиқ ишонар эди.

Қиз қум тўкилган йўлкадаги стол ёнига ўтирган заҳоти зангори гуллар силкинди-да, гуллар тепасида оқ ва сариқ баргларга ўхшаш капалаклар уча бошлади. Шу пайт қизнинг ёнида Буратино билан Пьеро пайдо бўлдилар.

Мальвина ҳайратда кўзларини катта-катта очиб, уларга қараб турар, иккала ёғоч бола нақ унинг кўзлари ичига сакраб кириб кетгудек эдилар.

Пьеро Мальвинани кўрган ҳамоно шундай пойма-пой ва аҳмоқона гапларни гапира бошладики, биз бу ерда унинг сўзларини келтирмаймиз.

Буратино эса, ҳеч гап бўлмагандек:

— Мана, мен Пьерони бошлаб келдим, тарбиялайверинг... — деди.

Мальвина бунинг туш эмаслигига ниҳоят ишонди.

— Эҳ, хайрият, хайрият-е! — шивирлади у, лекин дарҳол катталардек жиддий қўшиб қўйди. — Болалар, дарров боринглар-да, ювиниб, тишингларни тозалаб келинглар. Артемон, болаларни қудуққа бошлаб бор.

— Кўрдингми? — деди тўнғиллаб Буратино, — озодалик жинниси. У, қачон қарасанг, ювинишдану тиш тозалашдан гапиради! Ўлиб қолсанг ҳам тозаликни пеш қилаверади...

Ҳарҳолда, болалар ювинишди. Артемон думининг учидаги юнги билан уларнинг курткаларини чўткалаб қўйди...

Кейин стол ёнига ўтиришди. Буратино иккала лунжини тўлдириб овқат ея бошлади. Пьеро пирожнийдан оғзига ҳам олмади, у Мальвинага худди бодом мағизига қарагандай қарар эди.

Ниҳоят бундай қарайвериш Мальвинанинг жонига тегди.

— Ҳа? — деди у Пьерога, — намуноча юзимга тикиласиз? Ундан кўра, овқатингизни есангиз-чи!

— Мальвина, — деди Пьеро, — мен анчадан бери ҳеч нарса емай қўйганман, нукул шеър ёзадиган бўлиб қолдим...

Буратино бу гапга қотиб-қотиб кулди.

Мальвина ҳайрон бўлиб, яна кўзларини катта очди.

— Унда шеърларингиздан ўқиб беринг.

Қиз бежирим қўлларини иягига тираган кўйи чиройли кўзлари билан мушук калласини эслатувчи булут парчасига тикилди.

Пьеро чуқур қудуқ ичида ўтиргандек бақириб шеър ўқиди:

Қочиб кетди Мальвина ўзга элларга,
Мальвина йўқолди, менинг севганим...
Дардимни не қилсам, борсам қайларга...
Е қурчоқ жонимдан кечайми ўзим?

Пьеро шеърини ўқиб тугатолмади, Мальвина ҳам маъқул бўлган шеърни мақтай олмади — қум ётқизилган йўлкада шу пайт чўлқурбақа райдо бўлганди.

Чўлқурбақа кўзларини ола-кула қилиб:

— Бугун кечаси тентак тошбақа Тортила Карабас Барабасга олтин қалит тўғрисидаги бир гапни айтди... — деди.

Мальвина ҳеч нарса тушунмаган бўлса ҳам, хавотирли қич-қириб юборди. Шоирларга хос хаёли паришон Пьеронинг оғзидан бир неча пойма-пой хитоблар чиқдики, биз уларни бу ерда келтирмаймиз. Аммо Буратино дарҳол ўрnidан сакраб турди-да, шошиб-пишиб чўнтакларига печенье, қанд, конфетлар жойлай бошлади.

— Тезроқ қочайлик бу ердан. Полиция итлари бу ерга Карабас Барабасни бошлаб келса ҳалок бўламыз.

Мальвина оқ капалакнинг қанотидек оппоқ оқариб кетди. Пьеро қизни ўлиб қолаяпти, деб ўйлаб, кофейникни унинг бошига ағдарди, Мальвинанинг чиройли кўйлаги буткул какао юқи бўлди.

Доймо Мальвинанинг кўйлаklarини ювиб юрадиган Артемон қаттиқ вовиллай-вовиллай югуриб келди-да, Пьеронинг ёқасидан шартта тишларкан, то у дудуқлана-дудуқлана:

— Бас энди, бўлди... — демагунча қўйиб юбормай роса силталади.

Ҳозирги тўполонни бақрайиб кузатаётган Чўлқурбақа яна тилга кирди:

— Карабас Барабас билан полиция итлари ўн беш минутдан кейин бу ерга етиб келишади...

Мальвина бошқа кўйлагини кийиб чиққани югурди. Пьеро нима қилишини билмай, зўр бериб қўлларини қирсиллатар, ҳатто у қум ётқизилган йўлкага мук тушиб ётиб олмоқчи ҳам бўларди. Артемон рўзғор буюмлари ўралган тугунларни судраб чиқа бошлади. Эшиклар тарақлаб очилиб ёпиларди. Дарахт шохларидаги чумчуқлар зўр бериб чирқиллар, қалдирғочлар ерга теккудай учарди. Бойқуш баттар ваҳима солиш учун чордоқдан қаҳ-қаҳ ура бошлади.

Фақат Буратино ўзини йўқотиб қўймади. У энг зарур нарсаларни икки тугун қилиб боғлаб, Артемонга ортди. Тугунлар устига чиройли сафар кўйлаги кийиб чиққан Мальвинани ўтқазиб қўйди. Пьерога итнинг думидан ушлаб олишни буюрди. Ўзи олдинга тушди.

— Ваҳима кўтарманглар! Қани, қочдик!

Улар, яъни итнинг олдига тушиб шахдам йўл бошлаб кетаётган Буратино, тугунлар устида силкиниб ўтирган Мальвина ва орқада келаётган, мияси бемаъни шеърлар билан тўла Пьеро қалин кўкатлар орасидан теп-текис далага чиқишганда ўрмон ичидан Карабас Барабаснинг тўзғиб кетган соқоли кўринди. У қўли билан кўзини офтобдан пана қилиб, атрофни кузатмоқда эди.

Синьор Карабас Барабас иккита боғлоқли полициячи итни ушлаб турарди. У очик далада кетаётган қочқинларни кўриб қолгандан кейин оғзини карракдек очиб:

— Аха!— дея бақиргач, итларни бўшатиб юборди.

Қопогон итлар олдинга орқа оёқлари билан ер таталай бошлади. Улар хатто ириллмас, қочқинлар томонга лоақал қарамасди ҳам, ўлжалари қочиб қутулолмаслигига ишончлари комил эди.

Кейин итлар Буратино, Артемон, Пьеро ва Мальвиналар қўрқувдан тўхтаб қолишган жойга интилди.

Энди ҳангома тамом, деб ўйлаш мумкин эди. Карабас Барабас полиция итлари кетидан тайтанглаб келарди. Унинг соқоли дақиқа сайин куртқасининг чўнтагидан чиқиб кетар ва оёқларига ўралашар эди.

Артемон думини қисиб, ғазаб билан ирилларди. Мальвина қўлларини бир-бирига уриб:

— Қўрқаман, қўрқаман!— дерди.

Ёнглари шалвираган Пьеро умидсиз қиёфада Мальвинага термиларди.

Ҳаммадан олдин Буратино эс-ҳушини йиғиб олди:

— Пьеро,— деб қичқирди у,— анави қизнинг қўлидан ушлаб ол, қўлдаги оққушлар ёнига чопинглар!.. Артемон, юкларни ташла, соатингни еч, уришасан!..

Мальвина бу мардона буйруқни эшитиши биланоқ Артемоннинг устидан сакраб тушди-да, этагини кўтарганча қўл томонга чопиб кетди. Пьеро ҳам унинг кетидан югурди.

Артемон устидаги юкларни ерга ташлаб, олдинги оёғидаги соат билан думидаги бантни ечиб қўйди. Оппоқ тишларини тиржайтирди, мускулларини ёзиб олиш учун бир чапга, бир ўнгга сакради-да, у ҳам орқа оёғи билан ер тимдалаб, орқасига тупроқ ота бошлади.

Буратино дала ўртасидаги танҳо, елими оқиб ётган қарағай тепасига чиқиб олиб, бор овозда қаттиқ чийиллади:

— Ҳайвонлар, қушлар, ҳашаротлар! Бизникиларни уришяпти! Ҳеч бир айби йўқ ёғоч одамчаларни қутқаринглар!..

Полиция бульдоглари Артемонни гўё эндигина кўриб қолгандек, унга ташландилар. Эпчил пудель чаққон чап берди ва ўткир тишлари билан битта бульдогнинг калта думидан, иккинчисининг сонидан ғарчча тишлаб олди.

Бульдоглар орқага бесўнақай бурилиб яна пудель сари ташландилар. Юқорига бир сакраб, бульдогларни тагидан ўтказиб юборган пудель бу гал ҳам битта бульдогнинг орқасини, иккинчисининг биқинини тишлаб олди.

Бульдоглар учинчи марта пуделга ҳамла қилдилар. Шунда

Артемон думини кўкат устида осилтирган кўйи, полиция итларига чап бера-бера дала бўйлаб қоча бошлади.

Шундан сўнг янада дадиллашган пучуқ бульдоглар таъқиб қилишга киришиб, қандай бўлмасин пуделни бурдалаб ташламоқ пайига тушиб қолдилар.

Бу орада Карабас Барабас қарағай ёнига келди-да, дарахтнинг танасидан ушлаб, силкита бошлади:

— Туш, туш деяпман!

Буратино дарахт шохига маҳкам ёпишиб олганди. Карабас Барабас дарахтни бор кучи билан силкитишга тутинди.

Итальян қарағайининг мевалари тиканакли ва қовундек йирик-йирик бўлади. Бундай мева кимнингки бошига тушса, ҳолига вой деяверинг!

Буратино силкинаётган шохга ёпишиб олиб, ўзини зўрға ушлаб турарди. У, Артемон қип-қизил тилини латтадек осилтириб, борган сари чопишини секинлатаётганини кўриб турарди.

— Бер калитни!— ўшқирди оғзини карракдек очиб Карабас Барабас.

Буратино қандайдир шохга тармашди-да, шохдаги мева бандини ғажиди. Карабас Барабас дарахтни навбатдаги силкитганида банди бўшашган мева нақ унинг оғзига бориб тушди.

Карабас Барабас талвасада ҳатто ерга ўтириб қолди.

Буратино яна битта мевани узиб, пастга ташлади, мева Карабас Барабаснинг бошига бориб тегди.

— Бизникиларни уришяпти!— деб қичқирди яна Буратино.— Ҳеч бир айби йўқ ёғоч одамчаларга ёрдам беринглар!

Энг олдин стриждлар¹ учиб келиб, бульдог итларни алахсита бошлади. Бульдоглар қушларни тутиб олишга уринар, лекин стриждлар ўқдай елиб тутқич бермасди.

Мушук бошига ўжшаган булут парчаси ичидан ўқдай отилиб чиққан калхат полиция ити сари шўнғиб, уни чангалида осмонга олиб чиққач, ташлаб юборди...

Ит ерга кунпаюкун бўлиб тушди. Қайсидир итга ён томондан ҳужум қилган Артемон уни ўмгачи билан уриб йиқитди-да, ғарчча тишлагач, яна нари қочиб қолди...

Дала ўртасидаги танхо қарағай атрофида чир айланиб қочаётган Артемонни қува-қува ҳолдан тойган, жароҳатланган бульдоглар саросимагач тушиб қолди.

Артемонга ёрдамлашмоқ учун чўлқурбақалар ҳам яқинлашиб келар, улар иккига кўр илон судраб олгандилар. Эртами-кечми бирор тўнка тағида ўлиб кетиши тайин ёки қарқара ўлжаси бўлишга маҳкум бу илонларни чўлқурбақалар қаҳрамонлик кўрсатишга кўндиргандилар.

Вафодор Артемон энди очиқ жанг бошлашга қарор қилди.

¹ Стриж — қалдирғочсимон жажжи қуш.

У думининг устига ўтириб, оппоқ тишларини иршайтирди. Бульдоглар Артемонга, Артемон душманларига ташланиб, қаттиқ жанг бошланди.

Артемон бульдогларни тишлар, тирноқлари билан тимдаларди. Полиция итлари унинг тишлашига ҳам, тимдалашига ҳам эътибор қилмай, қандай бўлмасин, Артемоннинг томоғини ғажиб ташлаш ниятида эдилар. Дала буткул чанг-тўзон бўлиб кетди.

Артемонга мадад сифатида типратиканлар ҳам галалашиб кела бошлади.

Қора бахмалга ўхшаган тукли лўппи арилар, қизил қовоқарилар ҳам пайдо бўлди. Тунги заҳарли сассиқ қўнғизлар билан узун мўйловли, чақадиган қўнғизлар етиб келди қаёқдандир.

Бутун ҳайвонлар қушлар ва ҳашаротлар ёппасига ярамас полиция итларининг душманига айланганди.

Типратиканлар ғужанак бўлган кўйи бульдогларнинг тумшугига игналарини санчарди.

Тукли арилар билан қовоқарилар итларнинг тепасида учиб, заҳарли наштар урарди. Бадқовоқ чумолилар бульдогларнинг бурунларига кириб, заҳарли суюқлик томизарди.

Қўнғизлар ёвузларнинг киндигидан чақарди.

Калхат илмоқ каби тумшуги билан гоҳ бир итнинг, гоҳ иккинчисининг қоқ миясидан чўқир эди.

Капалаклар билан пашшалар булутдай ёпирилиб, бульдогларнинг кўзи олдини тўса бошлади.

Чўлқурбақалар қаҳрамонона ҳалок бўлишга рози иккита сариқ илонни жангга шайлагандилар.

Мана, бульдоглардан бири бурнига тўлиб кетган заҳарли чумоли суюқлигидан қутулмоқ учун акса урмоқчи бўлиб оғзини очди, лекин шу заҳотиёқ кўр сариқ илон унинг оғзига ўзини урди-да, мурват каби буралиб-буралиб, итнинг қорнига кириб кетди.

Иккинчи бульдог ҳам худди шу аҳволга тушди, бошқа сариқ илон унинг ичига кириб кетди.

Чакка-чаккадан роса калтак еб, ҳаммаёғи чақиб ташланган, тишланиб-тимдаланган иккала ит охири оёқда туролмас даражага келди.

Вафодор Артемон жангда ғолиб чиқди.

Бу орада Қарабас Барабас бесўнақай оғзига тикилиб қолган қарағай мевасини олиб ташлади. У бош-кўзи мўматалоқ алфозда гандираклай-гандираклай яна қарағайга ёпишди. Шамол унинг соқолини тўзғитарди.

Дарахтнинг энг учига чиқиб олган Буратино бундай қараса, Қарабас Барабаснинг шамол тўзгитаётган соқолининг учи дарахтнинг ширали танасига ёпишиб қолипти.

Буратино шохга осилиб олди-да:

— Амакижон, ушлай олмайсан, амакижон, ушлай олмайсан!— дея чийиллай бошлади.

Кейин у бир сакраб, ерга тушди-да, қарағай атрофида гир айланиб югураверди. Карабас Барабас ҳам уни ушлаб олиш учун қўлини чўзиб, гандираклаганича дарахт атрофида гирдикапалак бўларди. У навбатдаги айланишида ёғоч болани ушлаб олишига сал қолгандай бўлди, лекин барибир ушлолмай, айланишини давом эттираверди... Айланган сари соқоли дарахт ширасига баттар ёпишарди. Оқибатда Карабас Барабаснинг тумшуғи дарахт танасига тиралиб қолди. Буни кўрган Буратино тилини чиқариб, таъқибчисини калака қилгач, Мальвина билан Пьерони ахтаргани Оққуш кўлига қараб чопди.

Задаланган Артемон ҳам бир оёғини йиғиб олиб, уч оёқлаб унинг кетидан югурди.

Даланинг ўртасида пашшага ҳам кучи етмайдиган иккита полиция ити билан соқоли қарағай дарахтига ёпишган, саросимадаги қўғирчоқ фанлари доктори синьор Карабас Барабас қолгандилар холос.

Ғорда

Мальвина билан Пьеро қамишлар орасидаги илиқ нам дўнгда ўтиришар эди.

Уларнинг тепасида ниначи қанотлари ва қони сўрилиб, тузоққа илинган чивинлар ғиж-ғиж ўргимчак инлари солланиб кўринарди.

Жажжи зангори қушчалар қамишдан-қамишга учиб, аччиқ-аччиқ йиғлаётган қизга ҳайрон боқарди.

Узоқдан қаттиқ қий-чув, шовқин-сурон эшитилар, бу Артемон билан Буратинонинг хархашалари эди.

— Қўрқаман, кўрқаман! — деярди нуқул Мальвина отқулоқ барги билан юзини тўсиб.

Пьеро уни шеър ўқиб овутмоқчи бўлар эди:

Ултирибмиз дўнгликда,
Атроф гулзор кенгликда,
Сариқ, пушти атиргул
Хушбўй ҳидли бўлар ул.
Ҳаммамиз шу дўнгликда,
Ези билан яшаймиз.
Ҳамма ҳайрон қолади
Оҳ, биз ёлғиз яшаймиз.

Мальвина норози ер депсинди:

— Жудаям жонимга тегдингиз, бўлди, бас!.. Ундан кўра, отқулоқ баргидан олиб беринг; кўрмаяпсизми ахир, буниси тешилди-ку ахир.

Бирдан узоқдаги қий-чув тинди. Мальвина қўлларини бир-бирига қарсиллатиб ураркан:

— Артемон билан Буратино ҳалок бўлишди...— дегач, дўнг тепасини қоплаган мох устига ўзини ташлади.

Пьеро нима қилишини билмай, унинг тепасида қаққайганича қолди. Шамол қамишларни майин тебратарди.

Ниҳоят оёқ товушлари эшитилди. Ҳойнаҳой, бу Мальвина билан Пьерони ушлаб, чуқур чўнтакларига тиқиб қўйиш учун келётган Карабас Барабас бўлса керак. Қамишлар ораси очилди-да, бурнини юқори кўтариб, оғзининг таноби қочган Буратино пайдо бўлди. Унинг кетидан оқсоқланиб, устига иккита тугун ортилган Артемон келар эди...

— Мен билан уришмоқчи бўлишганига ҳайронман,— деди Буратино, Мальвина билан Пьеронинг шодланиб кетишганига парво ҳам қилмай,— менга мушук ҳам, тулки ҳам, полиция итлари ҳам, ҳатто Карабас Барабаснинг ўзи ҳам писанд эмас! Ҳой қиз, итнинг устига миниб ол, ҳой бола, сен думидан ушла. Юринглар, кетдик...

Буратино шундай деди-да, тирсаги билан қамишларни нарибери суриб, кўлни четлаб ўтиш учун дўнгликлардан дадил юриб кетди...

Мальвина билан Пьеро ҳатто полиция итлари билан бўлган жанг нима билан тугади, нима учун Карабас Барабас бизни қувиб келмаяпти, деб сўрашга ҳам ботинолмадилар.

Кўлнинг нариги соҳилига чиқишгач, вафодор Артемон увлаб, қаттиқ-қаттиқ оқсоқлана бошлади. Унинг яраларини боғлаш учун қаердадир тўхташ керак эди. Бир тепаликнинг ёнбағрида ўсган улкан қарағайнинг илдизлари орасидаги ғор кўринди. Тугунларни ўша ғорга судраб киришди, Артемон ҳам судралиб, ўша ерга кирди.

Вафодор ит олдинги оёқларини тозалаб ялар, сўнг Мальвинага узатар эди. Буратино Мальвинанинг эски кўйлагини йиртиб, бинт қилар, Пьеро бинтни ушлаб турар, Мальвина эса, итнинг яраларини боғларди.

Яраларини боғлаб бўлгач, Артемонга градусник қўйишди, кейин ит тинчиб ухлаб қолди.

— Пьеро, югур, бориб кўлдан сув олиб кел,— деди Буратино.

Пьеро шеър ўқиб, қоқилиб-суқулиб, унинг буйругини бажаргани кетди, йўлда чойнакнинг қопқоғини йўқотиб, тагида жиндек сув олиб келди.

— Мальвина, чопқиллаб бориб гулханга ўтин йиғиб кел,— деди Буратино.

Мальвина Буратинога таънали қарагач, елка қисиб қўйди-да, қуруқ шохлар териб келди.

— Тарбиячи, бундайлар билан қолсанг, ҳолингга маймунлар йиғлар экан-да...— деди Буратино.

Сўнг у ўзи сув келтирди, ўзи шох-шабба билан мева териб келди, ғор олдида ўзи гулхан ёқди, шундай катта гулхан ёқдики, улкан қарағайнинг учигача қимирлаб кетди... Сув қайнатиб, ўзи какао тайёрлади.

— Овқатга келинлар! Тез...

Шу вақтгача лабини тишлаб, жим ўтирган Мальвина тўсатдан катталардек бундай деди:

— Буратино, итлардан ғолиб келганингиз, бизни Карабас Барабасдан қутқарганингиз ва ундан кейин ҳам ўзингизни мардона тутганингиз сизни овқат ейишдан олдин қўлингиз билан тишингизни ювишдан озод қилмайди, бундай деб ўйламай ҳам қуя қолинг...

Буратино ҳайрон бўлганидан кўзларини бақрайтирганча ўтириб қолди: ана холос, жудаям қаттиққўл эканку бу қиз! Мальвина ғордан чиқиб чапак чалди.

— Капалаклар, капалак қуртлари, қўнғизлар, чўлбақалар...

Орадан бир дақиқа ҳам ўтмай, гул чангига қоришган каттакатта капалаклар учиб келди, капалак қуртлари билан бадқовоқ гўнг қўнғизлар пайдо бўлди.

Қоринларини шاپиллатганча сакраб-сакраб чўлбақалар кўринди.

Капалаклар ғорнинг ичи чиройли бўлиши, овқат устига тепадан қум-тупроқ тўкилмасин учун қанотларини ёйиб, ғорнинг деворларига қўниб олдилар.

Гўнг қўнғизлар ғор ичидаги жами ахлатни ташқарига чиқариб ташлай бошлади.

Семиз капалак қурти ўрмалаб, Буратинонинг бошига чиқди, бурнида осилиб туриб, бола тишини тозаласин учун ёғидан сиқиб берди. Буратино чор-ночор тишини ювишга мажбур бўлди.

Бошқа бир капалак қурти Пьеронинг тишини юиб қўйди.

Ухлайвериб қовоқлари шишиб кетган, чўчқа боласига ўхшаш бўрсик пайдо бўлди... У жигарранг капалак қуртларининг ёғини сиқиб чиқариб, думи билан барча оёқ кийимларни — Мальвинаникини ҳам, Буратиноникини ҳам, Пьероникини ҳам ярақлатиб мойлаб берди.

Ишини тугатгач: а-ха-ха, деб бир эснади-да, лапанглаганича чиқиб кетди.

Бир нарсага ҳайрон бўлганда бошидаги қизил тож-тароғи ёзилиб кетадиган тиниб-тинчимас сассиқпопишак учиб кириб келди.

— Кимни сочини тараб қўяй?

— Менинг сочимни,— деди Мальвина,— тараб, ўриб қўйинг, сочларим тўзғиб кетди...

— Ойнанглар борми? Менга қаранг, жоним...

Шунда кўзларини бақрайтириб турган чўлбақалар:

— Биз топиб келамиз,— дейишди.

Ўнта чўлбақа қоринларини шاپиллатганича сакраб-сакраб кўл томонга кетди.

Ойна ўрнига улар қорни ойнадек ярақлаб турадиган карп балиқ судраб келдилар, балиқ шундай семиз ва шундай уйқучи эканки, қанотларидан ушлаб олиб, судраб кетаётганларига сира ҳам парво қилмади.

Балиқни Мальвинанинг қаршисига думи билан тик қилиб қўйдилар. Нафаси тиқилиб қолмасин учун оғзига чойнакдан сув қуйиб турдилар.

Куйди-пишди сассикпопишак Мальвинанинг сочини тараб, ўриб қўйди. Деворга қўниб ўтирган капалаклардан биттаси қизнинг бурнига упа қўйди.

— Тайёр, жоним...— деди у ва ғордан учиб чиқиб кетди.

Чўлбақалар қорни ойнадек ярақлаб турган қарп балиқни қайта қўлга судраб кетдилар. Буратино билан Пьеро қўлларини, ҳатто бўйинларини ҳам ювишга мажбур бўлишди.

Мальвина овқатланишга рухсат берди.

Овқатланиб олишгач, Мальвина этакларига тўкилган жон ушоқларини тўкиб ташлади-да:

— Буратино, дўстим, ўтган сафар биз диктантга келиб тўхтаган эдик. Дарсни давом эттираммиз...— деди.

Буратинонинг ғордан чиқиб, боши оққан томонга қочиб кетгиси келди. Лекин ўртоқлари билан касал итни ташлаб кетиб бўлармиди?

— Қалам-дафтар олганиммиз йўқ-ку...— деб тўнғиллаб қўйди у.

— Елғон, олганммиз,— деди Артемон инграб. Сўнгра тугунлар ёнига судралиб борди-да, тиши билан битта тугунни ечиб, ичидан сиёҳ шишаси, қаламдон, дафтар ва ҳатто битта кичкинагина глобус ҳам олди.

— Ручкани қаттиқ тутманг, перога яқин жойидан ушланманг, бўлмаса, бармоқларингизни сиёҳ қилиб оласиз,— деди Мальвина. У чиройли кўзларини ғор шифтидаги капалакларга тикди ва...

Шу пайт шох-шаббаларнинг сингани, одамларнинг гунгир-гунгир гаулашгани эшитилди, ғор ёнидан зулукфуруш Дуремар билан оёғини зўрға кўтариб босаётган Карабас Барабас ўтиб кетдилар.

Қўғирчоқ театри директорининг пешонасида каттакон кўк ғурра кўриниб турарди, бурни шишиб кетган, соқоли тўзғиб, даҳлат шираси ёпишганди.

У оҳ-воҳ қилиб борар экан:

— Улар узоққа кетиб қолгани йўқ. Шу орада, ўрмонда бўлишлари керак,— дер эди.

*Буратино ҳар қандай қилиб бўлса ҳам
Карабас Барабасдан олтин қалитнинг
сирини билиб олишга аҳд қилгани*

Карабас Барабас билан Дуремар ғор ёнидан шашмай ўтиб кетишди.

Жанг пайтида зулукфуруш қўрққанидан чакалак ичига яшириниб ўтирган эди. Жанг тамом бўлгач, у Артемон билан Буратино қалин кўкатлар орасига кириб кетишгунча қараб турди-да,

кейин келиб, қийнала-қийнала, бир амаллаб Карабас Барабаснинг соқолини қарағай ширасидан тозалади.

— Бола тушмагур сизни роса боплапти-ку!— деди Дуремар.— Бўйнингизга асл зулуклардан солмасак бўлмайди...

— Зулукларингизни пишириб енг!— деб ўшқирди Карабас Барабас.— Ҳозироқ анави аблаҳларнинг кетидан қувиш керак!..

Карабас Барабас билан Дуремар қочқинлар изига тушишди. Улар қўллари билан кўкатлар орасини очиб қарашар, ҳар бир шохнинг тагини, ҳар бир дўнгни кўздан кечиришарди.

Улар асрий қарағай илдизлари ёнида тутаб ётган гулхан қолдиғини кўрдилар, аммо ёғоч одамчанинг шу ғорга яширингани, ҳатто гулхан ҳам ёққани уларнинг хаёлига ҳам келмади.

— Ўша аблаҳ Буратинони қаламтараш билан тилка-тилка қилмасамми,— деб тўнғилларди Карабас Барабас.

Ғор ичидаги қочқинлар чурқ этишмасди.

Энди нима қилиш керак? Қочиш керакми? Ҳаммаёғи бинтлаб ташланган Артемон қаттиқ ухлаб ётар эди. Яралари битиб кетиши учун ит йигирма тўрт соат ухлаши лозим эди.

Наҳотки вафодор итни ғорда ёлғиз ташлаб кетишга тўғри келса?

— Йўк, йўк, қутулсак бирга қутулиб кетамиз, ҳалок бўлсак ҳам бирга ҳалок бўламиз...

Буратино, Пьеро ва Мальвина ғорнинг ичкарасига текилиб олиб, шивирлашиб роса маслаҳат қилишди ва гапни бир ерга қўйишди: тонг отгунча шу ерда кутиб туришади, ғорнинг оғзини шох-шаббалар билан тўсиб қўйишади ва тезроқ тузалсин учун Артемонни қувватлантирувчи клизма қилишади.

— Мен ҳар қандай қилиб бўлса ҳам олтин калит билан очиладиган эшикнинг қаердалигини Карабас Барабасдан билиб олишга ҳаракат қилиб кўраман. У ерда жуда ажойиб, қизиқ бир нарса бўлиши керак... Уша нарса бизга бахт келтиради...

— Сиз кетиб қолсангиз, мен қўрқаман, қўрқаман,— деб нолиди Мальвина.

— Пьеро қолади-ку!

— Ах, у фақат шеър ўқишни билади холос...

— Мен Мальвинани шердек ҳимоя қиламан,— деди Пьеро, йиртқич ҳайвонлардек хириллаб,— менинг кимлигимни ҳали билмайсизлар.

— Яша, Пьеро, бормисан!

Сўнг Буратино Карабас Барабас билан Дуремарнинг кетидан югурди.

Кўп ўтмай уларни кўрди. Қўғирчоқ театрининг директори сой бўйида ўтирар, Дуремар эса унинг бошидаги ғуррага отқулоқ барги ёпиштирарди.

Улгудек оч Карабас Барабаснинг қорни қулдураши, ундан ҳам очроқ бўлган зулукфурушнинг қорни шилдир-шилдир қилаётгани узоқдан эшитилиб турарди.

— Синьор, биз қорин тўйдириб олишимиз керак,— деди Дуремар,— у ярамастарни қидириш ярим кечагача чўзилиши мумкин.

— Мен-ку, ҳозир бутун бошли битта чўчқа боласи билан икита ўрдакни еб қўйган бўлардим-а,— дея тўнғиллади Карабас Барабас.

Иккала оғайни «Уч балиқ» ошхонасига қараб йўл олдилар, тепа ёнбағридан ошхонанинг вивескаси кўриниб турарди. Лекин Буратино кўриб қолмасинлар учун Карабас Барабас билан Дуремардан аввалроқ ўша томонга қараб югурди.

У ошхонага яқинлашганда яшириниб, ўша ерда айланиб юрган каттакон даканг хўроз ёнига борди. Хўроз бир оз дон ёки жўжанинг ташландиқ ичак-чавоғиними топиб, қип-қизил тожини мағрур баланд кўтарганча оёқлари билан ер депсинаркан, шоша-пиша:

— Қў-қў-қў!..— деб товуқларни зиёфатга чақирарди.

Буратино бодомли пирожное увоқларини кафтига солиб, хўрозга узатди:

— Қани, олсинлар, синьор бош қўмондон.

Хўроз ёғоч болага жиддий қаради-ю, лекин ўзини тийиб туролмай, унинг қўлидаги увоқларни чўқий бошлади.

— Қў-қў-қў!..

— Синьор бош қўмондон, мен ошхонага кириб олишим керак эди, лекин буни хўжайин кўрмаслиги шарт. Мен сизнинг ажойиб олачипор думингиз тагига яшириниб оламан, сўнг сиз мени ўчоқнинг ёнгинасига олиб бориб қўясиз, хўпми?

— Қў-қў!— деди яна ҳам гурур билан хўроз.

У ҳеч нарса тушунмади, лекин ўзининг ҳеч нарса тушунмаганини билдирмаслик учун ошхонанинг очиқ эшигига қараб мағрур кета бошлади. Буратино хўрознинг қаноти остига яшириниб, ошхонага, кейин ошхонанинг кал хўжайини сих билан товалар ёнида имирсилаётган ўчоққача етиб олди.

— Қоч нари, ҳа, шўрвага тушгур!— деб қичқирди хўжайин ва хўрозни шундай бир тепдики, бечора хўроз қо-қоқ-қоқ-қоқлаган товуқлар ёнига қочиб чиқиб кетди.

Буратино хўжайинга кўринмай, лип этиб унинг оёғи остидан ўтди-да, сопол кўзанинг орқасига яширинди.

Шу пайт Карабас Барабас билан Дуремарнинг товуши эшитилиб қолди.

Хўжайин икки букилиб, уларни кутиб олгани чиқди.

Буратино кўзанинг ичига яшириниб олди.

Буратино олтин калитнинг сирини билиб олгани

Карабас Барабас билан Дуремар қовурилган чўчқа боласи еб қорин тўйдира бошладилар. Хўжайин стаканларга вино қуйиб турди.

Карабас Барабас чўчқа боласининг оёғини мижий туриб, хўжайинга:

— Бу вино яхши эмас экан, менга ҳув анави кўзадаги винодан қуйиб бер!— деб бужурди-да, қўлидаги суяги билан Буратино яшириниб олган кўзани кўрсатди.

— Бу кўзада ҳеч нарса йўқ, синьор,— деб жавоб қайтарди хўжайин.

— Алдама, кўрсат-чи.

Шунда хўжайин кўзани ағдариб кўрсатди. Буратино йиқилиб тушмаслик учун кучининг борича қўл-оёқларини кўзанинг икки четига тираб олди.

— Ичида алланарса қорайиб кўриняпти-ку,— деб хириллади Карабас Барабас.

— Ичида алланарса оқариб кўриняпти,— деб унинг гапини қувватлади Дуремар.

— Синьорлар, ўлай агар, ёлғон гапираётган бўлсам, тилим кесилсин, кўзада ҳеч нарса йўқ!

— Бўлмаса, кўзани стол устига қўй, биз унга суяк ташлаймиз.

Буратино яшириниб олган кўза қўғирчоқ театрининг директори билан зулукфурушнинг ўртасига қўйилди. Буратинонинг бошига ғажилган суяклар билан нон ушоқлари ёғила бошлади.

Карабас Барабас кўп вино ичди, кейин ёпишиб қолган қарағай шираси эрисин учун соқолини ўчоққа яқин тутди.

— Буратинони манави кафтимга қўяман-да, бу кафтим билан бир ураман, пачоқ-пачоқ бўлиб кетади,— деб мақтанарди у.

— Шундай қилсангиз, аблахга муносиб жазо берган бўласиз,— деб унинг гапини маъқуллади Дуремар,— лекин олдин унга зулук солсак, бор қонини сўриб олган бўларди...

— Йўқ!— деди Карабас Барабас мушти билан столни бир уриб.— Аввал ундан олтин калитни тортиб оламан...

Гапга ошхона хўжайини аралашди,— у ёғоч одамларнинг қоғиб кетгани тўғрисидаги гаплардан ҳабардор эди.

— Синьор, сиз уларни қидириб, ўзингизни чарчатиб юрманг. Мен ҳозир иккита эпчил йигитни юбораман, то сиз вино ичиб бўлгунингизча улар бутун ўрмоннинг тит-питисини чиқариб, Буратинони бирпасда топиб келишади...

— Майли, юбора қол,— деди Карабас Барабас, каттакон пошналарини оловга тутиб. У жуда маст бўлиб қолган эди, шунинг учун овозини баланд қўйиб, ашула бошлади:

Менинг халқим ғалати,
Аҳмоқ ёғоч авлоди.
Қурчоқларга ҳокимман,
Мана кўринг, мен кимман...
Қаҳрли Карабасман,
Шонли Барабасман...
Ҳамма қурчоқ олдимда
Турар доим таъзимда.

Сен бўлсанг ҳам чиройли —
Менда бордир бир қамчи,
Удир етти ўрамли,
Удир етти ўрамли.
Қамчини сал силкитсам —
Менинг сабрли халқим
Ашулалар айтишар,
Тиллапуллар йиғишар,
Чўнтагим тўлдиришар
Чўнтагим тўлдиришар.

Шу пайт кўза ичидаги Буратино чийиллаб қолди:

— Сирни оч, ҳой бадбахт, сирни оч!..

Ҳайратланган Карабас Барабас томоғини қириб, бақрайганича Дуремарга қараб қолди.

— Бу сенми?

— Йўқ, мен эмас...

— Бўлмаса, сирни оч, деган ким?

Дуремар ирим-чиримга ишонадиган одам эди, бунинг устига, ҳозир жуда кўп вино ичганди. Қўрқувдан унинг бетлари гезардида, қўзиқориндек тиришиб кетди.

Унга қараб, Карабас Барабас ҳам дағ-дағ титрай бошлади.

— Сирни оч,— деб чийиллаб қолди яна сирли товуш кўза ичидан,— бўлмаса, ўтирган жойингдан туролмайсан, ҳой бадбахт!

Карабас Барабас сакраб туриб кетмоқчи эди, лекин қимирлай олмади.

— Қа-қа-қандай сини-си-си-сирни?— деб сўради у дудукланиб.

— Тошбақа Тортиланинг сирини,— жавоб қайтарди чийиллаган товуш.

Қўрқиб кетган Дуремар ўзини стол тагига урди.

Карабас Барабас сўлжайди.

— Эшик қаерда, эшик қаерда?— деб кетма-кет сўради яна бо-яги товуш, қишда ғувуллаб келиб мўрига урилган шамолдек чийиллаб...

— Айтаман, айтаман, жим, жим!— шивирлади Карабас Барабас.— Эшик қари Карлонинг ҳужрасида, ўчоқнинг сурати орқасида...

У шу сўзларни айтиб бўлиши биланоқ ошхона хўжайини кириб келди.

— Мана булар жуда ишончли йигитлар, бир оғиз айтсангиз, шайтонни ҳам тутиб келадилар, пул бўлса бас...

Шундай деб хўжайин остонада турган Алиса тулки билан Базила мушукни кўрсатди. Тулки ҳурмат билан бошидаги эски шляпасини ечди.

— Синьор Карабас Барабас, биз камбағал бечораларга ўнта олтин пул берсалар бўлгани, биз шу турган еримиздан қимирла-масданоқ аблах Буратинони қўлингизга топширамыз...

Карабас Барабас соқоли остига қўл тиқиб, нимчасининг чўнтагидан ўнта олтин пул чиқарди.

— Мана пул, хўш, Буратино қани?

Тулки пулни бир неча марта қайта-қайта санади, ярмисини мушукка бераётиб хўрсиниб қўйди-да, олдинги оёғи билан кўзани кўрсатди:

— У анави кўзанинг ичида, синьор, тумшуққинангиз тагида...

Карабас Барабас стол устидаги кўзани олиб, ғазаб билан ошхонанинг тош полига улоқтирди. Мижилган катта-кичик су-яклар орасидан ирғиб Буратино чиқди. Атрофдагилар то эслари-ни йиғиб олгунларича, у ўқдек отилиб, ошхонадан ташқари чиқ-ди-да, қаддини мағрур тутиб, гоҳ бир кўзи билан, гоҳ иккинчи кўзи билан, ўлиб ётган бир қуртга қараб-қараб қўяётган хўроз ёнига югурди.

— Сен айтиб бердинг-а, бўйнинг узилгур! — деди жаҳл билан бурнини чўччайтириб Буратино хўрозга. — Қани энди, кучинг бо-рича югур...

Шундан сўнг Буратино хўрознинг думига ёпишиб олди. Ҳеч нарсага тушунолмаган хўроз қанотларини ёзиб югура бошлади. Шу зайил хўроз билан Буратино тепага чиқдилар, тепадан йўлга, йўлдан далага, даладан ўрмонга етиб олдилар.

Карабас Барабас, Дуремар ва ошхона хўжайини ниҳоят эс-хушларини йиғиб олиб, Буратинонинг кетидан ташқарига отил-дилар. Лекин Буратино ғойиб бўлган, фақат узоқ далада жонҳо-латда югуриб кетаётган хўроз кўзга ташланарди холос. Хўроз-нинг аҳмоқ паррандалиги маълум бўлгани учун унга ҳеч ким эътибор бермади.

Буратино умрида биринчи марта нима қиларини билмай қолгани, лекин ҳамма иш яхши тугагани

Эси паст хўроз қаттиқ чарчаб қолди, у ҳаллослаганча зўрға чопиб борарди. Ниҳоят Буратино хўрознинг эзгиланган думини қўйиб юборди.

— Товуқларнинг олдига бор энди, генерал...

Буратино хўрозга жавоб бериб юбориб, ўзи дарахт шохлари орасидан ярқиллаб кўринаётган Оққуш кўли томон йўл олди.

Мана, тепа ёнбағридаги қарағай, мана, горга ҳам етиб келди. Атрофда шох-шаббалар сочилиб ётипти. Кўкат устига арава ғил-дирагининг изи тушиб қолипти.

Буратинонинг юраги гупиллаб уриб кетди. У тепа ёнбағридан жонҳолатда чопиб тушди-да, дарахт илдизлари орасига қаради.

Фор бўм-бўш эди!

Мальвина ҳам, Пьеро ҳам, Артемон ҳам йўқ.

Ерда фақат иккита аллақандай латта ётар эди. Буратино уларни қўлига олиб қаради. Бу латталар Пьеронинг узиб ташланган энглари эди.

Дўстларини аллаким ушлаб кетипти! Улар ҳалок бўлишипти!

Дўстларининг қанчалик азиз эканига Буратино эндигина тushунди. Мальвина тарбия берса ҳам, Пьеро унинг ҳақида минг марталаб шеър ўқиса ҳам майли эди. Дўстларини яна бир марта кўриш учун Буратино олтин калитни беришга ҳам рози эди.

Шу пайт ёнгинадаги юмшоқ тупроқ қимирлади-да, оёқлари пушти, ўзи баҳмалдек майин кўрсичқон чиқиб келди-ю, чийиллаб уч марта акса ургач, Буратинога деди:

— Менинг кўзим кўр, лекин қулоғим жуда яхши эшитади. Бу ерга иккита қўй қўшилган арава келди. Аравада Аҳмоқлар мамлакатининг губернатори Тулки билан искович итлар келдилар. Губернатор исковичларга:

— Менинг энг яхши полициячиларимни ўз вазифасини ўтаётган пайтда тутиб олиб урган аблаҳлар ушлансин!— деб буйруқ берди.

Исковичлар:

— Ғўф!— дедилар.

Сўнг улар ғор ичига отилдилар, ғор ичида ур-йиқит бошланди. Дўстларининг оёқ-қўлидан боғлаб, тугунлар билан бирга аравага босиб олиб кетишди.

Ўрнидан сакраб турган Буратино арава изидан югурди. Кўлни айланиб ўтиб, қалин кўкат ўсган даладан чиқди.

Кетаверди, кетаверди... Миясида ҳеч қандай режа йўқ эди. Бутун фикри-зикри дўстларини қутқаришга қаратилганди.

Буратино ўтган куни кечаси отқулоқ устига йиқилиб тушган жар тепасидан чиқиб қолди. Пастда тошбақа Тортила яшайдиган ифлос кўл кўриниб турарди. Кўл олдидан ўтадиган йўлдан пастга бир аравача тушиб келмоқда эди. Аравачани қоқ суяк, юнглари тўзғиқ икки қўй тортиб келарди.

Аравани олтин кўзойнакли, икки юзи дум-думалоқ семиз мушук ҳайдаб келмоқда эди, у губернатор ҳузурда сирли гапларни етказувчи бўлиб хизмат қиларди. Аравада савлат тўкиб губернатор Тулки ўтирарди... Орқада, тугунлар орасида Мальвина, Пьеро, аъзойи-бадани бинт билан ўраб ташланган Артемон ётар эдилар, Артемоннинг доим тараб, тозалаб қўйиладиган думи ҳозир осилиб ётар ва йўл тупроғига қоришиб келар эди.

Араванинг кетида иккита искович ит.

Бирдан исковичлар тумшукларини юқори кўтариб, жар тепасида турган Буратинонинг оппоқ қалпоқчасини кўриб қолди.

Искович итлар тез-тез сакраб, тепага чиқа бошлади. Буратинонинг қочадиган ҳам, яширинадиган ҳам жойи йўқ эди. У қўлларини боши узра кўтарди-да, кўм-кўк, шилимшиқ йўсинлар ўсган ифлос кўлга калла ташлади.

Ёсаётган кучли шамол енгилгина ёғоч Буратинони учуриб кетди, мўлжаллаган жойидан четга чиқиб кетган Буратино губернатор Тулкининг бошига келиб урилди.

Тилла кўзойнакли, семиз мушук қўрқиб кетгани учун аравадан йиқилиб тушди, у ўлгудек ярамас ва қўрқоқ бўлганидан, ўзини ҳуши кетиб қолганга солди.

Ундан ҳам баттар қўрқоқ губернатор Тулки додлаб, жар ёқалаб қочиб қолди ва йўлда учраган бўрсиқ инига ўзини урди. Инда ҳам роса шўри қуриди: бўрсиқлар чақирилмаган меҳмонларни сийлаб ўтиришмасди.

Қўйлар ўзларини бир четга урди, арава ағдарилиб кетди. Мальвина, Пьеро ва Артемон тугунлар билан бирга жар тагида ўсган отқулоқлар орасига қуладилар.

Бу шундай тез юз бердики, қимматли ўқувчилар, сиз ҳатто битта қўлингиздаги бармоқларингизни ҳам санаб чиқишга улгуролмасдингиз.

Искович итлар катта-катта сакраб, пастга югурди. Ағдарилиб ётган арава ёнига келиб, хушсиз ётган мушукни кўрдилар. Отқулоқлар орасида ағанаб ётган ёғоч одамчалар билан бинтлаб ташланган пуделга ҳам кўзлари тушди. Лекин губернатор тулки ҳеч қаерда кўринмасди.

У ғойиб бўлиб қолган эди, искович итлар кўз қорачиғидай сақлаши лозим бўлган губернатор ер ёрилиб, ерга кириб кетгандек эди.

Битта искович ит тумшуғини юқори кўтариб улиди.

Иккинчи искович ҳам шундай қилди:

— Вой, вой, вой-у-у-у!..

Улар тўрт томонга изғиб, жар ёқасини тит-пит қилишди. Кейин яна улий бошладилар, чунки уларнинг кўзига қамчин билан темир панжарали турма кўриниб кетганди.

Исковичлар ўзларини оқлаш учун губернатор тириклайин ғойиб бўлди, деган баҳонани етказмоқ ниятида полиция бўлимига шошилдилар.

Буратино у ёқ-буёғини ушлаб кўрди, оёқ-қўли бутун эди. У отқулоқлар томонга эмаклаб бориб, Мальвина билан Пьеронинг оёқ-қўлини ечди.

Мальвина ҳеч нарса демасдан, Буратинонинг бўйнидан қучоқлаб олди, лекин уни ўполмади — боланинг узун бурни халақит берди.

Пьеронинг енги тирсаккача йиртиб олинган эди, бетидаги упадан юк ҳам қолмаганди. У шоиртабиат бўлишига қарамай, юзи худди ҳамма болаларники каби қип-қизил бўлиб қолган эди.

— Мен жуда қаттиқ олишдим, — деди Пьеро шоирларга хос бўлмаган дағал овозда, — оёғимдан чалиб юборишмаганда, мени ҳеч ҳам қўлга туширолмас эдилар.

Мальвина унинг гапини тасдиқлади:

— У шердек олишди.

Қиз Пьерони маҳкам қучоқлаб, икки бетидан ўпиб олди.

— Бўлди-бўлди, ҳадеб оғиз-бурин ўпишаверманглар,— деди Буратино,— қочиш керак, Артемонни эса, думидан судраб кетамиз.

Улар учовлашиб бечора итнинг думидан судраб, жар юқорисига тармашиб чиқа бошладилар.

— Қўйинглар, мен ўзим чиқаман, бунақада хўрлигим келяпти,— дея нолиди бечора ит.

— Йўқ, йўқ, сен ҳали жуда заифсан.

Улар энди жарнинг ярмисига чиққан ҳам эдиларки, юқорида Карабас Барабас билан Дуремар кўриниб қолишди. Алиса тулки олдинги оёғи билан қочоқларни кўрсатар, Базило мушук эса, мўйлабларини ҳурпайтириб мингиллар эди.

— Ха-ха-ха, аनावиларни қаранглар!— деб хохолаб юборди Карабас Барабас.— Олтин калит ўз оёғи билан ёнимизга келяптику!

Буратино бу янги балодан қандай қилиб қутулсак экан, дея боши қота бошлади. Пьеро Мальвинани маҳкам қучоқлаб олди, у осонликча жон бермоқчи эмасди.

Жар ёқасида турган Дуремар:

— Синьор Карабас Барабас, ярадор ит пуделни менга берасиз, мен уни зулукларим семирсин учун кўлга ташлайман...— деб ҳирингларди.

Пўкон Карабас Барабас қия жарликдан пастга тушгани эриниб, ҳасипга ўхшаган бармоқлари билан қочқинларни имлар эди:

— Келинглари, келинглари буёққа, болаларим...

— Қимирламанглар!— деб буюрди Буратино дўстларига.— Уладиган бўлсак шодлик билан ўлайлик! Пьеро, сен энг ярамас шеърларингни ўқи. Мальвина, овозинг борича кул...

Баъзи камчиликлари борлигига қарамай, Мальвина яхши ўртоқ эди. У кўз ёшларини артди-да, жар тепасида турганларнинг жиғига тегиш учун калакаомуз хахолаб кула бошлади.

Пьеро дарров битта шеър тўқиб, ёқимсиз товуш билан ўқишга киришди:

Алиса тулки шўрлик
Калтак ейди — кўргилик,
Базилио — мой гадой —
Зоти ўғри ўлгудай.
Зулукфуруш тентаквой
Жиккак ва бесўнақай.
Сен, Карабас Барабас,
Ҳеч кўркмаймиз сендан, бас...

Буратино эса, хар хил қилиқлар қилар, юқоридагиларни масҳараларди:

— Ҳей, қўғирчоқ театрининг директори, пиво бочкаси, тен-таклик билан тўлдирилган жонли қоп, туш бу ёққа, ифлос соқо-лингга бир тупурай!

Бунга жавобан Карабас Барабас ғазабли бўкирди, Дуремар ингичка қўлларини осмонга кўтарди.

Алиса тулки тиржайиб:

— Рухсат этинг, бу ярамасларнинг бир таъзирини бериб қўяй!— деб қўйди.

Яна бир дақиқадан кейин бутун қангома тугаши мумкин эди... Бирдан қалдирғочлар учиб келиб:

— Шу ерда, шу ерда, шу ерда!— деб қаттиқ-қаттиқ чуғурлай бошлади.

Карабас Барабаснинг тепасидан шовқин солиб зағизғон учиб ўтди.

— Тезроқ, тезроқ, тезроқ!..

Кейин жар тепасида қари Карло пайдо бўлди. Унинг енги шимарилган эди, қўлида катта таёқ, қошлари чимирилган...

Карло елкаси билан Карабас Барабасни бир томонга, тирсаги билан Дуремарни иккинчи томонга туртиб юборди, қўлидаги таёқ билан Алиса тулкини бир тушурди, Базилио мушукни бир тепиб учириб юборди...

Кейин жар ёқасига келиб, пастга, ёғоч одамчалар турган томонга энгашиб қаради-да, шодлик билан қичқирди:

— Буратино, ўғлим, ҳа, тинмагур, эсон-омон бормисан? Чоп дарров бу ёққа!

*Ниҳоят Буратино Карло ота, Мальвина,
Пьеро ва Артемон билан бирга уйга
қайтиб келгани*

Кутилмаганда Карлонинг пайдо бўлиб қолиши, унинг қўлидаги таёғи ва чимирилган қошлари ярамасларнинг ўтакасини ёриб юборди.

Алиса тулки қалин кўкат орасига кириб, шунақанги бир қо-чиш қилдики, асти қўяверасиз, у калтак зарбидан майишиб қол-ган белини силаш учунгина ҳар замонда бир тўхтар эди.

Тепки зарбидан ўн метрча жойга учиб кетган Базилио мушук мих кириб кетган велосипед ғилдирагидек пишиллар эди.

Дуремар кўк пальтосининг этагини йиғиштириб олди-да:

— Менда айб йўқ, менда айб йўқ...— дея жардан пастга ту-шиб кета бошлади.

Лекин жарнинг тик жойига келиб қолгач, йиқилиб кетди-да, думалай-думалай шалоп этиб кўлга тушди.

Карабас Барабас турган жойида қаққайганича туриб қолди. Фақат бўйни ичига кириб кетгани, соқоли эса, камондек осилиб ётарди.

Буратино, Пьеро ва Мальвина юқорига чиқдилар. Карло ота уларни битта-биттадан қўлига олар ва:

— Ҳа, тиниб-тинчимаганлар, сизларними!— дея бармоғи билан пўписа қилган бўларди-да, қўйнига тиқарди.

Кейин Карло жар тепасидан бир неча қадам пастга тушди, бечора итнинг тепасида тиз чўкди. Вафодор Артемон тумшугини кўтариб, Карло отанинг бурнини ялади. Буратино дарров Карлонинг қўйнидан бошини чиқарди:

— Карло ота, биз Артемонни ташлаб ҳеч қаяққа кетмаймиз.

— Эҳ-ҳе-ҳее,— деди Карло,— бу жуда қийин иш-да, хайр, майли, итчангизни бир амаллаб олиб кетаман.

Карло Артемонни елкасига олди-да, оғир юк остида инқиллаб-синқиллаб жар тепасига чиқди, у ерда елкасини қисиб ва кўзларини бақрайтириб ҳамон Карабас Барабас турар эди.

— Қўғирчоқлар меники...— деди у тўнғиллаб.

Карло ота қовоғини солиб, қуруққина жавоб қайтарди:

— Ҳе, баракалла! Қариган чоғингда орттирган ошналарингни қара-ю! Ҳаммага маълум қаллоблар — Дуремар, мушук, тулки. Еш болаларни хафа қилибсизлар! Уят, доктор!

Сўнг Карло шаҳарга қараб йўл олди.

Карабас Барабас елкасини қисиб, унинг кетидан келар эди.

— Қўғирчоқлар меники, бер уларни!..

— Берма!— дея чуғурлади Карлонинг қўйнидан калласини чиқарган Буратино.

Шундай кетавердилар, кетавердилар. Хўжайини иккала қўли билан товада тишаётган таомларни кўрсатгач, «Уч балиқ» ошхонаси олдидан ўтдилар. Думи юлинган хўроз эшик олдида у ёқдан-буёққа юриб, ғазаб билан Буратинонинг безорилигидан товуқларга шикоят қилар, товуқлар унга ачиниб қоқолашарди:

— Қоқ-қоқ-қоқ, унга боқ! Оҳ-оҳ, бизнинг хўроз!

Карло тепалик устига чиқди, у ердан денгиз, шамол ҳайдаб келган тўлқинлар ҳосил қилган оппоқ кўпиклар, қиздириб турган қуёш остида мудраб ётган соҳилдаги кулранг шаҳарча ва қўғирчоқ театрининг чодир тутилган томи кўринди.

Карлодан уч қадам орқада турган Карабас Барабас:

— Қўғирчоқларни менга сот, юз тилла бераман,— деб тўнғиллади.

Буратино, Мальвина ва Пьеролар нафаслари ичларида, Карлонинг нима дейишини кутиб жим қолишди.

— Йўқ!— дея жавоб қайтарди Карло.— Агар сен яхши бўлганигда, театрнинг яхши директори бўлганигда, майли, берардим. Лекин сен тимсоҳдан ҳам баттарсан. Сотмайман ҳам, бермайман ҳам, жўна.

Карло тепадан пастга тушди-да, Карабас Барабасга заррача ҳам эътибор қилмай, шаҳарга кириб борди.

Шаҳардаги бўм-бўш бир майдончада қимир этмай бир полициячи турар эди. Унинг иссиқдан тинкаси қуриган, мўйлаблари осилиб, киприклари ёпишиб қолар, учбурчак шляпаси устида пашшалар учиб юрар эди.

Карабас Барабас бирдан соқолини чўнтагига тикди-да, орқадан келиб Карлони маҳкам ушлаб олди ва бутун майдончани бошига кўтариб бўкирди:

— Ушла ўғрини, у менинг қўғирчоқларимни ўғирлаб кел-япти!..

Лекин иссиқдан тинкаси қуриган полициячи қимирламади ҳам. Карабас Барабас югуриб унинг олдига келди-да, Карлони қамоққа олишни талаб қилди.

— Узинг кимсан? — деб сўради эринибгина полициячи.

— Мен қўғирчоқ фанлари доктори, машҳур театрнинг директори, олий даражали орденлар кавалери, Таралла Бедод қиролнинг энг яқин дўсти синьор Карабас Барабас бўламан...

— Менга кўп бақираверма, — жеркиб берди полициячи.

Карабас Барабас у билан жанжаллашаётганида Карло ота тош ётқизиқли кўчада ҳассасини тўқиллатиб, уйига жадал етиб келгач, зина остидаги қоронғи ҳужрани очди-да, елкасидаги Артемонни каравотга қўйди, қўйнидан Буратино, Мальвина ва Пьероларни чиқариб, стол устига ёнма-ён ўтқазди.

Мальвина дарров даров гап бошлади:

— Карло ота, энг олдин касал итимизга қаранг. Болалар, дарров ювиниб келинглар...

Бирдан у алам билан қичқириб юборди:

— Вой шўрим! Кўйлақларим қани? Янги туфлиларим, чиройли ленталарим жар тагида, отқулоқлар орасида қолаверипти!..

— Майли, хафа бўлма, — деди Карло, — кечқурун бориб, тугунларингизни олиб келаман.

У Артемоннинг оёқларидаги бинтларни эҳтиётлаб ечди...

Яралари деярли битиб қолган ит жуда оч бўлгани учун қимирлолмасди.

— Бир тарелка сули шўрва билан битта иликли суяк бўлса бас, кейин яна шаҳардаги барча итлар билан ҳам уришавераман.

— Эҳ, аттанг-аттанг, — деди бошини чайқаб Карло, — уйда на бир бурда нон, на чўнтагимда бир сольдо пул бор...

Мальвина зор-зор йиғлай бошлади. Пьеро энди нима қилсак экан, дегандек мушти билан зўр бериб пешонасини ишқар эди.

— Кўчага чиқиб шеър ўқийман, ўткинчилар сольдо ёғдириб юборадилар.

Карло бош чайқади:

— Ундай қилсанг, саёқ деб полицияга олиб кетадилар.

Буратинодан бошқа ҳамма хафа бўлиб, жим қолди. Буратино эса, айёрлик билан жилмаяр, гўё стол устида эмас, игна устида ўтиргандек питир-питир қиларди.

— Ҳей болалар, бўлди энди, кўп хафа бўлаверманглар! — деди у ва сакраб ерга тушди-да, чўнтагидан алланарса олди. — Карло ота, болға топиб, девордан анави тешик расмни олиб ташла.

Буратино шундай деб, учли бурни билан деворга қоқилган эски матодаги ўчоқ, декча ва тугун расмини кўрсатди.

Карло ҳайрон бўлди:

— Шундай чиройли расми девордан олиб ташлаб нима қиласан? Қиш кечалари қараб, ундаги оловни ростакам олов деб, декчада қўй гўшти билан саримсоқ солинган ростакам шўрва пишяпти дея тасаввур қиламан, баданимга бир оз иссиқ югуради.

— Карло ота, чин қўғирчоқ сўзим, ўчоқда ростакам олов ёнади, ростакам чўян декчада ростакам шўрвалар пиширамиз. Суратни олиб ташла!

Буратино бу сўзларни шундай ишонч билан айтдики, Карло ота энсасини қашиб, калласини чайқаб қўйди-да, йўтала-йўтала омбир билан болгани ишга солиб, расми кўчира бошлади. Расмининг орқасини ўргимчак ини билан ўлик пашша тутиб кетганини биз яхши биламиз.

Карло деворни ўргимчак инларидан яхшилаб тозалади. Шунда қорайиб кетган кичкинагина дуб эшик кўринди. Эшикнинг тўрт бурчагида кулиб турган тўртта қўғирчоқнинг расми бор эди, ўртасида эса ўйин тушаётган узун буридли қўғирчоқнинг сурати кўзга ташланарди.

Эшик чангдан тозалангач, Мальвина, Пьеро, ҳатто очликдан сулайиб қолган Артемон ҳам бараварига:

— Ие, бу Буратинонинг расми-ку!— дея қичқириб юборишди.

— Узим ҳам шундайдир деб ўйлаган эдим,— деди Буратино, гарчи асло бундай деб ўйламаган ва ўзи ҳам ҳайрон қолган бўлса ҳам.— Манави эса, эшикнинг калити. Карло ота, оч эшикни...

— Бу эшик билан олтин калитни жуда кўп замонлар бурун бирор моҳир уста ишлаган бўлса керак,— деди Карло.— Қани, кўрайлик-чи, ичкарида нима бор экан.

Карло калитни эшикнинг қулфига солиб буради... Гўё орган асбоби чалингандек, ёқимли музика овози таралди...

Карло ота эшикни итарганди, эшик секин-аста гижирлаб очила бошлади.

Шу пайт ташқаридан одамларнинг шоша-пиша юрган қадам товушлари ва Қарабас Барабаснинг бўкиргани эшитилди:

— Таралла Бедод қироли номидан буюраман, ҳийлакор Карло қамоққа олинсин!

*Қарабас Барабас зина остидаги ҳужрага
бостириб киргани*

Қарабас Барабас Карлони қамоққа олишни талаб қилиб, мудроқ полициячи билан роса жанжаллашганини биламиз. У ҳеч иш чиқаролмагач, кўчада зир югура бошлади.

Қарабас Барабаснинг паҳмоқ соқоли ўткинчиларнинг тугма ва зонтликларига илашарди. У одамларга урилиб-туртилиб юрар, тишларини гижирлатар эди. Болалар Қарабас Барабасни масҳара қилиб, ҳуштак чалишар, унга ириган олмалар отишарди.

Карабас Барабас югурганича шаҳар бошлиғи ҳузурига борди. Кун жуда қизиб кетгани учун шаҳар бошлиғи фақат трустик кийган ҳолда фаввора ёнида лимонад ичиб ўтирар эди.

Унинг дахани олтига, бурни қип-қизил, кўзи ичига ботган эди.

Орқасидаги арғувон дарахти тагида турган тўрт нафар қовоғи солиқ полициячи дам-бадам унга лимонад қуйиб бериб турардилар.

Карабас Барабас шаҳар бошлиғи олдида тиз чўкди-да, соқолини кўз ёшлари билан ювиб, йиғлай бошлади:

— Мен бир бечора етимчаман, мени хафа қилишди, бор-йўғимни ўғирлаб кетишди, тутиб олиб дўппослашди...

— Сен бечора етимчани ким хафа қилди?— дея сўради ҳарсиллаб шаҳар бошлиғи.

— Ёвуз душманим, шарманкачи Карло чол хафа қилди. У энг яхши қўғирчоқларимдан учтасини ўғирлаб кетди, машҳур театримга ўт қўйиб юбормоқчи, агар дарров қамоққа олинмаса, бутун шаҳарни талаб кетади, ҳаммаёққа ўт қўйиб юборди.

Карабас Барабас ўз сўзларининг тўғрилигини исбот қилиш учун ёнидан бир ҳовуч тилла пул чиқариб, бошлиқнинг туфлиси ичига солиб қўйди.

Гапнинг қисқаси, у шундай бўлмагур гапларни қалаштириб ташладики, қўрқиб кетган шаҳар бошлиғи арғувон дарахти тагидаги полициячиларга:

— Бу ҳурматли етимча билан бориб, қонун номидан лозим бўлган бутун чораларни кўринглар,— дея буюрди.

Карабас Барабас тўртта полициячини бошлаб Карлонинг ҳужрасига югурди:

— Таралла Бедод қироли номидан буюраман, ўғри ва муттаҳам Карлони қамоққа олинглар!

Лекин ҳужранинг эшиги ёпиқ эди. Ичкаридан ҳеч ким жавоб бермади. Карабас Барабас яна буюрди:

— Таралла Бедод қироли номидан буюраман, эшикни бузинглар!

Полициячилар бараварига бир зўр беришган эди, чириган эшик тавақалари дош беролмади. Тўрттала полициячи қилич-қалқонлари билан гумбура-гумбур зина тагидаги ҳужрага йиқилиб тушдилар.

Бу пайт Карло энгашиб, яширин эшикка кириб кетаётган эди.

Карло ҳаммадан кейин ичкари кирди. Шунда эшик шартта ёпилиб қолди. Аста-секин чалинаётган музика тўхтади. Зина остидаги ҳужрада фақат ифлос бинтлар билан девордан кўчириб олинган эски расм ётар эди холос...

Карабас Барабас яширин эшик ёнига чопиб келди-да, қўл-оёқлари билан эшикни тақиллата бошлади:

— Тақ-тақ-тақ-тақ!

Лекин эшик маҳкам эди.

Карабас Барабас югуриб келиб, эшикни орқаси билан урди. Эшик очилмади.

У депсиниб, полициячиларга буюрди:

— Таралла Бедод кироли номидан бадбахт эшикни бу-
зинглар!

Полициячилар эса, ўзлари билан ўзлари овора эдилар — бит-
таси шишиб кетган бурнини силар, иккинчиси ғурра пешонасини
сийпаларди.

— Йўқ, бу жуда қийин иш экан,— дейишди улар,— биз қо-
нун номидан ҳамма чораларни кўрдик, лекин шарманкачи чолга
шайтоннинг ўзи ёрдам бераётганга ўхшайди.

Карабас Барабас соқолини юлди, ерга ағанади-да, зина ости-
даги ҳужрада бўкириб, ув тортиб, у ёқдан-буёққа думалай
бошлади.

Улар яширин эшикдан кириб топганлари

Карабас Барабас ҳужрада қутуриб думалаётган ва соқолини
юлаётган пайтда, Буратино, унинг кетидан Мальвина, Пьеро, Ар-
темон ва энг кейинда Карло ота тик тош зинадан ер остига тушиб
бордилар.

Карло ота қўлида сўнай деб қолган шам кўтариб олган эди.
Шамнинг лип-лип хира нури Артемоннинг юнгдор боши, Пьеро-
нинг олдинга чўзилган қўли соясини катта-катта қилиб кўрсатар,
лекин зинанинг қоп-қоронғи пастки қисмини ёритолмас эди.

Мальвина қўрқувдан йиғлаб юбормаслик учун зўр бериб ўзи-
нинг қулоғини чимчиларди.

Ҳар вақтгидай парвойи фалак Пьеро шеър ўқир эди:

Соя ўйнар деворда,
Қўрқмай бораман ғорда,
Нарвон тикка бўлса ҳам,
Паст қоронғи бўлса ҳам —
Ер ости йўл бари бир
Бир ерга бошлаб борур...

Буратино анча илгарилаб кетган, унинг оппоқ қалпоқчаси
пастда зўрға кўзга чалинар эди.

Бирдан пастда алланарса чийиллаб қолди, алланарса гумбир-
лаб йиқилди-да, полда судрала бошлади, кейин Буратинонинг
жонҳолатда:

— Ердам беринглар!— деб бақиргани эшитилди.

Яраларини ҳам, очликни жам дарҳол унутган Артемон Маль-
вина билан Пьерони йиқитиб юбориб, пастга ўқдек отилди.

Унинг тишлари алланарсага ғирчиллаб ботди. Алланарса
ёқимсиз чийиллади.

Кейин жимлик чўкди. Фақат Мальвинанинг юраги будильник
соатдек гупуллар эди.

Пастдан юқорига қаратилган ёруғлик қоп-қоронғи зинани ёритиб юборди. Карло отанинг кўлидаги шамнинг ёруғи сап-са-риқ бўлиб қолди.

— Қаранглар, қаранглар тезроқ!— деб қичқирди овозининг борица Буратино.

Орқаси билан тушиб келаётган Мальвина пиллапоядан пиллапояга чаққон кўча бошлади, унинг кетидан сакраб-сакраб Пьеро тушиб келарди. Энг кейинда ҳадеб оёғидан чиқиб кетаверадиган ёғоч бошмоғини зўрға судраб, энгашганча Карло ота тушиб келарди.

Пастда, тик зина одоқ бўлган жойдаги тош сахнда Артемон ўтирар, лабини ялаб-ялаб қўярди. Оёғи остида бўғиб ўлдирилган каламуш Шушара чўзилиб ётарди.

Буратино иккала кўли билан чирик наमतнинг бир учини кўтариб турарди, наमत тош девор орасидан очилган катта бир тешикнинг оғзига тортиб қўйилган эди. Ичкарида зангори нур порларди.

Улар тешиқдан ичкари киришганда кўзларига дастлаб ташланган нарса чароғон қуёшнинг нури бўлди. Нур гумбаз шифтидаги думалоқ деразадан тушаётганди.

Қуёш нури уй ичида учиб юрган чанг зарралари орасидан ўтиб, сарғиш мрамар тошдан ишланган хонани ёрита бошлади. Хона ичида ниҳоятда чиройли қўғирчоқ театри бор эди. Театрнинг пардаси устида олтин ҳал юритиб ишланган чақмоқ шакли ярақларди.

Парданинг икки томонида тўртбурчак шаклида ишланган иккита минора бўлиб, миноралар шундай бўялган эдики, гўё майда-майда ғиштлардан қурилганга ўхшарди. Минораларнинг кўк тунука қопланган баланд томи ярқироқ эди.

Чап томондаги минорада бронза стрелкали соат кўзга ташланарди. Соатдаги ҳар бир рақамнинг икки томонида кулиб турган болалар башараси тасвирланган: уларнинг бири ўғил бола, иккинчиси қиз бола эди.

Унг томондаги минора тепасида ранго-ранг ойнали думалоқ дераза ўрнатилган.

Шу дераза тепасидаги кўк тунука том устида Гапирадиган Қорачигиртка ўтирибди. Қирганлар ҳайратда оғизларини очиб, бу ажойиб театр олдида турар эканлар, чигиртка дона-дона қилиб секин гапира бошлади:

— Бошингга ҳар хил хатарлар тушади, деган эдим-а, Буратино. Хайрият, ҳаммаси яхшиликча тугабди, бошқача бўлиши ҳам мумкин эди... Ана шунақа...

Қари чигиртканинг заиф овозидан унинг бир оз хафа экани сезилар, чунки Гапирадиган Қорачигиртка шўрли бир вақтлар қаттиқ калтак еган, шунинг учун у юзга кирганига ва табиатан оққўнгил эканига қарамай, бекордан-бекорга калтак еганини эсдан чиқаролмаган эди. Шунинг учун чигиртка бошқа ҳеч нарса демай, мўйлабларини чангдан тозалаётгандек қимирлатиб қўйди-

да, секин-аста ўрмалаб, шовқин-сурондан нари битта тешикка кириб кетди.

— Мен бўлсам, бу ердан лоақал бир хум тилла ё кумуш топармиз деб ўйлабман,— деди Карло ота шунда,— бунинг ўрнига, ниҳоят эски бир ўйинчоқ топибмиз холос.

Чол минора соати ёнига борди-да, тирноғи билан циферблатни тиқиллатиб кўрди, соатнинг бир ёнидаги мис михчага осиглиқ турган калитни олиб, соатни буради...

Соат қаттиқ-қаттиқ тиқиллаб юра бошлади. Стрелкалар жойидан қўзғолди. Катта стрелка ўн икки устига, кичиги олти устига келди. Минора ичида алланарса пишиллаб, қирсиллади-да, соат олти марта қаттиқ занг урди...

Дарҳол ўнг томондаги миноранинг ранго-ранг ойнали деразаси очилди, у ердан бураб юргизиладиган жуда ғалати олачипор бир қушча чиқди-да, қанотларини ёзиб, олти марта сайради:

— Марҳамат-марҳамат, марҳамат-марҳамат, марҳамат-марҳамат...

Қушча минора ичига кириб кетди, дераза ёпилди, шарманка чалина бошлади-да, парда кўтарилди...

Бундай чиройли декорацияни ҳеч ким, ҳатто Карло ота ҳам ҳеч қачон кўрмаган эди.

Саҳнада ажойиб бир боғ тасвирланган эди. Олтин ва кумуш баргли жажжи дарахтларда тирноқдек-тирноқдек олмалар пишиб ётарди. Дарахтлар тагида юрган товуслар бўйинларини чўзиб, олмаларни чўқиб-чўқиб қўяр эдилар. Ўтлоқда сакрашиб, сузишиб ва шох ташлашиб иккита эчки ўтлар, ҳавода эса кўз илғамас даражада кичкина капалаклар учиб юрарди.

Шу тарзда бир дақиқа ўтди. Майналар овози тинди, товуслар билан улоқлар бир четга чекинди. Дарахтлар саҳна тагидаги яширин люкларга тушиб кетди.

Саҳнанинг ичкарисидаги тўрдан ишланган булутлар тарқала бошлади. Қум саҳроси тепасида қип-қизил қуёш кўринди. Саҳнанинг ўнг ва сўл томонида чирмовиқнинг илоннусха поялари намён бўлди, поялардан бирида ҳақиқатан ҳам битта бўғма илон осилиб ётар эди. Бошқа бир пояга бир тўда маймунлар думи билан осилиб олган эди.

Бу Африка эди.

Қизил қуёш нур сочиб турган саҳро қумлари устидан ҳар хил йиртқич ҳайвонлар ўтиб турарди.

Уч сакраб, бўйни сержун шер ўтиб кетди, у мушук боладан катта бўлмаса ҳам даҳшатли эди.

Орқа оёқлари билан лапанглаб юриб зонт кўтариб олган баҳмал айиқ ўтди.

Бадбашара бир тимсоҳ ўрмалаб ўтди, унинг кичкина-кичкина, мунчоқ каби кўзлари мулойим қарашга уринар эди. Лекин Артемон тимсоҳга барибир ишонмади ва ириллаб берди.

Чопганича каркидон ўтиб кетди, безарар бўлсин учун унинг бурнидан ўткир тиғига резинка копток кийгизиб қўйилган эди.

Зўр бериб бўйнини чўзиб, шохдор туяга ўхшаган йўл-йўл жирафа чопиб кетди.

Кейин сояли конфет кўтариб, хартумини саланглатиб, бола-ларнинг дўсти — ақлли ва оқкўнгили фил ўтди.

Энг кейин ёни билан юриб кир-чир ёввойи ит — чиябўри ўтди. Артемон вовиллаганича чиябўри устига отилди, Карло ота уни думидан тортиб, саҳнадан зўрға тушириб олди.

Ҳайвонлар ўтиб бўлди. Бирдан қуёш сўнди. Қоронғида тепа-дан аллақандай нарсалар тушди, аллақандай нарсалар саҳна-нинг икки ёнидан сурилиб чиқди. Торнинг симлари устидан ка-монча юргизгандек ғалати товуш эшитилди.

Кўчалардаги хира фонуслар ёнди. Саҳнада шаҳар майдонча-ларидан бири пайдо бўлди. Эшик очилиб, кичкина-кичкина одам-чалар чопқиллаб чиқишди-да, бир ўйинчоқ трамвайга ўтиришди. Кондуктор қўнғироқ чалди, вожатий ручкани буради, трамвай юриши билан битта бола трамвай орқасига осилиб олди, милици-онер хуштак чалди, трамвай ён кўчага, баланд-баланд уйлар орқасига бурилиб кетди.

Бир киши ғилдираклари қиём тарелкасидай велосипед миниб ўтди. Бу газетачи бўлиб, газетасининг катталиги девор календа-рининг тўрт букланган варағидай ҳажмда эди.

Музқаймоқчи аравачасини ғилдиралиб ўтиб қолди. Уйларнинг балконларига қиз болалар чопиб чиқиб, унга қўл силташди, муз-қаймоқчи қўлларини ёзиб:

— Ҳаммасини еб бўлишди, янаги сафар келинглари,— деди.

Кейин парда ёпилди-да, ундаги остонасимон яшин шакли яна ярақлаб кетди.

Карло ота, Мальвина, Пьеро хурсандчиликдан ўзларини уну-тиб қўйдилар. Қўлларини чўнтагига тикқан Буратино бурнини чўччайтириб мақтанди:

— Кўрдинглари, қалай? Бундан чиқди, Тортила холанинг олдида ўзимиз комедия қўямиз, биласизми, қанақа комедия қўя-миз? «Олтин калит ёки Буратино ва дўстларининг ажойиб саргу-заштлари» деган комедия қўямиз. Карабас Барабас аламдан юраги ёрилиб ўлади.

Пьеро мушти билан тиришган пешонасини ишқалай бошлади:

— Мен бу комедияни чиройли шеърлар билан ёзиб чиқаман.

— Мен музқаймоқ билан билет сотаман,— деди Мальвина,— агар менда истеъдод борлигига ишонсанглари, одобли қизлар ро-лини ижро этишим мумкин.

— Шошманглари, болалар, хўш, ўқиш қачон бўлади?— деб сўради Карло ота.

Учаласи бараварига:

— Эрталаб ўқиймиз... Кечқурун эса, театрда томоша кўрсата-миз...— дея жавоб қайтаришди.

— Ҳа, шундай бўлсин, болаларим,— деди Карло ота,— ундай бўлса, болаларим, мен ҳурматли томошабинларни хурсанд қи-лиш учун шарманка чалиб тураман, агар томоша кўрсатиш учун

Италияда шаҳарма-шаҳар юрадиган бўлсак, арава ҳайдайман, саримсоқ солинган қўй гўштли шўрва пишираман...

Қулоғи дик Артемон калласини ликиллатаркан, ялтироқ кўзларини жовдиратган кўйи дўстларига қараб туриб, гапга қулоқ солди-да:

— Мен нима қиламан? — деб сўради.

— Артемон бутафория ва театр кийим-бошларига қарайди, унга омборнинг калитини бериб қўямиз. Томоша вақтида у ичкаридан туриб шернинг бўкиришини, каркидоннинг тапир-тупурини, тимсоҳларнинг тиш гижирлатишини, думини тез айлантириш билан шамолнинг увуллашини ва бошқа ҳар хил зарур товушларни ҳосил қилиб туради.

— Сен-чи, Буратино, ўзинг нима иш қиласан? — деб сўрашди ҳаммалари. — Театрда сен ким бўлмоқчисан?

— Вой тентаклар-е, комедияда мен ўз ролимни ижро этиб бутун дунёга донг таратаман!

*Янги қўғирчоқ театри ўзининг биринчи
томошасини кўрсатгани*

Карабас Барабас таъби тирриқ бўлиб, ўчоқ олдида ўтирар эди. Хўл ўтин зўрға ёнмоқда. Ташқарида ёмғир қуйиб турипти. Қўғирчоқ театрининг тешик тоmidан чакка ўтмоқда. Қўғирчоқларнинг оёқ-қўллари намиқиб қолган, репетицияларда қамчин остида ҳам ҳеч кимнинг ишлагиси келмасди. Қўғирчоқлар уч кундан бери туз тотишмас, омбор қозиқларига осилиб ётган кўйи ўзаро аччиқ-аччиқ шивирлашар эди.

Эрталабдан бери театрга битта ҳам билет сотилмади. Карабас Барабаснинг меъдага теккан томошаларини ва оч, чувринди артистларини кўргани ким ҳам келар эди?!

Шаҳар минорасидаги соат олтига занг урди. Карабас Барабас қовоғини солиб, томоша залига кирди — зал бўм-бўш эди.

— Жин урсин бундай ҳурматли томошабинларни, — деб тўнғиллади у ва кўчага чиқди. Кўчага чиқиб қаради-ю, киприкларини пирпиратиб, оғзини битта қарға бемалол сиғиб кетадиган қилиб катта очганча ағрайиб қолди.

Унинг театри қаршисидаги катта, янги чодир олдида денгиздан нам шамол эсиб турганига ҳам қарамай, жуда кўп одам тўпланган эди.

Чодир эшигининг тепасидаги шийпончада қалпоқ кийган, бурни узун бир одамча турар, қўлидаги карнайни ғарт-ғурт чалиб, алланарсалар дея қичқирарди.

Одамлар кулишар, чапак чалишарди, кўпчилик ичкарига кириб кетмоқда эди.

Карабас Барабаснинг ёнига Дуремар келди, ҳар вақтдагидек ундан йўсин ҳиди анқирди.

— Э-ҳе-ҳе, — деди у башарасини ғамгин буриштириб, — зулукфурушлик билан кун ўтмай қолди. Бориб, анавиларга хиз-

матга кирмоқчиман,— деди Дуремар янги чодир томон имо қилиб,— шам ёқиб туришми, супуриб-сидиришми ёки шунга ўхшаш бир иш беринглар, демоқчиман.

— Бу лаънати театр кимники, қаердан пайдо бўлди у? — деди хириллаб Карабас Барабас.

— Қўғирчоқларнинг ўзлари «Яшин» деган янги қўғирчоқ театри ташкил қилиптилар, ўзлари шеърий пьесалар ёзиб, ўзлари ўйнашар экан.

Карабас Барабас тишларини гижирлатиб, соқолини юлди ва янги чодир томон юрди.

Театр эшиги тепасида Буратино қичқирай эди:

— Бугун биринчи марта ёғоч одамчалар ҳаётидан жуда қизиқ ва ажойиб бир комедия кўрсатилади. Биз ўз душманларимизни ақл, жасорат ва дадиллик билан қандай енгганимиз ҳақида воқеий томоша...

Театрға кираверишдаги ойнабанд будкада зангори сочига чиройли лента тақиб олган Мальвина ўтирар ва қўли қўлига тегмай, қўғирчоқлар ҳаётидан кўрсатиладиган хушчақчақ комедияни кўргиси келганларга билет улашар эди.

Янги бахмал куртка кийиб олган Карло ота шарманка чалар ва ҳурматли томошабинларга хурсанд кўз қисарди.

Артемон театрға билетсиз кириб кетган Алиса тулкининг думидан судраб, чиқариб ташлади.

Билетсиз кирган, лекин ичкаридан қочиб чиққан Базилио мушук эса ёмғирда ивиб, дарахт шохида ўтирар ва ғазаб билан парад қарарди.

Буратино лунжини шишириб, хириллоқ карнайини чалди-да:

— Томошани бошлаймиз,— дея қичқирди.

Сўнг комедиянинг биринчи кўринишида ўйнаш учун чопганича зинадан пастга тушиб кетди, бу кўринишда камбағал Карло ота қилаётган иши ўзига бахт келтиришини хаёлига ҳам келтирмай, гўладан ёғоч одамча ясагани кўрсатилар эди.

Театрға ҳаммадан кейин, четига олтин ҳал югуртирилган чиройли шилдироқ қоғозга ёзилган фахрий билетни тишлаб олганича тошбақа Тортила ўрмалаб кириб келди.

Томоша бошланди. Карабас Барабас қовоғидан қор ёғилиб, ўзининг бўм-бўш театрига қайтиб келди. Етти қават ўрилган чарм қамчинни қўлига олди. Омборининг эшигини очди.

— Муттаҳамлар, дангасалик қилишни кўрсатиб қўяман сенларга! — деб бўқирди у ғазаб билан. — Томошабинларни театрға қандай қилиб қизиқтириш кераклигини ўргатиб қўяман!

У қамчинини қарсиллатди, лекин ҳеч ким парво қилмади. Омбор бўм-бўш, қозикларда фақат узук арқонлар осилиб турар эди.

Ҳамма қўғирчоқлар — Арлекин ҳам, юзига қора ниқоб тутган қиз ҳам, юлдузларнинг расми солинган чўққи қалпоқли жодугарлар ҳам, бурни бодрингдек букрилар ҳам, кучуклар ҳам —

ҳамма, ҳамма, ҳамма қўғирчоқлар Карабас Барабасдан қочиб кетган эдилар.

Карабас Барабас овозининг борича бўкириб, кўчага отилди. У ўзининг актёрларидан энг сўннгиси кўлмак сувлар устидан сакраб-сакраб ўтиб, шўх музика чалинаётган, қаҳқаҳа ва қарсак товушлари эшитилаётган янги театрга қочиб кетаётганини кўриб қолди.

Карабас Барабас фақат кўз ўрнига тугмача қадаб қўйилган пахмоқ итчани ушлаб қолди. Лекин аллақаердан пайдо бўлган Артемон унга ташланди-да, ерга ағдариб, итни қутқазиб олди ва у билан бирга чодир ичига кириб кетди, у ерда оч артистлар учун саримсоқли қўй гўшти шўрваси пиширилган эди.

Карабас Барабас шаррос қуяётган ёмғир остида, кўлмак сувда ўтирганича қолаверди.

Ю. Олёша

УЧ БАҚАЛОҚ

Роман-эртак

БИРИНЧИ ҚИСМ

ДОРВОЗ ТИБУЛ

1 боб

Доктор Гаспар Арнерининг беҳаловат куни

Сеҳргарлар замони ўтиб кетган. Эҳтимолки, сеҳргарлар аслида ҳеч қачон бўлишмагандир ҳам. Балки, уларнинг ҳаммасини одамлар кичкина болаларга эртак бўлсин, деб ичларидан тўқиб чиқаришгандир. Лекин ҳаётда шундай моҳир кўзбойлоқчи-фокусчилар бўлганки, улар меров одамларни жуда усталик билан лақиллата олганлар, натижада ўша найрангбозларни ҳамма афсунгар ва сеҳргар деб атай бошлаган.

Шунақа бир доктор бўлган эди. Унинг исми Гаспар Арнери эди. Гўл одамлар, бекорчи ўйинқароқлар, чаласавод студентлар ҳам уни сеҳргар деб ҳисоблашлари мумкин эди. Аслида эса, бу доктор шунақанги ажойиб буюмлар ясардики, уларни чинакам мўъжиза деса бўларди. Лекин у ҳамма лақма одамларни аҳмоқ қилиб юрувчи сеҳргар ва фирибгарларга сира ҳам ўхшамас эди.

Доктор Гаспар Арнери олим эди. Уни салкам юзта илмдан хабари бор деса бўлади. Хулласи калом, бутун мамлакатда Гаспар Арнеридан донишмандроқ, билимдонроқ одам йўқ эди.

Унинг олимлигини тегирмончи ҳам, солдат ҳам, хонимлар ҳам, министрлар ҳам — ҳамма биларди. Мактаб болалари бўлса, унинг тўғрисида бутун бошли қўшиқ куйлаб юришарди; у қўшиқнинг нақорати бундай эди:

Юлдузларга қандай учмоқни,
Шум тулкини қай хил тутмоқни,

Ез кунларининг бирида, июнь ойининг жуда баҳаво бир куни доктор Гаспар Арнери ўсимлик ва қўнғизларнинг айрим турларини териш ва тутиш учун узоқ сайрга чиқмоқчи бўлди.

Доктор Гаспар Арнери анча ёшга бориб қолган кекса одам эди; шунинг учун у шамолдан, ёмғирда ивиб қолишдан қўрқар ва уйдан чиқаётганида бўйнига қалин шарф ўраб, кўзига чангдан сақланадиган кўзойнак тақар, қоқилиб кетмаслик учун қўлига ҳасса ушлаб олар ва умуман сайрга зўр эҳтиёткорлик билан ҳозирлик кўрарди.

Бу сафар ҳаво жуда яхши эди; офтоб чарақлаб нур сочарди; ўт-ўланлар шунақанги ям-яшил эдики, ҳатто уларнинг ширин таъмини оғзингда ҳам ҳис этардинг; осмонда қоқиўт момиқлари учиб юрар, қушлар чуғурларди; енгил шаббода бамисоли балда кийиладиган кўйлакнинг этаклари сингари елпинарди.

— Мана бу яхши бўлди,— деди доктор,— лекин шунга қарамай, плашни олиш керак, нимагаки, ёз ҳавоси беқарор бўлади. Ёмғир ёғиб юбориши мумкин.

Доктор хўжаликка доир топшириқларни бергач, «ҳуҳ»лаб кўзойнагини артди, чамадонга ўхшаш яшил чарм яшикчасини олди-да, йўлга чиқди.

Энг хушманзара жойлар шаҳар ташқарисида, Уч Бақалоқ Қасри жойлашган ерда эди. Доктор кўпроқ шу ерларга келиб турарди. Уч Бақалоқ Қасри каттакон бир паркнинг қоқ ўртасида қад кўтарган эди. Парк гир айланган чуқур зовур билан ўралган бўлиб, бу зовурнинг ҳар ер-ҳар ерига қоп-қора темирдан осма кўприклар қурилган эди. Кўприкларни сарой соқчилари — пат қадаладиган қора клёнка шляпали гвардиячилар қўриқлаб турардилар. Паркнинг атрофи эса, ернинг то осмон билан туташган жойигача гул-чечаклар чаман бўлиб ўсган ўтлоқлар, дарахтзорлар ва кўллар билан қопланган эди. Бу ерлар жуда яхши сайргоҳ эди. Бу ерда ўт-ўланларнинг энг аломат турлари ўсар, энг антиқа қўнғизлар гўнғиллаб учар ва энг хушовоз қушлар сайрарди.

«Йўқ, пиёда бориш учун у ер узоқ. Яхшиси, шаҳар дарвозасигача бораман-да, у ерда извош ёллайман. Қаср паркигача мени шу извош олиб бориб қўяди», деб ўйлади доктор.

Шаҳар дарвозаси олдида бугун одамлар ҳар доимгидан кўпроқ эди.

«Ие, бугун якшанбами? — деб гумонсиради доктор. — Йўқ, ундаймас-е. Бугун сешанба-ку».

Доктор оломонга яқинроқ борди.

Бутун майдон одамлар билан лиқ тўлган эди. Доктор бу ерда яшил қайтарма ёқали, кулранг мовут камзул кийган ҳунармандларни, ранги заҳил денгизчиларни, эгнига гулдор нимча кийган ўзига тўқ шаҳарликларни ва уларнинг юбкалари атиргул бута-

¹ Шейрларни М. Мирзаев таржима қилган.

ларига ўхшаб кетувчи хотинларини, графларни, қути кўтарган баққолларни, музқаймоқчию кабобчиларни, чўпдек озгин сайёр артистларни, гўё қуроқ кўрпадан тикилгандек яшил, сариқ ва олачипор рангли либос кийган артистларни, шўх малла кучукларнинг думидан тортиб ўйновчи жажжи болакайларни кўрди.

Одамлар шаҳар дарвозаси олдида уймалашиб турардилар. Баландлиги худди уйдай келадиган улкан дарвоза тақа-тақ ёпиқ.

«Нега дарвоза ёпиқ экан?» — дея ажабланди доктор.

Оломон шовқин солар, ҳамма бақириб-чақирар, сўкинар, лекин бирор аниқ гап эшитиб бўлмасди.

Доктор қўлида бақ-бақалоқ мошранг мушук ушлаб турган бир жувон олдида бориб ундан сўради:

— Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз: нима бўляпти ўзи бу ерда? Нега одам бунча кўп, нима сабабдан улар бунчалик безовта, нега дарвоза ёпиқ?

— Гвардиячилар одамларни шаҳардан чиқаришмаяпти...

— Нега чиқаришмаяпти?

— Дарвоза ёпилмасидан олдин бир гуруҳ одамлар шаҳардан чиқишиб, Уч Бақалоқ Қасрига йўл олишган эди, энди булар ҳам чиқиб, уларга ёрдам беришмасин, деб беркитиб қўйилди...

— Мен ҳеч нимага тушунмаяпман, хоним, шунинг учун мени афв этгайсиз...

— Вой, наҳотки эшитмаган бўлсангиз, ахир бугун қуролсоз Просперо билан гимнаст Тибул Уч Бақалоқ Қасрини ҳужум билан қўлга олиш учун халқни бошлаб кетишди-ку.

— Қуролсоз Просперо?

— Ҳа, гражданин... Девор баланд, унинг нарёгида гвардиячи ўқчилар пойлаб ётишипти. Энди ҳеч ким шаҳардан чиқа олмайди. Қуролсоз Просперо билан кетган одамларни бўлса, сарой гвардияси қириб ташлайди.

Чиндан ҳам узоқдан бир неча ўқ овози эшитилди:

Аёл бароқ мушукни қўлидан тушириб юборди. Мушук ерга худди бир зувала хамирдек «шалп» этиб тушди. Оломон шовқин-сурон кўтарди.

«Демак, мен бу гоят муҳим воқеадан беҳабар қолибман,— деди ўзича доктор.— Рост, мен бир ойдан буён хонамдан ташқарига чиқмаган эдим. Эшикни ичидан беркитиб олиб ишлаган эдим. Фафлатда қолибман...»

Бир пайт яна ҳам олисроқдан замбаракнинг бир неча бор гумбурлаган овози эшитилди. Бу гумбур-гумбурнинг акс садоси худди коптокдек сакраб-сакраб шамол эсангач томонга олислаб кетди. Бундан нафақат доктор қўрқиб, бир неча қадам орқага тисарилди — балки бутун оломон чўчиб, ўзини ҳарёққа отди. Болалар йиғлаб юборишди; каптарлар қанотларини патиллатиб гурра учди; итлар писиб олганча инграй бошлади.

Тўп садолари момақалдироқдек даҳшатли гумбурларди. Оломон бутун майдонни бошига кўтариб шовқин солди. Одамлар дарвозага ёпирилиб келиб қичқира бошлашди:

— Просперо! Просперо!

— Йўқолсин Уч Бақалоқ!

Доктор Гаспар бутунлай гангиб қолди. Оломон орасида уни таниб қолишди, чунки кўпчилик уни илгариям кўрган-билган эди. Айрим одамлар гўё доктордан паноҳ ахтаргандай, ундан ёрдам кутгандек у томон ташландилар, аммо докторнинг ўзи йиғламоқдан бери бўлиб саросимага тушганди.

— Нима бўляпти уёқда? Қандай билса бўларкин-а, дарвозадан ташқарида нималар бўлаётганини? Балки халқ ғалаба қозонаётгандир ё бўлмаса аллақачон ҳаммани қириб ташлашгандир.

Шу чоқ ўнтача одам майдонга келиб, туташган учта тор кўча томонга югуриб кетди. Бу кўчалар муюлишида бир уй бўлиб, унинг тепасида баланд ва кўҳна минора қад кўтарган эди. Бошқа одамлар қатори доктор ҳам минорага чиқишга қарор қилди. Унинг пастки қаватида ҳаммомсифат кирхона бор эди. У ер худди ертўладагидек қоп-қоронғи. Минорага шу ердан айланма зина орқали чиқиш керак эди. Тор-тор дарчалардан тушиб турган ёруғлик зинани ғира-шира ёритар, шунинг учун одамлар бу зинадан жуда секин ва қийналиб-қийналиб кўтарилишарди, бунинг устига, зинанинг анча-мунча пиллапоялари ва тутқичларининг кўпгина қисми тушиб, узилиб кетган эди. Шунга кўра, миноранинг энг юқори қаватига чиқиш доктор Гаспар учун қанчалик машаққатли ва ҳаяжонли бўлганини тасаввур қилиш қийин эмас. Ҳарқолда йигирманчи пиллапояга оёқ қўйган заҳоти унинг:

— Вой, юрагим қинидан чиқиб кетай деяпти, бунинг устига, пошнамни йўқотиб қўйдим!— деб чинқирган овози эшитилди.

Доктор плашини майдонда турганида, замбарак ўнинчи марта гумбурлагандаёқ йўқотиб қўйган эди.

Минора бошида атрофи тош деворча билан ўралган кичкинагина майдонча бор эди. Бу ердан кам деганда эллик километрли масофадаги манзара кўзга ташланарди. Гарчи бу манзарани томоша қилиш ниҳоятда ҳузурли бўлса ҳам, ҳозир бунинг мавриди эмас эди. Ҳамма тўқнашув бўлаётган томондан кўзини узмас эди.

— Менда дурбин бор. Мен доим ёнимда саккиз қават шишали дурбин олиб юраман. Мана,— деди доктор ва чарм филофни ечиб, ичидан дурбинни ола бошлади.

Дурбин шу заҳоти қўлма-қўл бўлиб кетди.

Доктор Гаспар ям-яшил водийда сон-саноқсиз одамлар тўдасини кўрди. Улар шаҳар томон югурганча қочиб келишаётган эди. Одамлар узоқдан ранг-баранг байроқчаларга ўхшардилар. Улар орқасидан отлиқ гвардиячилар бостириб келишаётган эди.

Доктор Гаспар, буларнинг ҳаммаси сеҳрли фонус ичидаги суратга ўхшаркан, деб ўйлади. Қуёш чарақлаб турар, ўт-ўланлар товланарди. Портлаган бомбалар худди бир парча пахтани эслатарди, уларнинг алангаси эса, гўё оломонга кимдир кўзгу орқали офтоб шуъласини тушираётгандай лип-лип ёниб ўчарди. Отлар икки оёқларини кўтариб кишнар, чирпирак бўлиб айланишарди.

Парк ҳам, Уч Бақалоқ Қасри ҳам сутдек оппоқ тутунга бурканди.

— Улар қочишяпти!

— Улар қочиб келишяпти... Халқ енгилди!

Қочиб келаётган халойиқ шаҳарга яқинлашиб қолди. Одамлар тўп-тўп бўлишиб ҳар ер-ҳар ерга ётиб-ётиб қола бошладики, бу манзарани кузатаётган кишининг кўзига гўё ям-яшил ўтлоққа осмондан ранг-баранг латта ёғилгандай бўлиб туюларди.

Майдон тепасидан бомба чийиллаб учиб ўтди.

Кимдир қўрқиб кетиб, қўлидаги дурбинни тушириб юборди. Бомба портлади, шунда минора бошида турган одамларнинг ҳаммаси уймаллашиб, зинадан пастга туша бошладилар.

Бир чилангарнинг чарм пешбанди алланимага илиниб қолди. У орқасига ўгирилди-ю, қандайдир мудҳиш манзарага кўзи тушиб, бутун майдонни бошига кўтариб дод солди:

— Қочинглар! Улар қуролсоз Просперони тутиб олишди! Улар ҳозир шаҳарга бостириб киришади!

Майдонда тўс-тўполон бошланди. Дарвоза олдида уймаллашиб турган оломон гурра орқага ташланди ва тор кўчаларга қараб тирақайлаб қоча бошлади. Отишмадан ҳамма гангиб қолган эди.

Доктор Гаспар билан яна иккита одам миноранинг учинчи қаватида тўхтаб қолишди. Улар миноранинг қалин деворидаги торгина дарчадан ташқарига қарай бошладилар.

Улардан фақат биттаси ташқарига бош суқиб қараши мумкин эди: қолганлар фақат бир кўз билангина мўралай оларди. Лекин бир кўз учун ҳам ташқарида юз бераётган ҳодиса етарли даражада даҳшатли эди.

Баҳайбат темир дарвоза ланг очилди. Шу пайт уч юзтача одам бирварақайига дарвозадан ёпирилиб кириб келди. Булар яшил қайтарма ёқали кулранг мовут камзул кийган ҳунармандлар эдилар. Улар қора қонга бўялиб, гуп-гуп йиқилардилар. Отлиқ гвардиячилар уларни босиб-янчиб ўтадилар. Улар қилич чопишар, милтиқ отишарди. Сарик патлар ҳилпирар, қора клеёнка шляпалар ялтирар, отлар қип-қизил оғизларини катта-катта очар, кўзларининг пахтасини чиқарар ва ҳарёққа оғизларидан кўпик сочарди.

— Қаранглар! Қаранглар! Просперо!— деб чинқирди доктор!

Қуролсоз Просперонинг бўйнига сиртмоқ солиб судраб келардилар. У ҳар қадамда йиқилар, яна ўрнидан туриб олар, малла сочлари патила-патила бўлиб кетган, юзи қон, бўйнида йўғон сиртмоқ бор эди.

— Просперо! Просперони асирга олишди!— деб чинқирди доктор.

Худди шу пайт кирхонада бомба портлади. Минора бир тебраниб қийшайди, шу кўйи бир зум турди-да, сўнг гумбуллаб қулаб тушди. Энди иккинчи пошнасини ҳам, ҳассаси билан чамадончасию кўзойнагини ҳам йўқотган доктор ўмбалоқ ошиб йиқилди.

Қатл кундалари

Доктор шунча баланддан йиқилса ҳам ҳайрият шикаст кўрмади, боши ҳам ёрилмади, оёқлари ҳам бутун қолди. Лекин шунга қарамай, доктор Гаспар Арнеридек кексайиб қолган одам учун бундай баланддан қулаш анча нохуш эди. Ҳарқалай, доктор кўрқувнинг зўридан ҳушини йўқотиб қўйди.

У ҳушига келганида кеч кирган эди. Доктор чор атрофга кўз югуртириб чиқди.

— Аттанг! Мана, кўзойнагим ҳам синибди. Кўзойнаксиз яхши кўрадиган одам кўзойнак таққанда кўзи қандай хиралашса, менинг ҳам кўзим энди кўзойнаксиз шунақа хиралашди. Жуда чатоқ бўлди-да. Одамнинг рашига тегаркан.

Кейин доктор ботинкасининг пошналари узилиб тушганини кўриб, гўлдирай бошлади:

— Ҳзим шундоқ ҳам пакана одам эдим; энди бўйим яна тўрт энли пасаядиган бўлди, балки саккиз энли пасайиб кетарман, негаки, икки пой ботинкамнинг пошнаси кўчиб, йўқолиб қолган-ку... Йўқ, ундаймас-ов, фақат тўрт энли пасаяман албатта.

У ғишт парчалари устида чўзилиб ётарди. Минора деярли бутунлай қулаб тушган эди. Деворнинг узун ва тор қисми худди молнинг курак суягидек диккайиб турарди. Жуда-жуда олисдан музика овози келарди. Бу қувноқ вальс оҳангини шамол узоқ-узоққа учуриб кетганидан у гоҳ эшитилиб, гоҳ эшитилмай қоларди. Доктор бошини кўтарди. Тепасида қора бўғотларнинг харилари осилиб турарди. Кечки ним зангори осмонда юлдузлар ғира-шира милтилларди.

— Музика қаерда чалиняптийкин? — деб ажабланди доктор.

Энди у плашсиз жунжий бошлади. Майдон томондан «тиқ» этган товуш эшитилмасди. Доктор қалашиб ётган тошу ғиштлар орасидан инқиллаб-синқиллаб чиқиб олди. У кета туриб, йўл-йўлакай аллакимнинг бесўнақай этигига қоқилиб кетди. Бир чилангар тўсин устида кўндалангига чўзилиб ётар, унинг хира кўзлари осмонга бақрайган эди. Доктор уни туртиб кўрди. Лекин чилангар туришни истамасди.

Шунда доктор шляпасини бошидан олгани қўлини кўтарди. Чунки Чилангар ўлган эди:

— Шляпам ҳам йўқолибди. Энди қайга борсам экан? У ахири майдондан чиқиб кетди. Ҳар ер-ҳар ерда одамлар чўзилишиб ётарди; доктор уларнинг ҳар бири тепасида тўхтаб, энгашиб қарарди, лекин бу одамларнинг катта-катта очилган кўзларида юлдузлар аксини кўрарди холос. Доктор кафтини уларнинг пешонасига қўярди. Шунда у одамларнинг пешоналари музлаб қолганини ва қоронғида қорайиб кўринган қон тегиб намиққанини пайқарди.

— Ана холос!— деб пичирларди доктор.— Демак, халқ энгилипти-да... Энди нима бўлади?

Ярим соатдан кейин у одамлар гавжум жойга етиб олди. Жуда чарчаган, қорни ҳам очган, чанқаган эди. Бу ерда шаҳар одатдаги қиёфада эди.

Узоқ йўл юриб толиққан доктор чорраҳада тўхтаб дам ола бошлади ва: «Таажжуб! Бу ерда ранг-баранг чироқлар ёняпти, извошлар ғиз-ғиз ўтиб турипти, ойнабанд эшиклар жиринг-жиринг қилиб очилиб-ёпиляпти. Ярим доира деразалар олтиндек товланяпти. Анави ёқда, қатор тизилган устунлар ёқалаб жуфт-жуфт бўлиб танца тушишмоқда. У ерда базми жамшид авжида. Зулмат қоплаган кўл узра ранг-баранг хитой фонуслари чайқалади. Одамлар кеча қандай яшашган бўлса, ҳозир ҳам ўша-ўша. Наҳотки бугун эрталаб юз берган фалокатдан беҳабар бўлишса? Наҳот улар ўқ ва замбарак овозларини, одамларнинг дод-фарёдларини эшитмаган бўлишса? Халқ сардори, қуролсоз Просперонинг қамоққа олинганидан наҳотки бу одамлар беҳабар бўлишса? Балки, мен ўша мудҳиш воқеаларнинг ҳаммасини тушимда кўргандирман?»— деб хаёлидан ўтказди.

Уч шоҳли фонус ёниб турган муюлишда, йўлка ёқалаб извошлар тизилишиб турарди. Гулчи қизлар гул сотишарди. Извошчилар гулчи қизлар билан гурунглашардилар.

— Унинг бўйнига сиртмоқ солишиб, шаҳарнинг ҳамма кўчаларидан сазойи қилиб олиб ўтишди. Боёқиш!

— Энди уни темир қафасга солиб қўйишибди. У қафас Уч Бақалоқнинг Қасрида турганмиш,— деди бошига лентали ҳаворанг цилиндр кийган семиз извошчи.

Шу пайт бу ерга бир хоним қизчасини етаклаб келди — у гул олмоқчи эди.

— Кимни қафасга солишипти?— дея синчковлик билан сўради хоним.

— Қуролсоз Просперони. Гвардиячилар уни асир олишди

— Вой, худога шукур-е!— деди хоним.

Қизча ҳиқиллаб йиғлай бошлади.

— Нега йиғлаяпсан, тентак қиз?— дея ажабланди хоним,— Қуролсоз Просперога ачиняпсанми? Ачиниш керак эмас унга. У бизга ёмонлик қилмоқчи бўлган эди. Мана бу гулларни қара, қандай чиройли...

Йирик-йирик атиргуллар сув ва япроқлар тўла идишларда худди оққушлар сингари оҳиста сузиб юрарди.

— Мана сенга учта атиргул. Ачинма уларга. Улар исёнчилар. Агар уларни қафасга солишмаса, бизнинг уйларимизни, кийим-бошларимизни, ҳатто гулларимизни ҳам тортиб олишиб, ўзимизни қириб ташлашарди.

Шу маҳал бу ердан бир бола ғизиллаб ўтиб қолди. У аввал хонимнинг юлдузсимон гуллар тикилган плашининг этагидан, кейин қизчанинг кокилидан тортди.

— Хечкиси йўқ, графиня!— деб қичқирди бола.— Қуролсоз Просперо қафасда бўлсаям, дорбоз Тибул озодликда!

— Вой ярамас бола-е!

Хоним жаҳл билан ер депсинган эди, сумкачаси қўлидан тушиб кетди. Гулфуруш қизлар хохолаб кулиб юборишди.

Семиз извошчи бу ғала-ғовурдан фойдаланиб, хонимга извош тавсия қилди.

Хоним қизчаси билан извошга чиқиб жўнаб қолди.

— Шошма, ҳой болакай!— деб қичқирди бир гулфуруш қиз болага.— Берироқ кел-чи! Билганларингни бизга ҳам айтиб бер.

Икки извошчи ерга тушишди-да, елкапўши беш қават узун чакмонларининг этакларига чалишиб, гулфуруш қизлар олдига келишди.

«Мана бу қойилмақом қамчи экан! Қамчимисан қамчи!»— деб ўйлади бола, извошчи қўлида ўйнатиб турган қамчига кўз ташларкан. Бола ҳам худди шунақа қамчини орзу қиларди-ю, лекин кўп сабабларга кўра бунга эришолмас эди.

— Боя нима дединг?— деб сўради извошчи дўриллаган овоз билан.— Дорвоз Тибул озодликда дедингми?

— Шунақа дейишяпти. Мен портга борган эдим...

— Гвардиячилар уни ўлдиришмаган дегин?— сўради иккинчи извошчи ҳам дўриллаган овоз билан.

— Йўқ, отахон... Ҳой, гўзал қиз, менга битта гулингдан бер!

— Шошма, тентак. Сен, яхшиси, бўлган воқеани бир бошдан гапириб бер...

— Хуллас, бундай... Олдинига ҳамма уни ўлдига чиқариб қўйган эди. Кейин уни ўлганлар орасидан қидириб топиша олишмабди.

— Эҳтимол уни каналга ташлаб юборишгандир?— деб сўради извошчи.

Бир гадо келиб гапга аралашди.

— Кимни каналга ташлашипти?— сўради у.— Дорбоз Тибул мушук бола эмас. Чўктириб бўпсан уни. Дорбоз Тибул — тирик. У қочиб қутулди!

— Ёлгон гапинг, найнов!— деди извошчи.

— Дорбоз Тибул тирик!— дея мағрур қичқиришди гулфуруш қизлар.

Бола битта атиргулни ўмариб, ура қочиб қолди. Ҳўл гул баргидаги сув томчилари докторнинг юзига сачради. Доктор худди кўзёш сингари аччиқ сув томчиларини юзидан артди ва гадонинг гапини эшитиш учун тўдага яқинроқ борди. Шу маҳал юз берган бир воқеа суҳбатнинг белига тепди. Кўчада ғайриоддий бир намойиш пайдо бўлди. Олдинда машғала ушлаган икки нафар отлик келарди. Машғалалар худди оловли соқолдек ҳилпирарди. Улар орқасидан гербли қора карета оҳиста борарди.

Карета кетидан эса дурадгорлар келарди. Улар юз киши эди. Дурадгорлар енглариини шимариб олиб, бўйинларига пешбанд осиб, ишга шай бўлиб борардилар, қўлтиқларига арра, ранда, қути қистириб олган эдилар. Бу издихомнинг икки ёнида гвардиячилар турнақатор тизилиб келаётган эди. Улар чопиш иштиёқида ўйноқлаётган отларнинг жиловидан тортиб борардилар.

— Бу нима ўзи? — деб безовта бўла бошлашди кўча-кўйдаги одамлар.

Гербли қора каретада Уч Бақалоқ Кенгашининг аъзоси ўтирарди. Гулфуруш қизлар қўрқиб кетишди. Улар кафтларини иякларига қўйганча Кенгаш аъзосини кузатардилар. Унинг боши каретанинг ойнабанд эшигидан кўриниб турарди. Кўча чароғон қилиб ёритилган. Кенгаш аъзосининг парик кийган қора боши худди жонсиздек чайқалиб борарди. Шунинг учун карета ичида худди қуш қўниб ўтиргандай туюларди.

— Четланинглар! — деб қичқиришарди гвардиячилар.

— Дурадгорлар қаёққа кетишяпти? — деб сўради бир гул соувчи қизча гвардиячилар бошлиғидан.

Шунда гвардиячи қизчанинг юзига энгашиб, чунонам ўшқириб бердики, шўрлик қизчанинг сочлари гўё қаттиқ шамол эсгандек, тиккайиб кетди:

— Дурадгорлар қатл кундалари ўрнатгани кетишяпти! Тушундингми? Улар ўнта қатл кундаси ўрнатишади!

— А!

Қизчанинг қўлидаги гул идиш тушиб кетди, гуллари кўча билан битта бўлди.

— Улар қатл кундаси ўрнатгани кетишяпти! — деб такрорлади даҳшатга тушган доктор Гаспар.

— Кунда! — деб бақирди гвардиячи юзини ўгириб, худди этикнусха мўйлови остидан тишларини иршайтириб. — Ҳамма исёнчиларга кунда ўрнатамиз! Ҳаммаларининг бошини таналаридан жудо қиладилар! Уч Бақалоқ ҳокимиятига қарши бош кўтаришга журъат қилганларнинг ҳаммасини қириб ташлаймиз!

Докторнинг боши айланиб, кўзи тиниб кетди. У ўзини ҳушидан кетиб йиқилаётгандай сеза бошлади.

«Мен шу бир куннинг ўзида жудаям кўп азоб чекдим, — деди у ўзига-ўзи, — бунинг устига, қорним жуда ҳам оч, яна қаттиқ чарчаганман. Тезроқ уйимга бормасам бўлмайди».

Дарҳақиқат, доктор дам олиши керак эди. У бугун юз берган ҳамма ҳодисалардан, барча кўрган, эшитганларидан шунчалик ҳаяжонга тушган эдики, ҳатто ўзининг минора билан бирга қулаб тушганига, шляпаси, плаши, ҳассаси ва пошналарини йўқотиб қўйганига ҳам эътибор бермади. Албатта, энг ёмон томони кўзойнагининг йўқолиб қолгани эди.

У извош ёллаб уйига жўнаб кетди.

Юлдуз майдони

Доктор уйига қайтаётган эди. У ҳашаматли заллардан ҳам равшанроқ ёритилган жудаям кенг асфальт кўчалардан ўтиб борарди. Кўзойнагини йўқотиб қўйганлигидан кўчани кундай ёритган чироқлар маржони худди осмони фалакда милтиллаб тургандек туюларди. Кўзни қамаштирувчи фонуслар бақирлаб қайнаётган сут тўла шарларга ўхшарди. Фонуслар атрофида ҳар турли қанотли ҳашаротлар ғужғон ўйнар ва чироқнинг таптидан нобуд бўлиб тутдай тўкиларди. Доктор соҳилда қад кўтарган тош девор ёқалаб извошда кетиб борарди. Бу деворнинг ҳар ер-ҳар ерида бронза шерлар панжаларида қалқон ушлаб, узун тиллари-ни чиқариб туришарди. Пастда, анҳорда эса, қатрондек қоп-қора ва ялтироқ сув лим-лим бўлиб оҳиста оқарди. Шу сув сатҳида бутун шаҳарнинг акси тўнкарилиб кўринар, чўкар, сув билан оқиб кетаётгандек бўларди-ю, аммо ҳеч оқиб кетолмас, фақат нафис, олтин тангачаларга бўлиниб, эриб кетарди. Доктор дўмпайган букри кўприклардан ўтиб борарди. Пастдан ё нариги қирғоқдан қараган одамга бу кўприклар бамисоли ҳужумга ўтиш олдидан темир елкасини букчайтириб олган баҳайбат мушукка ўхшарди. Бу ердаги ҳар бир кўприк оғзида соқчилар туришарди. Солдатлар дўмбиралар устига ўтириб, трубка чекишар, қарта ўйнашар ва юлдузларга боқиб, қаппа-каппа эснашарди.

Доктор буларнинг барини кузатиб, ғўнғир-ғўнғир гапларга қулоқ солиб ўтиб борарди.

Кўча-кўйдан, уйлардан, қовоқхоналарнинг очиқ деразаларидан, кўнгилочар боғларнинг панжаралари ортидан куйланаётган қўшиқларнинг айрим сўзлари эшитиларди:

Чапдаст, танти Просперо
Домга илинди бехос,—
Энди темир қафасда
Ултирар у қуролсоз.

Ширакайф бир олифта бу қўшиққа жўр бўлди. Бу олифтанинг пули, пулидан ҳам юзидаги сепкиллари кўп бўлиб, унинг бадавлат бир холаси яқинда оламдан ўтган эди. Холасининг олифтадан бошқа биронта ҳам қариндоши бўлмагани учун, унинг бутун бойлигига шу йигит меросхўр бўлган эди. Мана шунинг учун ҳам у халқ оммасининг бойларга қарши бош кўтарганидан норози эди албатта.

Ҳайвонот боғида катта томоша кўрсатилаётган эди. Тахталардан ясалган сахнада юнглари ҳурпайган учта бесўнақай маймун Уч Бақалоқ ҳукмдорга тақлид қилиб ўйин тушарди. Фокстерьер мандолина чаларди. Елкасига олтинранг қуёш, қорнига заррин

ой тасвири тикилган тўқ-қизил кийимли масхарабоз музыкага
жўр бўлиб шеър ўқирди:

Бамисоли уч нақ бугдой нон —
Ағдарилди учта Бақалоқ!
Улар учун қориндан ўзга
Муҳим ташвиш кўринмас кўзга!
Ҳушёр бўлинг, Бақалоқлар, сиз,
Кўп талтайманг, битди кунингиз!

— Битди, битди кунингиз!— деб чуғурлаб юборишди бирдан
чор атрофда кўниб турган соқолдор тўтиқушлар.

Шиддатли шовқин-сурон кўтарилди. Ҳар хил қафасларда ёт-
ган турли-туман ҳайвонлар бутун ҳайвонот боғини бошларига
кўтариб, вовуллай, ириллай, бўкира, чийиллай бошлади.

Саҳнадаги маймунлар бетоқат бўлишиб ўзларини харёққа ура
бошлади. Уларнинг қўллари қаерда-ю, оёқлари қаерда — билиб
бўлмасди. Кейин улар томошабинлар орасига сакраб тушиб, ти-
рақайлаб қоча бошлади. Оломон орасида ҳам ғавғо кўтарилди.
Ҳаммадан ҳам хўппасемиз бақалоқ одамлар кўпроқ шанғилла-
шарди. Юзлари лавлагидек қизариб кетган бу семиз одамлар ға-
забдан бутун вужудлари қақшаб, шляпаларини, қўлларидagi
дурбинларини масхарабозга ота бошладилар. Бир семиз хоним
зонтигини силкиган эди, ёнида турган бошқа бир бақалоқ хотинга
тегиб кетиб, унинг бошидан шляпасини учириб юборди.

— Вой, вой, вой!— деб чийиллади аёл қўлларини бошига
кўтарганча, чунки унинг бошидан шляпаси билан бирга париги
ҳам учиб кетган эди.

Устига-устак қочиб кетган маймун ҳам хонимнинг кал бошига
шапатилаб ўтган эди, хоним ҳушидан кетиб йиқилиб тушди.

— Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха!— деб қотиб-қотиб кула бошлади оломоннинг бир
қисми — анча озғинроқ ва соддароқ кийинган одамлар.— Қойил!
Яшавор! Бопла уларни! Йўқолсин Уч Бақалоқ! Яшасин Проспе-
ро! Яшасин Тибул! Яшасин халқ!

Шу маҳал кимнингдир:

— Енғин! Шаҳарга ўт кетди...— дея бақирган овози баралла
эшитилди.

Одамлар бир-бирларини босиб-янчиб, скамейкаларни ағдариб,
дарвоза томон отилдилар. Қоровуллар ҳар томонга қочиб кетган
маймунларни тутишга тушдилар.

Извошчи орқасига ўгирилди-да, қамчиси билан узоққа ишора
қилиб, докторга деди:

— Қаранг, гвардиячилар ишчи маҳаллаларига ўт қўйишяп-
ти. Улар дорбоз Тибулни қидириб топишмоқчи...

Шаҳарнинг баланд-паст қора уйлари устида пуштиранг ша-
фақ мавжланарди.

Доктор тушган извош шаҳарнинг Юлдуз деб номланувчи энг асосий майдонига етганида тўхтаб қолди, чунки ундан нарига ўтишнинг имкони йўқ эди. Бу майдонга кираверишдаги кўча оғзида сон-саноксиз извошлар, фойтунлар, отлиқлар, пиёдалар тикилиб кетган эди.

— Нима гап?— деб сўради доктор.

Ҳеч ким ҳеч нима деб жавоб бермади, чунки ҳамма майдонда бўлаётган воқеага маҳлиё эди. Извошчи ҳам ўриндигидан тикка туриб, ўша томонга қарай бошлади.

Бу майдонни Юлдуз майдони деб аташларига сабаб бор эди. Унинг атрофи баландлиги ҳам, шакли ҳам бир хил уйлар билан қуршалган, тепаси ойнабанд гумбаз билан қопланган эди, шу сабабли, у жудаям улкан циркка ўхшаб кетарди. Гумбазнинг қоқ ўртасида, жудаям баландда дунёда энг каттакон фонус ёниб турарди. Бу тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада катта шар эди. Темир гардишли, йўғон симга осилган бу шарсимон фонус Сатурн сайёрасига ўхшаб кетарди. Унинг шуъласи жудаям чароғон, ер юзидаги биронта ҳам шуълага сира ўхшамас эдики, одамлар бу фонусга Юлдуз деб антиқа ном қўйишган эди. Кейинчалик бутун майдонни ҳам Юлдуз деб атайдиган бўлишди.

Майдоннинг ўзида ҳам, майдон яқинидаги уйларда ҳам, кўчаларда ҳам ҳеч бир чироқ ёқишнинг ҳожати йўқ эди. Майдон теvarак-атрофидаги ҳамма тор кўчаларни, ҳамма уйлардаги барча ҳужра-ю, қазноқларни ҳам мана шу Юлдуз ёритиб турарди. Бу ерда яшовчи одамларда ҳеч қандай чироғ-у, шамларга эҳтиёж йўқ эди.

Извошчи ўзидан олдинда турган извошлар, фойтунлар оша, аравакашларнинг цилиндр кийган бошлари оша (бу цилиндрлар аптекачилар пуфагига ўхшаб кетарди) қарай бошлади.

— Нималарни кўряпсиз? Нима бўляпти ўзи уёқда?— дея бевовталаниб сўради доктор, извошчининг орқасидан мўраларкан. Лекин кичкинагина жуссали доктор ҳеч нима кўра олмас, бунинг устига, кўзида кўзойнаги ҳам йўқ эди-да ахир. Ўзингиз биласиз-ку, кўзойнаксиз олинси мутлақо кўра олмасди боёқиш.

Извошчи кўрганларини унга батафсил гапириб турди. Мана ўша кўрганлари:

Майдон жудаям ғала-ғовур эди. Бу улкан доира майдоннинг ҳар ер-ҳар ерида тўп-тўп одамлар уёқдан-буёққа зир югуришарди. Гўё бу доира майдон от ўйин сингари айланаётганга ўхшарди. Одамлар юқорида бўлаётган воқеани яхшироқ кўриш учун бир жойдан иккинчи жойга гур-гур кўчишарди.

Жуда баландда чарақлаб ёниб турган баҳайбат фонус кўзларни худди офтобдек қамаштирар эди. Одамлар бошларини баланд кўтариб, кўзлари устига қафтларини соябон қилиб осмонга қарар эдилар.

— Ана у! Ана!— деган қичқириқлар эшитиларди.

— Ҳув, ана, қаранглар! Буёққа!

— Қани? Қани?

— Юқориоққа қара!

— Тибул! Тибул!

Юзлаб одамларнинг кўрсаткич бармоқлари чап томонга чўзилди. У томонда олти қаватли оддий бир бино турарди. Лекин бинонинг ҳамма қаватидаги деразалар ланг очилган эди. Ҳар бир деразадан одамларнинг бошлари чиқиб турарди. Бу бошлар турлича кўринишда эди: баъзилари популки тунги қалпоқ, бошқа бирлари пушти ранг чепец¹ кийган, гажаклари керосин рангида эди; учинчилари кийик рўмолча ўрагандилар: шоирлар, rassомлар, артистлардан иборат камбағал ёшлар яшайдиган юқори қаватдан қуюқ тамаки тутуни орасидан хушчақчақ, мўйловсиз башаралар, заррин сочлари товланиб, елкаларидан қанот сингари ўсиб чиққандай кўринувчи аёлларнинг бошлари кўринарди. Одамлар худди қушларга ўхшаб ранг-баранг бошларини ланг очиқ деразалардан чиқариб турган бу уй саъваларга ғиж-ғиж тўла улкан қафасга ўхшаб кетарди. Ҳамма одамлар бўйинларини тепага қайириб, жуссаларини белларигача деразадан ташқарига чиқариб, томда юз бераётган қандайдир жуда аломат бир воқеани кўришга уринардиларки, киши кўзгу бўлмаса ўз қулоғини кўра олмаганидек, улар ҳам бу манзарани асло кўра олмасдилар. Ўз уйларида туриб, ўз томларида бўлаётган воқеани кўрмоқчи бўлган одамлар учун майдонни бошига кўтариб ғавго қилаётган оломон ўша кўзгу вазифасини бажарди. Оломон ҳамма нарсени кўриб турар, бақариб-чақирар, қўлларини силтарди: бировлар терисига сиғмай хурсанд бўлаётган бўлса, бировлар қаттиқ ғазабланарди.

Томда кичкинагина бир одам юрарди. У томнинг қиялаб тушган еридан аста-секин, эҳтиётлик билан дадил юриб келарди. Унинг оёғи остида тунука тарақларди.

Циркда дор устида ўйнаган дорбоз сарикранг хитой зонтиги ёрдамида мувозанат сақлагандек, том бошидаги бу одам ҳам қўлидаги плашини силкитиб, мувозанат сақлаб борарди.

Бу одам гимнаст Тибул эди.

Халқ кичқирарди:

— Отангга раҳмат, Тибул! Балли, Тибул!

— Бўш келмайсан! Ярмаркада дорда қандай юрганингни эсла.

— Йўқ, у йиқилмайди! Мамлакатимизда унга тенг келадиган моҳир гимнаст йўқ...

— Бу иш унга чўт эмас. Дорда юришга қанчалик моҳир эканлигини ўз кўзимиз билан кўрганмиз...

— Балли, азамат Тибул!

— Қоч, ошна! Сен омон қолишинг керак! Просперони қутқаришинг керак!

Бошқа бировлар дарғазаб эди. Улар муштларини силкитишарди:

¹ Чепец — аёлларнинг бош кийими.

— Қочиб қутулиб бўпсан, ярамас масхарабоз!

— Лўттибоз!

— Исёнчи! Сени худди қуёндай отиб ташлашади.

— Шошмай тур! Биз ҳали сени томдан тортиб тушиб, кундада бошингни чопамиз. Эртага ўнта кунда ўрнатилади!

Лекин Тибул ўзининг хатарли йўлида давом этарди.

— Қаёқдан пайдо бўлди у? — деб сўрашарди одамлар. — Қандай келиб қолдийкин бу майдонга? Томга қандай чиқиб қолдийкин?

— У гвардиячилар қўлидан қочган, — деб жавоб қилишарди бошқалар. — Қочиб, кўздан ғойиб бўлган эди, кейин уни шаҳарнинг турли ерида учратишипти. У томма-том ўтиб келган. Ҳунари ҳозир жудаям иш берди унга. Ахир бутун мамлакатга зўр дорвоз деб бекорга доврўғи кетмаган-ку.

Майдонда гвардиячилар пайдо бўлишди. Бекорчи томошабинлар майдон ёнидаги кўчаларга тирақайлаб қоча бошлашди. Тибул том чеккасидаги тўсиқдан ошиб ўтиб, бўғотга оёқ қўйди. У плаш ташланган қўлини ёйди. Яшил плаш худди байроқдай қилпирай бошлади.

Халойиқ ярмарка ва якшанбалик сайл пайтидаги томошаларда уни мана шу плаш билан сариқ, қора учбурчак матодан қуроқ қилиб тикилган трико кийимида кўришга одатланиб қолган эди.

Энди бўлса, жуда баландда, шиша гумбаз остида кичкинагина, хипча ва олачипор бўлиб кўринаётган Тибул худди уйнинг оплоқ деворидан ўрмалаб кетаётган сариқ арига ўхшарди. Унинг плаши қилпираган чоғда эса, гўё сариқ ари ялтироқ яшил қанотларини ёяётгандек туюларди.

— Мана ҳозир қулаб тушасан, масхарабоз! Ҳозир сени отиб туширишади! — деб қичқирди холасидан мерос олган сепкилли олифта йигит.

Гвардиячилар Тибулни отиш учун қулай жой танлашди. Офицер ташвишли қиёфада уёқдан-буёққа зир югурарди. У пистолетини қўлига олиб олган. Этиги пошнасига тақилган шпор¹ лар худди конькига ўхшаш узун-узун эди.

Бутун майдон сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Доктор юрагини чангаллади, шу топда унинг юраги вақирлаб қайнаб турган сувдаги тухумдек ирғишларди.

Тибул бир зумгина том лабида туриб қолди. У майдоннинг қарама-қарши томонидаги томга ўтиб олиши керак эди. Ўтиб олса, марра уники эди — унда бу Юлдуз майдонидан ишчилар маҳалласига қочиб кетиши мумкин.

Офицер майдоннинг қоқ ўртасидаги сариқ ва ҳаворанг гуллари очилган гулпуштада туриб олди. Бу ерда доира тош коса ичидан отилиб чиқаётган фонтан ва шу фонтан суви билан лим-лим тўлган ҳовуз бор эди.

¹ Шпор — отлик аскарлар отнинг биқинига ниқташ учун этик пошнасига тақадиган темир тепки.

— Тўхтанглар,— деди офицер солдатларга,— мен ўзим отиб тушираман уни. Бутун полкда мерганликда менга етадигани йўқ. Қанақа отиш кераклигини мана мендан ўрганинглар.

Майдон атрофидаги тўққизта уйдан гумбазнинг қоқ ўртасидаги Юлдузга қараб тўққизта йўғон пўлат сим тортилган эди, симлар йўғонликда денгизчиларнинг арқонидан қолишмасди.

Гўё чарақлаб шуъла сочиб турган Юлдуз — фонусдан майдон узра тўққизта қора нур таралгандек туюларди.

Бу маҳал Тибул нималарни ўйлаётгани бизга маълум эмас. Балки у мана бундай қарорга келгандир: «Мен ярмаркаларда арқон устида қандай юрган бўлсам, ҳозир ҳам майдон устидан тортилган мана бу симдан юриб нариги томонга ўтаман. Мен йиқилмайман. Мана бу сим тўғри фонусга қараб тортилган, фонусдан эса, майдоннинг нариги томонидаги уйга ҳам сим тортилган. Агар мен шу иккита сим устидан юриб ўтсам, нариги томондаги уйнинг томига чиқиб оламан-у, қутулиб кетаман».

Бу пайт офицер пистолетини кўтариб, Тибулни мўлжалга ола бошлади. Тибул том лабидан юриб, сим тортилган ерга етиб келди, девордан ажради ва сим устидан фонус томон юра бошлади. Оломон ҳайратга келди.

Тибул чаққонлик ва эҳтиётлик билан оёқ қўяркан, қўлларини ёйганча чайқалиб, гоҳ жуда секин юрар, гоҳ бирдан чопқиллаб кетарди. Ҳар дақиқа у йиқилиб тушаётгандай бўларди. Мана, энди уй деворида унинг сояси пайдо бўлди. У фонусга яқинлашган сари сояси девор бўйлаб пастга туша бошлади ва пастга тушган сари нурсизланиб катталаша борди.

Унинг тагидаги майдон бамисоли жаҳаннамдек чуқурликда эди.

Тибул фонусга борадиган йўлнинг ярмига етганида сукутга чўмган майдонда офицернинг овози эшитилди.

— Ҳозир отаман. У тўғри ҳовузга келиб тушади. Бир, икки, уч!

Уқ овози гумбурлади.

Тибул йўлида кетаверди, лекин офицер негадир шалоплаб ҳовузга ағанаб тушди.

У ўлган эди.

Гвардиячилардан бирининг қўлидаги пистолет оғзидан зангори тутун чиқаётган эди. Офицерни шу солдат отиб ташлаган эди.

— Итдан таркаган! — деди гвардиячи. — Сен халқнинг дўстини ўлдирмоқчи эдинг. Мен бунга йўл қўймадим. Яшасин халқ!

— Яшасин халқ! — дея жўр бўлишди унга бошқа гвардиячилар ҳам.

— Яшасин Уч Бақалоқ! — деб бақириниша бошлашди уларнинг душманлари.

Булар майдоннинг ҳар томонига сочилиб кетиб, сим дор устидан кетиб бораётган одамга қаратиб ўқ уза бошладилар.

Тибулнинг фонусга етишига икки қадам қолган эди. У фонус шуъласидан кўзини тўсишга ҳаракат қилиб, плашини силкитар-

ди. Уқлар унинг ёнгинасидан визиллаб ўтарди. Оломон хурсандлигидан қийқирарди.

Пақ! Пуқ!

— Тегмади!

— Урра! Тегизолмади!

Тибул, ниҳоят, фонус атрофини ўраган гардишга ўтиб олди.

— Майли!— деб қичқиришарди гвардиячилар.— У ҳали нариги томонга ўта бошлайди.. Яна сим устидан юради-ку. Ана ўшанда уни отиб туширамиз!

Шу пайт ҳеч кимнинг хаёлига келмаган бир воқеа юз берди. Фонус ёруғида қорайиб кўрина бошлаган олачипор кийинган Тибул фонуснинг темир ҳалқасига ўтириб олди-да, қандайдир бир мурватни буради, нимадир шарақлаб кетди-ю, шу заҳоти фонус ўчди-қолди.

Ҳеч ким бир оғиз сўз айтишга улгурмади. Майдон энди худди ертўладагидек жудаям қоронғи ва жимжит бўлиб қолди.

Яна бир дақиқадан кейин эса, жуда-жуда баландда яна бир нима тақиллаб, жаранглаб кетди. Зим-зиё гумбаз остида кичкинагина, хирагина чор бурчак дарча очилди. Ҳамма шу дарча орқали осмоннинг бир бўлагини ва иккита кичкинагина юлдузчани кўрди. Кейин мана шу дарчадан қора бир нарса тирмашиб чиқди ва шиша гумбаз устидан кимнингдир шипиллаб ўтган оёқ товуши эшитилди.

Гимнаст Тибул Юлдуз майдонидан туйнук орқали қочиб кетган эди.

Отлар отишма ва туйқусдан қоронғи тушганидан ҳуркиб кетишди.

Натижада доктор тушган извошнинг ағдарилиб кетишига сал қолди. Аравакаш от жоловини кескин буриб, докторни орқа кўчалардан олиб кетди.

Шундай қилиб, доктор Гаспар Арнери ғайриоддий кун ва ғайриоддий кечани ўз бошидан кечириб, ниҳоят уйига қайтиб келди. Уй бекаси Ганимед хола уни остонада кутиб олди. Хола жудаям қаттиқ ҳаяжонда эди. Тўғри-да: доктор жуда узоқ вақт йўқ бўлиб кетган эди! Ганимед хола кафтларини бир-бирига уриб, оҳ-воҳ қилиб, бошини сарак-сарак қилганча дерди:

— Вой, шўрим, кўзойнагингиз қани? Синиб қолди? Вой, доктори тушмагур-е! Плашингиз қаёқда қолди бўлмаса? Йўқотиб қўйдингизми? Оҳ, оҳ!..

— Ганимед хола, мен яна иккала пошнамниям синдириб, ташлаб келдим...

— Вой, ўлмасам, бу кўргулик ҳам бормиди?!

— Бугун ундан ҳам оғирроқ фалокат юз берди, Ганимед хола: қуролсоз Просперони асир олдилар. Уни темир қафасга солиб қўйишганмиш.

Ганимед хола кундузги бўлган воқеалардан беҳабар эди. У тўплар гумбурини эшитган, шаҳар тепасида ёнгин шуъласини кўрган эди. Қўшни хотин унга Суд майдонида юзта дурадгор

исёнчиларни қатл этиш учун кундалар ўрнатишгаётганини айтган эди.

— Мен жудаям қўрқиб кетдим. Ҳамма деразаларнинг қопқаларини ёпдим-да, ҳеч қаёққа чиқмасдан сизни кутиб ўтирдим. Ҳадеганда келавермадингиз. Жудаям хавотир олдим. Тушлик овқатингиз совиб қолди, кечлик таомингиз ҳам совиди, сиздан бўлса дарак йўқ...

Тонг отиб қолганди. Доктор ётгани ҳозирлик кўра бошлади.

У ўрганган юзта илм орасида тарих фани ҳам бор эди. Унинг чарм муқовали каттакон дафтари бўлиб, доктор мана шу дафтарга юз берган муҳим воқеалар ҳақида ўз мулоҳазаларини ёзиб борарди.

— Ҳар қандай вазиятда ҳам саранжом бўлиш керак,— деди доктор бармоғини кўтариб.

Шундан кейин доктор гарчи жуда қаттиқ чарчаган бўлса ҳам, ўша чарм муқовали дафтарини олиб, стулига ўтирди-да, ёза бошлади:

«Ҳунармандлар, кончилар, матрослар — шаҳарнинг барча қашшоқ аҳолиси Уч Бақалоқ ҳокимиятига қарши кўзголон кўтарди. Гвардиячилар ғолиб чиқдилар. Қуролсоз Просперо қамоққа олинди, гимнаст Тибул қочди. Ҳозиргина Юлдуз майдонида бир гвардиячи ўз офицерини отиб ўлдирди. Бу демак — яқинда ҳамма солдатлар ҳам халққа қарши жанг қилишдан ва Уч Бақалоқ ҳукумати ҳимоя қилишдан бош тортадилар. Лекин Тибулнинг тақдирини хавотирли...»

Шу ерга келганда доктор орқасидан бир ниманинг тақиллагани эшитилди. У орқасига ўгирилди. У ерда камин печь бор эди. Мана шу каминдан яшил плаш кийган баланд бўйли бир одам чиқиб келди. Бу гимнаст Тибул эди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

ВАЛИАҲД ТУТТИНИНГ ҚУҒИРЧОҒИ

IV боб

Шарфуруш амакининг ажойиб саргузаштлари

Эртаси куни Суд майдонида иш қайнарди. Дурадгорлар у ерга ўнта кунда ўрнатаётган эдилар. Гвардиячилардан тузилган соқчилар дурадгорлар ишини назорат қилардилар. Дурадгорлар эса, истар-истамас ишлардилар.

— Косиблар билан кончилар учун кунда ўрнатишни истамаймиз!— деб ғазабланишарди улар.

— Улар бизнинг оғаларимиз.

— Улар меҳнаткаш аҳлига эрк бериш учун жонларини ҳам аямадилар!

— Учир овозингни!— деб бақирарди соқчилар бошлиғи; унинг ҳайқирғи шунчалик даҳшатли эдики, бақирганида тикка турган тахталар йиқилиб тушарди.— Жим бўлларинг, йўқса, ҳаммангни қамчи билан савалатаман!

Бугун эрталабдан бошлаб Суд майдонига ҳар томондан одамлар тўп-тўп бўлиб кела бошлаган эди.

Кучли шамол эсиб, чанг-тўзон кўтарилди, осма вивескалар тебранар, ғижирлар, шамол одамларнинг бошидан шляпасини учириб, ирғишлаб-ирғишлаб кетаётган извошларнинг ғилдиракалари остига олиб кириб кетарди.

Бир ерда шамол қутуриб, аломат воқеа юз берди: бир амаки шар сотиб турувди, шамол уни шар-парлари билан осмонга учириб кетди.

— Урра! Урра!— деб қичқиришди болалар бу антиқа парвозни томоша қилишаркан. Улар хурсанд бўлганларидан чапак чалишарди: биринчидан, бу манзаранинг ўзи аломат томоша эди, иккинчидан эса, болалар шар сотувчи амакининг осмонга учиб, ноқулай аҳволга тушганидан бир қадар хурсанд эдилар. Чунки болалар бу пуфакчи амакига доим ҳасад билан қарардилар. Ҳасад — ёмон нарса. Лекин илож қанча! Қизил, кўк, сариқ шарлар доим болалар кўзига жуда ҳам ажойиб бўлиб кўринарди. Бунақа шарга эга бўлиш ҳар қайси боланинг энг ширин орзуси эди. Бу амакида бўлса, бунақа шарлар жудаям кўп эди. Шар сотувчи амаки умрида ўзининг қизил, кўк, сариқ шарларидан биронтасини ҳатто энг одобли болагаям, энг ёқимтой қизчагаям совға қилмаган эди; шундай қилса, мўъжиза содир бўларди-я! Ҳолбуки, мўъжиза бўлмайди-да!

Мана энди у шу тошбағирлиги учун жазосини олди. Амаки шарлари боғланган ипларга осилганча шаҳар тепасидан учиб борарди. Жуда баландда — мовий осмонда учиб бораётган бу шарларнинг ғужумлари бамисоли ранг-баранг бир бош сеҳрли узумга ўхшарди.

— Войдод!— деб қичқирарди шар сотувчи амаки жонидан умидини узиб, оёқларини ликиллатганча.

Унинг чипта кавушлари оёғига анча катта эди. Ерда юрган пайтида-ку, кавушларининг катталиги унча сезилмасди-я. Чунки кавушлари оёғидан тушиб қолмасин учун худди ялқов одамдай оёғини судраб босарди.

Аммо энди осмонга кўтарилганида ердаги ҳунарини қўллай олмай қолди.

— Падарига лаънат!

Унинг оёқлари худди лой тепаётгандай ликилларди.

— Падарига лаънат!

Шарфурушнинг боши узра бир тўп шар шамолда силкиниб, бир-бирига ишқаланиб, ғижирларди.

Ахири оёғидан бир пой кавуши тушиб кетди.

Пастда шар сотувчи амакига эргашиб чопиб кетаётган болалар буни кўриб:

— Қаранглар! Хитой ёнғоғи! Хитой ёнғоғи!— деб қичқиришарди. Дарҳақиқат, учиб тушиб келаётган кавуш хитой ёнғоғига ўхшаб кетарди.

Худди шу маҳал кўчадан рақс ўқитувчиси ўтиб кетаётган эди. У жуда ҳам нафосатли бўлиб кўринарди. Бўйи узун, думалоқ боши муштумдаккина, оёқлари эса, чиллакдек ингичка эди. Шунга кўра у ё скрипкага, ё чигирткага ўхшаб кетарди. Найнинг мунгли садосига ва рақс тушувчиларнинг мулойим гапларига мосланган назокатли қулоқларига болаларнинг қувноқ бақириқ-чақириқлари қаттиқ ботди.

— Бақирманглар!— деди ўқитувчи аччиқланиб.— Ёмон бўлади бунақа бақирган! Одам деган ўз хурсандчилигини нафис ва хуш оҳанг сўзлар билан ифода қилмоғи лозим... Хўш, масалан...

У виқор билан гердайиб туриб, гап бошламоқчи бўлган эди, лекин мисол келтиришга улгиролмади. Ҳамма рақс ўқитувчилари сингари бу ўқитувчи ҳам асосан пастга, оёғи остига қарашни одат қилган эди! Аттанг! У тепада нима бўлаётганидан беҳабар эди.

Худди шу маҳал шар сотувчининг кавуши учиб келиб унинг бошига тушди. Ўқитувчининг боши кичкина эди, шунинг учун каттакон чипта кавуш унинг бошига лоппа-лойиқ шляпадек кийилиб қолди.

Бу ҳолдан энди назокатли рақс ўқитувчиси ҳам ялқов ҳўкизлар қўшилган араванинг эгасидек бақириб юборди.

Кавуш юзининг ярмини беркитган эди.

Болалар қоринларини чангаллаганча қотиб-қотиб кула бошладилар:

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Рақс муаллими Бир-икк-уч
Доим ўзига берар ғалат тус.
Каламушга ҳам кетади ўхшаб,
Эҳ, унинг бурни узун эди заб,
Бурни уни кўп хижолат қипти
Ва чипта кавуш ўсиб чиқипти.

Девор бошига ўтириб олган болалар шундай қўшиқ тўқишган эди, лекин улар пайт келиши билан деворнинг нариги томонига сакраб тушиб, жуфтакни ростлашга шай бўлиб ўтирардилар.

— Оҳ!— деб инграрди рақс ўқитувчиси.— Оҳ, мен қандай изтироб чекапман! Баски, бошимга кавуш тушиши ёзилган экан, мана бу жирканч, дағал чипта кавуш ўрнига лоақал балларда кийиладиган жажжи туфлича тушмайдами!

Бу воқеа рақс ўқитувчисини қамоққа олиш билан тугади.

— Азизим,— дейишди унга,— қиёфангиз одамларда даҳшат уйғотмоқда. Сиз жамоатчилик тинчини бузаяпсиз. Бундай иш қи-

лиш сира мумкин эмас, ҳозирги ҳаяжонли дамларда эса, мутлақо тўғри келмайди.

Рақс ўқитувчиси оёғи куйган товукдай безовталанарди.

— Бу қандай иғво!— деб нола қиларди у.— Қандай туҳмат! Мен вальслар ва табассумлар оламида яшайдиган одамман, ахир мен скрипка сарпардасига ўхшаган бир зот бўлсам-у, жамоатчилик тинчини бузишим мумкинми?.. О!..

Шундан кейин рақс ўқитувчисининг ҳоли нима кечгани бизга маълум эмас. Қолаверса, бунинг қизиғи ҳам йўқ. Осмонда учиб юрган шар сотувчи амакининг аҳволи нима кечганини билиш бизга муҳимроқдир.

У чиройли момақаймоқ гулидек учиб борарди.

— Бу қандай бемаънилик!— деб фарёд соларди шарфуруш.— Учишни хоҳламайман. Чунки учишни мутлақо билмайман...

У қанча дод-фарёд қилса ҳам бари бир бефойда эди. Шамол яна кучая бошлади. Шарлар тобора баландга кўтариларди. Шамол уни шаҳар ташқарисига, Уч Бақалоқ Қасри томон учирай борарди.

Баъзи-баъзида шар сотувчи амаки пастга қараб қўярди. Шунда у черепицалари худди исқирт тирноқларга ўхшаб кетувчи томларни, маҳаллаларни, ингичка зангори лентани эслатувчи анҳорни, жимитдай-жимитдай келадиган одамларни, айқаш-уйқаш бўлиб кетган ям-яшил боғларни кўрарди. Шаҳар худди игна учига қўндирилгандай шарчининг оёғи остида ҳар томонга айланарди.

Аҳвол борган сари ёмонлаша бошлади. «Яна бир оздан кейин Уч Бақалоқ паркига бориб тушадиганга ўхшайман!»— деб капалаги учиб кетди шар сотувчининг.

Лекин бир зумдан кейин, ўша парк устидан оҳиста салобат билан чиройли учиб ўтиб кетди. Энди у тобора пасайиб борарди. Чунки шамол бу пайт пасая бошлаган эди.

«Ҳадемай ерга қўнсам керак. Мени тутиб олишади, роса бошлаб пўстагимни қоқишади, кейин турмага ташлашади ё бўлмаса, пачакилашиб ўтираимизми, деб шу заҳоти ойболта билан калламини чопиб ташлашади».

Шар сотувчини ҳеч ким кўрмади. Фақат дарахт шохига қўниб ўтирган бир гала қушлар унинг шарпасидан чўчиб кетиб, «гур» этиб ҳар томонга учиб кетди. Ғуж бўлиб учиб бораётган ранг-баранг шарлардан ерга худди булутлардан тушгандек нозик соя тушарди. Бу камалак ранг нафис соя шағал тўкилган йўлқадан, гулпушта устидан, ғоз минган бола ҳайкали ва постда туриб ухлаб қолган гвардиячи соқчи устидан лип этиб ўтиб кетди. Худди мана шу пайтда мудроқ гвардиячининг юзида мўъжизали ўзгаришлар юз берди. Аввалига унинг бурни ўликникидек кўқарди, кейин масхарабозникидек яшил тусга кирди ва ниҳоят пиянистаникидек қизарди.

Машъум дақиқа этиб келаётган эди: шарлар қасрнинг очик деразалари томон учиб борар эди. Шар сотувчининг шу дераза-

лардан биронтасига худди пардек учиб киришига шубҳаси қолмаган эди.

Худди шундай бўлди ҳам.

Шар сотувчи амаки деразадан ичкарига учиб кирди. У Қаср ошхонасининг деразаси экан. Бу ширапазлик хонаси экан.

Бугун Уч Бақалоқ Қасрида кечаги исённинг муваффақиятли бостирилиши муносабати билан тантанали нонушта зиёфати берилиши мўлжалланган эди. Бу нонушта тугагач, Учала Бақалоқ ҳам, Давлат кенгашининг ҳамма аъзолари ҳам, мулозимлару ҳурматли меҳмонлар ҳам суд майдонига боришлари керак эди.

Дўстларим, Қасрнинг ширапазлик хонасига кириш ҳамма учун ҳам жуда мароқли. Негаки, Бақалоқлар ширин таомлар мазасига яхши тушунишарди. Бунинг устига, яна ҳозир фавқулодда ҳодиса рўй бераётган эди. Тантанали нонушта! Сарой ошпазлари билан қандолатпазлари бугун қандай антиқа таомлар ҳозирлашганини ўзингиз тасаввур қилишингиз мумкин.

Шар сотувчи амаки ширапазлик хонасига учиб кирди-ю, бир вақтнинг ўзида ҳам даҳшат, ҳам ҳайратдан ҳанг-манг бўлиб қолди. Бепарво уй бекаси дераза олдига қўйган тортга учиб келган ари эҳтимол худди шундай даҳшат ва ҳайратга тушса керак.

Шар сотувчи амаки бу хона ичида атиги бир дақиқагина учиб юрди; у ҳеч нимани яхшилаб кўриб улгурмади ҳам. Аввалига ўзини қандайдир ажиб қушлар маконига тушиб қолгандай ҳис қилди, унинг назарида гўё жанубий ўлкалардан келтирилган ранг-баранг қимматбаҳо қушлар чуғурлаша, сайраша, чақчақлашаётгандай эди. Яна бир зумдан кейин эса, унга бу ер қушлар қафаси эмас, эзилиб шираси оқиб ётган тропик ўлка меваларига лиқ тўла мева дўкони бўлиб туюлди. Унинг димоғига хушбўй, кишини сарҳуш қилгудек ширин нарсаларнинг ҳиди кирди; дим ва иссиқ ҳаводан нафаси қайтиб кетди.

Шу заҳотиёқ ҳамма нарса: антиқа қушлар қафаси ҳам, мева дўкони ҳам бир-бирига қоришиб, омухта бўлиб кетди.

Шар сотувчи амаки бирдан «тап» этиб билқиллаб турган иссиққина бир нарсага ўтириб қолди. Лекин шарларни қўлидан қўйиб юбормади — шар боғланган ипларни маҳкам ушлаб олган эди. Энди шарлар унинг боши узра қимир этмай туриб қолди.

Шарфуруш кўзларини чирт юмиб олди-да, ўлса ҳам очмасликка қарор қилди.

«Энди ҳаммасига тушундим, — деб кўнглидан ўтказди у, — бу ер қуш қафаси ҳам, мева дўкони ҳам эмас экан. Бу қандолатхона. Мен бўлсам, каттакон тортга ботиб ўтирибман!»

Аслида ҳам худди шундай эди.

У шоколад, апельсин, анор, крем, цукат,¹ мурабболар салтанатида, ранг-баранг хушбўй ширинликларнинг султонидек тахтада ўтирарди. Тахт эса торт эди.

¹ Цукат — шакарланган мева.

У ҳамон кўзини чирт юмиб ўтирар, қаттиқ ғалва кўтарилишини, тўс-тўполон бўлишини кутар ва ҳалитдан ҳар қандай азобга ҳам рози бўлиб қўйган эди. Лекин мутлақо кутилмаган воқеа юз берди.

— Торт расво бўлди,— деди кичкина қандолатпаз жиддий ва маънос оҳангда.

Кейин орага сукут чўкди. Фақат кастрюлда қайнаётган шоколад бетигаги пуфакчаларнинг пўкиллаб ёрилгани эшитиларди.

— Энди нима бўлади? — деб пичирлади ўзича кўзларини чирт юмиб ўтирган шарфуруш; кўрққанидан нафаси оғзига текилиб қолган эди.

Унинг юраги хумчадаги чақа тангалардай ирғишларди.

Бош қандолатпаз ҳам жиддий оҳангда:

— Ҳеч нима қилмайди!— деди.— Меҳмонлар тортилган овқатни еб бўлишди. Яна йигирма минутдан кейин тортни ҳам олиб кирсак бўлади. Ранг-баранг шарлар ва осмондан тушган манави муттаҳамнинг овсар башараси бу байрам торти учун ажойиб безак бўлади.

Қандолатпаз шу гапни айтиб бўлиб:

— Кремни олиб келинглар!— деб бақирди.

Шу заҳотиёқ крем ҳозир бўлди.

Бу қандай нарса эди?

Учта қандолатпаз ва йигирма нафар шоғирд бола енг шимаришиб, шарфуруш амаки устига ташланишди; улар Уч Бақалоқдан энг бақалоғининг мақтовига сазовор бўладиган даражада ғайрат ва шижоат билан ишлай бошладилар.

Бир зумда шарфурушнинг ҳаммаёғини ўраб олишди. Бечора ҳалиям чирт юмган кўзларини очмасдан ўтирарди. У ҳеч нима кўрмас эди-ю, аммо бўлаётган иш ниҳоятда мудҳиш эканлигини сезаётган эди. Унинг ҳаммаёғига крем чаплаб ташлашди. Қорнига дасторгул сурати солинган чойнакка ўхшаб кетувчи ялпоқ башарасигина кремга кўмилмай очиқ қолган эди. Қолган ҳаммаёғи пуштиранг тусда чиройли товланувчи оқ крем билан чаплаб ташланган эди. Чипта ковшини йўқотгандай, ўз қиёфасини ҳам буткул йўқотган бу шарфурушни ҳозир ҳар нимага ўхшатса ҳам бўлаверади.

Агар уни шоир кўрса, қанотлари оппоқ оққушга, кирчи хотин кўрса, оламжаҳон совун кўпигига, шўх бола эса, қорбобога ўхшатган бўларди.

Торт тепасида шарлар ғуж бўлиб турарди. Безаклар ниҳоят даражада антиқа эди, лекин бунинг ҳаммаси бир йўла жуда қизиқ манзара касб этганди.

— Ҳа,— деб қўйди бош қандолатпаз, худди ўзи ижод этган суратдан завқланаётган рассомдек.

Кейин унинг овози боягидек яна дарғазаб янгради:

— Цукатларни олиб келинглар!

Ҳар хил шаклдаги алвон-алвон цукатлар пайдо бўлди: улар сал ўткирроқ, ванилли, нордон, учбурчак, юлдуз, гул шаклида эди.

Ошпаз болалар жонларини жабборга бериб ишлардилар. Бош қандолатпаз уч марта чапак чалиб улгурмасидан, бутун торт ва крем уюмининг ҳаммаёғи цукатлар билан қопланиб бўлди.

— Тайёр бўлди,— деди бош қандолатпаз.— Энди уни печга тиқиб, сал-пал қизартириб олсак, айна муддао бўлади.

«Печга!— дея ҳайратга келди шарфуруш ичида.— Нима? Қанақа печга? Мени печга тиқишмоқчимми?»

Лекин шу маҳал бу ерга хизматкорлардан бири югуриб кирди.

— Торт! Тортни беринглар!— деб бақирди у.— Дарҳол тортни олиб чиқинглар! Меҳмонлар ширинликни кутиб қолишди.

— Тайёр!— деб жавоб қилди бош қандолатпаз.

«Худога шукур-е»,— деди ичида шарфуруш. Шундан кейин, у кўзини хиёлгина сузиб очди.

Шарфуруш ботиб ўтирган баҳайбат тортни ливрея¹ кийган олтита хизматкор кўтариб олиб чиқа бошлашди. Шар сотувчи бу хонадан узоқлашаркан, шогирд болаларнинг устидан хоҳолаб кулиша бошлаганларини эшитди.

Кенг зинадан шарфурушни юқори қаватга кўтариб олиб чиқишди. Меҳмонлар ўтирган зал унинг кўзига шу ерда намоён бўлди. Шар сотувчи яна бир зумгина кўзларини юмиб олди. Зал одамлар билан гавжум эди, ҳамманинг вақти чоғ. Говур-ғувур овозлар, қаҳқаҳа, қарсақлар эшитиларди. Кўринишидан тантанали нонушта жуда яхши уюштирилган эди.

Шарфурушни ёки аниқроқ қилиб айтганда, тортни залга олиб кириб, стол устига қўйдилар.

Шунда шарфуруш кўзини очди.

Унинг кўзи биринчи навбатда Уч Бақалоққа тушди.

Улар шунақанги семиз эдиларки, буни кўрган шарфурушнинг оғзи ланг очилиб қолди.

«Дарҳол оғзимни юмиб олишим керак,— деган фикр келди унинг миясига шу чоқда,— ҳозирги аҳволимда, яхшиси, ўзимнинг тирик эканлигимни сездирмаганим маъқул».

Лекин, афсус, унинг оғзи ҳеч юмилмас эди. Бу ҳол икки дақиқа давом этди. Кейин шарфурушнинг ажабланиши бир оз қамайди ва ахири ўзини зўрлаб оғзини юмиб олди. Лекин оғзи юмилган заҳоти бирдан кўзлари ялт этиб очилиб кетди. У зўр қийинчилик билан навбатма-навбат гоҳ оғзини, гоҳ кўзини юмиб, ниҳоят ўзининг синчковлигига буткул чек қўйди.

Бақалоқлар залнинг тўрида бошқалардан баландроқ ерда ўтиришарди.

Улар ҳаммадан кўп овқат ейишарди. Бир маҳал Бақалоқлардан биттаси ҳатто сочиқни ҳам ямлаб ея бошлади.

¹ Ливрея — буржуа мамлакатларида хизматкорларнинг уқа тақилган махсус кийими.

— Сиз сочиқни еяпсиз...

— Наҳотки?! Берилиб кетибман...

У сочиқни ташлаб, шу оннинг ўзида Учинчи Бақалоқнинг қулоғини чайнашга киришди. Нега десангиз, унинг қулоғи худди чучварага ўхшаб кетарди.

Ҳамма қотиб-қотиб кула бошлади.

— Ҳазилни қўяйлик,— деди Иккинчи Бақалоқ қўлидаги вилкани юқори кўтариб.— Олдимизда жиддий масала турипти. Торт олиб келишди.

— Урра!

Ҳаммага жон кирди.

«Буёғи қандоқ бўларкин?— деган савол қийнарди шарфурушни.— Нима бўларкин? Улар мени еб юборишади!»

Шу пайт соат иккига занг урди.

— Яна бир соатдан кейин Суд майдонида қатл бошланади,— деди Биринчи Бақалоқ.

— Энг олдин қуролсоз Просперони қатл қилишса керак албатта?— деб сўради ҳурматли меҳмонлардан бири.

— Уни бугун қатл қилмайдилар,— деб жавоб қилди Давлат канцлери.

— Нега? Нега? Нима учун?

— Биз ҳозирча уни ўлдирмаймиз. Биз ундан исёнчиларнинг режаларини, энг асосий фитначиларнинг номларини билиб олмақчимиз.

— Ҳозир қаерда у?

Бу ерга тўпланган бутун жамоани Просперо ҳақидаги гап қизиқтириб қўйган эди, одамлар ҳатто торт келганини ҳам унутиб қўйишди.

— У бояғи-бояғи темир қафасда ўтирипти. Қафас шу ерда, қасрда, валиаҳд Тутгининг ҳайвонотхонасига қўйилган.

— Буёққа чақиринг уни...

— Буёққа олиб чиқинг уни!— деб қичқира бошлашди меҳмонлар.

— Дарҳақиқат,— деди Биринчи Бақалоқ.— Майли, меҳмонларимиз ўша ваҳший ҳайвонни ўз кўзлари билан яқиндан кўрсинлар. Ҳаммаларингизни ҳайвонотхонага таклиф қилган бўлар эдим-у, лекин у ерда ҳайвонларнинг бўқириши, чийиллашларидан қулоқларингиз кар бўлади, ундан кейин, у ер сассиқ. Айтмоқчиманки, қадаҳлар жаранги-ю, ширин мевалар ҳидидан анча бадбўйроқ у ер.

— Албатта! Албатта! Ҳайвонотхонага тушмаганимиз маъкул.

— Яхшиси, Просперони шу ерга олиб келишсин. Биз торт еб ўтириб, ўша маҳлуқни томоша қиламиз.

«Оббо, яна торт!— чўчиб кетди шарфуруш.— Албатта ейиш керак эканми шу тортни... Мечкайлар!»

— Просперони буёққа олиб келинг,— деди Биринчи Бақалоқ.

Давлат канцлери залдан чиқди. Икки томонда қатор тизилишиб турган хизматкорлар орқага тисарилишиб, унга таъзим қилишди. Натижада йўлак деворлари жудаям пасайиб кетди. Мечкайлар жим бўлиб қолишди.

— У жудаям қўрқинчли,— деди Иккинчи Бақалоқ.— У ҳаммадан кучли. У ҳатто шердан ҳам кучлироқ. Унинг нафратли кўзлари ўт бўлиб ёнади. Унга тикилиб қарашга ҳеч кимнинг юраги дов бермайди.

— Унинг калласи жудаям ваҳимали,— деди давлат кенгашининг секретари.— Нақ хумдай келади. Устун равоқига ўхшайди. Сочи малларанг. Кўрган одам унинг боши аланга олиб ёнапти, деб ўйлаши мумкин.

Энди Қуролсоз Просперо ҳақида гап очилганидан кейин мечкайларнинг кўнгли бир хил бўлиб кетди. Улар овқат ейшдан тўхташди, ҳазил-хузулга, шанғиллаб гапиришга барҳам беришди, қоринларини ичига тортиб олишди, баъзиларининг ҳатто ранги ўчиб кетди. Кўпчилик меҳмонлар энди Просперони кўриш истагини билдирганларидан афсусланаётган эдилар.

Учала Бақалоқ жиддий тус олишди, ҳатто хиёлгина озгандай ҳам бўлишди.

Бирдан ҳамма сукутга толди. Ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди. Бақалоқларнинг ҳар бири гўё иккинчисининг орқасига бекинмоқчи бўлаётгандай ғимирлай бошлади.

Залга қуролсоз Просперони олиб кирдилар.

Олдида Давлат канцлери келарди. Маҳбуснинг икки ёнида эса, қилич яланғочлаб гвардиячилар кирди, улар залга киришганда ҳам қора клеёнкадан тикилган шляпаларини ечмадилар. Занжир шарақлади. Қуролсознинг қўлларига кишан солинган эди. Уни столга яқин олиб келишди. Маҳбус Бақалоқлардан бир неча қадам нарида тўхтади.

Қуролсоз Просперо бошини пастга эгиб турарди. Унинг ранги ўчган, пешонасида, чаккаларида ва папила-папила бўлиб кетган малла сочлари остида қон қотиб қолган эди.

Мана, у бошини кўтариб, Бақалоқларга тикилган эди, шу ерга яқин столлар ёнида ўтирган ҳамма одамларнинг кайфи учиб кетди.

— Нега олиб келдингиз уни бу ерга?— деб чийиллади меҳмонлардан бири.— Бу — мамлакатда энг бадавлат тегирмончи эди.— Мен ундан қўрқаман!

Шу гапни айтиб туриб тегирмончи ҳушидан кетиб, олдида турган киселга тумшуғи билан тушди. Баъзи меҳмонлар эшик томонга қоча бошладилар. Энди торт ҳеч кимнинг кўнглига сиғмай қолган эди.

— Мендан нима истайсизлар?— деб сўради қуролсоз.

Биринчи Бақалоқ юрак ютиб, гап бошлади:

— Биз нухангни бир кўрмоқчи бўлувдик,— деди у.— Ўзингчи, ўзинг мени қўлга олганлар ким экан, деб қизиқмадингми?

— Сизларга қарашдан жирканаман.

— Ҳадемай бошингни танангдан жудо қиламиз. Ана ўшанда бизга қарамайдиган бўласан — биз бунга кафилмиз.

— Мен ўлимдан қўрқмайман. Менинг бошим битта. Лекин халқнинг юз минглаб боши бор. У бошларни ойболтангиз билан чопа олмайсиз.

— Бугун Суд майдонида қатл бўлади. У ерда жаллодлар сенинг дўстларингни гумдон қилишади.

Мечкайларнинг қўнгли бир оз таскин топди. Тегирмончи ҳушига келди ва ҳатто юзига ёпишган кисель юқини тили билан ялаб ҳам олди.

— Кўзингизни ёғ босган,— деди Просперо.— Сизлар ўз қоринларингиздан бошқа ҳеч нимани кўрмайсизлар...

— Гапини қаранг-а!— деди ранжиган оҳангда Иккинчи Бақалоқ.— Хўш, бизлар нимани кўришимиз керак экан?

— Министрларингиздан сўранг. Мамлакатда нималар бўлаётганини улар яхши билишади.

Давлат канцлери маъноли томоқ қириб қўйди. Министрлар ўз талинкаларини бармоқлари билан дўмбира қилиб чала бошладилар.

— Сўранг улардан,— деб гапида давом этди Просперо,— улар айтиб беришади сизга...

У гапини тугатмай тўхтади. Ҳамма қулоғини динг қилиб турарди.

— Улар сизга ҳаммасини айтиб берадилар: сиз деҳқонларнинг тер тўкиб, оғир машаққат чекиб ундирган ғаллаларини тортиб олган эдингиз, мана шу деҳқонлар ҳозир помешчикларга қарши исён кўтармоқдалар. Улар хўжайинларининг қўрғонларига ўт қўядилар, уларни мулкларидан қувиб чиқаряптилар. Кончилар кўмир қазишдан бош тортяптилар, чунки қазиб чиқарилган кўмирни сизлар тортиб оласиз. Ишчилар сизларнинг бойлигингизни ошириш учун ишлашдан воз кечиб, машиналарни синдирияптилар. Матрослар сизларнинг юкларингизни денгизга улоқтиряптилар. Солдатлар сизларга хизмат қилишдан бош тортяптилар. Олимлар, хизматчилар, судьялар, актёрлар халқ томонига ўтяптилар. Илгари сизнинг хизматингизни қилиб, хизмати эвазига фақат сариқ чақа олган, лекин, айни пайтда, сизларни семиртирган, ҳамёнингизни қаппайтирган, мана шу бахтиқаро, шўрпешона, оч-ялонғоч, озиб чўп бўлган етим-есир, майиб-мажруҳ, қашшоқлар — ҳаммалари сизларга қарши, қорни катта, тошбағир бойларга қарши уруш очиб бош кўтаряптилар.

— Назаримда, анча ортиқча гапириб юборди бу жиноятчи,— деб гапга аралашди Давлат канцлери.

Лекин Просперо гапида давом этди:

— Мен халқимизга сизлардан ва сизларнинг ҳоқимиятингиздан нафратланишни ўн беш йилдан бери ўргатиб келаман. О, бизлар жуда кўпдан буён куч йиғиб келамиз! Мана, энди сизларнинг кунингиз битди...

— Бас!— чийиллади Учинчи Бақалоқ.

— Уни тезроқ қафасига олиб бориб тиқиш керак,— деди Иккинчи Бақалоқ.

Биринчи Бақалоқ бўлса:

— То биз гимнаст Тибулни қўлга олмагунимизча, сен қафасда ёта турасан. Биз икковингни бирга қатл этамиз. Халқ сенларнинг жасадларингни кўради. Ана шунда унинг биз билан жанг қилиши иштиёқи узоқ вақтгача сўнади.

Просперо жим турарди. У яна бошини эгиб олган эди.

Бақалоқ гапида давом этди:

— Сен ким билан жанг қилмоқчи бўлаётганингни унутиб қўйибсан. Биз, Уч Бақалоқ кучли ва қудратлимиз. Ҳамма нарса бизнинг ихтиёримизда. Мен, Биринчи Бақалоқ бутун мамлакатимизда унадиган ғалланинг хўжайини бўламан. Иккинчи Бақалоққа бутун кўмир конлари қарайди, Учинчи Бақалоқ эса, ҳамма темирларни сотиб олган. Биз ҳаммадан бойроқмиз. Мамлакатдаги энг бадавлат одам ҳам биздан юз чандон камбағалроқдир. Биз ўз олтинларимизга хоҳлаган нарсаларни сотиб олишимиз мумкин.

Шундан кейин ҳамма мечкайларнинг жазавасти тутиб кетди. Бақалоқнинг гаплари уларга далда бўлган эди.

— Қафасга ташлаш керак уни! Қафасга!— деб қичқира бошлашди улар.

— Ҳайвонлар ичига!

— Қафасга!

— Ғаламис!

— Қафасга тиқиш керак!

Просперони олиб чиқиб кетишди.

— Энди торт еймиз,— деди Биринчи Бақалоқ.

«Ўлдим!»— деди ичида шарфуруш.

Ҳамма нигоҳини шарфурушга тикди. У кўзини яна юмиб олди. Мечкайлар вақтичоғлик қила бошлашди.

— Хў-хў-хў!

— Ха-ха-ха! Қандай ажойиб торт-а! Тепасида шарлари ҳам бор!

— Шарлар жудаям чиройли.

— Анави нусхага қаранг!

— Антика нусха.

Ҳамма торт сари юрди.

— Манави тасқаранинг ичи нима экан?— деб сўради кимдир ва шарфурушнинг пешонасига оғритиб бир чертди.

— Ичи тўла конфет бўлса керак.

— Е шампан виносидир...

— Жуда қизиқ! Жуда қизиқ!

— Келинлар, олдин мана бу бошни узамиз, кўрайлик-чи, нима бўларкин...

— Вой!

Шарфуруш оғриққа чидай олмай, аниқ қилиб: «Вой!»— деб юборди ва кўзларини катта очди.

Унинг боши ичида нима борлигини билишга қизиққанлар чўчиб кетиб, орқага ташландилар. Худди шу пайт равондан бир боланинг баралла чинқиргани эшитилди:

— Қўғирчоқ! Менинг қўғирчоғим!

Ҳамма ўша ёққа ўгирилиб, қулоқ сола бошлади. Ҳаммадан ҳам Учала Бақалоқ билан Давлат канцлери кўпроқ безовта бўла бошлаган эдилар.

Чинқирик йиғига айланди. Равонда бир бола негадир хун бўлиб, хўнграб йиғларди.

— Нима гап?— деб сўради Биринчи Бақалоқ.— Ахир бу йиғлаётган валиаҳд Тутти-ку!

— Валиаҳд Тутти йиғлаяпти!— деб бир овоздан такрорлашди Иккинчи ва Учинчи Бақалоқлар.

Кейин учовларининг ҳам ранглари ўчиб кетди. Улар жудаям қўрқиб кетишган эди.

Давлат канцлери, бир нечта министр ва хизматкорлар равонга чиқадиغان йўлак сари отилдилар.

— Нима гап? Нима бўлди?— дея пичирлаша бошлашди залда ўтирганлар.

Бола локланган туфлисини ялтиллашиб залга югуриб кирди. У министрлар ва хизматкорларни туртиб, ўзига йўл очиб, сочини силкитганча бақалоқлар олдига чопқиллаб борди. У хўнг-хўнг йиғлаб бир нималар дерди, аммо гапини ҳеч ким тушунмасди.

«Бу тирранча ҳозир мени кўриб қолади!— деб хавотирлана бошлади шарфуруш.— Менинг нафас олишимгаям ҳатто бармоқларимни ҳаракат қилишигаям халақит қилаётган шу ярамас крем албатта бу болага ёқиб қолади ҳозир. Энди, бола йиғлама-син деб, албатта товонимни қўшиб бир бўлак торт кесиб беришади унга».

Лекин бола тортга ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Ҳатто шарфурушнинг дум-думалоқ боши узра турган ажойиб шарлар ҳам боланинг диққатини тортмади.

У аччиқ-аччиқ йиғларди.

— Нима гап ўзи?— деб сўради Биринчи Бақалоқ.

— Нега валиаҳдимиз Тутти йиғлаяпти?— деб сўради Иккинчи Бақалоқ.

Учинчи Бақалоқ эса, тумшайиб лунжларини шиширди.

Валиаҳд Тутти ўн икки ёшда эди. У Уч Бақалоқлар Қасрида тарбияланар, худди кичкина шаҳзодадек яшарди. Бақалоқлар ўзлари учун ворис ўстираётган эдилар. Уларнинг болалари йўқ эди. Учта Бақалоқнинг бутун мол-давлати ҳамда мамлакатни идора қилиш, кейинчалик шу валиаҳд Туттининг қўлига ўтиши керак эди.

Валиаҳд Туттининг кўзёшларини кўрган Бақалоқлар шундай даҳшатга тушдиларки, қуролсоз Просперонинг гаплари ҳам уларни бунчалик чўчитмаган эди.

Бола қўлларини мушт қилиб силкитар, ер депсинар эди. Унинг ғазаби ва аламининг чеки йўқ эди.

Лекин ҳеч ким бунинг сабабини билмасди.

Боланинг тарбиячилари залга киришдан ҳайиқишиб, йўғон устунлар орқасидан мўралаб турардилар. Эгниларига қора кийим бошларига қора парик кийган бу мураббийлар пилиги тутаб қорайган лампа шишага ўхшардилар.

Ниҳоят бола бир оз ўзини босиб олиб, бўлган воқеани сўзлаб берди.

— Менинг қўғирчоғим, менинг ажойиб қўғирчоғим синиб қолди!.. Қўғирчоғимни бузиб ташлашди. Гвардиячилар қўғирчоғимни қиличлари билан илма-тешик қилиб ташлашди...

У яна ҳўнграб йиғлай бошлади. Бола муштумчалари билан қовоқларини ишқалаб, кўзёшларини юзига сурарди.

— Нима?!— деб бақириб юборишди Бақалоқлар.

— Нима?!

— Гвардиячилар?

— Қилич билан?

— Илма-тешик қилиб ташлашди?

— Валиаҳд Туттининг қўғирчоғини-я?

Шунда бутун зал гўё барабар нафас олгандай паст овоз билан:

— Бундай бўлиши мумкин эмас!— деб юборди.

Давлат канцлери бошини чангаллади. Бояги энг бадавлат те-гирмончи яна ҳушидан кетиб қолди, лекин шу заҳотиёқ Биринчи Бақалоқнинг даҳшатли ҳайқириғидан яна ўзига келди:

— Базм тўхтатилсин! Ҳамма ишлар кейинга қолдирилсин! Кенгаш қақирилсин! Ҳамма мансабдорлар! Ҳамма судьялар! Ҳамма министрлар! Ҳамма жаллодлар қақирилсин! Бугунги қатл маросими қолдирилсин! Саройда хиёнат!

Алғов-далғов бошланди. Бир дақиқадан кейин сарой элчилари тушган кареталар ҳарёққа шамолдек учиб кетди. Беш минутдан кейин эса, ҳар томондан саройга қараб судьялар, маслаҳатчилар, жаллодлар етиб кела бошладилар. Суд майдонида исёнкорларнинг қатл қилинишини кутиб турган оломон уй-уйига тарқалишга мажбур бўлди. Жарчилар тахта супага чиқишиб, халойиқ олдида жуда муҳим ҳодиса содир бўлганлиги сабабли қатл эртага қолдирилди, деб жар солдилар.

Шарфурушни торт билан бирга залдан олиб чиқиб кетишди. Мечкайларнинг кайфлари учиб, бир зумда ҳушёр тортдилар.

Ҳамма валиаҳд Туттининг атрофини ўраб, унинг гапини тинглай бошлади.

— Мен парқда, майса устида ўйнаб ўтирган эдим, қўғирчоғим ҳам ёнимда ўтирган эди. Биз икковимиз қуёш тутилишини хоҳлардик. Бу жудаям қизиқ бўларкан. Кеча китобда ўқиган эдим. Қуёш тутилган пайтда, куппа-кундузи осмонда юлдузлар пайдо бўларкан...

У кўзёшлари оғзига оқиб тушаётганидан гапиролмай қолди. Шунда мураббий бўлган ҳамма воқеани батафсил гапириб берди. Лекин мураббий ҳам қийналиб-қийналиб гапирди, чунки қўрққанидан вужуди дағ-дағ қалтирарди.

— Мен валиаҳд Тутти билан унинг қўғирчоғидан сал нари-роқда ўтирган эдим. Мен бурнимни офтобга тоблаб ўтирардим. Нега десангиз, бурнимга ҳуснбузар чиққан эди, қуёш нури ёрдамида зора шу ордонадан қутулсам, деб офтобга тутиб ўтирардим. Шу пайт бирдан гвардиячилар пайдо бўлишди. Улар ўн икки киши эди. Бир нималар ҳақида ҳаяжонланиб гаплашишарди, кейин улар бизнинг олдимишга келиб тўхташди. Қиёфалари жудаям қўрқинчли эди. Улардан бири валиаҳд Туттини кўрсатиб бундай деди: «Ана, бўри боласи ўтирипти. Учта сўқим тўнғиз, бўри боласини ўстиряпти». О! Бу гапларнинг маъносини мен ўша заҳотиёқ тушунган эдим.

— Ким экан ўша учта сўқим тўнғиз?— деб сўради Биринчи Бақалоқ.

Қолган иккитаси эса лавлагидек қизариб кетишди. Шундан кейин Биринчи Бақалоқ ҳам қизариб кетди. Уччалалари шунақа зўр пишиллашардики, ҳатто айвон томондаги ойнабанд эшик уларнинг нафасидан очилиб-ёпилиб турарди.

— Улар валиаҳд Туттини ўраб олишди,— деб гапида давом этди тарбиячи.— «Учта тўнғиз, тошюрак бўри боласини тарбиялашяпти,— дейишди улар.— Валиаҳд Тутти, юрагинг қай томонингда?— деб сўрашди улар кейин,— унинг юрагини суғириб олишган. У бешафқат, тошбағир, золим бўлиб, одамларни ёмон кўрадиган бўлиб ўсиши керак... Уч Бақалоқни тўнғиз қўпгандан кейин ёвуз бўри уларнинг ўрнини эгаллайди».

— Нега сиз бундай қабих гапларга дарҳол барҳам бермадингиз?— деб дағдаға қилди Давлат канцлери тарбиячининг елкасидан чангаллаб силкитаркан.— Улар халқ томонига ўтган хоинлар эканлигига наҳот фаросатингиз етмаган бўлса?

Тарбиячининг капалаги учиб кетди.

— Фаҳмлашга фаҳмладим, лекин улардан қўрқдим,— деб гўлдиради у.— Улар жудаям дарғазаб эдилар. Менда бўлса, ҳеч қандай қурол йўқ эди, ҳуснбузардан бошқа... Улар ҳужум қилишга шай бўлиб, қиличларининг бандидан ушлаб турардилар. «Қаранглар,— деди шу чоқ гвардиячилардан бири,— ана тасқара. Бу қўғирчоқ. Бўри боласи қўғирчоқ ўйнаяпти. Унга жонли болаларни кўрсатишмайди, шу пружинали қўғирчоқни ўртоқ қилиб беришган». Шу гапдан кейин, иккинчи гвардиячи қичқирди: «Мен ўғлим билан хотинимни қишлоққа ташлаб келганман. Уғилчам рогатка отиб, помешчик боғидаги нокка тегизибди. Помешчик, бой шаънига доғ туширдинг, деб боламни хипчин билан савалашни буюрибди, бу ҳам етмагандек, ўша бойнинг хизматкорлари хотинимни майдон ўртасидаги устунга боғлаб сазойи қилишипти».

Гвардиячилар бақиритиб валиаҳд Тутти устига бостириб кела бошлашди. Бояги ўз ўғли ҳақида гапирган гвардиячи шамширни суғуриб олиб, уни қўғирчоқнинг кўксига санчди. Бошқалар ҳам шундай қилишди...

Гап шу ерга келганда валиахд Тутти яна юм-юм йиғлай бошлади.

...«Мана сенга, бўри боласи!— дейишди улар.— Ўша бўрдоқи тўнғизларингнинг ҳам додини берамиз ҳали».

— Қани ўша хоинлар?— деб бақиринди Бақалоқлар.

— Улар қўғирчоқни ташлаб, паркнинг ичкарасига от чоптириб кетишди. «Яшасин қуролсоз Просперо! Яшасин гимнаст Тибул! Йўқолсин Уч Бақалоқ!»— деб қичқиринди.

— Нега соқчилар уларга қарата ўт очишмади?— деб ғазабланарди залдаги одамлар.

Шунда тарбиячи жуда даҳшатли бир воқеани баён қилди.

— Соқчилар Бақалоқлар орқасидан шляпа силкиб қолишди. Мен тўсиқ орқасидан туриб, соқчиларнинг гвардиячилар билан қандай илиқ хайрлашганларини кўрдим. Соқчилар гвардиячиларга қарата: «Ўртоқлар! Халқ орасига бориб айтинглар, яқинда бутун қўшин халқ томонига ўтади...»— деб айтишди.

Паркда мана шундай воқеа юз берган эди.

Ваҳима бошланди. Сарой гвардиясининг энг ишончли қисмлари қаср ичига, парк дарвозалари олдига, кўприкларга ҳамда шаҳар дарвозасига борадиган йўллардаги постларга қўйилди.

Давлат кенгаши мажлисга тўпланди. Меҳмонлар жўнаб кетишди. Учала Бақалоқ сарой бош табибининг тарозусида ўзларини тортиб кўрдилар. Маълум бўлишича, улар шунча ҳаяжонланганларига қарамай, зиғирча ҳам озмабдилар. Шундан кейин бош табибни қамаб қўйишни ва унга нон билан сувдан бошқа ҳеч нима бермасликни буюришди.

Валиахд Туттининг қўғирчоғини паркка чиқишиб, майса устидан топиб келишди. Қўғирчоқ қуёш тутилишини кўролмайд хазон бўлган эди. У ҳеч тузатиб бўлмайдиган даражада дабдала қилиб ташланган эди.

Валиахд Тутти хануз овуна олмас эди. У синган қўғирчоқни қучоқлаб ҳўнг-ҳўнг йиғларди. Қўғирчоқ қиз бола қиёфасида эди. Унинг бўйи ҳам Туттининг бўйи билан баб-баравар эди. Бу зўр маҳорат билан ясалган қимматбаҳо қўғирчоқ ташқи кўринишидан жажжигина жонли қизчадан сираям фарқ қилмасди.

Энди бўлса, қўғирчоқнинг кўйлаги дабдала бўлиб йиртилган, кўксига қиличларнинг ўрни қорайиб кўринарди.

Бундан бир соатгина бурун бу қўғирчоқ ўтиришни, туришни, жилмайишни, рақс тушишни биларди. Энди бўлса, у оддий бир тасқарага, увадага айланиб қолган эди. Унинг пуштиранг шоҳи кўйлаги тагидан синган пружинанинг хириллагани эшитиларди, одатда кўҳна соат занг чалиши олдидан шунақа хириллайди.

— Қўғирчоғим ўлиб қолди,— деб зорланарди валиахд Тутти.— Шўрим қурсин! У ўлди!

Йўқ, кичкина Тутти бўри боласи эмас эди.

— Бу қўғирчоқни тузатиш керак бўлади,— деди Давлат канцлери, Давлат кенгаши мажлисида.— Валиахд Тутти қаттиқ қайғурмоқда. Қандай бўлмасин, қўғирчоқни тузатмоқ лозим.

— Бошқасини сотиб олиш керак,— деб таклиф киритишди министрлар.

— Валиахд Тутти бошқа қўғирчоқни хоҳламайди. У фақат мана шу қўғирчоқнинг қайта тирилишини хоҳлайди.

— Ахир ким уни тузата оларди дейсиз?

— Тузатадиган одамни мен биламан,— деди халқ маорифи министри.

— Ким?

— Биз, жаноблар, шахримизда доктор Гаспар Арнери яша-
шини унутибмиз. Шу одамнинг қўлидан келмайдиган иш йўқ.
Валиахд Туттининг қўғирчоғини ўша одам тузатиб беради.

Ҳамма бараварига суюниб кетди:

— Қойил! Балли!

Шу пайт Давлат кенгашининг ҳамма аъзолари доктор Гаспар-
ни эслаб, баравар қўшиқ айта бошлашди:

Юлдузларга қандай учмоқни,
Шум тулкини қай хил тутмоқни,
Тошни қандай эритмоқни ҳам
Билар бизнинг доктор Гаспар, ҳа!

Шу оннинг ўзидаёқ доктор Гаспар номига буйруқ ҳозирланди.
«Жаноб доктор Гаспар Арнерига.

Уч Бақалоқ ҳукуматининг Давлат кенгаши ушбу буйруқ би-
лан бирга валиахд Туттининг бузилган қўғирчоғини юбораркан,
Сизга уни эртаги кунгача тузатиб беришни буюради. Қўғирчоқ
яна аввалгидек соғлом ва тизик қиёфага кирмоғи лозим, шундай
бўлган тақдирда, Сизга ўзингиз истаган мукофот инъом этилмай,
борди-ю, буйруғимиз бажарилмаса, Сиз оғир жазога тортила-
жаксиз,

*Давлат кенгаши раиси
Давлат канцлери...»*

Буйруқнинг шу ерига канцлер имзо чекди. Дарҳол каттакон
давлат муҳрини босишди. Муҳр доира шаклида бўлиб, унинг
ўртасига лик тўла қопнинг тасвири туширилган эди.

Сарой гвардияси капитани граф Бонавентура икки нафар
гвардиячи кузатувида, доктор Гаспар Арнерини топиб, унга Дав-
лат кенгашининг фармонини топшириш учун шаҳарга йўл олди.

Улар от миниб олишган, орқаларидан эса, карета эргашиб бо-
рарди. Каретада сарой амалдори ўтирарди. У қўғирчоқни тизза-
сига ўтқазиб олган. Қўғирчоқ кокиллари калта қилиб қирқилган
чиройли бошини амалдорнинг елкасига ғамгин қўйган эди.

Валиахд Тутти йиғлашдан тўхтади. Чунки у қайта тирилган,
соғлом қўғирчоқни эртага олиб келишларига ишонган эди.

Бугунги кун Қасрда шундай ҳаяжонли ўтди.

Энди гапни осмонга учган шарфуруш амакидан эштайлик,
хўш, унинг саргузашти нима билан тугади экан?

Шарфурушни залдан олиб чиқиб кетишганидан хабаримиз бор.

У ўзини яна шираворхонада кўрди.

Худди мана шу пайт фалокат юз берди.

Тортни кўтариб бораётган хизматкорлардан бири ерда ётган апельсин пўчоғини босиб тойиб кетди.

— Эҳтиёт бўл!— деб кичқиришди хизматкорлар.

— Войдод!— дея бақириб юборди шарфуруш ўтирган тахтининг чайқалаётганини сезиб.

Лекин хизматкор ўзини ушлаб қололмади. У кошин ётқизилган полга гурс этиб йиқилди-да, узун оёқларини осмонга кўтариб, ув тортиб йиғлай бошлади.

— Урра!— деб бақиршди хурсанд бўлган шогирд болалар.

Хизматкор кетидан шарфуруш амаки ҳам лаган-пагани билан бирга қулаб тушди. У йиқиларкан, маъюс оҳангда:

— Шайтонлар!— деб койинди. Торт солинган катта лаган чил-чил бўлди. Крем худди қор бўронига ўхшаб ҳамма томонга сочилиб кетди. Хизматкор ўрнидан тура солиб, шаталоқ отиб қочиш қолди.

Шогирд болалар дик-дик сакрашар, ўйинга тушишар, қийқиришарди.

Шарфуруш амаки чинни парчалари орасида малина шарбати кўлмагига ботиб, дабдаласи чиққан тортдаги эрий бошлаган асл француз креми кўпигига буланиб, ерда ўтирарди.

Шар сотувчи ҳозир шираворхонада бояги учта бош қандолатпазини йўқлигини, бу ерда фақат шогирд болалар борлигини кўриб, бир оз кўнгли таскин топди.

«Ошпаз болалар билан тил бириктираман, улар менинг бу ердан қочишимга ёрдам беришади,— деган қарорга келди у,— шарларим мени бу даргоҳдан халос этади».

У шарлар боғланган арқонни ҳамон маҳкам ушлаб ўтирарди.

Шогирд болалар уни гир айланиб ўраб олишди. Шарлар улкан бойлик эканлиги, ҳеч бўлмаса бир дона шарга эга бўлиш энг ширин орзу ва бахт эканлигини шарфуруш уларнинг кўзидан кўриб турарди.

Шунинг учун у бундай деб гап очди:

— Саргузаштлар жудаям жонимга тегиб кетди. Мен кичкина бола ҳам, қаҳрамон ҳам эмасман. Мен осмонда учини ёмон кўраман. Мен Уч Бақалоқдан кўрқаман. Ундан кейин мен байрам тортларига безак бўлишга ҳам ярамайман. Мен бу қасрда қорамни кўрсатмасликни жудаям хоҳлайман.

Шогирд болалар кулишдан тўхташди. Шарлар эса, амакининг боши узра чайқалиб, айланиб турарди. Мана шу ҳаракатдан қуёш шуъласи шарлар сиртида гоҳ зангори, гоҳ сариқ, гоҳ қизил аланга бўлиб товланарди. Булар жуда ажойиб шарлар эди.

— Менинг қочишимга кўмаклаша оласизларми?— деб сўради шарфуруш, ипни тортиб-тортиб қўяркан.

— Кўмаклашамиз,— деди паст овоз билан шогирд болалардан бири. Кейин шундай деб қўшиб қўйди:— Агар бизга шарларингизни берсангиз.

Шарфуруш ниятига эришган эди.

— Яхши,— деди у хотиржам оҳангда,— розиман. Шарлар жуда қиммат туради. Бу шарлар ўзимга жудаям зарур-у, лекин майли, розиман. Сизлар менга ёқиб қолдинглар. Сизларнинг чеҳраларингиз қувноқ, юзингиз ёруқ, овозларингиз янгроқ.

«Жин урсин ҳаммаларингни!» — дея ичида ҳам қўшиб қўйди.

— Бош ширапаз ҳозир омборда,— деди шогирд бола.— У кечлик чойга печенье тайёрлаш учун масаллиқ оляпти. У қайтиб келгунича сизни бу ердан чиқариб юборишимиз керак.

— Жуда тўғри,— деб қўшилди шарфуруш,— пайсалга солишнинг нима кераги бор?

— Ҳозир. Мен бир сирни биламан.

Шогирд бола шу гапни айтиб бўлиб, кошин қопланган ўчоққа ўрнатилган каттакон мис кастрюль тепасига борди-да, унинг қопқоғини кўтарди.

— Беринг шарларингизни,— деб талаб қилди у.

— Жинни бўпсан!— деди аччиғи чиққан шарфуруш.— Кастрюлингни бошимга ураманми? Мен бу ердан қочмоқчиман. Нима, кастрюлга тушишим керакми?

— Ҳа-да.

— Кастрюлга-я?

— Кастрюлга.

— Кейин нима бўлади?

— Кейин кўрасиз. Тушинг тезроқ кастрюлга. Бу ердан қочиш учун энг қулай йўл шу.

Кастрюль шунақаям катта эдики, унга озгин шарфуруш уёқда турсин, ҳатто Уч Бақалоқнинг энг семизи ҳам бемалол сиғарди.

— Агар вақт ғанимат десангиз тезроқ тушинг.

Шар сотувчи кастрюль ичига мўралади. Қараса, унинг тағи йўқ экан. Ичи худди қудуққа ўхшаган қоп-қоронғи эди.

— Яхши,— деб хўрсиниб қўйди шарфуруш.— Кастрюль бўлса кастрюл-да. Ҳарқалай, шарлар билан осмонда учишдан ё кремга чўмилишдан ёмонроқ бўлмас бу. Хўп, бўлмаса, хайр, кичкина муттахамлар. Озодликка чиққаним учун ҳаққингизни олинг.

У тугунни ечиб, шарларини ошпаз болаларга улашди. Шарлар ҳаммага етди: роса йигирмата шарнинг ҳаммасини болаларга биттадан ипи билан узиб берди.

Кейин шарфуруш бесўнақай ҳаракат қилиб, оёғи билан кастрюль ичига тушди. Ошпаз бола кастрюлнинг қопқоғини ёпди.

— Шарлар! Шар! Шар!— хурсанд бўлиб қичқиришди ошпаз болалар.

Улар пастга тушишиб, қандолатхона деразаси тагидаги паркка, кўм-кўк майсазорга чиқдилар.

Бу ерда, очиқ ҳавода шар ўйнаш жудаям завқли эди.

Шу маҳал бирдан қандолатхонанинг учта деразасидан учта қандолатчининг боши кўринди.

— Бу нима?— деб бақирди уларнинг ҳар бири.— Бу қанақаси? Бу қандай тартибсизлик?! Қани, ичкарига киришлар!

Шогирд болалар бу дағдағадан қўрқиб кетишганидан, қўлла-ридаги шарларнинг ипини қўйиб юборишди.

Бахтиёр дамлар тугаган эди.

Иигирмата шар беғубор мовий осмонга қараб тез кўтарилди бошлади. Ошпаз болалар бўлса, пастда, хушбўй нўхат туплари орасида, ўтлоқда оғизларини очганча, оқ қалпоқли бошларини осмонга кўтарган кўйи турардилар.

V боб

Негр ва карам боши

Эсингизда бўлса, доктор Гаспар ўтказган беҳаловат тун охирида унинг уйидаги камин ичидан дорбоз ва гимнаст Тибул чиқиб келган эди.

Кейин улар икковлашиб, доктор Гаспарнинг устахонасида тонг палласи нима иш билан машғул бўлишгани бизга маълум эмас. Қаттиқ ҳаяжонланганидан ва доктор Гаспарни узоқ вақт кута-кута безовталаниб толиққан Ганимед хола маст уйқуда бир товукни туш кўриб ётарди.

Эртаси куни, шарфуруш амаки Уч Бақалоқ Қасрига учиб борган ва гвардиячилар валиаҳд Туттининг қўғирчоғини илма-тешик қилиб ташлашган худди ўша куни, Ганимед холанинг бошига кўп ташвишлар тушди. У қопқонга илинган сичқонни бехосдан қочириб юборди. Мана шу сичқон ўтган кечаси бир қадоқ мармеладни паққос тушириб кетган эди. Ундан олдин, жумадан шанбага ўтар кечаси бўлса, чиннигул ўтқазилган стаканни ағдариб юборган эди. Стакан синган, чиннигулдан эса, негадир валерианка ҳиди кела бошлаган эди.

Сичқон мана шу ҳаяжонли тунда қопқонга илинган эди.

Ганимед хола эрталаб барвақт туриб, қопқонни кўтарди. Сичқон худди бунақа қафасга одатланиб қолгандай мутлақо бепарво ўтирарди. У айёр ўзини шунақа бепарво қилиб кўрсатаётган эди.

— Иккиламчи бировларнинг мармеладини емайсан,— деди Ганимед хола қопқонни кўзга кўринадиган ерга қўйиб.

Кейин у кийиниб, бу қувончли хабарни доктор Гаспарга етказмоқ учун унинг олдига, устахонага йўл олди. Кеча эрталаб, мармелад йўқолганида доктор Гаспар унга таскин бериб, кўнглини кўтариб қўйган эди.

— Мармеладда кислота кўп, шунинг учун сичқон уни яхши кўради,— деган эди у.

Бу гап Ганимед холанинг кўнглини анча тинчитган эди.

— Сичқон менинг кислоталаримни яхши кўраркан... Қани, кўрамыз, у менинг қопқонимниям яхши кўрармикин.

Ганимед хола устахона эшиги олдига борди. У қопқонини қўлига ушлаб олган эди.

Эрта тонг палласи эди. Очиқ деразадан дарахтларнинг ям-яшил барглари чиннидай ярақлаб кўринарди. Шамол шарфурӯш амакини шу куни эрталаб осмонга учириб кетган эди; аммо ҳозирча шамол тургани йўқ эди.

Устахонадан қандайдир шарпа эшитилди.

«Шўрли! — деб ўйлади Ганимед хола. — Наҳот ҳалигача ётмаган бўлса?»

У эшикни тақиллатди.

Доктор ичкаридан бир нима деб жавоб қилди, лекин хола унинг нима деганини аниқ эшитолмади.

Эшик очилди. Остонада доктор Гаспар турар эди. Устахонадан қандайдир куйган пўкакнинг ҳидига ўхшаш ҳид келар эди. Бурчакда тигель¹ декчаси остидаги олов ўчай-ўчай деб липилларди.

Афтидан доктор Гаспар туннинг қолган қисмини ҳам уйқусиз ўтказиб, ўзининг одатдаги биронта иши билан машғул бўлганга ўхшайди.

— Яхши ётиб турдингизми? — деди доктор қувноқ оҳангда.

Ганимед хола қўлидаги қопқонни баланд кўтарди. Сичқон тумшуғини қимирлатиб искай бошлади.

— Сичқон тутдим!

— О! — доктор жудаям мамнун эди. — Қани, кўрсатинг-чи!

Ганимед хола пилдираб дераза олдига борди.

— Мана у!

Хола қопқонни узатди. Шу чоқ бирдан унинг кўзи негрға тушди. Дераза олдида турган «Эҳтиёт бўлинг!» деб ёзилган яшик устида чиройли бир негр ўтирарди.

Негр яланғоч қизил иштон кийган эди.

Негр тимқора, бинафшаранг, жигарранг, ялтироқ эди.

Негр трубка чекиб ўтирарди.

Ганимед хола овозининг борича «вой», деб чинқириб юборди, шунчалик қаттиқ чинқирдики, сал бўлмаса, паққос ёрилиб кетаёзди. У боққа қўйилган қўриқчидай қўллари икки ёққа ёйиб, турган ерида чир-чир айлана бошлади. Шу пайт у бирдан ўнғайсиз бир ҳаракат қилган эди, қопқоннинг эшикчаси жаранглаб очилиб кетди ва сичқон ерга «тап» этиб тушиб, шу зумнинг ўзида қаёққадир ғойиб бўлди.

Ганимед хола қаттиқ қўрқиб кетган эди.

Негр овозининг борича хохолаб куларди, у икки каттакон қизил қалампирни эслатувчи қизил туфли кийган, пайпоқсиз узун оёқларини баҳузур узатиб ўтирарди.

¹ Тигель декчаси — металл декчаси — металл эритиш ё бирор металл-ни юксак температурада тоблаб олиш учун ўтга чидамли гилватадан ясалган қозон.

Унинг оғзидаги трубка худди қаттиқ шамол пайтида силкинган дарахт шохи сингари тишлари орасида ликиллаб турарди. Докторнинг бўлса, кўзойнаги баланд-пастга силкинаркан, ялт-ялт этарди. Чунки у ҳам куларди.

Ганимед хола худди гувиллаб эсган кучли шамолдек хонадан отилиб чиқиб кетди.

— Сичқон!— деб чийилларди у.— Сичқон! Мармелад! Негр! Доктор Гаспар аёлнинг орқасидан югураркан:

— Ганимед хола,— дея уни юпата бошлади,— сиз бекорга ҳажонланаяпсиз. Мен ўзимнинг янги тажрибам ҳақида сизни огоҳлантириб қўйишни унутган эканман. Лекин менинг доимо бирон-бир тажриба билан машғул эканлигимни ўзингиз яхши биласизку. Ахир мен олим одамман, турли фанлар докториман, ҳар хил асбоблар устасиман. Турли-туман тажрибалар ўтказиб тураман. Бинобарин, менинг устахонамда наинки негрни, ҳатто филни ҳам учратишингиз мумкин. Ганимед хола... Ганимед хола... Негр — бошқа, қуймоқ — бошқа... Биз нонушта кутяпмиз. Менинг негрим қуймоқни жудаям яхши кўради...

— Сичқон кислотани яхши кўради,— деб пичирлади даҳшат аралаш Ганимед хола,— негр бўлса, қуймоқни яхши кўради...

— Ҳа, балли. Ҳозир қуймоқни ўйлайлик, сичқонни кечаси тутамиз. Кечаси у албатта илинади, Ганимед хола... Энди у сичқоннинг эркинликда қиладиган иши қолмади. Тўғри-да, мармеладни еб тамомлаган бўлса...

Ганимед хола йиғлаб туриб қуймоқ пишираркан, унга туз ўрнига ҳам кўзёш тўкарди. Кўзёшлари шунақанги аччиқ эдики, қалампирдан асло қолишмасди.

Негр бўлса:

— Яхши, серқалампир бўпти. Жудаям мазали қуймоқ!— деб мақтаб, қуймоқни тушира бошлади.

Ганимед хола валерианка ичар, лекин ундан энди негадир чиннигул ҳиди келарди. Балки, кўзёши аралашганлигидан шундай бўлгандир.

Кейин Ганимед хола деразадан қараб, доктор Гаспар кўчанинг нариги бетига ўтиб кетганини кўрди. Унинг ҳамма нарсаси бут эди: бўйнига янги шарф ўраган, янги ҳасса ушлаган, оёғига гарчи эски бўлсаям яп-янгидай ярақлаган, иккала пойининг пошнаси ҳам бут-бутун туфли кийган эди.

Лекин у ёлғиз эмасди, ёнида бояги негр кетиб борар эди.

Ганимед хола кўзларини чирт юмди-ю, «гурс» этиб ерга ўтириб қолди. Аниқроғи, ерга эмас, мушук устига ўтирди. Қўрқиб кетган мушук миёвлаб юборди. Жон-пони чиқиб кетган Ганимед хола мушукни урди; биринчидан, оёқ остида ўралашгани учун, иккинчидан, ўз вақтида сичқонни тутиб олмагани учун.

Лекин сичқон бу маҳал доктор Гаспарнинг устахонасидан Ганимед холанинг шкафига ўтиб, мағиз солинган кулчаларни кемираркан, мармелад ҳақида ширин хаёлларга борарди. Буни қа-

рангки, сичқон кислотани яхши кўраркан, негрлардан ҳам кўрқмас экан.

Доктор Гаспар Арнери Соя кўчасида турарди. Агар сиз бу кўчадан чапга бурилсангиз, Бева Лизавета деб юритилувчи тор кўчага чиқасиз, у ердан ўтиб, яна бир кўчага кирасиз-да (бу кўча ўзининг яшин уриб кетган дарахти билан таниқли), уни кесиб ўтасиз, яна беш минутча йўл юрганингиздан кейин, Ўн тўртинчи бозорга чиқасиз.

Доктор Гаспар билан негр ўша бозор томон йўл олишди. Шамол энди кучая бошлаган эди. Яшин тегиб, чўлтоқ супургига ўхшаб қолган эман дарахти худди арғимчоқ сингари гижирларди. Афиша ёпиштирувчи бир киши, шамолнинг зўридан елим суртилган афишани деворга ёпиштиришга қийналарди. Шамол афишани деворга эмас, афишачининг юзига ёпиштирарди. Узоқдан қараган одамга у юзини оқ сочиқ билан артаётганга ўхшарди.

Мана, ахийри у афишани «шап» этиб деворга ёпиштиришга муваффақ бўлди.

Доктор Гаспар афишани ўқиди:

«Гражданлар! Гражданлар! Гражданлар!

Бугун Уч Бақалоқ ҳукумати халқ учун катта тўй-томоша уюштиради. Ҳаммангиз Ўн тўртинчи бозорга шошилинг! Шошилинг! У ерда томошалар, кўнгил очар ўйинлар, спектакллар бўлади! Шошилинг!»

— Мана, — деди доктор Гаспар, — ҳаммаси тушунарли. Бугун Суд майдонида исёнчиларни қатл этишади. Уч Бақалоқнинг жаллодлари боёнлар ва мечкайлар ҳокимиятига қарши исён кўтарганларнинг бошларини ойболта билан чопишади. Уч Бақалоқ халқнинг кўзини шамғалат қилишмоқчи. Улар халойиқнинг Суд майдонига тўпланишидан, кундаларни синдиришидан, жаллодларни ўлдириб, ўлимга ҳукм этилган ўз опаларини озод қилишидан кўрқадилар. Улар шунинг учун ўйин-кулги, томошалар уюштиришяпти. Улар халқ эътиборини бугунги қатлдан четга тортишмоқчи.

Доктор Гаспар билан унинг қора танли ҳамроҳи бозор майдонига етиб келишди. Томошахоналар атрофида халқ уймалашарди. Лекин доктор Гаспар бу ерга тўпланганлар орасида биронта ҳам олифтани, олтин балиқ рангида кийим кийган биронта ҳам хонимни, зар уқали тахтиравонда ўтирган биронта ҳам аслзода қарияни, ёнига каттакон чарм ҳамён осган биронта ҳам савдогарни кўрмади.

Бу ерга шаҳарнинг чекка маҳаллаларида яшовчи камбағал аҳоли: косиблар, мастеровойлар, қора нон сотувчилар, кунбай ишлайдиган чўрилар, кампирлар, гадолар, ҳаммоллар, майибмажруҳлар тўпланган эди. Уларнинг эгнидаги бўзранг эски, уада кийимларга онда-сонда фақат ё яшил қайтарма энглар, ё қирқямоқ плаш, ё бўлмаса ранг-баранг ленталар ҳусн бериб турарди.

Шамол кампирларнинг наватсимон оппоқ сочларини ҳурпайтирар, кўзларини ачитар, гадолар эғнидаги кулранг рўдаполарни юлқирди.

Ҳамманинг чеҳраси маъюс, ҳамма қандайдир нохуш бир хабарни кутаётгандай эди.

— Суд майдонида исёнчиларни қатл этишади,— дейишарди одамлар.— У ерда ўртоқларимизнинг бошлари чопилади, бу ерда бўлса, масхарабозлар қийшанглаб бизга ўйин кўрсатишмоқчи, чунки Уч Бақалоқ уларга кўп олтин беришган.

— Юринглар, Суд майдонига борамиз!— деган қичқириқлар эшитилди.

— Бизда қурол йўқ. Бизда пистолетлар ҳам, қиличлар ҳам йўқ. Суд майдонини эса, гвардиячилар уч қават ҳалқа билан ўраб олишган.

— Солдатлар ҳозирча бойлар томонида хизмат қилишяпти. Улар бизга ўқ узишди. Майли! Бугун эмас, эртага улар ҳам биз томонга ўтиб, ўз бошлиқларига қарши бош кўтарадилар.

— Ҳалитдан улар биз томонга ўтишяпти: бугун кечаси Юлдуз майдонида бир гвардиячи ўз офицерини отиб ташлади. Шу иши билан у гимнаст Тибулни ўлимдан асраб қолди.

— Тибул қаердайкин ҳозир? Қочиб қутулганмикин?

— Бу маълум эмас. Гвардиячилар кечаси билан то тонг палласига ишчи маҳалларига ўт қўйишди. Улар Тибулни шу йўл билан топмоқчи бўлишди.

Доктор Гаспар билан негр томошахоналарга яқин боришди. Томоша ҳали бошланмаган эди. Ажи-бужи расмлар солинган парда ортидан, тўсиқлар орқасидан гўнғир-гўнғир овозлар, чилдирмаларнинг тарақлагани, найларнинг ноласи эшитилар, бир нималар чийиллар, шитирлар, ирилларди. У ерда актёрлар спектаклга ҳозирлик кўраётган эдилар.

Парда бир оз очилиб, аллақандай башара мўралади. Бу пистолетдан отишда энг моҳир мерган ҳисобланувчи испан эди. Унинг мўйлови диккайиб турар, битта кўзи нақ соққадек гир-гир айланарди.

— А,— деди у негрни кўриб,— сен ҳам қатнашасанми томошага? Сенга қанча ҳақ тўлашди?

Негр индамади.

— Мен ўнта олтин танга олдим,— деб мақтанди испан. У негрни актёр деб ўйлаган эди.— Кел буёққа,— деди у сирли оҳангда пичирлаб.

Негр парда олдига чиқди. Испан унга бутун сирни айтиб берди. Маълум бўлишича, Уч Бақалоқ юзта актёр ёллашибди, улар бугун бозорларда томоша кўрсатиб, ўз ўйинлари билан боёнлар ва мечкайлар ҳукуматини ҳар жиҳатдан мақташлари ва айни пайтда, исёнчиларни, қуролсоз Просперони ва гимнаст Тибулни қоралашлари керак экан.

— Бақалоқлар фокусчилар, ҳайвон ўргатувчилар, масхарабозлар, юмуқ оғиз билан гапирувчилар, ўйинчилардан бутун-бутун труппалар ташкил қилишди... Ҳаммага пул беришди.

— Наҳот ҳамма актёрлар ҳам Уч Бақалоқни мақташга рози бўлган бўлишса? — деб сўради доктор Гаспар.

Испан бармоғини лабига қўйиб:

— Тсс! — деб пичирлади. — Бу тўғрида ошкора гапириб бўлмайди. Кўпчилик бош тортди. Аммо бош тортганларнинг ҳаммасини қамоққа олишди.

Негр аччиғи чиқиб тупурди.

Шу маҳал музыка чалинди. Баъзи томошахоналарда ўйин бошланди. Оломон жонланди.

— Гражданлар! — деб қичқирарди тахтасупа устида турган масхарабоз, унинг овози жўжахўрозникига ўхшаб чийиллаб чиқарди. — Гражданлар! Рухсат этинг, сизларни...

У говур-ғувур босилишини кутиб, гапдан тўхтади. Унинг юзидан ун тўкиларди.

— Гражданлар, рухсат этинг, сизларни бугунги шодиёна билан табриклашга: бугун бизнинг қимматли, хушбичим, дўмбоққина Уч Бақалоғимизнинг содиқ жаллодлари ярамас исёнчиларнинг бошларини чопиб ташлайдилар...

У гапини тугата олмади. Бир мастеравой ўзи еб турган қора нондан бир тишлам синдириб олиб, уни масхарабозга қарата отди. Нон масхарабознинг оғзига пўкакдай кириб қолди.

— М-м-м-м-м-м...

Масхарабоз қанча мингилласа ҳам, ҳеч нима қила олмади. Яхши пишмаган, хом хамир унинг оғзига қопқоқ бўлиб қолган эди. Масхарабоз нуқул қўлларини силкири, афтини бужмайтирар эди.

— Яхши! Бопладинг! — деб қичқиришди оломон орасидан.

Масхарабоз тўсиқ орқасига қочиб кириб кетди.

— Аблаҳ! У Уч Бақалоққа пулга сотилган! Шунинг учун ҳам халқимизнинг содиқ ҳимоячиларини ёмонлаяпти!

Музыка баралла гумбурлай бошлади. Унга яна бир неча оркестр жўр бўлди: тўққизта сурнай, учта мис карнай, учта дўмбира ва тиш оғриғини қўзғайдиган битта скрипка.

Томошахоналарнинг хўжайинлари шу музыка билан оломоннинг шовқинини босмоқчи бўлган эдилар.

— Актёрларимиз бунақа нон тишламларидан қўрқиб, қошишмаса гўрга эди, — дерди улардан бири. — Майли, ўзимизни гўё ҳеч нимани сезмагандай тутамиз.

— Марҳамат! Марҳамат! Спектаклни бошлаймиз...

Бошқа бир томошахона «Троя оти» деб аталарди.

Парда олдида директор чиқиб келди. Унинг бошида яшил мовутдан тикилган чўққиси узун шляпа, кўкрагига думалоқ мис тугмалар қадалган, икки юзига тиришқоқлик билан қизил суртилган эди.

— Чим пўлинглар!— деди у гўё немисча гапираётгандай таллаффузда.— Чим! Пизнинг томошамиз сиснинг эътиборингизга арсийди.

Одамлар бир қадар тинчишиб, қулоқ сола бошлашди.

— Пугунги пайрам муносапати пилан пиз паҳлавон Лапитупни таклиф этганмиз.

— Ти-ти-ту!— деб такрорлади карнай.

Тартарак тариллаб, гўё қарсақ базмини ифода этгандай бўлди.

— Паҳлавон Лапитуп ўз кучи пилан сисларга мўъчисалар намойиш қилади.

Оркестр гумбурлади. Парда очилди. Саҳнага паҳлавон Лапитуп чиқди.

Чиндан ҳам пуштиранг трико кийган бу баҳайбат йигит жуда кучлидек кўринарди.

У бошини худди буқа сингари қайираркан, нуқул пишиллари. Унинг мушаклари териси остида уёқдан-буёққа юрарди, шунинг учун билаклари қуён ютган бўлма илонга ўхшаб кетарди.

Хизматкорлар қадоқтошларни кўтариб чиқиб, саҳнага ташлашди. Саҳна тахталари қадоқтошларнинг залворидан тешилиб кетаёзди. Чанг ва қипиқ кўтарилиб, ҳаммаёқни қоплади, бутун бозор аҳлининг фикрини тортди.

Полвон ўз санъатини кўрсата бошлади. У ҳар қайси қўлига биттадан қадоқтош олиб, уларни худди коптокдек осмонга отиб яна илиб олди, кейин яна иккита қадоқтошни кучининг борича бир-бирига урди... Тошлардан учқун чақнади.

— Мана!— деди у.— Уч Бақалоқ қуролсоз Просперо билан гимнаст Тибулнинг бошларини бир-бирига мана шундай уриб, мажақлаб ташлашади.

Бу полвон ҳам Уч Бақалоқнинг олтинига сотилган эди.

— Ха-ха-ха!— деб қаҳ-қаҳ урди полвон ўз ҳазилидан хурсанд бўлиб кетиб.

Ҳеч ким унга нон отишга журъат эта олмаслигини биларди. Полвоннинг қанчалик кучли эканлиги ҳаммага яққол кўриниб турарди.

Шу пайт орага чўккан бир зумлик сукут вақтида бирдан негрнинг овози баралла эшитилди. Халойиқ у томонга ўгирилди.

— Нима деяпман ўзи?— деб сўради негр оёғини саҳна пиллапоясига қўяркан.

— Айтяпманки, қуролсоз Просперо билан гимнаст Тибулнинг бошини Уч Бақалоқ бир-бирига худди мана шундай жиқ-жиқ уриб, қатиғини чиқариб юборади.

— Учир овозингни!

Негр паст овоз билан хотиржам оҳангда, аммо дарғазаб шундай деди:

— Сен ўзинг кимсан, қораялоқ?— деди аччиғи чиққан полвон.

У тошни ташлаб, қўлларини белига қўйди.

Негр саҳнага кўтарилди.

— Сен жуда кучлисан, лекин қанчалик кучли бўлсанг, шунчалик аблаҳ ҳамсан. Яхшиси, менга айт, ўзинг кимсан? Халқни мазах қилишга ким ҳуқуқ берди сенга? Мен сени танийман. Сен босқончининг ўғлисан. Отанг ҳалигача заводда ишлайди. Синглингнинг оти Эли. Кирчи. У бойларнинг кийимини ювади. Эҳтимол уни кеча гвардиячилар отиб ташлагандир. Сен бўлсанг хонсан!

Полвон ҳанг-манг бўлиб орқасига тисарилди. Негр чинданам рост гапираётган эди. Полвон ҳеч нимага тушуна олмай гаранг эди.

— Қани, жўнаб қол бу ердан!— деб бақирди негр.

Полвон ҳушини йиғиб олди. Унинг юзига қон тепиб, муштрларини тугди.

— Сен менга буйруқ бера олмайсан!— деди полвон гапиришга қийналиб.— Мен сени танимайман. Сен шайтонсан.

— Туёғингни шиқиллат! Учгача санайман. Бир!

Оломон жим бўлиб қолди. Негр Лапитуннинг елкасидан келар ва ундан уч ҳисса хипча эди, лекин агар улар муштрлашишадиган бўлишса, негр енгиб чиқишига ҳеч ким шубҳа қилмасди, чунки унинг қиёфаси шунчалик қатъий, жиддий ва хотиржам эди.

— Икки!

Полвон бўйнини қисди.

— Жин урсин!— деб тўнғиллади у.

— Уч!

Полвон ғойиб бўлди. Кўпчилик одамлар ҳозир даҳшатли мушт тушишини кутиб, кўзларини чирт юмиб олишганди, лекин кўзларини очишганида саҳнада полвон йўқ эди.

У ғизиллаганча саҳна орқасига ўтиб кетган эди.

— Халқ Уч Бақалоқни худди мана шундай қилиб думини тугади!— шўх оҳангда деди негр қўлларини кўтариб.

Оломон шодликдан қийқирарди. Одамлар чапак чалишар ва қалпоқларини осмонга отишарди.

— Яшасин халқ!

— Bravo! Bravo!

Ғақат доктор Гаспар норози қиёфада бош чайқар эди. Унинг нимадан норози эканлиги маълум эмасди.

— Ким ўзи бу? Ким экан? Ким экан бу негр?— деб бир-бирларидан қизиқсиниб сўрашди томошабинлар.

— Буям актёр эканми?

— Уни ҳеч кўрмаган эдик илгари.

— Кимсан?

— Нега бизни ҳимоя қилдинг?

— Рухсат этинглар! Рухсат этинглар!

Қандайдир бир жулдурвоқи оломон орасини ёриб олдинга чиқди. Бу кеча кечқурун гул сотувчи қизлар ва извошчилар билан гаплашган гадонинг ўзи эди. Доктор Гаспар уни таниди:

— Рухсат этинглар!— деди гадо ҳаяжонланиб.— Ахир бизларни лақиллатишяпти-ку, наҳот кўрмаётган бўлсангизлар? Бу

негр ҳам полвон Лапитунга ўхшаган бир актёр. Уруғи бир. Бу ҳам Уч Бақалоқдан пул олган.

Негр муштларини тугди.

Оломоннинг шодлиги нафратга айланди.

— Тўғри! Бир аблаҳ иккинчи аблаҳни ҳайдаб чиқарди.

— У ўртоғининг пўстагини қоқишимиздан қўрқиб, мана шунақа найранг кўрсатди.

— Йўқол!

— Ярамас!

— Сотқин!

Доктор Гаспар бир нима демоқчи, оломоннинг ғазабини босмоқчи бўлди-ю, лекин кечикди. Йигирматача одам саҳнага отилиб чиқиб, негрни ўраб олди.

— Уринглар уни!— деб чийиллади бир кампир.

Негр қўлини чўзди. У хотиржам эди.

— Тўхтанглар!

Унинг овози одамларнинг қийқириқлари, шовқини ва ҳуштакларини ҳам босиб кетди. Ҳамма жим бўлиб қолди, мана шу тинчликда негрнинг хотиржам ва соддагина овози янгради:

— Мен гимнаст Тибулман.

Ҳамма бирдан нима қилишини билмай, саросимага тушиб қолди.

Уни қуршаб олган халойиқ ҳалқаси бузилди.

— Ах!— деб енгил тортди ҳамма.

Юзлаб кишилар бирданига оғизларини очганча анграйиб қолишди.

Фақат кимдир паришонлик билан сўради:

— Нега бўлмаса қорасан?

— Буни энди доктор Гаспар Арнеридан сўранглар,— шундай деб негр жилмайганча докторга ишора қилди.

— Тўғри, бу — ўша!

— Тибул!

— Тибул!

— Урра! Тибул омон экан! Тибул тирик экан! Тибул биз билан!

— Яшас...

Лекин бу ҳайқириқ узилиб қолди. Мутлақо кутилмаган ва кўнгилсиз бир воқеа содир бўлди. Орқа қатордагилар безовта бўла бошладилар. Одамлар ҳар томонга тарқала бошлашди.

— Жим! Жим!

— Қоч, Тибул, вақт ғаниматда қочиб қол!

Бозор майдонига учта отлиқ билан бир карета кириб келган эди.

Бу икки нафар гвардиячи кузатувида келаётган сарой гвардияси капитани граф Бонавентура эди. Каретада эса, сарой мансабдори валиаҳд Туттининг бузилган қўғирчоғини олиб ўтирарди. Қўғирчоқ калта кокилли чиройли бошини мансабдорнинг елкасига ғамгин қўйган эди.

Бу одамлар доктор Гаспарни қидириб юришган эди.

— Гвардиячилар!— деб кимдир дод солди.

Бир неча киши девордан ошиб, жуфтакни ростлаб қолди.

Қора карета тўхтади. Отлар тинмай бош чайқарди. Уларнинг афзаллари жанрлар ва ялтирарди. Шамол афзалларга қадалган мовий патларни ҳилпиратарди.

Отлиқлар каретани қуршаб олишди.

Капитан Бонавентуранинг овози жудаям қўрқинчли эди. Агар скрипка тиш оғриғини қўзғатса, капитаннинг овозини эшитган одам ўзини худди тиши қоқиб олинаётгандай ҳис қиларди.

Капитан узангига оёқ тираб туриб, оломондан сўради:

— Доктор Гаспар Арнерининг уйи қаерда?

У отининг жиловидан тортиб турарди. Қўлларига дағал теридан тикилган оғзи кенг қўлқоп кийган эди.

Бу савол бир кампирга қаратилган эди, кампир турган ерида гир айланди-да, қўрқа-писа қўли билан номаълум томонни кўрсатди.

— Қаерда?— деб дағдаға билан саволини такрорлади капитан.

Бу сафар унинг овози шундай гумбурлаб кетдики, одамларнинг вужуди худди битта тиши қоқиб олингандай эмас, балки бутун бир жағи синдириб олингандай зирқираб кетди.

— Мен шу ердаман. Ким мени сўраяпти?

Одамлар орани очишди. Доктор Гаспар бамайлихотир юриб, карета олдига борди.

— Доктор Гаспар Арнери сиз бўласизми?

— Доктор Гаспар Арнери менман.

Карета эшиги очилди.

— Дарҳол каретага чиқинг. Сизни уйингизга олиб боришади, ҳамма гапни ўша ерда эшитасиз.

Борейтор¹ карета орқасидан сакраб тушиб, докторнинг чиқишига кўмаклашди. Эшик қарс этиб ёпилди.

Отлиқлар ва карета кўчани чангитиб жўнаб кетди. Бир дақиқадан кейин улар муюлишда кўздан ғойиб бўлишди.

Капитан Бонавентура ҳам, гвардиячилар ҳам оломон орасига яширинган гимнаст Тибулни кўрмадилар. Кўришганида ҳам, бари бир, кеча тунда қидиришган одам шу негр эканлигини била олмаган бўлардилар.

Шу билан фалокат аригандай бўлди. Лекин шу маҳал кимдир бирдан ичиқоралик билан илондек вишиллади.

Полвоң Лапитуп сурп сирилган тўсиқ орқасидан бошини чиқариб, пичирлади:

— Хап саними... шошмай тур, ошна!— У Тибулга каттакон муштумини дўлайтирди:— Шошмай тур, мен ҳозир гвардиячи-

¹ Кареталарнинг орқасидаги махсус супачада тикка туриб борувчи хизматкор.

ларнинг орқасидан қувиб етиб, сенинг шу ерда эканлигингни айтиб бераман!

Шундан кейин полвон тўсиқдан ошиб тушди. Тўсиқ унинг оғир гавдасини кўтара олмай, худди ўрдакка ўхшаб ғағиллаб си-ниб тушди.

Полвон тахта тешигига кириб қолган оёғини суғуриб олиб, ҳаммани туртиб-суриб, карета орқасидан югуриб кетди.

— Тўхтаглар!— деб бақирарди у чопиб бораркан, ғўладай-ғўладай келадиған яланғоч қўлларини силтаб.— Тўхтаглар! Гимнаст Тибул топилди! Гимнаст Тибул шу ерда! Уни мен қўлга туширдим!

Вазият оғирлаша бошлаган эди. Буям етмагандай, орага боя-ги, бир кўзи соққадек чир-чир айланувчи испан суқилди, унинг камарига пистолет қистирилган, иккинчи пистолетни эса, қўлида ушлаб турарди. У тахта супага чиқиб олиб ирғишларкан, шовқин солиб бозорни бошига кўтарди.

— Гражданлар! Тибулни гвардиячиларга тутиб беришимиз керак, бўлмаса, ҳолимиз ёмон бўлади. Гражданлар, Уч Бақалоқ-лар билан муросани ёмонлаб бўлмайди!— деб бақирарди у.

Унинг гапига томошахонанинг директори ҳам қўшилишди; полвон Лапитуп боя шу директорнинг саҳнасида шарманда бўлган эди.

— Тибул менинг спектаклимни бузди! У полвон Лапитупни саҳнадан ҳайдаб юборди! Мен Уч Бақалоқ олдида бу қораялоқ учун жавоб беришни истамайман!

Оломон Тибулни ўз ҳимоясига олди.

Полвон гвардиячиларга ета ололмади. У яна бозор майдонида пайдо бўлди. Энди у зинғиллаганча тўппа-тўғри Тибул томонга югуриб келарди. Испан саҳнадан сакраб тушиб, иккинчи пистолетини ҳам камаридан суғуриб олди. Томошахона директори аллақадан оқ қоғоз қопланган доира кўтариб чиқди: циркларда, одатда, ўргатилган итлар мана шунақа доира ичидан сакраб ўтишарди. Директор мана шу доирани қўлида силтаганча оқсоқла-ниб, испаннинг орқасидан пастга сакраб тушди.

Испан пистолетининг тепкисини кўтарди.

Тибул учун қочишдан бошқа чора қолмаган эди.

Оломон унга йўл берди. Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас, май-донда Тибулнинг қораси кўринмай қолди. У тахтадевордан ошиб тушди ва ўзини полизда кўрди. У девор тирқишидан мўралаган эди, полвон, испан ва директорларнинг шу полиз томонга югуриб келишаётганини кўрди. Бу жуда кулгили манзара эди. Тибул ку-либ юборди. Полвон худди қутурган филга ўхшаб чопиб келар, испан орқа оёқларида туриб сакраётган каламушга ўхшар, ди-ректор бўлса, оёғига ўқ теккан қарғага ўхшаб ҳақкалаб чопарди.

— Биз сени тириклайин қўлга оламиз!— деб қичқиришарди улар.— Таслим бўл!

Испан ҳам тўппончасининг тепкисини шақиллатар, ҳам тишларини тақиллатарди. Директор қўлига кўтариб олган қоғоз доирани силкитарди.

Тибул эса, бу томонда уларнинг ҳужумини кутиб шай бўлиб турарди. У турган ер хамирдай юмшоқ қора шудгор эди. Ҳаммаёқ жўяк эди. Бу ерда карам, лавлаги ўсар, қандайдир яшил новдалар печак ўтдек пояларга чирмашган, шапалоқдек-шапалоқдек барглар ёйилиб ётар эди.

Булар ҳаммаси шамолда тебранар эди. Мовий, беғубор осмондан шишадек тиниқ нур ёғилиб турарди.

Жанг бошланди.

Учала душман девор тагига етиб келди.

— Шу ердамисан? — деб сўради полвон.

Ҳеч қандай товуш эшитилмади.

Энди испан гап бошлади:

— Таслим бўл! Менинг икки қўлимда иккита тўппонча бор. Икковиниям «Товламачи ва унинг ўғли» фирмаси ишлаган. Ўзим мамлакатда энг зўр мерганман, тушундингми?

Тибул тўппонча отиш санъатидан беҳабар эди. Ундан кейин, унинг тўппончаси ҳам йўқ эди, лекин ҳозир унинг қўли остида, тўғрироғи, оёғи остида карам бошлари ғиж-ғиж эди. У энгашиб, дум-думалоқ ва залварли бир карам бошини суғуриб олди-да, девордан ошириб отди. Карам тўппа-тўғри директорнинг қорнига тегди. Кейин иккинчи, учинчи карам бошлари душман устига ёғила бошлади. Карамлар худди бомбалардек портларди.

Душманлар саросимага тушиб қолишди.

Тибул тўртинчи карам бошини узгани энгашди. У карамни ушлаб кучининг борича тортса ҳам, уни суғуриб олишга кучи етмади — карам жойидан ҳеч кўзгалмасди. Бу ҳам етмагандек, карам одамга ўхшаб тилга кирди:

— Бу карам боши эмас, менинг каллам. Мен шарфурушман. Мен Уч Бақалоқ Қасридан қочиб, ер ости йўлагига тушдим, кейин бу ерга келиб қолдим. Бу йўлнинг боши кастрюль ичида, охири шу ерда экан. Бу ер ости йўлаги аччиқичакка ўхшаб роса чўзилиб келган экан ўзиям...

Тибул қулоқларига ишонмади: буни қарангки, карам боши ўзини одам боши деб атаётган эди!

Шунда у энгашиб, оёғи остидаги мўъжизага қаради. Шундан кейингина у кўзларига ишонишга мажбур бўлди. Дор устида юрадиган одамнинг кўзлари ҳеч қачон алдамайди.

Дарҳақиқат, Тибул кўрган нарса карам бошига мутлақо ўхшамас эди. У ўз оёғи остида шарфурушнинг баркашдек башарасини кўрди. Бу башара ҳали ҳам биқинига дасторгул расми солинган, жўмраги ингичка чойнакка ўхшарди.

Шарфурушнинг боши ердан чиқиб турар, ҳаммаёғи лой, эгат эса, унинг бўйнини худди қора ёқадек ўраб олган эди.

— Салом! — деди Тибул.

Шарфуруш унга соққадек-соққадек кўзларини тикди, кўзларида нафис осмоннинг акси кўринди.

— Мен ошпаз болаларга шарларимни бердим, улар шу шарлар эвазига мени қасрдан чиқариб юборишди. Дарвоқе, ана, ўша шарлардан биттаси учиб кетяпти...

Тибул бошини кўтариб, жуда-жуда баландда, кўзни қамаштиргудек мовий осмони фалакда кичкинагина зарғалдоқранг шарнинг учиб юрганини кўрди.

Бу ошпаз болалар учуриб юборган шарлардан биттаси эди.

Деворнинг нариги томонида туриб, ҳужум қилиш режасини кўзлаётган учта одам ҳам осмондаги шарни кўрди. Испан ҳамма нарсани унутиб юборди. У бўйи баравар ирғишлаб, соққасимон кўзини чир-чир айлантирди-да, шарни нишонга ола бошлади. Мерганлик бўлса, ўзини томдан ташлайдиган одам эди у.

— Қаранглар,— деб чинқирди у,— ўн қаватли иморатдан ҳам баландда бир бемаъни шар учиб кетяпти! Ун тилладан гаров ўйнайманки, мен уни уриб тушираман. Мендан зўр мерган йўқ бу мамлакатда.

Гарчи испан билан гаров ўйнашни ҳеч ким хоҳламаган бўлса ҳам, бу ҳол унинг ҳафсаласини сусайтирмади. Полвон билан директорнинг аччиғи чиқди.

— Эшшак!— деб ўкирди полвон.— Эшшак! Ҳозир шарни мўлжалга оладиган пайтми? Эшшак! Биз Тибулни қўлга олишимиз керак. Уқларингни бекорга сарфлама.

Испанга бу гаплар қор қилмади. Бу мерган учун шар жудаям қизиқарли нишон эди. Испан ўйноқи кўзини юмиб, нишонни мўлжалга ола бошлади. У шу мўлжалга олиш билан банд пайтида Тибул шарфурушни ер бағридан тортиб олди. О, бу жуда қиёмат манзара эди! Шарфурушнинг эғнига, ёпишмаган нарса қолмаган эди! Кремнинг ҳам, сиропнинг ҳам қолдиғи, лой парчалари ҳам, юлдуз шаклидаги нафис цукатлар ҳам ёпишган, сачраган эди унинг ҳаммаёғига.

Тибул шар сотувчини худди шиша оғзидан пўкак тортиб олгандай суғуриб олган ерда эса, қоп-қора ўра пайдо бўлди. Бу ўрага тупроқ тўкилди, тўкилган тупроқнинг овози пастдан худди извошнинг брезент томига ёққан дўлга ўхшаб эшитилди.

Испан ўқ узди. Лекин шарга теккиза олмади албатта. Эвоҳ! Уқ ўз директорининг яшил шляпасига тегди, бу шляпа ҳам черковнинг қўнғироқхонасичалик баланд эди.

Тибул бу пайтдан фойдаланиб, полизнинг нариги бошидаги девордан ошиб қоча бошлади.

Ўқ теккан яшил шляпа директорнинг бошидан тушиб кетиб, худди самовар карнайидек думалаб кетди. Испан жудаям қаттиқ изза бўлди: энг зўр мерган деган шаънига доғ тушган эди! Бу ҳам етмагандек, директорнинг ҳам ундан ихлоси қайтган эди.

— Вой касофат-е!— Директорнинг хуноби чиқиб кетди ва ғабланганидан нафаси оғзига тиқилиб, қўлидаги қоғоз доирани испаннинг бошига кийдирди.

Доира тариллаб йиртилди, бунинг натижасида испаннинг бўйини аррасимон қоғоз ёқа ўради.

Биргина Лапитуп бу можарога аралашмади. Лекин ўқ овози теварак-атрофдаги итларни безовта қилиб қўйган эди. Битта ит қаердандир отилиб чиқиб, тўппа-тўғри полвон томонга физиллаб келаверди.

Лапитуп фақат:

— Кимнинг жони ширин бўлса қочиб қолсин!— деб бақира олди холос.

Учовлари ҳам тирақайлаб қоча бошлашди.

Елғиз шарфуруш жойида қоққан қозиқдек туриб қолган эди. У девор бошига чиқиб олиб, теварак-атрофга кўз ташлади. «Уч оғайни ботирлар» ям-яшил қияликдан пастга ўмбалоқ ошиб тушиб кетишди. Лапитуп ит тишлаган йўғон болдирини ушлаганча бир оёқда ҳақкалаб борарди, директор дарахтга чиқиб олган ва худди бойқушга ўхшаб ҳурпайиб осилиб турарди, испан эса, қоғоз доира кийдирилган бошини ҳар томонга буриб, нуқул орқасидан қувиб келаётган итга ўқ узарди-ю лекин отган ўқи ҳар сафар полиз қўриқчисига бориб тегарди.

Ит нишоб лабига борганда таққа тўхтади, афтидан, ортиқ ҳужум қилишни истамаган эди. У Лапитуп болдирининг таъминини татиб кўрган ва бу ишидан батамом қаноат ҳосил қилиб, думини ликиллатар ва оғзини катта очиб илжайаркан, пуштиранг ялтироқ тилини осилтириб турарди.

VI боб

Кутилмаган вазият

— Доктор Гаспар Арнеридан сўранг,— деб жавоб қилган эди Тибул, нега негр бўлиб олдинг, дейилган саволга.

Лекин бунинг сабабини доктор Гаспардан сўрамасдан туриб ҳам фаҳмласа бўларди. Эсингизда бўлса, Тибул жанг майдонидан ғойиб бўлган эди. Қани бир эслаб кўрайлик: гвардиячилар унинг пайига тушиб қидиришди, ишчи маҳаллаларига ўт қўйишди, Юлдуз майдонида отишма бошлашди. Тибул эса доктор Гаспарнинг уйига яширинди. Лекин бу ерда ҳам уни истаган пайтда топиб олишлари мумкин эди. Хавф-хатар муқаррар эди. Чунки уни жудаям кўп одам кўрган ва танирди.

Дўкандор Уч Бақалоқ томонида эди, негаки, у семиз ва бой. Доктор Гаспар билан қўшни бўлиб яшаб турган ҳар қандай бой одам, доктор Тибулга ўз уйдан бошпана берди, деб гвардиячиларга етказиши мумкин эди.

— Сиз ташқи қиёфангизни ўзгартиришингиз керак,— деган эди доктор Гаспар Тибул уйига кириб келган ўша кечаси.

Ана шундан кейин доктор Гаспар Тибулни шунақа қиёфага киритган эди.

— Сиз паҳлавон қоматсиз,— деган эди доктор.— Кўкрак қа-
фасингиз, ягринингиз кенг, тишларингиз оппоқ, сочингиз жинга-
лак, тикандек қаттиқ ва тимқора. Агар баданингиз оқ бўлмага-
нида, сиз Шимолий Америка негрига жудаям ўхшаб кетган бўлар
эдингиз. Айни муддао. Мен сизни қоратанли бўлишингизга
кўмаклашаман.

Доктор Гаспар Арнери — юзта илмни ўрганган олим, анча
жиддий одам, айни вақтда оқкўнгил эди. Ҳар бир ишнинг ўз
вақт-соати бор деганларидек, баъзи-баъзида у кўнгилхушлик қи-
лишни яхши кўрарди. Лекин ҳатто шу дам олаётган чоғларида
ҳам олим бўлиб қолар эди. Шунақа пайтларда у етимхоналарда-
ги камбағал болалар учун кўчирма суратлар тайёрлар, жудаям
аломат мушаклар, ўйинчоқлар ясар, жуда антиқа товуш чиқа-
рувчи музика асбоблари ясар, янги бўёқлар кашф этарди.

— Мана,— деди у Тибулга,— мана, кўринг. Мана бу шишада
рангсиз суюқлик бор. Лекин у бирон одамнинг баданига суртилса,
қуруқ ҳаво таъсирида баданни қора ранга бўяйди, қора бўлган-
да ҳам худди негрлар баданига ўхшатиб тўқ-жигарранг қолга
киритади. Мана бу шишадаги эссенция билан эса, ўша қора бўёқ-
ни юшиб ташлаш мумкин.

Тибул ранг-баранг учбурчак матолардан қуроқ қилиб тикил-
ган трикосини ечди-да, қуйидаги ҳидли аччиқ суюқликни бада-
нига суркай бошлади.

Бир соатдан кейин у қоп-қора негрга айланди қўйди.

Ганимед хола тутган сичқонини кўтариб худди шу пайтда ки-
риб келган эди. Уёгини ўзингиз яхши биласиз.

Энди доктор Гаспарга қайтайлик. Капитан Бонавентура уни
сарой мансабдорининг қора каретасига ўтқизиб олиб кетган
пайтда биз у билан ажрашган эдик.

Карета шамолдек елиб борарди. Полвон Лапитуп бу карета
орқасидан югуриб, унга ета олмаганидан хабарингиз бор.

Каретанинг ичи қоронғи эди. Доктор аввалига, ўз ёнида ўтир-
ган мансабдор ҳақида, тиззасига сочлари пахмайган қиз болани
ўтқазиб олибди, деб ўйлади.

Мансабдор чурқ этмасди. Бола ҳам.

— Афв этасиз, сизни сиқиб қўймадимми?— деб сўради илти-
фотли доктор, бошидаги шляпасини хиёл кўтариб.

— Баҳузур ўтираверинг,— деб қуруққина жавоб қилди ман-
сабдор.

Каретанинг торгина дарчасидан кўча чироқлари шуъласи
лип-лип ўтарди. Яна бир дақиқадан кейин докторнинг кўзлари
қоронғиликка кўникиб қолди. Ана шунда у мансабдорнинг узун
бурнини, ярим юмуқ кўзларини ва жуда бежирим кўйлак кийган
бир дилбар қизчани кўрди. Қизалоқ ниҳоятда маънос кўринарди.
Яна унинг ранги ҳам ўчган бўлса кераг-у, лекин қоронғида буни
аниқ кўриб бўлмас эди.

«Бечора қиз!— деб ўйлади доктор Гаспар.— Касалга
ўхшайди».

Кейин яна мансабдорга мурожаат қилди:

— Афтидан, менинг ёрдамим керакка ўхшайди, а, сизга? Шўрлик қизчанинг тоби қочиб қопти-да?

— Ҳа, сизнинг ёрдамингиз керак,— деб жавоб қилди узун бурунли мансабдор.

«Ҳеч шубҳа йўқки, бу қизча ё Уч Бақалоқдан бирининг жияни, ё бўлмаса, валиаҳд Туттининг кичик меҳмони,— деб фараз қила бошлади доктор.— Бу қизчанинг жуда иззат-эътиборли зот эканлиги кўриниб турипти, чунки у ниҳоятда бежирим кийинган, бунинг устига, уни саройдан гвардия капитани кузатувида олиб келишяпти. Бу гумон тўғри-я, лекин валиаҳд Туттининг олдига тирик болаларни киритишмайди-ку. Унда бу фаришта қиз қандай қилиб саройга кириб қолди экан?»

Доктор ўйлайвериб боши қотди. У яна танқа бурун мансабдор билан суҳбат қуришга уринди:

— Айтинг-чи, қизалоқнинг дарди нима экан? Наҳот бўғма касал бўлса?

— Йўк, унинг кўкраги тешилган.

— Сиз, унинг ўпкаси касал, демоқчисиз шекилли?

— Унинг кўкраги тешилган,— деб такрорлади мансабдор.

Доктор одоб юзасидан у билан баҳслашиб ўтирмади.

— Бечора қизалоқ!— дея хўрсиниб қўйди у.

— Бу қизалоқ эмас, кўғирчоқ,— деди мансабдор.

Бу пайт карета докторнинг уйи олдида тўхтади.

Кўғирчоқ кўтарган мансабдор билан капитан Бонавентура докторнинг орқасидан унинг уйига киришди. Доктор уларни устахонасида қабул қилди.

— Агар бу кўғирчоқ бўлса, унда сизларга қандай ёрдамим тегиши мумкин?

Мансабдорнинг батафсил изоҳидан кейин ҳамма нарсга ойдинлашди.

Эрталабки ҳаяжони ҳамон босилмаган Ганимед хола эшик тирқишидан мўралаб, баҳайбат капитан Бонавентурани кўриб турарди. Капитан қиличига таяниб, қайтарма қўнжли катта этик кийган оёқларини тинимсиз ликиллатарди. Этигининг шпорлари эса, думли юлдузга ўхшаб кетарди. Ганимед хола капитандан ташқари яна пуштиранг бежирим кўйлак кийган ғамгин ва хаста бир қизчани кўрди. Мансабдор у қизчани курсига ўтқизиб қўйган эди. Қизалоқ пахмайган сочли бошини эгиб ўтираркан, гўё пастга, тасма ўрнига олтинранг гул қадалган, атлас туфли кийган жажжи оёқларига тикилаётгандек кўринарди.

Кучли эсаётган шамол равондаги дераза қопқаларини тарақлатиб очиб-ёпарди, шу овоз туфайли Ганимед хола ичкарида бўлаётган гапни аниқ эшита олмаётган эди.

Лекин шундай бўлса ҳам у баъзи бир нарсаларни тушуниб олди.

Мансабдор доктор Гаспарга Уч Бақалоқ Давлати кенгашининг фармонини кўрсатди. Доктор фармонни ўқиб чиқиб, қаттиқ ҳаяжонлана бошлади.

— Қўғирчоқ эртага эрталабгача тузалиши шарт,— деди мансабдор ўрнидан тураркан.

Капитан Бонавентура пошнасини пошнасига уриб, шпорларини шиқиллатиб қўйди.

— Ҳа... лекин...— доктор ночор аҳволда қўлларини ёйди.— Мен уриниб кўраман, аммо кафолат бериш мумкин эмас. Мен бу сеҳрли қўғирчоқнинг механизми билан таниш эмасман. Мен уни ўрганиб чиқишим, қаери шикастланганини аниқлашим, ниҳоят, шу шикастланган механизм учун янги қисмлар тайёрлашим керак. Бунинг учун менга жуда кўп вақт керак бўлади. Эҳтимол, ҳали менинг истеъдодим бунинг тузатишга ожизлик ҳам қилар... Балки бу яраланган қўғирчоқнинг соғлиғини тиклашга менинг қурбим етмас ҳам... М...ен қўрқаман, жаноблар... Вақт жуда қисқа... Фақат бир кеча... Мен сўз бера олмайман...

Мансабдор докторнинг гапини бўлди. У бармоғини кўтариб шундай деди:

— Биз бунинг пайсалга сола олмаймиз, чунки валиаҳд Туттининг қайғуси беқиёсдир. Қўғирчоқ эртага эрталабгача тирилиши шарт. Уч Бақалоқнинг хоҳиши шундай. Ҳеч ким уларнинг фармонини бажармасликка журъат эта олмайди. Эртага эрталаб сиз Уч Бақалоқ саройига тузалган, соғлом қўғирчоқни олиб борасиз.

— Тўғри... лекин...— деб эътироз билдира бошлади доктор.

— Ҳеч қандай «лекин-пекин» бўлиши мумкин эмас! Қўғирчоқ эртага эрталаб тузалиши шарт. Агар шу ишни бажарсангиз — катта мукофотга сазовор бўласиз, бажармасангиз — қаттиқ жазога тортиласиз.

Доктор жудаям қаттиқ ҳаяжонга тушди.

— Мен уриниб кўраман,— деб гўлдирарди у.— Лекин, тушунинг, ахир, бу ниҳоятда масъулиятли иш...

— Албатта,— дея унинг гапини бўлди мансабдор ва бармоғини пастга туширди.— Мен фармонни сизга баён қилдим, энди сиз уни бажаришингиз лозим. Яхши қолинг!

Эшик тирқишидан мўралаб турган Ганимед хола ўзини орқага олди ва чопганча ўз хонасига кириб кетди, бу ерда, бурчакда боя қопқондан қочган бахтиёр сичқон бир нимани қитирлатиб кемириб ётарди. Қўрқинчли меҳмонлар кўчага чиқишди. Мансабдор каретага ўтириб, граф Бонавентура шпорларини ялтиратиб ва шиқиллатиб отига минди, гвардиячилар шляпаларини бостириб кийдилар. Шундан кейин ҳаммалари от чоптириб жўнаб кетдилар.

Валиаҳд Туттининг қўғирчоғи докторнинг устахонасида қолди.

Доктор меҳмонларни кузатиб уйга киргач, Ганимед холани қидириб топди-да, уни асабий жеркиб деди:

— Ганимед хола! Эсингизда бўлсин. Мен донишманд одам, моҳир доктор ва ҳийлагар уста деб доврўғ қозонганман, шу номимга доғ туширишни истамайман. Бундан ташқари, мен ўз калламни ҳам қадрлайман. Аммо эртага эрталаб доврўғимдан ҳам, калламдан ҳам ажрашим мумкин. Мен бугун тун бўйи жуда оғир бир иш билан машғул бўлишим керак. Тушундингизми?— У Уч Бақалоқ ҳукуматининг Давлат кенгаши фармонини силкиб кўрсата бошлади.— Менга ҳеч ким ҳалал бермаслиғи керак. Уйда шовқин солманг. Тарелкаларни шарақлатманг. Ис-пис ҳам чиқариб ўтирманг. Товуқларни «ту-ту»лаб чақирманг. Сичқон тутманг. Ҳеч қанақа қуймоқ, рангли карам, мармеладу валериянка ҳақида гап бўлиши мумкин эмас! Тушундингизми?

Доктор Гаспар росаям хуноб эди.

Ганимед хола ўз хонасига кириб, ичидан беркитиб олди.

— Аломат нарсалар, жудаям аломат нарсалар!— деб тўнғилларди у.— Ҳеч нарсага тушунмаяпман. Аллақандай негр, аллақандай кўғирчоқ, яна қанақадир фармон... Нималар бўляпти ўзи?

Ганимед хола ўзига тасалли бериш ниятида хат ёзмоқчи бўлди. Лекин патқаламни қитирлатмасдан жудаям эҳтиёткорлик билан ёза бошлади. У докторни безовта қилишдан кўрқарди.

Орадан бир соат вақт ўтди. Ганимед хола ҳамон ёзарди. Мана, у ниҳоят, бугун эрталаб доктор Гаспарнинг устахонасида пайдо бўлиб қолган аломат негрни тасвирлашга киришди.

«...Улар икковлашиб чиқиб кетишди. Доктор сарой мансабдори ва гвардиячилар билан қайтиб келди. Улар ёнларида бир кўғирчоқ олиб келишди: бу кўғирчоқ тирик қизалоққа жудаям ўхшаб кетарди. Лекин бу сафар улар орасида негр йўқ эди. У қаёққа ғойиб бўлдийкин, билмайман...»

Негрнинг, яъни гимнаст Тибулнинг қаёққа кетгани масаласи айна пайтда доктор Гаспарни ҳам хавотирлантираётган эди. У кўғирчоқни кузатиш билан овора экан, Тибул ҳеч хаёлидан кетмасди. Докторнинг хуноби чиқиб, ўзи билан ўзи гаплашарди:

— Бу қандай эҳтиётсизлик?! Мен уни ниҳоятда антиқа бўёққа бўяб, мутлақо ҳеч ким таний олмайдиган негрга айлантириб қўйган бўлсам-у, у бугун Ўн тўртинчи бозорга бориб, ўзини одамларга танитиб ўтирса! Ахир энди уни тутиб олишлари мумкин-ку... Аҳ! Одам деган шунақаям эҳтиётсиз бўладими? Наҳот унинг темир қафасга тушгиси келган бўлса?

Доктор Гаспар жудаям қаттиқ ранжиётган эди. Бир томонда, Тибулнинг эҳтиётсизлиги, бир томонда, мана бу дардисар кўғирчоқ... Бунинг устига-устак, кечаги ташвишлар, Суд майдонига ўрнатилган ўнта қатл кундаси...

— Мудҳиш замон!— деди доктор.

Бугунги қатлнинг қолдирилганидан у беҳабар эди. Сарой мансабдори камгап одам эди. Шунинг учун у бугун саройда юз берган воқеалар ҳақида докторга чурқ этиб оғиз ҳам очмаган эди.

Доктор бечора қўғирчоқни кўздан кечираркан, ҳайрон бўлиб дерди:

— Бу жароҳатлар нимадан экан? Бу тигнинг, эҳтимолки, қиличнинг изи бўлса керак. Шундай қўғирчоқни, ажиб қизалоқни илма-тешиқ қилиб юборишипти... Буни ким қилдйкин? Валиаҳд Туттининг қўғирчоғига қилич кўтаришга кимнинг ҳадди сийдйкин?

Буни гвардиячилар қилганини доктор ҳеч тасаввур қила олмас эди. Ҳаттоки сарой гвардиясининг Уч Бақалоққа хизмат қилишдан бош тортиб, халқ томонига ўта бошлаганини у хаёлига ҳам келтира олмасди. Буни эшитганида борми, докторнинг хурсандчиликдан боши осмонга етган бўларди!

Доктор қўғирчоқнинг бошини қўлига олди. Деразадан офтоб тушиб турарди. Офтоб қўғирчоқнинг юзини жуда яхши ёритаётган эди. Доктор қўғирчоққа тикилиб қолди.

«Таажуб, жудаям таажуб,— деб ўйлай бошлади у.— Мен илгариям бу чеҳрани қаердадир кўргандайман... Ҳа, ҳа, албатта кўрганман! Мен буни кўрганман, танияпман уни. Лекин қаерда кўрганман? Қачон? Бу юз жонли эди, у тирик қизчанинг юзи эди, у табассум қилар, жуда аломат бужмаярди, бу юз меҳрибон, танноз, ғамгин бўларди... Ҳа, ҳа. Бунга ҳеч шубҳа бўлиши мумкин эмас! Лекин кўзимнинг хиралиги панд берди, одамларнинг юзини эслаб ололмай қолдим».

У қўғирчоқнинг жингалак сочли жажжи бошини кўзига яқин олиб келди.

«Қандай ажойиб қўғирчоқ! Қандай доно одам яратдйкин уни? У оддий қўғирчоқларга ўхшамайди. Қўғирчоқларнинг одатда кўзлари кўк ва бақрайган бўлиб, одамларникига ўхшамайди, маъносиз боқади, бурни танқайган, лаби чўччайган, беўхшов оқ-сарик жингалак сочлари худди қўйнинг юнгига ўхшайди. Қўғирчоқлар кўринишидан бахтлига ўхшайдилар, аслида эса, тентак бўлишади... Лекин мана бу қўғирчоқнинг қўғирчоққа ўхшайдиган ҳеч қандай сиёҳи йўқ. Онт ичаманки, бу — қўғирчоқ киефасидаги қизча холос!»

Доктор Гаспар ўзининг бу ғайриоддий беморини мароқ билан кўздан кечирарди. Лекин қачонлардир, қаердадир шу рангпар чеҳрани, маъноли боқувчи шу қўйкўзларни, шу калта кесилган, хурпайган соч толаларини кўрганман, деган фикр ҳеч ҳам унинг хаёлидан нари кетмасди. Бу қўғирчоқнинг бошини хиёл буриб туриб қарашини унга айниқса танишдек туюларди: қўғирчоқ бўйнини хиёлгина ён томонга эгиб, докторга қовоғини уйиб, диққат билан муғамбирона боқарди...

Доктор ўзини боса олмай, баланд овоз билан сўради:

— Қўғирчоқ, исминг нима?

Лекин қизча индамасди. Шунда доктор ҳушини йиғиб олди. Қўғирчоқ бузилган эди; унинг овозини чиқариш, юрагини тузатиш керак, яна қайқадан илжайишга, рақс тушишга ва ўз тенгқурлари — бошқа қизчаларнинг қилиқларига ўргатиш керак.

«Ёши ўн иккиларда бўлса керак».

Вақт ғанимат эди. Доктор ишга киришди. «Мен қўғирчоқни тирилтиришим керак».

Бу орада Ганимед хола мактубини ёзиб тугатди. Шундан кейин ҳам у яна икки соатгача зерикиб ўтирди. Охири сабри чидмай, синчковлиги қўзиб кетди. «Доктор Гаспар қандай шошилинич ишни бажариши керак экан? Ҳалиги қанақа қўғирчоқ ўзи?»

У устахона эшиги олдига оёқ учида оҳиста юриб келди-да, калит соладиган юраксимон тирқишдан мўралади. Афсус! Тешикка калит тикилган эди. Ганимед хола ҳеч нима кўролмади, лекин шу маҳал эшик очилиб, доктор Гаспар чиқиб келди. Унинг авзойи бузуқ, хаёли паришон эди, шунинг учун адабсизлик қилиб эшик тирқишидан мўраламоқчи бўлган Ганимед холага ҳатто танбеҳ ҳам бермади. Лекин Ганимед хола шундоқ ҳам жуда уялиб кетган эди.

— Ганимед хола, — деди доктор. — Мен кетяпман. Аниқроғи, мен жўнаб кетишим керак. Извош чақиртирсангиз.

У жим қолди, сўнг кафти билан пешонасини ишқалай бошлади.

— Мен Уч Бақалоқ Қасрига кетяпман. У ердан қайтиб келмаслигим ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Ганимед хола ҳайратланиб, орқасига тисарилди:

— Уч Бақалоқ Қасрига?

— Ҳа, Ганимед хола. Иш жуда чатоқ. Менга валиаҳд Туттининг қўғирчоғини олиб келишди. Бу дунёда энг яхши қўғирчоқ ҳисобланади. Унинг механизми синган. Уч Бақалоқ Давлати кенгаши эртага эрталабгача шу қўғирчоқни тузатиб беришни буюрганди менга. Энди мени қаттиқ жазога тортишса керак.

Ганимед хола кўзларига ғилт-ғилт ёш олди.

— Лекин мен бу бечора қўғирчоқни тузатишга ожизман. Унинг кўксидаги мурватни муфассал кўздан кечириб чиқдим, унинг сирини ҳам билиб олдим, тузатишим ҳам мумкин эди. Лекин... арзимаган нарса! Арзимаган бир қисм деб, Ганимед хола, буйруқни бажара олмайман. Ўша антиқа мурват ичида битта тишли ғилдиракча бор — шу дарз кетган... У ишга яроқсиз бўлиб қолган! Ўрнига янгисини ясаш керак... Менда шу ғилдиракчани ясашга лойиқ металл ҳам бор, кумушсимон маъдан... Лекин ишга киришишдан олдин у металлни энг камида икки кун тўтиё эритмасида сақлаш керак. Тушуняпсизми, икки кун... Қўғирчоқ эса, эртага эрталаб тайёр бўлиши керак.

— Ушанинг ўрнига бошқа биронта ғилдиракни ўрнатса бўлмасмикин? — дея қўрқа-писа луқма ташлади Ганимед хола.

Доктор маъюс қўл силтади:

— Мен ҳамма чорани қўллаб кўрдим, ҳеч бўлмапти.

Яна беш минутдан кейин доктор Гаспарнинг уйи олдида соябонли извош тўхтади. Доктор Уч Бақалоқ Қасрига боришга қарор қилган эди.

— Мен уларга, эртага эрталабгача қўғирчоқ тайёр бўлмайди, деб айтаман. Мени не кўйга солсалар ҳам майли...

Ганимед хола пешбандининг барини тишлаганча бошини сарак-сарак қилди, у шу кўйи бошини чайқаб тураверди, фақат, бунақада ҳатто бўйним узилиб кетиши ҳам мумкин-ку, деган фикр ҳаёлига келиб, қўрқиб кетганидан кейингина бош чайқашдан тўхтади.

Доктор Гаспар қўғирчоқни ёнига ўтқизиб, саройга жўнаб кетди.

VII боб

Аломат қўғирчоқнинг тунги саргузашти

Доктор Гаспарнинг иккала қулоғида шамол қаттиқ ғувилларди. Шамолнинг ғувиллаши пичоқ чархлаётганда чиққан овоздан ҳам даҳшатлироқ, негрларнинг рақс музикасини эслатардики, бундан қулоқ қоматга келарди.

Доктор қулоқларини пальтосининг ёқаси билан беркитиб, шамолга терс ўгирилди.

Шундан кейин шамол гўё осмондаги юлдузлар билан шуғуллана бошлади. У юлдузларни гоҳ пуфлаб ўчирар, гоҳ ғизиллатиб узоқларга суриб кетар, гоҳ учбурчак шаклидаги қора томлар орқасига яширарди. Бу ўйин ҳам кўнглига ургандан кейин шамол булут билан машғул бўлди. Лекин булут қулаган миноралар сингари парча-парча бўлиб кетди. Кейин шамол туйқус ғазабда қаъридан совуқ уфура бошлади.

Доктор плашига ўраниб олишга мажбур бўлди. Плашининг бир барига қўғирчоқни ўради.

— Тезроқ ҳайданг! Тезроқ! Ўтинаман, тезроқ ҳайданг!

Бирданига ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ докторнинг юрагига ғулғула тушди-ю, извошчини шошира бошлади.

Тун жуда ваҳимали, зим-зиё, жимжит эди. Фақат бир неча деразадан чироқнинг қизғиш шуъласи кўринди, қолган деразаларнинг қопқалари ёпилган эди. Одамлар мудҳиш воқеалар рўй беришини кутардилар.

Бу оқшом жуда кўп нарса ғайритабиий ва шубҳали туюларди. Шунинг учун аҳён-аҳёнда доктор, бу аломат қўғирчоқнинг кўзлари қоронғида иккита чақмоқ тошдек бирдан ярқираб кетса-я, деб ҳатто чўчиб борарди. Шунинг учун у ҳамроҳининг юзига иложи борича қарамасликка ҳаракат қиларди.

«Қандай бемаънилик!— деб ўзига-ўзи таскин берарди у.— Асабларим бузилганга ўхшайди. Бугун ҳам ҳар кунги оқшомлардан бири холос. Фақат кўчада ўткинчилар сийракроқ. Фақат шамол уларнинг сояларини жуда ғалати учиряпти, натижада дуч келган ҳар бир одам қанотсимон сирли плаш кийган ёлланма қотилга ўхшаб кетяпти. Фақат муюлишларга ўрнатилган газ фо-

нуслар қандайдир хира зангори шуъла сочмоқда... Эҳ, тезроқ Уч Бақалоқ Қасрига етиб бора қолсам эди!..»

Қўрқувни даф қиладиган жуда яхши бир восита бор, у ҳам бўлса уйқу. Айниқса, бундай пайтда адёлга бурканиб ухлаш тавсия қилинади. Доктор шу воситадан фойдаланмоқчи бўлди. У шляпасидан адёл ўрнида фойдаланиб, уни кўзларигача бостириб кийди. Шундан кейин юзгача санай бошлади. Лекин бу восита ёрдам бермади. Сўнг доктор кучли таъсир кўрсатувчи бошқа бир воситани ишга солди. У ичида ҳисоблай бошлади:

«Битта фил-у, яна битта фил — иккита фил; иккита фил-у, яна битта фил — учта фил; учта фил-у, яна битта фил — тўртта фил...»

У шу зайлда бир пода филни санаб чиқди. Филлар сони бир юз йигирма учтага етганда, дилдаги фил ҳақиқий филга айланди. Лекин бу филми ё пушти танли полвон Лапитупми — доктор аниқлай олмади, демак, у энди ухлаётган ва туш кўраётган бўлса керак.

Ухлаган пайтда вақт уйғоқ вақтдагидан анча тез ўтади. Хуллас, доктор уйқусида Уч Бақалоқ Қасрига етиб ҳам бориб, яна уларнинг ҳукм чиқаришига мунтазир ҳам бўлиб турарди. Бақалоқларнинг ҳар биттаси доктор қаршисида қўғирчоқнинг қўлидан шундай ушлаб турардики, одатда маймун ўйнатувчи лўли кўк юбка кийган маймуннинг қўлидан шундай ушларди.

Улар докторнинг ҳеч қандай изоҳини эшитишни истамас эдилар.

«Сен буйруқни бажармадинг,— дейишарди улар.— Сен қаттиқ жазога тортиласан. Сен Юлдуз майдони устидан тортилган симдан кўғирчоқ билан юриб ўтишинг керак. Лекин кўзойнагингни еч...»

Доктор шафқат сўрарди. Уни ҳаммадан ҳам қўғирчоқнинг тақдири хавотирлантираётган эди... У бундай дерди:

«Мен-ку, кўникиб қолганман, йиқилишнинг ҳавосини олганман... Агар сим дордан йиқилиб, ҳовузга тушсам, менга ҳеч нима бўлмайди. Йиқилишда тажрибам бор: шаҳар дарвозаси яқинидаги майдонда бутун бошли минора билан бирга қулаганман... Аммо қўғирчоқнинг ҳоли нима кечади, шўрли қўғирчоқ! У йиқилса, тилка-пора бўлиб кетади... Унга раҳмингиз келсин... Ишончим комилки, бу қўғирчоқ эмас, жонли қизалоқ, унинг го-ятда ажиб исми бор, бироқ, мен исмини унутиб қўйиб, ҳеч эслай олмаяпман.

«Иўқ! — деб бақирришарди Бақалоқлар.— Иўқ! Ҳеч кимга раҳм қилмаймиз! Уч Бақалоқнинг буйруғи шу!»

Улар шунчалик қаттиқ бақирришдики, доктор ҳатто уйғониб кетди.

— Уч Бақалоқнинг буйруғи шу! — деб қичқирарди кимдир докторнинг қулоғи остида.

Энди доктор ухламаётган эди. Кимдир унинг ўнгида қичқираётганди. Доктор шляпасини кўтариб, кўзини очди ёки аниқроғи,

кўзойнагини кўтарди ва атрофга назар ташлади. У ухлаб ётганида тун пардаси қуюқлашиб, атроф қоронғилашган эди.

Извош тўхтаб турарди. Уни қора кўланкалар ўраб олган эди: докторнинг тушида шовқин кўтарганлар ҳам шулар экан. Улар қўлларидаги фонусларини силкитишарди. Фонуснинг силкинишидан ҳарёққа катак-катак соялар учарди.

— Нима гап?— деб сўради доктор.— Қаердамиз? Бу одамлар ким?

Қора кўланкалардан бири яқин келиб, қўлидаги фонусни боши барабар кўтарди ва докторнинг юзини ёритди. Фонус чайқаларди. Фонуснинг тепасидаги ҳалқадан ушлаб турган қўл дағал теридан тикилган оғзи кенг қўлқоп кийган эди.

Доктор тушунди: булар гвардиячилар эди.

— Уч Бақалоқнинг буйруғи шу,— деб такрорлади кўланка.

Фонуснинг сарғиш шуъласи кўланкани бўлак-бўлак қилиб кўрсатарди. Унинг бошидаги клеёнка шляпа қоронғида худди темирдан ясалганга ўхшаб ялтирарди.

— Саройга бир чақирим масофа қолди, бундан нарига ўтишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Бу буйруқ бугун чиқди. Шаҳар нотинч. Бундан буёғига ўтиш мумкин эмас.

— Лекин мен албатта саройга боришим шарт.

Докторнинг жаҳли чиқа бошлади.

Гвардиячи қатъий оҳангда деди:

— Мен соқчилар бошлиғи капитан Цереп бўламан. Сизни бир қадам ҳам олдинга ўтказмайман. Бур орқага!— деб қичқирди у аравакашга фонусини силкитиб.

Докторнинг хунуби оша бошлади. Шундай бўлса ҳам, ўзининг кимлигини ва нима мақсадда саройга кетаётганини баён қилса, дарҳол ўтказиб юборишларига ҳеч шубҳа қилмас эди.

— Мен доктор Гаспар Арнери бўламан,— деди у.

Унинг бу гапини эшитиб, соқчилар хохолаб кулиб юборишди. Чор атрофда фонуслар лик-лик силкина бошлади.

— Гражданин, бундай нотинч пайтда, шундай бемаҳалда сиз билан ҳазиллашишга имконимиз йўқ,— деди соқчилар бошлиғи.

— Такрор айтаман сизга: мен доктор Гаспар Арнери бўламан.

Соқчилар бошлиғининг аччиғи чиқиб кетди. У шамширини шарақлатиб туриб, дона-дона гапирди:

— Сиз саройга кириш мақсадида ўзга одамнинг номини ўзлаштиргансиз. Доктор Гаспар Арнери ярим кечада тентираб юрмайди. Бугунги кунда-ю, сираям. Ҳозир у жуда муҳим иш билан банд: валиаҳд Туттининг қўғирчоғини тирилтириш билан овора. Сизни бўлса, ёлғончи сифатида қамоққа оламан.

— Нима?!— Докторнинг бирдан қаҳри қайнаб кетди.

«Нима?! Ҳали у менинг гапимга ишонмаяптими? Яхши. Хозир мен унга қўғирчоқни рўпара қиламан!»

Доктор қўғирчоқ томонга қўлини чўзди-ю, бирдан...

Қўғирчоқ жойида йўқ эди. Докторнинг кўзи уйқуга кетган пайтда қўғирчоқ извошдан тушиб қолган экан.

Докторни совуқ тер босди.

«Балки бу тушимдир» — деган хаёл лип этиб ўтди кўнглидан. Афсуски, бу ўнги эди.

— Хўш! — деб тўнғиллади соқчилар бошлиғи тишларини гижирлатиб ва фонус ушлаган бармоқларини ўйнатиб. — Қорангизни ўчиринг! Мен сизни қўйиб юбораман, сассиқ чол билан овора бўлишга вақтим йўқ... Йўқол!

Буйруққа итоат этишга тўғри келди. Аравакаш отни орқага бурди. Извош гижирлади, от пишқирди, темир фонуслар охирги марта липиллади ва бечора доктор орқасига қайтди.

Бу аламга чидай олмаган доктор йиғлаб юборди. Унга шундай қўпол муомала қилишди, уни «сассиқ чол» деб аташди, энг ёмони — у валиахд Туттининг қўғирчоғини йўқотиб қўйган эди!

«Бундан чиқди, мен чинданам эс-хушимни йўқотиб қўйибманда».

Доктор йиғларди. Кўзойнаги терлаб кетганидан кўзи ҳеч нимаи кўрмасди. У боши билан ёстиққа бурканиб олгиси келди. Бу аснода аравакаш отни чоптириб борарди. Доктор ўн минутча қайғуга ботиб ўтирди. Лекин бир оздан сўнг яна аввалгидек фикр юритиш қобилиятига эга бўлди.

«Мен ҳали қўғирчоқни топиб олишим ҳам мумкин, — деб ўйларди у. — Бу кеча кўчада одам сийрак. Бу ерларда доим ҳам шунақа одам кам бўлади. Балки шу вақт ичида бу ердан ҳеч ким ўтмагандир...»

У аравакашга отни одимлаб юритишни ва йўлни диққат билан кўздан кечиришни буюрди.

— Хўш, қалай? Ерда бирон нарса кўрдингми? — деб сўрарди у дам-бадам.

— Ҳеч нима кўринмаяпти. Ҳеч нима йўқ, — деб жавоб қиларди извошчи.

Извошчи йўл-йўлакай учраган мутлақо нокерак, аҳамиятсиз топилмаларни ном-баном айтиб борарди:

— Бочкача.

— Йўқ... уямас...

— Яхши бир каттакон кўзгу.

— Йўқ.

— Йиртиқ ботинка.

— Йўқ, — деб тобора паст овоз билан жавоб қайтарарди доктор.

Извошчи астойдил тиришқоқлик билан йўлни кузатиб борарди. Йўлга тикилавериш кўзлари толиб кетди. У қоронғида шундай яхши кўрар эдики, уни извошчи эмас, океан кемасининг капитани деса бўларди.

— Қўғирчоқ-чи, қўғирчоқ кўзингизга ташланмаяптими? Пуштиранг кўйлакли қўғирчоқ!

— Қўғирчоқ йўқ, — дерди извошчи дўриллаган маънос овоз билан.

— Бундан чиқди, уни кимдир топиб олган, ортиқ қидиришдан маъни йўқ... Мана шу ерга келганда ухлаб кетган эдим... Ушанда қўғирчоқ ёнимда эди... Оҳ!..

Докторнинг яна хўрлиги келди.

Извошчи унинг дардига шерик бўлмоқчидай бир неча марта хўрсиниб қўйди.

— Энди нима қиламиз?

— Оҳ, ўзим ҳам ҳайронман... Ўзим ҳам ҳайронман...— деди бошини қўлларига қўйиб ўтирган доктор, бу оғир ғамдан ва извошнинг силкинишидан боши сарак-сарак қилиб силкиниб бораркан.— Мен биламан,— деди у.— Ҳа-я, эсим курсин... ростданам... Илгарироқ эсимга келмаганини қаранг-а! Қўғирчоқ қочиб кетган... Мен ухлаб қолганимда у қочиб кетган. Тушунарли. У тирик бўлган. Мен буни бир қарашдаёқ пайқаган эдим. Лекин, бари бир, бу билан менинг Уч Бақалоқ олдидаги гуноҳим камаймайди...

Шу маҳал қорни таталаётганини сеза бошлади. У бир оз жим қолди, сўнг тантанали оҳангда деди:

— Мен бугун тушлик қилмаган эдим. Мени энг яқин трактир¹га олиб боринг.

Қорнининг очгани докторга бир оз таскин берди.

Улар қоп-қоронғи кўчаларни яна анча вақтгача кезиб юришди. Ҳамма трактирларнинг хўжайинлари аллақачон эшикларини беркитиб олишган эди. Бу кеча шаҳардаги бақалоқларнинг ҳаммаси ҳам жуда ҳаяжонли дамларни бошларидан кечирардилар.

Улар дарвозаларига танба устига танба қўйиб, эшикларини ичкаридан шкаф-у, жовонлар билан тўсиб, ғов қилиб қўйгандилар. Деразаларини партўшаклар ва олачипор ёстиқлар билан тўсиб қўйгандилар. Улар уйғоқ эдилар. Бақалоқроқ ва бойроқ одамларнинг ҳаммаси бугун кечаси ҳужум бўлишини кутиб ўтирардилар. Ҳовлиларидаги қопагон итларини ҳушёрроқ ва яна ҳам қопагонроқ бўлсин, деб эрталабдан буён боқмаган эдилар. Бу кеча бойлар, Бақалоқлар учун қўрқинчли тун эди. Улар ҳали-замон халқнинг яна бош кўтариб чиқишига ишонардилар. Бир нечта гвардиячининг Уч Бақалоққа сотқинлик қилиб, валиаҳд Туттининг қўғирчоғини тилка-пора қилгани ва саройдан чиқиб кетгани ҳақидаги миш-мишлар бир зумда бутун шаҳарга овоза бўлди. Бу воқеа барча боёнлар ва мечкайларни қаттиқ ҳаяжонга солиб қўйган эди.

— Падарига лаънат!— деб хуноблари ошарди уларнинг.— Биз энди гвардиячиларга ҳам ишона олмаймиз. Кеча улар халқ қўзғолонини бостиришган эди, бугун бўлса, замбаракларини бизнинг уйлариимизга тўғрилашпти.

Доктор бирон ерда тамадди қилиб, ҳордиқ чиқара олишидан бутунлай умидини узди. Теварак-атрофда қилт этган жонзод кўринмасди.

¹ Трактир — жўнгина ресторан.

— Наҳот уйга боришимга тўғри келса? — деди зорланиб доктор. — Ахир уйим бу ердан жуда узоқ-ку... Етиб боргунимча очимдан ўлиб қоламан.

Шу маҳал бирдан димоғига қовурилаётган гўшт ҳиди кирди. Ҳа, пиёздоғнинг хушбўй ҳиди эди бу: қўй гўшти пиёз билан қовурилаётган бўлса керак. Худди шу маҳал извошчи ҳам сал нарироқда чироқ шуъласини кўриб қолди. Шуъланинг ингичка чизғи шамолда чайқаларди.

Бу нима бўлди экан?

— Трактир бўлса яхши эди! — деди доктор руҳи тетиклашиб.

Улар яқинроқ боришди.

Лекин бу чироқ кўринган жой асло трактир эмас экан.

Бир нечта кулбалардан сал нарироқдаги бўм-бўш майдонда ғилдирақларга ўрнатилган бир уй турарди.

Чироқнинг ингичка шуъласи бу уйнинг зич ёпилмаган эшигидан тушаётган экан.

Извошчи извошдан тушиб, ўша уйга яқинроқ борди. Доктор юз берган фалокатни ҳам унутиб, қовурилаётган гўшт ҳидидан ҳузур қиларди. У кўзларини юмганча, бурни билан пишиллаб, ҳуштак чалиб нафас оларди.

— Биринчидан, мен кучукдан кўрқаман! — деб қичқирди извошчи қоронғи зулмат ичида. — Иккинчидан, бу ерда қандайдир зина бор экан.

Лекин ҳаммаси яхшилик билан тугади. Извошчи зина пиллапоясидан кўтарилиб, эшикни тақиллатди.

— Ким у? — деган овоз эшитилди ичкаридан.

Бояғи ингичка чироқ шуъласи кенгайиб, катта квадрат ҳосил қилди. Эшик очилган эди. Остонада бир одам пайдо бўлди. Бу ҳувиллаган ва қоп-қоронғи майдонда ёлғиз шу очиқ эшикдан чарақлаб ёруғ тушиб турарди, эшикни очган одам бу ёруғлик фонидан худди қора қоғоздан қирқиб ясалгандек ясси бўлиб туюлди.

Докторнинг ўрнига извошчи жавоб берди:

— Бу доктор Гаспар Арнери. Ўзларингиз кимсизлар? Бу аравага ўрнатилган уй кимники?

— Бу Бризак амакининг сайёр томошахонаси бўлади, — деб жавоб қилди остонада турган қора соя. У нимадандир суюнгани учун тўлқинланиб кетиб, қўлларини силкиди, — марҳамат, жаноблар, ичкарига киришлар! Доктор Гаспар Арнери, Бризак амакининг сайёр томошахонасига ташриф буюрганидан бошимиз осмонга етди.

Фалокат ариди! Тунги саргардонлик тугади! Яшасин Бризак амакининг сайёр томошахонаси!

Доктор ҳам, извошчи ҳам, унинг оти ҳам ўзларига бошпана топдилар, энди улар ҳам овқатланишлари, ҳам ҳордиқ чиқаришлари мумкин эди. Аравага ўрнатилган бу уй меҳмондўст хонадон экан. Бу уйда Бризак амакининг сайёр труппаси яшарди.

Бу номни ким эшитмаган дейсиз? Бризак амакининг сайёр томошахонасини ким билмайди? Бу томошахона байрам кунла-

рида, ярмарка пайтларида, хуллас, йил — ўн икки ой бозор майдонларида томоша кўрсатиб келади. Бу труппада зўр-зўр мохир артистлар бор эди-да! Улар кўрсатган томошалар росаям қизиқарли бўларди! Энг муҳими, бу томошахона артистлари сафида дорбоз Тибул ҳам ўйин кўрсатарди.

У мамлакатнинг энг яхши дорбози деган шуҳратга сазовор бўлганини биламиз. Биз унинг Юлдуз майдонида кўрсатган маҳоратига шоҳид бўлган эдик: у гвардиячиларнинг ўқ ёмғири остида жудаям хатарли баландликда сим устидан юриб ўтган эди.

Тибул бозор майдонида ўйин кўрсатган пайтларида ёшу қари томошабинларнинг қафтларида қанчадан-қанча қадоқлар пайдо бўларди! Унга баққоллар ҳам, тиланчи кампирлар ҳам, мактаб болалари ҳам, солдатлар ҳам — ҳамма-ҳамма астойдил чапак чалишарди. Аммо-лекин, энди баққоллару олифталар бир вақтлар Тибулдан завқланганлари учун афсуслана бошлаган эдилар: «Биз уни олқишлаб қарсак чалган эдик, у бўлса, бизларга қарши жанг қиляпти!» — дейишарди улар.

Бризак амакининг сайёр томошахонаси ҳувиллаб турипти: гимнаст Тибул кетиб қолган эди.

Доктор Гаспар Тибулга нима бўлгани ҳақида бу ерда лом-мим демади. У, шунингдек, валиаҳд Туттининг қўғирчоғи ҳақида ҳам гап очмади.

Хўш, доктор бу сайёр томошахонанинг, яъни аравага ўрнатилган уйнинг ичида нималарни кўрди?

Уни гардиши оч-қизил учбурчаклар билан бўялган ва заррин сим тўр билан қопланган каттакон туркча дўмбирага ўтқизишди. Худди вагонга ўхшатиб қурилган уй пардалар билан бир неча хоналарга бўлинган эди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолган. Шунинг учун бу сайёр томошахона аҳли ҳозир уйқуда эди. Эшикни очиб, қора сояни эслатган одам кекса масхарабознинг ўзи эди. Унинг исми Август. Бу кеча у навбатчилик қилаётган эди. Доктор бу томошахонага яқинлашганида Август ўзи учун кечлик овқат пишираётган эди. Чинданам у қўй гўштини пиёз билан қовураётган экан.

Доктор дўмбира устида ўтириб, бутун хонани кўздан кечира бошлади. Қути устида лампамой чироқ ёниб турарди. Деворларда оқ ва пушти рангли юпқа қоғоз тортилган гардишлар, металл бандлари ялтироқ, узун олачипор қамчилар, ҳаммаёғига зар тугмачалар қадалган гуллар, юлдузлар, ранг-баранг латталар тикилган кийимлар осилиб турарди. Деворга ҳар турли ниқоблар илинган эди. Баъзи ниқобларнинг шоҳлари бор эди; баъзиларининг бурни учи қайрилган шиппакини эслатарди; баъзиларининг оғзи қулоғигача борган. Битта ниқобнинг қулоқлари жудаям катта эди. Энг қизиғи шундаки, қулоқлар одам қулоғи эди-ю, лекин жудаям каттакон.

Бурчакда қафас ичида аллақандай кичкинагина бир хайвон ётарди. Бир томондаги девор тагида узун ёғоч стол турипти. Бу

стол тепасида кўзгулар осилган. Улар ўн дона. Ҳар қайси кўз олдида шам турар, шамлар столга ўз мойи билан ёпиштириб қўйилганди. Шамлар ҳозир ўчиқ. Столда қутичалар, мўйқаламлар, бўёқлар, момиклар, париклар сочилиб ётар, пуштиранг упа, ҳар турли бўёқларнинг қолдиғи қотиб ётарди.

— Бугун биз гвардиячилар таъқибидан қочдик,— деб гап бошлади масхарабоз.— Биласизми, гимнаст Тибул бизнинг актёримиз эди. Гвардиячилар бизни қўлга олмоқчи бўлишди: чунки улар, Тибулни яшириб қўйишган деб, шубҳаланишяпти биздан.

Кекса масхарабоз жуда ғамгин кўринарди.

— Лекин гимнаст Тибулнинг қаердалигини ўзимиз ҳам билмаймиз. Уни ўлдиришган ё бўлмаса, темир қафасга қамаб қўйишган бўлишса керак.

Масхарабоз оғир хўрсинар ва оппоқ сочли бошини сарак-сарак қиларди. Қафасда ётган ҳайвон мушукникига ўхшаган кўзларини докторга тикиб ётарди.

— Афсуски, сиз уйимизга жуда кеч ташриф буюрдингиз,— деди масхарабоз.— Биз сизни жудаям яхши кўрамиз. Сиз бизга тасалли бериб, кўнглимизни юпатсангиз бўларди. Биламиз, сиз ғарибларнинг, камбағал халқнинг дўстисиз. Мен сизга бир воқеани эслатмоқчиман. Бир кун биз Буқа Жигари бозорида томоша кўрсатаётган эдик. Бу ўтган йили баҳор палласида бўлган эди. Менинг қизалоғим қўшиқ айтаётган эди...

— Ҳа, ҳа...— деб хотирлай бошлади доктор. Бирдан уни ажиб бир ҳаяжон чулғаб олди.

— Эсингиздами? Ушанда сиз ҳам бозорда эдингиз. Сиз ҳам спектаклимизни томоша қилаётган эдингиз. Менинг қизалоғим, қорни катта бойнинг ошқозонига тушгандан кўра, куйиб кетишни афзал кўрган сомса ҳақида қўшиқ айтган эди...

— Ҳа, ҳа... эсимда... Хўш!

— Бир бойвучча кампир бу қўшиқни эшитиб, қаттиқ ранжиди. У ўзининг бурундор хизматчиларига қизалоғимнинг қулоғини бураб қўйишни буюрди.

— Ҳа, эсимда.. Мен ўртага тушган эдим. Хизматкорларни ҳайдаб юборган эдим. Хоним мени таниб, кейин уялиб кетган эди. Тўғрими?

— Ҳа. Кейин сиз жўнаб кетдингиз, ўшанда қизалоғим, агар бойвучча кампирнинг хизматкорлари қулоғимни бурашганида борми, ортиқ бу дунёда яшай олмаган бўлар эдим, девди... Уни сиз ўлимдан қутқариб қолдингиз. Қизалоғим бу яхшилигингизни ҳеч қачон унутмайди!

— Ҳозир қаерда ўша қизалоғингиз?— деб сўради доктор, у жудаям қаттиқ ҳаяжонлана бошлаган эди.

Шунда кекса масхарабоз мато парда олдига бориб, қизини чақирди.

У жуда аломат исмни атади, гўё очилиши қийин доира шаклидаги кичкинагина тахта қутичани очгандай, икки бўғинлигина сўз талаффуз этди:

Суок!

Орадан бир неча лаҳза ўтди. Кейин парда кўтарилиб, пахмоқ сочли бошини хиёлгина эгиб бир қизча мўралади. У қўйқўзларини докторга диққат билан тикиб, хиёл пастдан юқорига муғамбирона боқиб турарди.

Доктор бошини кўтариб қаради-ю, ҳанг-манг бўлиб қолди: бу валиаҳд Туттининг қўғирчоғи эди!

УЧИНЧИ ҚИСМ

СУОК

VIII боб

Кичик артистканинг мушкул роли

Ҳа, бу ўша эди!

Лекин, жин ургур, қаёқдан пайдо бўлиб қолди бу ерда? Нима бало, мўъжизами? Ие, нимаси мўъжиза бўларкан? Доктор Гаспар мўъжизанинг йўқ нарса эканлигини яхши биларди. Бу — шунчаки кўзбўямачилик, деган қарорга келди у ниҳоят. Қўғирчоқ аслида тирик бўлган — у доктор извошда беҳосдан ухлаб қолганида, қулоқсиз қизларга ўхшаб қочиб кетган.

— Одобданмас бунақа қилиш! Сиз хушомадгўйлик қилиб қанча жилмайманг, бари бир, бу билан айбингизни юмшатомайсиз,— деди доктор жиддий оҳангда.— Кўрдингизми, тақдир сиздан ўч олди. Мана, мен сизни, бари бир топиб олдим, топганимдаям, мутлақо хаёлимга келмаган жойдан топиб олдим.

Бу гапдан қўғирчоқ ҳанг-манг бўлиб, бақрайиб қолди. Кейин, кичкина қуён боласига ўхшаб кўзларини пирпирата бошлади ва худди меров одамдек масхарабоз Август томонга қаради. Август хўрсиниб қўйди.

— Сиз кимсиз ўзи, очиқ гапиринг?

Доктор имкони борича баджаҳдроқ овоз чиқарди. Лекин қўғирчоқ шунақаям истараси иссиқ эдики, ундан сираям аччиғланиб бўлмас эди.

— Ана, кўрдингизми!— деди қўғирчоқ,— сиз мени эсингиздан чиқариб қўйибсиз. Мен Суокман.

— Су-ок...— дея такрорлади доктор.— Ахир сиз валиаҳд Туттининг қўғирчоғисиз-ку!

— Қанақа қўғирчоқ яна? Мен оддий бир қиз боламан...

— Нима?.. Сиз кўзбўямачилик қиляпсиз!

Қўғирчоқ парда орқасидан чиқди. Чироқ уни энди бошдан-оёк ёритиб турарди. Қиз сочлари ҳурпайган бошини елкалари ичига олиб, жилмайиб турарди. Унинг сочи майда қушларнинг кулранг патлари рангида эди.

Қафас ичида ётган, туклари ҳурпайган бояги ҳайвон қўғирчоққа жудаям диққат билан тикиларди.

Доктор Гаспар тамомила эсанкираб қолган эди. Яна бир оз вақтдан кейин китобхон барча сирни билиб олади. Лекин ҳозир биз китобхонни жудаям муҳим бир вазият ҳақида огоҳлантириб қўймоқчимизки, бу вазият доктор Гаспар Арнерининг синчков назаридан четда қолган эди. Киши каттиқ ҳаяжонланган пайтларида, агар катталар таъбири билан айтсак, шундоққина бурни остидаги нарсиям пайқамас экан.

Мана сизга ўша вазият: қўғирчоқнинг қиёфаси ҳозир бу ерда, сайёр театр аравасида аввалги қиёфасидан мутлақо бошқача эди.

Унинг қўйкўзлари ҳозир шўх чақнарди. У жиддий ва сергак кўринарди, айни пайтда, аввалги маъюслигидан асар ҳам қолмаган эди. Аксинча, сиз уни кўрганингизда, ўзини сипо қилиб кўрсатишга уринувчи тўполончи қиз, деб ўйлардингиз.

Энди бугўғини эшитинг. Бу қўғирчоқнинг аввалги хушбичим пуштиранг шоҳи қўйлаги, заррин гуллар, тўр ҳошиялар, пистонлар билан безатилган кийим-бошлари қаёққа ғойиб бўлибди — ахир ундай афсонавий кийим-бошни кийган ҳар қандай қизча малика даражасига етмаган тақдирда ҳам, ҳар ҳолда арчага безак бўлишга арзирди-ку! Лекин сиз бу қўғирчоқни ҳозир ғарибона кийинган деб фараз қилинг. Унинг эғнида ҳаворанг ёқали матросча блузка, оёғидаги анча эскирган туфлиси кулранг тусга кирган ва энди оқариши мушкул эди. У сарпойчанг эди. Мана шу одми кийимлар қўғирчоқнинг ҳусини йўқотган бўлса керак, деб ўйламанг асло. Аксинча, бу кийими унинг ўзига жудаям ярашган эди. Шунақа жулдурвоқи қизлар бўлади: аввалига унга қайрилиб ҳам қарагинг келмайди, кейинчалик, диққат билан яхшилаб тикилиб қараганингдан кейин эса, мана шунақа жулдурвоқи қиз ҳатто маликадан ҳам афзалроқ эканлигига иқроп бўласан; айниқса, маликаларнинг қурбақага ё қурбақанинг маликага айланиб туришини билганингдан кейин.

Лекин энг муҳим гап буёқда: эсингизда бўлса, валиаҳд Туттининг қўғирчоғи кўксида даҳшатли жароҳатлар бор эди. Энди бўлса, улар ғойиб бўлибди.

Бирам соғлом, ҳушчақчақ бўлибдики, аста қўяверасиз.

Лекин доктор Гаспар бу ўзгаришларнинг биронтасини ҳам пайқамади. Эҳтимол у яна бир дақиқадан кейин ҳамма гапни фаҳмлаб олган бўлармиди, афсуски, худди шу кейинги дақиқада кимдир эшикни тақиллатиб қолса бўладими. Ана шунда иш яна беш баттар чалкашиб кетди. Сайёр театр аравасига негр кириб келди.

Қўғирчоқ чинқириб юборди. Қафас, ичидаги жонивор — мушук эмас, балки қандайдир нотаниш ҳайвон — пишқириб қўйди.

Негрнинг кимлигини сиз билан биз энди яхши биламиз. Буни доктор Гаспар ҳам биларди, чунки унинг ўзи одатдаги оқ танли Тибулни негрга айлантириб қўйганди. Бироқ бу сирдан бошқа ҳеч кимнинг хабари йўқ эди.

Улар саросимага тушиб, беш минутча эсанкираб туриб қолишди. Негр ўзини жудаям беадаб тутди. У қўғирчоқнинг икки қўлтиғи тагидан олиб, баландга кўтарди ва унинг юзидан, бурнидан тўхтовсиз ўпаверди, қолбуки қўғирчоқ бурун ва юзини шу қадар жадаллик билан негрдан олиб қошишга ҳаракат қилардики, уни ўпмоқчи бўлган негрни ип учига боғланган олмани тишламоқчи бўлган одамга қиёс қилиш мумкин эди.

Кекса Август кўзларини чирт юмиб олди ва қўрқувдан довдираб қолиб, жиноятчининг бошини кундага қўйиб чопсаммикин ё тирик каламушни тузламай ейишга мажбур қилсаммикин, деган жумбоқни ҳал қилаётган хитой императорига ўхшаб чайқалиб ўтираверди.

Қўғирчоқнинг оёғидаги туфли учиб бориб чироққа тегди. Чироқ ағдарилиб тушди ва лип-лип қилиб сўнди. Ҳаммаёқ қоп-қоронғи бўлиб қолди. Бу ерни қоплаган даҳшатнинг ниҳояси йўқ эди. Шунда ҳамма ғира-шира тонг ота бошлаганини кўрди. Девор тирқишлари оқариб кўрина бошлаган эди.

— Ана, тонг ҳам отди,— деди доктор Гаспар,— мен ҳозир Уч Бақалоқ саройига валиаҳд Туттининг қўғирчоғини олиб боришим керак.

Негр эшикни итариб очди. Кўчадаги ғира-шира ёруғлиқ ичкарини ҳам хиёл ёритди. Масхарабоз бояги-боягидай ўтирар, унинг кўзлари ҳамон юмуқ эди. Қўғирчоқ эса, парда орқасига яширинган эди.

Доктор Гаспар Тибулга аҳволни шоша-пиша тушунтирди. У валиаҳд Туттининг қўғирчоғи ҳақидаги ҳамма гапни, унинг аввалига қандай ғойиб бўлганини, кейин эса, мана шу сайёр театр аравасида, докторнинг бахтига, яна соғ-саломат топилгани тўғрисида муфассал сўзлаб берди.

Лекин бу гапларни парда орқасида туриб эшитаётган қўғирчоқ ҳеч нимага тушунмасди.

«Бу чол негрни Тибул деб чақиряпти,— деб ҳайрон бўларди қўғирчоқ.— Ахир у қанақасига Тибул бўлсин? Қўрқинчли негрку! Тибул қоратанли эмас, у чиройли, оппоқ...»

Шунда у парда орқасидан бир кўзи билан мўралай бошлади. Негр қизил иштонининг чўнтагидан чўзинчоқ бир шиша олди, унинг қопқоғини очган эди, шишадан худди чумчуқниккига ўхшаш чирқиллаган овоз чиқди, кейин у мана шу шишадан ўз устига қандайдир суюқлик қуя бошлади. Бир зумдан кейин мўъжиза содир бўлди. Негр оқарди-да, чиройли йигит бўлиб қолди. Энди ҳеч қандай шубҳа қолмаган эди. Бу Тибул эди!

— Урра!— деб чинқириб юборди қўғирчоқ ва парда орқасидан отилиб чиқиб, тўғри Тибулнинг бўйнига осилиб олди.

Ҳеч нимани кўрмаган масхарабоз, қандайдир жуда даҳшатли воқеа юз берди, деб ўйлаб, ўзи ўтирган еридан йиқилиб тушди-да, қимир этмай ётаверди. Тибул уни иштонидан тортиб, ўрнидан турғазди.

Энди қўғирчоқ Тибулни ўз ихтиёри билан ўпа бошлаган эди.

— Вой, қандай яхши!— дерди у суюнганидан терисига сиғмай.— Қандай қилиб қоп-қора бўлиб олган эдингиз? Мен сизни танимадим.

— Суок!— деди Тибул жиддий оҳангда.

Суок шу заҳоти Тибулнинг кенг кўксидан сакраб тушди ва унинг рўпарасида худди интизомли солдатдек қаддини адл тутиб турди.

— Нима?— деб сўради Суок худди мактаб ўқувчисидек, Тибул қўлини унинг пахмоқ сочли бошига қўйди. Суок бахтиёр қўйкўзларини пастдан унга тикди.

— Доктор Гаспарнинг айтганларини эшитдингми?

— Ҳа, Уч Бақалоқ унга валиаҳд Туттининг қўғирчоғини тузатишни буюришипти. Докторнинг айтишича, ўша қўғирчоқ извошдан қочиб кетганмиш. У мени — ўша қўғирчоқ деб ўйлаяпти.

— Доктор Гаспар янглишяпти,— деди Тибул.— Доктор Гаспар, бу қўғирчоқ эмас, менинг гапимга ишонаверинг. Бу менинг кичкина дўстим, бу қизча — раққоса Суок, цирк томошаларимизда менинг содиқ дўстим.

— Тўғри!— деб суюниб кетди қўғирчоқ.— Биз ахир улар билан неча-неча марталаб сим дор устида юрганмиз.

Тибул уни ўзининг содиқ дўсти, деб атагани учун қизча жудаям хурсанд бўлиб кетган эди.

— Акажон!— деб пичирлади у ва юзини Тибулнинг қўлига суйкаб эркаланди.

— Нима?— деб қайта сўради доктор.— Наҳотки бу тирик қизча бўлса, Суок деб айтдингизми?.. Ҳа! Ҳа! Гапингиз тўғри! Мен энди аниқ кўриб турибман. Эсимга тушяпти. Ахир мен бу қизчани кунлардан бир кун ўз кўзим билан кўрганман. Ҳа... Ҳа... Ахир бу қизчани калтаклашмоқчи бўлган бир кампирнинг хизматкорларидан қутқариб қолган эдим-ку!

Шу гапларни айтиб, доктор ҳатто кафтини кафтига уриб қўйди.

— Ха-ха-ха! Ҳа-да, албатта. Валиаҳд Туттининг қўғирчоғи шунинг учун ҳам менга жуда танишдек кўринган экан. Бу энди ўта антиқа ўхшашлик ёки фан тили билан айтганда феномен.¹

Ҳамма нарса ойдинлашиб, одамларнинг кўнгли жойига тушди.

Тонг анча ёришиб қолган эди. Уй орқасида хўроз худди инграгандай қичқирди.

Шу пайт доктор яна ғамга толди.

— Ҳа, бу ҳаммаси яхшику-я. Лекин валиаҳд Туттининг қўғирчоғи қўлимда йўқ, бу демак, қўғирчоқни йўқотиб қўйганим рост...

— Демак, у қўғирчоқни сизлар топгансизлар,— деди Тибул қизчани бағрига боса туриб.

— Н-га э-н-ди?

¹ Феномен — ҳаётда жуда кам учрайдиган, фавқулудда ҳодиса.

- Шунинг учунки... Гапимга тушунгандирсан-а, Суок?
- Тушунгандайман,— оҳиста жавоб қилди Суок.
- Розимисан? — деб сўради Тибул.
- Албатта,— деди қўғирчоқ ва жилмайиб қўйди.

Доктор ҳеч нарсага тушунмай турарди.

— Якшанба кунлари оломон олдида томоша кўрсатган пайтларимизда сенга нима деб айтардим, эсингдами? Сен олачиפור кўприкча устида турардинг. Мен: «Алле!» — дердим, шунда сен сим дор устидан юриб, мен томон кела бошлардинг. Мен сени дорнинг ўрта белида одамлардан жудаям баландда кутиб турардим. Мен бир тиззамни сенга тутиб, яна: «Алле!» — дердим, сен бўлсанг, тиззамга оёқ қўйиб чиқиб, ундан елкамга кўтарилардинг... Сен қўрқармидинг ўшанда?

— Йўқ. Сиз менга: «Алле!» — дердингиз, демак, мен хотиржам бўлишим ва ҳеч нимадан қўрқмаслигим керак эди.

— Шундай қилиб,— деди Тибул,— мен энди ҳам сенга: «Алле!» — дейман. Сен қўғирчоқ бўласан.

— Мен қўғирчоқ бўламан.

— Суок қўғирчоқ бўладими? — деб сўради доктор Гаспар.— Буни қандай тушуниш керак?

Уйлайманки, китобхон, сиз бунга тушунган бўлсангиз керак! Сиз доктор Гаспарчалик қаттиқ ҳаяжонланмагансиз ва ҳайратланмагансиз, шунинг учун, унга нисбатан хотиржамроқсиз ва бўлаётган воқеанинг тезроқ фаҳмига етасиз.

Узингиз ўйлаб кўринг: доктор шунча маҳалдан бери дурустгина ухлаб олмаган эди. Лекин, унинг жисман бақувват эканлигига шундоқ ҳам ажабланмай иложимиз йўқ.

Хўроз иккинчи марта қичқириб улгурмасдан, ҳамма гап келишиб олинган эди. Тибул қилинадиган ишнинг батафсил режасини тузиб чиқди.

— Сен, Суок, артисткасан. Уйлайманки, ҳали ёш бўлишингга қарамай, ёмон артистка эмассан. Баҳорда бизнинг сайёр театримизда «Аҳмоқ қирол» деган пантомимо¹ қўйганимизда сен Олтин Косов ролини жуда яхши ижро этган эдинг. Кейин балет томошасида сен кўчирма суратни тасвирлагандинг, яна тегирмончининг чойнакка айланиб қолишини ҳам жуда усталик билан тасвирлаган эдинг. Сен ҳаммадан яхшироқ рақсга тушасан, энг яхши ашулачисан, бунинг устига, фаросатинг ҳам жуда ўткир, энг муҳими — сен довюрак ва идрокли қизчасан.

Бахтиёр Суок қизариб кетди. У бу мақтовлардан ўнғайсизлана бошлади.

— Қисқаси, сен валиаҳд Туттининг қўғирчоғи ролини ижро этишинг керак бўлади.

¹ Пантомимо — имо-ишора ва ҳаракат билан намоийш қилинадиган сўзсиз томоша.

Суок суюнганидан чапак чалиб юборди ва ҳаммани: «Тибулни ҳам, кекса Августни ҳам, доктор Гаспарни ҳам бир-бир ўпиб чиқди.

— Шошилма, — деб гапида давом этди Тибул, — бу ҳали ҳаммаси эмас. Ўзинг биласан: қуролсоз Просперо Уч Бақалоқ Қасрида темир қафасда ётипти. Сен уни қутқаришинг керак бўлади.

— Қафасни очаманми?

— Ҳа. Мен бир сирни биламан, бу сир Просперонинг саройдан қочиб чиқиб кетишига имкон беради.

— Сир?

— Ҳа. У ерда ер ости йўли бор.

Шунда Тибул шарфуруш амаки ҳақида бир бошдан гапириб берди.

— Бу ер ости йўли аллақандай кастрюлдан бошланар экан — сарой ошхонасидан бошланса ажаб эмас. Сен шу йўлни топасан.

— Хўп.

Ҳали офтоб чиққанича йўқ эди, лекин қушлар аллақачон уйғонган, сайёр театрнинг очиқ эшигидан кўриниб турган майсазордаги кўкатлар ям-яшил ранга кирган эди.

Кун ёришиши билан қафас ичида ётган сирли ҳайвон оддий бир тулки бўлиб чиқди.

— Вақтни ўтказмайлик! Ҳали олис йўл босингиз керак. Доктор Гаспар эса:

— Энди сиз ўз кўйлақларингиз орасидан энг чиройлигини танлашингиз керак бўлади, — деди...

Суок ўзининг ҳамма кийим-бошларини кўтариб кирди. Улар жуда ҳам башанг кийимлар эди, чунки кийимларнинг ҳаммасини Суокнинг ўзи тиккан эди. Барча истезодли артисткаларга ўхшаб Суок ҳам ўткир дидли қиз эди.

Доктор Гаспар ранг-баранг кийимлар уюмини узоқ вақт титди.

— Ҳай, дуруст, — деди у ниҳоят, — менимча, мана бу кўйлақ маъқул тушади. Майиб қилинган қўғирчоқнинг кўйлагидан сира қолишмайди. Қани, кийиб кўринг-чи!

Суок кийинди. У сайёр театрнинг қоқ ўртасида, энди бош кўтариб чиқаётган қуёш шуъласида шунақанги башанг бўлиб кўриндики, дунёда биронта ҳам қиз ҳатто ўзининг туғилган кунда ҳам бунчалик гўзал бўла олмас эди. Кўйлақ пуштиранг эди. Суок бирон ҳаракат қилгудек бўлса, кўйлаги қилпираб, гўё олтин ёмғир ёғаётгандай бўлиб туюларди. Кўйлақ ялтирар, шитирлар ва хушбўй ис таратарди.

— Мен гайёрман, — деди Суок.

Хайрлашув атиги бир дақиқа давом этди. Циркда томоша кўрсатувчи одамлар кўзёши тўкишни ёқтирмайдилар. Чунки улар муттасил ўлим хавфи остида яшайдилар. Ундан ташқари, Суокнинг эгнидаги кўйлақни ғижимлаб қўймаслик учун ҳам унчалик маҳкам қучоқлашиб хайрлашиб бўлмас эди.

— Тезроқ эсон-омон қайтиб кел! — деди кекса Август ва оғир хўрсиниб қўйди.

— Мен бўлсам, ишчи маҳаллаларига бораман. Биз ўз кучларимизни сарҳисоб қилишимиз керак. Мени ишчилар кутишяпти. Улар менинг тирик ва озодликда эканлигимни эшитишди.

Тибул шу гапни айтиб бўлиб, плашига ўранди, айвони кенг шляпасини бостириб кийди, кўзига қора кўзойнак тақди ва бурни устига каттакон ясама бурун қўндирди — бу бурун «Қоҳирага юриш» пантомимосида подшо образи учун ҳозирланган эди.

Бундай қиёфада уни таниб бўлмасди албатта. Тўғри, каттакон бурун уни бадбашара қилиб қўйган эди, аммо таниб бўлмасди.

Кекса Август остонага чиқиб турди. Доктор, Тибул ва Суок сайёр театрдан тушишди.

Кун ёйилиб кетган эди.

— Тезроқ! Тезроқ! — деб шоширарди доктор.

Яна бир дақиқадан кейин у Суок билан бирга извошда ўтирарди.

— Сиз қўрқмайсизми? — деб сўради доктор.

Суок жавоб бериш ўрнига жилмайиб қўйди. Доктор унинг пешонасидан ўпди.

Кўчалар ҳали бўм-бўш эди. Одамлар овози аҳён-аҳёнда қулоққа чалинарди. Лекин шу маҳал бир итнинг баралла вовуллагани эшитилиб қолди. Кейин ўша ит худди биров унинг суягини тортиб олаётгандай, ангиллаб, ириллай бошлади.

Доктор извош дарчасидан мўралади.

Тасодифни қарангки, бу полвон Лапитупни қошиб олган ўша ит эди! Бу ҳали ҳангоманинг ҳаммаси эмас.

Доктор яна шу нарсанинг гувоҳи бўлди. Ит бир одам билан олишаётган эди. Эгнига жуда бежирим, лекин аломат кийим кийган найнов ва қилтирик, боши муштумдеккина, худди чигирткага ўхшаб кетувчи бу одам итнинг оғзидан қандайдир пуштиранг, чиройли, аммо нималиги номаълум бир нарсани юлқиб олаётган эди. Ҳар томонга пуштиранг латта парчалари сочиларди.

Ахири одам устун чиқди. У ўлжани итнинг оғзидан тортиб олди ва уни бағрига босганча, доктор Гаспар келаётган томонга физиллаб югуриб кетди.

У одам извош билан тўқнашган чоғда, докторнинг орқасидан мўралаб турган Суокнинг кўзи даҳшатли бир нарсага тушди. Аломат одам югураётгани йўқ эди, балки худди балет ўйинчиси сингари оёқ учлари ерга тегар-тегмас назокат билан сакраб-сакраб борарди. Эгнидаги яшил фракнинг этаги худди шамол тегирмон парраклари сингари орқасидан елпиниб борарди. Унинг қўлида эса... кўкраги илма-тешик бўлиб кетган қизча бор эди.

— Ие, менман-ку! — деб чинқириб юборди Суок.

У извошнинг бир бурчагига суқилиб олиб, юзини духоба ёстиқча билан беркитиб олди.

Югуриб кетаётган одам Суокнинг чинқирган овозини эшитиб, извош томонга ўгрилди, ана шундагина доктор бу одамнинг рақс муаллими Бир-икки-учс эканлигини таниди.

Иштаҳаси яхши қўғирчоқ

Валиаҳд Тутти шийпонда турарди. География ўқитувчиси эса, дурбин орқали тикиларди. Валиаҳд Тутти компас олиб келишларини талаб қиларди. Лекин бунинг ҳеч ҳожати йўқ эди.

Валиаҳд Тутти қўғирчоқни олиб келишларини кутаётган эди.

У қаттиқ ҳаяжонланганидан бугун кечаси билан маст уйқуда қотиб ухлаб, ширин туш кўриб чиққан эди.

Шаҳар дарвозасидан Қасрга келадиган йўл бу ердан яққол кўзга ташланиб турарди. Шаҳар узра кўтарилган қуёш шуъласи олисни кўришга ҳалақит қиларди. Валиаҳд Тутти кафтини кўзига соябон қилиб тураркан, бурни қичиб, афтини бужмайтирар ва акса уриш мумкин эмаслигидан афсусларди.

— Ҳали ҳеч ким кўринмаяпти,— дерди география ўқитувчиси. Бу одам ўз мутахассислиги бўйича фазо, уфқ, ҳаракат қилувчи нуқталар ва ҳоказоларга ҳаммадан яхшироқ тушунарди. Шунинг учун ҳам бундай масъулиятли ишни унга топширишган эди.

— Балки кўринаётгандир?— деб тихирлик қиларди Тутти.

— Мен билан баҳслашманг. Менда дурбиндан бўлак яна билим, буюмлар ҳақида аниқ тасаввур бор. Мен ясиин бутасини кўряпман, бу ўсимликнинг оти лотин тилида жудаям чиройли, аммо эсда сақлаб қолиш қийин. Ундан нарида кўприкларни, гвардиячиларни кўряпман, улар атрофида капалаклар учиб юрибди, ундан уёғига йўл чўзилиб кетган... Афв этасиз! Афв этасиз!..

У дурбинни бурай бошлади. Валиаҳд Тутти оёқ учига турди. Унинг юраги, худди дарс тайёрламаган пайтида бўлганидек, дуқиллаб, нафаси ҳалқумига тикилди.

— Ҳа,— деди ўқитувчи.

Худди шу маҳал уч нафар отлиқ Қаср боғи томондан йўл сари юра бошлади. Бу капитан Бонавентура билан икки соқчи эди, улар йўлда кўринган извош томон от чоптириб кетишди.

— Урра!— деб валиаҳд шунақа қаттиқ чинқирдики, ҳатто олис қишлоқлардаги ғозлар эшитиб, «ға-ға»лаб юборишди.

Пастга, шийпон остида гимнастика ўқитувчиси, мабодо валиаҳд қаттиқ суюнганидан шийпон тўсиғи оша пастга йиқилиб тушгудек бўлса, уни илиб олишга шай бўлиб турарди.

Шундай қилиб, доктор Гаспарнинг извоши Қаср томон учиб келарди. Уни кўриш учун энди дурбиннинг ҳам, география ўқитувчиси илмий мулоҳазаларининг ҳам кераги йўқ эди. Извошни ҳам, унга қўшилган оқ отни ҳам энди ҳамма кўриб турарди.

Бахтли дақиқа! Извош энг сўнгги кўприк олдида тўхтади. Гвардиячи соқчилар четланиб, унга йўл очдилар. Валиаҳд иккала қўлини силкиб, дик-дик сакраркан, олтинранг соч толалари силкинарди. Мана, у ниҳоят муҳим нарсани кўрди: кичкинагина бир одам чолларга ўхшаб, инқиллаб-синқиллаб извошдан тушди.

Гвардиячилар шамширлари бандидан эҳтиром билан ушлаб, честь беришганча сал нарироқда туришарди. Кичкина одам извошдан ажойиб қўғирчоқни олди, у янги узилган, ленталар билан боғланган бир даста атиргулга ўхшарди.

Бу манзара зағори тусга кираётган эрталабки осмон остида, ял-ял товланаётган ўт-ўланлар ва офтоб шуъласида гоёта жозибали кўринарди.

Яна бир дақиқадан кейин қўғирчоқ Қаср ичида пайдо бўлди. Учрашув қуйидагича юз берди.

Қўғирчоқ бировнинг ёрдамисиз ўзи юра бошлади.

О, Суок ўз ролини жуда яхши ижро этаётган эди! Мабодо у ҳақиқий қўғирчоқлар даврасига тушиб қолгандами, қўғирчоқлар уни ҳам ўз тоифасидан деб тан олган бўларди.

Суок хотиржам эди. Чунки у ўз ролини яхши ижро этаётганини сезарди.

«Бундан ҳам оғир ишлар бўлади, — деб ўйларди у, — масалан, ёниб турган чироқ билан жонглёрлик қилиш ёки ҳавода икки марта ўмбалоқ ошиб тушиш...»

Лекин Суок циркда унисини ҳам, бунисини ҳам жуда кўп марта бажарган эди.

Хуллас, Суок ҳозир ҳам қўрқмаётган эди. Бу ўйин унга ҳатто хушэқаётган эди. Лекин доктор Гаспар унча-мунча безовта бўлаётган эди. У Суокнинг кетидан борарди. Суок худди балеринадек оёқ учида майда-майда қадам ташлаб юрарди. Эгнидаги кўйлаги ҳилпирар, шитирларди.

Паркет пол ярақлайди. Суокнинг полга тушаётган акси худди пуштиранг булутга ўхшаб кўринади. Бу заллар паркет пол ярақлашидан жудаям баланд, кўзгу кўплиги учун кенг кўринардик, бу ҳашаматли жойда Суок янаям кичкина бўлиб қолган эди.

Ушбу манзарани кузатган одам, улкан ва сокин кўл сатҳида жажжигина гул саватчаси сузиб юрипти, деб ўйлаши мумкин эди.

Суок соқчилар ёнидан, унга маҳлиё бўлиб бақрайиб турган чарм ва темир совут кийган одамлар ёнидан, ўз умрларида биринчи марта жилмаяётган мансабдорлар ёнидан ҳушчақчақ табассум билан ўтиб борарди.

Улар Суокка йўл бўшатишарди, гўё у ўз ҳуқуқини қўлга олаётган бу қасрнинг ҳокимаси эди.

Шу маҳал саройга шундай сукут чўкдик, Суокнинг бамисоли гул барги ерга тушганда чиқадиган сасдек майин қадам ташлаши ҳам эшитила бошлади.

Юқоридан, жудаям кенг зинадан эса, худди Суок сингари кичкинагина ва ясанган валиаҳд Тутти қўғирчоққа пешвоз тушиб кела бошлади.

Уларнинг бўйлари баб-баравар эди.

Суок тўхтади.

«Валиаҳд Тутти ҳали шу экан-да!» деб ўйлади у ичида. Озгингина, қўйкўз ва бир оз маъюс қиёфадаги бола сочлари пах-

майган бошини хиёл эгиб, Суок қаршисида турарди, у кўринишидан қайсар қизчага жудаям ўхшаб кетарди.

Суок Туттининг кимлигини биларди. Суок Уч Бақалоқнинг ҳам қанақа одамлар эканлигини биларди. Уч Бақалоқ мамлакатдаги қашшоқ ва оч-яланғоч халқнинг меҳнати билан топилган барча темир, барча кўмир, барча ғаллани тортиб олишган эди. Суок бир пайтлар ўз малайларини унга гижгижлаган бойвучча кампирни ҳам унутмаган эди. Булар ҳаммасининг уруғи бир эканлигини Суок яхши биларди: Бақалоқлар, бойвучча кампирлар, олифталар, баққоллар, гвардиячилар — хуллас, қуролсоз Просперони темир қафасга солиб қўйган ва унинг дўсти гимнаст Тибулни излаб юрган одамларнинг ҳаммаси бир тоифадан эканлигини Суок жуда яхши биларди.

У саройга бораётганида, валиаҳд Тутти кўзимга ўша бойвучча шум кампирга ўхшаб жирканч бўлиб кўринса керагу, фақат бир жиҳатдан — узун ва бигиздек ингичка қизил тили доим осилиб туриши билан — кампирдан фарқ қилса керак, деб ўйлаган эди.

Лекин Туттини кўрганида, қизча ундан асло жирканмади: аксинча, Туттини кўриб, ҳатто кўнгли бирмунча ёришиб кетди.

Суок бу болага шўх қўйкўзларини тикиб турарди.

— Бу сенмисан, кўғирчоқ?— деб сўради валиаҳд Тутти кўлларини чўзиб.

«Нима қилсам экан?— деб қўрқиб кетди Суок.— Қўғирчоқлар гапирмайди-ку! Вой, мени огоҳлантиришмаган экан-у!.. Гвардиячилар қиймалаб ташлаган олдинги кўғирчоқ ўзини қандай тутгани менга номаълум...»

Лекин шу чоқ доктор Гаспар гапга араллашиб, қизчани мушкул аҳволдан қутқарди.

— Валиаҳд жаноблари,— деди у тантанали оҳангда,— мен кўғирчоғингизни даволаб тузатдим. Кўриб турибсизки, уни тирилтирибгина қолмай, яна унга ғоятда ажиб ҳаёт бахш этдим. Қўғирчоқ шубҳасиз, чиройли бўлиб кетди, кейин у янги, нафис кўйлак кийди ва ниҳоят, энг муҳими — мен кўғирчоғингизни гапирадиган, қўшиқ айтадиган ва рақс тушадиган қилдим.

— Қандай яхши!— оҳистагина деди валиаҳд.

«Ўзимни кўрсатадиган пайт келди», деб ўйлади Суок.

Ана шундан кейин Бризак амакининг сайёр труппасида хизмат қилган кичкина актриса янги саҳнада биринчи марта янги роль ўйнай бошлади.

Бу саҳна Қасрдаги энг катта зал эди. Бу ерга жуда кўп томошабин тўпланган эди. Улар ҳамма ерга: зина бошларига, йўлакларга, болохоналарга тиқилиб кетишган эди. Улар доирасимон деразалардан киришар, болконларни тўлдиришар, яхшироқ кўриш ва эшитиш учун устунларга тирмашиб чиқишарди.

Офтобнинг чароғон шуъласида одамларнинг сон-саноксиз бошлари ва ранг-баранг елкалари ял-ял товланарди.

Тиржайган, жилмайган беҳисоб чехра ва башаралар Суокка тикилиб туришарди.

Тарвақайлаган панжаларидан худди дарахт елимидек қизил шарбат ёки жигарранг ёғ чак-чак томаётган ошпазлар; хўроз қиёфасига кирган, маймунларга ўхшаб кетувчи, ранг-баранг мундирлар кийган министрлар; тор фракли, кичкина ва лўппигина музикачилар; сарой хонимлари ва кибор йигитлар, букир докторлар-у, бурни узун олимлар, сочлари ҳурпайган югурдак малайлар; ясан-тусанда министрлардан қолишмайдиган сарой аёнлари...

Мана шу одамларнинг бари ёпишиб, тирмашиб олиш мумкин бўлган ҳамма нарсага худди пашшадек ёпишиб олишган эди.

Ҳамма жим эди. Ҳамма одамлар нафасларини ичларига ютиб, бу жажжигина пуштиранг вужудга тикилиб турардилар, у эса, ўн икки ёшли қизчага хос салобат ва хотиржамлик билан томошабинларга кўз ташларди. У ҳеч ҳам чўчимади. Чунки бу ерга йиғилган томошабинлар ҳар куни бозор майдонларида Суокнинг ўйинини кўрувчи томошабинларга ўхшаш талабчан эмас эдилар. О, бу томошабинлар: бекорчилар, солдатлар, актёрлар, мактаб болалари, кичкина чайқовчи болалар — жудаям жиддий томошабинлар эди! Суок ҳатто ўшалардан ҳам чўчимас эди. Улар: «Суок — дунёда энг зўр актриса!..» — дейишарди.

Шундай деб туриб, улар киссаларидаги энг охириги чақаларини Суок ёзиб қўйган шолчага ташлардилар. Лекин шу чақа ҳам ҳазилакам пул эмас эди — унга жигар сомса сотиб олиш мумкин эдики, бунақа сомса пайпоқ тўқувчи камбағал аёл учун ҳам ноҳушта, ҳам тушлик, ҳам кечки овқат ўрнига ўтарди.

Шундай қилиб, Суок ўзининг қўғирчоқлик ролини чинакамига ижро этишга киришди.

У оёқ кериб, шу оёқ учларида турди, тирсак букиб, қўлларини юзигача кўтарди ва хитой мандарин¹ига ўхшаб жимжилоқларини ўйнатганча қўшиқ айта бошлади. Айни пайтда, у қўшиқ оҳангига мослаб бошини гоҳ ўнг, гоҳ чап томонга чайқарди.

Суок нозланиб муғамбирона жилмаяр, лекин ҳар доим кўзларини ҳамма қўғирчоқларникига ўхшатиб, думалоқ ва катта-катта очиб туришга ҳаракат қиларди.

У бундай қўшиқ айтарди:

Ғайриоддий илм-амал билан
Дошқозонга пуркаб оловлар,
Тирилтирди мени дафъатан
Докторимиз — куюнчак Гаспар,
Боққин: мана, отяпман хандон,
Туймоқдаман ҳавонинг тотин.
Менга қайта нисор бўлди жон,
Қайтди тагин қувноқ ҳаётим.
Умрим бўйи сенга интилдим
Ва йўлларда адашдим кўп бор!..

¹ М а н д а р и н — қадимги Хитойда катта амалдор. (Тарж.)

Едингда тут: мунис синглиннинг
Исми — Суок, унутма зинҳор!
Тағин ҳаёт қучди танимни
Ва уйқуга чўмиб карахт, лол,
Сенинг мен-чун йиғлаганингни
Тушларимда кўролдим яққол!
Қара: пир-пир учар кипригим,
Кокилларим ўйнади такрор,
Едингда тут, навнихол синглинг
Исми — Суок, унутма зинҳор!

— Суок, — дея оҳиста такрорлади Тутти.

Унинг кўзларига ғилт-ғилт ёш келди, шунга кўра, кўзлари иккита эмас, тўрттага ўхшаб кўринарди.

Қўғирчоқ қўшиғини айтиб бўлгач, тиззаларини букиб таъзим қилди. Бутун зал ҳайратга келиб, чуқур тин олди. Ҳамма ҳаракатга келиб бош ирғар, томоқ тақиллатарди.

Дарҳақиқат, қўшиқ оҳанги ниҳоятда латофатли эди, гарчи бундай ёш хонанда учун бу қўшиқ бир қадар мунгли бўлса ҳам, лекин қизчанинг овози худди кумуш ёки биллур кекирдакдан чиқаётгандай жуда нафис жарангларди.

Шу чоқ дирижёрнинг:

— У мисоли фариштадек куйлади, — деган овози сукутга толган залда жаранглаб эшитилди.

— Фақат қўшиғи сал аломатроқ экан, — деди қандайдир мансабдор орденларини шиқиллатиб.

Шу билан танқид ҳам тугади. Залга Уч Бақалоқ кириб келишди. Шунча одамнинг тўплангани уларга ҳуш ёқмаслиги мумкин эди. Шунинг учун ҳамма одамлар эшиклар томон отилишди. Бу тўс-тўполонда ошпаз малина шарбати юқли панжаларини қандайдир гўзал хонимнинг елкасига босгани учун хоним чийиллаб юборган эди, тишлари қоплама эканлиги маълум бўлди, чунки ўша қоплама тиш оғзидан тушиб кетган эди. Хўп-пасемиз гвардия капитани мана шу чиройли қоплама тишни бесўнақай этигининг пошнаси билан босиб олди.

«Қарс-қурс» овоз эшитилди ва буни эшитган церемоний-мейстер¹ орқасига ўгирилди-да, койиниб қўйди:

— Бу қандай бемаънилик? Ҳаммаёққа ёнғоқ тўкишяпти! Оёқ остида қисирляпти!

Қоплама тишидан жудо бўлган гўзал хоним дод солиб чинқирмоқчи бўлди ва ҳатто бунинг учун қўлларини ҳам кўтарди, лекин минг афсуски, у қоплама тиши билан бирга овозидан ҳам айрилган эди. У фақат лабларини шапиллатиб, аллақандай ноаниқ гапларни ямланиб айта олди холос.

¹ Церемоний мейстер — подшоҳларнинг саройларида ўтказиладиган маросимларни бошқарувчи амалдор.

Бир дақиқадан кейин залда масъул кишилардан бўлак бирон-та ҳам ортиқча одам қолмаган эди.

Мана шунда Суок билан доктор Гаспарни Уч Бақалоққа та-ништирдилар.

Бақалоқларнинг кечаги воқеалардан безовта бўлганлари ҳеч сезилмасди. Улар ҳозиргина паркда навбатчи врач кузатувида копток ўйнаб қайтган эдилар. Бу ўйин тоза ҳаводан нафас олиш мақсадида уюштирилган эди. Ҳозир улар жуда чарчашган эди. Уларнинг тер босган юзлари йилтилларди. Кўйлаклари терлаган елкаларига ёпишиб қолган эди, уларнинг елкалари эса, шамол шиширган елканларга ўхшаб кетарди. Бақалоқлардан бирининг кўз ости кўкарган бўлиб, мўматалоқ бўлган ери хунук гул ёки чиройли қурбақа шаклида эди. Иккинчи Бақалоқ мана шу хунук гулга қўрқа-писа қараб-қараб қўярди.

«Анавининг кўз остини копток билан кўкартирган мана шу бўлса керак», деб ўйлади Суок.

Жабрланган Бақалоқ ваҳимали пишилларди. Доктор Гаспар парижон ҳолда жилмайиб турар эди. Бақалоқлар чурқ этмасдан қўғирчоқни кўздан кечирдилар. Валиаҳд Тутгининг ҳушчақчақ қиёфаси Бақалоқларнинг ҳам кайфиятини чоғ қилди.

— Хўш-ш,— деди улардан бири,— доктор Гаспар Арнери сиз бўласизми?

Доктор таъзим қилди.

— Хўш, қалай қўғирчоқ?— деб сўради Иккинчи Бақалоқ.

— Жудаям ажойиб!— деб юборди Тутти.

Бақалоқлар уни ҳеч қачон бунақа яхши кайфиятда кўрмаган эдилар.

— Жуда соз! Қўғирчоқнинг кўриниши чинданам яхши...

Биринчи Бақалоқ кафти билан пешонасининг терини артди, жаҳл билан томоқ қириб қўйди ва деди:

— Доктор Гаспар, сиз бизнинг фармонимизни бажардингиз. Энди шу хизматингиз эвазига мукофот талаб қилишингиз мумкин.

Орага жимлик чўкди.

Бошига малла парик кийган жиккаккина котиб докторнинг талабини ёзишга шайланиб, патқалам ушлаб турарди.

Доктор ўз илтимосини баён қила бошлади:

— Кеча Суд майдонида исёнчиларни қатл этиш учун ўнта қатл кундаси ўрнатишди...

— Уларни бугун қатл этишади,— деб докторнинг гапини бўлди Бақалоқ.

— Мен ҳам айнан шуни назарда тутяпман. Менинг илтимосим бундай: ҳамма маҳбусларнинг жонини сақлаб, уларга эрк беришингизни сўрайман. Мен қатл мутлақо бекор қилинишини ва ўша қатл кундаларини ёндириб юборилишини илтимос қиламан...

Малла парикли котиб бундай илтимосни эшитиб, капалаги учиб кетганидан, қўлидаги патқаламини тушириб юборди. Учи

ўткир патқалам Иккинчи Бақалоқнинг оёғига санчилганди, у чинқириб юборди ва бир оёғида ҳаққалаганча турган ерида чирпирак бўлиб айлана бошлади. Кўзининг ости кўкарган Биринчи Бақалоқ ичиқоралик билан хохолаб кулди; унинг учун қасос олинган эди.

— Падарига лаънат!— деб бақирди Иккинчи Бақалоқ товонига санчилган патқаламни худди найзадек суғуриб оларкан.— Қандай бемаънилик! Бу ахир жинойи илтимос-ку! Бундай талаб қилишга ҳаққингиз йўқ!

Малла парикли котиб қочиб кетди. У қочиб кета туриб туртиб юборган гулдон орқасидан думалаб бораркан, худди портлаган бомбадек чил-чил бўлиб синди. Бўлди тўполон, бўлди тўполон... Бақалоқ оёғидан суғуриб олган патқаламни қочиб кетаётган котибнинг орқасидан отди. Лекин шундай семиз одамнинг яхши найза отувчи бўлиши мумкинмиди? Патқалам соқчи бўлиб турган гвардиячининг орқасига санчилди. Лекин у ўзининг садоқатли аскар эканлигини намоиш қилиш учун қимир этмай тураверди. То бу гвардиячининг навбатчилик муддати тугамагунча патқалам унинг қўймучига санчилганча тураверди.

— Мен ўлимга ҳукм этилган барча ишчиларнинг озод қилинишни талаб қиламан. Мен қатл кундаларини ёндириб юборишни талаб қиламан,— деб такрорлади доктор паст овоз билан, аммо қатъий оҳангда.

Бунга жавобан Бақалоқлар бутун Қасрни бошларига кўтариб бақира бошладилар. Уларнинг бақирғини эшитган одам гўё кимдир шох синдирыпти, деб ўйлаши мумкин эди.

— Йўқ! Йўқ! Асло! Улар албатта қатл этилади!

— Улинг,— деб пичирлади шу чоқ доктор қўғирчоққа.

Суок бу гапга дарров тушунди. У яна оёқ учида турди, бир ингради-да, гандираклар кетди. Кўйлаги худди маҳв капалак қанотларидек елпина бошлади, боши «шилқ» этиб тушди, у ҳозир йиқилиши мумкин эди.

Валиаҳд қўғирчоқ томонга ташланди.

— Оҳ! Оҳ!— деб қичқириб юборди у.

Суок яна ҳам маъюсроқ ингради.

— Мана,— деди доктор Гаспар,— кўряпсизми? Қўғирчоқ яна нобуд бўлиши мумкин. Ичидаги мурват жудаям нозик. Агар илтимосимни бажармасанглар, тамомила бузилиши тайин. Башарти валиаҳд жанобларининг қўғирчоғи ҳеч нарасага яроқсиз бир парча пуштиранг увадага айланиб қолса, ул зот хурсанд бўлмасалар керак, деб ўйлайман.

Бу гапни эшитган валиаҳднинг ғазаби қўзиб кетди. У худди фил боласидек ер депсинар, кўзларини чирт юмиб олиб, бошини сарак-сарак қиларди.

— Ҳеч ҳам! Эшитяпсизларми: ҳеч ҳам хоҳламайман!— деб чинқирарди у.— Докторнинг илтимосини ҳозироқ бажаринглар! Мен қўғирчоғимни ҳеч кимга бермайман! Суок! Суок!

Албатта, Бақалоқлар рози бўлишди. Буйруқ чиқарилди. Афв умумий¹ эълон қилинди. Шундан кейин бахтиёр доктор Гаспар уйига жўнаб кетди.

«Бир кеча-кундуз бошимни кўтармай ухлайман», деб ўйларди у йўлда кета туриб.

У шаҳарга кириб келиши билан Суд майдонидаги қатл кундаларининг ёндирилаётгани ва камбағалларни қатл этиш бекор қилганидан бойларнинг қаттиқ норози эканлиги ҳақидаги мишмиш гапларни эшитди.

Шундай қилиб, Суок Уч Бақалоқ Қасрида қолган эди.

Тутти у билан бирга боққа чиқди.

Валиаҳд гулларни пайҳон қилиб бораркан, тиканли симга қоқилиб, ҳатто ҳовузга тушиб кетишига сал қолди. Лекин у бугун шу қадар бахтиёр эдики, ҳеч нимани пайқамади.

«Наҳотки у менинг тирик қиз эканлигимни тушунмаётган бўлса?— деб ажабланарди Суок.— Лекин унинг ўрнида бўлганимда, ҳеч ким мени бунақа лақиллата олмасди».

Нонушта олиб келишди. Суок пирожнийни кўрди-ю, умрида фақат бир марта, ўтган йили куз пайтида бир мартагина пирожний еганини эслади. Ушаниям кекса Август, пирожний эмас, пряник деб айтган эди. Валиаҳд Туттига олиб келинган пирожнийлар жудаям қойилмақом эди. Уларни гул деб ўйлаб, бир зумда ўнта асалари учиб келди.

«Вой, энди нима қилсам экан?— деб қийналарди Суок.— Ахир кўғирчоқлар овқат емайди-ку! Лекин кўғирчоқлар ҳам ҳар хил бўлади... Вой, бирам пирожний егим келяптики!»

Ахийри Суок ортиқ тоқат қила олмади.

— Менга ҳам бир бўлак...— деди у паст овоз билан ва шу заҳоти икки юзи лоладек қизариб кетди.

— Жудаям яхши-да!— хурсанд бўлди валиаҳд.— Илгарилари овқат ейишни хоҳламасдинг. Илгари ёлғиз ўзим нонушта қилганимда жудаям зерикардим. Иштаҳанг очилгани қандай яхши бўлди!

Шундан кейин Суок бир бўлак пирожнийни еб юборди. Кейин яна битта, яна битта, яна битта еди. Шу чоқ Суок бирдан унинг пирожний ейишини бир четда хизматкор кузатаётганини, кузатгандаям нохуш кузатаётганини пайқаб қолди.

Хизматкорнинг оғзи ланг очик эди.

Хизматкор ҳақ эди.

Чунки у кўғирчоқларнинг овқат еганини ҳеч қачон кўрмаган эди-да.

Суок кўрқиб кетди ва қўлига олган тўртинчи пирожнийни (бу энг ширин қумоқ-қумоқ ва майизли пирожний эди) тушириб юборди. Лекин, хайриятки, бу ҳол яхшилик билан тугади. Хизматкор кўзларини ишқалаб қўйиб оғзини юмди.

— Менга шундай туюлди чоғи. Ҳаво иссиқ,

¹ Айбдорларнинг гуноҳидан кечиш. (Тарж.)

Валиаҳд тинимсиз гапирар эди. Ниҳоят у гапиришдан чарчаб, жим қолди.

Куннинг бу жазирама иссиқ пайтида ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит эди. Кечаси кучли шамол, чамаси, жуда олис-олисларга елиб кетган бўлса керак. Энди ҳамма нарса қилт этмай қолган эди. Ҳаттоки қушлар ҳам учмасди.

Мана шу сукунат пайтида валиаҳд билан ёнма-ён майса устида ўтирган Суок худди пахтага ўраб ташланган соатнинг бир меъёрда чиқиллашига ўхшаган ноаниқ бир товуш эшитди. Фақат соат «чиқ-чиқ» юрса, бу овоз «дук-дук» қилиб эшитиларди.

— Бу нима? — деб сўради Суок.

— Нимани айтяпсан? — Валиаҳд қошларини чимирди, одатда катта ёшдаги одамлар ажабланган пайтларида шунақа қош чимирадилар.

— Ана «дук-дук» қияпти-ку... соатми? Ёнингда соатнинг борми?

Яна орага жимлик чўкди, яна бу жимлик пайтида бир ниманинг дук-дук ургани эшитилди. Суок бармоғини кўтарди. Валиаҳд қулоқ сола бошлади.

— Бу соат эмас, — деди у оҳиста. — Бу менинг темир юрагим уряпти...

Х боб

Ҳайвонот боғи

Соат иккида валиаҳд Туттини синф хонасига чақиртиришди. Дарс пайти бошланган эди. Суок хонада ёлғиз қолди.

Суокнинг тирик қизча эканлигига ҳеч бирингиз шубҳа ҳам қилганингиз йўқ эди албатта. Ҳар қолда, валиаҳд Туттининг ҳозир рақс муаллими Бир-икки-учнинг уйида ётган ҳақиқий қўғирчоғи ҳам ўзини шу Суокчалик эркин тутган бўлса керак-да. Афтидан, у қўғирчоқни ниҳоятда моҳир уста ясаганга ўхшайди. Тўғри, у қўғирчоқ пирожний эмас эди. Лекин, валиаҳд Тутти эҳтимол ҳақдир. Балки у қўғирчоқнинг чинданам иштаҳаси бўлмагандир.

Шундай қилиб, Суок ёлғиз қолди.

У жуда мушкул аҳволда эди.

Улкан Қаср, кишини адаштириб қўювчи йўлаклар, равонлар, зиналар.

Қўрқинчли гвардиячилар, ранг-баранг парик кийган нотаниш, бадқовоқ одамлар, сукунат ва ҳашамат.

Суокка ҳеч ким парво қилмас эди.

У валиаҳднинг ётоқхонасидаги дераза олдида турарди.

«Олдин режа тузиб олишим керак, — деб аҳд қилди у. — Қуролсоз Просперо қамалган темир қафас валиаҳд Туттининг ҳайвонот боғида турипти. Демак, мен ўша ҳайвонот боғига бир амаллаб киришим керак».

Сизнинг хабарингиз бор, китобхон, валиаҳдга тирик болаларни кўрсатишмасди. Уни ҳеч қачон, ҳатто ҳаммаёғи ёпиқ извошда ҳам шаҳарга олиб бормас эдилар. Валиаҳд Қасрда яшаб, шу ерда улғаяётган эди. Унга ҳар турли фанлардан сабоқ беришар, шафқатсиз подшолар ва лашкарбошилар ҳақидаги китобларни ўқиб берардилар. Туттининг хизматида бўлган одамларга эса, жилмайиш ман этилган эди. Валиаҳднинг ҳамма тарбиячилари ва ўқитувчилари лаблари қаттиқ юмилган ва ёноқ суяклари кесакдек гезариб кетган, бўйи дароз, чўпдек ориқ чоллар эди. Бундан ташқари, уларнинг ҳаммалари ошқозон касалига чалинган одамлар эди. Ошқозони овқат ҳазм қилолмайдиган одамларнинг юзи бадбуруш бўлишини ўзингиз яхши биласиз.

Валиаҳд Тутти ҳеч қачон шўҳ ва янгроқ кулги эшитмаган эди. Фақат аҳён-аҳёнда унинг қулоғига битта-яримта маст қассобнинг ёки ўзига ўхшаган хўппасемиз меҳмонлари билан маишат қилаётган Бақалоқнинг хоҳолагани эшитилиб қоларди. Лекин буни кулги деб ҳам бўлмас эди! Бу шундай даҳшатли ўкириш эдики, уни эшитган одам хурсанд бўлиш ўрнига қўрқиб кетарди.

Бу Қасрда фақат кўғирчоқ табассум қиларди. Лекин кўғирчоқнинг табассуми Бақалоқлар учун хавfli эмас эди. Ундан кейин, кўғирчоқ гапирмасди. У бари бир валиаҳд Туттига кўп нарсалар ҳақида гапириб бера олмасди ҳам, чунки Қаср атрофидаги парк ва темир кўприкларнинг бошларида дўмбира кўтариб турган соқчилар Қасрдан ташқаридаги ҳаётни Туттининг кўзидан яшириб турардилар. Шунинг учун ҳам у халқ ҳақида, қашшоқлик ҳақида, оч-яланғоч болалар ҳақида, фабрикалар, конлар, қамоқлар, деҳқонлар ҳақида, бойларнинг камбағалларга зулм қилиб, уларни ишлатиб, уларнинг пешона терлари билан тайёрланган нимаики бўлса тортиб олишлари ҳақида ҳеч нима билмас эди.

Уч Бақалоқ валиаҳдни жоҳил, тошбағир қилиб тарбияламоқчи эдилар. Уни болалар билан ўйнашдан маҳрум қилишиб, Тутти учун ҳайвонот боғи ташкил қилган эдилар.

«Яхшиси, у ҳайвонларни томоша қилсин,— деган қарорга келишганди.— Мана битта жонсиз кўғирчоғи бор, энди қутурган ҳайвонлари ҳам бўлади. У йўлбарсларни хом гўшт билан боқисаётганини, бўғма илон тирик қуёни ютаётганини кўриб, кўзи пишсин. Ваҳший ҳайвонларнинг овозларини эшитсин, уларнинг қон қуйилган даҳшатли кўзларига тикилсин. Ана шунда у ҳам бешафқат одам бўлиб ўсади».

Лекин Бақалоқлар ўйлагандай бўлиб чиқмади.

Валиаҳд Тутти қунт билан ўқир, паҳлавонлар ва подшолар ҳақидаги даҳшатли солномаларни тинглар, тарбиячиларнинг ҳуснбузар тошган бурунларига нафрат билан тикиларди-ю, лекин, бари бир, ҳеч шафқатсиз бўлмасди.

У ваҳший ҳайвонларни кузатишдан кўра, кўғирчоғи билан ўйнашни яхши кўрарди.

Сиз, ўн икки ёшли боланинг қўғирчоқ ўйнаши уят, дейишингиз мумкин албатта. Бу ёшдаги болаларнинг аксарияти йўлбарс овлашни афзал кўрган бўларди. Лекин бунинг бир сабаби борки, у сабаб вақт-соати етганда аён бўлади сизларга.

Ҳозир Суокка қайтайлик.

У то кеч киргунгача кутмоқчи бўлди. Тўғри-да, куппа-кундуз кунни ёлғиз ўзи Қаср хоналарида тентираб юрган қўғирчоқ одамларда шубҳа туғдириши мумкин эди.

Дарс тугагандан кейин Суок билан Тутти яна учрашишди.

— Биласанми,— деди Суок,— мен доктор Гаспарникида касал бўлиб ётганимда аломат бир туш кўрувдим. Тушимда тирик қизга айланиб қолганмишман... Гўё цирк артисткаси мишман. Мен сайёр цирк аравасида бошқа артистлар билан яшармишман. Бу арава жойдан-жойга кўчиб юриб, ярмаркаларда, бозор майдонларида тўхтармиш-да, одамларга томоша кўрсатармиш. Мен дор устида юрармишман, рақс тушармишман, энг қийин акробат ўйинларни бажарармишман, пантомима томошаларида ҳар турли роллар ижро этармишман.

Суокнинг бу гапларидан ҳанг-манг бўлган валиаҳд кўзларини катта-катта очиб қулоқ соларди.

— Бизлар жудаям кабағал эканмиз. Овқат еган кунларимиздан емаган кунларимиз кўпроқ бўлган экан... Бизнинг катта-кон бир оқ отимиз бўларкан. Унинг оти Анра экан. Мен мана шу отнинг устидаги сариқ увада атлас билан қопланган кенг эгар устида туриб олиб, чопиб кетаётганида жонглёрлик қиларканман. Кейин отимиз ўлиб қолганмиш, сабаби, бир ой муттасил пулимиз бўлмаганидан отимизни дурустроқ боқа олмабмиз...

— Камбағал эдинглар?— деб сўради Тутти.— Мен тушуна олмаяпман. Нега энди сизлар камбағал эдинглар?

— Биз камбағал одамларга томоша кўрсатар эдик. Камбағал томошабинлар бизга майда чақалар ташлашарди, баъзи пайтларда бўлса, томоша кўрсатиб бўлганимиздан кейин, шляпа тугтиб, одамларни айланиб чиқиб, ҳеч вақосиз қуруқ қайтар эдик.

Валиаҳд Тутти бу гапларга сира ҳам тушунмас эди.

Суок эса, то кеч кириб, қош қорайгунча унга ҳар тўғрида гапириб ўтираверди. У одамларнинг қашшоқона аччиқ ҳаёти ҳақида, улкан шаҳар тўғрисида, Суокни калтакламоқчи бўлган бойвучча кампир ҳақида, тирик болалар ҳақида, уларни ўз итларига қоптирмоқчи бўлган бойлар ҳақида, гимнаст Тибул билан қуролсоз Просперо ҳақида, ишчилар, кончилар, денгизчиларнинг бойлар ва Бақалоқлар ҳокимиятини ағдаришмоқчи бўлаётгани ҳақида сўзлаб берди.

Суок ҳаммадан ҳам цирк ҳақида кўпроқ гапирди. У бора-бора ҳикояга жудаям берилиб кетиб, кўрган тушини сўзлаб бераётганини ҳам унутиб қўйди.

— Мен Бризак амакининг сайёр томошахонасида жуда кўпдан бери яшайман. Рақс тушишни ҳам, от устида тик туриб юришни ҳам, трапецияда чир-чир айланишни ҳам чақалоқлик

пайтимдан билсам керак. О, мен шунақанги антиқа нарсаларни ўрганганманки!— У кафтини кафтига урди.— Мана, масалан, ўтган якшанба куни бизлар Гаванда томоша кўрсатдик. Мен ўрик данакларида вальсга тушдим...

— Қанақасига ўрик данакларида?

— Ҳе, сен билмайсан-а ростдан! Наҳот ўрик данагидан қилинган ҳуштакни кўрмаган бўлсанг? Бу жудаям осон. Мен ўн иккита данак йиғиб, улардан ҳуштак ясадим. Хуллас, то тешик пайдо бўлгунча уларни тошга ишқалайвердим...

— Қизиқ экан!

— Вальсни фақат ўн иккита данакда эмас, бошқа нарсада ҳам чалиш мумкин. Масалан, мен калитда ҳам ҳуштак чалишни биламан...

— Калитда? Қандай қилиб? Кўрсат. Менда бир ажойиб калит бор...

Валиаҳд Тутти шундай дея туриб, камзулининг ёқасини ечди ва бўйнига осилган ингичка занжирни олди, шу занжирга кичкинагина оқ калит осилган эди.

— Мана!

— Нега бу калитни кўкрагингда яшириб юрибсан?— деб сўради Суок.

— Менга бу калитни канцлер берди. Бу ҳайвонот боғимдаги қафаслардан бирининг калити.

— Нима, сен ҳамма қафасларнинг калитини ёнингда олиб юрасанми?

— Йўқ. Лекин фақат жудаям муҳим калит, деб айтишди менга. Буни мен жудаям эҳтиёт қилишим керак экан...

Суок валиаҳдга ўз санъатини намойиш қилди. У калитнинг тешик томонини чўччайган лабига олиб бориб, хушоҳанг бир қўшиқнинг куйини чалди.

Валиаҳд шунақа хурсанд бўлиб кетдики, эҳтиётлаб асраш учун ўзига топширилган калитни ҳам унутиб юборди. Калит Суокда қолди. У эса, ўйлаб-негиб ўтирмасдан калитни тўр хошияли пуштиранг кўйлагининг чўнтагига солиб қўйди.

Кеч кирди.

Қўғирчоқ учун валиаҳд Туттининг оромхонаси ёнидан махсус хона ҳозирлашди.

Валиаҳд Тутти бугун кечаси уйқусида алоғ-чалоғ туш кўрди: кулгили бурундор ниқобларни, сап-сарик яланғоч елкасида силлиқ қилиб тарашланган каттакон харсангтош кўтариб кетаётган одамни ва бо одамни қора қамчи билан савалаётган бақалоқ одамни, картошка еб ўтирган жулдур кийимли болани ва оқ от миниб, ўн иккита ўрик данакда қандайдир ёқимсиз вальс куйини чалиб кетаётган, кийимларининг ҳаммаёғига тўр қопланган бойвучча кампирни ва ҳоказоларни кўрди.

Худди шу маҳал бутунлай бошқа жойда, бу жажжигина ётоқхонадан жуда олисда, Қаср паркиннинг бир бурчагида антиқа бир воқеа юз бераётган эди. Йўқ, сизлар, нима гап экан, деб ҳайрон

бўлманглар, айтарли ҳеч нарса бўлгани йўқ. Хуллас, бу кеча антика туш кўрган фақат валиаҳд Тутти эмас эди. Айтмоқчиманки, валиаҳд Туттининг ҳайвонот боғи эшигида соқчилик қилаётиб ухлаб қолган гвардиячининг туши ҳам диққатга сазовор эди.

Соқчи тош устида панжарага суяниб ўтирганча, ширин туш кўрарди. Ялпоқ ва ялтироқ ғилофга солинган қиличи тиззалари орасида. Тўппончасининг оғзи қора шоҳи шарфи тагидан мўралаб турарди. Шу ерда, шағал тўкилган йўлкадаги катак шишали фонус нури гвардиячининг этигини ва дарахт япроғидан тушиб, унинг енгидан ўрмалаб кетаётган капалак қуртини ёритаб турарди.

Ҳаммаёқ осойиштадек туюларди.

Шундай қилиб, соқчи ухлаб ўтирар ва уйқусида жуда аломат туш кўрарди. Тушида гўё унинг ёнига валиаҳд Туттининг қўғирчоғи яқинлашгандаймиш. У эрталаб доктор Гаспар Арнери олиб келганида қандай бўлган бўлса, ҳозир ҳам ўшанақа эмиш: ўша пуштиранг кўйлак, ўша ленталар, ўша уқалар, ялтироқ пистонлар. Фақат энди тушида қўғирчоқ тирик қизчага айланганмиш. У ҳар томонга олазарақ қараб, бемалол юраётганмиш, баъзан оёқ учида юриб, бирон шарпадан чўчиб кетган пайтида бармоғини лабига босармиш.

Фонус унинг жажжигина гавдасини бошдан-оёқ ёритаётганмиш.

Гвардиячи соқчи ҳатто уйқусираб жилмайибди ҳам.

Кейин у хўрсиниб кўйиб, панжарага суяниб яхшироқ жойлашиб ўтирипти.

Суок бўлса, соқчининг ухлаб ўтирганини кўриб, фонусни қўлига олганмиш-да, оёқ учида эҳтиётлик билан ичкарига кириб кетганмиш.

Гвардиячи хуррак отарди, аммо уйқусида бу хуррак овози унга гўё ҳайвонот боғидаги йўлбарсларнинг ўкиригидай туюлаётган эди.

Аслида эса, ҳайвонот боғи жимжит эди. Ҳайвонлар ухлаб ётарди.

Фонус озгина жойни ёритарди. Суок қоронғиликда эҳтиёткорона оҳиста юриб борарди. Унинг бахтига, тун унчалик қоронғи эмас эди. Осмондаги юлдузлар ва паркнинг ҳар ер-ҳар ерига осилган фонусларнинг дарахт шохлари орасидан тушиб турган шуъласи бу хилватгоҳни ёритаб турарди.

Қизча дарвозадан киргач, қандайдир оппоқ гуллар билан бурканган паст бўйли буталар орасидан хиёбон бўйлаб юриб борди.

Кейин бирдан унинг димоғига ҳайвонлар ҳиди кирди. Бу ҳам қизга таниш эди: бир вақтлар уларнинг сайёр томошахонасига учта шер ва битта Ульм доғи¹ ни ўргатган бир одам қўшилиб, томоша кўрсатиб юрган эди.

¹ Ульм — Австриядаги шаҳарнинг номи, доғ — тумшуғи тўмтоқ кучук.

Суок ялангликка чиқди. Теварак-атрофда бир нималар қорайиб кўринар, гўё жажжи уйчалар сафи тургандай эди.

— Қафаслар,— деди пичирлаб Суок.

Унинг юраги дук-дук ура бошлади.

Суок ҳайвонлардан кўрқмас эди, чунки цирк артистлари, умуман доворак бўлишади. У фақат ўз шарпаси ва фонусининг шуъласи билан биронта ҳайвонни уйғотиб юборишдан, кейин ҳайвон ўкириб, соқчини уйғотиб қўйишидан кўрқарди.

Суок қафасларга яқин борди.

«Просперо қаерда экан?»— деб ҳаяжонланарди Суок. У фонусни баланд кўтариб, қафасларнинг ичига тикиларди. Ҳаммаёқ жимжит, қилт этган жонзод кўринмасди. Фонус шуъласи қафас чивиклари орасидан бўлак-бўлак бўлиб ўтиб, ичкарида ухлаб ётган ҳайвонларнинг танасини қинғир-қийшиқ ёритарди.

Суок ҳайвонларнинг сертук, гўштдор қулоқларини, баъзан олдинга чўзилган панжаларини, баъзан олачипор елкаларини кўрарди. Бургутлар қанотларини ёйиб ухларди, шунинг учун ҳам улар қадимги гербларга ўхшаб кетади. Айрим қафасларнинг ичида номаълум баҳайбат махлуқларнинг қораси кўринарди.

Ингичка кумуш хивичдан тўқилган қафасда, баланд-паст қўноқларда тўтиқушлар кўниб ўтирарди. Суок ўша қафас олдида тўхтаганида, унинг назарида қафас деворига энг яқин ўтирган тўтининг бири, қизил соқоли узун қари тўтиқуш, бир кўзини очиб, Суокка қараб қўйгандай туюлди. Унинг кўзи пишган лимоннинг уруғига ўхшарди.

Бу ҳам етмагандай қуш ўша кўзини дарров юмиб олиб, ўзини ухлаганга солиб тураверди. Айна пайтда, тўти Суокка қизил соқоли орасидан кўз қисиб, жилмайиб қўйгандек туюлди.

«Мен ўзим тентакман», дея ўзига-ўзи таскин берди Суок. Лекин, бари бир, унинг юрагига ғулғула тушган эди.

Дам ўтмай, гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда алланималар шақиллай, қисирлай, чийиллай бошлади.

Сиз тунда отхонага ёки товуххонага бир кириб кўринг: у ерда ҳукм сурган сукунатдан ҳайратга келасиз, шу билан бирга, ҳар хил овозларни — гоҳ қанот қоқилганини, гоҳ кавшанишни, гоҳ қўноқнинг гижирлаганини, гоҳ уйқудаги қуш томоғидан чиққан чийилдоқ овозни эшитасиз.

«Просперо қаердайкин?— деб ўйлади Суок яна; энди у қаттиқ ҳаяжонда эди.— Борди-ю, уни бугун қатл қилиб бўлишган ва энди қафасга анави бургутни солиб қўйган бўлишса-я?»

Худди шу маҳал қоронғиликдан кимнингдир:

— Суок!— деган хирқироқ овози эшитилди.

Шу заҳотиёқ қизча кимнингдир ҳансираб нафас олаётгани, ҳамда худди каттакон ҳаста кўппакнинг инграганига ўхшаш қандайдир шарпа эшитди.

— Вой!— деб чинқириб юборди Суок.

У фонусни шарпа эшитилган томонга тутди. У ерда қизгиш чўғ милтирарди. Бир баҳайбат қора махлуқ худди айиқ каби қафас панжарасидан ушлаб, бошини шу панжарага тираб турарди.

— Просперо!— деб чақирди Суок паст овоз билан.

Кейин шу заҳотиёқ миясидан бир гала хаёллар лип-лип ўтди.

«Нега у бунчалик қўрқинчли? Айиққа ўхшаб, унинг ҳаммаёғини тук қоплаб кетипти. Кўзларидан қизил учқун чақнапти. Тирноқлари узун, қайилиб кетган. Эғнида кийими йўқ. Бу одам эмас, горилла».

Суок аламидан йиғлаб юборай деди.

— Сени кўрар кун ҳам бор экан-ку, Суок,— деди нотаниш махлуқ.— Сенинг келишингни билардим.

— Салом. Мен сизни озод қилгани келдим,— деди Суок титроқ овоз билан.

— Мен қафасдан чиқмайман. Ўлсам ҳам.

Шундан кейин яна мудҳиш ингроқ эшитилди. Махлуқ йиқилди, кейин ўрнидан туриб, яна қафас панжарасига ёпишди.

— Яқинроқ кел, Суок.

Қиз яқин борди. Унга бир бадбашара махлуқ тикилиб турарди. Одам башараси эмас эди бу албатта. У кўпроқ бўрининг тумшуғига ўхшаб кетарди. Энг қўрқинчли томони шунда эдики, бу бўрининг қулоқлари гарчи тикандек қаттиқ калта тук билан қопланган бўлса ҳам, одам қулоғига ўхшарди.

Суок қафи билан юзини беркитмоқчи бўлди. Махлуқ кўлида чайқалаётган фонуснинг сарғиш шуъласи ҳар томонга лип-лип учарди.

— Сен мендан қўрқясан, Суок... Мен одамлик қиёфамни йўқотиб қўйдим. Қўрқма! Берироқ кел... Сен бўйинг чўзилиб, бир оз озибсан. Жуда хомуш кўринасан...

Махлуқ қийналиб-қийналиб гапирарди. У тобора ерга чўкиб, ниҳоят қафас ичига чўзилиб ётиб қолди. У оғзини катта очиб ва узун-узун сариқ тишларини иршайтириб, хансираб нафас оларди.

— Мен ҳозир ўламан. Ўлимим олдидан сени кўришимга ишонган эдим.

Махлуқ маймунники каби юнгдор қўлини чўзди. У қоронғида бир нимани қидираётган эди. Худди мих суғуриб олинаётгандек овоз эшитилди, шундан кейин ўша даҳшатли қўл қафас панжараси орасидан ташқарига чўзилди.

Қўлда кичкинагина бир тахтача бор эди.

— Мана буни ол. Ҳаммаси шунда ёзилган.

Суок тахтачани қўйнига яширди.

— Просперо,— деди у кейин оҳиста.

Жавоб бўлмади.

Суок фонусни яқинроқ олиб бориб тутди. Махлуқнинг тишлари иршайиб мангу қотиб қолган эди. Унинг нурсиз кўзлари Суокдан нари аллақайларга тикиларди.

— Просперо!— чинқирди Суок фонусни қўлидан тушириб юбораркан.— У ўлди! Просперо ўлди! Просперо!
Фонус ўчиб қолди.

ТУРТИНЧИ ҚИСМ

ҚУРОЛСОЗ ПРОСПЕРО

ХІ БОБ

Қандолатхонанинг вайрон қилиниши

Ҳайвонот боғи дарвозаси олдида соқчилик қилиб мудраб ўтирган гвардиячи билан биз танишган эдик. Суок унинг катак шишали фонусини ўғирлаб, ҳайвонот боғига кирган ва бу ерда кўтарилган гавго ниҳоят ўша гвардиячини уйғотиб юборган эди.

Ҳайвонлар ириллар, увиллар, чийилларди; қуш қанотларининг патиллагани, шер ва йўлбарс думларининг темир панжарага худди қамчиндек шарт-шарт урилгани эшитиларди.

Гвардиячи чакаklarини қаттиқ қисирлатиб эснади, қўлларини кенг ёйиб керишган эди, мушти бориб темир панжарага урилиб, зирқираб оғриди, шундан кейин у бутунлай уйғонди.

Уйғониб, ҳушёр тортди-ю, дик этиб ўрнидан туриб кетди. Фонуси йўқ эди. Сокин осмонда юлдузлар милтиллаб турарди. Ясеиннинг ҳушбўй ҳиди димоққа уриларди.

— Падарига лаънат!

Гвардиячи шунақанги жаҳл билан тупурдики, тупуги ўқдек учиб бориб ясеин гулининг бандини узиб юборди.

Ҳайвонлар концерти авжга минаётган эди.

Гвардиячи тревога кўтарди. Бир дақиқа ичида машъала кўтарган одамлар етиб келишди. Машъалалар шитирлаб ёнарди. Гвардиячилар сўқинишарди. Кимдир қилич ғилофига қоқилиб йиқилиб тушди ва бурни кимнингдир шпорига бориб тегиб жароқатланди.

— Фонусимни ўғирлаб кетишди!

— Ҳайвонот боғига биров кирганга ўхшайди!

— Уғри бўлса керак!

— Исёнчилар!

Бурни лат еган гвардиячи ҳам, шпори қийшайиб кетган гвардиячи ҳам, шунингдек, қолганлар ҳам тунги зулматни қўлларигадаги машъалалар билан ёритиб, ҳайвонот боғига кирган номаълум душман сари йўл олдилар.

Лекин улар ҳайвонот боғида ҳеч қандай шубҳали жонзот кўрмадилар.

Йўлбарслар қип-қизил сассиқ оғизларини катта-катта очиб ўқирарди. Шерлар қаттиқ безовта бўлиб, қафас ичида уёқдан-бу-

ёққа бориб келарди. Тўтиқушлар тўс-тўполон кўтарган, уларнинг қафас ичида чир-чир айланганини кўрган одам ранг-баранг от-ўйинга ўхшатарди. Маймунлар арғимчоқ учишади. Айиқлар бўлса, чиройли дўрилдоқ овоз билан қўшиқ айтишарди.

Ҳайвонот боғига машъала кўтариб кирган одамлар бу ердаги жониворларни яна бешбадтар ҳуркитиб, безовта қилдилар.

Гвардиячилар ҳамма қафасларни бир-бир кўздан кечириб чиқдилар.

Ҳамма нарса жойида эди.

Улар ҳатто Суок тушириб қолдирган фонусни ҳам кўрмадилар.

Шу пайт бирдан бояги жароҳатланган гвардиячи:

— Тўхтанглар!— деб юборди ва қўлидаги машъалани баланд кўтарди.

Ҳамма тепага қаради. У ерда дарахтнинг қуюқ шохларидан бошқа ҳеч нима кўринмади. Япроқлар қилт этмасди. Тун сокин эди.

— Кўряпсизларми?— деб дағдаға билан сўради гвардиячи қўлидаги машъалани силкиб.

— Ҳа. Пуштиранг бир нима турипти...

— Кичкинагина...

— Қўниб ўтирипти...

— Аҳмоқлар! Шуниям билмайсизларми? Бу тўтиқуш. У қафасдан учиб чиқиб, шу дарахтга келиб қўнган, жин урсин!

Шовқин кўтарган ҳалиги гвардиячи соқчи хижолат бўлиб, чурқ этмай турарди.

— Уни дарахтдан олиш керак. Ҳамма ҳайвонларни бесаранжом қилган шу бўлиши керак.

— Тўғри. Қани, чиқ. Вурм. Ичимизда энг ёши сенсан.

Вурм исмли гвардиячи дарахт тагига борди. У иккиланарди.

— Чиқ, уни соқолидан тутамлаб олиб туш.

Тўти қимир этмай ўтирарди. Унинг патлари, машъалалар билан ёритилган қуюқ япроқлар орасидан пуштирангга кўринарди.

Вурм шляпасини пешонасига суриб, энсасини қашлади.

— Қўрқаман. Тўтиқушлар қаттиқ чўқийди.

— Аҳ-моқ!

Ҳарнечук Вурм дарахтга тирмашиб чиқа бошлади. Лекин у дарахтнинг ярмига чиққанида бир зум таққа тўхтади-ю, кейин пастга сирғаниб қайтиб тушди.

— Ўлсамам чиқмайман,— деди у.— Бу менинг ишим эмас. Мен тўтилар билан жанг қилишни билмайман.

Шу пайт кекса бир одамнинг жаҳлдор овози эшитилди. У шиппагини судраб босиб, гвардиячилар тўпланиб турган ерга шоша-пиша келаётган эди.

— Терманглар унга!— деб қичқирди кекса одам.— Безовта қилманглар уни!

Бу чинқирган одам ҳайвонот боғининг бош нозири бўлиб чиқди. У зоология соҳасида катта олим ва мутахассис эди, яъни ҳайвонлар тўғрисида ҳамма нарсани мукамал биларди.

У шовқин-сурондан уйғониб кетибди.

Нозир шу ерда, ҳайвонот боғининг ўзида яшарди. Шунинг учун қандай кийимда ухлаб ётган бўлса, ўша кийимда, ҳатто тунги қалпоғини ҳам ечмасдан, бурни учига ёпишган каттакон ялтироқ қандалани ҳам писанд қилмай югуриб келган эди.

У қаттиқ ҳаяжонда эди. Бўлмасам-чи: қандайдир солдатлар унинг ишига аралашмоқчи бўлишса, қандайдир бир галварс унинг тўтиқушини соқолидан тутамламоқчи бўлса, бу нима деган гап!

Гвардиячилар унга йўл бердилар.

Зоолог бошини кўтариб қаради. У ҳам япроқлар орасида қандайдир пуштиранг жонворни кўрди.

— Ҳа,— деди зоолог.— Бу тўтиқуш. Бу менинг энг яхши тўтиқушим. У доим шунақа инжиқлик қилгани қилган. Ҳеч қафасда ўтира олмайди. Бу Лаура... Лаура! Лаура!— деб зоолог чийилдоқ овоз билан тўтини чақира бошлади.— У мулойимликни яхши кўради. Лаура! Лаура! Лаура!

Гвардиячилар пиқиллаб кулиб юборишди.

Энгига гулдор халат, оёғига тунги шиппак кийган, осмонга қараган бошидаги тунги қалпоғининг попуғи этагигача тушиб турган бу жиккаккина чол, ҳайбатли гвардиячилар қуршовида, ловиллаб ёнаётган машғалалар ёруғида ғаройиб кўринарди. Айниқса ҳайвонларнинг шовқин-сурони ҳозирги манзарага ажиб бир руҳ бахш этарди.

Кейин энг кулгили ҳодиса содир бўлди. Зоолог дарахтга тир-машиб чиқа бошлади. Бу ишни у анча моҳирлик билан бажарди — чамаси, илгари ҳам дарахтга чиқиш билан кўп шуғулланган бўлса керак. Бир, икки, уч! Унинг халати тагидан қалами лозим кийган оёғи бир неча марта лип-лип этиб кўринди, ниҳоят муҳтарам қария тармаша-тармаша тўти турган шохга яқин, аммо хатарли саёҳатининг ниҳоясига етиб олди.

— Лаура!— яна мулойимлик билан хушомад қилиб чақирди зоолог.

Шунда бирдан унинг жонҳолатда чинқиргани бутун ҳайвонот боғи-ю, паркни тутиб кетди, чинқирғи камида бир километр атрофга эшитилди.

— Шайтон!— деб чинқириб юборган эди зоолог.

Чамаси, дарахт шохида тўтиқуш эмас, бошқа бирон маҳлуқ ўтирган эди.

Гвардиячилар дарахт тагидан нари қочдилар. Зоолог пастга шўнғиб туша бошлади. Лекин тасодиф, яъни калта бўлса ҳам, анча бақувват бир бутоқ зоологни ўлимдан асраб қолди. Зоолог шу бутоққа халатидан илиниб осилиб қолди.

О, агар ҳозир ўзга олимлар бу муҳтарам ҳамкасбларини мана шу аянчли аҳволда кўришса борми, унинг ялтироқ боши ва ақл-

заковати ҳурмати, дарров юзларини тескари бурган бўлардилар! Зоологнинг халати кўтарилиб, аврати кўриниб қолганди. Гвардиячилар тирақайлаб қоча бошладилар. Машъалаларнинг алангаси шамолда ҳилпираб борарди. Бу манзарани четдан кузатиб турган одам олов ёлли қора отлар қоронғида югуриб кетяпти, деб ўйлаши мумкин эди.

Ҳайвонот боғида кўтарилган тўс-тўполон ниҳоят тинди. Лекин зоолог хануз дарахт шоҳида қимир этмай осилиб турарди. Энди бу пайт қасрда ҳам алғов-далғов бошланган эди.

Чунки сирли тўтиқушнинг дарахт шоҳида пайдо бўлишидан чорак соат бурун Уч Бақалоққа шаҳардан кўнгилсиз хабарлар етиб келган эди:

«Шаҳарда тартибсизлик. Ишчилар тўппонча ва милтиқлар билан қуролланишган. Ишчилар гвардиячиларга ўқ узишмоқда, улар ҳамма Бақалоқларни сувга улоқтирмоқдалар».

«Гимнаст Тибул озодликда, у шаҳар чеккасида яшовчи аҳолининг ҳаммасини бир қўшин қилиб тўплаяпти».

«Кўпчилик гвардиячилар Уч Бақалоққа хизмат қилишдан воз кечишиб, ишчилар томонига ўтиб кетдилар».

«Фабрикаларнинг мўриларидан тутун чиқмай қўйди. Машиналар тўхтаган. Кончилар ер остига тушиб, бойлар учун кўмир қазишдан бош тортишяпти».

«Теварак-атрофдаги деҳқонлар ер-мулк эгалари билан жанг қилмоқдалар».

Министрлар мана шунақа хабарлар олиб келишган эди. Уч Бақалоққа.

Одатда Уч Бақалоқ ҳаяжонланган пайтларида семира бошлардилар. Мана ҳозир ҳам Давлат кенгаши аъзолари кўзи олдида, бир зумда, ҳар қайси Бақалоқ чорак қадоқдан семирди.

— Мен чидолмайман!— деб зорланарди Бақалоқлардан бири.— Мен чидай олмайман... Тоқатим тоқ бўлди... Оҳ, вой! Илгак тугма бўйнимга ботиб кетяпти...

Шу маҳал унинг ялтироқ ёқаси «тар» этиб йиртилиб кетди.

— Семириб кетяпман,— деб инграрди Иккинчи Бақалоқ.— Мени қутқаринглар!

Учинчиси бўлса, дўмпайиб бораётган қорнига маъюс тикилиб турарди.

Шундай қилиб, бугун Давлат кенгаши олдида иккита масала турарди: биринчидан, зудлик билан семиришни тўхтатиш учун бирон восита ўйлаб топиш, иккинчидан, шаҳардаги тартибсизликни дарҳол бостириш лозим эди.

Биринчи масала юзасидан шундай қарор қабул қилдилар:

— Рақс тушиш керак!

— Рақс! Рақс! Ҳа, албатта рақс тушиш керак! Энг яхши чора шу.

— Фурсатни ўтказмай, дарҳол рақс муаллими таклиф қилинсин, у Учта Бақалоққа балет санъатидан сабоқ берсин.

— Ҳа,— деди ёлворувчи оҳангда Биринчи Бақалоқ,— лекин...

Худди мана шу пайтда ҳайвонот боғи томондан мухтарам зоологнинг чинқирган овози эшитилди — эсингизда бўлса, у ўзининг Лаура исмли энг яхши кўрган тўтиқушини олиб тушиш учун дарахтга тирмашиб чиққан, ammo у ерда Лаура эмас, шайтон ўтирганини кўриб, чинқириб юборган эди.

Ҳукуматнинг барча аъзолари паркдаги хиёбонлар орқали ҳайвонот боғи томон отилдилар.

— Уф! Уф! Уф! — деб ҳансираган овозлар эшитиларди паркдан.

Қанотлари қора ҳошияли, зарғалдоқрангли энг чиройли капалакларнинг ўттиз оиласи бу тўс-тўполондан чўчиб, паркдан учиб кетди.

Паркда сон-саноксиз машъалалар пайдо бўлди. Энди паркни худди атрофга қатрон ҳидини таратиб ловиллаб ёнаётган бутун бир ўрмонга ўхшатса бўларди. Бу ёнаётган ўрмон дарёдек ёйилиб борарди.

Ҳайвонот боғига атиги ўн қадамча қолганда, чопиб бораётган ҳамма одамлар бирдан оёқлари шол бўлиб қолгандай, таққа тўхтаб қолишди. Лекин шу заҳотиёқ улар бирваракайига дод солишиб, чийиллашиб, бир-бирини босиб-янчганча, нажот истаб орқага қоча бошлашди. Машъалалар сочилиб ётарди; аланга бир-бирига туташиб, ҳаммаёққа ёйилди, қора тутун бурала-бурала чор атрофга ёйила бошлади.

— О!

— А!

— Қочинглар!

Одамларнинг шовкин-сурони бутун паркни ларзага келтирарди. Саросимага тушиб, ҳар ёққа қочаётган одамларни машъалаларнинг алвонранг шуъласи ёритар, бу шуъла тобора кенгроқ ёйилиб борарди.

Худди шу пайт қаршидаги ҳайвонот боғининг темир панжараси ичидан алпқомат бир одам хотиржам ва шахдам чиқиб кела бошлади.

Малласоч, кўзларидан ўт чақновчи, камзули дабдала бўлиб йиртилган бу одам машъалалар ёруғида гўё мудҳиш бир шарпадек аяқлашиб келарди. У бир қўли билан қўрқинчли қоплон етаклаб олганди: қоплоннинг бўйнига ярим қулоч келадиган занжирдан бўйинбоғ солинган эди. Бу хипча малларанг ҳайвон даҳшатли бўйинбоғдан қутулиш учун нуқул чиранар, сакрар, ириллар, ўзини ҳар ёққа отар ва рицарларнинг туғларидаги шар расмига ўхшаб, қип-қизил узун тилини гоҳ чиқарар, гоҳ ичига тортиб оларди.

Қўрқиб қочиб кетаётганлар орасида орқага ўгирилиб қарашга юраги дов берганлар бу одамнинг иккинчи қўлида ялтироқ пуштиранг кўйлак кийган бир қизча борлигини кўрган эдилар. Қизча даҳшат солиб келаётган қоплонга қўрқа-писа қарар, заррин гулли туфли кийган оёқларини букиб, ўзини кўтариб олган одамнинг бўйнидан маҳкам қучоқлаган эди.

- Просперо!— деб дод солишарди қочиб кетаётган одамлар.
- Просперо! Бу Просперо-ку!
- Қочиб қол!
- Қўғирчоқ!
- Қўғирчоқ!

Ана шунда Просперо ўзи етаклаб келаётган ҳайвонни кўйиб юборди.

Қоплон думини ҳар томонга силкиб, қочиб кетаётган одамлар кетидан сакраб-сакраб қувиб кетди.

Суок қуролсознинг қўлидан сакраб тушди. Бу гала-говурда жуда кўп тўппончалар ўтлоққа отиб юборилган эди. Суок ердан учта тўппончани олди. Иккитасини Просперога берди, биттасини ўзига олиб қолди. Тўппонча қизчанинг деярли белидан келарди. Лекин Суок бу ялтироқ қора буюмдан қандай фойдаланишни яхши биларди: у циркда тўппонча отишни ўрганиб олган эди.

— Кетдик!— деди қуролсоз.

Парк ичидан нималар бўлаётгани одамларни қизиқтирмасди. Улар қоплоннинг бундан кейинги саргузашти нима билан яқунланишини ҳам ўйламадилар.

Энг муҳими, чиқиб кетадиган йўлни топиш ва бу тузоқдан тезроқ қутулиш керак эди.

Тибул айтган ўша нажотбахш кастрюль қаерда экан? Шарфурушни қутқарган ўша сирли кастрюль қаерда экан?

— Ошхонада! Ошхонада!— деб чинқирди Суок, тўппончани силкиганча чопқиллаб бораркан.

Улар зим-зиё қоронғида буталар оралаб, мудроқ қушларни безовта қилганча чопиб борардилар. О, Суокнинг ажойиб кўйлаги бутунлай дабдала бўлган эди.

— Ширин нарсанинг ҳиди келяпти,— деб юборди бирдан Суок, у чироғи ёнаётган қандайдир деразалар тагида тўхтаган эди.

Кейин у Просперонинг диққатини жалб қилиш учун, циркдаги одати бўйича бармоғини эмас, бу гал қўлидаги қора тўппончани кўтарди.

Уларни таъқиб қилиб келаётган гвардиячилар бу ерга етиб келишганида Просперо билан Суок аллақачон дарахтга чиқиб олишган эди. Кейин улар дарахтнинг тарвақайлаб кетган шохидан юриб бориб, бир зумда ошхонанинг энг катта деразасига ҳатлаб ўтиб олдилар.

Кеча шарфуруш учиб кирган дераза шу эди.

Демак, бу қандолатхона деразаси эди.

Вақт алламаҳал бўлганига ҳам, ҳаммаёқ алғов-далғов эканлигига ҳам қарамай, бу ерда иш қайнарди. Ҳамма шакарпазлар оқ қалпоқ кийган, шогирд болалар терлаб-пишиб ишлашарди; улар валиаҳд Туттининг кўғирчоғи соғ-саломат қайтгани шарафига бериладиган эртанги зиёфат учун қандайдир махсус компот тайёрлар эдилар. Бу сафар энди торт тайёрламасликка қарор қилишган эди, чунки тагин биронта меҳмон деразадан учиб кириб,

ҳам француз кремини, ҳам антиқа цукатларни расво қилиб юрмасин, деб кўрқишган эди.

Хонанинг қоқ ўртасидаги каттакон тоғарада сув қайнарди. Сувдан кўтарилган оппоқ буғ бутун хонани тутиб кетган эди. Шу буғ пардасига бурканган шогирд болалар роса куйиб-пишиб иш-лашар, компот учун ҳар хил ҳўл мева тўғрашарди.

Демак... Лекин шу чоқ пазандалар бутун ошхонани буркаб олган қуюқ буғ орасида қўрқинчли бир воқеа бўлаётганини билиб қолдилар.

Деразанинг нарёғида дарахт шохлари силкинди, худди бўрон олдидан бўлгандай япроқлар шитирлай бошлади-ю, бирдан деразада икки одам: малласоч дароз киши билан бир қизча пайдо бўлди.

— Қўлларингни кўтар!— деди Просперо. Унинг ҳар қўлида биттадан тўппонча бор эди.

— Жойларингдан қимирламанглар!— баралла қичқирди Суок тўппончасини ўқталиб.

Оқ пешбандли йигирмадан ортиқ кишининг қўли шу заҳотиёқ юқорига кўтарилди.

Кейин кастрюллар ҳарёққа уча бошлади.

Ширапазликдаги барча ялтироқ шиша, мис идишлар абжақланди, қайноқ, ширин, хушбўй таомлар тўкила бошлади.

Қурулсоз ўша керакли кастрюлни қидирарди. Чунки Просперонинг ҳам, уни ўлимдан қутқарган кичкина қизчанинг ҳам нажоткори ўша кастрюль эди.

Просперо банкаларни ағдариб ташлар, товаларни, воронка-ю, тарелка ва идишларни улоқтирарди. Ҳар томонга улоқтирилган шиша идишлар чил-чил синарди; тўкилган ун худди Сахрои Кабирда кўтарилган иссиқ қуюндек шифтга кўтариларди; мағиз ва гилослар ҳам ҳарёққа сочиларди; токчаларга қўйилган идишлардаги шакар худди шалоладек шовуллаб тўкила бошлади; шарбатлар тошқини салкам бир метрга кўтарилди; ҳаммаёққа сув тизиллаб отилар, мевалар думалар, минорага ўхшатиб устмасу тўйилган мис кастрюллар қуларди. Ҳамма нарса остин-устин бўлиб кетди. Баъзида ухлаб ётганингда тушинга шунақа аломат нарсалар қиради, уни туш эканлигини биласан, шунинг учун ҳам бундай пайтда хоҳлаган нарсангни қилишинг мумкин бўлади.

— Топдим!— чинқириб юборди Суок.— Мана у!

Қидирган кастрюллари топилган эди. Мана, ўша кастрюлнинг қопқоғи! Қизча уни олиб отганди, айқаш-уйқаш бўлиб ётган нарсалар устига чирпирак бўлиб учиб бориб қизил, яшил, сариқ рангдаги қуюқ сироплар омуктасидан ҳосил бўлган кўлмакка шалолаб тушди.

Просперо кастрюль ичига қараган эди, унинг таги йўқ экан.

— Қочинг!— деб чинқирди Суок.— Мен орқангиздан тушаман.

Қуролсоз кастрюль ичига тушди. У кастрюлда кўздан ғойиб бўлиши билан, бирдан қулогига ширапазликдаги одамларнинг дод-фарёди эшитилди.

Суок кастрюлга тушишга улгиролмади. Бутун парк ва Қасрга даҳшат солиб кезиб чиққан қоплон энди бу ерда пайдо бўлган эди. Унинг баданидаги гвардиячилар отган ўқларнинг изи худди очилган гулларга ўхшаб кетарди.

Қандолатпазлару ошпазларнинг ҳаммаси бир бурчакка тиқилиб олишди. Суок қўлида тўппонча борлигини унутиб, югуриб келаётган қоплонга қарата қўлига илинган бир нокни отди.

Хайвон Просперонинг орқасидан қувиб, боши билан кастрюлга шўнғиди-ю, зим-зиё ва тор йўлакдан пастга тушиб кетди. Кострюлдан унинг фақат сариқ думи чиқиб турарди, — у қудуққа туширилган челақнинг арқонига ўхшарди. Кейин дум ҳам кўринмай қолди.

Суок қўллари билан кўзини беркитиб олди.

— Просперо! Просперо!

Қандолатпазлар эса, захархандали кулишди. Шу маҳал бу ерга гвардиячилар ҳам бостириб киришди. Уларнинг мундирлари йиртилган, юз-кўзлари қон, тўппончалари оғзидан тутун чиқиб турар эди. Улар қоплон билан олишган эдилар.

— Просперо ўлди энди! Қоплон уни тилка-тилка қилиб ташлайди! Шунақа экан, энди менга бари бир. Мен таслим бўламан.

Суок каттакон тўппонча ушлаган жажжигина қўлини тушириб, хотиржам гапирарди.

Лекин шу маҳал гумбурлаган ўқ овози эшитилди. Ер ости йўлагидан қочиб кетаётган Просперо ўзига ҳамла қилган қоплонни отган эди.

Гвардиячилар кастрюль тепасида уймаланишарди.

Улардан бири кастрюль ичига мўралади. Кейин қўлини тиқиб бир нимани торта бошлади. Яна иккита гвардиячи унга ёрдамга келди. Улар кучана-кучана кастрюль ичида тиқилиб қолган ўлик қоплонни думидан тортиб чиқаришди.

— У ўлган, — деди гвардиячи ҳарсиллаб нафас оларкан.

— У тирик! У тирик! Мен уни қутқардим. Мен халқ дўстини қутқардим!

Бечора кичкина Суок, кўйлаги тилка-пора бўлиб кетган, сочига қадалган ва туфлисига қўндирилган олтинранг гуллари эзилиб кетган Суок суюнганидан терисига сиғмас, икки юзи анордек қизариб кетган эди.

У ўз дўсти — гимнаст Тибул берган топшириқни бажарган — қуролсоз Просперони қамоқдан озод қилди.

— Дуруст! — деди гвардиячи Суокнинг билагидан ушлаб. — Кўрамиз, ярамас қўғирчоқ, энди қўлингдан нима иш келаркин!? Кўрамиз...

— Уни Уч Бақалоқ олдига олиб бориш керак...

— Улар сени ўлимга ҳукм қилишади.

— Аҳмоқ,— деди Суок хотиржам оҳангда ва боя Просперо шакарпазликни остин-устин қилаётган пайтда кўйлагининг пуштиранг тўр ҳошиясига томган шарбатни ялай бошлади.

ХII боб

Рақс муаллими Бир-икк-учс

Фoш бўлган кўғирчоқнинг ҳоли кейин нима кечгани ҳозирча бизга маълум эмас. Бундан ташқари, биз бошқа ҳодисаларга, яъни: дарахтда кўниб ўтирган тўтиқуш қанақа қуш эди ва нима учун муҳтарам зоолог ундан кўрқиб кетди? Эҳтимол у шўрли ҳали ҳам ўша шoҳда ювилган кўйлакдек осилиб тургандир; қуролсоз Просперо қандай қилиб озодликка чиқиб қолди-ю, қоплон қаёқдан пайдо бўлди; қайси йўл билан Суок қуролсознинг қўлига чиқиб олди; одамга ўхшаб гапирган махлуқ нима эди-ю, у Суокка қандай тахтакач узатди ва нима сабабдан ўлиб қолди... деган саволларга изоҳ беришдан ҳам ҳозирча ўзимизни тийиб турамиз.

Вақти келганда ҳаммаси ойдинлашади. Сизларни ишонтириб айтаманки, бу ерда ҳеч қандай мўъжиза содир бўлгани йўқ, балки ҳаммаси, агар олимлар таъбири билан айтадиган бўлсак, мантиқнинг қатъий қонунига биноан юз берди.

Ҳозир эрталабки пайт. Айнан шу бугун эрталабга келиб табиат жуда антиқа жозиба касб этди. Ҳаттоки, қиёфаси такага ўхшаш бир қари қизнинг гўдаклик пайтидан муттасил оғригувчи боши бирдан оғримай кўйди. Бугунги тонг шунақа хушҳаво эдики, қўяверасиз. Дарахтлар шовулламас, балки шўх болалар овозидек куйларди.

Бундай пайтда ҳамманинг ҳам рақс тушгиси келади. Шунинг учун рақс ўқитувчиси Бир-икк-учснинг дарсхонаси одамларга лиқ тўлганига ажабланмаса ҳам бўлади.

Қорнинг оч бўлса, рақс туша олмайсан албатта. Бошинг ғамташвишда бўлган пайтда ҳам рақс тушолмайсан. Лекин бугун ишчи маҳаллаларида тўпланишиб, яна Уч Бақалоқ Қасрига ҳужум қилишга ҳозирланаётган одамларнинггина қорни оч ва шуларгина ғамгин эди. Ҳолбуки олифта йигитлар, хонимлар, шунингдек, мечкай ва бойларнинг ўғил-қизлари ўзларини жуда яхши ҳис қилар эдилар. Улар гимнаст Тибулнинг камбағал, очяланғоч меҳнаткаш аҳлини тўплаб, улардан кўшин тузаётганидан беҳабар эдилар; улар раққоса қизалоқ Суок қуролсоз Просперони қамоқдан озод қилинганини ҳам билмасдилар, ҳолбуки, бутун халқ фақат шу Просперони кутаётган эди; шаҳарда кўтарилаётган алғов-далғовлар билан бу боёнларнинг иши йўқ эди.

— Ҳеч нима бўлмайди!— дерди чиройликина, лекин қиррабурун ойимқиз рақсбоп туфлисини кияркан.— Агар улар яна қасрга ҳужум қиладиган бўлишса, гвардиячилар уларни яна аввалги сафаргидагидек қириб ташлашарди.

— Албатта!— деб қиқирлаб куларди бир олифта йигит қарсиллатиб олма еган кўйи ўзини ойнага солиб, фракени кўздан кечираркан.— Ўша кончиларнинг ҳам, ўша исқирт косибларнинг ҳам ҳеч қандай милтиқ, тўппонча, қиличлари йўқ. Гвардиячиларнинг эса, ҳатто замбараклари ҳам бор.

— Ўзига бино қўйган, беғам-беташвиш одамлар жуфт-жуфт бўлишиб, Бир-икк-учснинг уйи сари оқиб келардилар.

Унинг эшигига осилган тахтачага қуйидаги сўзлар ёзиб қўйилган эди:

Рақс муаллими Бир-икк-учс. Нафақат рақс тушишдан, шунингдек нафосат, латофат, хиромон юриш, хулқ-одобдан ва ҳаётга шоирона назар ташлашдан сабоқ бераман. Унта рақсга олдиндан ҳақ оламан.

Паркет поли асалранг каттакон доирасимон залда Бир-икк-учс одамларга ўз санъатидан дарс беради.

Унинг ўзи қора най чалар, най қандайдир мўъжиза туфайли лаби қаршисида муаллақ турар, чунки, у оппоқ нафис кўлқоп кийган, енг учлари тўр хошияли, кўлларини тинимсиз ўйнатиб турарди. У бутун гавдасини гажак қилиб қайира, ҳар турли ҳолатда қотиб турар, кўзларини шифтга тикар, музика тактига мос пошнаси билан депсинар ва ҳар дақиқа сайин ўз ҳуснини томоша қилгани, ленталарининг яхши бойланганини, мой суртилган сочининг қанчалик ялтираётганини кўргани кўзгу олдига пилдираб борарди...

Жуфт-жуфт рақс тушаётганлар гир-гир айланишарди. Улар шу қадар кўп эди ва шунақанги терлашардики, бу ерга тўсатдан кириб қолган одам, бемаза шўрва қайнапти, деб ўйлаши мумкин эди.

Гоҳ рақс тушаётган кавалер, гоҳ унинг хоними тиқилинчда гир-гир айланишаркан, ё думи узун шолғомга, ё карам баргига, ёхуд яна қандайдир ноаниқ рангли ва антиқа нарсага ўхшаб кетардиларки, бундай нарсалар тарелкага сузилган шўрвадан чиқиши мумкин эди.

Бир-икк-учс эса, бу шўрвада қошиқ вазифасини бажарарди. Бунинг устига, у найнов, чўпдек ориқ ва қадди букчайган эди.

О, агар бу рақсларни Суок кўрганида борми, кулавериб ичаклари узиларди! Суок ҳаттоки «Аҳмоқ қирол» пантомимосида Олтин косов ролини ижро этган чоғида ҳам, ҳатто ўшандаям бу ердагидан юз карра назокатлироқ рақс тушган эди. Ҳолбуки у Косов рақсини ижро этиши лозим эди.

Рақс авжига чиққан бир пайтда дағал тери кўлқоп кийган баҳайбат муштлар рақс муаллими Бир-икк-учснинг эшигини гурсиллатиб ура бошлади.

Бу муштлар нақ дехқонларнинг сопол хумига ўхшаб кетарди. Шўрва қайнашдан тўхтади.

Яна беш минутдан кейин эса, рақс муаллими Бир-икк-учсни Уч Бақалоқ Қасрига олиб кетишди, уни олиб кетгани учта отлик гвардиячи келган эди. Улардан бири Бир-икк-учсни отининг сағ-

рисига терс мингаштирди — бошқача қилиб айтганда, Бир-икк-учс отга тескари миниб борарди. Иккинчи гвардиячи унинг каттакон картон коробкасини кўтариб олган эди. Кўринишидан, бу коробкага жудаям кўп нарса сиғадиганга ўхшарди.

— Ахир мен айрим кийимларимни, музыка асбобларини, шунингдек, париклар, ноталар ва суюкли романсларимни оливолишим керак-да,— деди Бир-икк-учс йўлга отланаркан.— Саройда қанча вақт бўлишимни билмайман-ку! Мен назокат ва латофатга одатланганман, шунинг учунам тез-тез кийимимни алмаштириб туришни яхши кўраман.

Рақсдан сабоқ олгани келган одамлар отлар орқасидан чопиб боришаркан, рўмолчаларини силкитишиб, Бир-икк-учсга оқ йўл тилаб қичқиришарди.

Қуёш анча баланд кўтарилган эди.

Бир-икк-учс ўзини саройга чақиртирилганидан хурсанд эди: у Уч Бақалоқни яхши кўрарди, чунки уларни бошқа ҳамма боёнларнинг ўғил ва қизлари яхши кўришарди. Бой қанчалик бойроқ бўлса, у Бир-икк-учсга шунча кўпроқ ҳушёқарди.

«Рост-да,— дерди у,— камбағаллардан менга нима фойда? Улар рақс тушишга ўрганишмаса! Қачон қарасанг, иш билан банд бўлишади, ҳамёнларида ҳеч қачон пул юрмайди. Бадавлат савдогарлар, бой олифталару хонимлар бошқа гап! Уларнинг пуллари доим кўп, ундан кейин, улар ҳеч қачон ишлашмайди ҳам».

Кўриб турибсизларки, Бир-икк-учс ўз кўнглида аҳмоқ одам эмас эди, лекин бизнингча гирт аҳмоқнинг ўзи.

«Суоқ аҳмоқ!— деб ажабланарди у раққоса қизчани эсларкан.— Нега у қашшоқлар, солдатлар, косиблар-у, жулдурвоқи болалар учун рақс тушаркин? Ахир улар жудаям кам ҳақ тўлашади-ку.

Агар тентак Бир-икк-учс ўша раққоса қизчанинг қашшоқлар, косиблар, жулдурвоқи болаларнинг сардори — қуролсоз Просперони қутқариш учун энг хатарли ишга киришганини билса, яна ҳам кўпроқ ажабланса керак.

Отликлар шамолдек тез олиб борардилар.

Йўлда содир бўлган воқеалар жуда аломат эди. Узоқдан тўхтовсиз «пақ-пуқ» ўқ овози эшитилиб турди. Шаҳар дарвозаси олдида бир тўда одам ҳаяжонланиб турарди. Баъзан қўлига тўппонча ушлаган икки-уч ҳунарманд югурганча кўчани кесиб ўтишарди... Шундай ажойиб кунда баққоллар учун айни савдо қиладиган пайтдай туюлса ҳам, лекин улар деразаларини «тақатақ» ёпишиб, гўштдор, лўппи башараларини дарчадан чиқариб, кўчага мўралаб турардилар. Турли-туман овозлар, бақириқлар у маҳалладан бу маҳаллага эшитилиб турарди:

— Просперо!

— Просперо!

— У биз билан!

— Бизлар била-ан!

Баъзида бу ердан терлаб, кўпириб кетган отда биронта гвардиячи ғизиллаб ўтарди. Баъзида бирор бақалоқ одам ҳаллослаганча тор кўчага ўзини урар, унинг атрофида эса, хўжайинларини ҳимоя қилиш учун қўлларига таёқ ушлаган малласоч малайлари пилдираб боришарди.

Битта жойда худди шунақа малайлар, хўппасемиз хўжайинларини қўриқлаш ўрнига, бирданига, бутун маҳаллани бошларига кўтариб шовқин солишганча уни дўппослаб кетишди.

Буни кўрган Бир-икк-уч аввалига бир эски диваннинг чангини қоқишяпти деб ўйлади.

Бақалоқ бойнинг малайлари уни ўттиз-қирқ марта таёқ билан уриб, биттама-битта ундан дўнг олишди, кейин бир-бирларининг елкаларидан кучоқлашиб, таёқларини силкитишганча:

— Йўқолсин Уч Бақалоқ! Биз бойларга малай бўлишни истамаймиз! Яшасин халқ!— деб қичқиришиб аллақайёққа югуриб кетишди.

Атрофдан эса:

— Просперо!

— Про-о-оспе-еро!— деган хитоблар эшитилиб турарди.

Хуллас, ҳаммаёқни қаттиқ ҳаяжон қоплаган эди. Бамисоли қиёмат қойим яқинлашаётгандек эди.

Ниҳоят охирги ҳодиса юз берди.

Ун гвардиячи Бир-икк-учсни олиб кетишаётганида уч отлиқ уларнинг йўлини тўсиб чиқди. Булар пиёда гвардиячилар эди.

— Тўхта!— деди улардан бири. Унинг кўк кўзлари ғазабдан чақнаб кетди.— Кимсизлар?

— Кўрмаяпсанми?!— деди орқасига Бир-икк-учсни мингаштирган гвардиячи ҳам шундай ғазаб билан.

Елдек келаётиб, таққа тўхтаб қолган отлар бетоқат бўлиб ер депсинарди. От афзаллари зириллаб титрарди. Рақс муаллими Бир-икк-уч ҳам қўрққанидан дағ-дағ титрарди. Лекин қайси бири қаттиқроқ титраётгани маълум эмас эди.

— Биз Уч Бақалоқ саройининг гвардиячи солдатларимиз.

— Биз саройга шошиляпмиз. Бизни дарҳол ўтказиб юборинглар.

Шунда кўккўз гвардиячи бўйнидаги шарфи орасидан тўппонча чиқариб деди:

— Ундай бўлса, тўппонча-ю, қиличларингизни топширинг. Солдатнинг куроли Бақалоқларга эмас, балки халққа хизмат қилиши керак.

Отлиқларни қуршаб олган ҳамма гвардиячилар ёнларидан тўппончаларини чиқардилар.

Отлиқлар ҳам қўлларига қуролларини олдилар. Бу манзарани кўрган Бир-икк-уч ҳушидан кетиб, отдан йиқилиб тушди. Унинг қанча вақт беҳуш ётганини аниқ айтиш қийин, лекин ҳушига келганида уни кузатиб келаётган отлиқ гвардиячилар билан, уларнинг йўлини тўсган пиёда гвардиячилар ўртасидаги жанг тугаган эди. Афтидан, пиёдалар ғолиб чиққанга ўхшарди. Бир-

икк-учс ёнида бир гвардиячининг ўлиб ётганини кўрди. Бу — боя уни отига мингаштирган гвардиячи эди.

— Қон,— деб гулдирарди Бир-икк-учс кўзларини чирт юмиб оларкан.

Лекин яна бир зумдан кейин у бешбаттар ҳайратга тушди.

Негаки унинг картон коробкаси мажақланган эди. Коробка ичидаги нарсалар эса, сочилиб ётарди. Бир икк-учснинг антиқа кийимлари, романслари ва париклари кўчада тупроққа қорилганди.

— Оҳ!..

Демак қизгин жанг пайтида гвардиячи ўзига ишониб топширилган коробкани қўлидан тушириб юборган-у, у тошкўчага тушиб, мажақланиб кетган.

— О! Оҳ!

Бир-икк-учс ўз буюмлари устига ташланди. У қаттиқ саросимага тушиб, жилетлари, фраклари, пайпоқлари, арзон, аммо бир қараганда чиройли кўрунувчи тасмалар тақилган туфлиларини бирма-бир кўздан кечириб чиқди, яна шартта ерга ўтириб олди. Ҳасратининг чеки йўқ эди. Унинг ҳамма нарсалари, бутун пардоз буюмлари шу ерда қолган-у, лекин энг муҳим нарса ўғирланганди.

Бир-икк-учс ўзининг бўғирсоққа ўхшаган муштумчаларини зангори осмонга кўтариб нола чека бошлади, бу пайт учта отлиқ отларини Уч Бақалоқ Қасри томон елдек учираиб борарди.

Бу отлар боя, рақс муаллими Бир-икк-учсни олиб кетаётган отлиқ гвардиячилардан жанг пайтида тортиб олинган эди. Жанг ниҳоясида гвардиячилардан бири ўлдирилиб, қолган иккитаси таслим бўлган ва халқ томонига ўтган эди, шунда ғолиб чиққан пиёда гвардиячилар пачақланган картон коробка ичида докага ўралган пуштиранг бир нимани топиб олгандилар.

Кейин ғолиблардан уч киши шу заҳотиёқ гвардиячилардан тортиб олинган отларга минишди-да, уларни ўқдай учираиб кетишди.

Энг олдинда от чоптириб кетаётган кўккўз гвардиячи докага ўралган аллақандай бир пушти нарсани кўкрагига маҳкам босиб олган эди.

Йўлда учраган одамлар чўчиб, ўзларини четга олардилар. Чунки гвардиячининг шляпасида қизил нишон қадалган эди. Бу гвардиячининг халқ томонига ўтгани аломати эди.

Шунинг учун ҳам йўлда учраган одамлар, агар улар бақалоқлар ё мечкайлар бўлишмаса, отлиқларни олқишлаб, улар орқасидан қарсақ чалиб қолишарди. Лекин айни пайтда уларга диққат билан қараб, ҳайратда қотиб қолишарди: чунки гвардиячи кўкрагига босиб бораётган докага ўроғли нарсанинг бир учидан қиз боланинг оёқлари осилиб чиқиб турарди, бу оёқчаларга пуштиранг туфли кийдирилган бўлиб, унинг тасмаси ўрнига олтин гул қадалган эди...

Биз ҳозиргина ғайриоддий ҳодисаларга тўла тонг палласини тасвирлаган эдик, энди яна орқага қайтамиз-да, шу тонг отгунча бўлган тунги фурсат ҳақида ҳикоя қиламиз; ўзингизга маълум, ўша тунда юз берган антиқа ҳодисалар ҳам худди тонг пайтида содир бўлган воқеалар сингари жуда ғаройиб эди.

Қуролсоз Просперо Уч Бақалоқ Қасридан шу кечаси қочганди, шу кечаси Суокни жинойт устида қўлга туширишган эди.

Булардан ташқари, шу тунда учта киши фонусларини плашларининг бари билан тўсиб, валиаҳд Тутти ухлаб ётган оромхонага кириб бордилар.

Бу воқеа қуролсиз Просперо сарой ширапазлари хонасини вайрон қилгани учун гвардиячилар Суокни нажотбахш кастрюль олдида асир олишганидан бир соатча кейин рўй берди.

Оромхона қоп-қоронғи эди.

Баланд-баланд деразалардан осмондаги юлдузлар ғуж-ғуж бўлиб кўринарди.

Бола хотиржам ва жимгина пишиллаб маст уйқуда ётарди.

Бу ерга келган уч киши қўлларидаги фонусларнинг шуъласини азда-базда яширишга ҳаракат қилардилар.

Уларнинг нима қилишаётгани бизга номаълум. Фақат пичирлашиб гаплашаётганлари эшитиларди. Оромхона эшигининг ташқари томонида турган соқчи, худди ҳеч нима бўлмагандек, ҳамон бепарво қаққайиб турарди.

Афтидан бу уч кишига валиаҳд ётоқхонасига кириб, ўз билганларича иш тутиш ҳуқуқи берилган бўлса керак.

Хабарингиз бор, валиаҳд Туттининг мураббийлари қўрқоқ одамлар эди. Қўғирчоқ билан бўлган воқеа эсингизда. Боғда гвардиячилар қўғирчоқни қиличлари билан қийма-қийма қилиб ташлашган ўша дахшатли воқеа пайтида мураббийнинг ўзини қандай тутгани эсингизда бўлса керак. Кейин ўша мураббий бу шум хабарни Уч Бақалоққа сўзлаб бераётганида қўрқувдан қандай қалтираганини кўз олдингизга келтираётгандирсиз.

Энди навбатчи мураббий ҳам жуда қўрқиб кетди.

Фараз қилинг: уч нотаниш одам ётоқхонага кириб келганида навбатчи мураббий ўша ерда эди. У валиаҳднинг оромини кўриқлаб, дераза олдидаги креслода ўтирар ва ухлаб қолмаслик учун ўзининг астрономиядан олган билимини амалда тадбиқ этиш учун юлдузларни кузатарди.

Бир маҳал эшик «ғийқ» этиб очилди, чироқ шуъласи лип этди-ю, кўзига учта шарпа кўринди. Мураббий шу заҳотиёқ ўзини креслонинг баланд суянчиғи панасига олди. У ҳаммадан ҳам бурнидан хавотирда эди: узун бурни кўришиб қолиб, ишқал чиқариши мумкин эди. Дарҳақиқат, жудаям узун антиқа бурнининг сояси юлдузлар бодроқдек сочилган деразага аниқ тушиб

турар, шунга кўра, хонага кирган шарпаларнинг кўзга ташланиши ҳеч гап эмас эди.

Лекин кўрқоқ: «Зора улар бурнимни креслонинг ёндорига қилинган безак деб ўйлашса, ё бўлмаса, рўпарадаги бўғотнинг сояси деб ўтиб кетишса», дея ўзига-ўзи тасалли берарди.

Фонусларнинг сарғиш шуъласида ғира-шира кўринаётган учта шарпа валиаҳд ётган каравот тепасига борди.

— Шу ерда,— деб пичирлади кимдир.

— Ухлаяпти,— деди иккинчиси.

— Тсс!..

— Қўрқма. Тўп отсанг ҳам уйғонмайди.

— Бўпти, бошланглар.

Бир нима тақиллаб кетди.

Мураббийнинг пешонасидан совуқ тер чиқди. Бу кўрқув натижасида у ўз бурнини янаям чўзилаётгандай ҳис қилди.

— Тайёр,— деди пичирлаб кимдир.

— Бошланглар.

Яна бир нима жингирлади, кейин қандайдир идишда суюқлик қулқиллади-ю жилдираб қуйила бошлади. Кейин орага яна жимлик чўқди.

— Қаёққа қуяй?

— Қулоғига.

— У юзини ёстиққа босиб ухлаб ётипти. Айни муддао. Қулоғига қуйинг...

— Лекин эҳтиёт бўлинг. Томчилаб қуйинг.

— Роса ўн томчи.

— Биринчи томчи муздек совуқ туюлади, иккинчи томчи ҳеч нима ҳис қилдирмайди, чунки биринчи томчи томган заҳоти ўз таъсирини кўрсатади. Шу биринчи томчининг ўзи ҳар қандай сезгини ўлдириб бўлади.

— Биринчи икки томчини кетма-кет томизинглар. Акс ҳолда, бола худди баданига муз теккандек сесканиб уйғониб кетиши мумкин.

— Тсс!.. Қуяяпман... Бир, икки!..

Шу маҳал мураббийнинг димоғига марваридгулнинг ўткир хиди «гуп» этиб урилди. Бу хид бутун хонани тутиб кетди.

— Уч, тўрт, беш, олти...— кимдир пичирлаб тез-тез санай бошлади.

— Бўлди.

— Энди у уч кунгача қимирламай ухлайди.

— Қўғирчоқнинг ҳоли нима кечганини билмайдиам...

— Уйғонганида ҳаммаси тугаган бўлади.

— Бўлмаса, дод-вой солиб бутун Қасрни бошига кўтариши, йиғлайвериш Уч Бақалоқнинг миясини ейиши мумкин эди. Натижада улар қизчанинг гуноҳидан кечиш, уни озод қилишга мажбур бўлардилар...

Уч нотаниш шарпа ғойиб бўлди. Кресло ўриндиғида дағ-дағ қалтираб ётган навбатчи мураббий ўрнидан турди. У худди зар-

галдоқранг гул шаклида алангаланиб ёнувчи кичкинагина чирокчани ёқди-да, каравот бошига борди.

Валиаҳд Тутти тўр хошияли ич кийимда устига шоҳи чойшаб ёпиниб ухлаб ётарди; у жуссаси кичкинагина бўлса ҳам салобатли кўринарди. Унинг пахмайган олтинранг сочли боши катта-катта ёстиқларга ботиб ётарди.

Мураббий энгашиб, чироқни боланинг бўзарган юзига яқин тутди. Унинг жажжигина қулоғида бир томчи дори худди чиғаноқ ичидаги инжу донасидек йилтираб турарди. Бу томчида сариқ ва яшил шуъла товланарди. Мураббий шу томчига жимжилоғини теккизган ҳамано жажжи қулоқча ичида ҳеч нима қолмади, лекин тарбиячининг қўли қақшатувчи қаттиқ совуқдан зирқираб оғрий бошлади.

Бола маст уйқуда ётарди.

Яна бир соатдан кейин эса, биз китобхонларимизга ҳикоя қилиб берганимиз ўшал ажойиб тонг отди.

Шу куни эрталаб рақс муаллими Бир-икк-учнинг бошига қандай савдо тушганини биламиз, лекин шу куни эрталаб Суокка нима бўлганини билиш биз учун қизиқарлироқдир. Ахир биз уни ниҳоятда мудҳиш аҳволда қолдирган эдик-да!

Аввалига қизчани зиндонга ташламоқчи бўлишди.

— Йўқ, бу жуда мушкул,— деди Давлат канцлери.— Биз зудлик билан одилона ҳукм чиқарамиз.

— Тўғри, шу қиз билан пачакилашиб ўтираемизми?— дейишди Бақалоқлар.

Лекин шуни унутмангларки, Уч Бақалоқ қоплон ҳужумидан қочишганда ўтакалари ёрилиб, жуда қаттиқ азоб чеккан эдилар. Шунинг учун улар ҳозир дам олишлари керак эди.

— Биз бир оз мизғиб олайлик. Судни эрталабга қолдирамиз,— дейишди улар.

Шундай дейишди-ю, учовлари ўз ётоқхоналарига кириб кетишди.

Давлат канцлери кўғирчоқ бўлиб олган қизчани суд ўлимга ҳукм қилишини аниқ биларди, шунинг учун ҳам у тағин валиаҳд Тутти йиғлайвериб ўлим ҳукмини бекор қилмасин, деб уни дори билан ухлатиб қўйиш ҳақида буйруқ берган эди.

Демак, бояги фонус кўтарган уч шарпа канцлернинг буйруғини бажарган экан.

Валиаҳд Тутти ухлаб ётарди.

Суок эса, қоровулхонада ўтирарди. Қоровулхона — кордегардия деб аталарди. Шундай қилиб, Суок бугун эрталаб кордегардияда ўтирарди. Уни гвардиячилар кўриқлашарди. Кордегардияга кириб қолган одам бу пуштиранг кўйлақдаги хушбичим, аммо маъюс қиёфали кўҳликкина қизча нима учун бундай ерда, гвардиячилар орасида ўтирипти, деб ҳайрон бўлиб узоқ вақтгача туриб қолган бўларди. Ҳаммаёқда эгар-жабдуқлар, қурол-яроғлар, пиво кружкалари ивирсиб ётган бу шароитга қизчани қиёфаси асло ёпишмасди.

Гвардиячилар қарта ўйнашар, трубка чекишиб, кўкиш, сассиқ тутун қайтаришар, бўралаб сўкинишар, дам-бадам баҳона ахтариб, бир-бирлари билан муштлашишарди.

Бу гвардиячилар Уч Бақалоққа ҳали содиқ эдилар. Улар баҳайбат муштларини дўлайтириб, Суокка пўписа, дўқ қилиб ер депсинишар, афтларини хунук иршайтиришарди.

Суок буларнинг ҳаммасига парво қилмай ўтирарди. У гвардиячиларнинг юзини кўрмаслик учун уларга терс ўгирилиб олдида, шу кўйи масхара қилгандай тилини чиқариб бир соатча ўтирди.

Бочкача устида ўтириш унга қулай туюлди. Тўғри, бунақа ўтиришда кўйлаги гижимланарди, лекин бусиз ҳам кўйлаги бутунлай расво бўлган эди: кўйлаги дарахт шохларига илиниб йиртилган, машъала олови тегиб, куйган, гвардиячилар гижма-лоқ қилиб ташлашган, ҳаммаёғига қиём шираси ёпишган эди.

Суок ўзининг нима бўлишини ўйламасди. Унинг ёшидаги қизчалар ошкора хавфдан қўрқишмайди. Улар ҳатто ўзларига ўқталган тўппончадан ҳам ҳайиққишмайди, аммо қоронғи хонада ёлғиз қолишдан жудаям қўрқишади.

Суок бундай ўйларди: «Қуролсоз Просперо озодликда. Ҳозир Тибул билан иккови камбағалларни саройга бошлаб боришади. Кейин улар мени озод қилишади».

Суок шу кўйи ўй ўйлаб ўтирганида шаҳар томондан уч гвардиячи от чоптириб саройга етиб келишди — булар тўғрисида биз олдинги бобда гапирган эдик. Ўзингизга маълум, улардан бири — кўккўз гвардиячи аллақандай сирли тугун кўтариб олган эдики, у тугундан қиз боланинг оёқчалари чиқиб турар, у оёқчаларга пуштиранг туфли кийдирилган бўлиб, туфли тасмаси ўрнига олтин гул қадалган эди.

Уч гвардиячи кўприкка яқинлашганларида шляпаларига қадалган қизил нишонларини юлиб олдилар, чунки кўприкдаги постда турган соқчи Уч Бақалоқ тарафида эди.

Бу отлиқлар саройга киришлари керак эди, шунинг учун ҳам улар шляпаларига қадалган нишонни, соқчи кўрмасин, деб олиб кўйган эдилар.

Бўлмаса, уларнинг шляпасига қадалган қизил нишонларни кўриб қолган соқчи гвардиячиларга қарата ўқ узган бўларди, негаки улар халқ томонига ўтган эдилар.

Улар қоровулхона ёнида шамолдек физиллаб ўтиб кетишаётганда, сал бўлмаса, қоровул бошлиғини босиб юборай дейишди.

— Жудаям муҳим бир хабар олиб кетишяпти чоғи,— деди қоровул бошлиғи бошидан учиб кетган шляпасини ердан олиб, мундирининг чангини қоқаркан.

Худди шу пайт Суокнинг фотиҳаси ўқилган эди. Чунки кордегардияга Давлат канцлери кириб келган эди.

Гвардиячилар «дик» этиб ўринларидан туриб кетишди, худди белкуракдек қўлқоп кийган қўлларини ёнларига тушириб, қимир этмай қотиб туришди.

— Қизча қани?— деб сўради канцлер кўзойнагини кўтариб.

— Қани, буёққа кел!— деб қичқирди гвардиячиларнинг бошлиғи қизчага.

Суок бочкачадан сирганиб ерга тушди.

Гвардиячи унинг белидан қўпол ушлаб, кўтариб олди.

— Уч Бақалоқ бунни Суд залида кутишмоқда, — деди канцлер кўзойнагини тушириб. — Қизчани кўтариб орқамдан боринглар.

Канцлер шундай деб кордегардияни тарк этди. Гвардиячи бир қўлида Суокнинг белидан кўтариб олганча унинг орқасидан чиқди.

О, олтин гуллар! О, пуштиранг ипак! Буларнинг ҳаммаси бе-рахм гвардиячининг қўлида хазон бўла бошлаган эди.

Гвардиячининг дахшатли қўлида худди чамадон сингари осилиб бориш жуда аламли ва ноқулай эди, шунинг учун ҳам Суок ўша гвардиячининг билагидан чимчилаб олди. Чимчилагандаям биракай чимчилаган экан денг, мундирнинг енги қалин бўлишига қарамай гвардиячининг қўлини ўйиб олгандай бўлди.

Шунда гвардиячи:

— Падар лаънати!— дея сўкинаркан, қизчани қўлидан тушириб юборди.

— Нима гап?— деди канцлер орқасига ўгирилиб.

Худди шу пайт ҳеч кутилмаганда кимдир канцлернинг қулоқ-чаккасига мушт туширди. Канцлер ағдарилиб тушди.

Унинг кетидан зум ўтмай, бояги Суок чимчилаб олган гвардиячи ҳам қулади.

Гвардиячи қулоқ-чаккасидан мушт еган эди. Уни уришганда ҳам биракай уришган эди! Негаки, бундай баҳайбат ва бадқаҳр гвардиячини йиқитиб, ҳушидан кетказиш учун қандай кучли зарба бўлиши кераклигини ўзингиз тасаввур қилишингиз мумкин.

Суок ўзини ўнглаб олишга улгурмай, уни яна кимдир қўлига кўтариб кета бошлади.

Бу ҳам дағал ва кучли қўл эди, лекин Суокни анча авайлаб кўтарган эди, Суок бу қўлда ўзини анча эркин ҳис қила бошлади; боя уни кўтариб кетаётган гвардиячи эса, энди ҳушидан кетиб, ялтироқ полда узала тушиб ётарди.

— Қўрқма!— деб пичирлади қизчага кимдир.

Суд залида эса, Уч Бақалоқ уни сабрсизлик билан кутаётган эдилар. Айёр қўғирчоқни уларнинг ўзлари суд қилишмоқчи. Бақалоқларнинг атрофида мансабдорлар, маслаҳатчилар, судьялар ва котиблар ўтиришарди. Бу одамларнинг бошларидаги тўқ-қизил, оч-бинафша, оч-яшил, малла, оқ олтинранг... париклар қуёш шуъласида ял-ял товланарди. Лекин ҳатто қуёшнинг шуъласи ҳам бу париклар остидаги тумшайган башараларга ҳусн кирита олмас эди.

Учала Бақалоқ ҳали ҳам иссиқдан қийналиб ўтиришибди. Ҳаммаёқларидан дув-дув тўкилаётган тер олдиларида турган оқ қоғозларни ҳўл қилиб юбораётганди. Котиблар дам сайин уларнинг олдидаги қоғозни ўзгартириб туришарди.

— Канцлеримиз бизни кутдириб қўйди-ю,— деди Биринчи Бақалоқ худди дорга осилган одамдай бармоқларини ўйнатиб.

Мана, ниҳоят улар кутган одамлар етиб келишди. Залга уч гвардиячи кирди. Улардан бири қизчани қўлига кўтариб олган эди. О, нақадар маъюс эди қизчанинг чеҳраси!

Кеча офтобдек товланиб, қимматли ажиб безаклари билан одамларнинг кўзини қамаштирган пуштиранг кўйлак энди аянчли бир увадага айланган эди. Олтин гуллар сўлган, ялтироқ пистонлар тўкилиб битган, шоҳи мато ғижимланиб тўзиб кетган. Қизча ғамгин бошини гвардиячининг елкасига қўйган эди. У худди мурдадек оқариб кетган, муғамбирона боқувчи қўй кўзларида нур сўнган эди.

Ранг-баранг парик кийган мажлис аҳли бошини кўтарди.

Бақалоқлар қўлларини ишқалашарди.

Котиблар ўзларининг узун қулоқларига қистирилган узун патқаламларини қўлларига олдилар.

— Хўш-ўш,— деди Биринчи Бақалоқ.— Давлат канцлерининг ўзи қаерда қолди?

Қизчани кўтариб турган гвардиячи мажлис аҳли олдига чиқиб жавоб қиларкан, унинг кўк кўзлари шўх чақнаб кетди.

— Йўлда келаётганимизда жаноб Давлат канцлерининг ич-буруғ касаллари тутиб қолди.

Бу изоҳдан ҳамма қаноат ҳосил қилди.

Суд бошланди.

Гвардиячи бечора қизчани судьялар столи рўпарасида турган дағал курсига ўтқизди. Қизча бошини ерга эгиб ўтирарди.

Биринчи Бақалоқ сўроқ қила бошлади.

Лекин сўроқни давом эттиришга жуда муҳим бир сабаб тўсқинлик қилди: Суок биронта ҳам саволга жавоб беришни истамади.

— Дуруст!— деди аччиғи чиққан Бақалоқ.

— Дуруст! Узига қийин. Саволимизга жавоб беришни истамаяпти, жуда соз... Бунақа бўлса, янаям даҳшатлироқ жазо ўйлаб топамиз унга!

Суок қимир этмасди.

Уч нафар гвардиячи Суокнинг теварагида худди тошдек қотиб турардилар.

— Гувоҳлар чақирилсин!— деб фармойиш берди Бақалоқ.

— Гувоҳ фақат битта эди. Уни бошлаб киришди. Бу муҳтарам зоолог, ҳайвонот боғи нозири экан. Эсингизда бўлса, у кечаси дарахт шохига илиниб қолган эди. Мана, уни ҳозиргина дарахтдан туширишиб, тўғри бу ерга олиб келишипти. Шунинг учунам у ўша гулли халатида, қалами кўйлак-иштон ва тунги қалпоқда Суд залига кириб келган эди. Унинг орқасидан қалпоғининг попуғи худди ичакдек чўзилиб келарди.

Зоолог курсида ўтирган Суокни кўриб, қўрққанидан гандирак-лаб кетди. Уни қўлтиғидан ушлаб қолишди.

— Бўлган воқеани гапириб беринг.

Зоолог бутун воқеани батафсил гапиришга киришди. У дарахтга чиқиб, шохлар орасида валиаҳд Туттининг қўғирчоғини кўриб қолганини сўзлаб берди. Умрида ҳеч қачон тирик қўғирчоқни кўрмагани учун у қўғирчоқларнинг кечалари дарахтга чиқиб ўтиришини тасаввур ҳам қилолмаганидан жудаям қўрқиб, ҳушидан кетганини айтиб берди.

— Қандай қилиб қуролсоз Просперони озод қилди бу қўғирчоқ?

— Билмайман. Мен буни кўрганим ҳам, эшитганим ҳам йўқ. Мен қаттиқ ҳушимдан кетиб қолган эканман.

— Қани, ярамас қиз, жавоб берасанми ё йўқми, қандай қилиб қуролсоз Просперо озодликка чиқиб қолди?

Суок жим эди.

— Силкитинглар уни.

— Қаттиқроқ! — деб буюришарди Бақалоқлар.

Кўкқўз гвардиячи қизчанинг елкасидан ушлаб силкитди. Бунинг устига-устак, қизчанинг пешонасига оғритиб бир чертди ҳам. Суок чурқ этмасди.

Бақалоқлар ғазабдан хириллай бошлашди. Ранг-баранг бошлар худди танбеҳ бераётгандек сарак-сарак қила бошлади.

— Назаримда, — деди Биринчи Бақалоқ, — биз бунақада ҳеч нимани билолмайдиганга ўхшаймиз.

Зоолог шу гапни эшитиши билан бирдан ўз пешонасига бир шапати урди.

— Эҳ, эсим қурсин, мана мен биламан қандай йўл тутиш кераклигини!

Бутун мажлис аҳли қулоғини динг қилди.

— Ҳайвонот боғида тўтиқушлар солинган бир қафас бор. У қафасда тўтиқушларнинг дунёда сийрак учрайдиган турлари яшайди. Тўтиқушлар инсон нутқини эслаб қолиб, кейин уни мутлақо бекаму кўст такрорлашлари мумкинки, бу нарса сизларга маълум бўлса керак албатта. Кўпчилик тўтиқушлар жуда ажойиб эшитиш қобилиятига ва ажойиб хотирага эга бўлишади... Уйлайманки, улар тунда ҳайвонот боғида мана бу қизча билан қуролсоз Просперо ўртасида бўлган гапни ипидан-игнасиғача эслаб қолган бўлишлари керак... Шунга кўра, мен Суд залига ўша ажойиб тўтиқушларимдан биронтасини гувоҳ сифатида чақиртиришни таклиф қиламан.

Ҳамма бу таклифни маъқуллаб, говур-гувур кўтарди.

Зоолог ҳайвонот боғига бориб, бир зумда қайтиб келди. Унинг кўрсаткич бармоғида узун қизил соқолли каттакон бир қари тўтиқуш қўниб ўтирарди.

Бир эслаб кўринг: Суок тунда ҳайвонот боғида тентираб юргани эсингизга тушгандир! Қафасдаги тўтиқушлардан бири қизчага шубҳали бўлиб кўринган эди. Эсингизда бўлса, ўша тўтиқуш Суокка худди ухлаётгандай бўлиб, юмуқ кўз билан қараган, кейин узун қизил соқолига тумшугини тикиб, жилмайиб қўйган эди.

Ҳозир ҳам айнан ўша қизил соқол тўтиқуш, ўз қафасида кумуш қўноқда қандай қўниб ўтирган бўлса, зоологнинг бармоғида ҳам шундай бамайлихотир ўтирарди.

Энди у, бечора Суокнинг айбларини фош қилиши мумкинлигидан хурсанд бўлиб, ошкора жилмаярди.

Зоолог тўтига немис тилида гапира бошлади. Унга қизчани кўрсатишди.

Шунда қуш қанотларини патиллатиб:

— Суок! Суок!— дея чинқирди.

Унинг овози ошиқ-мошиғи занглаб қолган эски эшикнинг шамолда очилиб-ёпилишига ўхшарди.

Одамлар жим.

Зоологнинг оғзи қулоғида эди.

Тўтиқуш эса, чақимчилик қилишда давом этарди.

У кечас ниманики эшитган бўлса, ҳаммасини бекаму кўст гапириб берди. Шунинг учун, агар қуролсоз Просперонинг қандай озод қилингани сизни қизиқтираётган бўлса, тўтиқушнинг чинқириқларига диққат билан қулоқ солинг.

О! Бу чиндана тўтиларнинг энг ноёб тури эди. Унинг чиройли қизил соқолининг ўзи ҳар қандай генералнинг ҳавасини келтириши мумкин эди. Лекин ҳозир биз бу ҳақда гапирмаймиз. Тўти одамлар овозига ниҳоятда зўр моҳирлик билан тақлид қилардики, биз бунга қўйида исбот тариқасида келтирмоқчимиз.

— Кимсан?— деб шанғиллади тўти эркакча овоз билан.

Шу топтаёқ унинг ўзи қиз боланинг овозига тақлид қилиб чийиллаб жавоб берди.

— Мен Суокман.

— Суок!

— Мени Тибул юборди. Мен кўғирчоқ эмасман. Мен жонли қизчаман. Мен сизни озод қилгани келдим. Менинг ҳайвонот боғига қандай кирганимни кўрмадингизми?

— Йўқ. Кўзим кетган бўлса керак. Бугун биринчи марта ухлаб қолибман.

— Мен бу ерда сизни қидириб юрибман. Анави ерда бир баҳайбат махлуқни кўрдим, у одамга ўхшаб гапирди. Мен уни сиз деб ўйлабман. Ўша махлуқ ўлди.

— У — Туб. Демак, ўлди дегин?

— Ўлди. Мен кўрқиб кетиб чинқириб юбордим. Овозимни эшитиб, гвардиячилар югуриб келишди, мен улардан қочиб, даррахтга чиқиб беркиниб олдим. Яхшиям тирик экансиз, кўриб хурсанд бўлдим.

— Қафасимни очиб бўлмайди, у қулфланган.

— Менда ўша қулфнинг калити бор.

Тўтиқуш шу охириг жумлани чийиллаб гапирганида ҳамма дарғазаб бўлиб кетди.

— Вой, ярамас қиз-е!— деб бақиришди Бақалоқлар.— Энди ҳамма нарса ойдинлашди. Демак, у валиаҳд Туттидан калитни ўғирлаб, қуролсозни қафасдан озод қилган. Қуролсоз бўлса, оёқ-

қўлидаги кишанларни парчалаб, қоплон ётган қафасни бузган, кейин ҳайвонот боғидан бемалол чиқиб олиш учун қоплонни етаклаб олган.

— Ҳа!

— Тўғри.

— Шундай қилган!

Суок бўлса, ҳамон жим эди.

Тўти тасдиқ маъносида соқолини селкиллатди ва қанотларини уч марта қоқди.

Суд мажлиси тугади. Ҳукм чиқарилди:

«Сохта қўғирчоқ валиаҳд Туттини алдаган. У Уч Бақалоқларнинг ашаддий душмани бўлмиш энг йирик жиноятчи — қуролсоз Просперони қафасдан озод қилган. Шу қиз туфайли энг яхши қоплон нобуд бўлди. Ушбу айбларга кўра, фирибгар қиз ўлимга ҳукм қилинади. У ҳайвонларга ташланади».

Буни қарангки, ҳатто шу даҳшатли ҳукм ўқилгандаям Суок қимир этмади!

Бутун мажлис аҳли гурра кўтарилиб, ҳайвонат боғи томон йўл олди. Бу ерда қафаслардаги ҳайвонлар оломонни ўкириб чийиллаб, наъра билан қарши олди. Ҳаммадан кўпроқ зоолог ҳаяжонланарди: ахир у ҳайвонот боғининг назоратчиси эди-да!

Уч Бақалоқ, маслаҳатчилар, мансабдорлар ва бошқа сарой аъёнлари атрофи панжара билан ўралган минбардан жой олишди.

О, бугун куёш нақадар майин нур сочарди! О, осмон ниҳоятда беғубор эди! Тўтиқушларнинг қанотлари ярақлар, маймунлар қафасларда уёқдан-буёққа зир югурар, оч-яшил тусли фил рақс тушарди!

Бечора Суок! У қайрилиб ҳам қарамасди буларга. Эҳтимол у худди сакрашга шайланаётгандай тиззаларини букканча уёқдан-буёққа бориб келаётган йўлбарсларнинг ифлос қафасларидан кўрқув тўла кўзларини уза олмаётгандир. Йўлбарслар ариларга ўхшарди — ҳар ҳолда, улар ҳам ариларга ўхшаб сариқ рангда бўлиб, йўл-йўл жигарранг чизиқлари бор эди.

Улар одамларга қовоқларини уйиб, ўкрайиб қарарди. Аҳён-аҳёнда эснаб, қип-қизил оғизларини унсиз очарди, оғизларидан сасиган хом гўштнинг қўланса ҳиди келарди.

Бечора Суок!

Алвидо, цирк, алвидо, бозор майдонлари, алвидо, Август амаки, алвидо, қафасдаги тулки, алвидо, азиз паҳлавон, ботир Тибул!

Кўккўз гвардиячи қизчани ҳайвонот боғининг қоқ ўртасига олиб чиқиб, ялтироқ иссиқ графит тўкилган ерга ётқизиб қўйди.

— Шошманглар, — деди туйқус маслаҳатчилардан бири. — Валиаҳд Туттига нима деб жавоб қиламиз? Ахир агар у ўз қўғирчоғининг йўлбарс панжасида нобуд бўлганини билса, йиглайвериб ўлиб қолади-ку.

— Тсс! — деб пичирлади ёнида ўтирган одам. — Тсс! Валиаҳд Туттини дори бериб ухлатиб қўйишган... У энди уч кунгача

ўйғонмайди, ким билсин, балки ундан ҳам кўпроқ вақтгача ўйғонмас...

Ҳамманинг нигоҳи қафаслар оралиғидаги доира майдончада ётган аянчли пуштиранг нарсага қаратилган эди.

Шу пайт бу даврага узун қамчисини шарақлатганча, тўппончасини офтоб шуъласида ярақлатиб ҳайвонларни ўргатувчи киши чиқди. Музикачилар марш чала бошладилар. Суок охирги марта оломон олдида шу йўсинда пайдо бўлган эди.

— Алле! — деб қичқирди ҳайвонларни ўргатувчи.

Қафаснинг темир эшиги шарақлаб очилди. Йўлбарслар қафаслардан салобат билан унсиз югуриб чиқди.

Бақалоқлар хохолаб кула бошладилар. Маслаҳатчилар уларга жўр бўлиб, парикларини селкиллашиб ҳиринглашди. Қамчи шарақлади.

Учта йўлбарс Суокнинг тепасига югуриб келди.

Суок ҳаракатсиз қўйкўзларини осмонга тикканча қимир этмай ётарди. Бутун оломон ўрнидан туриб кетди. Ҳамма, йўлбарслар халқнинг кичик дўстини қандай хомталаш қилишини кўрган заҳоти қувончдан чинқириб юборишга шай бўлиб турарди.

Бироқ... Суокнинг тепасига келган йўлбарслардан бири дўнгпешона бошини эгиб, қизчани ҳидлаб кўрди, иккинчиси мушукниқига ўхшаган панжаси билан туртиб кўрди, учинчи йўлбарс эса, ерда ётган қизчага қиё ҳам боқмай, унинг ёнидан югуриб ўтиб кетди ва минбар қаршисига бориб, орқа оёқларига турди-да, Бақалоқларга қараб ириллай бошлади.

Ана шундагина ҳамма бу ерда ётган тирик қиз эмас, балки қўғирчоқ, қўғирчоқ бўлганда ҳам дабдала, увадаси чиққан, ҳеч нимага яроқсиз бўлиб қолган қўғирчоқ эканлигини пайқайди.

Бўлди ҳангома, бўлди ҳангома! Зоолог изза бўлганидан тилининг ярмини ғарчча тишлаб узиб олди. Ҳайвонларни ўргатувчи киши йўлбарсларни қайтадан қафасларига ҳайдаб киритди ва ўлик қўғирчоқни нафратомуз бир тепиб, эгнидаги заррин боғичлар билан безатилган махсус кўк костюмини ечгани кириб кетди.

Оломон хийла вақт гунг бўлиб сукутга толди.

Кейин бу сукунатни мутлақо кутилмаган бир ҳодиса бузди: ҳайвонот боғи тепасида, мовий осмонда бомба портлади.

Барча томошабинлар минбарларнинг полига мук тушиб ётиб олдилар. Ҳамма ҳайвонлар орқа оёқларига турди. Кетма-кет иккинчи бомба ҳам портлади. Осмонни доирасимон оппоқ тутун қоплади.

— Бу нима? Нима гап ўзи? Нима бўлди? — дея бақира бошлашди одамлар.

— Халқ ҳужумга ўтипти!

— Халқда замбараклар бор экан!

— Гвардиячилар хиёнат қилишди!

— О! А!! О!!!

Парк шовқин-сурон, бақириқ-чақириқ, ўқ овозларига тўлиб кетди. Исёнчилар паркка бостириб киришган эди — бу яққол кўриниб турарди!

Халойиқ ҳайвонот боғидан қоча бошлади. Министрлар қиличларини яланғочладилар. Бақалоқлар ҳаммаёқни бошларига кўтариб бақира бошладилар.

Ҳамма томондан одамлар бостириб келишарди. Одамларнинг сон-саногии йўқ... Яланғочлар, қонаган пешоналар, йиртилган камзуллар, бахтиёр чехралар... Бу келаётганлар — бугун ғалаба қозонган халқ эди. Гвардиячилар халқ билан аралашиб кетишганди. Уларнинг шляпаларида қизил нишонлар ярақларди. Ишчилар ҳам қуролланган эдилар. Эгнига жигарранг камзул, оёғига ёғоч ковушлар кийган камбағаллар бутун бир қўшин бўлиб ёприлиб келишарди. Уларнинг бўрондек ёприлиб келишидан дарахтлар эгилар, буталар шитирларди:

— Биз энгдик!— деб қичқирарди халқ.

Уч Бақалоқ нажот йўли йўқлигини сезишди.

— Йўқ!— деб чийиллади улардан бири. — Елғон! Гвардиячилар, уларга қарата ўт очинглар!

Лекин гвардиячилар камбағал халқ билан бир сафда турардилар. Шунда бутун оломоннинг шов-шувини босиб, кучли бир наъра эшитилди. Бу қуролсоз Просперонинг овози эди:

— Таслим бўлинглар! Халқ ғалаба қозонди. Энди бойлар ва мечкайлар салтанати қулатилди. Бутун шаҳар халқ қўлига ўтди. Ҳамма Бақалоқлар асирга олинди.

Бақалоқларни денгиздек тўлқинланаётган ранг-баранг либосли одамлар худди қалин бир девордек қуршаб олишди.

Одамлар қизил Байроқларни ҳилпиратишар, таёқлар, қиличлар ва муштарни ҳавода силкитишарди. Мана шу чоқ қўшиқ бошланиб кетди.

Бошига боғланган латтадан қон сирқираётган Тибул ўзининг ўша яшил плашида Просперо билан ёнма-ён турарди.

— Бу туш бўлиши керак!— деб қичқирди Бақалоқлардан бири, кўзларини қўллари билан беркитаркан.

Тибул билан Просперо қўшиқ айта бошлашди. Минглаб одамлар уларга жўр бўлишди. Қўшиқ бутун улкан парк бўйлаб, каналлар, кўприклар оша янграрди. Шаҳар дарвозаси томондан Қасрда бостириб келаётган халқ қўшиқни эшитиб, у ҳам жўр бўла бошлади. Қўшиқ худди денгиз тўлқинлари сингари доvon ошиб, катта йўл бўйлаб, дарвоза орқали шаҳарга оқиб кирар, бу ерда ишчилар ва камбағаллар бош кўтарган кўчалар бўйлаб янграрди. Бу қўшиқни энди бутун шаҳар куйларди. Бу ўз золимлари устидан ғалаба қозонган халқнинг қўшиғи эди.

Бу қўшиқдан нафақат Қасрда қўлга тушган Уч Бақалоқ ва уларнинг министрлари қўрқиб кетиб, ғужанак бўлишар, жунжикишар ва аянчли подага айланишар, шунингдек, шаҳардаги барча олифталар, хўппасемиз баққоллар, мечкайлар, савдогарлар, бойвучча хонимлар-у, боши кал генераллар ҳам гўё замбарак ва

милтиқлардан отилган ўқлардан қўрқишгандай саросимага тушишиб, чор атрофга тирақайлаб қочишарди.

Улар яширингани пана жой ахтаришар, қулоқларини берки-тишар, бошларини кашта гулли қимматбаҳо ёстиклар остига яширишарди.

Бунинг оқибати шу билан тугадики, бойлар гала-гала бўлишиб, гаван сари қоча бошлашди. Бутун бойликлари халқ қўлига ўтган бу мамлакатдан тезроқ бош олиб кетиш мақсадида апилтапил кемаларга чиқа бошладилар, улар энди бу ерда ўз амалларидан, ақчаларидан жудо бўлишган, энди аввалгидай ишламай ялло қилиб яшашдан маҳрум бўлишган эди. Лекин лиманга бо-ришганида, ҳаммалари матрослар қўлига тушишди. Бойлар қа-моққа олинди. Улар энди:

— Бизга тегманглар! Биз энди сизларга ҳеч ҳам зулм қил-маймиз...— дея кечирим сўрай бошлашди.

Лекин халқ бари бир уларга ишонмади, чунки бойлар ҳамма вақт ҳам камбағал ва ишчиларни алдаб келган эдилар.

Қуёш шаҳар узра қиёмга келган эди. Беғубор осмон мовий рангда. Бу манзарани кўрган одам, халқ улкан ажойиб байрамни намойиш қиляпти, деб ўйлаши мумкин эди.

Ҳамма нарса: арсенал¹лар, казармалар, саройлар, ғалла омборлари, магазинлар халқ қўлига ўтган эди. Ҳамма ерда шля-паларига қизил нишон қадалган гвардиячи соқчилар туришарди.

Чорраҳаларда:

Камбағаллар қўли билан бунёд этилган ҳамма нарса камба-ғалларники!

Яшасин халқ!

Йўқолсин ялқовлар ва мечкайлар!

деган сўзлар ёзилган алвонлар ҳилпираб турарди.

Хўш, Уч Бақалоққа нима бўлдийкин?

Уларни халққа кўрсатиш учун Қасрнинг энг йирик залига олиб бордилар.

Яшил қайтарма ёқали, кулранг куртка кийган ишчилар улар-ни қўриқлаб бордилар. Зал қуёшнинг заррин нурларида ярақлаб товланарди. Бу ерга тўпланган одамлар беҳисоб эди! Лекин бугунги халойиқ кичкина Суок валиаҳд Тутти билан учрашганда тўпланган одамларга мутлақо ўхшамас эди.

Бугун бу ерга Суокни майдонлар ва бозорларда олқишлаган томошабинларнинг бари тўпланган эди. Аммо уларнинг чеҳралари энди қувноқ ва бахтиёр кўринарди. Одамлар қисилишар, бир-бирларининг елкаларини босиб-итариб келишар, кулишарди. Баъзилар хурсанд бўлганларидан йиғлашарди.

Қасрнинг муҳташам заллари бунақа меҳмонларни ҳеч қачон кўрмаган эди. Шунингдек, ҳеч қачон офтоб бугунгидек чарақлаб нур сочмаган эди.

— Тсс!

¹ Арсенал — бу ўринда қурол-яроғ омбори.

— Жим!

— Жим бўлинглар!

Зина бошида асирлар тўдаси пайдо бўлди. Уч Бақалоқ ердан кўзини узишмасди. Олдинда Просперо билан Тибул тушиб келишарди.

Жўшқин ҳайқириқлардан салобатли устунлар тебрангандай бўлди. Уч Бақалоқнинг эса қулоқлари битиб қолди. Қўрқинчли Бақалоқларнинг халқ қўлига асир тушганини намойиш қилиш учун уларни халққа яқинроқдан кўрсатмоқчи бўлдилар ва уювларини зинадан пастга олиб туша бошладилар.

— Мана,— деди Просперо устун ёнида туриб.

Унинг алпқомати шу улкан устуннинг деярли ярмига етган эди, малла сочли боши қуёш шуъласида худди аланга олиб ёнаётганга ўхшарди.

— Мана,— деди у,— мана, Уч Бақалоқ. Улар шу чоққача камбағал халқни эзиб келишган эди. Улар бизни тер тўкиб, қон ютиб ишлашга мажбур қилардилар ва ишлаб топган нарсаларимизнинг ҳаммасини тортиб олардилар. Бу харомхўрларнинг қанчалик семириб кетишганини ўзларингиз кўряпсизлар! Биз бугун улар устидан ғалаба қозондик. Энди бизлар бундан буён ўзимиз учун меҳнат қиламиз, ҳаммамиз тенг ҳуқуқли бўламиз. Энди бизда бойлар ҳам, ялқовлар ҳам, мечкайлар ҳам бўлмайди. Энди турмушимиз фаровон бўлади, ҳаммамизнинг қорнимиз тўқ, эғнимиз бут, ўзимиз бадавлат бўламиз. Агар борди-ю, бирон пайт аҳволимиз ёмонлашиб қолгудек бўлса, ўшанда бизнинг ҳисобимизга ўзгалар бойлик орттирмаётгани бизга тасалли бўлади...

— Урра! Урра! — деган қичқириқлар эшитилди.

Уч Бақалоқ тумшайганча пишиллаб туришарди.

— Бугун бизнинг ғалаба кунимиз. Қаранг, қуёш қандай чарқлаб турипти! Қушларнинг чақчақлашиб сайрашини эшитинг! Гуллар эса, гуркираб, атрини ҳар томонга тарқатмоқда! Мана шу кун, шу соатни ёдингизда сақлаб қолинг!

«Соат» сўзини эшитиш билан ҳамма бошини катта соат томонга бурди.

Соат икки устун оралиғидаги тахмонсифат жойга ўрнатилган эди. Бу — эман дарахтидан ясалиб, ҳар хил рангда сирланган безаклар билан ясаптикли каттакон қути эди. Қутининг қоқ ўртасида рақамлар ёзилган доира бор эди.

«Соат неча бўлдийкин?» — деб ўйлади ҳар бир одам.

Шу чоқ бирдан (бу энди романимизда учрайдиган охириги «бирдан» сўзидир)... бирдан соат қутисининг эмандан ишланган эшиги очилди. Қути ичи бўм-бўш. Чунки, соатнинг ҳамма мурватлари чиқариб олинганди. Бу қути ичида тишли мис ғилдиракчалар ва пружиналар ўрнида пуштиранг кўйлак кийган Суок гулдай яшнаб, кўзлари чақнаб ўтирарди.

— Суок! — деб юборди бутун зал ва энгил нафас олди.

— Суок! — деб чинқириб юборишди болалар.

— Суок! Суок! Суок!

Гулдурос қарсақлар чалинди.

Кўккўз гвардиячи қизчани соат қутисидан чиқариб олди. Бу рақс муаллими Бир-икк-учнинг картон коробасидан валиаҳд Туттининг қўғирчоғини ўғирлаган ўша кўккўз гвардиячи эди. Саройга қўғирчоқни олиб келган ҳам, бечора тирик Суокни судраб кетаётган гвардиячи билан Давлат канцлерини бир муштдан уриб сулайтириб қўйган ҳам шу гвардиячи эди. У Суокни мана шу соат қутиси ичига яшириб қўйиб, унинг ўрнига Уч Бақалоқ олдига уवादаси чиққан жонсиз қўғирчоқни олиб борган эди. Эсингиздами, Суд залида у ўша жонсиз қўғирчоқни елкасидан ушлаб, роса силкитган, кейин аяб-нетиб ўтирмай, ваҳший ҳайвонлар олдига ташлаган эди.

Қизчани қўлдан-қўлга узатишарди. Уни дунёда энг яхши раққоса деб атаган одамлар, қиз томоша кўрсатганида чўнтақларидаги охирги чақаларини унинг гиламчасига ташлаган кишилар ҳозир уни қучоқлашиб: «Суок!» — деб пичирлашар, юзларидан ўпишар, бағриларига босишар эди. Қизни бағрига босган одамларнинг қорақуя, мой юқли жулдур камзуллари остида уларнинг кўп изтироб чеккан, аммо меҳрга тўла улкан юраклари тешиб турарди.

Суок кулар, одамларнинг патила-патила сочларидан тортқилар, жажжигина қўллари билан уларнинг юзида қотиб қолган қон доғларни артар, болаларнинг бурнидан тортқилар, уларни мазах қилиб афтини бужмайтирар, йиғлар ва бир нималар деб бидирларди.

— Уни менга узатинглар, — деди титроқ овоз билан қуролсоз Просперо; шу чоқ унинг кўзи ёшлангандай туюлди. — Бу менинг халоскорим.

— Буёққа! Буёққа! — деб кичқирди Тибул отқулоқнинг каттакон баргига ўхшаш яшил плашини силкитиб. — Бу менинг кичик дўстим бўлади. Буёққа кел, Суок!

Шу пайт олисда жуссаси кичкинагина доктор Гаспарнинг оломон орасини ёриб, юзида табассум билан шошилиб келаётганини кўрдилар...

Уч Бақалоқни қуролсоз Просперо ётган ўша қафаснинг ўзига қамаб қўйдилар.

Хотима

Бир йилдан кейин бу шаҳарда жуда шўх, шодон, қувноқ байрам бўлди. Халқ Уч Бақалоқ зулмидан озод бўлганининг бир йиллигини нишонлаётган эди.

Юлдуз майдонида болалар учун спектакль қўйилди.

Афишаларда:

«Суок! Суок! Суок!» деган сўзлар кўзга яққол ташланиб турарди.

Минглаб болалар суюкли артисткаларининг саҳнада пайдо бўлишини орзиқиб кутишарди.

Лекин ушбу байрам кунда саҳнага ёлғиз Суокнинг ўзи чиқ-

мади, у билан бирга саҳнага яна бир кичкина бола чиқди, у Суокка бир оз ўхшаб кетар, аммо сочи олтинранг эди.

Бу бола Суокнинг укаси эди. Илгари эса, уни валиаҳд Тутти дейишарди.

Шаҳар сершовкин эди, байроқлар ҳилпирар, гулчи қизларнинг сувли идишларига ўрнатилган ҳўл атиргуллари тўкилар, ранг-баранг патлар билан безатилган отлар сакрар, отўйинлар гир-гир айланарди. Юлдуз майдонида эса, кичкина томошабинлар нафасларини ичларига ютиб томоша кўрардилар.

Кейин Суок билан Туттини гулларга кўмиб ташлашди. Болалар уларни ўраб олишди...

Суок эғнидаги янги кўйлаги чўнтагидан кичкинагина бир тахтакач олиб, болаларга баъзи бир нарсаларни ўқиб берди. Эсингизда бўлса, бу тахтачани қоронғи тунлардан бирида ҳайвот боғида бўрига ўхшаган бир одам ўлаётиб, мудҳиш қафас панжарасидан Суокка узатган эди.

Тахтачада мана шундай сўзлар ёзилган эди:

«Сизлар бир онадан туғилган икки фарзанд эдинглар: опа ва ука — Суок билан Тутти. Сизлар тўрт ёшга кирганингизда Уч Бақалоқнинг гвардиячилари сизларни уйингиздан ўғирлаб кетишган эди. Мен олим Туб бўламан. Ушанда мени саройга олиб боришди. Кичкина Суок билан Туттини менга кўрсатишди. Уч Бақалоқ менга шундай дейишди: «Қизчани кўряпсанми? Шундай бир қўғирчоқ ясагинки, уни мана шу қизчадан сира ҳам фарқ қилиб бўлмасин». Мен бунинг нимага кераклигини билмас эдим. Мен улар айтган қўғирчоқни ясаб бердим. Мен ясаган қўғирчоқ худди тирик қизча сингари ўсиб бориши керак эди. Суок беш ёшга кирганида, қўғирчоқ ҳам беш ёшли бўларди. Суокнинг бўйи етиб, чиройли ё маъюс қиз бўлса, қўғирчоқ ҳам худди шунақа бўлиши керак эди. Мен шундай қўғирчоқни ясадим. Кейин сизларни бир-бирингиздан жудо қилишди. Тутти саройда қўғирчоқ билан қолди, Суокни эса камдан-кам учрайдиган қизил соқолли тўтиқуш эвазига сайёр циркка бериб юборишди. Кейин Уч Бақалоқ менга: «Боланинг юрагини суғуриб олиб, ўрнига темир юрак ясаб қўй»,— деб буюрдилар. Мен бундан бош тортдим. Мен, одамзодни унинг инсоний юрагидан маҳрум этиш мумкин эмас, деб айтдим. Инсон боласи учун унинг инсоний юраги ўрнига ҳеч қандай юрак — темирдан ҳам, муздан ҳам, олтиндан ҳам — ўрнатиб бўлмайди, дедим. Мени қафасга қамашди. Шундан бошлаб болага, сенинг юрагинг темирдан, деб уқтира бошлашди. Бола бу гапга ишониши ва бешафқат, тошбағир бўлиб ўсиши керак эди. Мен ҳайвонлар орасида саккиз йил ўтирдим. Ҳаммаёғим жун билан қопланди, тишларим сўйлоқ ва сап-сарик бўлиб кетди, лекин сизларни унутмадим. Мен сизлардан кечирим сўрайман. Ҳаммамизни ҳам уч Бақалоқ бебахт қилди, бойлар ва очкўз мечкайлар эзди. Мени кечир, Тутти (мазлумлар тилида бу «Жудо этилган» деган маънони билдиради). Кечир мени, Суок (бу сўз «Мангу ҳаёт» деган маънони билдиради)...»

В. В. Бианки

БОЙҚУШ

Бир чол чой ичиб ўтирган экан. Чой бўлгандаям оддий чоймас — сут чой ичаётган экан. Шу маҳал унинг ёнидан Бойқуш учиб ўтипти.

— Саломатмисан, дўстим? — депти қуш.

Чол бўлса, унга бундай жавоб қилипти:

— Ҳой, Бойқуш — қаноти ёй қуш, башараси ёзиқ, қулоғи қозик қуш. Офтобдан чекинсанг, одамлардан беркинсанг, қанақа дўст бўлдинг менга?

Бойқушнинг жаҳли чиқишти.

— Ҳа, майли, қария! — депти у. — Энди кечалари далангга тушмайман, сичқонларни тутмайман, ўзинг тутавер.

Чол бўлса:

— Ие, ҳали шу билан мени қўрқитмоқчимисан? Қани, жўнаб қол, жонингдан умидинг бўлса, — деб ўдагайлапти.

Бойқуш учиб кетиб, эман дарахтининг қавагидаги инига кириб олипти, қорасини кўрсатмай ўтираверипти.

Қоронғи тушиб, кечаси бўлипти. Чолнинг даласига ин қурган сичқонлар чийиллашиб, бир-бирларини чақира бошлашипти:

— Ҳой, эгачи, бир қара-чи, Бойқуш — қаноти ёй қуш, башараси ёзиқ, қулоғи қозик қуш унмаяптимикин.

Сичқон сичқонга жавоб қилипти:

— Йўқ, овсинжон, Бойқушнинг қорасиям кўринмайди, шарпасиям эшитилмайди. Бугун бизлар далада айшимизни сурамиз, қандимизни урамиз.

Сичқонлар инларидан югуриб чиқишипти, дала бўйлаб изғишипти.

Бойқуш бўлса, қавакда ўтирган еридан:

— Уҳ-уҳ-уҳ, ҳой Чол, эсингни йиғиб ол! — депти. — Сичқонлар чиқишди овга, тагин чиқмасин говга.

— Овга чиқишса чиқишаверсин, — депти Чол. — Ҳар нечук сичқон бўри эмас, қўй-қўзини эмас.

Қавакда ўтирган Бойқуш яна депти:

— Ҳой-ҳой-ҳой, Чол! Гапимга қулоқ сол! Ишинг чакки, яна емагин дакки, далангдаги ҳамма арилар ҳар томонга учиб кетишди.

— Учиб кетаверишсин,— депти Чол.— Улардан фойда йўқ зигирчайм, беришмас жиччайм асал, фақат чақиб қилишар касал.

Далага экилган йўнғичқанинг бошлари ерга эгилган, арилар гув-гув этишар, далани ташлаб кетишар, бедазорга қайрилиб ҳам қарашмас, гулчангини гулдан гулга ташишмасди.

Бойқуш бўлса, қавакда ўтирган еридан депти:

— Ҳой-ҳой-ҳой, Чол, эсингни йиғиб ол! Ишинг чакки, тагин емагин дакки, гулчангини гулдан гулга олиб ўтиб чангитиш ҳали ўзингга қолмасайди, дейман.

— Э, шамол чангитади,— депти Чол, шундай депти-ю, ўзи эн-сасини қашиб қолипти.

Мана, шамол эсипти гув-гув, чангни ерга тўкипти дув-дув. Гулчанг гулдан гулга ўтмапти, далада йўнғичқа ўсмапти, бундан Чолнинг кўнгли ғаш бўлипти.

Бойқуш яна қавакдан қичқирипти:

— Ҳой-ҳой-ҳой, Чол, дам ғанимат, ҳаракатингни қилиб қол! Сигирингнинг қорни очган, йўнғичқадан барака қочган, йўнғичқасиз қуруқ ўт, мисоли ёвгон бўтқа.

Чол бўлиб лол, ҳеч нима демапти.

Йўнғичқа еганида сигири семиз говмиш экан, йўнғичқасиз энди озиб хомуш бўлипти, сутдаг қолипти, ҳадеб охурни ялармиш-у, овқат излаб ҳар томонга қарармиш.

Шунда Бойқуш яна қавакдан бошини чиқариб депти:

— Ҳой-ҳой-ҳой, Чол! Ужарликдан қол! Бўлмаса, ўзинг биласан, ҳали олдимга ялиниб келасан.

Чол нуқул сўкинармиш, қилмишига ўкинармиш. Бойқуш инидан чиқмасмиш, сичқонларни тутмасмиш. Сичқонлар далада изгишармиш, ари инини излашармиш. Арилар бўлса, бошқаларнинг боғига учиб кетишганмиш, Чолнинг даласини тарк этишганмиш. Чолнинг йўнғичқаси унмабди. Сигир йўнғичқасиз озиб чўп бўлибди, сути йўқ бўлипти. Энди чойни оқлаб ичишга ҳам сути қолмабди.

Шундан кейин, Чол шаштидан тушиб пастга, Бойқушга ялиниб боришти аста:

— Ҳой, Бойқуш, жамоли ой қуш, мен қарияни, тасаддуқ, кечир, бексайган чоғимда сутли чой ичир.

Бойқуш бўлса, ҳар томонга аланглаб, уён-буён лапанглаб депти:

— Ана шунақа, қария. Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар, дейдилар. Сичқонларингни тутмай кун кечириш менгаям осон бўлди дейсанми?

Шундай деб, Бойқуш Чолни кечирипти, инидан учипти, далага тушипти, сичқонларни тирқирата бошлапти.

Сичқонлар қўрқишиб, ин-инларига кириб кетишипти.

Арилар қайтиб келиб, далада ғув-ғув уча бошлашипти, гулдан гулга кўча бошлашипти.

Йўнғичқачанинг гуллари қип-қизариб бош кўтарибди.

Сигир далага бориб йўнғичқа ебди.

Кейин унинг елини сутга тўлипти.

Мана, Чол яна чойни сут билан оқлаб, Бойқушни мактаб, чой ича бошлабди, дўстини меҳмонга чақира бошлапти.

ЧУМОЛИВОЙ ЎЗ ИНИГА ҚАНДАЙ ЕТИБ ОЛГАНИ

Чумоливой қайин дарахтининг қир учига ўрмалаб чиқиб, пастга қараган эди, ерда унинг ини кўзига кичкина бўлиб зўрға кўринди.

Чумоливой битта япроққа ўтириб олиб:

«Бирпас дам олволай, кейин пастга тушаман»,— деб кўнглидан ўтказди.

Чумоли зотида тартиб-интизом қатъий: офтоб оға бошлаши ҳамано, ҳаммалари физиллаганча инларига югуришади. Қуёш ботди дегунча, барча эшигу тешикларни беркитишиб, уйқуга кеттишади. Кечикиб қолган чумоли кўчада ухлашга мажбур бўлади.

Қуёш ўрмон ортига бота бошлаган эди.

Чумоливой бўлса, япроқ устида ўтириб:

«Э, ҳали вақт бор, улгураман, пастга тушиш осон, бир зумда тушиб оламан»,— деб ўйларди.

Лекин у дам олиб ўтирган барг сарғайиб хазон бўла бошлаган ва зўрға илиниб турган эди. Шунинг учун, бирдан «ғув» этиб эсиб келган шамол унинг бандини «чирт» узиб учириб кетди.

Мана, барг ўрмон оша, дарёю қишлоқ оша учиб кетаверди.

Чумоливой қўрққанидан дағ-дағ титраб, барг билан бирга чайқалиб учиб бораверди.

Шамол баргни қишлоқ орқасидаги ўтлоққа олиб бориб ташлади. Барг тош устига тушганидан Чумоливойнинг оёғи қаттиқ лат еди.

У узала тушиб ётаркан, кўнглидан ўтказди:

«Шўрим қуриди. Энди уйимга сираям етиб ололмайман. Теварак-атроф теп-текис. Соғ бўлганимда-ю, бир зумда физиллаб бориб олардим-а, лекин оёғим оғригани чатоқ бўлди-да. Аламдан «дод» деб юборгим келяпти».

Чумоливой қараса, шундоққина ёнгинасида Танобчи Ипакқурт ётипти. Кўп қатори қурт, фақат оёқлари бош томони билан дум томонига жойлашган.

Чумоливой Ипакқуртга деди:

— Танобчи, ҳой, Танобчи, мени уйимга олиб бориб қўй. Оёғим оғрияпти, юролмайман.

— Тишламайсанми?

— Тишламайман.

— Бўпти, мин устимга, элтиб қўяман.

Чумоливой Танобчи қуртнинг устига тирмашиб чиқиб олди. Қурт камалаксимон букилиб, орқа оёқларини олд оёқлари ёнига, яъни думини боши олдига қўйди. Кейин қадини ростлаб, тик турди-да, шу турган ҳолича таппа ўзини ерга отиб, макарондай чўзилиб ётди. У ўз бўйи узунлигидаги ерни таноблаб ўлчаб олгач, яна қадини букчайтирди. Қурт шу йўсинда ерни таноблаб-таноблаб кетаверди. Шўрли Чумоливой гоҳ осмонга кўтарилар, гоҳ пастга шўнғирди.

— Бўлди, ортиқ чидай олмайман!— деб чийиллади у.— Тўхта! Бўлмаса, тишлаб оламан!

Танобчи Ипакқурт тўхтаб, ерга узала тушиб ётди. Чумоливой ерга тушиб, боши айланиб кетганидан зўрға ҳушига келди.

Ҳушига келиб қараса, бир ўтлоқ чеккасида турипти. Ўтлоқдаги ўтлар ўрилган. Ўроқчи Ўргимчак ўтлоқда ўт ўриб юрипти, унинг оёқлари узун-узун, боши бўлса, шу саккизта оёғи орасида тебраниб борапти.

— Ўргимчак, ҳой Ўргимчак, мени уйимга олиб бориб қўй! Оёғим оғрияпти, юролмайман.

— Ҳа, майли, чиқ, элтиб қўяман.

Чумоливой Ўргимчакнинг оёғидан ўрмалаб, олдин тиззасига-ча чиқди, кейин довон ошиб, пастга, унинг елкасига тушди: ни-мага десангиз, Ўроқчи Ўргимчакнинг тиззалари гавдасидан ҳам баландроқ бўлади-да.

Мана, Ўргимчак терак-мерақдай узун-узун оёқлари билан юра бошлади — бир оёғи бу ерда бўлса, иккинчиси ҳув анави ерда, хуллас, унинг саккизта оёғи худди ғилдирак кегайлари сингари Чумоливойнинг кўзи олдидан лип-лип ўта бошлади. Лекин Ўргимчак тез юрмас, юрганида қорни билан ерни қиртишлаб борарди. Бунақа тошбақаюриш Чумоливойнинг жонига тегиб кетди. Худди шу маҳал, бахтига ўтлоқ тугаб, текис йўлга чиқишди.

Ўргимчак тўхтади.

— Қани, туш,— деди у.— Ана, Сассиққўнғиз келяпти, у мендан кўра чаққанроқ.

Чумоливой ерга тушди.

— Қўнғизой, ҳой, Қўнғизой, мени уйимга олиб бориб қўй! Оёғим оғрияпти.

— Чиқ устимга, бир учираман.

Чумоливой Сассиққўнғизнинг устига эндигина тармашиб чиққан эди, у ғизиллаганча югура кетди! Қўнғизнинг оёқлари худди отнинг оёқларига ўхшаган тўғри-тўғри эди.

Олти оёқли бу от худди осмонда учгандай ҳеч силкитмай, бир текисда елиб борарди.

Улар кўз очиб юмгунча картошказорга етиб боришди.

— Қани энди, туш устимдан,— деди Сассиққўнғиз.— Пушталардан югуришга мосланмаган оёқларим. Сен ўзингга бошқа от қидир.

Чумоливой Сассиққўнғиз устидан тушишга мажбур бўлди.

Картошка поялари Чумоливой учун мисоли қуюқ ўрмон эди. Оёғи соғ бўлганда ҳам, камида бир кун юриши керак бу картошказордан. Қуёш бўлса, анча пастлаб қолган.

Шу маҳал бирдан Чумоливойнинг қулоғига чийиллаган овоз эшитилди:

— Қани, Чумоли, елкамга чиқ, чопамиз.

Чумоливой бундай ўгрилиб қараса, ёнида Бургақўнғиз турипти. Ўзиям тариқдаккина.

— Жудаям кичкина экансан! Кўтара олмайсан мени.

— Нима, сен жа-а каттамининг? Қани, чиқ, гап сотмасдан!

Чумоливой Бургачанинг устига чиқиб, зўрға оёқларини қўйишга жой топди.

— Жойлашиб олдингми?

— Ҳа, жойлашдим.

— Ундай бўлса, маҳкам ушла мени.

Бургача йўғон-йўғон орқа оёқларини пружинага ўхшатиб йиғди-да, «қарс» этиб бир тепинган эди, учиб бориб нариги пуштага тушди. Яна бир тепинган эди, яна бир пушта нарига бориб тушди.

Шу зайлда тепиниб-сакраб, тепиниб-сакраб, полизнинг нариги марзасигача этиб борди. Бу ерда баланд девор бор эди.

Шунда Чумоливой:

— Деворданам сакраб ўта оласанми?— деб сўради.

— Девордан оша олмайман, баланд жудаям. Сен Чигирткадан илтмос қил, у оша олади.

— Чигиртка, ҳой, Чигиртка, мени уйимга олиб бориб қўй! Оёғим оғрияпти, юролмайман.

— Гарданимга чиқиб ол.

Чумоливой Чигиртканинг гарданига чиқиб олди.

Чигиртка узун-узун орқа оёқларини икки букди, кейин бара-варига тепиниб, худди Бургача сингари сакради-да, жуда баландга кўтарилди. Шу маҳал бир нима «тарр» этиб, Чигиртканинг елкасида қанотлар пайдо бўлди-ю, у девор устидан учиб ўтиб, нариги томонда ерга қўнди.

— Бўлди!— деди Чигиртка.— Этиб келдик.

Чумоливой бундай қараса, олдидан дарё оқмоқда, шунақа азим дарёки, бир йил сузса ҳам нариги қирғоққа ета олмайди.

Қуёш бўлса, уфқ томон янаям пастлаган.

— Бу дарёдан мен ҳам сакраб ўта олмайман,— деди Чигиртка.— Жудаям кенг. Шошма-чи, ҳозир Сув Қандаласини чақираман, ўша сени дарёдан ўтказиб қўяди.

У ўз тилида чириллаган эди, шу пайт соҳил томон оёқли қайиқча сузиб кела бошлади.

Мана, қайиқча этиб ҳам келди. Йўк, бу қайиқча эмас, сувда сузувчи Қандала экан.

— Қандала, ҳой, Қандала, мени уйимга олиб бориб қўй! Оёғим оғрияпти, юра олмайман.

— Ҳа, яхши, чиқ устимга, дарёдан ўтказиб қўяман.

Чумоливой Қандала устига чиқиб олди. Шунда у бир сакраб олиб, сув юзидан худди ерда юргандек қадамлаб юриб кетди. Қуёш бўлса ботай-ботай деб қолган эди.

— Барака топгур, тезроқ!— деб илтимос қилди Чумоливой.— Кеч қолсам, уйга киритишмайди.

— Тезроқ бўлса, тезроқ-да,— деди Қандала.

Кейин шунақанги гизиллаб кетдики... Худди муз устида коньки учаётгандай, ҳамма оёқлари билан сув бетида сирпаниб кетаверди. Мана, у бир зум нариги соҳилга ҳам етиб олди.

— Ердаям шунақа уча оласанми?— деб сўради Чумоливой.

— Йўқ, ерда қийналаман, оёқларим сирпанмайди. Ундан кейин, қара, рўпарангда ўрмон. Бу ёғига энди бошқа от қидир ўзингга.

Чумоливой бундоқ бошини кўтариб қараса, сув бўйида кир учи нақ осмони фалакка қадалган каттакон ўрмон девор бўлиб турипти. Қуёш эса, шу ўрмон орқасига ботиб кўринмай қолган. Йўқ, шўрли Чумоливой энди уйига етиб ололмайди!

— Буёққа қара,— деди Сув Қандаласи,— ана, янги отинг келяпти.

Чумоливой қараса, ёнгинасидан бесўнақай бир Тиллақўнғиз, ҳарсиллаб судралиб ўтиб боряпти. Э, бунақа отда узоққа бориб бўлармиди? Шундай бўлса ҳам, Чумоливой Қандаланинг гапига кирди.

— Тиллақўнғиз, ҳой, Тиллақўнғиз, мени уйимга олиб бориб қўй. Оёғим оғрияпти, юролмайман.

— Уйинг қаерда ўзи?

— Ўрмоннинг нариги ёғида.

— Анча олис экан... Ҳа, майли, илож қанча? Чиқ устимга, олиб бориб қўяман.

Чумоливой Қўнғизнинг қаттиқ биқинларидан тирмашиб устига чиқди.

— Утириб олдингми?

— Ҳа, ўтирдим.

— Қаеримга ўтирдинг?

— Елкангга.

— Вой, тентаг-э! Бошимга чиқиб ол.

Чумоливой Тиллақўнғизнинг бошига чиқиб ўтирди. Яхшиям шундай қилган экан: Қўнғизнинг елкаси узунасига дарз кетиб, иккита қаттиқ қанот пайдо бўлди. Бу қанотлар бир жуфт тўнкарилган кир тоғорачаларга ўхшарди. Кейин бу қанотлар остидан жудаям юпқа ва ҳарир бошқа қанотлар пайдо бўлди. Улар ёйилган эди, усти тоғорасимон қанотлардан кенгроқ ва узунроқ экан.

Тиллақўнғиз худди моторни юргизаётгандек, пишиллаб нафас ола бошлади: «Уф, уф, уф!»

— Амакижон,— деб илтимос қилди Чумоливой,— тезроқ бўла қолинг. Жоним тасаддуқ сизга, тезроқ учинг!

Тиллақўнғиз жавоб бермас, ҳадеб пишилларди:

«Уф, уф, уф!»

Шунда бирдан унинг юпқа қанотлари ишга тушиб, пириллай бошлади. «Ззз! Ззз!» — Қўнғиз осмонга учди. У худди шиша оғзидан отилган пўкакдек «ғув» этиб дарахтлардан ҳам баландга кўтарилди.

Чумоливой тепадан қараса, қуёш бир чеккаси билан ерга ён-бошлапти.

Шунда Тиллақўнғиз визиллаганча жудаям тез учиб кетди, бу тезликдан ҳатто Чумоливойнинг нафаси ҳам қайтиб кетди.

Қўнғиз худди отилган ўкдек, ҳавони тешиб, визиллаб учиб бо-раверди: «Визз... Визз!..»

Мана, унинг остида кўринган ўрмон бир зумда лип этиб ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Ана ўша таниш қайин дарахти, дарахт остида эса, чумоли ини.

Қўнғиз қайиннинг қоқ тепасига етганида моторини ўчирди ва «тап» этиб, дарахт шохига қўнди.

— Жон амакижон,— деб ёлбора бошлади Чумоливой. — Ахир пастга қандоқ тушаман? Оёқларим оғриётган бўлса! Йиқилиб тушиб, белим чиқиб кетади-ку!

Қўнғиз ҳарир қанотларини йиғди, уларнинг устини тоғорача-симон қаттиқ қанотлари билан ёпиб, нафис қанотларининг учларини саришталик билан шу тоғорачалар остига яширди.

Кейин бир оз ўйлаб туриб деди:

— Энди буёғига қандай қилиб пастга тушиш — сенинг ишинг. Мен сизларнинг инингизга қўнмайман, сиз, чумолилар, жудаям тишлонғичсизлар. Ўзинг бир иложини қилиб тушавер.

Чумоливой пастга қараган эди, шундоққина қайин остида ўзининг қадрдон ини кўринди.

Қуёшга қараган эди, қуёш энди ярим белигача уфққа ботипти. Атрофига кўз ташлади: ҳаммаёқда шохлар-у, япроқлар, шохлар-у, япроқлар.

Чумоливой ҳатто калласи билан пастга шўнғиган тақдирда ҳам уйига ета олмасди!

Шу маҳал у бирдан ёнгинасида ўтирган барг ўровчи Ипак Қуртини кўриб қолди. У ичидан ипак ип тортиб чиқариб, нуқул дарахт шохига ўрарди.

— Ипак Қурт, ҳой, Ипак Қурт, мени уйимга тушириб қўй! Атиги бир фурсатгина вақтим қолди, кечиксам, уйимга киритиш-майди.

— Нарн тур! Кўряпсан-ку, бандман, ип йигиряпман.

— Ҳамма менга раҳм қилган эди, ҳеч ким ҳайдамовди, фақат сен қувапсан.

Чумоливой аламдан ўзини тутиб тура олмай, Ипак Қуртга ташланиб, уни би-ир тишлади!..

Қўрқиб кетган Ипак Қурт оёқларини йиғиб олди ва ўзи ўтирган баргдан пастга шўнғиди.

Ипак Қуртга маҳкам ёпишиб олган Чумоливой ҳам у билан бирга шўнғиди. Лекин унчалик кўп пастга тушишмади, тепадан бир нима тортиб қолди.

Чумоливой бундоқ қараса, ипак ип учида Ипак Қурти билан бирга осилиб турипти, чунки ипнинг нариги учи шохга ўралган эди-да..

Мана, Чумоливой Ипак Қуртига маҳкам ёпишиб олиб, худди арғимчоқ учаётгандек ҳавода тебрана бошлади. Ипак ип бўлса узаяверди, узаяверди, узаяверди, ип Қуртнинг қорнидан чўзилиб чиқар, пишиқлигидан ҳеч узилмасди. Чумоливой билан Ипак Қурти шу зайлда пастлаб тушаверди, тушаверди, тушаверди.

Пастда, Чумоли уясида эса, Чумолилар зир югуришар, шоша-пиша эшигу тешикларни ёпишарди.

Ҳамма эшиклар ёпилиб, фақат биттагина туйнук қолди. Шу пайт Чумоливой Ипак Қуртини қўйиб юбориб, ин устига «тўп» этиб тушдию «лип» этиб ичкарига кириб кетди.

Шу маҳал қуёш ҳам ботди.

К. Г. Паустовский

ДОВДИР АЙИҚ

Анисья бувининг Катта Петя деган ўгли урушда ўлиб, кампир Катта Петянинг ўгли Кичкина Петя билан қолди. Кичкина Петянинг онаси Даша ҳам ўгли икки яшарлигидаёқ ўлиб кетган, шунинг учун Кичкина Петя онасининг қанақалигини ҳам унутиб юборган эди.

— Онанг сени мушук боласидек буйдалаб ўйнагани-ўйнаган, сенинг билан қувнагани-қувнаган эди, — деб қоларди Анисья буви. — Шўрли, куз кунларининг бирида қаттиқ шамоллади-ю, тезда оламдан ўтди. Шунақа, болам. Юз-кўзларинг қуйиб қўйгандай тайёр онангнинг ўзи. Аммо онанг сергапгина эди, сен бўлсанг, одамови чиқдинг. Бурчакка тиқилволиб ўй сурганинг-сурган. Муштдай бўла туриб нималарни ўйлайсан, билмайман. Ҳалитдан унақа бўлма. Катта бўлганинда бу турмуш ўлгурда ўйлана бериб тўйиб ҳам кетасан. Вой-вой, бу турмуш деганинг жудаям узок нарса, қанча кунлар бор, қанча тунлар бор — санаб саногига ҳам етолмайсан, болам.

Кичкина Петя ўсиб, қўлидан иш-пиш келадиган бўлганда бувиси уни колхозга, бузоқбоқарликка қўйди. Петянинг бузоқлари ҳаммаси худди эгизаклардай бир хилда — шалпангқулоқ, ёқимли эди. Фақат Давангир лақабли бир новвосчагина Петянинг биқинига пахмоқ калласини тирар, ўжарлик қиларди. Петя бузоқларини Баландсойда ўтлатарди. Семён чойхўр деган кекса чўпон сибизгасини совға қилгач, Петя уни чалиб, бузоқларини чорлайдиган бўлди.

Дарё ёқаси шунақаям соз эдики, дунёда бундай яхши жойни тополмайсиз. Тик қирғоқларни бошоқли ўт-ўланлар, дов-дарахтлар буткул қоплаган. Бу Баландсой соҳилида ўсмайдиган дарахт йўқ ўзи. Баъзи жойларида, қари қоратоллар тагида дам олган одам қоқ тушда ҳам салқиндан эти жунжикиб кетади. Сув лабидаги толларнинг баъзи салқи шохлари сувга тегиб туради. Чўзинчоқ кумушранг баргчалар сув сатҳида бамисоли қармоқ пўкагидай нозик дириллаб, титрайди. Соё қирғоғи тоғтеракларга тўла, уларнинг япроқлари кун нурида бир текис ялтираб туради.

Нишаб ёнбағирда ўсган маймунжон новдалари бир куни Петянинг оёғига илашиб, шунақаям чирмашиб қолдики, болакай то тиканли новдалардан оёғини бўшатиб олгунича оғриққа чидаёлмай ихраб юборди. Аммо Петя бошқа болаларга ўхшаб алаמידан маймунжонни қўлига тушган таёқ билан уриб, пайҳон қилиш, тепкилаб топташни хаёлига ҳам келтирмади.

Баландсой қирғоғида гала-гала қундузлар яшар эди. Анисья буви билан Семён чойхўр, қундузларнинг инига ҳаргиз яқинлаша кўрма, дея унга қаттиқ тайинлашган. Нимага десангиз, қундуз анча қўрс жонивор, қишлоқ болаларидан кўрқиб-нетиб ҳам ўтирмайди, жиғига тегсанг, оёғингдан бир тишласа тамом — умрбод оқсоқ бўлиб қолдим деявер. Аммо шундай бўлса ҳам Петя қундузларни роса кўргиси келар, қундузлар инларидан чиқадиган кечки пайтда бу сипо жониворларни чўчитмаслик учун шарпа чиқармай жим тикиларди.

Бир куни ғалати воқеа бўлди: қандайдир қундуз сувдан чиқиб, қирғоққа ўтирди, қорнидаги тукларини қуритиш учун қўллари билан қорнини қаттиқ ишқаб-артиб сидира бошлади. Петя ахири чидаб туrolмай, хохолаб кулиб юборди. Қундуз эса унга қараб, бир пишиллаб қўйди-да, сувга шўнғиб кетди.

Бошқа бир куни эса, дарё бўйидаги қари ольха дарахти тўсатдан қарсиллаб, шовуллаганича сувга ағанаб тушди. Эسخонаси чиқиб кетган майда чавоқ балиқлар сув ичида ҳар томонга тирқираб қочди. Петя қулаган ольха ёнига чопиб бориб қараса, дарахт тубини қундузлар то ўзагигача кемириб ташлаган экан. Сув ичидаги ольха шохларида ҳам қундуз ғиж-ғиж, улар ольха пўстлогини тинимсиз ғажир эди. Семён чойхўр амаки Петяга қундузлар олдин дарахт остини роса кемириб битиради-да, сўнгра уни қулатиб, бир ойми, икки ойми ўша дарахтни ғажийверади, деб тушунтирди.

Баландсой бўйидаги дарахтзорнинг ям-яшил бағрида, қуюқ барглар орасида шовқин-сурон бир дам тинмасди. Новдаларда турли-туман қушлар важир-вужур сайрар, худди қишлоқ почтачиси Иван Афанасьевичга ўхшаб кетадиган қизилиштон бўлса, қуриган тоғтеракка ёпишиб олиб, дарахт танасини қаттиқ чўқигани-чўқиган. Так-так чўқийди-да, бир нафас кўзларини юмиб тураркан, яна баттар чўқишини давом эттиради, бундан баҳайбат тоғтеракнинг тупсасигачан зириллаб кетади.

Петя ажабланади — қизилиштоннинг боши бунчаям метин бўлмаса! Кун бўйи так-так дарахт чўқишдан чарчамайди-я!

«Балким боши умуман оғримас,— деб ўйларди Петя,— аммо шовқин-сурондан карахтлашган бўлса ҳам бордир. Кун бўйи дарахт чўқиш ҳазил гапми! Бошининг қатиғи чиқиб кетмаганига ҳайронман-е!»

Қушлардан пастроқда эса — доира ва тўртбурчак шаклидаги гуллар, баргизублар устида ғалати тукли арилар, асаларилар, ниначилар виз-виз учиб-қўниб юрарди.

Тукли ариларнинг Петя билан иши ҳам йўқ. Ниначи бўлса, ҳавода қанотларини муаллақ пириллатганча бўртиқ кўзларини унга тикиб бақраяр, гўё «нима қилай, бор кучим билан пешона-сига бир урилиб, сой бўйига иккинчи келмайдиган қилиб қўяйми ё бунақа ёш бола билан ўйнашиб ўтирмаганим маъқулми?» дейётгандай туюларди.

Сувга тикилиб қирғоқда ўтириш ёқимли. Сувга бир шўнғиб, дарёнинг тубида, сув ўтлари орасида нималар борлигини кўргини келади. Нақ кир тоғорадай катта қисқичбақа сув остида аста ўрмалаб, панжаларини ҳарёққа кериб чўзаётгандай, балиқлар эса думларини ликиллатиб, ундан қочаётгандай бўлади.

Аста-секин ҳайвону қушлар Петяга ўрганиб қолди. Кўпинча шундай ҳам бўлар эдики, жониворлар Петя сибизгасини қачон чаларкин, деб жим қулоқ солиб турарди. Бу жониворлар дастлаб Петяга ўрганиб қолган бўлса, кейинроқ бориб, уни ёмон бола эмаслиги, таёқ суқиб қуш инларини бузмаётгани, ниначи ва тил-лақўнғизларнинг оёғига ип бойлаб қийнамаслиги, қундузларга тош отиш одати йўқлиги, сувга оҳақ ташлаб, балиқларни заҳар-ламаслиги учун ёқтириб қолган бўлса ҳам ажаб эмас.

Петя келганида дарахтлар унга пешвоз майин шовуллар эди. Чунки Петя бошқа саёқ болаларга ўхшаб нозик шохларни ер баравар эгиб-синдириб озор бермасди.

Петя новдаларни сал суриб, қирғоқдаги очиқ жойга чиқиб келган заҳоти қушлар чаҳчаҳлар, тукли арилар визиллаб лутф кўрсатар, балиқлар сувдан ирғиб чиқиб, ялт-юлт тангаларини Петяга кўз-кўз қилар, қизиштириб бўлса, тоғтеракни шунақаям қаттиқ чўқирдики, бундан чўчиган қундузлар думини қисганича инларига шошиларди. Ҳамма қушлардан баландда сўфитўрғай пириллаб учар, унинг ёқимли вижирлашига чучмомалар бош тебратар эди.

— Мен келдим!— дерди Петя шудринг ҳўл қилган ёноқларини эски шапкаси билан артиб,— саломат бормисизлар?

— Барр! Барр-р!— деб ҳамма учун жавоб қайтарарди қарға. У оддий «саломат бормисиз» сўзларини ҳам охиригача ёдлаб, ўрганолмаганди. Бунга унинг ақли етмасди шекилли.

Ҳамма жониворлар, барча қушларга дарёнинг нариги ёғидаги катта ўрмонда Довдир лақабли қари бир айиқ яшаши маълум эди. Айиқнинг пахмоқ жунлари ҳам баайни ўзи яшайдиган ўрмонга ўхшар, ҳаммаёғига қарағай игнабарглари, эзилган брус-ника меваси, смола ёпишган бўларди. Айиқ хийла қаригани билан кўзлари ёш айиқники каби ёниб турарди.

Айиқнинг дарё қирғоғига эҳтиёткорлик билан яқинлашиб, ўтлар орасидан тумшуғини чиқарганича бу қирғоқда ўтлаб юрган бузоқлар ҳидини олиши жониворларга аён эди. Бир гал айиқ ҳатто сувга панжаларини тикиб кўриб, гўнғиллаб ҳам қўйганди. Чунки сув жудаям совуқ, унинг тубидан қайнаб чиқаётган булоқлар шунақаям муздай эдики, айиқ дарёдан сузиб ўтишга журъат қила олмади. Шалаббо бўлгиси келмади.

Айиқ келган пайтларда қушлар жон-жаҳдлари билан қанот силкитар, дарахтлар шовулла, балиқлар сувга думларини шалоплатиб урар, тукли арилар ғўнғиллар, ҳатто бақалар ҳам вақирлаб шундай сурон солар эдики, бу йиртқич қўллари билан қулоқларини беркитиб, ноилож бошини чайқарди.

Петя бўлса, бундан беҳабар, ҳайрон бўлиб кўкка назар ташларди: жониворлар ёмғир исини туймаганмикин? Аммо тип-тиник осмонда қуёш чарақлар, фақат икки кичкина оппоқ булут парчаси бир-бирига суянганича муаллақ қотиб турарди.

Кунлар ўтгани сари айиқ тобора ғазабга тўла борди. Қуруқ терию жундан иборат қорни худди бўш халтадай осилиб қолган, йиртқич ўлгудай оч эди. Ёз ҳам ғоят иссиқ, ёмғирсиз келди. Ўрмондаги хўжағатлар ҳам қуриб кетди. Чумоли инларини бузиб очар бўлса, у ерда ҳам қуруқ чангдан бўлак ҳеч вақо йўқ.

— А-з-о-о-о-б! — дея ўкирарди айиқ, сўнг аламига чидаёлмай, қарағай ва оқ қайин ниҳолларини қўпорарди. — Кетдим, энди биронта бузоқни қўлга туширмасам бўлмайди. Башарти чўпон бола йўлимни тўсса, уни эзгилаб ўлдираман, тамом-вассалом!

Ана, яқингинада баданларидан сут ҳиди анқувчи бузоқлар кўриняпти. Эллиқ қулочча сузилса бас эди.

«Наҳот сузиб ўтолмасам? — деб иккиланарди айиқ. — Бе, бе-малол сузиб ўтаман. Айтишларича, менинг бобом Волга дарёсининг нариги қирғоғигача сузиб ўтган, чўчиб-нетиб ўтирмаган ҳам экан».

Айиқ ўйлай-ўйлай сувни искаб кўргач, ахири бир қарорга келди-да, ўзини шалоп этиб сувга ташлади, бир сесканиб, пишқирди-да, суза кетди.

Петя бу пайтда бир бутанинг тагида чўзилиб ором олар, анқов бузоқлар бўлса, бош кўтариб, шалпанг қулоқларини диккайтирганча, дарёда сузиб келаётган анов қанақа тўнка бўлдийкин, дегандай анқаяр эди. Айиқ сузиб келаркан, унинг фақат бадбуруш тумшуғигина сув юзида кўринар, бунга дастлаб кўзи тушган нафақат бузоқлар, балки ҳатто одамлар ҳам уни чириган тўнка деб гумон қилиши ҳеч гап эмасди.

Бузоқлардан кейин айиқни қарға ҳам пайқаб қолди.

— Қаррангларрр! — қағиллади қарға, жон-жаҳди билан бақиргани учун овози бўғилиб. — Ҳой, жониворлар, ўғр-р-ри!

Барча жониворлар саросимага туриб қолди. Петя ўрнидан сакраб турди. Унинг қўллари қалтирар, сибизғаси ўтлар орасига туриб кетган эди — чунки дарёнинг нақ ўртасида тирноқлари ўсиқ қўллари билан сувни қулочкашлаганича қари айиқ сузиб келарди! Айиқ сувни ғарғара қилар, тинимсиз ўкирар эди. Бузоқчалар бўлса, нақ жар ёқасига келиб олиб, бўйинларини чўзганча анграйиб турар эди.

Петя жонҳолатда қичқирди, нима чора қилишини билмай, аламидан йиғлаб юборди, айиққа узун камчисини тўлайди. Камчи қарсиллаб, айиққа етмай, анча берида сув юзига тарсиллаб урилди. Айиқ Петяга хунук олайиб бўқирди:

— Шошмай тур, қирғоққа чиқиб олай, суякларингни мажақлайман! Менга қамчи кўтарадиган бўлдингми ҳали!?

Айиқ қирғоққа сузиб етди-да, тик жарликдан кўтарилиб, бузоқларни ялай бошлади. Петя бўлса, атрофга аланглаб, «Ёрдам беринглар!» дея қичқиради. Шу аснодаёқ у барча тоғтерак ва толлар дир-дир титраганини, барча қушлар осмонга кўтарилганини кўриб қолди. Наҳотки ҳаммалари қўрқиб кетган бўлса, наҳотки ҳеч бирови менга ёрдам беролмаса, деган фикр ўтди Петянинг хаёлидан. Аксига олгандай, теваракда одамлар ҳам йўқ эди.

У шуларни хаёлидан энди ўтказувди ҳамки, маймунжон сертикон новдалари билан айиқнинг қўл-оёқларига чирмашиб олди. Айиқ ҳарчанд зўр берса ҳам, тиканли новдалар оғушидан бўшана олмас, маймунжон унга маҳкам ўралганича «йў-ўқ, бўшатиб бўпман!» дер эди.

Қари тол эса, энг йўғон шохини пастга эгиб, кучининг борича айиқнинг оч биқинидан босиб, ерга қапиштирди.

— Бу нимаси ўзи?— деб ўқирди айиқ.— Исён қиялсанми? Мен сенинг ҳамма шох-бутоғингни қўймай синдириб ташлайман, кўрасан ҳали!

Тол бўлса, айиқни эзгилагандан эзгиларди. Шу топда қизиштириб дарахтдан пирра учиб, айиқнинг бошига қўнғач, чамалаб туриб, қаттиқ чўқиганди, айиқнинг кўзлари тиниб, аъзои-баданидан совуқ тер чиқиб кетди. У даҳшатда бўкириб юборди. Айиқ бўқириб, бироқ товуши ўзига ҳам эшитилмас эди. Энди буёғини эшитинг: унинг бурнига учта-учтадан тукли ари кириб олиб, тирмалаб қитиқлар эди. Айиқ акса урди, тукли арилар учиб чиқди, бироқ, ўша ондаёқ бурнига асаларилар кириб олиб, чақа бошлади. Турли-туман қушлар ҳавода тўс-тўс учиб, айиқнинг устига қўнар, тукларини битгалаб юлар эди. Айиқ ерга ётиб олиб, ағанашга, қўллари билан ўзини ҳимоя қилишга тушди. У мунгли бўкира-бўкира яна дарё томонга тисарилди.

Бу пайтда сувнинг нақ лабида уни камида юз пуд келадиган каттакан олабуға балиғи пойлаб турарди. Айиқ тисарилиб, думи сувга теккан ҳамоно, олабуға ҳап этиб унинг думига бари юз йигирмата ўткир тишини ботирди-да, бир силтов билан айиқни ўпқонга олиб кириб кетди.

— Қадрдонлар!— айҳой солди айиқ сув юзига пуфакчалар чиқариб.— Раҳм қилинглар! Қўйворинглар! Ўлсам ҳам энди бу ёқларга йўламайман, сўзим чин. Чўпонга ҳам асло ҳезланмайман!

— Аввал бир бочка сув ютсанг, кейин қайтиб келмайдиган бўласан,— деди олабуға ҳамон тишларини олмай.— Энди сенга ишониб бўпман, полвон, қари туллак!

Айиқ олабуғага энди бир кўза жўка гулининг асалини ваъда қилишни ўйлаб турувди ҳамки, бутун Баландсойда жангарилиги билан танилган Заҳартумшук деган ёрш балиғи ўқдай отилиб келиб, ниши ўткир заҳарли тумшуги билан айиқнинг биқинига урилди! Айиқ юлқинди, узилган думи олабуғанинг оғзида қолиб

кетди. Айиқ сувга чўма-чўма, не бир алфозда нариги қирғоққа қараб суза бошлади.

— Уф-ф,— дея ўйлар эди у,— ҳалиям осон қутулдим шекилли. Думдан айрилдим-да, майли, ўзиям шарти кетиб парти қолган, керагиям йўқ дум эди.

Айиқ жони омон қолганидан қувонар, дарёнинг ўртасига етиб қолган эди. Қундузлар худди шуни кутиб турганди. Айиқнинг бошига шўришлар ёғила бошлаган ондаёқ, улар йўгон бир ольха дарахтига ёпирилиб, ҳаш-паш дегунча қирчиб битирган, ольха нозик бир илдизча далдасида аранг тик турар эди.

Қундузлар ольхани кемириб бўлгач, орқа оёқларига ўтирган кўйи кутиб турарди. Айиқ тобора яқинлашиб сузиб келар, қундузлар эса разм солиб, унинг шу дарахт йиқиладиган жойгача етиб келишини мўлжаллашаётганди. Қундузлар бунақа ҳисоб-китобда ҳечам янглишмайди, чунки улар шунақа ажабтовур ишлар қилишга — тўгонлару сув ости йўллари қуриш, чайлалар тикишга қобил махлуқлардир!

Айиқ мўлжалланган жойга етган эди ҳамки, қари қундуз қичқирди:

— Қани, ағдаринглар, бос-с!

Ҳамма қундузлар аҳиллик билан дарахтни итарди, илдизча узилиб, ольха қарсиллаганича дарёга ағдарилди. Сув чайқалиб кўпикланди, тўлқинлар, гирдоблар ҳосил бўлди. Қундузлар чамаси билан ольханинг йўгон танаси айиқнинг қоқ белига урилди, шох-шаббалари эса, уни дарёнинг сербалчиқ тубига маҳкам тиради.

— Ҳа, энди асфаласофилин буёғи,— деб жонидан умидини узди айиқ. Сўнг бор кучи билан зўр берди, биқинлари шилиниб кетса ҳамки, дарёни лойқалата-лойқалата жон аччиғида ўзини ўнглаб, сув юзига чиқиб олди.

Қирғоққа амал-тақал чиқди, силкиниб, сувларини сачратиш қаёқда дейсиз, қумлоқ оша ўрмонга қараб чопди. Ортидан қийқириқ, мазахлар ёғилди. Айиқ ҳаш-паш дегунча кўзга кўринмай кетди. Қундузлар орқадан ҳуштак чаларди. Қарға эса хохолай-вериб бўғилиб қолганди, шунинг учун бир марта овоз чиқариб «ур-ра!» дея олди холос. Тоғтерақлар кулимсираб тебранарди. Заҳартумшук ёрш балиқ бўлса, сувдан отилиб чиқиб, айиқнинг ортидан бир тупурди.

Айиқ ҳарсиллаганича ўрмонга аранг етиб келганида тинкаси қуриб битганди. Буни қарангки, худди аксига олгандай, Окулово қишлоғидаги қизлар қўзиқорин тергани келишган экан. Урмонда улар ҳаммаша сутдан бўшаган челақ билан таёқ олиб юришар, бирон йиртқич дуч келиб қолса, даранглатиб қўрқитишар эди.

Айиқ ўрмон ичидаги ялангликка чиқиши билан қизлар уни кўриб қолишди. Ҳаммалари бараварига шунақаям қаттиқ чинқиришиб, таёқлари билан сут челақларини чунонам даранглатишдики, жони халқумига келган айиқ ўтлар орасига тумшуғи билан мук тушиб қолди. Қизлар бўлса, қочиб кетишди. Уларнинг

ранг-баранг юбкаларигина буталар ортидан лип-лип кўзга ташланарди.

Айиқ ихрай-ихрай ахири тишига илашган бир қўзиқоринни чайнаб ютди, нафасини ростлаб, ўз ўнгирига кирганича қайтиб чиқмади. Аламидан шу бўйи кузни ўтказиб, қиш уйқусига киришга қасд қилди. Ўлгунича шу қалин ўрмон қўйнидан ҳеч қаёққа чиқмасликка онт ичди. Думи юлинган жойи ҳарчанд жизилласа ҳам, ноилож уйқуга кетди.

Петя айиқ ортидан узоқ қараб туриб, кулиб юборди, сўнгра бузоқларига боқди. Бузоқлар жимгина ўтлар, ҳали униси, ҳали буниси орқа туёқчалари билан қулоғини қашир эди.

Ана шунда Петя бошидан шапкасини олди, чуқур миннатдорчилик билан дарахтларга, ариларга, дарёга, балиқлар, қушлар ва кундузларга таъзим қилди.

— Раҳмат сизларга! — деди Петя.

Аммо ҳеч нима унга жавоб қайтармади.

Дарё тинч оқиб турибди. Толларнинг барглари мудроқ оғушида, тоғтерақлар қилт этмайди, биронта қушнинг чирқиллаши ҳам эшитилмайди.

Петя Баландсойда бўлиб ўтган воқеаларни бувиси Анисья кампирдан бошқа ҳеч кимга айтмади, айтганим билан одамлар ишонишмайди, деб ўйлади. Анисья буви бўлса, индамай эшитиб бўлгач, тўқиётган қўлқопини этагига ташлади, темир гардишли кўзойнагини манглайига суриб қўйиб, Петяга тикилди. Кейин оҳиста деди:

— Одамлар хўп топиб айтади-да, бодом — пўсти билан, одам — дўсти билан деб. Жониворлар сенинг ёнингни олиши бежиз эмас, Петруша! Буни қара-я, шошма, олабуға айиқнинг думини шарт узволди дейсанми? Вой тавбангдан кетай-ей, вой тавба-ей! вой тавба! Ха-ха-ха!

Анисья буви юзлари буришиб, кўзлари қисилиб роса кулди, кула-кула, ёғочдан ясалган тўқув илгаги билан қўлқопчани ерга тушириб ҳам юборди...

ИССИҚ НОН

Суворийлар Берёжкидан ўтиб кетаётганларида қишлоқ четида немислар снаради портлаб, қора отнинг оёғини яралади. Командир ярадор отни қишлоқда қолдирди, отряд эса, кўча чангитиб, жабдуқларни жаранглатиб йўлига равона бўлди, дарахтзорлар, тепаликлар ортига, шамол пишган бошоқларни тебратаётган буғдойзорлар томонга йўналди.

Отни Панкрат тегирмончи олди. Тегирмон анчадан буён ишламас, лекин Панкратга уни гарди умрбод ўтиришиб қолган эди. Ун Панкратнинг пахталигию картузини қулранг ноннинг сиртидек қоплаганди. Картуз остидан эса тегирмончининг чаққон кўзлари чақнаб турарди. Панкрат жуда эпчил, тиниб-тинчимас, баджаҳл чол эди, болалар уни афсунгар деб билишарди.

Панкрат отни даволади. От тегирмон ёнида қолди, у чидам билан лой, гўнг, қалама ташир, Панкратга тўғон қуришда ёрдам берар эди.

Отни боқишга Панкратнинг қурби етмас, шунинг учун жонивор уйма-уй юриб, ризқини төлиб ер эди. У дарвоза ёнига бориб туради, пишқириб-пишқириб қўяди, тумшуғи билан эшикни тақиллатади, қарабсизки, унга лавлаги барглари, қотган-қутган нонми чиқаришади, шунақаси ҳам бўлганки, ҳатто ширингина сабзи ҳам беришган. Қишлоқда бу от ҳеч кимники эмас, тўғриси, у — ҳамманики, дейишарди, шунинг учун ҳар ким уни боқишни ўз вазифасидай биларди. Бунинг устига, от — ярадор, душмандан жабр кўрган эди.

Берёжкида Қўйсангчи лақабли Филька деган бола бор эди. У бувиси билан яшарди. Филька камгап, унча-мунча нарсага ишонавермас эди, икки гапининг бирида «Қўйсангчи» деб қўяр эди. Борди-ю, қўшни болакай унга ёғочоёқда юрамизми ёки дала-лардан яшилтоб патрон ахтарамизми, дегудек бўлса, Филька тўнғиллаб: «Қўйсангчи! Узинг ахтар!» — дея жавоб қайтарарди.

Бир куни бувиси, бундай қўпол муомалангни тузат, деб ўгит бермоқчи бўлувди, Филька шарт ўгирилиб: «Қўйсангизчи! Жонимга ҳам тегди!» — дея гўлдираб қўйди.

Бу йил қиш юмшоқ келган эди. Тутун ҳавода осилиб турарди. Қор ёғарди-ю, ўша заҳоти эриб битарди. Ҳўл бўлиб қолган қаргалар селғимоқ учун печкаларнинг мўриларига қўнар, уриниб-суриниб бир-бирларига тикилиб, қағиллар эди. Тегирмон нови олдида сув яхламаган, қоп-қорайиб сокин турар, сатҳида музлар сузиб юрар эди.

Бу пайтга келиб, Панкрат тегирмонни сошлаб бўлган, ун тортишга ҳозирлик кўрар эди, — аёллар ун тугаб бораётганидан, ҳар кимда икки-уч кунгагина етадиган ун қолганидан, ун тортилмаётганидан нолишар эди.

Ана шундай юмшоқ, очиқ кунларнинг бирида ярадор от Филькаларнинг эшигини тумшуғи билан тақиллатди. Бувиси уйда йўқ эди, Филька дастурхон ёнида туз сепилган нон кавшаб ўтирган эди.

Филька истар-истамас ўрнидан турди, эшикни очиб, ташқари чиқди. От оғирлигини у оёғидан-бу оёғига ташлади-да, нонга бўйин чўзди. Филька «Қўйсангчи! Шайтон!» — деб бақирди-ю, отнинг лабларига айлангириб солди. От бошини чайқатганча орқага тисарилди, Филька эса, нонини момик қор устига ирғитиб, отга бақира кетди:

— Сен тиламчи-гадойларнинг дастидан бирон нарса еб бўлмайди! Ана, сенга нон. Бор, қорнинг тагидан тумшуғинг билан кавлаб ол! Бор, кавла!

Э-ҳа, бундай жеркишу дағдағадан кейин Берёжкида шундай ғалати ишлар бўлиб кетдики, уни одамлар ҳозир ҳам бош чайқаб гапиришади, чунки улар бу воқеа чиндан ҳам рўй берганми ёки йўқми аниқ билишмайди.

Отнинг кўзларидан ёш думалаб кетди. У нолали чўзиб кишнади, думини силкитди, шу заҳоти яланғоч дарахтлар, шох-шабба деворлари, печкаларнинг мўрилари узра изғирин шамол увиллади, уввос солди, шундай қор уриб бердики, Фильканинг томоқларига ҳам қор кирди. Филька орқага — уйга талпинди, бироқ эшик бўсағасидаги айвончанинг пиллапояларини тополмай қолди — ҳаммаёқ оппоқ оқарган, қор кўзга учирар, санчилар эди. Шамол томлардан музлаган похолларни учирар, чуғурчиқ инларини синдириб ташлар, деразаю дарчалар пақ-пақ очилиб-ёпилар эди. Атроф далалардан шамол учириб келган қор учқунлари бурала-бурала жадал қуюн бўлиб кўтарилар, шатир-шутир гир айланиб, бир-бирини қувиб ўтиб, қишлоқ томон интиларди.

Филька охири ёғоч уйга ўқдай отилиб кирди, эшикни маҳкам бекитиб олди, «Қўйсангчи!» деди-ю, қулоқларини динг қилиб, жимгина ўтирди. Изғирин телбанамо увиллар эди, лекин Филька бу уввос орасида нозик, шип-шип этган қисқа товушни илғаб олди, от жаҳли чиқиб, думини биқинларига зарб билан урганда шундай — ҳуштак чалгандай овоз чиқади.

Изғирин кечга яқин сал пасайди, Фильканинг бувиси шунда бир амаллаб қўшнисиникидан уйига ўта олди. Кечасига бориб, осмон кўкариб кўрина бошлади, юлдузлар кўк гумбазига ёпишиб ётган яхчаларга ўхшайди, баданга жиз-жиз санчиладиган аёзли шамол эса қишлоқ узра кезиб юрибди. Уни ҳеч ким кўрмади, бироқ қалин қор устидан юриб ўтаётганида оёғидаги кигиз этикларининг ғарч-ғурчини ҳамма эшитди, совуқ қутургандан-қутуриб, уйларнинг деворларидаги йўғон-йўғон қаламаларни қаттиқ қисганидан ёғочлар қарсиллаб, чатнаб кетгани эшитилиб турди.

Бувиси Филькага бу совуқда қудуқлар аллақачон заранг қотганлигини, энди қишлоқ аҳлини ўлимдан бошқа нарса қутмаётганини айтиб йиғларди. Сув йўқ, тегирмон бўлса, энди ишлаёлмайди, чунки дарё туб-тубигача яхлаган. Сичқонлар ертўладан қочиб чиқиб, печка остидаги ҳали ҳам бир оз иссиқ сақланиб қолган сомон ичига яширина бошлаганларини кўриб, Филька ҳам азбаройи кўрққанидан йиғлаб юборди. «Қўйсангларчи!» Лаънатилар!» — деб бақирди у сичқонларга, лекин сичқонлар бари бир ертўладан чиқиб келаверди. Филька печка устига чиқиди, пўстинчага ўралиб олиб, дир-дир титраганча бувисининг йиғлаб-йиғлаб айтган ҳикоясини эшитиб ўтирди.

— Бундан юз йил бурун бизнинг округда худди ҳозиргидек қаҳратон қиш бўлган экан, — дерди кампир. — Совуқ қудуқларни заранг қотирибди, қушларни зир қақшатибди, ўрмону боғлардаги дарахтларни томиригача қуритиб ташлабди. Ўшандан кейин, ўн йилгача, на дарахт гуллабди-ю, на ўт-ўлан кўкарибди. Уруғлар қуриб, йўқолиб битибди. Бизнинг еримиз яп-яйдоқ дашт бўлиб қолибди. Ҳатто ваҳший ҳайвонлар ҳам унга яқинлашмай, чет-четдан ўтар экан — бу саҳродан кўрқишар экан.

— Нимадан бунчалар қаҳратон совуқ бўлган экан-а? — деб сўради Филька.

— Одамларнинг ёмонлигидан,— дея жавоб қайтарди кампир.— Бизнинг қишлоқдан бир кекса аскар ўтиб кетаётиб, бир уйдан нон сўрабди, уй эгаси, бир бадфеъл, дилозор, уйқудан бошқа нарсани билмайдиган, бақир-чақир мужик бир бурда тош қотган нонни қўлга бермай, ерга иргитиб юборибди-да: «Мана, сенга! Е заҳру заққумингга!»— дебди. «Мен нонни ердан ололмайман,— дебди аскар.— Бир оёгим ёғочдан». «Оёгингни нима қилдинг?»— деб сўрабди мужик. «Болқон тоғларида Туркия билан бўлган жангда оёгимдан ажрадим»,— дея жавоб қайтарибди аскар. «Ҳечқиси йўқ. Ростдан жуда очқаган бўлсанг, оласан, дея масхараомуз кулибди мужик.— Бу ерда сенга тайёр малай йўқ». Аскар инқиллаб-синқиллаб, нонни амал-тақал олибди, қарасаки, бу нон эмас — кўкариб кетган моғор. Заҳарнинг ўзи! Шунда аскар индамай ҳовлига чиқибди-да, яхшилаб ҳуштак чалибди, шу заҳоти изгирин шамол эсиб, бўрон бошланиб кетибди, қорбўрон қишлоқни исканжага олибди, томларни кўтариб ташлабди, кейин чирсиллаган совуқ тушибди. Ҳалиги мужик ҳалок бўлибди.

— Нимадан ўлибди у?— деб сўради Филька.

— Юрагининг совиб қолганлигидан,— деб жавоб берди кампир, кейин бир оз жим турди-да, кўшиб қўйди:— Афтидан, ҳозир ҳам Берёжкида бир аҳмоқ дилозор одам пайдо бўлган-у, бирон ёвузлик қилган. Бу совуқ ўшанинг касофати.

— Энди нима қилиш кераг-а, буви?— деб сўради пўстин ичидан Филька.— Наҳотки ўлиб кетаверсак?

— Нега ўлиб кетаверар эканмиз? Ноумид — шайтон. Умид қилиш керак.

— Нимага?

— Ўша аҳмоқ одамнинг қилган гуноҳини ювишига.

— Гуноҳини қандай қилиб ювиши мумкин?— деб сўради йиғламсираб Филька.

— Бунини фақат Панкрат тегирмончи билади. У бунақа ишларда жуда топқир, билагон чол. Ўшандан сўраш керак. Лекин бу қаҳратон совуқда тегирмонгача ким ҳам бора олади дейсан?

— Ҳе, Панкратиниям!— дея Филька нафасини ичига ютди.

Кечаси у печка устидан тушди. Бувиси узунчоқ курсида ўтирганча ухлаб қолган эди. Деразанинг ортида осмон кўм-кўк, кўрқинчли эди. Тиниқ осмонда — қоратераклар устида ой бўйнига гулчамбар осган келинчакдек безанган.

Филька пўстинчага яхшилаб ўралди-да, кўчага отилди, тўғри тегирмон томонга қараб югура кетди... Унинг қадамларидан қор худди хушчақчақ арракашлар артели дарёнинг нари ёғидаги қайинзорда дарахтларни ер бағирлаб арралаётгандек ғарч-ғурч қилар эди. Гўё ҳаво ҳам музлаб қолган, ер билан ой ўртасида шундоқ бир совуқ чирсиллаган, шундай тиниқ бўшлиқ пайдо бўлган эдики, ҳатто агар бир қақирим тепада чанг зарраси бўлса, у пастдан митти юлдузча каби порлаб, йилтиллаб кўринган бўлар эди.

Тегирмон тўғони олдидаги қора толлар қору совуқдан соч-соқоли оппоқ оқарган чолга ўхшаб қолган эди. Уларнинг шохлари шаффоф шиша янглиғ ярқирарди. Ҳаво Фильканинг кўкракларидан итарар эди. Энди у ҳолдан тойган, чополмас, пиймасини қор устида судраб, зўрға юриб борар эди.

Филька Панкрат турадиган уйнинг деразасини тақиллатди. Шу пайт уй орқасидаги сайисхонадан ярадор от ер депсиб, кишнаб юборди. Филька оқ тортди, қўрққанидан чўккалаб қолди, нафасини ичига ютиб ўтирди. Панкрат эшикни очиб, Филькани ёқасидан ушлаб, уйга судради.

— Печкага яқинроқ ўтир,— деди у.— Қани, совуқ уриб кетмасидан бурун айт гапингни.

Филька йиғлаб, қандай қилиб ярадор отни ранжитгани, шундан кейин, қишлоққа қаҳратон совуқ тушганини айтиб берди.

— Хў-ў-ш,— деди хўрсиниб Панкрат,— ишларинг чатоқ! Сенинг касофатинг уриб, ҳаммамиз бекордан бекорга қирилиб кетадиганга ўхшаймиз. Нега отни ранжитдинг? У сенга нима ёмонлик қилувди? Жуда номаъқулчилик қилибсан!

Филька бурнини тортиб қўйиб, энглари билан кўзларини артди.

— Сен йиғи-сиғингни йиғиштир!— деди Панкрат кескин.— Кўз ёшига устасанлар ҳамманг. Қилгуликни қилиб қўйибсан-у, энди йиғига бало борми? Оғир кулфат ёғилди бошимизга, қандай қутулишимизга ҳам ҳайронман. Тегирмоним ишламайди, муз ҳали-вери эрийдиган сиёҳи йўқ, ун ҳам бўлмайти дегани бу.

Энди қаҳратон қишдан омон чиқишнинг йўлини ўйлаб топишинг керак. Ана шунда одамлар олдида гуноҳингни ювган бўласан. Ярадор от ҳам шунда гуноҳингдан ўтади. Кейин пок одамга айланасан, кўнглинг ёришади. Ҳамма елкангга қоқиб, «баракалла» дейди, сени кечеришади. Тушундингми?

— Тушундим,— деди Филька бўшашиб.

— Яша, ана энди ўйла. Сенга бир соатдан ортиқроқ вақт бераман.

Панкратнинг жамғарма хашаклари орасига шақшақ ҳакка ин қўйган эди. У совуқ дастидан ухламай чиққан, сайисхонанинг ёғочларини бир-бирига мустаҳкамлаб турган испечга қўниб олиб, гапга қулоқ солаётганди. Кейин қуш у ёқ-бу ёққа аланглаб, секин-секин ёнламасига сакрай-сакрай эшикнинг тирқишига яқин суриларкан, лип этиб ташқарига чиқиб олиб, панжара поясига қўнди-да, бир тин олгач, тўппа-тўғри жануб сари учиб кетди. Ҳакка тажрибакор, қари эди, у била-кўра ер бағирлаб учди, чунки қишлоқлари ўрмонлар усти ҳарқалай илиқроқ бўлади. Шунинг учун у совуқ уриб кетишидан қўрқмас эди. Шақшақни ҳеч ким кўрмади, биргина тоғтерак қавагида жон сақлаётган тулки уясидан тумшуғини чиқарди-да, искана-искана, зим-зиё тунда бир ҳакка учиб ўтганлигини сизди-ю, калласини уясига тортиб оларкан, қичина-қичина бош қотириб, шундай қўрқинчли тунда қаёққа йўл олди экан бу ҳаккаси тушмагур, дея узок ўйга толди.

Бу маҳалда Филька харракда ўтириб олиб, бош қотирар эди.

— Хўш,— деди охири Панкрат қоғозга ўраб чекиб бўлган тамакисини оёғи билан эзғилай туриб,— вақтинг тугади. Қани, бўл! Қўшимча муддат берилмайди.

— Мен-чи, бобожон,— деди Филька,— тонг отиши билан қишлоқдаги болаларнинг ҳаммасини чақириб чиқаман. Биз кўлимизга лом, мисрон, болта кўтариб оламиз-да, тегирмон тўғонидаги музни синдирамиз, то сувга етмагунимизча, то сув ғилдиракка қараб оқмагунча синдираверамиз. Сув оқа бошлагандан кейин сиз тегирмонни юргизиб юборасиз! Ғилдиракни йигирма марта айлантирсангиз, у қизийди-да, ун торта бошлайди. Шундан кейин ун ҳам, сув ҳам бўлади, одамларимиз ҳам омон қолади.

— Уста экансан-ку сен жуда!— деди тегирмончи.— Музнинг тагида сув борликка бор-а. Лекин, муз жудаям қалин, бир қулочча, эплай олармикинсизлар?

— Қўйсангиз-чи!— деди Филька.— Қанча қалин бўлса ҳам, синдирамиз музни!

— Совуқ уриб кетишидан қўрқмайсизларми?

— Гулхан ёқамиз.

— Нахотки болалар сенинг аҳмоқона фикрингга кўнишса? Улар: «Қўйсангиз-чи! Ўзи гуноҳқормисан, марҳамат қилиб энди ўзинг ёравер музни»,— дейишмайдами?

— Ундай дейишмайди. Мен уларга ялиниб-ёлвораман. Ўртоқларим яхши болалар.

— Қани, зингилла бўлмасам, болаларни йиғ. Мен қарияларнинг қўйнига ҳам қўл солиб кўрай-чи. Зора чолларнинг ҳам қўлларига қўлқоп кийдириб, уларга лом тутқаза олсак.

Совуқ кунларда қуёш қизариб, қуюқ тутун ичидан чиқади. Бугун эрталаб ҳам Берёжки устида ана шундай қуёш кўтарилди. Дарё тарафдан ломларнинг тез-тез тақ-тақ қилиб музга урилиши эшитилиб турарди. Гулханларда ўтин чарсиллар эди. Болалару чоллар саҳар-мардонданок тегирмон бошида муз синдиришарди. Иш билан бўлиб, тушдан кейин осмон паст булутлар билан қопланганини, оппоқ толлар оралаб бир текис илиқ шамол эсиб ўтганини ҳеч ким сезмади. Улар ҳаво анча ташлаганини сезган пайтлари толларнинг шохларидаги қорлар эриб бўлган, дарё ортидаги ҳўл қайинзор эса, гувиллай бошлаган эди. Ҳаводан кўклам, гўнг ҳиди анқиб қолган эди.

Шамол жанубдан эсарди. Ҳаво соат сайин исиб борарди. Томлардан сумалаклар чарсиллаб узилиб, чарсиллаб тушар, майда-майда бўлиб кетар эди. Қарғалар бўғотлардан чиқиб, тагин мўриларда кўринар, ўзаро уриниб-суриниб, бир-бирларининг пинжига суқилар, қағиллар эди.

Фақат қари ҳаққа йўқ эди. У кечга томон учиб келди, бу пайтда музлар иссиқдан кўча бошлаган, тезлашиб, дарёнинг музлаб улгурмаган жойларидаги лойқа сув ҳам кўриниб қолган эди.

Болакайлар қулоқчинларини ечиб олиб, «Урра!» «Урра!» дея қичқира бошладилар. Панкрат, агар илиқ шамол эсмаганда, эҳтимол болалару чоллар билан музни синдириб, сувни оқизиб юборолмас эдик, дерди. Ҳакка бўлса, тўғон устидаги оқ толга қўнган, тинмай шақиллар, думларини ликиллатар, у ёқ-бу ёққа таъзим қилар, нималарнидир сўзлар, лекин унинг гапларини қарғалардан бошқа ҳеч ким тушунмас эди. Ҳакка иссиқ денгизгача учиб боргани, у ердаги тоғларда ухлаб ётган тобистоний шамолни уйғотиб, унга қаҳратон совуқ тушиб қолганлиги ҳақида шақиллагани, ундан бу совуқни ҳайдаб, одамларга ёрдам беришини ялиниб-ёлвориб сўрагани тўғрисида сўйлар эди. Эмишки, шамол унинг, олашақшакнинг гапини ерда қолдиргиси келмай, далалар устидан ғизиллаб, ҳуштак чалиб, совуқнинг устидан кулиб, уни майна қилиб эсибди. Агар яхшироқ қулоқ тutilса, жарликлардаги қор остида жўшқин, илиқ сув шилдираб, брусникларнинг илдизларини ювган кўйи дарёдаги музларни синдириб оқар эди. Ҳамма биладик, ҳакка дунёдаги энг шақилдоқ, вайсақи қуш, шунинг учун қарғалар унинг гапларига ишонмадилар — бир-бирларига қараб, кўряпсанми, бу қария тушмагур яна лакилатмоқчи, дегандай қағ-қағ қилиб қўйдилар.

Ҳакка тўғри гапларни айтганмиди ё шунчаки мақтанчоқлик қилганмиди — буни ҳали-ҳануз ҳеч ким билмайди. Фақат шу нарса аниқки, кечга бориб, муз қарсиллаб ёрилди, кейин парча-парча бўлиб кетди, тегирмон тўғонидан шариллаб-шовуллаб сув оқа бошлади.

Эски чарх ғирчиллаб кетди — ундан сумалаклар узилиб, шув этиб тўкилди — сўнг секин ҳаракатга тушди. Тегирмон тошлари ғижир-ғижир қила бошлади, чарх борган сари тезроқ айланаверди, кейин бутун бошли кўҳна тегирмон бир силтаниб, силкинишга тушди, тақа-тақ, ғарч-ғурч, ғажир-ғужир овозлари остида ун тортила бошлади.

Панкрат ғалла солиб турарди, тегирмон тоши тагидаги қопга эса иссиққина ун тўкилар эди. Хотин-қизлар совқотган қўллари-ни қопга тикишар, қувончларидан қиқирлаб кулар эдилар.

Ҳамманинг ҳовлисида қайин саржинлари ёрила бошлади. Уйлар печканинг иссиқ оловидан ёришиб кетди. Аёллар мазали-мазали хамирлар қордилар. Уйдаги жами мавжудот — болалар, мушуклар, ҳаттоки сичқонлар ҳам уй бекалари атрофида гирди-капалак бўлишарди, уй бекалари хамиртоғорага тушиб кетишмасин, халақит қилишмасин, деб оппоқ унли қўллари билан болаларни нарироқ ҳайдашар эди.

Кечаси кишлоқ узра қолипнинг тагига қарам барглари ташлаб тайёрланган, юзи қизариб пишган иссиқ ноннинг куйган қарам барглари иси аралаш шундай ҳиди таралдики, ҳатто тулкилар ҳам инларидан чиқиб, қорнинг устига ўтириб олдилар, дир-дир титраб, қандай қилиб одамларни алдаб, шу ажойиб нондан бир бурдагина олиб қочдик экан-а, дея ўйлаганча зорланиб-зорланиб увлай бошладилар.

Эртасига эрталаб Филька болалар билан биргалашиб тегирмонга келди. Шамол кўм-кўк осмон узра юмшоқ булутларни тинимсиз қувар, шунинг учун ерга галма-гал гоҳ совуқ соя, гоҳ илиққина офтоб тушиб турар эди.

Филька бир буханка иссиққина нон олиб келган эди. Кичкинтой Никольканинг қўлларида эса йирик-йирик сариқ туз солинган туздон.

Панкрат уларга пешвоз чиқиб:

— Қани, йўл бўлсин? Менга нону туз келтирдингларми? Қайси хизматимга?— деди.

— Йўқ!— деб қичқиришди болалар.— Сизга алоҳида олиб келамиз. Бу — ярадор отга, Филькадан. Уларни яраштирмоқчимиз. Яраш оши бу.

— Тўппа-тўғри,— деди Панкрат.— Фақат одамлардан эмас, ҳайвонлардан ҳам кечирим сўраш керак. Ҳозир сизларга отни олиб чиқаман.

Панкрат сайисхонанинг дарвозасини очди-да, отни ечди. От ҳовлига чиқди, бўйнини чўзиб, кишнаб юборди — иссиққина нон ҳидини сезганди-да жонивор. Филька буханкани иккига бўлди-ю, унга туздондан туз олиб сепди, кейин отга узатди. Лекин от нонни емади, у майда-майда қадамлар билан орқага — сайисхона томон тисарила бошлади. Филькадан ҳуркиди-да. Шунда Филька бутун қишлоқни бошига кўтарганча дод солиб йиғлаб юборди. Болалар аввал ўзаро пичир-пичир қилишиб, сўнг жимиб қолдилар. Панкрат бўлса, отнинг ёллари ни силаб-силаб, унга:

— Қўрқма, тулпор! Филька — ёмон бола эмас. Нега уни ранжитдинг? Е нонни, яраша қол!— деди.

От бош чайқаб қўйди, ўйлаб кўрди, кейин ҳуркибгина бўйнини чўзди-да, охири, юмшоқ лаблари билан Фильканинг қўлидан нонни олди. Бир бўлак нонни еб бўлиб, Филькани ҳидлаб-ҳидлаб қўйди-ю, иккинчи бўлакка ҳам бўйин чўзди. Филька мийиғида кулиб турибди-ю, кўзларидан ёш оқяпти, от эса, нон кавшар, пишқириб-пишқириб қўяр эди. Нонни еб бўлганидан кейин от бошини Фильканинг елкасига қўйди, бир чуқур нафас олди-да, емиш элитиб, кўзларини юмди.

Ҳамманинг лабида табассум, барча хурсанд. Фақат қари ҳаққа оқ толда ўтириб олиб, зарда билан шақиллар эди: ҳойнаҳой, яна отни Филька билан мен яраштирдим, деб мақтанаётган бўлиши керак. Лекин унинг гапларини ҳеч ким эшитмас, ҳеч ким тушунмас эди, бу ҳақкага баттар алам қилар, жаҳли чиқиб, пулетдан ўқ узилгандек сурункали шақиллар эди.

Е. Пермяк

ШАРИК БИЛАН ТОРИК

Коля билан Витя яхши болалар. Уқишлари намунали, дам олишлари ҳам мароқли ўтади. Бу икки ўртоқ жудаям овга ишқибоз. Улар ҳали болакай, милтиқда ов қилишолмайди... Майли, овга милтиқсиз чиқиш ҳам мумкин-ку ахир: сиртмоқ, тузоқ, қопқонча бор жилла қурса... Уроллик болалар ов қилишнинг озмунча йўлларини билишмайди дейсизми! Улар шунақаям таранг ёй, ўткир ўқ ясай олишадики, бу ўқ-ёй билан ҳатто олмахон овлаш мумкин. Агар овчи боланинг ити бўлса, у қуролсиз ҳам парранда тута олади. Бошқа болалар номаълум-ку, аммо Коля билан Витя ит етаклаб ов қилишни жудаям ёқтиришади. Шунинг учун ҳам улар кучук боқмоқчи бўлишди.

Коляга дадаси чиройликкина, келишган, чаққон бир кучук олиб берди. Бу шунчаки кучук эмас, зотдор, гувоҳномали кучук эди. Унинг ўша гувоҳномада номма-ном кўрсатилган аймоқ-аждодлари кўплаб кўрғазмаларда олтин ва кумуш медаллар билан тақдирланганди. Шунингдек, гувоҳномага йирик босма ҳарфлар билан кучукнинг ҳозирги номи ҳам «Тори» дея битиб кўйилганди.

Колянинг дадаси бу зотдор Торик кучук учун анча пул тўлади. Майли, Коля бундай совғага арзирли бола. Аълочи эмас-ку, лекин уч баҳоси ҳам йўқ. Бундан ташқари, кучук эрмакка эмас, маълум мақсад — ов қилиш учун сотиб олинди.

Витянинг уйида ҳам кучук пайдо бўлди. Лекин бу кучукнинг гувоҳномаси йўқ, ким билсин, бир вақтлар бўлган бўлса бордир, аммо ҳозир уни ҳеч ким билмас, ҳатто наслини ҳам айтиб беролмасди. Кучукни жўнгина «Шарик» деб атай бошлашди.

Витя Шарикнинг наслсиз, машҳур эмаслигидан пича ўксинди. Аммо Шарик пулга келган эмас. Витяларнинг оиласи катта, дадаси қимматбаҳо кучук олиб беришга курби етмагани боисидан теппа-текинга совға қилишганди. Ота ўглининг кўнглини кўтариш учун:

— Текинга келган кучук агар истаса кейинчалик яхшигина бўлиб кетиши мумкин,— деди.

Витя Шарикнинг келажакда кўнгилдагидай улғайишини ҳоҳларди албатта. Дарҳақиқат Шарик улғая бошлади ҳам. Аммо у ой сайин аллақандай хунуклашиб борарди. Ҳамма устидан кулар, камситиб унга: «Ола кўз», «бобов» деб лақаб кўйишганди. Ҳатто тўғридан-тўғри тентак кучук, деб ҳам атардилар.

Торик бўлса, янаям чиройлилашиб ўсар, унга ҳамманинг ҳаваси келарди. Коля итини ишчилар посёлкасидан фахр билан етаклаб ўтарди. Одамлар бу итга эркалатиб «Торик» номи беришганди. Болалар «Торик»ка печенье, қант едиришар, келажакда машҳур овчи ит бўлишига ишонишарди.

Торикка уй даҳлизидан жой қилиб беришган, у пахтали кўрпача устида ухларди. Колянинг сингиллари кучукни илиқ сувда атир совун билан чўмилтиришар, унинг учун атай сотиб олинган момикдеккина сочиқда артишгач, юнглари тарашарди. Шунинг учун Торикнинг ипакдай майин юнги янаям нафислашиб ялт-юлт қиларди.

Етиш жойи совуқ айвон, қилтамоқ Шарик бундай пах-пахлашларнинг ярмини ҳам кўрмасди албатта.

Витя Шарикни яхши кўрармиди?

Тўғриси айтганда, унчалик эмас. Шунчаки Витянинг кучукка раҳми келарди холос. Унинг паст бўйи, дағал ва чигал, нопармон юнги, диккайма деса диккайма эмас, шалпанг деса шалпанг ҳам эмас калта қулоқларига ачинарди. Илмоқдайгина думча. Ҳеч замонда овчи итнинг думи ҳам шунақа бўладими? Лекин хунуклиги учун Шарикни ҳайдаб юбориш ҳам инсофдан эмас-да! Тақдирга тан бериб, итни астойдил тарбиялаш, унга ов сирларини ўргатиш керак эди. Хуллас Витя вақтини аямай, кучугини тарбиялашга киришиб кетди.

Коля билан Витя энди кам кўришадиган бўлиб қолишди. Улар кучуклари вожидан аразлашиб қолганлар деб бўлмасди. Шунчаки ола кўз Шарикни қадди-қомати келишган кўркам Торикнинг ёнида етаклаб юриш ноқулай эди холос. Шарик Торикнинг ёнидалигида баттар бадбашара, хунук кўрина бошларди. Ҳатто туппа-тузук одамлар ҳам Шарик билан Торикни ёнма-ён кўришса, истеҳзоли жилмайиб кўйишар, бу Витяга жудаям алам қиларди. Очиги, Витя ҳатто бир сафар Шарикни қучоқлаб йиғлаб ҳам юборди.

— Шариккинам, айт, нега кундан-кун баттар хунугинг чиқиб кетаяпти? Янги чарм бўйинбоғ ҳам ярашмайди-я сенга?!

Шарик бўлса, бунга жавобан тишларини иршайтириб, Витянинг қўлларини ялай бошларди. Жонивор эгасининг кўзларига меҳр ва садоқат билан мўлтирар, айбсинаётгандек суйканиш орқали тасқара тумшуғини ёқимлироқ кўрсатмоқчи бўлса ҳам баттар бадбашара кўринарди.

— Ҳечқиси йўқ, Витька, ҳечқиси йўқ, — юпата бошлади дадаси уни. — Сабр қил! Кўпроқ ўртоғингни ёнида юр. Ола кўзинг ҳам унинг Ториғи билан юраверса, ов қилишни ўрганиб олади...

↓ «Тўппа-тўғри,— тасалли берди ўзига Витя.— Торик Шарикни ов қилишга ўргатади».

Шундан сўнг Витя билан Коля тез-тез учрашадиган бўлиб қолишди. Ниҳоят кучукларни етаклаб биринчи ов қилиш пайтлари ҳам келди. Тонг ёришмаёқ уйдан чиққан болалар ўрмон ёқасида итларни бўшатиб юборишди.

Тасмадан бўшаган Торик чунонам ирғишлай бошладики, унинг чиройли сакрашлари, ўмбалоқ ошиб, хурсанд вовиллашига маҳлиё бўлишган болалар ҳатто овни ҳам унутаёзишди. Шарик бўлса, қандайдир ёнламасига югурар, кўзи ожизу ерни пайпаслаб кўраётгандай паст эгилиб олган, тумшугини кўкатларга ниқтаб-ниқтаб кўярди.

Шу орада Торик қирғовулми, катта бир қушни чўчитиб юборди. Қуш парт-пурт қанот қоқиб ўрмонга кириб кетди. Апил-тапил четланган Торик дарахтга акиллаб кўйди.

— Ана, кўрдингми,— деди Коля,— ҳалитдан ўлжа топди-я! Юр, ичкарироққа кирайлик.

Сал юрмай қуёнга дуч келишди. Қуён югуриб келар, Торик бўлса уни пайқамасди ҳам.

— Бу нима қилганинг, Торик?— дея қичқириб юборди Коля.— Қани, бос уни.

Торик негадир думини қисиб, шартта нарига қочиб қолди.

Коля хижолат тортганди, Витя унинг кўнглини кўтарди:

— Хафа бўлма. Хали ёш-да. Ўрмонга биринчи кириши.

— Ҳа, тўғри айтдинг,— ўртоғининг гапини маъқуллади Коля ва ёнгинасида шитирлаган бута томонга қараб, Шарикни кўриб қолди.

Шарик оғзида қуён тишлаб турар, қуён тирик эди. Болалар Шарикнинг оғзидан олишган қуённи қопчиққа жойлаб, Торикни излай кетишди. Ҳадемай уни арча тагида дағ-дағ қалтираб турган алфозда топиб олишди.

Бу биринчи ов эди. Иккинчи овлари яна ҳам мароқли ўтди. Шарик тулки уясини топиб берди. Торик уяга яқинлашмасди ҳам. Коля кучугининг бўйинбоғидан ушлаб, уя томонга сургар, Торик бўлса, тўрт оёғини ерга тираб олган, қўлдан чиқиб кетишга ҳаракат қиларди. Охири у бўйнини бўшатиб, қоча кетди. Кейин уйдаги юмшоқ ўрнига чиқди-да, Колянинг сингиллари еяётган овқатга суқланиб ириллай бошлади. Қизлар сеvimли Торикларига коржиб беришди. Колянинг кенжа синглиси Лида бўлса, қўлидаги конфетини ҳам аямади. Уядан олинган тулки болалари кичкинтойларга совға қилинди. Шарик мактабдагина машҳур бўлиб қолмай, катта овчилар орасида ҳам обрў қозонди. Уни ҳатто токаръ, машҳур овчи Иван Сергеевич Кожевников мақтай бошлади. У Шарикни биринчи бўлиб чиройли кучук, деди.

Рости ҳам Шарик қандайдир ўзгариб қолган, тумшуги аввалгидай-ку, негадир энди ёқимли кўринарди. Шарикнинг олайган кўзлари ҳақида ҳам бир чол:

— Кўзи ўткир бунинг! Ҳамма нарсани кўргиси келади, аланг лашилини қаранглар,— деди.

Шарик муваффақият кетидан муваффақият қозониб бораверди. У биринчи совуқ тушгандан кейин сувсарнинг изига тушиб, охири ўша ҳайвонни тутди. Коля Торикдан ҳафсаласи пир бўлиб, уни сингилларига бера қолди.

Кўп ўтмай, Торикни кўргазмага олиб бориш учун таклифнома келди. Кўргазмага областнинг ҳамма томонидан зотдор итлар келтирилганди. Торик бўйи, вазни кўкракдорлиги, юнги, туси, узун қулоқлари, ҳуллас, бекиёс келишганлиги учун олтин медалъ билан тақдирланди. Ҳатто энг тажрибали итбоқарлар ҳам келишимликда Торикка тенглаша оладиган кучук кўришмаганди.

Шарик бўлса, бу борада яна битта сувсар тутиб, иккита тулки уяси топди. Энди қалин ўртоқлар — Коля билан Витя Шарикни етаклаб овга чиқадагиган бўлиб қолишди.

Коля Шарикнинг итбоқарларга номаълум, аммо қандайдир машҳур наслданлигига шубҳа қилмасди. Витя бундай фикрда эмас, чунки у жўнгина «Шарик» лақабли оддий бир кучукни овга ўргатиш учун қанчалар машаққат чекканини биларди.

Кўргазмада катта пул тўланган Торикни Москвадаги питомникка олиб кетишди. Кўп ўтмай ундан ажойиб кучуклар туғула бошласа керак. Агар ўша кучуклар Витя шуғуллангандек ҳафсала билан тарбияланса, яхшигина овчи итлар етилиб чиқиши ҳам мумкин. Еки, ким билсин, ўша кучуклар Ўролдаги ишчилар посёлкасидаги болалар хотирасида сақланиб қолган хушбичим, лекин жони ширин Торик каби чиройли, аммо танбал тантиққа айланишлари ҳам мумкин...

ЕТТИ ЮЗ ЕТМИШ ЕТТИ ҲУНАРМАНД

Ўрмон этагидаги қишлоқчада Ваня деган бола яшарди. Уни тентак ҳам, ақлли ҳам деб бўлмасди. Ванянинг ўзига ёқадагиган бирор ҳунар эгаллаш вақти келди. Лекин болакай қайси ҳунар ёқишини ўзи ҳам билмасди. Шунда Ванянинг дадаси бундай деди:

— Ўрмонга бора қол, тойчоғим. Ўрмон етти юз етмиш етти ҳунарни билади. Ўша ерда бирор ҳунар танлаб оларсан.

Ваня ўрмон етти юз етмиш етти ҳунармандни билишига ишонмасди. Чунки унинг ўзи ўрмонда биргина ўтинчи ҳунарманд борлигини биларди. Болакай дадасининг гапига кирмади, ўрмонга бормади.

Шу йили ўрмоннинг туғилган йили эди. Ўрмон туғилган йилини ҳар юз йилда бир марта нишонларди. Чунки у бир неча минг ёшга кирган, ҳар йили туғилган кунини нишонласа қимматга тушиб кетарди.

Бир куни Ваня азонда уйғонди. Ўзи уйғонди эмас, уни сўрича уйғотди. Чунки болакай шу сўрича устида ётганди.

— Тур устимдан, мен ўрмонга боришим керак.

— Бу қанақаси бўлди? Ўрмонда нима бор сенга?

— Бугун ўрмонда байрам,— жавоб қайтарди сўрича.— Туғилган кун ва яна бошқа шодиёналар. Ўрмон ўзининг барча ёғоч-қон-қардошларини таклиф этган. Мен ҳам ёғоч сўричаман, албатта боришим керак.

Сўрича шундай дегач, тўрт нафар оёқчалари билан югура-югура ўрмон томонга шошилди. Ваня ўз кўзларига ишонмасди. Сўричанинг кетидан стол ва стуллар ҳам ўрмонга йўналишди. Улар Ванянинг уйдагиларни қўярда-қўймай шоширишарди:

— Кетмасимиздан олдин тезроқ чой ичиб, нонушта қила қолинглар!

Ванянинг дадаси, ойиси, буваси-ю, бувиси қўллари қўлларига тегмай ҳаракатга тушиб қолишди: улар наридан-бери чой ичиб, нонушта қилишди-да, қошиқ, идиш-товоқларни юва кетишди, жами ёғоч буюмларни артиб, ялтирата бошлашди. Чунки туғилган кунга кир-чир бориш уят-да ахир.

Ниҳоят ювилган идиш товоқ, қошиқлар стол устига чиқди, қайин супурги стол оёғига чирмашди, бочка, ёғоч тоғора, ёғоч чўмичлар ўз-ўзидан стол ёнида саф тортишди.

Моллар суғориладиган дуб охур, тарашланган дарвоза билан ёғоч тоғора ва обкаш аравага жойлашиб олишди. Ҳаммом билан қудуқ чиғириғи чанада кетмоқчи бўлишди. Чана эзги қорсиз йўлда тақир-тўқирлаб жонга тегиши мумкин, лекин барибир ўрмонга элтиб қўяди. Чана ҳам ёғочдан, малол келмайди унга.

Ваня бундай қараса, барча ёғоч буюмлар ўрмонга кетмоқчи бўлаяпти. Эски кулба ҳам у ёқ-бу ёғини қоқиштириб ўзига оро берарди. Кулба Ванянинг бувисидан кашмири рўмолини ташлаб қўйишини илтимос қилди-да, остидаги тўсинлар ёрдамида ўрмон сари сирпаниб кетди.

Шу пайт ҳовлида ёлғиз қолган печка билан мис самовар ҳам ўрмонга бориш учун ҳамроҳ излай бошлади.

— Ҳой, менга қара, печка, сен гиштдан ясалгансан-ку, устингда бўлса мис самовар. Сенларнинг ўрмонга қандай қариндошчилигинглар бор?— сўради Ваня.— Ўрмонда туғилмагансанлар-ку?

— Тўғри, биз ўрмонда туғилмаганмиз, лекин ўрмоннинг ўтини иссиғида нон, қарам шўрва пиширамиз, чой қайнатамиз.

Шундан кейин Ваня унча-мунчани тушуна бошлади. Энди мясига «Мен ҳам борсаммикин?» деган фикр келувди ҳамки, шиппаги уни ўрмон томон ундади:

— Юр, юравер, Ванечка, йўлимиз бир экан! Мен ҳам ҳақиқий ўрмон жияниман. Ўрмонда каноп бўлиб ўсганман, кейин у ердан чиқиб, шиппакка айланганман.

Қарабсизки, шиппак Ваняни ўрмон сари етаклаб кетди. Ваня катта йўлга чиққанида тумонат меҳмонларни кўрди. Қайиқлар сузар, тегирмонлар билан кўприклар одимлар, балалайка, гитара, скрипкалар бир-бирларини қувиб ўтарди... Кетиб бораётган сават,

четанлар йўлни тўлдириб юборганди... Кечқурун кенг ўрмон сайхонлигида зиёфат бошланди. Ваняни ҳам таклиф этишди.

— Кўриб қўй,— деди ўрмон.— Эҳтимол етти юз етмиш саккизинчи ҳунармандим бўлиб қоларсан.

Зиёфат қилиб кетди. Қарағайлар аъло нав ёғларидан беришди. Машъаллар ёқилди. Ўрмон чумолилари сайхонликка яшил гилам тўшади. Минглаб булбуллар ўрмонни олқишлагани учиб келганди. Улар бараварига қўшиқ бошлаб юборишди. Қуён, олмахон, типратиконлар навбатма-навбат томоша кўрсатишарди. Қайнатилган, қовурилган кўзиқоринлар тортилди. Тустовуқ, қирғовул... Ўрмон асали, мевалар қўйилганди дастурхонга. Ваня ўрмоннинг жудаям бойлиги ва унга қандай ҳунармандлар зарурлигини тушуниб ўйга толди. Ваня узоқ ўйлаганми, кам ўйлаганми, охири у ўрмоннинг етти юз етмиш саккизинчи ҳунармандига айланди. Қандай ҳунарманд бўлганлиги эртақда айтилмаган, мен ҳам айта олмайман.

Бошқалардан сўрай қолинглар.

ҚЎЛҚОП БИЛАН БОЛТА

Чол вафот этиб, ундан тўнғич ўғлига кулба, ўртанчасига сизир, кенжасига қўлқоп билан болта мерос қолди. Тўнғич ўғил кулбасида таралла-бедод яшай бошлади, ўртанчаси сут-қатиқ сотишни касб қилиб олди, кенжа ўғил бўлса, кўшиқ айтиб, болта ишлатиш орқали кун кўришни лозим топди.

Орадан йил ўтди, йил ўтса ҳам мўл ўтиб, таралла-бедод тўнғич ўғилнинг кулбаси қийшайди, танбал ўртанча ўғилнинг сизирини сут бермай қўйди, меҳнаткаш кенжатоининг қўлқопи билан болтаси ёғоч йўнар, ром ясарди, у шаҳарлар бунёд этиб, кўприк, тегиримонлар қуради. Кенжа ўғил охири ўзига иморат тиклади, сизир сотиб олди.

— Инимизнинг болтаси сеҳрли болтага ўхшайди,— деди тўнғич ўғил ўртанчага.— Ке, ўғирлаймиз ўша болтани!

Улар ўғирланган болтага ёғоч йўниш, ром яшаш, иморат тиклаб, кўприк қуришни буюришди. Аммо болта буйруқни бажармай, тек тураверди.

— Болтанинг бир ўзи ҳеч нарса қилолмайдиганга ўхшайди,— деди ўртанча ака.— Ке, қўлқопни ҳам ўғирлаймиз.

Шундай қилиб, акалар қўлқопни ҳам ўғирлашди. Аммо тагин ҳеч нарсага эриша олишмади.

Дурадгор кенжатоининг янги болта билан янги қўлқоп сотиб олди. Яна қўшиғини бошлаб ишга киришиб кетди. У қўшиқ айтганда чопқиндилар ўзидан ўзи чор атрофга сачрагани саҳраган эди!

— Демак, ҳамма гап қўшиқ айтишда экан-да,— деган қарорга келишди тўнғич ака билан ўртанча ака.— Яхшиси, инимизнинг қўшиғини ўрганиб оламиз.

Улар кенжатоининг қўшиғини ўргана бошлашди. Қўшиқ содагина бўлса ҳам маъноси чуқур эди. Унда болта ўтқиру, лекин

ёлғиз болтанинг ўзи ҳеч нарса бажара олмайди, чипта қўлқоп эпчил қўллардагина иш дўндириши мумкин, деб куйланарди. Майли, даромади кам, аммо даромадсиз қолдирмайди. Дурадгор ҳаракат қилса, ҳар куни чой пули ишлаб турарди. Акалар қўшиқни ўрганиб олишди. Уни юракдан тушуниб, қарабсизки, ишлари ҳам юришиб кетди. Дурадгорликни эгаллаб, хушчақчақ қўшиқлар айтадиган бўлишди. Эндиликда учала ака-ука биргаликда куйлашарди. Қўшиқлари қўлқоп билан болта ҳақида, қўл заҳматини улуғлашар, инсонларни тўғри йўл танлашга даъват этишарди.

Эндиликда болта жудаям ўзгариб кетди. Учратиб қолсанг, уни танимайсан ҳам. Ажабтовур механизмлари бор. Қўлқоп киймай ушлолмайсан. Қўлқоп бўлганда ҳам жўн, хонаки эмас, асл, чиройли матодан фабрикада тикилган қўлқоп бўлиши керак.

Қаранг, қандай замонлар келди! Бу ёғи тушунарлидир-а? Тушунарли бўлса, шу ерда нуқта қўйинглар.

МУНДАРИЖА

Р. Баракаев. Эртақлар — эзгулик кўзгуси..... 3

А. С. Пушкин

Шоҳ Салтан, унинг азамат ва шавкатли ўғли баҳодир князь Гвидон
Салтанзода ҳам сулув Шоҳқиз Оққуш ҳақида эртақ. *Миртемир* таржимаси..... 9

В. А. Жуковский

Шаҳзода Иван ва Бўз Бўри ҳақида эртақ. *Қ. Мирмуҳамедов* таржимаси..... 34

В. Ф. Одоевский

Аёз ота. *З. Исомиддинов* таржимаси..... 62

Тўрт карнинг машмашаси ҳақида ҳинд ривояти. *З. Исомиддинов*
таржимаси..... 67

А. Погорельский

Қора товуқ ёки ер ости одамлари. *Т. Мирзо* таржимаси..... 71

В. И. Даль

Қорқиз. *З. Исомиддинов* таржимаси..... 95

Энг зўр қўшиқчи. *З. Исомиддинов* таржимаси..... 98

Ҳар ким ўзига ўзи хўжайин. *З. Исомиддинов* таржимаси..... 99

Ғирром сичқон билан сахий чумчуқ. *З. Исомиддинов* таржимаси..... 100

К. Д. Ушинский

Сўқир от. *Қ. Мирмуҳамедов* таржимаси..... 104

Қўшомоч. *Қ. Мирмуҳамедов* таржимаси..... 106

Шамол билан қуёш. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	107
Қарға билан ҳаққа. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	107
Қайсар улоқлар. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	108
Эртақ жинниси. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	108
Қуён билан типратикон. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	110
Тулки билан така. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	110
Хўроз билан ит. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	111
Қарға билан қичқичбақа. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	111
Бир олма дарахтининг бошидан кечирганлари. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	112
Шум мушук. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	113

М. Л. Михайлов

Бирлашмаган тўзар. С. <i>Олимов</i> таржимаси.....	116
Мақтанчоқ тулки. С. <i>Олимов</i> таржимаси.....	118

М. Е. Салтиков-Шчедрин

Бир мужик икки генерални боққани ҳақида қисса. А. <i>Алимуҳамедов</i> таржимаси.....	120
---	-----

В. М. Гаршин

Саёҳатчи қурбақа.....	127
-----------------------	-----

Л. Н. Толстой

Одил қози. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	131
Подшо ва кўйлак. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	134
Қарол Емельян ва ичи бўш ногора. Қ. <i>Мирмуҳамедов</i> таржимаси.....	134

Н. Г. Гарин-Михайловский

Ўзбилармонлик. П. <i>Қодиров</i> таржимаси.....	143
Иўлбарс овловчилар. П. <i>Қодиров</i> таржимаси.....	143

А. М. Горький

Евсейканинг ҳангомаси. З. <i>Исомиддинов</i> таржимаси.....	146
Иванушка тентаквой тўғрисида эртақ. З. <i>Исомиддинов</i> таржимаси.....	150

А. Н. Толстой

Олтин калит ёки Буратининг саргузаштлари. С. <i>Муҳаммаджонов</i> таржимаси.....	155
---	-----

Ю. К. Олѣша

Уч Бақалок. Қ. *Мирмухамедов* таржимаси..... 224

В. В. Бианки

Бойқуш. Қ. *Мирмухамедов* таржимаси..... 336

Чумоливой ўз инига қандай етиб олгани. Қ. *Мирмухамедов* таржимаси..... 338

Г. К. Паустовский

Довдир айиқ. З. *Исомиддинов* таржимаси..... 344

Иссиқ нон. С. *Олимов* таржимаси..... 350

Е. Пермяк

Шарик билан Торик. Н. *Эргашева* таржимаси..... 358

Етти юз етмиш етти хунарманд. Н. *Эргашева* таржимаси..... 361

Қўлқоп билан болта. Н. *Эргашева* таржимаси..... 363

На узбекском языке

ТРИ ТОЛСТЯКА

Сказки русских писателей

Перевод с разных изданий.

Редактор *Х. Эргашев*

Рисом *А. Кива*

Расмлар редактори *А. Бобров*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *Ш. Собирова*

ИБ 4120

Босмахона берилди 23.03.88. Восишга рухсат этилди 16.09.88. Формати 60×90¹/16. Офсет қоғози №2. Мактаб гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма л. 23,0+0,37 вкл. Шартли кр.-оттиск 24,25 Нашр л. 24,5+0,58 вкл. Тиражи 60000. Заказ №1121. Баҳоси 1 с. 10 т. Шартнома № 111—84. Ғафур Ғулум номидаги. Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Ташкент, Навоий кўчаси, 30.

Ҳарф териш ва верстка қилиш ишлари Львов шаҳридаги УНИИПда ишлаб чиқилган АККОРД текстни қайта ишлаш автоматик системасини қўллаган ҳолда амалга оширилди.

Ўзбекистон ССР нашриёт полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент — 700129. Навоий кўчаси, 30.

Уч бақалоқ: Рус ёзувчиларининг эртаклари. (Сўзбоши Р. Баракаевники; Тўпловчи Қ. Мирмухамедов; Редкол.: Ҳ. Назир ва бошқ.)— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.—368 б.—(Жаҳон болалар кутубхонаси).

Вадий адабиётнинг боқий манбаи халқ оғзаки ижодидир. Буни рус классиклари яратган ажиб эртақларда ҳам яққол кўриш мумкин.

Китобхонлар диққатига ҳавола қилинаётган ушбу мажмуага рус ёзма адабиётининг алломалари А. С. Пушкин, В. А. Жуковский, шунингдек, В. Ф. Одоевский, В. И. Даль, К. Д. Ушинский, М. Е. Салтиков-Шчедрин, Л. Н. Толстой, М. Горький, В. В. Бианки, К. Г. Паустовский каби санъаткорларнинг турли мавзудаги сара эртақлари танлаб киритилди.

Три толстяка: Сказки русских писателей.